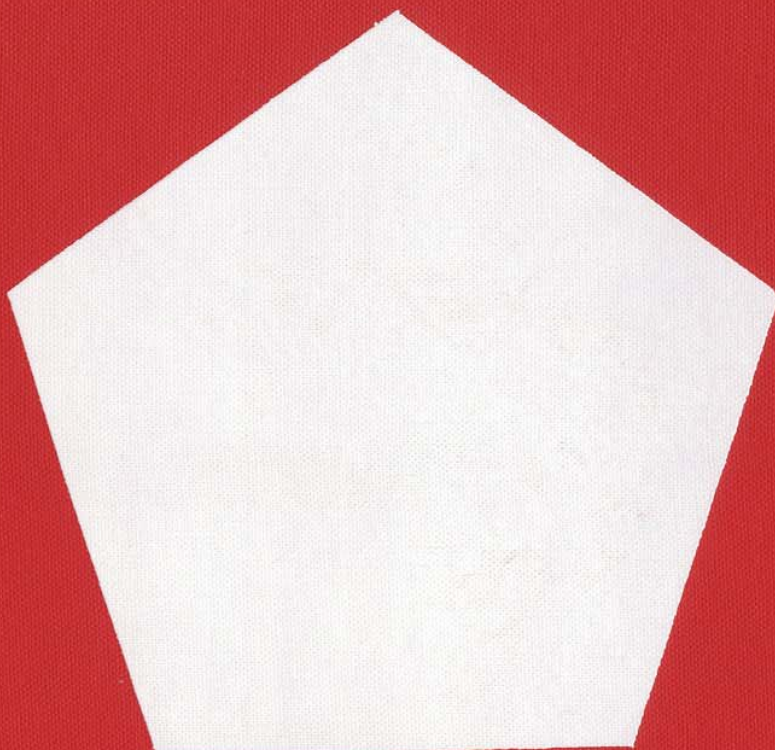

1929–1950.
NADREALIZAM
SOCIJALNA
UMETNOST

Jugoslovenska umetnost XX veka

Jugoslovenska umetnost XX veka

1929 — 1950:

NADREALIZAM

POSTNADREALIZAM

SOCIJALNA UMETNOST

UMETNOST NOR-a

SOCIJALISTIČKI REALIZAM

MUZEJ SAVREMENE UMETNOSTI

Beograd, april-jun 1969.

IZLOŽBA SE ODRŽAVA
U ČAST
PEDESETOGODIŠNJICE SKJ

KONCEPCIJA I KOORDINACIJA
ORGANIZACIJA
SARADNICI

Miodrag B. Protić
Marija Pušić
Draga Panić
Nikola Bertolino
Kosta Bogdanović
Olga Čakić
Jerko Denegri
Dragoslav Đorđević
Radmila Panić-Matić
Ljiljana Simić
Irina Subotić
Dragana Vranić
Zdravko Blažić
Zagorka Cerović

RESTAURACIJA I KONZERVACIJA EKSPONATA

FOTOGRAFIJE

Foto služba Muzeja savremene umetnosti — Hristifor Nastasić,
kat. br. 66—Tošo Dabac, Zagreb; kat. br. 40, 41, 291, 292, 296,
312, 315, — Foto služba Moderne galerije u Ljubljani
Vuka Kovačević

PREVOD NA FRANCUSKI

GRAFIČKA OPREMA
TEHNIČKI UREDNIK
PLAKAT

Bogdan Kršić
Sovra Baračković
Kosta Bogdanović

Sadržaj

UVOD	7
<i>Miodrag B. Protić</i> SRPSKI NADREALIZAM, 1929 — 1932.	10
<i>Jerko Denegri</i> POSTNADREALIZAM	22
<i>Božica Ćosić</i> SOCIJALNA UMETNOST U SRBIJI	24
<i>Josip Depolo</i> ZEMLJA, 1929 — 1935.	36
<i>Špelca Čopič</i> SOCIJALNA UMETNOST U SLOVENIJI	51
<i>Azra Begić</i> SOCIJALNA UMETNOST U BOSNI I HERCEGOVINI	58
<i>Boris Petkovski</i> SOCIJALNA UMETNOST U MAKEDONIJI	61
<i>Nada Šuica</i> UMETNOST NOR-a	64
<i>Dragoslav Đorđević</i> SOCIJALISTIČKI REALIZAM, 1945 — 1950.	68
KATALOG	82
REPRODUKCIJE	117
HRONOLOGIJA	222
<i>Radmila Panić-Matić</i> (1929—1941) <i>Nada Šuica</i> (1941—1945) <i>Dragoslav Đorđević</i> (1945—1950)	
LITERATURA	228
<i>Nikola Bertolino</i> BIBLIOGRAFIJA PERIODIKE	236
<i>Irina Subotić</i> BIOGRAFIJE I LITERATURA O UMETNICIMA	240
<i>Nikola Bertolino, Jerko Denegri, Radmila Panić-Matić, Irina Subotić</i>	
SKRAĆENICE ZA NASLOVE LISTOVA I ČASOPISA	277
RÉSUMÉS	280
INDEKS IMENA	288

Muzej savremene umetnosti u Beogradu zahvaljuje svima koji su ustupanjem svojih dela omogućili ovu izložbu i publikaciju:

Ustanovama: Narodnom muzeju, Vojnom muzeju, Muzeju revolucije naroda Jugoslavije, Grafičkom kolektivu, Saveznom zavodu za koordinaciju naučnih delatnosti, Državnom sekretarijatu za inostrane poslove, Izdavačkom preduzeću „Kultura“ — Beograd; Galeriji Matice srpske — Novi Sad; Gradskom muzeju — Subotica; Modernoj galeriji JAZU, kabinetu Grafike JAZU, Muzeju revolucije naroda Hrvatske, Gradskoj galeriji suvremene umjetnosti, Izvršnom vijeću SR Hrvatske — Zagreb; Modernoj galeriji — Rijeka; Modernoj galeriji, Muzeju ljudske revolucije, Narodnoj galeriji, CKZK Slovenije, Izvršnom svetu SR Slovenije — Ljubljana; Umetnostnoj galeriji — Maribor; Umjetničkoj galeriji, Muzeju revolucije BiH, Upravi hotela „Evropa“ — Sarajevo; Umetničkoj galeriji, Muzeju na savremena umetnost, Istorijskom muzeju, Gradskom muzeju — Skopje; Umjetničkoj galeriji — Cetinje;

Pojedincima: Predsedniku Republike Josipu Brozu Titu, Nadi Andrejević — Kun, Jasni Dimitrijević, Stevanu Doronjskom, Vinku Grdanu, Vukici Ignjatović, dr Lavoslavu Krausu, Bogdanu Kršiću, Lepi Pijade, Rastku Puriću, Ivanu Tabakoviću, dr Pavlu Vasiću — Beograd; Ing. Đorđu Tabakoviću — Novi Sad; Antunu Augustinčiću, Krsti Hegedušiću, Željku Hegedušiću, Edi Kovačeviću, Branki Kristijanović-Hegedušić, Vanji Radaušu, Vilimu Svečnjaku, Vilku Šeferovu, dr Stanku Šiloviću, Zorki Tiljak, Kamilu Tompi — Zagreb; dr Vandi Ekl — Rijeka; Gizeli Ark, prof. Matiji Bravničaru, Lojzetu Gostiši, Božidaru Jakcu, Mihi Malešu, Francetu Miheliću, Janezu Pirnatu, Zlati i Vasku Pregelj — Ljubljana; Venu Pilonu — Ajdovščina; Mirku Koršiču — Kopar; Jaru Dolaru — Maribor; Mici Todorović — Sarajevo; Borku Lazevskom, Zoji Ličenoskoj, Nikoli Martinoskom — Skopje.

Zahvaljujemo i pojedincima koji su svojom saradnjom doprneli realizovanju izložbe:

Danici Abramović, Momčilu Stevanoviću iz Beograda; Lojzetu Gostiši, Ljerki Menašć, Meliti Stele, Veri Visočnik, Cirilu Velepču iz Ljubljane; Renati Gotthardi-Škiljan, Mladenki Kadić-Šolman, Smiljki Mateljan, Jeleni Uskoković iz Zagreba; dr Smilji Šinik iz Sarajeva; Ljiljani Popović iz Skopja.

Izražavamo takođe zahvalnost bibliotekama i drugim institucijama koje su nam pružile pomoć u sakupljanju dokumentacije za ovu publikaciju, pre svega Narodnoj biblioteci i Univerzitetnoj biblioteci „Svetozar Marković“ u Beogradu; Sveučilišnoj knjižnici, Arhivu za likovne umjetnosti JAZU i Leksikografskom zavodu u Zagrebu; Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani.

Uvod

Pojmovi *umetnost radi umetnosti*, *umetnost radi ideje* i *angažovana umetnost* dobili su u XX veku izrazito ideološko obeležje, vid filozofskih i političkih sukoba. Jer bez obzira na činjenicu što je svako umetničko delo po sebi kadro da utiče zračeci porukama jedne ili druge vrste, što je, dakle, u pitanju izvesna tautologija, ipak pored te njegove opšte isticala se i zahtevala i posebna njegova uloga u ostvarenju važnih društvenih i ideoloških ciljeva. Taj zahtev osoben je naročito za XX vek. Od dadaizma koji je u krvavom požaru prvog svetskog rata jasno video pustoš celokupnog evropskog društvenog poretka i sistema vrednosti, posle oktobarske revolucije pobuna i revolt rasli su gubeći postepeno odlike apsolutnog negativiteta: akcentat nije bio samo na dijagnozi i rušenju, već i na rešenju, traženju puta. Dadaistički bunt je tako već 1924 prestilizovan u nadrealistički program koji je paralelno zahtevao istraživanje tamnih regiona čoveka i napuštanje apsurdnog lavirinta građanskih društvenih konvencija, a zatim usklađivanje revolucije koja je proizilazila iz otkrića prvih sa revolucijom koja je proizilazila iz poricanja drugih. Međutim, značeći više metafizički i moralistički bunt, njegov program nije mogao da zadovolji zahteve organizovanih levih snaga koje su i zbog težnje ka efikasnosti, na sve duhovne avanture gledale kao na prepreku i izbegavanje stvarne revolucionarne akcije.

Tekstovi koji slede bliže objašnjavaju sastav i poimanje izložbe „Nadrealizam i socijalna umetnost — 1929—1950“, i ove istoimene knjige koja je prati. Ovde treba izneti samo osnovne razloge: zna se da je posle nadrealističke revolucije došao nadrealizam u službi revolucije, a zatim — uprkos tog značajnog ustupka — do raskida između pristalica nadrealističke revolucije i pristalica socijalne i socijalističke revolucije koji je oličen u aferi Aragon; zatim do prelaska većine prvih na pozicije drugih — pa je već i zbog te personalne veze i dijalektičkog obrta posle nadrealizma logično razmatrati socijalnu umetnost koja se i hronološki rađa u trenutku gašenja srpskog nadrealizma, odnosno od Harkovskog kongresa 1930, i razvija kao zvaničan stav komunističke partije i levih snaga pod njenim uticajem. Socijalna umetnost traje zatim u Jugoslaviji sve do rata 1941, kao jedna, ali ne i jedina tendencija četvrte decenije. Bilo je razumljivo što su njene najaktivnije pristalice svoja opredeljenja praktično potvrdili stupajući u oružane redove revolucije; u njoj nastaje umetnost NOR-a, koju izložba i knjiga razmatraju treću po redu. Najzad, posle oslobođenja, koncepcija izražena uoči rata, i nastavljena u revoluciji za vreme rata, u novom društvu i spoljnopoličkim okolnostima preovlađuje i teži da postane službena i jedina, što je obrađeno u poslednjem poglavlju knjige pod naslovom *Socijalistički realizam*.

U stvari izložba i knjiga imaju četiri poglavlja:

— Nadrealizam, vezan gotovo isključivo za Beograd, koji kao organizovan pokret traje od 1929. do 1933, bez obzira što se kao individualni aktivitet javlja i ranije i nastavlja kasnije — i postnadrealizam (Barilli-Kregar).

— Socijalna umetnost koja se kao umetnički i politički stav javlja oko 1930, (Zemlja je osnovana 1929), naročito posle Harkovskog kongresa, i traje do aprilskog rata 1941, i koja ima osobene varijetete i jaka uporišta u Beogradu, Zagrebu i Ljub-

ljani, — sa napomenom da je u Sloveniji ispoljena ranije, još u okviru grupe *Mladih*, braće Kralj i Pilona u prvom redu, tako da njena predistorija hronološki ne ulazi u razdoblje 1929—1950.

— Umetnost NOR-a, isključivo u vidu crteža i grafike, ređe akvarela, koja traje od 1941—1945.

— Socijalistički realizam koji se razvija od 1945—1950.

Nema sumnje da retrospektivno posmatrano, u ovom spektru nadrealizam i socijalna umetnost predstavljaju osnovne pokrete od kojih svaki ima svoje podvrste i odjeke: nadrealizam — postnadrealizam osoben za parisko slikarstvo uoči drugog svetskog rata; socijalna umetnost—slikarstvo NOR-a i socijalistički realizam.

Sve te težnje predstavljaju jedinstvenu celinu koja omogućuje da svaka pojedinačna tek u zajedničkom idejnom i vrednosnom spektru dobije pun smisao. To je svakako očigledno za socijalnu umetnost, umetnost NOR-a, socijalistički realizam jer je, što je već naglašeno, u pitanju razvoj iste osnovne ideje u različitim okolnostima, ali može izgledati manje očigledno i jasno zbog čega je kao početak stavljen nadrealizam, s obzirom da je prelaz između njega i sledećih perioda i težnji u stvari značio prekid. Jer ovaj redosled na prvi pogled može izgledati kao zakoniti voluntarizam u ređanju istovremenih pojava — ali nije tako. Usvoji li se mišljenje da su nadrealizam i socijalno slikarstvo dva egzistencijalno, društveno i politički angažovana pokreta, da su učesnici prvog (Noe-Živanović, Koča Popović, Đorđe Jovanović, Oskar Davičo, etc.) prišli drugom, da im je istorijski materijalizam zajednička podloga, a socijalistička revolucija zajednički cilj — onda je posle prvog, nadrealizma, neophodno razmatrati drugi, socijalno slikarstvo, da se uzročna nit i spona ne bi izgubili. Iz tih razloga smatram da postoji dijalektrička veza u binomu nadrealizam-socijalno slikarstvo jer za dileme i raskole istorijskog trenutka, suštastvenija je reska, apostatska promena Noa-Živanovića od nadrealističkog *Prividenja u dimu* ka realistički angažovanom portretu, od jednog revolta ka drugom, nego, na primer, blaga evolucija većine od poetskorealističkog melanholičnog predela, ili mrtve prirode, ka borbenom motivu i iskazu. Zato bez obzira na razliku između revolta nadrealista i revolta pripadnika organizovane levice — oni, nekim bitnim obeležjima, ipak predstavljaju dva pola jedne organske celine — umetnost sa stanovišta pobunjenog čoveka kao potsvesnog i antropološkog u jednom, i kao svesnog socijalnog bića u drugom slučaju. Utisak celine ne proističe dakle samo iz personalne veze, iz toga što je većina bivših nadrealista kasnije postala pobornik socijalne umetnosti već i iz opredelenja pred istim bitnim dilemama epohe.

Tim tipovima umetničke, odnosno društvene angažovanosti jedino ne odgovara postnadrealizam blagih sanjarenja Milene Pavlović-Barilli i Staneta Kregara. Međutim, i oni su se morali predstaviti u ovoj knjizi i na ovoj izložni budući neposredna posledica i odsjaj nadrealizma kao svetskog pokreta i da im se u sistematizovanju stavova u jugoslovenskoj umetnosti ovog veka ne može naći prikladnije, opravdanije, a naročito, iz praktičnih razloga, potpuno posebno mesto.

Napominjem da se pojedini od ovih pokreta prvi put izlažu i proučavaju, a naročito da se prvi put izlažu i proučavaju zajedno kao dijalektička celina, koja je rekonstruisana i umetnički, odabranim delima na izložbi, i estetički, ideološki, tekstuelno, u ovoj knjizi. Poznato je, međutim, da je tokom četvrte decenije u krilu angažovane umetnosti izbila jedna od najvećih polemika ovog veka u nas, i da je čak i danas dosta osetljivo o njoj davati ocene. Muzej se zato trudio da pre svega rekonstruiše ono što je bilo, što je nezaobilazna istorijska činjenica, a da tek zatim te činjenice komentariše, i to isključivo estetički. Ali se i tada držao čvrstog tla, jugoslovenskog i međunarodnog iskustva — današnje prakse, estetike i politike — koje, a posteriori, posle četiri, tri ili dve decenije, daje dovoljno osnova za realnije poimanje prikazanih struja.

Osobenost, predistorija i istorija ovih do sada neproučenih pokreta i njihova sistematizacija i uklopljenost u celinu ove izložbe i ove knjige — a naročito njihov međusobni odnos saglašavanja ili odbijanja — postaće jasniji iz analize tekstova i materijala koji slede.

Miodrag B. Protić
Upravnik Muzeja savremene umetnosti

Miodrag
B.
Protić

SRPSKI
NADREALIZAM
1929—1932.

Ako je zenitizam jedini naš „izam“ (B. Tokin) koji je privukao izvestan broj svetskih imena, nadrealizam je, u daleko većoj meri od yougodade, ipak jedini svetski pokret u čijoj su elaboraciji, u trenutku njegove pojave i u etapama njegovog razvoja, na središnjim njegovim tribinama, učestvovali i beogradski pesnici. Njihovu ulogu objasnila je Hanifa Kapidžić-Osmanagić u svojoj doktorskoj disertaciji „Srpski nadrealizam i njegovi odnosi sa francuskim nadrealizmom“,¹ a ne mimoilazi ga — iako ga često površno i netačno predstavljaju² — ni pojedini strani kritičari i istoričari pokreta.³ Postoji, uostalom, niz materijalnih i gotovo spektakularnih činjenica o nadrealističkoj osovini Pariz — Beograd, Breton — Marko Ristić⁴ koje je nemoguće umanjiti ili poreći.⁵

Međutim, uvek se o beogradskom nadrealizmu govorilo kao o pesničkoj, etičkoj, političkoj, nikada kao o slikarskoj avanturi, eksperimentaciji i estetici. To se može tumačiti time što je, svakako, najpre i najviše u pitanju literaran pokret — mada ne u smislu usko shvaćene „literature“ — pokret koji je vezan za publikacije, ne za izložbe i slike. A zatim i time što, a posteriori, ni sami njegovi pripadnici nisu govorili o značaju svog likovnog aktiviteta, smatrajući da „to nije slikarstvo“ i da oni „nisu slikari“. Najzad, i pre svega, zato što je najvećim delom ostao nepoznat — neobjavljen i neizložen. Ali mada je u osnovi (ali ne sasvim), tačno da „nije bilo pravih umjetničkih nadrealističkih djela u Jugoslaviji u tom periodu, barem ne takvih koja bi izdržala poređenje sa francuskim nadrealističkim slikama“,⁶ — ta aktivnost nije za potcenjivanje. Da bi se u to uverili, dovoljno je popisati i proučiti sve što je objavljeno u „Nemogućem“, „Nadrealizmu danas i ovde“ (1—3) i druge, odnosno sačuvano u arhivama beogradskih nadrealista. Iako su, sem Ristićevog, ti arhivi pretežno izgubljeni i uništeni — možda i zato što nisu ozbiljno ni čuvani, s obzirom na prome-njen ugao gledanja posle 1932, odnosno posle 1941, ili 1945. kada su, iz kruga istorijski prelomnih, dramatičnih trenutaka, mogli da izgledaju kao visoko intelektualističke igrarije pobunjenih i talentovanih mladića, a ponekad možda i kao nešto opasnije ili gore od toga — ipak, ostalo je dovoljno dokumentata da bi se već na prvi pogled moglo zaključiti da je ta aktivnost bila istovremeno i obdarena demonstracija nadrealističke ideologije i izraz autentične istraživačke strasti. Sa estetičkog stanovišta — koje me ovde prvenstveno interesuje — u pitanju je sasvim nov prilaz slikarstvu i slici: prvi put kod nas slika je građena prema „unutarnjem modelu“, na iracionalnom i fantazijskom, prvi put je postala funkcija dvostranosti postojanja, životnih slutnji — nemira, zebnje i straha pred pretećom složenosti i istovremenošću beskrajno različitih i suprotnih pojava; prvi put je sugerisala atmosferu onostranog, nedokučivog, uznemirujuću napetost protivrečnosti i iščekivanja; prvi put se otvorila „čudu“ i „čudesnom“ — trenutnom, „neočekivanom neredu, iznenađujućoj nesrazmeri“ (Aragon); prvi put je, bar u jednom smeru nadrealizma, oveštala racionalna shema snažno potisnuta. Zbog toga nije preterano reći da bi — lišeno nekih stotinak crteža, fotograma („rejograma“), kolaža, asamblaža, cadavres exquis-a, — srpsko slikarstvo ostalo bez jednog od svojih najlucidnijih eksperimentalnih prodora ka neispitanoj oblasti života i slike. Zato ni likovni doprinos i estetika pesnika — nadrealista ne bi trebalo da

ostanu izvan okvira srpskog slikarstva i nadrealizma kao slikarskog pokreta, utoliko pre što je on — više ili manje od toga, ili „drugo“ od toga.

NEMOGUĆE NADREALIZAM DANAS I OVDE 1931—1932.

Posle „Puteva“ (1922—1924) i „Svedočanstava“ (1924—1925), maja 1930. štampan je almanah „Nemoguće“ — „L'Impossible“, glasilo pokreta koji se svesno priprema od kraja 1929,⁷ kao odlučujući trenutak evolucije od modernizma ka nadrealizmu, od jednog bunta ka drugom, koji je, međutim, različit od prvog. Jer „buntovništvo modernizma zadržavalo se u granicama umetnosti. I ovoga puta se dokazalo da je takvo ograničavanje revolta, koji podrazumeva jednu oportunističku neutralnost u sudbonosnijim područjima života, da je takav jedan plitak i bezopasan revolt jalov i osuđen na brzu kapitulaciju“.⁸ Almanah je zato polazio od drugog Bretonovog Manifesta (1929), označavajući istovremeno zaokret ka „moralnoj asepsiji“, istorijskom materijalizmu i socijalnoj revoluciji,⁹ ali i pokušaj da se pomiri Freud i Marx, očuva istraživački duh prethodnog „klasičnog“ perioda nadrealizma i postigne sinteza svih njegovih vidova. Činjenica da publikacija nosi i francusko ime ukazuje da nije samo tribina beogradskih već i pariskih nadrealista: blagodareći direktnoj saradnji, u njoj se sreću i prvi put objavljeni tekstovi Bretona, Péreta, Aragona, René Chara, André Thirion, koji je, prilikom boravka u Beogradu, čak dao i nacrt za njene korice.¹⁰

Na prvoj strani „Nemogućeg“ proklamovano je zajedničko ubeđenje, koje podrazumeva evoluciju od modernističke pobune ka integralno revolucionarnom stavu: „Pošto su konstatovali da među svima njima u načelu postoji, mimo svih individualnih razlika, izvesna duhovna saglasnost, i da ih jedna stalna izdvojenost deli od svega što se oko njih nameće kao duhovni život, potpisani su smatrali da su im nametnuti, u datim okolnostima, jedno preciznije isticanje onoga što im je zajedničko i jedan disciplinovaniji kolektivni aktivitet, radi koga svaki od njih pristaje da žrtvuje psihološku stranu svoga „ja“. Oni su rešeni da, i u nepredvidljivim dijalektičkim momentima ovog aktiviteta, učine i održe konstantnim i nesvodljivim kretanje svog neprestanog ideološkog i moralnog definisanja. Ova prva zajednička publikacija predstavlja samo jedan vidljiv momenat u obeležavanju tog neophodnog definisanja“. Programsku izjavu su potpisali dvanaest pesnika i jedan slikar: Aleksandar Vučo, Oskar Davičo, Milan Dedinac, Mladen Dimitrijević, Vane Živadinović Bor, Radojica Živanović Noe, Đorđe Jovanović, Đorđe Kostić, Dušan Matić, Branko Milovanović, Koča Popović, Petar Popović i Marko Ristić.¹¹

Posle „Nemogućeg“ — bogato ilustrovanog fotogramima, kolažima i crtežima — izlaze tri broja „Nadrealizma danas i ovde“ koji označuju prelaz ka fazi sve preciznijeg društvenog i političkog određenja. U jednom intervjuu 1956. Marko Ristić je istakao da su nadrealisti od izvesnog protivstavljanja materijalizmu u početku, došli do njegovog usvajanja na kraju, da je za njih pre svega bio važan moralni revolt i da je zato „nad-

realizam bio daleko od svakog shvatanja 'umetnosti radi umetnosti', da on uopšte nije bio nikakva nova „pesnička škola“.¹²

Protiv pesničke škole, nadrealisti su i protiv „umetničkog slikarstva“. Koliko su u tom pogledu radikalni i koliko su njihovi prilazi i ciljevi drukčiji, svedoče teze iznete u „Nacrtu za

¹ Svetlost, Sarajevo, 1966.

² Patrick Waldberg u svojoj inače kondenzovanoj knjizi „Le surréalisme“, SKIRA, Genève, 1962, pravi čak grube faktografske pogreške Marka Ristića i Koču Popovića naziva „jugoslovenskim slikarima“, a u svojoj knjizi „Surrealism“, Thames and Hudson, London, 1965, u kalendaru događaja 1930, ne pominje „Nemoguće“ a spominje stvaranje egipatske grupe 1934 — iako reprodukuje naslovnu stranu petog broja „La Révolution surréaliste“, na kojoj se vide imena dvojice Jugoslavena: Moni de Bulija i Marka Ristića — pored Eluardovog, De Chiricovog, Leirisovog, Bretonovog, Artaudovog, Péretovog, Aragonovog, Miróovog, Massonovog, Picassovog, Ernstovog, etc.

³ Jean Louis Bédouin, „Vingt ans de surréalisme“, (1939—1959), Denoel, str. 115—116.

⁴ Kao što je poznato M. Ristić je 1930. sa devetnaest evropskih nadrealista potpisao manifest o pokretanju časopisa „Le surréalisme au service de la révolution“.

⁵ Vidi: Marko Ristić, 12 C (Paris, 8. 11—12. 2. 1962.), Forum, Zagreb.

⁶ Hanifa Kapidžić—Osmanagić, Ibid. str. 333.

⁷ Treba imati u vidu i nadrealistička, odnosno prednadrealistička dela glavnih predstavnika pokreta. Marko Ristić je u tom periodu objavio: Od sreće i od sna (1925), Objavu poezije (1927), Bez mere (1928), Marginalije I—IV u Letopisu matice srpske (1929); Milan Dedinac Javnu pticu, poetsku sublimaciju epohe (1927); Aleksandar Vučo Krov nad prozorom (1926), Koren vida (1928), i Ako se još jednom setim ili Načela (1929); Davičo, Kostić i Jovanović — tri sveske Tragova i Četiri strane (1928/29); O. Davičo Anatomiju, automatske tekstove, etc.

⁸ Vane Bor i Marko Ristić, „Anti-Zid“, Nadrealistička izdanja u Beogradu, 1931.

⁹ I odista većina nadrealista prilazi revolucionarnoj borbi pošto je propao pokušaj da se sintetizovan nadrealizam prizna kao „jedan dragoceni marksistički instrument“: manjina nastavlja individualnu aktivnost u pariskom nadrealističkom pokretu ili u samoj zemlji. Peti broj francuskog časopisa „Nadrealizam u službi revolucije“ (1933) objavljuje „Humor, moralan stav“, M. Ristića, „Mutan lov u bistroj vodi“, D. Matića, pismo Vana Bora Salvadoru Daliju. U „Minotauru“ (3—4) M. Ristić odgovara na anketu o „kapitalnom susretu“, etc. a 1938. štampa „Turpitudu, paranojačko—didaktičnu rapsodiju“ sa izvanrednim crtežima Krste Hegeđušića koju je cenzura u Zagrebu zaplenila.

¹⁰ U arhivu Marka Ristića nalaze se često njihovi originalni manuskripti.

¹¹ Odmah iza manifesta objavljena je velika anketa „Čeljust dijalektike“, u kojoj na trideset i jedno pitanje odgovara trinaest učesnika (verovatno slučajna igra brojeva 31—13). Izdvojimo iz nje trenutke za našu temu: Na šesto pitanje: *Kakvo je vaše držanje prema, precizno definisanom francuskom nadrealizmu? Priznajte li njegov uticaj na vašu misao, na vaš aktivitet? Želite li paralelan rad s njim? Kako biste primili zamerku da „importirate francuski nadrealizam“?* — odgovori su nijansirani, ali je očigledna svest o značenju pokreta i u tehničkom smislu (Davičo, Đ Kostić) i u smislu ideološkom, a naročito o tome da je Beograd jedan ogranak svetskog nadrealizma, učesnik a ne reproduktivni odsjaj, što se vidi iz odgovora Marka Ristića: „Tako mi popa Komnena i mlina Gvozdena i 377 izvora, eno čoeka su dvije glave! (Vuk Stefanović Karadžić, Srpske narodne poslovice.) — Odgovor jedinog slikara u grupi, Noja Živanovića, ima karakter introspektivne poetske analize sa racionalnim zaključkom: „Ne krijem svoju simpatiju za njega i ako znam samo za njegovu likovnu afirmaciju i za kuraž koju imaju njegovi tvorci“. — Interesantni su zatim stavovi o snu, o verovanju, o podeli vremena, o čudu, o mitologijama i mitologisanju. Povodom ove poslednje opsesije Đ. Jovanović, na primer, kaže: „Lična Mitologija! Koliko mogućnosti za titranje duha, za meditiranje o istinitosti i lažnosti jednog nepokolebljivog sistema života, misli, morala, avantura... Vreme ispovesti nailazi!... Bez uestezanja izjavljujem da sam u pubertetu revolucije...“.

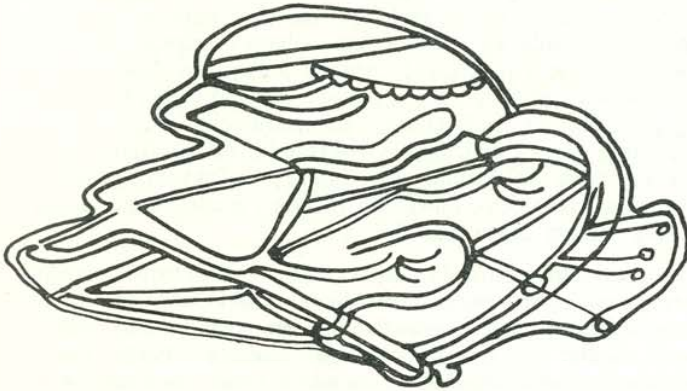
¹² *Ja modernist nigda nisam bio*, „Delo“, 1956, knj. III, br. 8—9, str. 1091.

— le vin — nouveau“.¹⁶ Postupak objašnjava i ilustruje i rubrika „Nemogućeg“ — Društveni život u 1930. godini. U *cadavre exquis*-u prepoznajemo nostalgiju za detinjstvom, dečjim igrama, dekalkomanijom, direktnim govorom, ali i ludilo integralnog, fascinaciju pred nepoznatim koje se može otkriti slučajno, u magnovenju, sudarom disparatnih podataka i slika. Nadrealisti su voleli čudo, pa zatim — optuženi za misticizam i idealizam — čudesno: koincidencije, neočekivanosti, hibride. Mit vlastiti i opšti. Na svojim sedeljama često pribegavaju „igrama“. Marko Ristić čuva niz *cadavres exquis*-a, najčešće u boji, koji ponekad imaju karakter kolaža i koje su sastavljali pripadnici beogradskog, i jedan pristalica francuskog pokreta (A. Thirion).

Drugi vid kolektivnog stvaranja izražen je u anketi sasvim izuzetnog značaja *Pred jednim zidom, slike — simulacije paranojačkog delirijuma interpretacije*, koju u junu 1932. donosi treći broj „Nadrealizma danas i ovde“.¹⁷ Njen cilj je da utvrdi: kako jednu datu, jedan isti „materijalni slučaj“, vizuelnu činjenicu, oronuli zid, odnosno njegovu fotografiju, interpretira imaginacija pojedinih učesnika. Nadrealisti su, i nesvesno bili svesni onog čuvenog mesta iz Leonardovog traktata koje se posle 1945. u svetu često citira¹⁸, one mogućnosti konverzije apstraktnog u konkretno. U objašnjenju M. Ristić, pored ostalog kaže: „Nadovezujući se na već prevaziđene stupnjeve u proširivanju i produbljivanju nadrealističke eksperimentacije, ovoga puta je u pitanju stvaralačko tumačenje materijalnog slučaja, jedan nov pokušaj *simulacije*... Svesna i aktivna simulacija paranojačkog delirijuma ima istu vrednost iskrenosti i autentičnosti kao i nesvesno delovanje tog istog paranojačkog ustrojstva i mehanizma duha „jer, kao simulacija, ona podrazumeva, ona pretpostavlja i samo prokazuje stvarno postojanje paranojačke sposobnosti. Otkriva i budi nešto što je bilo latentno, čije je ispoljavanje omogućilo jedan svestan podstrek, što ni najmanje ne sprečava da to ispoljavanje bude jedno nesvesno odvijanje“¹⁹. I u produžetku: „Pred jednim starim, ispucalim, trošnim, opalim zidom, pred jednim šarenim, uzburkanim parčetom toga zida, skoro je svako u stanju da svesno oživi taj splet površina, linija i tonova, da u tom spletu otkrije slike svoje mašte, da toj površini nametne jedan manje ili više (to zavisi od njegove latentne paranojačke sposobnosti) bogat niz,

jednu providnu i duboku naslagu simulakrura. Postižući to simulacijom, to jest voljnim otpočinjanjem jednog „processa misli paranojačkog i aktivnog karaktera“ čovek dolazi do rezultata isto tako istinskih kao da je njegov delirijum bio potpuno nezavisan od njegove volje, i tako može svakom drugom da ukaže na neosporne i konkretne materijalizacije svoje ideje“. — Svaki pojedinačni simulakrum može se, prema Ristiću, prepoznati na originalnoj fotografiji zida, i zaključuje da postupak nema karakter igre, ili psihološkog opita i da iz njega „samog nemaju se izvući nikakvi zaključci... Ako se i iz ovoga pokušaja, pored ostalih, izvuku pravilne dijalektičke posledice, mi ne sumnjamo u njegovu naučnu i moralnu, to jest revolucionarnu vrednost, kao što se ne može sumnjati, ni na prvi pogled, u njegovu vrednost na planu neposrednog poetskog saznanja“. Pre toga Ristić je naveo odlomak iz Dalijeve *Vidljive žene* pošto je on „prvi koji je paranoji dao puni nadrealistički značaj i smisao“.²⁰ Istaknimo da ove reči nisu u protivrečnosti sa objašnjenjem koje je sam Freud dao o drugom, ali ipak analognom slučaju: „Mogao sam da dokažem... da snovi koje neki pisac izmišlja podležu istim tumačenjima kao i pravi: znači da u stvaralačkoj delatnosti pesnika učestvuju isti mehanizmi podsvesti koji su nam već poznati iz obrade snova“.²¹

U ovom psihološki, estetički i filozofski značajnom opitu učestvuju Dušan Matić, Marko Ristić, Rastko Petrović, Vane Bor, Živanović Noe, Milan Dedinac. Svako je polazeći od iste fotografije, prepustio svojoj imaginaciji da u njoj, kao u skrivalici otkrije i ucrtta simbole i slike svoje mašte. Motivisani neposredno datim, njihovi simulakrumi obeležavaju istovremeno postojanje ne samo različitih plastičnih struktura u istom, već i različitih značenja slike i simbola uopšte: divergentna stvaralačka tumačenja „materijalnog slučaja“. Zaključak je dvosmislen. Deduktivno, to je metod razaranja jednog datog entiteta na njegove sastojke koji teže apsolutnoj autonomiji; induktivno — to je metod asimptotičnog približavanja apsolutnoj sintezi koja obuhvata sve pojedinačne mogućnosti. Prvi smer posmatranja sankcioniše dakle onu otvorenu situaciju pred istim, filozofiju agnostičkog pluralizma; drugi je ukida i shvata kao niz genetskih stanja u smeru totalitarne monističke

¹³ „Nadrealistička izdanja u Beogradu“, str. 74—82.

¹⁴ Aragon, „Les Collages, la peinture au défilé“, Hermann, Miroirs de l'art.

¹⁵ Gallimard, 1965, *Le cadavre exquis, son exaltation*, str. 288.

¹⁶ Igra je nastala, ako se Bréton dobro seća, 1925, u staroj sada srušenoj kući, 53, rue du Chateau, za jednim stolom pesnika i slikara; pošto bi konverzacija malaksala, prelazilo se na „igre“, prvo literarne, zatim likovne, u želji da se dobiju neočekivani stihovi ili crteži.

¹⁷ Pored poznatog napisa: Nerazumevanje dijalektike Milana Dedinca, Koče Popovića, Marka Ristića (povodom Merinove i Galogažine kritike nadrealizma), pored priloga Bretona, Dalija (*Živeo nadrealizam*), René Crevela, Eluarda, Chara, Tristana Tzare, Pereta, etc. kao i anketu o želji sa 24 odgovora pojedinih naših i francuskih nadrealista.

¹⁸ M. Ristić, međutim, saopštava da u trenutku ankete nije znao za Leonardovu preporuku, 12 C (Pariz 8. 11—12. 12. 1962.), Forum, april 1963.

¹⁹ „Nacrt“, str. 82).

²⁰ M. R. „Pred jednim zidom, objašnjenje istoimene strane ilustracije“, NDIO, br. 3, str. 51.

²¹ Sigismund Freud: „Ma vie et la Psychanalyse“, Gallimard, 1949.

suštine i solucije. U svakom slučaju oba otkrivaju međusobni dijalektički kauzalitet fundamentalnih suprotnosti, njihovo dinamičko jedinstvo; a potvrđuju i onu Magritteovu lucidnu opasku prema kojoj „valjani opis jedne slike (*image*) ne može da se obavi bez orijentacije misli ka slobodi“.²²

Treći vid kolektivnog aktiviteta srpskih nadrealista koji je iz današnje perspektive možda najznačajniji tiče se predmeta kolaža, asamblaža.²³ „U poslednje vreme — kažu 1932. u „Anti-Zidu“ Vane Bor i Marko Ristić, nadrealizam se mnogo bavio pojmom *predmeta* koji je sakriven, s jedne strane, idealističkim trikovima filozofije, a s druge strane, umetničkim pojmom statične skulpture. Interesantno je da su već 1930. Vučo i Matić izrađivali izvesne komplikovane i iracionalne predmete (*Urnebesni kliker*). Podstreknuti jednom pokretnom skulpturom Alberta Giacometti-a, Dali, Breton, Gala Eluard, Valentine Hugo, itd., sistematski izrađuju nadrealističke predmete „sa simboličnim funkcionisanjem“. Kao i iz svih ostalih oblasti nadrealističke delatnosti, a naročito iz svih eksperimenata, iz sistematskog bavljenja i eksperimentisanja tim predmetima, nameću se interesantni naučnofilozofski zaključci čije su revolucionarne posledice neosporne.²⁴ — Taj iracionalni predmet, Matićev i Vučov *Urnebesni kliker*, bio je u obliku kutije, čudesne *camera obscura*, koja se u međuvremenu raspala na dvodimenzionalni omotač,²⁵ na čijoj se zelenoj ili smeđoj podlozi sreću delovi dečjih igračaka: metalni točkovi, šrafovi, limeno zelena glava krokodila; zalepljena slama, riba, ključevi, sunder iz novina isečena slika neke skakačice, fetiš sa očima od sedefastih dugmeta, gvozdeni češalj, etc.

U zajedničkom pravljenju kolaža i asamblaža naši nadrealisti postigli su često autentične rezultate. Najčešće su se služili fotografskim i ilustracijskim kolažom, kao i fotomontažom, jer se u njima lična intervencija sastoji u odбору gotovih elemenata i njihovom smelom sastavljanju. Pri tome su obično primenjivali postupak presađivanja jedne slike, ili nekog drugog dela, iz prirodnog ambijenta u drugu sliku. Na primer, iz medicinskog atlasa uzeli bi ilustraciju koja predstavlja otvoren trbuh i na površinu tog otvora zalepili — predeo. Najviše ih je izgleda privlačila tehnika Ernstovog kolaža — romana, *Une semaine de bonté* na primer, koju je William Seitz okarakterisao kao „fizičko jedinstvo i prefinjenost različitih segmenata namerno pretopljenih u jednu novu sintetičnu predstavu“, pri tome ti kolaži zadržavaju iracionalnu konfrontaciju na reprezentativnom planu, ali pošto su postali homogene erotične ili onirične ilustracije, napustili su fizičku i strukturalnu osnovu kolaža.²⁶ Manje su ih zanimali kolaži u kojima se isečak iz ilustracije i fotografije usklađuje sa vlastitim crtežom ili obrnuto — što je razumljivo s obzirom da je taj postupak najpre iskušene slikara. Uz ilustraciju i fotografiju izuzetno su upotrebljavali druge materijale kao u pojedinim optima Dušana Matića i Lule i Aleksandra Vuča, Marka Ristića i Vana Bora.

Ovde je iz teorijskih razloga neophodno podvući suštinsku arzluku između metoda *papiers collés*, kojim su se prvenstveno služili kubisti i metoda kolaža i asamblaža, kojima su se prvenstveno služili post-kubisti i nadrealisti, jer ona otkriva karakter nadrealizma. Po Seitzu kubisti su nastojali da ublaže „udar diskontinuiteta“ time što su, zaljubljeni u formalnu

koherentnost, pribegavali prelazima (*passage*). Metod asamblaža — koji je došao posle „oslobođenja reči“ i „oslobođenja predmeta“ — sasvim je suprotan, zasnovan na „udaru diskontinuiteta“ i šoku: na jukstapoziciji, „postavljanju jednog predmeta pored drugog bez spoja“. Nema prelaza, svođenja suprotnosti na zajednički stilski i formalni imenitelj. „Nadrealisti su uzeli ideju jukstapozicije od Lautréamonta kao i od De Chirica i razvili je do zasenjjuće i danas čuvene „konvulzivne“ predstave „lepog kao slučajnog susreta šivaće mašine i kišobrana na stolu za sekciranje“.²⁷ Imajući u vidu ovu jarku razliku, lako je utvrditi da i beogradske nadrealiste privlači ova druga, psihološka i afektivna namera i mogućnost, ne prva, stilaska i artistička.

Filozofija jukstapozicije, dodao bih, znači i odbijanje brze sinteze, neočekivano širenje kruga slučajnim nabranjem data; isticanje apsurdna kao poraza racionalnog manipulisanja ograničenim brojem podataka; izvrnutu žudnju za dijalektičkom uzročnošću i globalnošću, zaokupljenost sadržajem podsvesti; egzistencijalnom pulsacijom; uznemirujućim simbolom iz suprotnih sfera; ciničnom vivisekcijom raznorodnih stvari; romantičnom analogijom, travestijom i paradoksom; apsurdnim pričanjem, ređanjem, hibridnim bićima i predstavama; „ushičenom vezom suprotnosti“.

Tim metodom opčinjeni su srpski nadrealisti ne samo u svojim intelektualnim stavovima, individualnom ili kolektivnom likovnom aktivitetu, već i u istraživanju neposredno datog, vidnog polja uopšte: to je njihov stalni ugao gledanja. Osetljivi prema neslučenom smislu opaženog, oni napon svoje svesti ispoljavaju i u odбору oblika i prizora iz repertoara koje nudi „ovaj ludi svet“, želeći da dokažu da je sama realnost nadrealna, puna „konkretnih misterija“. Pod naslovom „Umesto socijalne umetnosti“ treći broj „Nadrealizma danas i ovde“ donosi, na primer, seriju od jedanaest fotografija (dvanaesta je kolaž): Markovdana u Beogradu, Šangaja, londonskog Lord-mayora, Markonija koji vrši opit pred papom, gladne mase, topove sa bojnih brodova, svečanog ritualnog pravoslavnog osvećenja kamena temeljca. Postavljene jedna do druge, kao simultane sekvence uvek dijalektičke, promenljive i kontradiktorne realnosti, one, tako intencionalno poređane, postaju i objektivno znače, i sekvence svesti o besmislu i tragizmu sveta koji treba srušiti. Tražeći i pronalazeći „nadrealističke elemente u modernom društvenom životu“, oni ustaju protiv starih simbola u njemu; u „Mrtvim simbolima smrti“ (NDIO, br. 2), prvu fotografiju, groblje (krst, stilizovani kameni venci) propraćaju, na primer, Aragonovim rečima: „S'attaquer aux sybmoles n'est pas une entreprise puérile . . . Il y a lieu d'espérer que partout, fû-ce à l'ombre d'un épouvantail, à la ferronnerie des grilles, une poignée de fanatiques saura faire disparaître toute allusion à la croix infâme“.²⁸

Ubeđeni protivnici „umetničkog slikarstva“ zato što ono, po njihovom mišljenju, sužava polje svesti, želje i eksperimentacije, učesnici pokreta se ne ustežu da mu čak suprotstave malograđansku nadražujuću neukusnost što se vidi iz vrlo svojstvenog komentara ispod dve anžihtskarte objavljene pod naslovom *Ljubav*. Prva, *Ivresse folle*, predstavlja „kič“: delirijum osoben za ukus jednog degradiranog modern-style sa kraja XIX

i početka XX veka (providnim velovima obavijeno strasno izvijenno telo, talasasta linija); druga — tihu i praznu velegradsku ulicu u kojoj se ljubi otmen par, iz recimo 1928; u oba slučaja očigledna je nadrealistička apologija želje. „Nadamo se — piše, pored ostalog, ispod ovih dopisnica — da će se ovakve *izuzetne* slike, ti simulakrumi vidljivo ostvarene želje, i dalje sve više rasprostranjivati, zamenjujući konačno i onemogućavajući širenje i popularisanje mrtvog i šupljeg, nečovečnog, nepotrebnog, akademskog i modernističkog umetničkog slikarstva. Je li zaista tako teško raspoznati tu ničim neizobličenu poeziju, tu čistotu, tu autentičnost želja i sna?“ — Uviđajući dubinu postavljenog pitanja, odgovorio bih da je — što se tiče prvog testa, slike sladunjavo romantične i fantasmagorične — tu poeziju zaista teško raspoznati. A što se tiče oba, onako provokativno nadražajna, da su u suprotnosti sa najbitnijim premisama Bretonove definicije nadrealizma koja zahteva „spособnost diskriminacije primenjene na spoljne predstave koje najdublje uznemiruju kao i na sve ono što oko nas učestvuje u životu i u smrti“. Ali, bez obzira na kontradikcije kojima su nadrealisti uostalom bili očarani, i kojima su programski bili okrenuti, ti testovi dodiruju dva problema: prvi, realno u artistički kvazifantastičnom, suštinu kiča, kao vulgarno direktne sublimacije potisnute želje, libida, njegovog dejstva; drugi, fantastično u neposredno realnom, suštinu prirodno a ne estetički lepog.

Individualnom likovnom aktivitetu (ako se izuzme jedan crtež M. Ristića iz perioda dadaizma oko 1921) prvi se u stvari okreće Milan Dedinac koji je 1926. za svoju poemu *Javna ptica* izradio tri kolaža. Jedan predstavlja figuru čoveka sa velikim cvetom umesto glave; drugi — ogroman mesec u zvezdanom nebu sa rukom na kori planete; treći — fotografiju neke orijentalno romantične lepote sa velovima, prekrivene mramorastim šarama.

Kao što je pomenuto, oko 1921. Ristić je napravio suptilan crtež crvenom kredom, u meanderskom, spiralnom potezu, u nekoliko tankih pravih linija, u nekoliko pužastih i insektoidnih kvržica, u kompoziciono aktivnoj podeli površina. Zatim 1926. u Parizu vodi svojevrsan dnevnik pod naslovom *La vie mobile* čije su stranice kolaži; na njih lepi reči (*la révolution, Paris, triple désert, amour*), slike poznate kamile sa omota camel cigareta, Ajfelove kule, amfiteatra, gradova, karikature, stihove, jarko obojene papire, poštanske marke (str. 11); ili, preko svetloplavog lista — francusku ovalnu etiketu s uputstvima kako se otvara neka kutija, kartu za igranje u boji (César-Rachel), dijagonalnu belu papirnu traku, zatim vertikalnu svilenu i tamnocrvenu, pored nje pravougaonik kartona (str. 13); ili, beli koverat pisma koje mu je te godine Milan Dedinac uputio iz Prote Mateje ulice u Pariz, u 55, Boulevard Rochechouart, sa pet sitnih elemenata iznad, u vidu slika i reči, belih, crno-sivih i ružičastih, i najzad anonsom o *Galérie surréaliste* sa datumom 24. XI 1926. Haotičnim slikama, rečima i senzoralnim nadražajima *La vie mobile* na simboličan ili direktan način rezimira sadržaj jedne urbanizovane svesti i podsvesti. Rasulo njenih data, od zaštitnog znaka camel cigareta do reči „revolucija“, predstavlja isprekidane, gotovo džojsovske tokove unutrašnjeg života ultracivilizovanog čoveka. Zatim 1929, ne u Parizu već u Vrnjačkoj Banji, sa Vanom Živadinovićem

Borom pravi od tvrdog kartona jedan primerak knjige M'VRAUA (16—20 strana) veličine većeg albuma, koja je kasnije izgubljena. Prema sećanju Ristićevom, kao reminiscencija na Blaue Reiter, na koricama je bio zalepljen konj, izrezan od tankog zelenog papira. Knjiga je inače bila ispunjena tekstovima (pored ostalog i pesmom *Kad se malo munu počinja da trunu*), eksperimentima i kolažima od kojih je j dan (Ristićev) objavljen u „Nemogućem“ pod naslovom *Škola je dačka svetinja* sastavljen od bukvarskih crteža. U „Nemogućem“ ilustruje i *Ljuskare na prsima* Aleksandra Vuča, isečcima slika iz *Tom-Tita*, tj. iz *La physique amusante*, priručnika za amatere mađioničare, apsurdnim samim po sebi, koristeći se njima na dva međusobno komparabilna načina: u prvom slike su ostajale nedirnute, kako su preuzete iz knjige, a u drugom dodavani su im pojedini novi elementi da povećaju njihovu grotesknost i iracionalnost. — Najzad 1939. na jednoj strani američkog ilustrovanog magazina „The New York Woman“ sastavlja asamblaž od isečaka iz američkih časopisa, fotografija, reči i slova, prilepljene cigarete — nastavljajući ideju *La vie mobile* i anticipirajući pop-art u malom.

Retko evokativni asamblaž Lule i Aleksandra Vuča i Dušana Matića *Une atmosphère de printemps et de jeunesse*, ima za osnovu jarko žuto nebo od glatkog papira; na nju je zalepljeno nekoliko ljubičastih palidrvaca i kora drveta u obliku stabla; po zlatnom prostoru oko stabla, lebde isečene sitne fotografije ličnog prijatelja i nadrealističkog sveca Marka Ristića. A preko cele vizije prelaze uporednici od kanapa.

Dušan Matić ima izrazit dar plastičnog rezonovanja i fantazijskog upravljanja oblicima i simbolima. Naglo sukobljavanje predmeta iz različitih sfera stvari i u njegovim opitima klimu poezije i nemogućeg. O njihovom estetskom kvalitetu možda najbolje svedoči kolaž *Mutan lov u bistroj vodi* („Nemogućem“), podeljen na svetlu i tamnu stranu, sa tamnom, odnosno svetlom figurom na svakoj i zamenom glava nekim biljem, odnosno buketom zvezda, kao i *Ja sam niže no pesak ove noći* koji sintezuje grafičko i pikturalno, priču i ornament, a naročito kompozicija *L'* sastavljena od crvene pravougaone oaze (okružene crnim) u kojoj je anatomski brižljivo i osetljivo iscrtana ruka sa spletom vena i mišića. U knjizi „Podvizi družine pet petlića“ (1933.) poemi za decu A. Vuča, objavljuje pet kolaža koji, u

²² Citat preuzet iz Bretonove knjige „Le Surréalisme et la Peinture“.

²³ U pogledu ovih termina postoji izvesna nejasnost: s jedne strane papiers collés shvataju se kao sinonim collage-a i, obrnuto; s druge strane kolaž se izjednačuje sa asamblažom; nadrealisti su pravili veliku razliku između papiers collés i kolaža ali su pod kolažom podrazumevali i ono što se danas podrazumeva pod asamblažom.

²⁴ (Videti „Le Surréalisme“ A.S.D.P.R. 3, i Dalijev članak „The Object as Revealed in Surrealist Experiment“ u posebnom nadrealističkom broju časopisa „This Quarter“, sept. 1932).

²⁵ Danas u zbirci M. Ristića kome je predmet 1930. poslat u Vrnjačku Banju.

²⁶ William Seitz, The Art of Assemblage, Studijski katalog istoimene izložbe koju je krajem 1961. organizovao Muzej moderne umetnosti u Njujorku, zatim, 1962. Dalaski Muzej savremene umetnosti i Umetnički muzej u San Francisku.

²⁷ Ibid.

²⁸ Vidi zanimljivu Aragonovu reakciju i sećanje na neposrednu interpretaciju ovih njegovih reči od strane beogradskih nadrealista, „Les collages“, 1923—1965, Hermann, Paris.

izvesnom smislu, horizontalnim ređanjem sekvenci postavljaju i nesvesno problem vremena na nov način, predosećajući neke vidove današnje narativne figuracije.

U doba M'VRAU-e, 1929, Vane Živadinović Bor — koji u hroniku svetskog nadrealizma ulazi i kao nehotični uzročnik famoznog Bretonovog šamara Ilji Erenburgu—²⁹ pravi jedan smeo eksperimentalni asamblaž, *Sachet de sel — le serf volant*: na listu hartije zalepljena su palidrvca, parče furnira i slično; zatim je sve posuto solju i zatvoreno bezbojnim celofanom; kao dinamični elemenat so se pri svakoj promeni položaja asamblaža kreće, menjajući ukupni utisak i izgled. — Iz te iste godine ostalo je i niz crteža perom, u crvenom tušu, ameboidnih figura ili figurálnih, pomalo pikasovskih grupa. Slikao je i reljefne oblike organskog porekla koristeći, u duhu kasnijeg enformela, pored ulja i druge materijale (karton, itd.). U doba „Nemogućeg“ izgleda da se pod uticajem Maxa Ernsta, najčešće služi tehnikom kolaža sastavljajući isečke iz starih gravira, kao u *Početku svakog fanatizma*, patetičnoj kompoziciji sa jednom figurom visoko privezanom za kolac i drugom koja kleči na monumentalnom katafalku iz strašnog sna i vapi u prazno nebo; ispod su pogruženi, ojađeni ljudi. — U *Pejzažu* („Nemogućeg“) kroz šestougaonik otvorenog trbuha mlade žene, kao kroz prozor, pruža se predeo — nebo, zemlja, drveće na horizontu. (Kao što se u Ernstovom reprodukovanom *Portretu* (ulje) u profilu lobanje vidi nebo sa pticom). — U *Edipu u prostoru* jedan kostur-monstrum vodi dete-monstrum. *Na tržištu nemih pesama* je vrsta zoomorfnog enformela, oblici kamene, paleolitske materijalnosti uravnoteženi su u prostoru iznad malog, misterioznog lučnog znaka, koji izranja iz donje ivice slike. *Jutarnja šetnja* je akvarelisan crtež — knjiga sa očima, paučinasta biljka koja dodiruje sunce. — Najčešće je, međutim, slično Man Rayu, radio fotograme, koji imaju izgled kosmičke eksplozije, zamke i konstelacije, ili razbijene arheološke keramike u kretanju i kontrastu svetlo-tamnog, ili polarnih noćnih predela.

U *Autoportretu* Đorđa Jovanovića velika glava gledana s potiljka ocrtava se na fantastičnom predelu sa ribama, ajkulama — u drugom, i sa ženskim aktovima — u prvom planu; u ogromnom prostoru je metod „dépaysement“-a oči gledan. U kolažu *I oni će odgovoriti* između dva teška stuba simetrično su postavljena — jedan prema drugome — dva fetusa. U *Korenu sudbine* koja ima secesionistički prizvuk, u podrumskoj, kazamatskoj prostoriji ameboidna figura zagledana je u korenje fantastične biljke.³⁰

Oskar Davičo sigurno i energično crta sastave gotovo kineskih znakova koje uz saradnju naše volje i fantazije imaju aluzivnu vrednost. Osetljivošću oble linije sugerisana su imaginarna bića i predeli. Kao i Kostić, često napušta čisti linearizam da bi se okrenuo asocijativnom sazvučju zasenčenih jedrih robustnih oblika. Ritmičnost se ponekad zaustavlja u simetričnosti; a racionalnost postkubističkih konstrukcija otkriva njihovu iracionalnost i poetsku suštinu. Sačuvana su i dva njegova ulja koja predstavljaju izmaštani predmet, „Siže“, u stvari temperamentni i imaginativni spoj dvosmislene ekspresivne linije sa bojom, sigurno održanog tonaliteta u registru sivosmedeg, i koja, za razliku od Noevog *Proviđenja u dimu*, pripadaju anti-

dalijejskom, automatskom nadrealističkom pristupu predosećajući poetiku kasnije „lirske apstrakcije“.

Crteži Đorđa Kostića, objavljeni u „Nemogućem“ i „Četiri strane“ — najčešće u vidu izmišljene biologije i botanike, najbrojniji su i najbriljantniji — ni traga od amaterstva. Njihova čulna, kriva ili prava, uvek raspevana i sigurna linija (obično vučena perom), teče po automatskom impulsu jedne nesvakidašnje mašte, prateći sećanja na organske celine, ameboidne ili zoomorfne, na oči — lišće, ili kvazinaučne medicinske atlase, ili izmaštane urbanističke planove. Svojom treperavom čulnošću i stilom Kostić najviše podseća na Massona a najmanje je figurativan. Kada asocijativnosti nestane, njegov crtež — naročito onaj tušem, teže linije, dramatično senčen — prelazi u podneblje lirske apstrakcije i apstraktnog ekspresionizma. Nekoliko uzgrednih crteža Radeta Stojanovića, akademski čistih i sigurnih, neprekinute linije, predstavljaju muške i ženske aktove zaokupljene pokretima jedne neodgonetljive ritualne igre.

Nikola Vučo — čija je fotografija *Uzdržano bekstvo nadstvarnosti*, u znaku erotičnog pretapanja i topljenja oblika, objavljena na prvoj strani „Nemogućeg“ — insistira na procesu, misteriji nastajanja i iščezavanja. Na drugoj, po tome kako je lokomotiva smeštena u prostor, njegova predstava deluje utvarno, kao oživljeni robot na šinama, klavirskim žicama. U *Zidu agnosticizma* ritmuje kvadrataste module, u perspektivi produženih vertikalnih i horizontalnih serija — otkrivajući anti-fokusnu strukturu saća.

Noe Živanović aktivno učestvuje u ovoj individualnoj i kolektivnoj eksperimentaciji, likovnoj i literarnoj. I njegovi crteži i kolaži objavljeni su u „Nemogućem“ i NDIO (čiji prvi broj donosi samo njegove priloge). Senzibilni i senzualni, tečne spirale i linije, aluzivni i poetski (morske dubine, alge, talasi), razvijenog osećanja prostora, transformacije jednog predmeta u drugi, njegovi crteži kao i jedno sačuvano platno poznato *Priviđenje u dimu*, izraz su njegovog najvećeg stvaralačkog napona. Interesantni su, međutim i njegovi kolaži *Spava zlatna strast* („Nemogućeg“), a naročito *Crko konj* (NDIO br. 1). Zbog tih crteža, kolaža i slike Noe obeležava eksperimentalni autentični trenutak srpskog nadrealizma, kao što Milena Pavlović Barilli obeležava postnadrealizam, ili akademizovani nadrealizam Novih snaga, pokreta koji je nastao u Parizu uoči drugog svetskog rata.³¹

KONTRADIKCIJE: AUTOMATSKI I NATURALISTIČKI NADREALIZAM

Analiza kolektivnog i individualnog likovnog aktiviteta kao i implicitne i eksplicitne likovne misli srpskih nadrealista, njihovog odnosa prema vizuelnom uopšte, otkriva vrednosti ali i dileme i kontradikcije nadrealizma uopšte. Dileme i kontradikcije između proklamovanog i ostvarenog, racionalnog i iracionalnog, idealizma i materijalizma, trenutka i večnosti, relativnog i apsolutnog, eksperimentalnog i ustaljenog, „automatskog“ i naturalističkog njegovog vida. Vrednosti u vezivanju umetničkog za egzistencijalno, u otkrivanju potsvesnog i nepoz-

natog, u odbijanju formalizma (u estetičkom smislu reči)³², čisto vizuelnog načina mišljenja i posmatranja kako u procesu stvaranja tako i u kritičkoj interpretaciji stvorenog. Ustvari njegove vrednosti i dileme potiču iz želje da se pomiri nepomirljivo, da se prema rečima Sartrea, koji mu nije naklonjen, „prisvoji sve odjednom“.

Na jedan ili drugi način, uzgred ili temeljno, to su uostalom, uočili i pojedini njegovi kritičari i istoričari: Maurice Nadeau u svojoj „Histoire du Surréalisme“³³ Ferdinand Alquie u svojoj „Philosophie du Surréalisme“³⁴ ili Marcel Jean u svojoj „Histoire de la peinture surréaliste“³⁵ ili Geneviève Bonnefoi u svome prikazu te knjige,³⁶ i drugi. Ovo međutim nije mesto da se bavim njihovim tezama. Dovoljno je prelistati Bretonovu knjigu „Le Surréalisme et la Peinture“ i pogledati odabrane reprodukcije da bi se zapazile dve vrste nadrealističkih slikara, tačnije dva tipa nadrealističkog slikarstva, što je za temu koju rasmatram najbitnije. Prvi je spontan, automatski izliv jedne u potsvest potisnute suštine — u stvari vid imanentnog, gotovo biološkog nadrealizma koji miri čin sa značenjem. U svoju elaboraciju on uključuje skoro sva velika iskustva moderne umetnosti. Značenje i sugestivnost slike proističu iz znakova i simbola, iz spontane organizacije linije, boje i prostora u oblik i celinu posebne asocijativne i ekspresivne snage. Sasvim ili pretežno njemu pripadaju Max Ernst, svojim frotageima, ne svojim dépayementima, pričama, istorijama i „romanima“, koji ilustruju drugi smer; Mirò — za koga je Breton rekao da je „verovatno od svih nas najviše nadrealist“ — svojim prosutim „grafitima“, znacima, evokativnom bojom i visoko rafinovanim naivizmom; André Masson svojim senzibilnim rukopisom, koji često prelazi u „čist fizički automatizam“, vitalizmom i erotizmom, opresivnom borbom života i smrti, „osnovnom dramom postojanja“. Najzad, Yves Tanguy kada ne opisuje već izmišlja oblike. Svi ovi slikari predstave svode na aluzije i znake, na plastične koliko i poetske metafore, radikalno ih transponujući. U njihovom prosedu spontano je naglašeno već time što je u pitanju imaginacija — koja, prema Eluardu, „nema instinkt podražavanja“ — u stvaranju nadstvarnih oblika, a ne samo imaginacija u izmišljanju sižea, predmetnih odnosa i situacija; što je golo opisivanje zamenjeno poretkom formalnih data posebne strukture i psihologije. Ovaj nadrealizam, koji je u vremenu, njegov trenutak i njegova sinteza, ispunjava osnovni zahtev „unutarnjeg modela“ iz Bretonove čuvene definicije (Manifest 1924). Blanchot je blizu istine kada kaže govoreći o nadrealizmu: „Možda se greši što se zapostavlja ono što je bilo njegovo glavno otkriće, automatska poruka“.

Sasvim je, međutim, različita estetika takozvanog „fotografskog“, „naturalističkog“ ili akademskog nadrealizma, koji je sa Dalijem i Magritteom na čelu preovladao posle 1929, u doba *Minotaura*. U njegovom prosedu nema ničeg automatskog: on odbacuje i mrzi iskustva moderne umetničke revolucije. Njega više interesuje nadrealno kao trajna konstanta duha, života i umetnosti. I u tom pogledu precizna je knjiga René de Soliera, „L'art fantastique“³⁷ koji umetnost imaginacije prati od njenog rođenja, od Dürerove *Melanholije* do Max Ernestove *Žene — admirala*. „Norme noći“³⁸ potisnule su „norme dana“, san — javu. „*Vie, vie, grand rêve mystérieux*“ — peva De

Chirico. Posle dugih sazrevanja u tom smeru (Hieronymus Bosch, Kaspar David Friedrich, Hugo, etc.) — Breton je mogao da istakne zapovest: lepota će biti konvulzivna ili je neće biti. Da bi ostala iracionalna, vizija je uobličena elektivno i dijalektično, dakle krajnje racionalno. Dali je obuzet svojim metodom „objektivnog slučaja“, „paranojačko kritičke aktivnosti“: dugim perspektivama peščanih obala i ravnica Katalonije ispunjenim kosim apokaliptičkim senkama i tišinom. Prodrevši u predmet, misao ga uvija i razara: on počinje da se topi, da gori, da se preobražava. Za njega, smatra Breton, drama je u sukobu između prividne i logične nužnosti što se spajaju samo munjevito u trenutku, u „objektivnom slučaju“, proizašlom iz paranojačko kritičke aktivnosti. Razumljivo, reč je o „objektivnom slučaju“ u predstavi postojećih ili mogućih predmeta iz života, i njihovih nemogućih odnosa i situacije iz sna — ne o „objektivnom slučaju“ formalno, na primer tašistički shvaćenom. — Magritte nije privučen toliko složenom dijalektikom odnosa, koliko izmenjenim smislom jednog ili manjeg broja predmeta. U realno naslikanom motivu sa mora, u visokom modrom nebu, on će, na primer, razviti halucinaciju ženskog torza, velike trube i pletene stolice, sugerišući osećanje pretnje, iščekivanja i opasnosti. Smisao često usamljenog predmeta je preobražen. Poznato je da je ispod jedne naturalistički naslikane lule napisao: „Ovo nije lula“, što znači da je prvenstveno treba uskladiti sa poetskom mišlju i slutnjom; sučeliti predmete ne samo međusobno već i sa našim idejama da bi se dosegla „lirska činjenica“. Pre Arroya, i posle Ducasseeve preporuke plagijata, slikao je poznate slike — *Mme Récamier* od Gérarda i *Balkon* od Maneta — ali sa mrtvačkim sanducima. — I Tanguy ponekad pripada ovom smeru, sav u misterijama morskih dubina i nebeskih visina: u „nagomilavanjima“ ili lebdenjima... Delvaux je opčinjen jednom blagom iluminiranom plavom ženom, samom ili umnoženom, koja, naga, luta starim trgovima i arkadama.

Slikari iz ove nadrealističke porodice okrenuti su, dakle, konjukcijama i odnosima predmeta i predstava, ne plastičnim strukturama; i da bi se „udarom diskontinuiteta“ otkrio afektivni naboj iracionalnog, te predstave su maksimalno konkretne, gotovo taktilne, izrazito anegdotskog karaktera.

Svi su opsednuti nadrealnim kao potisnutom ili zaklonjenom stvarnošću. A iz potisnutog rađa se fenomen čudesnog, koji

²⁹ Uputio je jedno suviše ispovedno pismo Daliju, kome se međutim svidelo da ga objavi 1933. u petom broju „Nadrealizma u službi revolucije“. Njegov sadržaj poslužio je Erenburgu kao povod za napad na nadrealizam i nadrealiste uopšte, a Bretonu taj napad kao povod da Erenburga — ošamari (uoči svetskog kongresa kulture).

³⁰ Svi ovi kolaži objavljeni su u „Nemogućem“.

³¹ Vidi sledeći tekst: J. Denegri, Postnadrealizam Milena Pavlović-Barilli, Stane Kregar.

³² Ovo naglašavam zbog ambivalentnosti ove reči, njenog ružnog prizvuka na našim koordinatama. Mislim, ustvari, na velike estetičare čiste vizuelnosti u rasponu od K.Fiedlera i Hildebranda do Focillona, Venturija i Bayera, ne, prirodno, na smisao koji joj je pridavao Ždanov i drugi predstavnici estetičkog monoteizma.

³³ Ed. du Seuil. 1964.

³⁴ Flammarion, 1955.

³⁵ Ed. du Seuil. 1959.

³⁶ Les Lettres Nouvelles, juni 1960, str. 133, pod naslovom „Le Surréalisme et la Peinture“.

³⁷ Ed. Jean Jacques Pauvert, 1961.

je u poznatom predgovoru „La peinture au défi“, 1930, Aragon lucidno objasnio, združujući psihoanalitički sa materijalističkim metodom. On smatra da se čudesno rađa tamo gde se smeh gasi — gde su sukobi između čoveka i okoline oštri. Zato je samo izuzetno postojalo u antičkoj Grčkoj. I, posmatrajući ga kao uslovljenu a ne imanentnu pojavu, kao „materijalizaciju moralnog simbola“ koji se suprotstavlja normama sredine, nastavlja: „Kada su se hrišćanske tmine sručile na zapadni svet, čovek se gotovo nije usuđivao da ma šta misli. Nije bio gospodar svoga tela“. Njegove potisnute snage prešle su uz pomoć njegove imaginacije iz ovog, zabranjenog, u jedan drugi, maštom rasklopljen svet, naseljen naličjem jedne potisnute opsesije: fantasmagorijama, demonima, vilama, džinovima. Zaključak: „Zbog tog vekovnog zastrašivanja krstom i paklom, čudesno je klinička slika ljudske slobode“. Zato, retrospektivno posmatran, ovaj tip nadrealizma kao da je poslednji odsjaj čoveka iz epohe pre sadašnjih vremena, sukobljenog sa njima, kome je moderno otkriće mehanizma potsvesti omogućilo da te vekovne, fantomske, kolektivne neuroze i mitove izrazi, i da se taj utvarni rekvizitorijum s „one strane“ pojavi na površini platna istovremeno kao i na površini svesti, značeći i ekspresiju i oslobođenje.

Zato ne iznenađuje što su nadrealisti, imajući u vidu najviše ovaj stav, i ovu potrebu za slikom, pričom i predmetom, omalovažavali „umetničko slikarstvo“ koje je, suprotno njihovim težnjama, akcenat stavilo na formu, udaljujući ga od literature, a približujući muzici koju, kao što je poznato, Breton nije podnosio. Jer oni su na život gledali poetski — kao na tajnu ili nejasnu zbrku i pretnju; i ono što su videli bila je ili sublimacija želje, libida, ili straha pred enigmom i sablastima koje lutaju duhovnim predelima našeg života. Njihov „misticizam“ ustvari je projekcija svesti o nepoznavanju i izmrvljenosti sveta u tome da čovek prolazi kroz onu Baudelaireovu šumu nejasnih simbola. A pošto metod jukstapozicije, nezamenljiv u ovoj filozofiji i prosedeu, podrazumeva integritet predmeta, on samim tim umnogome isključuje slikarstvo kao takvo — budući da je ono upravo u nepodudarnosti između predmeta i slike — a time i samu mogućnost plastične transpozicije, autonomnije i apstraktnije materijalne strukture. Jer odnos crvenog i plavog, žutog i zelenog, pravog i krivog, ravnog i ispupčenog, ili bilo koji odnos formalne vrste — nije neposredno pojmovnog već neposredno senzibilnog, ili kako bi rekli Koča Popović i Marko Ristić, psihološko-čulnog karaktera, dok opozicija predmeta iz različitih sfera i situacija to jeste, ili to može da bude — ma da i jedna i druga, *in ultima linea*, mogu transcendirati u poetsko. Prema tome, što je delo apstraktnije, efikasnost metoda *dépaysement*a i jukstapozicije je neizvesnija: proizvedeni šok manje tajanstvenog, neurotičnog, nadrealističkog karaktera. Jer da bi bila nadstvarna, slika mora očuvati delove stvarnog. Ili, prema M. Ristiću, obrnuto: „Slika irealnog može dakle da bude samo sastavni deo slike realnog“.³⁸

Zato ovaj tip nadrealizma ukida modernistički „relativizam predmeta“. Kao i za Leonarda, i za njega je slika „pesma koja se vidi a ne čuje“, ili, kao za Descartesa: *Mundus est fabula*.

Smatram da je to osnovni razlog što je, za razliku od prvog, ovaj drugi tip nadrealizma usvojio krajnje promišljenu formalnu

elaboraciju vizije. „Čudesno se suprotstavlja mahinalnom (Aragon)“. Povodom njega može se govoriti jedino o automatizmu asocijacije, ili „upadu iracionalnog“. Ali ta opaska podrazumeva izvesno razlikovanje psihičkog i fizičkog automatizma. Prirodno, prvi se najefikasnije proverava drugim. Ali samo u određenim slučajevima. Integralni automatizam ravan je brzini damara i disanja; u njemu slikar „uspostavlja veze sa svojim pravim bićem bez posrednika“ (Blanchot); u njemu razmak između unutarnjeg duhovnog impulsa i spoljnog fizičkog gesta ne deluje kao prekid njihovog zajedničkog organskog i vremenskog redosleda. Ali isključujući njihovo razdvajanje, on isključuje i kontemplativan pristup delu i samu sliku kao cilj koji se udubljanjem postepeno doseže. Obrnuto, sam psihički automatizam u principu može da ima vid slike kao munjevite unutarnje projekcije, koja se, međutim, ne može munjevito i realizovati: i upravo od toga trenutka se psihički i fizički automatizam razilaze. Ukoliko se ta, u magnovenju nastala vizija odabere, mora se izdvojiti, zaustaviti i osvetliti svim farovima svesti, kao sjajno ostrvo u tami, i sve dok traje njeno realizovanje, zaštititi od novih „upada iracionalnog“. Svi koji se u međuvremenu pojave, ukoliko nisu trajne opsesije, propadaju kao zalutale sekvence u ništavilu zaborava. Međutim, ma da inteligencija registruje slike koje iz dubine bića izranjaju na površinu svesti, njeno angažovanje na likovnoj fiksaciji već odabrane vizije toliko je veliko da isključuje skretanje i snažnije poremećaje slične vrste.

U tom pogledu upadljiva je razlika između romantičnog i realnog poimanja kreativnog prosedeja naturalističkog nadrealizma. U prvoj, koja polazi od unutarnjeg psihofizičkog snimka stvaraoća, nadahnutog trenutka, interval između trajanja začetka i oblikovanja vizije se podrazumeva: vizija je trenutno otkriće, blesak munje, a njeno ostvarenje sporo i promišljeno. Međutim u drukčije, realističnije i profesionalnije shvaćenom prosedeu, ni samo njeno rađanje ne mora imati karakter halucinantno brzog „upada iracionalnog“; naprotiv, ono je mnogo češće u znaku dugog traženja „motiva“, mučnog odabiranja, simuliranja i skiciranja, tehnički prepređene primene već otkrivene alhemije čudesnog. Uveren sam da Dali svoju žirafu sa upaljenom grivom ili patetično zelenu figuru sa redom fioka nije samo dugo slikao, već i dugo tražio, u svojoj viziji video ih je tek pošto ih je — smislio. U ovoj realnijoj koncepciji prosedeja vremenska nesrazmera između nastanka vizije i njenog oblikovanja nejasnija je dakle i hipotetičnija — sasvim suprotno nego u integralno „automatskom“ postupku u kome u principu postoji njihova sličnost ili relativna identičnost. Podjednako dugo i racionalno traju, isprepletani i prožeti, i traženje i ostvarenje vizije.

Svaki od ova dva tipa nadrealizma — koji se ne pojavljuju uvek u čistom vidu — ima dakle svoju inherentnu koncepciju vremena, čija razlika otkriva poentu problema. Princip integralnog automatizma, gotovo biološkog identiteta između električnog impulsa intuicije i fizičkog gesta ruke, trenutka vizije i trenutka izvođenja, može dovesti — s obzirom na brzinu psihičkog i fizičkog procesa — samo do gesta, zarez, poteza, linije, znaka — do svojevrsnog pisma, nikako do slike kao predstave, čije je oblikovanje znatno duže i svesnije. Slika je kao posrednik isključena. U takvom procesu ne postoji izdvajanje,

sistematizovanje i kristalizovanje različitih energetskih, emocionalnih impulsa u sliku, već njihovo gotovo ravnopravno kardiografsko ređanje i beleženje. Obrnut je slučaj naturalističkog nadrealizma, zasnovanog na pretstavi, čije je krajnje pribrano i racionalno plastično formiranje u međuvremenu voljom i kontemplacijom zaštićeno od spontanosti digresivnih naleta mašte.

Prema tome, da bi stvarnost nestvarnog bila istaknuta i da bi pretstava sagrađena od realnih data očuvala dah iracionalnog, ona se mora fiksirati racionalno. Utoliko pre što oblikovanje simulirane paranoje zahteva daleko veći i svesniji napor od oblikovanja jedne stvarne percepcije, pri čemu se kao korektiv logičnog odnosa između predmeta često pojavljuje alogičnost samog plastičnog tretmana (zelenoljubičasto lice, plav mesec, etc.). Uostalom ako se jabuka svede na zeleni oval, to još uvek može da bude sećanje na nju. Ali ako se u razudenoj kompoziciji i priči, čiji su akteri jabuka, egzotična ptica i crna rukavica, te tri stvari svedu na tri tek aluzivne boje — zeleno, crveno i crno — jukstapozicioni odnos između predmeta preobražava se u koloristički odnos između površina i masa. Redosled i značaj egzistencijalnih „slojeva“ i profila dela smesta se menja: struktura plastičnih fenomena, izoštrjena i intenzifikovana, izranja na površinu, u prvi plan; siže, međutim, bleđi, tone u drugi plan. Tamo je crvena pretopljena u papagaja ili krv; ovde su, naprotiv, papagaj ili krv pretopljeni u crveno. Pošto je to za nadrealiste ovog tipa nemoguće, usvojili su obrnuti, klasični redosled i značaj planova — suprotan Denisovoj definiciji koja je postala sinonim modernog slikarstva, tehniku tačnog konkretizovanja predmeta umesto njegovog plastičnog, nužno eliptičnog preobražaja. Ukratko, njih ne zanimaju plastični već predmetni odnosi, ne mogući odnosi između crvene i zelene, već nemogući odnosi između ptice i rukavice, kostura i bicikla. Oni ne žele revolucionisanje prvih već drugih. I da bi se smisao začaranih odnosa između predmeta otkrio, samostalnost formalnih odnosa nije se smela izvući u prvi plan. Ostala su zato tradicionalna sredstva: valer, konstrukcija prostora, perspektiva. Ovaj iluzionizam i naturalizam ponekad je, međutim, potreban ne samo da bi se istakla nadrealnost odnosa između realnih predmeta, već i da bi se očuvala nadrealnost samog izmišljenog predmeta. Njegova somnambulna izvesnost raste sa naturalizmom. U oba slučaja, Dalijeve lupa logična je dopuna i posledica ovog postupka.

Može se zato tvrditi da je naturalistička varijanta nadrealizma svojim verovanjem da su pojmovi u stvarima i imenima, da bez njih ne može da živi ni intuitivna misao, ni intuitivan odnos prema svetu — izrazito nominalističkog karaktera. Predmet je sredstvo i cilj, reč i simulakrum. Međutim, za razliku od integralnog (psihičkog i fizičkog) automatizma kada se slikar izjednačuje sa delom, postoji svesna razdaljina između objekta i subjekta. Ako je beznačajnost Cézanneove jabuke kao predmeta dovoljan alibi da se slikar nije s njom izjednačio, bizarnost jedne žirafe sa zapaljenom grivom nedovoljna je da bi mogla da vredi suprotna logika. U pitanju su dve varijante i sfere posrednog izraza. U prvoj je stvarni psihofizički *movens* u plastičnoj strukturi koja može biti slobodna i iracionalna iako zasnovana na „jednostavnoj percepciji“; u drugoj to je priča, „ushićena veza suprotnosti“, koja teži da nas svojom

sugestivnošću obmane i prisili da je shvatimo upravo kao „jednostavnu percepciju“ nečeg što nije jednostavno, što je čak složeno i izmaštano. To može da znači da je u naturalističkom nadrealizmu neposredno iskustvo života vrlo često zamenjeno njegovim intelektualnim iskustvom: osećanja se više otkrivaju i „prave“, manje izražavaju. Suprotno nego u automatskom nadrealizmu, između slika i njegovog bića postoji posrednik, jukstapozicioni odnos predmeta, *image*: žirafa sa zapaljenom grivom, priča sa sopstvenom logikom i sopstvenim apsurdom različitim od logike i apsurdna stvaraočeve sudbine. Predmet je medijum, i budući medijum, pre svega pokazatelj intelektualne fantazije i romantičarski neurotičnog odnosa prema svetu. Jer da bi odista to bio, odnos mora da ostane bar dvočlan, lako prepoznatljiv, materijalan, reifikovan. Ako se međutim, u čistoj sublimaciji i emanaciji njegova materijalnost istopi zajedno sa materijalnošću realnog, ostaje rezultat odnosa ali ne i sam odnos: njegov dualizam zamenjuje se monizmom njegove poetske suštine. Relacionistička po definiciji, „konvulzivna lepota“ iščekava.

Naturalistički nadrealizam potvrđuje tako jedne i negira druge ciljeve pokreta. Breton doduše Dalijeve tehniku naziva ultraretogradnom (povratak Meissonieru) smatrajući ga posle 1936. apsolutno nezanimljivim za nadrealizam.³⁹ Međutim — kontradikcija je u tome — što se osećanje usamljenosti i otuđenja čoveka, Freudova „nelagodnost u civilizaciji“, izražava upravo opisom alogično ukrštenih i stopljenih predmeta, što Ernstovi pustolovni i ljubavni „romani“ na primer, sastavljeni od elemenata istrgnutih iz prirodne sredine, bez minuciozne tehnike ne bi bili niti bi proizvodili utisak neurotične dvostranosti. Akademizam nadrealista može se tumačiti i naklonošću prema večnom, antropološkom, koja se oseća i u njihovoj teoriji čudnog. Posredstvom sna ukinuli su niz antinomija prošlost — budućnost, život — smrt. Znamo da je i Freudu zamereno apsolutizovanje nagonoskog libida, izostavljanje dinamičnog, društvenog aspekta. Od večnosti ovaj vid nadrealizma često nije video vreme, a od vremena — trenutak. Njegovo poverenje u kodifikovana izražajna sredstva, u poetiku tradicionalizma, njegova averzija prema modernom jeziku projekcija je te romantične, dekinikovske nostalgije ka beskraju i apsolutnom. Tako je došao u paradoksalan položaj da se reakcionarnom akademizmu i racionalizmu vizije suprotstavlja reakcionarnim akademizmom i racionalizmom plastičnog jezika. Verovao je da cilj opravdava sredstvo zaboravljajući da sredstva otkrivaju i legitimišu cilj. S druge strane čak i kroz njegovo „čudo“ i „čudesno“ provejava očigledan kartezijanizam (koji je analizirao Alqueie).

Uticao nadrealističkog automatizma, razumom nekontrolisane spontanosti na poseban način ispoljio se tek posle naturalističkog nadrealizma u lirskoj apstrakciji, američkom *action painting*-u, tašizmu i enformelu, u slikarstvu posle Drugog svetskog rata uopšte. To zapaža i Breton u svom uvodu u izložbu Međunarodnog nadrealizma.⁴⁰ Nelo Ponente⁴¹ primećuje da posle

³⁸ L 2 c (Pariz, 8. 11—12. .2. 1962.) „Forum“, april 1963.

³⁹ „Le Surréalisme et la Peinture“, Gallimard, str. 74.

⁴⁰ L'exposition internationale du Surréalisme, 1959—1960, Galerie Daniel Cordier, „Aux exposants“, „aux Visiteurs“

⁴¹ Nello Ponente: „Tendances contemporaines“, Skira, 1960.

1945. slikari koji teže iracionalnom — Wols, Dubuffet, Fautrier, Mathieu, etc. — ne nastavljaju naturalistički nadrealizam; to ne čine, uostalom, ni posleratni nadrealisti: Archile Gorky, Matta, Lam. Ali ako Dali, Tanguy, Magritte nemaju uticaj na njih, imaju ga, zajedno sa dadaizmom, u izvesnom smislu, na današnju „narativnu figuraciju“, „novu figuraciju“ koja je, preuzimajući neke elemente njegove teorije jukstapozicije i predmeta, snažno istakla revandikaciju slike (*image*). Tako su se zbog njegovih stalnih metamorfoza, stalno drukčijeg kontraverznog prisustva, pojavljivanja i izčezavanja, obistinile reči koje je još 1944. u „La part du Feu“ o njemu napisao Blanchot: „On je fantom, sjajna opsesija koja je, posredstvom čarobnih preobražaja, postala nadrealna“.

SADRŽINA PODSVESTI I

„SLIKARSKA VEŠTINA STVORENA KROZ VEKOVE“

Svi ti raskoli uglavnom vrede i za likovnu eksperimentaciju i misao srpskih nadrealista koji su pitanje sredstava shvatili elastično, a ponekad — zaneti Dalijem s kojim su neposredno saradivali i koga su najviše reprodukovali (nikada preštam-pavali),⁴² — otvoreno tradicionalistički. Izvesna bivalentnost oseća se već u njihovoj tezi da je bitno i neophodno izraziti *sadržinu podsvesti* uopšte, a na prvom mestu *kompleksne afektivne i emotivne odnose čoveka sa materijalnim, vidljivim svetom*. Prvi cilj — adekvatno izraziti „*sadržinu podsvesti*“ proistekao je iz Bretonovog prvog manifestata (1924) prema kome je nadrealizam „diktat misli u odsustvu svake kontrole od strane razuma, van svake estetičke ili moralne namere“ — kao da je podređen drugom, očigledno glavnom cilju koji podrazumeva afektivan odnos prema vidljivom, realnom, a samim tim i jednu svesnu, složenu obradu zasnovanu na „*slikarskoj veštini stvorenoj kroz vekove*“, pri čemu je, u stvari, pomenuti „diktat misli u odsustvu svake kontrole“ . . . isključen. Jasna je njihova teorijska simpatija za naturalistički, narativni nadrealizam, što je razumljivo pošto su u pitanju pesnici, njihov (moguć i legitiman) literaran način shvatanja i tumačenja dela. Suprotno tome, izraz u kome relacije predmetnog enigmatskog karaktera ne postoje, koji je sav akcija, damar, gest, *dripping*, energija, otkucaj, egzistencija, električni udar, znak, zapis — srpski nadrealisti, zaljubljeni u svojevrstu romantičnu kontemplaciju, nisu u teoriji naročito voleli, što se vidi ne samo iz „Anti-Zida“, već i iz kasnijih tekstova srpskog Bretona, iz njegovog „Naknadnog dnevnika“ pisanog februara 1963,⁴³ u kome Sonderborgove crteže izložene 1962. u Galeriji Flinker naziva *žvrljotinama*, zamerajući im ne to što „ne predstavljaju ništa, nego da ne znače ništa“ i razvijajući tezu da je apstraktna umetnost bila uslovljena, razumljiva i obična genetska faza evropskog slikarstva, ali da je u međuvremenu postala „*prevaziđena avantura*“ koja može poslužiti samo kao dragoceno iskustvo u nastajanju jednog novog figurativnog slikarstva, a ono će, po mišljenju Ristićevom, „biti nadrealističko u etimološkom, u najširem, najbogatijem smislu reči“.

Međutim, ova polarizacija, ili bolje, oscilacija između naturalističkog i automatskog nadrealizma, ova antiteza između nagonске, podsvesne pulsacije i smišljenog građenja maštovite predstave u prostoru, pri čemu je racionalnost prosedea proporcionalna iracionalnosti vizije — u samom likovnom aktivitetu srpskih nadrealista prisutna je daleko manje nego u njihovoj teoriji, ili čak ima sasvim suprotno mesto, što je lako objašnjiv paradoks: svoju ideologiju slikarstva sami nisu bili u stanju praktično da sprovedu upravo zato „što ne može svako da slika nadrealistički“, ili, preciznije, što im je nedostajalo profesionalno znanje. Jedini slikar među njima, Noe Živanović, koji je njime raspolagao, bio je, međutim, u jedinom svom sačuvanom nadrealističkom platnu *Priviđenje u dimu* (1932), toliko radikalno komplikovanim ukrštanjem i slepljivanjem najrazličitijih predmeta i asocijacija, da se akademizam prosedea gotovo i ne zapaža — pogotovo ne u njegovim brojnim crtežima. Neprofesionalnost im je omogućila pobjedu nad ograničenošću vlastite poetike. Njihovi predmeti, crteži, fotogrami, kolaži, asamblaži ludičkim elementom i maštovitošću, bezobzirnošću i ravnodušnošću prema tradicionalno shvaćenoj umetnosti, pripadaju uglavnom prvoj, eksperimentalnoj revolucionarnoj struji, koja u odnosu na današnju svest, iskustvo i stanje, ima karakter anticipacije.

Potpuno neuklopljena u jugoslovensko „umetničko slikarstvo“ svoje epohe, likovna eksperimentacija beogradskih nadrealista postavila je, kao što smo ukazali, još pre nekoliko decenija, niz fundamentalnih estetičkih problema, bez čijeg je razumevanja nemoguć novi dublji pristup današnjem slikarstvu. A bez njihovog registrovanja mimoilazi se hronologija i geneza ideja koje tek u šestoj i sedmoj deceniji pokreću njegove široke matice.

I pored kontradikcija, izraženih i u našem pokretu, i možda zbog njih, nadrealizam se kvalifikuje kao jedan od najvećih, a po nekima i najveći umetnički pokret ovog veka; ponovo je originalno povezao plastično sa afektivnim, faktor likovnog sa faktorom psihološkog, sociološkog i filozofskog. Dovodeći sve u pitanje, koristio je i cinično razotkrivao sve, što, međutim, nije ubilo njegov romantizam. Naprotiv, tragao je za potisnutom suštinom čoveka i života jer, „nema nikakvog razloga da čovek ne upozna odmah šta je on, šta može da bude i koja su mu sva sredstva na raspoloženju . . .“⁴⁴ Formu je zato stavio u funkciju tog vrhunskog saznanja. Samo ispražnjena i odvojena od afektivnog sadržaja, poezije, nagona i želje — svodi se na „komične plastične preokupacije“. Ukoliko joj je, međutim, cilj da izrazi „sadržinu potsvesti“, „na prvom mestu kompleksne afektivne i emotivne odnose čoveka sa materijalnim, vidljivim svetom, koji su u ogromnoj većini nesvesni i potisnuti u potsvest“, — nikako nije komična. Srpski nadrealisti se, dakle, ne zadovoljavaju samo autonomnom vrednošću, smislom i sadržinom forme kao njenim imanentnim posledicama, onom filozofijom čiste vizuelnosti i apstraktno umetnosti (iako je ona ustvari osnovna, polazna, ali nikako konačna i jedina filozofija likovne umetnosti). Prividno se šega-čeći sa značenjem oni su obuzeti nostalgijom ka njemu; slikarstvom kao govorom gde bi predmet imao vrednost reči i simbola. Nisu hteli sliku kao luksuz, dragulj, već kao saopštenje u kome su igrale ulogu — preobražene konjunkcijom, intelektualnim i emocionalnim angažovanjem — i odbačene

stvari svakodnevnog života. Slično Kandinskom mogli bi zato da tvrde da je svaka forma nastala mimo unutarnje neophodnosti, u stvari prestupnička, s bitnom razlikom što je njihova „unutarnja neophodnost“ programski određena. Širenjem pojmova čoveka i života, pa prema tome i umetnosti, i na područje podsvesti, oni su — dolazeći, posle ekspresionista, fovista, kubista i dadaista, često ne shvatajući vrednost vlastitih otkrića, često čak protiv svoje volje — slikarstvu omogućili razvoj, presudnije uklapanje u problematiku vremena, što mu aristokratoidna filozofija čiste vizuelnosti držeći ga u suviše začaranom krugu, nije mogla sasvim da obezbedi. U tom smislu nadrealizam je i izazov i korektiv jednog određenog dogmatizma. S obzirom da je u pitanju pokret koji nije „čist“, koji se oslanja na razne oblasti čoveka i svesti, na fantazijsko i potsvesno, na „norme noći“, poeziju i literaturu, iluzorno je prići mu jedino sa fenomenoloških pozicija same likovnosti (kao da je, na primer, u pitanju Mondrianov neoplasticizam ili Doesburgov elementarizam). Govoriti o strukturi kompozicije tamo gde treba ispitati i simbolički sistem priče; i o odnosu boja tamo gde treba objasniti i poetski, psihološki i mitski odnos predmeta, — znači potvrditi danas sve rašireniju tezu o ograničenosti suviše apsolutizovanog vizuelnog posmatranja (ili onog što Marcel Duchamp naziva „la peinture rétinienne“); dokazati potrebu potpunijeg kritičkog metoda prilagođenog suštini svakog pokreta, odnosno dela; nužnost razlike između plastične i „lirske činjenice“. Prirodno, legitimno je i čak neophodno psihološke, filozofske i poetske intencije svesti na formalne, kao i formalne na psihološke, filozofske i literarne — ako su ta dva čina dijalektična i istovremena. Ali najčešće je u pitanju samo prva ili druga operacija — razaranje jedinstvenog kritičkog postupka. Ta parcijalnost koja je slikarstvo devalvirala na usko profesionalnu filološku jednačinu ili na enerwantno proizvoljan impresionizam — oduzimajući mu funkciju egzistencijalnog izraza, katarze i katalizatora, može se uporediti sa ambicijom da se suština jednog pisca — Sartrea, na primer — iscrpe isključivo gramatičkom i stilskom analizom, ili, obrnuto, da se kubistička slika zameni — intimnom literaturom. Neodrživost tog metoda dokazao je upravo nadrealizam.

U stvari slikar je u pogledu „slobodnog izmišljanja koje je najslabija strana slikarstva (Leonardo)“ izjednačen sa pesnikom tek u nadrealizmu; tek tad je njegova metafora sasvim oslobođena olovnog tereta praktične logike. Nadrealizam se pojavljuje kao nova jednačina, proporcija i dijalektika fundamentalnih estetičkih, socijalnih i psiholoških komponenata. Zato ni u Beogradu krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina on nije „stil“, već duhovno stanje, etika i zbir metoda koji podrazumevaju iskustva najrazličitijih oblasti i škola. Otvoren pogled kome upravo ta otvorenost — sežući do ambivalentnosti i kontradikcije i dopušta aktuelnosti i obnavljanje. Izuzimajući preterivanja koja su mu svojstvena, u njegovom likovnom aktivitetu ipak nije toliko bila reč o borbi protiv umetnosti i „umetničkog slikarstva“, koliko borba za jednu drukčiju umetnost i jedno drukčije slikarstvo. Intuitivno je osećao da samo bunt koji je i sam na koordinatama kulture postaje relevantan i stvarno postojeći bunt protiv nekih njenih vidova i osobina.

LA RÉVOLUTION SURREALISTE

42, Rue Fontaine — PARIS - 9^e
Téléphone : TRUDAINE 38-18

Directeur:
André BRETON

Paris, le 22 décembre 1926

Cher Monsieur et ami,

J'é regrettais aussi très vivement de vous avoir manqué et, me disant pas d'adresser sur votre carte, je m'imaginai surtout que vous passiez déjà Paris. Il m'a été très désagréable de penser que vous étiez depuis, quelques jours à Paris et que je n'ai pas encore réussi à vous voir. C'est vous dire que je suis très loin d'admettre les précautions que vous prenez pour ne pas me déranger. Si vous me trouvez une deuxième fois par trop bas, comme il m'arrive à cette époque de l'année, ce sera à vous de ne pas revenir; et j'en aurai beaucoup de peine. Mais si vous n'êtes pas trop impatient vous-même et décourageable, nous rééditerons facilement à rien de très long temps que nous avons mis à nous connaître.

Voulez-vous donc me donner rendez-vous demain après-midi (à la galerie surréaliste, par exemple) ou le soir chez moi, car je ne sais au juste comment vous vivez!

Croyez-moi, cher Monsieur, très sincèrement votre

André Breton

42 Reprodukuju danas vrlo poznata dela: *Peinture, Guillaume Tell, Le lever du jour, Ensemble masochiste, La persistance de la mémoire*; Maxa Ernsta: *Portrait, Delectation masochose*; Yveta Tanguya: *Les belles manières*; Giacomettija: *Objet Embarassant à poser*; Miròa: *Homme et femme*.

43 M. Ristić, „Forum“, april 1963, str. 677.

44 „Anti-Zid“.

Jerko Denegri

POSTNADREALIZAM MILENA PAVLOVIĆ-BARILLI I STANE KREGAR

Pod terminom „postnadrealizam“ mogu se podrazumevati one pojave u evropskom slikarstvu četvrte decenije što se javljaju kao neposredna posledica nadrealističke revolucije iz vremena 1924—30. Kao što je poznato, aktivnost Bretona i njegovog kruga otvorila je niz novih pogleda na fenomen kreativne imaginacije, pokrenula je teoriju automatizma u poeziji i slikarstvu, postavila je u središte pažnje psihološki aspekt umetničkog čina i istakla je tesnu uslovljenost umetničkog angažmana u savremenom društvenom i političkom kontekstu. Shvaćene tako ne samo kao jedna nova estetika već i više od toga, kao jedna filozofija i etika umetničke akcije, mnoge od osnovnih tekovina nadrealizma postale su s vremenom one duhovne konstante koje su prevazišle trenutak i granice trajanja samog pokreta i potvrdile se kao neke opšte i vanvremenske motivacije umetničkog stvaranja. (Kao primer ove teze može se navesti nov karakter nadrealističke ideje o automatizmu u posleratnom američkom slikarstvu akcije, kao i danas aktualizirani proces nadrealističke predmetne metaforike u nekim varijantama „novog realizma“). Razumljivo je onda bilo da je i u deceniji neposredno nakon svoje pojave nadrealizam snažno uticao i na niz umetnika koji nisu pripadali njegovoj programskoj matici no koje je snažno privukla mogućnost oslobođene predmetne simbolike kao jedno od bitnih iskustava nadrealističke aktivnosti. Tokom 30-tih godina, koje u slikarstvu Pariza obeležava postepeno stišavanje ranijeg tako intenzivnog smenjivanja avangardnih pokreta, javlja se jedan širi krug umetnika (Pierre Roy, Felix Labisse, Licien Cautaud, Jean Carzou, Jean Lurçat i drugi) koji, s jedne strane, odbacuju svaku programsku ortodoksnost ranog nadrealizma, ne dele njegovu sklonost ka formalnom ekperimentalizmu i ograđuju se od njegovih političkih opredeljenja, no koji ujedno, s druge strane, prihvataju neke njegove tekovine, pre svega tekovinu neočekivanog poetskog prizora, sklonost ka snoviđenju i naraciji koja kao da izvire iz čovekovih unutarnjih podsvesnih impulsa. Gotovo po pravilu, ovi umetnici pripadaju drugoj, „naturalističkoj“ varijanti nadrealističkog slikarstva, u kome zahvaljujući efektima alogičke jukstapozicije predmeta dolazi do fantastičnog utiska prizora slike, dok se na tehničkom planu pridržavaju klasičnog pikturalnog postupka, neguju precizni crtački tretman forme, a materija boje ima samo prateću funkciju u manje ili više vernom opisivanju izgleda predmeta u iluzionistički datom prostoru. Više nego na eksperimentalnu liniju jednog Ernsta, Miròa ili Massona, ovi slikari okreću se primerima De Chirica ili Dalija i često stoje pod utiskom muzejskog slikarstva prošlosti, a u teorijskom tumačenju svojih težnji ne prihvataju postavke Bretonovih manifesta već ističu individualni i nezavisni umetnički credo. Radi se u stvari, ako se posmatra iz aspekta idejnih i formalnih inovatorskih doprinosa, o jednom marginalnom, čak i retrogradnom toku velike nadrealističke struje, o jednoj vrsti „nadrealističkog manirizma“, koji više kvantitativno proširuje nego što kvalitativno produbljuje osnovne problemske ciljeve pokreta u celini.

U jugoslovenskom slikarstvu četvrte decenije postoje dva primera koja poseduju određene tipološke attribute „postnadrealizma“: to su opus Milene Pavlović-Barilli, u tom duhu nastao uglavnom između 1932—39, i jedan ciklus slika Staneta Kregara

nastao između 1935—38. godine. Potrebno je napomenuti da su se oba ova slikarska dela razvila individualno i bez međusobnog poznavanja, stajala su ujedno i izvan direktnih dodira sa nešto ranijim beogradskim nadrealističkim pokretom i nastala su mimo ostalih dominantnih strujanja u jugoslovenskom slikarstvu toga vremena. Zato se ova „postnadrealistička“ komponenta može tretirati, više nego kao plod dužih unutarnjih razvojnih procesa jugoslovenske međuratne umetnosti, u biti kao jedna epizodna linija, no ujedno i linija koja, pogotovo u slučaju dela Milene Pavlović-Barilli, unosi u savremenu jugoslovensku likovnu kulturu jednu ne samo problemski novu već ujedno i kvalitetno vrlo značajnu dimenziju.

Delo Milene Pavlović-Barilli detaljno je istraženo i precizno ocenjeno u monografiji M.B. Protića, a korisna objašnjenja dali su još R. Putar i L. Trifunović, tako da će ovde biti samo ponovljena neka u kritici već postojeća gledišta. Nakon što je prevazišla rana školska minhenska iskustva, Milena Pavlović-Barilli oko 1932. godine formira svoj karakteristični rečnik u kome sloboda komponovanja niza raznorodnih predmetnih podataka gradi atmosferu simboličkih i alegorijskih prizora. Metod kojim umetnica postiže ovaj utisak poetske fikcije slike jeste postupak metamorfoze i prelaza jednog predmetnog fenomena u drugi (napr. antički torzo dobija krilo ptice i sl.) čime objekti poprimaju oznake koje prevazilaze logiku normalne percepcije predmetne realnosti. Da bi potpomogla dejstvo ove poetske funkcije predmeta, Milena Pavlović-Barilli tretira prostor kao jedan fluidni „ekran“ u čijoj se tek nagovestenoj trodimenzionalnosti gubi jasna određenost planova, a time vreme kao da dobija sugestiju zaustavljenog trajanja. U savladavanju slikarskog problema, dela nastala između 1932—36. obeležava izraziti linearizam, forma je data unutar labilnih a ipak jasnih kontura, dok boja samo prati formu i tek mestimično izbija do snažnijeg akcenta. U stilskom pogledu, slike ovog perioda ukazuju na poznavanje problematike postmetafizičkog slikarstva De Chirica i njegovog kruga (Alberto Savinio), s tom razlikom što u to vreme u delu Milene Pavlović-Barilli, umesto naglašenih simptoma neizvesnosti prizora ili slutnji agresivne dramatičnosti, prevladava osećanje blage i poetične naracije. Posle 1936, pogotovo tokom sledećih dveju godina kada nastaju njena klasična dela *Autoportret sa strelcem* (1937), *Venera sa lampom* (1938), oba iz Muzeja savremene umetnosti u Beogradu i dr. metaforika u slikarstvu Milene Pavlović-Barilli dobija složenije i dublje tokove, u atmosferu slike upliće se jedan ton ozbiljne rezignacije koja kao da proizilazi iz nekih teških životnih saznanja, a fizionomijska karakterizacija prikazanih likova sve češće nosi jasnu autoportetsku notu, što još više naglašava intimnu osnovu fabule slike. Plastički govor također postaje sve sigurniji, raniji linearistički postupak zamenjen je građenjem kompaktnijih volumena predmeta i likova, a dubinska projekcija prostora dobija sve određeniju perspektivnu formulaciju. Primetan je (kao napr. na slici *Kompozicija*, 1936. iz Narodnog muzeja u Beogradu) studij pojedinih principa slikarstva firentinskog quattrocenta (Beato Angelico, Botticelli), što potpomaže umetnici da pročisti kompozicionu strukturu prizora i definiše način smeštanja figure u prostoru, dok se u rešavanju dubine scene istovremeno

otkrivaju i pojedini motivi De Chiricovog „metafizičkog“ arhitektonskog repertoara. Simbolička podloga, kao i način saopštavanja ideje u slikama Milene Pavlović-Barilli iz kraja decenije postaju sve složeniji i sada nije lako ući u svet njenih metafora, mada i nadalje ostaje očigledno da se radi o jednoj vrlo subjektivnoj ispovesti čiji se koreni gube u dubinama njene osetljive introspektivne prirode.

Kratka „postnadrealistička“ etapa u slikarstvu Stane Kregar nastala je kao posledica njegovog školovanja u Pragu (1930—35) i razvila se između 1935—39. godine. Poznato je da je praški umetnički centar bio još od pre prvog svetskog rata u tesnim vezama sa likovnom kulturom Pariza, pa se zahvaljujući tome u Pragu najpre javila jedna relativno rana kubistička struja, a zatim se formirao i jak nadrealistički krug oko poznatog pesnika Nezvala i slikara Sime, Styrskog i Toyen. U svojim slikama *Hodočasnik*, *Fantazija na terasi* (1936) i *Revolucija u Španiji* (1937) iz Moderne galerije u Ljubljani, kao i *Večernji muzikanti* (1938) i *Tajanstvo jedne večeri* (1939) iz Muzeja savremene umetnosti u Beogradu, Kregar je izgradio nadrealističku morfologiju dalijejskog tipa, čini se ne direktnim uticajem samog Dalija već posredstvom nekih čeških iskustava (Wachsmann). A. Bassin, koji se u poslednje vreme najviše bavio Kregarevim delom, istakao je da je motiv inspiracije kod ovog slikara podsvesne prirode, a sama realizacija slike, usled pažnje koju on posvećuje pikturalnim rezultatima, vođena je svesnim korekcijama u definisanju konačnog izgleda i atmosfere prizora. Kregar u svojim temama razvija vrlo opširne tokove naracije u kojoj iracionalna veza među predmetima nije data u njihovim materijalnim deformacijama već je sugerisana time što je osećanje vremena scene pomereno ili pak preneseno u produženo vremensko trajanje: razni motivi radnje kao da se odvijaju u raznim nivoima vremena, što prizoru slike daje značenje otvorene i teško odgonetljive metafore. Kregarovo slikarstvo ovog perioda predstavlja karakterističan primer „postnadrealističke“ estetike u kojoj je na formalnom planu bila odbačena svaka eksperimentalna namera, a efekat neočekivanog i fantastičnog tražen je racionalnim operisanjem simbolima i njihovim skrivenim aluzijama i evokacijama. Čini se da upravo zato ovo Kregarovo opredeljenje između 1935—39. nije moglo prerasti u jedno trajnije verovanje i on se neposredno posle toga postepeno uključio u tok kolorističkog realizma koji je obeležavao slikarstvo ostalih pripadnika generacije „Nezavisnih“. Time je bila zaključena ova zanimljiva individualna avantura koja se u tokovima međuratnog jugoslovenskog slikarstva izdvaja ne toliko izvornošću svog plastičkog govora, koliko jednom posebnom orijentacijom u vremenu koje je oskudevalo oblicima sličnog karaktera.

Božica Čosić

SOCIJALNA UMETNOST U SRBIJI

Istorijski posmatrano, „revolucionarna umetnost“, „leva umetnost“ odnosno takozvana „socijalna umetnost“, ima svoj koren u prosvetiteljskoj i populističkoj koncepciji umetnosti, koju je radnički pokret a naročito boljševička partija razvila do svog ideološkog principa i svoje političke estetike. Osnovna ideja ovog toka umetnosti ima vrlo bogatu društvenu i ideološku evoluciju. U doba oktobarske revolucije i Lenjinovog života, revolucionarna, socijalistička, proleterska umetnost, u estetičkom smislu, nije bila homogena niti je imala homogenu normativnu estetiku. Sadržavala je skalu razlika od kubo-futurizma do proletkulta. Sa pobedom Staljinovih ideoloških koncepcija na području kulture i umetnosti, u Sovjetskom Savezu razvilo se snažno nastojanje da se konstituiše partijska ideološka estetika. Takvu svoju platformu ona je dobila na II međunarodnoj konferenciji proleterskih i revolucionarnih pisaca, održanoj u Harkovu 1930. godine na kojoj je doneta Rezolucija o političkim i stvaralačkim pitanjima međunarodne proleterske i revolucionarne književnosti. Ali veliki broj različitih umetničkih pravaca i grupa stvaralački je ipak postojao sve do 1932. kada je centralni komitet boljševičke partije doneo odluku „O reorganizaciji literarno — umetničkih organizacija“. Tom partijskom odlukom, socijalistički realizam postaje u Sovjetskom Savezu zvanična i jedina estetička koncepcija.

Od Lunačarskog, preko Maksima Gorkog pa do Ždanova, ideja i doktrina socijalističke umetnosti kretala se linijom naglašenog političkog i ideološkog pragmatizma i zapostavljanja estetskog fenomena u biću umetnosti. Misao Lunačarskog, da idejna sadržina određuje vrednost i trajnost umetničkog dela bila je, i pored njegove neocenjivo velike uloge u kulturnom i umetničkom životu poslerevolucionarne Rusije, začetnik onih tendencija koje će vrednost umetničkog dela svesti skoro isključivo na njegovu idejnu, odnosno ideološku sadržinu. U četvrtoj i petoj deceniji temeljne principe socijalističkog realizma, Ždanov će reducirati u smeru daljeg i skoro totalnog negiranja problematike vezane za formu umetničkog dela, svodeći njegovu funkciju na okvire i potrebe neposredne i dnevne partijske politike. Time je sloboda umetničkog stvaranja bila ograničena ili ukinuta i zamenjena kategorijom „partijnosti“, odnosno podređenošću neposrednim političkim ciljevima komunističke partije. A time što je napadnuto ili bar zapostavljeno samo biće umetnosti, stvarno je zapostavljeno i ono što se želelo: dejstvo i uticaj umetnosti.

Takvu koncepciju kao osnovu kulturne politike, preuzele su mutatis mutandis od boljševičke partije sve komunističke partije III internacionale. Iako je u izvesnom smislu varirana prema kulturnom stupnju i tradicijama odgovarajućih zemalja, ta doktrina je teorijski bila vrlo određena i jedinstvena.

I komunistička partija Jugoslavije, prihvatila je doktrinu socijalističkog realizma kao princip svoje kulturne politike i preko svojih protagonista, pristalica i sledbenika, na vrlo širokom frontu vodila akciju za njeno oživotvorenje. Na području likovne kulture, ideja revolucionarne umetnosti iskazaće se u pokretu nazvanom „socijalna umetnost“. Međutim „socijalna umetnost“ jugoslovenskih naroda po svojim kulturno istorijskim korenima, razvojnom toku i snagama koje su je nosile, nije mogla biti jedinstvena estetička pa ni ideološka koncepcija.

Sa stanovišta negacije postojeće društvene stvarnosti kao i sa stanovišta društveno moralnih imperativa, u angažovanu umetnost četvrte decenije uliva se i beogradski nadrealizam, naročito posle 1931. godine kada dolazi do izvesnog ideološkog previranja u ovom, do tada jedinstvenom i celovitom pokretu. Posle Harkovske konferencije i Bretonovog Drugog manifesta kojim se potvrđivao društveni stav nadrealizma i njegova aktivna simpatija prema revoluciji, nadrealizam je ušao u fazu neposredne društvene opredeljenosti. Objavljivanjem manifestnog teksta povodom godišnjice Hegelove smrti a naročito časopisom „Pozicija nadrealizma“ (1931), u kome se govori o društvenoj revoluciji, srpski nadrealizam se deklarirao za aktivno učešće u menjanju postojeće društvene stvarnosti. Iste 1931. objavljen je i „Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog“ (Koča Popović, Marko Ristić) u kome nadrealisti objašnjavaju svoj odnos prema istorijskom materijalizmu, koji je za njih sinonim marksizma, a čije se usvajanje u tom trenutku neodložno postavlja pred ovaj pokret.

Juna 1931. pojavljuje se časopis „Nadrealizam danas i ovde“ koji će izaći u tri broja, a njegovim trećim brojem završice se i kolektivni nadrealistički pokret u našoj zemlji. Prvi broj časopisa, pored „Ankete o humoru“ donosi i odgovor časopisa „Stožer“ u kome se objašnjava da nikako ne bi trebalo da dođe do razmimoilaženja „ako budemo, i vi i mi, znali da ostanemo dosledni ideji i moralu koje zastupamo“.¹ O. Davičo, Đ. Kostić i D. Matić u članku „Deklanširanje morala“ opredeljujući se za revolucionarni nadrealizam kažu: „Mi znamo danas, da produbljavanje revolta vodi generalizaciji istog, vodi jednoj drugoj svesti, koja neće više da se iscrpljuje, uzaludno i sterilno, u slučajnim povodima, već napada i nagriza i menja same uslove i faktore izveštale i nepodnošljive svakidašnjice življenja“.² U razgovoru od 29. aprila 1931, nadrealisti izjavljuju: „Očekujući, sa ostalim, sutrašnjicu, mi ne čekamo“.³

U drugom broju ovog časopisa (januar 1932) govori se o smislu i vrednosti nadrealističke autokritike i želji da se nadrealizam uskladi sa novom društvenom svešću. „Ili imamo da izmenimo njene poglede o nama (pogleda levice), to jest izmeniti u njoj onaj deo koji odgovara našem polju delovanja, ili se imamo izmeniti mi“.⁴ U članku „Nadrealizam danas“, Đ. Jovanović i Vane Bor govoreći o ideološkom formulisanju nadrealizma izjavljuju: „Ovde se ne radi o jednostavnom i shematičnom dovođenju u sklad nadrealizma sa današnjim tezama dijalektičkog materijalizma, već o aktivnoj izgradnji svesti koja učestvuje u menjanju sveta“.⁵

Sledećim brojem ovog časopisa (juni 1932), nadrealizam je ušao u fazu odbrane od napada koji su dolazili sa strane levice. U članku „Nerazumevanje dijalektike“, M. Ristić, M. Dedinac i K. Popović, odgovaraju na napade S. Galogaže i Merina objavljenih u „Stožeru“. Ističući da nisu odgovarali na napade koji su dolazili s desna zato što nisu imali potrebe da se od njih brane, oni pišu: „Čisto istorijski posmatran, nadrealizam se protivstavio čitavoj vladajućoj kulturnoj superstrukturi, iz koje je prvobitno ponikao, pa dakle i onoj literaturi koja je jedan od izraza te buržoaske kulture . . . U poslednje vreme međutim, pojavile su se izvesne kritike na nadrealizam, takođe nepovoljne, ali baš sa one strane kojoj je, shematično govoreći, nadrealizam

prišao i pripao, samim tim što se odlučno protivstavio postojećem i sankcionisanom uobličenoj kulturi“.⁶

Treći broj „Nadrealizam danas i ovde“, izašao je samo nekoliko meseci posle „afere Aragon“, njegovog opredeljenja za socijalistički realizam i individualnog učlanjavanja u Udruženje revolucionarnih pisaca na koje su svi nadrealisti kao grupa pretendovali posle Harkovske rezolucije. Opšti društveni uslovi, kao i „Aragonov slučaj“, dovešće nadrealistički pokret kod nas do cepanja prilikom izbora daljih puteva. Pisci O. Davičo, D. Matić, i Đ. Kostić, 1932. izdaju brošuru „Položaj nadrealizma u društvenom procesu“, a krajem 1932. pojavljuje se „Anti zid“ (Vane Živadinović Bor i Marko Ristić) koji donosi istorijat nadrealizma i odgovore na napade levice. U ovo vreme uhapšeni su: O. Davičo, K. Popović, Đ. Jovanović i Đ. Kostić. To je istovremeno bio i kraj kolektivnog nadrealističkog pokreta u srpskoj kulturi.

U intelektualnom životu Beograda, tokom čitave decenije, u teorijsko-estetičkom i ideološkom smislu, nadrealisti su bili dominantna intelektualna grupacija. Svojom literarnom darovitosti, opštom kulturom, progresivnošću i naročitim smislom za polemiku, bez obzira na cepanje i raspad samog pokreta, nadrealisti su bili i ostali u intelektualnom vrhu srpske kulture toga vremena. Njihov antitradicionalizam i kada se nije iskazivao u estetičkom sistemu bio je moderan i snažan inspirativan činilac.

Kao prvorazredni idejni faktor koji je pripremio ideološko i duhovno podneblje za nastajanje pokreta „socijalnih tendencija“ u likovnoj umetnosti kod nas, neophodno je istaći i levu socijalnu literaturu. Pokretanje i izdavanje alamanaha jugoslovenske poezije (Jovan Popović, Novak Simić) „Knjiga drugova“, 1929, inspirisanih socijalnom tematikom, čiji je celokupan tiraž bio zabranjen i zaplenjen, može se smatrati rađanjem pokreta socijalne poezije u srpskoj umetnosti. U predgovoru koji ima manifestni karakter, oprastajući se od svoje mladićske poezije Jovan Popović piše: „Postoji bezbroj avantura za naš duh i mi ga ne ograničavamo. Nismo slepi za odbleske transcendentnih zora, čujem nečuvene zvuke u pećinama modrim što obrazuju pod morem sunca. Život je pred nama mnogostruk, i isprepleten i jedinstven. Slobodu našeg duha nećemo nikada prodati niti je se odreći. Ali mi je poklanjamo. Poklanjamo je onda kada osećamo da treba, i činimo to od punog srca. Ovo je danak, pobožni prinos“.

I na naše kulturne i književne prilike može se u potpunosti primeniti ova ocena Arnolda Hauzera: „Istorija tridesetih godina jeste istorija razdoblja društvene kritike, realizma i aktivizma, stvaranje radikalnijih stavova i sve rasprostranjenije uverenja da jedino radikalno rešenje može biti od neke

1 „Nadrealizam danas i ovde“, br. 1, Beograd, 1931.

2 Ibid. str. 6.

3 Ibid. str. 21.

4 Koča Popović, „O jednoj implicitnoj autokritici“, „Nadrealizam danas i ovde“, br. 2, Beograd, 1932, str. 10.

5 „Nadrealizam danas i ovde“, br. 2, Beograd, 1932, str. 9.

6 „Nerazumevanje dijalektike“, „Nadrealizam danas i ovde“, br. 3, 1932, str. 1.

pomoći, drugim rečima da su umerene stranke odigrale svoju ulogu“.⁷

Tridesetih godina, socijalna literatura kod nas dobija oblike organizovanog pokreta koji okuplja znatan broj darovitih mladih pesnika, kritičara, društvenih radnika. Pokreću se časopisi i izlažu programi. Zahteva se idejna jasnoća i društvena opredeljenost umetnosti u klasnom društvu; traži se da se literatura oslobodi uticaja idealističke estetike i larpurlartizma; propagira se naučni materijalizam i afirmiše težnja za stvaranjem marksističke estetike. U teorijskom deklarisanju i afir-

**PLODNE NAŠE NJIVE OTROVNIM PLINOM
UNIŠTENE, / U PAKLENO ŽDRELO
NUŽDA NAS GOLE GONI; / IZ MRAKA
U MRAK DIZALICA NAS VRAĆA, IZ-
LOMLJENE, / IZ KRVI I ZNOJA NAŠEG
NIČU - ZA DRUGE - MILIONI.
KOMADIĆ NAŠEG ŽIVOTA U SVAKOM ŽU-
TOM GRUMENU, / SVAKIM UDARCEM MALJA
DO SVOME TEMENU KUJEMO. / KRVAVO
ZLATO JE TO! MI DAIEMO KRV NAŠU
RUMENU, / VISOKO NAD NAMA ZVEK
ZLATA I SMEH OBESNI ČUJEMO.
NAŠE TLO, NAŠA SNAGA, RUKA NAŠE - I
BEDNA PLATA; / USJANA REKA VALJA
GRANATE, KOTLOVE, DOBITI. / HOĆEMO
L'DOVEK DA GINEMO ZARAD KRVAVOG
TUDJEG ZLATA? / MI KUJEMO SEBE!
JEDNOM ĆEMO UZROKE ZLA NAŠEG
ZDROBITI!**

maciji ideoloških određenja i društvenog smisla socijalne umetnosti, naročito su se isticali Ognjen Prica, Stevan Galogaža, Otokar Keršovani, Jovan Popović, Veselin Masleša, Đorđe Jovanović, pisci i teoretičari marksističke orijentacije. Ognjen Prica sa Krležom pokreće časopis „Plamen“ (1919) a zatim „Književnu republiku“ (1923) gde svojim člancima i studijama veoma snažno utiče na formiranje marksističke misli kod nas, a S. Galogaža uređuje više naprednih časopisa kao što su: „Kritika“ (1928), „Literatura“ (1933), „Kultura“ (1933), „Književni savremenik“ (1936). Otokar Keršovani sa braćom Bihalji pokreće časopis „Nova literatura“ a posle dolaska sa

robije „Izraz“; Veselin Masleša, po struci ekonomist, intelektualac svestranog obrazovanja, pišući o ideološkim i književnim problemima u „Novoj literaturi“, „Stožeru“, „Danas“, „Našoj stvarnosti“, „Životu i radu“, „Umetnosti i kritici“, „Izrazu“ i drugim časopisima, unosi je naučnu materijalističku analizu u našu kritiku. Govoreći o socijalnoj književnosti Masleša je ovako određuje: „Ne didaktična, ne malograđanski utilitaristička, ne subjektivno tendenciozna, nego veristička, prekretnička, socijalno tendenciozna, kao nužni postulat istinitosti“.⁸ Jovan Popović, pesnik i strastan borac za novu umetnost, uređivao je časopis „Stožer“ pod šestojanuarskom diktaturom i borio se u svom publicističkom radu za usvajanje naučnog materijalizma.

Đorđe Jovanović, jedan od najmlađih iz grupe nadrealista posle trogodišnje robije odrekao se svoje nadrealističke prošlosti i postao jedna od najsnažnijih marksističkih individualnosti naše kulture. Njegovi stavovi i shvatanja funkcije umetnosti u društvu i njenoj ulozi u revoluciji iskazana u dva značajna članka „Književnost i novi realizam“⁹ i „Realizam kao umetnička istina“¹⁰ pokazuju znatnu samostalnost duha i širinu pogleda u zahtevima da umetničko stvaranje treba da bude oslobođeno dogmi i šematizma, moralizatorske tendencije i socijalnih parola. Đorđe Jovanović se zalaže za ideju da proletarijat kao nosilac društvenog napretka treba preko umetnosti da otkrije objektivnu istinu date stvarnosti, i da umetničko delo može da menja stvarnost samo ako je poteklo iz same stvarnosti i određene istorijske epohe. „Govoriti danas o dijalektičkom i socijalističkom realizmu znači govoriti o problematici i metodama istraživanja i izražavanja savremene napredne književnosti... Novi realista mora da bude i dalje pesnik, psiholog i moralista, ali nikako ne smije da ne bude i sociolog, nikako ne smije da bude slijep ili nedovoljno vidovit za suštinu i složenost društvenog zbivanja...“ pisao je Đorđe Jovanović 1936. godine.

Socijalna umetnost, kao ideološka umetnost, bila je pod najneposrednijim političkim uticajem komunističke partije, prilagođavala se njenoj taktici i ciljevima, naročito u godinama pred fašističku invaziju, i bila njeno kulturno sredstvo u pridobijanju, vaspitavanju i revolucionisanju masa. Ova idejna podređenost socijalne umetnosti pravdana je potrebom da se sve snage i sva raspoloživa sredstva stave u službu radničke klase i njene partije za rušenje starog društva i ostvarivanje ciljeva revolucije. Kako se bližio rat i fašistička agresija postajala evropska stvarnost, diskusija o karakteru i funkciji socijalne umetnosti pretvarala se u žestoku polemiku koja tokom 1939. i 1940. godine dobija i sasvim konkretno partijsko i političko obeležje i izvanredno oštar i isključiv ton. Jedan deo marksističkih kritičara, pripadnika komunističke partije krajem četvrte decenije kada se sve leve i demokratske snage koncentrišu za borbu protiv fašizma, sve naglašenije ističe socijalnu uslovljenost umetničkog dela, zapostavlja njegove psihološke i subjektivne aspekte i insistira na njegovoj neposrednoj ideološkoj funkciji. Ovakvim stavovima oni su objektivno kretali ka sociološkom dogmatizmu. Međutim, njima će se energično suprotstaviti antidogmatski duhovi i stvaraoci koji ne prihvataju umetnost gole tendencioznosti i vulgarnog sociologizma. Centralna figura tog otpora je Miroslav Krleža.

Estetički stavovi Miroslava Krležę, ĉija grandiozna figura stoji u središtu celokupne intelektualne levice u predratnoj Jugoslaviji, iskazani u predgovoru *Podravske motivima* Krste Hegedušića izazvaće jednu od najvećih ideoloških polemika koja je ikada vođena u nas. . . „Ta ideja o tendencioznoj ljepoti doprla do nas s priličnim zakašnjenjem od osamdeset godina, i danas joj je pošlo za rukom da se stavi na dnevni red naše književne i likovne kritike. . . Titrajući se frazama dijalektičkog materijalizma, pod maskom fiktivnog artističkog ljevičarstva mistificira se javnost. . . Kao što je pojam romantičnog kiča, opasan po pravu, nepatvorenu i iskrenu umjetnost, koja nije i ne može da bude drugo nego iskreno, dokumentarno bilježenje istinitih emocija. Kod umjetničkoga je stvaranja sposobnost doživljavanja vrlo često uvjetovana neusporedivo više karakterom umjetnika, njegovim estetskim teorijama, pogledima na svijet ili društvenim ili religioznim nazorima.“¹¹

Krležina negacija i kritika ondašnje socijalne stvarnosti i njegov estetički antitradicionalizam prema nacionalnoj kulturi podloga su, a često i neposredna inspiracija našoj levoj umetnosti u toku ĉitave IV decenije, svejedno što se on svojom ličnošću i svojim shvatanjima nikada neće moći da poistoveti sa normativnom estetikom taĉnije ideologijom socijalističkog realizma. Posle Staljinovih ĉistki i procesa, Krleža će i javno objaviti rat toj estetici i izazvati protiv sebe napad ortodoksne levice, napad koji će biti jedinstven i politički beskompromisan. U tim danima, celokupna intelektualna javnost, podelila se za Krležu i protiv Krležę.

Napad je poĉeo u ĉasopisu „Kultura“ ĉlankom A. B. C.-a „Quo vadis Krleža“¹² i odnosio se na Krležin predgovor *Podravske motivima*. Pisac ĉlanka K. H. smatra da su materijalistička kritika i njenim duhom prožeta socijalna literatura do poslednjeg atoma nadahnuti verom u pobjedu „svijetlih sila nad mračnim silama“, dok je za to vreme Krleža navodno izneverio svoju misiju i skrenuo u vode desnice. Posle pisma grupe ĉitalaca koja je smatrala da je Krleža u pravu „kada tvrdi da materijalistička ocjena ne smije da se ograniĉi samo na ocjenu tendencije i socijalnog znaĉaja umjetničkog stvaranja“. „Kultura“ je nameravala da otvori javnu diskusiju ali je oduzeta od toga da se problem ne bi još više zaoštrio.

Stavljajući svoje pero u odbranu Krležinih stavova kome se zameralo da je „reakcionarno napao socijalnu literaturu i materijalističku kritiku“ tražeći da se „socijalna tendencija izbaci iz umjetnosti kao crknuta maĉka“, Marko Ristić u svom ĉlanku „Jedan nov primer nerazumevanja dijalektike“¹³ kaŹe: „Umetnost nije sama sebi cilj, ona je dakle jedno sredstvo kojim se mogu postići pozitivni ili negativni rezultati, ona dakle ima svoje socijalne posledice, svoju pozitivnu socijalnu funkciju. Ali njeno stvarno a ne formalistiĉko ispunjavanje te funkcije u pozitivnom, to jest u revolucionarnom smislu, ne može se postići apriornim, apstraktnim i racionalnim određivanjem sadržine i stilske postupka umjetničkog dela. . . Da bi bila živa i dejstvujuća, socijalna tendencija i celishodnost umjetničkog dela ne može biti rezultat nekih prethodnih naloga, racionalnih rezolucija i dobronamernih odluka, već samo plod zrelosti umetnikove svesti i moralne autentiĉnosti i nuŹnosti

specifiĉne sadržine i izražajne vrednosti samog umjetničkog stvaranja“.

A zatim u ĉlanku „Materijalističko i pseudomaterijalističko shvatanje umetnosti“ Marko Ristić piše „Time poezija naoruŹava svest jasnošću i snagom koje su joj potrebne da stvarnost shvati ispravno to jest dijalektički, i da se, u funkciji tog ispravnog shvatanja sveta u socijalnom haosu ispravno, to jest, marksistiĉki, orijentiše. Tu leŹi socijalna celishodnost poezije“.¹⁴

Diskusiju oko socijalne umetnosti, prihvatio je i ĉasopis „KnjiŹevnik“ i u ĉlanku „O nekim kritičarima socijalne umetnosti“¹⁵, zameralo se M. Krleži i M. Bogdanoviću da ne pišu konstruktivne kritike koje bi vaspitno delovale na mlade ljude i usmeravale ih putevima kojima treba da idu. Marku Ristiću posebno se prebacivala iskljuĉivost i kritičarski interes samo za odnos poezije prema njenom stvaraocu pesniku.

Ova polemika oko socijalne umetnosti nastavila se u „Izrazu“ tokom 1939, 1940. god. i u „KnjiŹevnim sveskama“ tokom 1940. s jedne i „Peĉatu“ s druge strane. Poĉevši od „Kulture“ i ĉlanka „Quo vadis Krleža“, pa sve do „Izraza“ 1939. godine, autori napada na Krležu i njegova estetiĉka shvatanja, još ga uvek respektuju i smatraju krupnom umjetniĉkom figurom naše kulture. U svom ĉlanku u „Izrazu“ „Recepti, propisi i dogme“¹⁶ pisanim povodom ĉlanka Marka Ristića „San i istina Don Kihota“, Ognjen Prica pokušava da odbrani Krležu odvajajući ga od Marka Ristića i Bogdanova, insistirajući na ĉinjenici da se leвица ogradila od ĉlanka „Quo vadis Krleža“ na kome u svojoj polemici Krleža još uvek insistira.

Ali već 1940. situacija se znatno izmenila. Dok se 1939. više napadaju ljudi koji se toboŹe kriju iza Krležine liĉnosti i znaĉaja a sa kojima on saraduje ne znajući da su „reakcionarni“ i protivnici dijalektičkog materijalizma, tokom 1940. napadi na Krležu postaju direktni i beskompromisni, a korenom revizionizma smatra se ĉasopis „Danas“ koji je Krleža uređivao. Smatra se da je Krležinom skretanju doprinela i „promena taktike u radniĉkom pokretu“, tj. osnivanje Narodnog fronta, koje su izvesni „nevericom zatrovani elementi primili kao prelaz radniĉkog pokreta na malograđanske pozicije, sa svim konsekvencijama iz takvog shvaćanja“.¹⁷

U svom zaista jedinstvenom polemiĉkom delu „Antibarbarus“, Krleža je odgovorio na sve napade koji su dolazili i s desna i s leva i zadao efektan udarac ideološkim dogmatičarima i vulgarizatorima društvenog smisla i funkcije umetnosti. Zato je odmah zatim bio definitivno odbaĉen kao revizionist i sva

7 Arnold Hauzer, „Socijalna istorija umetnosti i knjiŹevnosti“, Kultura, Beograd 1962.

8 Veselin Masleša, „Nekoliko metodoloških primedbi“, „StoŹer“, Beograd, br. 2, 1932.

9 „KnjiŹevni savremenik“, Zagreb, 1936, br. 7. str. 18—22.

10 „Pregled“, Sarajevo, 1938.

11 Minerva, Zagreb, 1933.

12 „Kultura“, Zagreb, br. 4. 1933.

13 „Danas“, Beograd, br. 2, god. I, 1 februar 1934, str. 242—253.

14 „Danas“, Beograd, br. 2, februar 1934, str. 204—219.

15 „KnjiŹevnik“, Zagreb, br. 5, god. VII, maj 1934.

16 „Izraz“, Zagreb, br. 9, 1939, str. 451—465.

17 A. Bezjak, „U znaku vremena“, „Izraz“, Zagreb, 1940, br. 9. str. 490—499.

diskusija oko socijalne umetnosti dobila je jasan partijsko politički karakter, čime je konačno prekinut i svaki estetički dijalog na ovu temu. Za atmosferu u kojoj se vodila ova diskusija četrdesetih godina, za karakter zvanične partijske koncepcije izvanredno je karakterističan tekst Josipa Šestaka „Nekoliko novih primjera povodom pečatovskih revizionističkih pokušaja“:¹⁸ „Istinska „sloboda stvaranja“ može označavati samo onu slobodu koja dozvoljava umjetniku ili književniku da služi toj jedinjoj istini, za kojom ide čitav radnički pokret, čitav razvitak napredne čovečje misli. Ako netko traži slobodu van te istine, onda to znači, da traži slobodu unošenja tuđih ideologija u radnički pokret“.

Takvim shvatanjima priključio se i Todor Pavlov kao jedan od najvećih partijskih autoriteta u domenu marksističke estetike toga doba, i time u izvesnom smislu internacionalizovao ideološku problematiku jugoslovenske socijalne umetnosti. On je tvrdio da je umetnost konkretno istorijska pojava po suštini društvena a u „kласnom društvu moguća kao opšte ljudska umetnost samo dok su i ukoliko su određene klase (grupe) progresivne i dok se javljaju u jednom ili drugom obliku ili stepenu u raznim društvima i epohama, kao nosioci opšteljudskog kulturno progresiva“.¹⁹ Po njemu, umetnik može biti izvanredno obdaren, ali ako nije socijalni pesnik njegov dar i trud biće uzaludni a on će neizbežno „zakržljati i biti van društvenog značaja“.

Tako je neposredno pred drugi svetski rat u pokretu naše socijalne umetnosti izvršena nepomirljiva ideološko-estetička polarizacija na „dogmatičare“ i „revizioniste“, na „istinske borce“ i „otpadnike“. Stvaralački dijalog među njima više nije bio moguć. Za njega više nije bilo uslova i vremena.

Za razumevanje socijalnih tendencija, u jugoslovenskoj umetnosti, njihovih polemika, unutrašnjih sukoba i protivurečnosti, njihov idejno istorijski značaj za našu umetnost, neophodno je imati u vidu i opštu svetsku, odnosno evropsku-društvenu konstelaciju u IV deceniji ovog veka.

Dolazak Hitlera na vlast, pretstavljao je za evropsku levicu alarm na uzbunu i mobilizaciju svih snaga za odbranu demokratskih i humanih osnova evropske kulture. Iz Nemačke emigriraju umetnici i naučnici humanisti i antifašisti. Fašistički teror, koji nastupa i u ime nacional-socijalističke Rozenbergove i Gebelsove estetike najavljuje evropskoj kulturi apokalipsu koja će se obistinuti krajem decenije.

Na svom kongresu 1935. godine Kominternu poziva na stvaranje Narodnog fronta u Evropi koji bi imao široku antifašističku i antiratnu platformu. Tih godina u Evropi, pa i u našoj zemlji, vrši se oštra diferencijacija kako na području kulture tako i u celokupnom društvenom životu. U tom tragičnom razdoblju kada se radilo o biti ili ne biti Marko Ristić je pisao: „Već sviće, sviće ta groznija od svih inferenčnih vizija crna zora savremenog klanja, već sviće u belom danu ta crna zora, puna artiljerijske paljbe, davljenja u ledenom moru, gušenja pod srušenim zidovima kuća, urlanja i krvavljenja pod bombama, krvi i creva i besmislenog stradanja, sviće krvava noć...“²⁰ Progresivni i nekomformistički stvaraoci, svesno i dobrovoljno

podređuju svoje umetničke subjekte ciljevima radničke klase i revolucionarnog pokreta kao jedinim realnim snagama progressa. Društveno i moralno opredeljenje uz konkretan politički stav, bili su stvaralački imperativ najvećeg broja jugoslovenskih intelektualaca i umetnika. Koliko je ovaj moralno ideološki momenat u pokretu socijalne umetnosti kod nas, narcčito na literarnom polju, bio značajan, odnosno određujući činilac, pokazuju shvatanja i brojni načelni i polemički tekstovi inače estetički raznorodnih ličnosti kao što su Đorđe Jovanović, Veselin Masleša, Ognjen Prica, Otokar Keršovani, Jovan Popović, Velibor Gligorić, Milan Begdanović, Radojica Nee Živanović, a da ne govorimo o dvema centralnim figurama naše angažovane i leve umetnosti — Miroslavu Krleži i Marku Ristiću.

Jedan od najznačajnijih likovnih događaja decenije, koji je imao nesumnjiv uticaj na tok i dinamizam razvoja socijalnih tendencija u srpskom slikarstvu, može se smatrati samostalna izložba Mirka Kujačića 1932. godine. U mirnoj, reklo bi se akademskoj atmosferi smenjivanja prolećnih i jesenjih izložaba Cvijete Zuzorić gde jedino slikari iz grupe Oblik znače izvestan kontinuitet sa tendencijama savremenog evropskog slikarstva, ova Kujačićeva izložba, „iako inače u duhu l'art pour l'art-a“, sa svoja dva platna — *Slika sa cokulom* i *Slika sa lukom* — kao i manifestom pisanim za izložbu, značila je pobunu protiv vladajućeg stanja u tadašnjoj likovnoj umetnosti. Na samo otvaranje izložbe, Kujačić je došao obučen u radničko cdelo, želeći očigledno da i time potvrdi pripadnost idejama izrečenim u svom manifestu. Pošto je napao svoje dotadašnje delo, smatrajući ga poslednjim trzajem „umetnosti za nekolicinu“, Kujačić se u Manifestu zalagao za „kolektivnu umetnost pravde, požrtvovanja i bratstva“, kojoj on želi da služi i da bude „slikar radnika i napretka“. U govoru koji je održao na otvaranju izložbe on je istakao... da s obzirom na sve ono što je izneo u svom manifestu, od danas odbija svaku saradnju na umetnosti za umetnost, ne želi da preko nje „uzdiže“ svoju ličnost, već stavlja čelo, oko i ruku pred čovečansku misao, za poeziju napretka, za zdravog čoveka, za nedoglednu kolektivnu disciplinu, za borbu protiv osveštalih ideala, protiv tradicija, protiv večne lepote, protiv individualne misli, protiv čiste umetnosti...“.²¹

U Manifestu ove izložbe očigledno je prvi put u srpskoj likovnoj umetnosti izložen program socijalnog slikarstva. U postojećim prilikama, ideje Manifesta bile su avangardističke i imale osetno inspirativno i pokretačko dejstvo na dalji tok i razvoj umetnosti socijalnih tendencija u beogradskom slikarstvu. Po strasnosti i angažovanosti u ostvarivanju ovih ideja, Kujačić će u godinama rađanja i afirmisanja ovog pokreta, biti najdinamičnija, najemocionalnija i verovatno njegova najoriginalnija ličnost.

Pišući o ovoj izložbi, a posebno o *Slici sa cokulom* „koja je bila skinuta sa nogu jednog radnika“ a ispod koje je pisalo „Rezervisano za Muzej humanih društava“, nepogrešivim senzibilitetom za savremeno i novo, Rastko Petrović je ovim rečima ocenio Kujačićevu pojavu: „Kujačić je uneo originalan akcenat time što nije bio izraz kreatorске snage traženja novih slikarskih efekata već socijalno raspoloženje samog slikara...“

Cokula sa svojim šupljinama i senkama stajala je u svakom slučaju i tonski izvrsno na sivom platnu²²

Po sebi se razume, da javnost kao i veći broj likovnih kritičara, nisu mogli da prihvate ovakav Kujačićev nastup. Predrag Karalić s izvesnom i dobronamernom resignacijom propraća Kujačićevu izložbu: „Mi volimo da verujemo da se G. Kujačić šali kada hoće da farba leptirima krila crnom bojom“.²³ U celini, ova avangardna likovna manifestacija, i od kulturne javnosti i od likovne kritike, manje je shvaćena kao najava perspektivnijeg likovnog pokreta i šira koncepcija umetnosti, a više kao izraz Kujačićevog neobuzdanog temperamenta i duha, kao jedan od incidenata kojima se odlikuje likovna boemija. Poredak i hijerarhija likovnih vrednosti u tadašnjoj likovnoj situaciji, naravno, ostali su nepromenjeni, ma da ipak nešto duhovno uzemireni. Ali, može se sa sigurnošću reći da je ova izložba bila začetak pokreta socijalnih tendencija, koji će se produžiti u radu grupe Život, čiji će jedan od osnivača 1934. godine biti i sam Kujačić. Budući da je ova grupa bila ilegalna, o njenom osnivanju, programu i radu ne postoje pisani dokumenti, pa smo prinuđeni o svemu tome da sudimo jedino iz svedočenja njenih pripadnika.²⁴

Prva grafička izložba 1934. godine je jedna od najznačajnijih likovnih manifestacija na kojoj se javljaju umetnici iz ove grupe sa motivima socijalne sadržine. Tim povodom Todor Manojlović konstatuje: „Oseća se smeli polet, snažno nadiranje mladih — koji ispisuju svoje listiće sa maštom, senzibilitetom i svežim individualnim potezom“.²⁵ Isti autor ističe *Ribare* i *Devojku sa pijace* Mirka Kujačića, koji na toj izložbi izlaže nekoliko linoreza: „... u svojim jezgrovitim, pomalo arhaizirajući tvrdim i oporim linorezima sa mnogo usrdnosti priča život dalmatinskih ribara i gorke groteske poratnog sveta“. Todor Manojlović, poseban akcentat u svojoj kritici stavlja na grafiku Đorđa Andrejevića Kuna, ističući grafike *Kosmajaska ulica*, *Harmonikaš*, *Prosjak*, *Mašta i humor*, date sa jednom naglašenom tendencijom ka bizarnome i svirepom, što karakteriše dekorativno i stilizovano date drvoreze Đorđa Andrejevića Kuna, koji „efektno, iako možda nešto tvrdo, komponuje u crno-belom“.

Ova prva grafička izložba ne samo što je bila od posebnog značaja za razvoj grafičke umetnosti u Srbiji, već je najavila i veći broj mlađih umetnika koji su ulagali očigledne napore u traženju savremenijeg likovnog izraza: Pavle Vasić (*Žito*, *Njiva*, *Kosač*, *Mečkar*), Đorđe Popović (*Tuča u konjušnici*), A. R. Balaž (*Kopači*, *Berba*).

U socijalni tok naše grafike u godinama njenog rađanja, neophodno je ugraditi i mapu crteža Pive Karamatijevića *Stvarnost u stvarnosti* (1933) i mapu linoreza *Zemlja* (1938), inspirisane motivima iz života ljudi iz Sandžaka, kao i mapu A. R. Balaža *Dani nedelje* (1929) koju je kritičar „Nove literature“ Pavle Bihalji ocenio kao „početak novog realizma“ u stvaralaštvu ovog umetnika koji će kasnije kao član Oblika biti poznat po svojim monotipijama iz života čoveka — radnika.

Iste 1934. godine Kun izdaje mapu drvoreza *Krvavo zlato* koja je štampana u Starom Bečeju i odmah potom zabranjena i zaplenjena, ali jedan manji broj bila je već rasturila

napredna omladina Beograda. Da bi što vernije i realistički doživljeno izrazio socijalnu bedu radnika borskog rudnika Kun je proveo u tom rudniku mesec dana. Njegovo likovno kazivanje komponovano u obliku romana, nesumnjivo je inspirisano belgijskim grafičarem Francom Masereelom čija je izložba u Zagrebu te iste godine pobudila veliko interesovanje pripadnika socijalne umetnosti. Krajnje pojednostavljen i jasan stil Masereelovih „slikanih romana“ izvršio je tada odlučujući uticaj na Kunovu grafiku. Na VIII jesenjoj izložbi beogradskih umetnika 1935. Kun je izložio pet drvoreza iz mape *Iz borskog rudnika* (očigledno ovde je reč o naknadno otisnutim grafikama iz zabranjene mape *Krvavo zlato*). Tim povodom nalazimo u „Politici“ ove ređove: „On nam iznosi pred oči činjenice trudeći se da ove ne izmeni svojim raspoloženjem, uveren da sadržina tih činjenica govori dovoljno ubedljivo. Sasvim realistički on nam prikazuje unutrašnjost radionica, loženje peći, komisiju koja je došla da „ispita“ ko je kriv za nesreću i revolt seljaka kome zloglasni dim borskih rudnika uništava useve, i istog tog seljaka kako rukuje komplikovanom električnom bor-mašinom za bušenje rude“.²⁶

O istoj grafici napisao je Moma Stevanović 1966. godine: „Listovi koje je rezoao po tim neposredno doživljenim studijama, oni sa dramatičnim efektima gvozdurije rudničkih dimnjaka i zgrada, dimova i pare, spadaju, sa likovne strane, među najjača ostvarenja u celom Kunovom grafičkom delu i među reprezentativna ostvarenja naše grafike uopšte, u tom periodu njenog ranog uspona“.²⁷

18 „Književne sveske“, Zagreb 1940, str. 237—311.

19 Todor Pavlov, „Dijalektički pogledi Miroslava Krležee“, „Književne sveske“, Zagreb, 1940, str. 97—112.

20 „Iz noći u noć“, „Pečat“, Zagreb, 1939, str. 353—397.

21 N. J. „Politika“, Beograd, 25. april 1932.

22 N. J. „Izložba Mirka Kujačića“, „Politika“, Beograd, 25. april 1932.

23 Predrag Karalić, „Život i rad“, Beograd, 1932, knj. XI.

24 „Bila je 1934. godina. Vratio sam se iz vojske i našao se na Terazijama bez para i obezbedene egzistencije. Pitao sam se odakle i kako da počnem. Otišao sam tada u atelje mog prijatelja vajara Piperskog, koji se tada nalazio u Jevremovoj 19. Razgovarali smo o mnogo čemu a najviše o položaju umetnika u tadanjem društvu. Situacija nam se činila beznadežnom. Odlazio sam češće u njegov atelje i jednom prilikom pozvao me je da dođem na sastanak u atelje Mirka Kujačića, koji se tada nalazio kod Kalenića pijace. Tom sastanku prisustvovali su: Đorđe Andrejević-Kun, Mirko Kujačić, Dragan-Baja Beraković, Noe Živanović, Piperski i ja. Govorili smo o potrebi stvaranja jedne nove borbene umetnosti, koja bi bila sposobna da se bori protiv postojećeg stanja kako u likovnoj umetnosti tako i u društvu. Nismo imali nikakav pisani program: svako od nas izlagao je svoje gledište a kao osnov svima nama služile su ideje Mirka Kujačića izrečene u Manifestu njegove izložbe 1932. Na tom sastanku osnovana je grupa Život, u koju su ušli već pomenuti umetnici. Na istom sastanku, dobili smo zadatak da razgovaramo sa nekim našim uglednim slikarima kako bi prišli grupi, zatim da sami stvaramo dela sa socijalnom tematikom, da koristimo sve postojeće legalne forme za svoj rad i ostvarivanje programa napredne umetnosti. U obavezu je ulazilo i aktivno izlaganje slika socijalne sadržine na izložbama koje je priređivalo Udruženje Cvijeta Zuzorić. (Razgovor sa Đ. Teodorovićem).

25 T. Manojlović, „Prva grafička izložba“, SKG, nova serija, knj. XLI, br. 4, 16. februara 1934, str. 317—318.

26 Ž. N. „Osma jesenja izložba beogradskih umetnika“, „Politika“, Beograd, 2. novembra 1935, str. 8.

27 Moma Stevanović, Predgovor kataloga, Galerija Doma JNA, Beograd, 1966.

Još na samom početku ostvarivanja programa napredne i borbene umetnosti, pripadnici grupe Život, shvatili su grafičku umetnost kao najpogodniji vid izražavanja i sprovođenja u delo ideja i društvenog programa ove umetnosti. Zbog velikih mogućnosti jasnog i direktnog izražavanja, kao i zbog brzine umnožavanja, grafika je smatrana najadekvatnijim likovnim sredstvom za vaspitavanje i revolucionisanje masa. Nije preterano reći da je grafika bila sinonim demokratske i revolucionarne umetnosti. Koliko je ova likovna disciplina sveukupno shvatana kao likovni oblik revolucionarnog društvenog pokreta, svedoči jedan napis u NIN-u, koji ima programatsku intonaciju: „Grafika kao jedan vid likovne umetnosti, nije mogla biti zloupotrebljena u svrhu „umetničkog traženja . . . Grafika zadovoljava uslove jedne kolektivne kulture svojom materijalnom dostupnošću milionskog razmnožavanja. Najzad grafika u ovom preseku istorijskog razvoja daje sigurne i jasne osnove za razvoj jedne društvene umetnosti, te je ona, dakle, avangarda nove umetnosti“.²⁸

Ali, iako je grafika bila od prvorazrednog značaja za sve pripadnike ovog pokreta, vrlo rano, može se reći paralelno sa njom, javljaju se i prva ulja sa socijalnom tematikom. Tako, na primer, na VI prolećnoj izložbi jugoslovenskih umetnika 1934. Kun izlaže svoje veliko platno *U rudokopu*, za koje Todor Manojlović, pišući o ovoj izložbi, kaže da „svojim širokim zamahom i snažnim pastuoznim koloritom ukazuje kada na venecijansku — tintoretovsku inspiraciju“.²⁹ Starijeg datuma je Kunovo platno *Ložionica*, izlagano na VII izložbi Oblika 1932. godine.

Na VII prolećnoj izložbi jugoslovenskih umetnika 1935. ponovo srećemo Kuna sa dva ulja *Nadničar* i *Radnik*. Na ovoj izložbi zapaženo je i jedno platno socijalne sadržine Đurđa Teodorovića *Večernja šetnja* koja je, po Branku Popoviću, „ . . . probudila nade u razvitak ovog umetnika“.³⁰ U kakvim su uslovima stvarali i borili se napredno orijentisani umetnici, govori i činjenica da je ova slika još pre otvaranja izložbe bila skinuta od strane policije. Težeći da njihova dela što vernije izraze vreme i ideje za koje su se borili, slikari socijalne umetnosti inspirisali su se konkretnim događajima i neposrednim životnim činjenicama.³¹

Slikari mlađe generacije živeli su u izvanredno teškim uslovima, što će najneposrednije uticati na njihovo idejno opredeljenje i društvenu i slikarsku aktivnost. Školovani na skromnoj Umetničkoj školi, oni su počinjali život bez velikih nada i većih razvojnih perspektiva. Po životnim uslovima i po društvenom položaju, mnogi mladi slikari bili su tada zaista intelektualni proletarijat. Nekakvo radno i duhovno njihovo središte, ustvari jedino što su imali, bila je stara turska kuća u Jevremovoj br. 19, „sa pet tesnih prostorija koje su u našoj kulturnoj megalomaniji nazvane ateljeima“.³² Vajar Stevan Bodnarov, stanovao je sve do 1933. u podrumu Cvijete Zuzorić u jednom sanduku. Čuvana gostionica „Gusarski brod“ u zgradi arh. Lazića na Đermu, nastala je na Kujačićevu inicijativu s ciljem da se od zarade sagradi atelje S. Bodnarovu u potkrovlju kuće Vere Čohadžić.³³ Stevan Bodnarov, bio je vrlo blizak grupi Život, mada ne i njen član. Sve do 1939. godine on je više okrenut slikarstvu nego skulpturi. U delima nastalim u periodu nje-

gove prve samostalne izložbe 1933 (Ratnički dom), *Pečalbar* i *Portret fabričke radnice* poruka je ravnopravna sa estetičkim zahtevima. Ali njegovo slikarstvo, kako piše M. Kolarić: „Uprkos svome objektivističkom raspoloženju, to nije tematsko slikarstvo u strogom smislu reči“. Posle 1933. godine Bodnarov je napustio podrum Cvijete Zuzorić i preselio se u atelje u Jevremovoj br. 19. U godinama bojkota Cvijete Zuzorić kao i u svim akcijama koje su preduzimali revolucionarno opredeljeni umetnici, Bodnarov će biti u njihovim prvim redovima.

Grupa Život nastavlja svoje akcije učestvujući na svim izložbama koje organizuje Udruženje Cvijeta Zuzorić. U proleće 1935. povodom izložbe grupe Zemlja, članovi grupe Život razvijaju vrlo živu propagandu za posetu izložbi, koristeći sindikat, ženski pokret, studentsku i radničku omladinu. Oni su izložbu Zemlje shvatili ne samo kao snažnu manifestaciju napredne umetnosti, nego i kao saradnju hrvatskih i srpskih umetnika. Članovi grupe Život intimno su verovali da mogu mnogo šta da nauče od slikara iz Zemlje, svejedno što su bili svesni ozbiljnih razlika koje postoje među njima, naročito u shvatanju forme. Na inicijativu grupe Život, sa predstavnicima Zemlje održan je sastanak u ateljeu vajara Piperskog. Na tom sastanku razgovaralo se uglavnom o problemu likovne forme i sadržine, i ma koliko bile iskrene i snažne njihove želje za saradnjom, nisu mogle da se prikriju velike kvalitativne razlike u umetničkom, i uže likovnim shvatanjima. Hegedušiću, neospornom autoritetu i za jedne i za druge, članovi grupe Život zamerali su uticaj Brojgela, smatrajući njegovu formu nepodobnom za novu borbenu umetnost. Zemlji je takođe zamerana isključiva okrenutost selu i njegovim problemima, a ne radničkoj klasi koja je istorijski nosilac novih ideja i vodeća snaga revolucije. A upravo toj klasi, po mišljenju većine pripadnika ove grupe, trebalo je da služi nova umetnost. No, članovi grupe Život, nisu bili jedinstveni u svojim stavovima. Mirko Kujačić zastupa ideje iskazane u Manifestu 1932. i još radikalnije u mapi grafika *Ribari* (1934) „Savremeni umetnik mora stajati na planu borbe protiv: tradicije, individualističke misli, „večne lepote“ i čiste umetnosti, a za: poeziju napretka, radnog čoveka, za proletersku misao i nedoglednu kolektivnu disciplinu“. Ma koliko smatrao važnim tehnička traženja i individualnost umetnika, Kujačić je bio ubeđen da se treba potpuno podrediti socijalnim imperativima epohe u kojoj se živi, i grafikama, tom istinski proleterskom umetnošću, izražavati svoje doba i njegovu gorku stvarnost.

Međutim, i pored značajnih podudarnosti razlike između grupe Život i Zemlje u estetičkim shvatanjima vrlo su uočljive. Zemlja se borila za „podizanje opšte mere likovnog nivoa, da najenergičnije pobija dilentizam, manifestovao se on pod bilo kakvim oblicima, u bilo kojoj oblasti kulturnog stvaranja“. Dalekosežnost ove koncepcije postaje daleko jasnija i zasnovanija ako se setimo Krležinog predgovora *Podravske motivima* Krste Hegedušića. Iako se jedan broj članova Zemlje ograđivao od ovog teksta, u suštini, delatnost ove grupe bila je bliska Krležinim estetičkim stavovima. A program i delatnost grupe Život po svim osnovnim određenjima bili su bliski stavovima časopisa „Naša stvarnost“ i doktrini socijalističkog realizma.

Radojica Noe Živanović, prošavši kroz školu nadrealizma, manje je ideološki isključiv od Kujačića. On insistira na vrednosti forme i na zadatku da se savlada sva problematika forme, pa tek onda i kroz subjektivni izraz da se obogati socijalnom sadržinom i društvenom porukom. Očigledno, on je nastojao da pomiri ove dve suprotstavljene struje, inače prisutne u toku čitave decenije u srpskoj umetnosti socijalnih tendencija. Ovakvim stavovima Noe Živanović je pravdao i odsustvo slika sa socijalnom tematikom u svom slikarstvu. Kada mu je to zamereno na sastancima grupe, on je uveravao da još nije savladao formalne probleme i da je to neophodan put ka adekvatnom sadržaju slike. Posle povratka Bore Baruha iz Pariza i Moše Pijade sa robije 1938. kao i pouka koja je nametala izložba francuskog slikarstva 1939. godine, ova liberalnija struja pobediće i u shvatanjima članova grupe Život.

Već 1935. i 1936. godine akcije članova grupe Život dobijaju širi kulturni značaj i razmere. Oni nastoje da okupe što veći broj umetnika na jednom antifašističkom programu, bez obzira na stilske i estetičke razlike među njima. Rezultat te akcije je i izložba mladih u Starom Bečeju, gde je ranije štampana Kunova mapa *Krvavo zlato*. Ova izložba ustvari već pokazuje prve pokušaje odvajanja od Udruženja Cvijete Zuzorić. Na sastancima grupe Život, diskutuje se o teškoj materijalnom položaju većine umetnika i pokušava preko ULU-a da utiče na njegovo poboljšanje. Istovremeno saraduje u NIN-u, nedeljniku koji okuplja brojnu i snažnu intelektualnu levicu. Naslovne strane NIN-a rade Kujačić, Kun i Đ. Teodorović. Sa časopisom „Naša stvarnost“, slikari grupe Život održavaju stalne i prisne veze. Članovi grupe pojavljuju se na VIII jesenjoj izložbi beogradskih umetnika (1935). Đorđe Andrejević Kun izlaže već pomenutih pet drvoreza iz mape *Iz borskog rudnika*, a M. Kujačić ulje *Doručak lučkog radnika* i pet drvoreza iz ciklusa *Bezvredna zemlja*. Likovna kritika zapaža njihovu specifičnost i propraća ih odgovarajućom karakterizacijom. Kritičar Branko Popović, koji je ranije polagao velike nade u Kujačića i Kuna, smatra sada da njihove slike nose „neizgladiv pečat suve ilustracije i slikarskih plakata“.³⁵

Povodom Osme jesenje izložbe 1935. godine, prvi put srećemo u štampi da se pominje grupa socijalnih slikara. Kritičar Ž. N. kaže da je Kujačić „u grafikama koje prikazuju scene kao banket, udaranje kamena temeljca, kupovanje zemljišta, potpisivanje ugovora, manifestovao svoj satirični dar“. Isti kritičar ističe mladog Obrada Daničića koji je izložio dva linoreza *Pevačice* i *Ratari*, smatrajući ga jednim od pripadnika ovog pokreta: „U ovim linorezima on pokazuje samostalno osećanje grafičkih vrednosti, operišući pri tom velikim površinama. On ima lep smisao za stilizaciju ali se oseća potreba za daljim produblivanjem grafičkih elemenata. Naslovi njegovih grafika jasno govore da ovaj umetnik ne ide za tim da nas zabavlja, već da iznošenjem pojava naše društvene stvarnosti želi da utiče na naše saznanje i svest o toj stvarnosti“.³⁶ Na ovoj izložbi srećemo još jedno ime koje će biti strasno odano ovom pokretu — samouku Bobu Đorđević, inače studenta prava i poznatog aktivistu ženskog naprednog pokreta. Ona je izložila pet linoreza: *Trasiranje pruge I, II, Majka radi, Seoba u predgrađu, U perionici*.

U godini 1935. i 1936. sudeći po likovnoj kritici, slikari grupe Život sve su aktivniji i krug njihovih pristalica se širi. Branko Popović, istaknuti kritičar SKG, konstatuje da postoji jedna grupa mladih umetnika koja se trudi da pronade nove puteve, iskazuje uverenje da se i na tom putu može tražiti i stvarati, ali pod uslovom da se takve preokupacije izraze čistim slikarskim jezikom. S takvog stanovišta pišući o VIII prolećnoj izložbi 1936.³⁷ on zamera Kunu da je „prigušio i otupio svoje slikarsko čulo da bi došao do jednog skraćenog, ilustrativnog takoreći plakatskog načina izražavanja“. O Kunovom izloženom platnu *Kujna br. 4*, on zaključuje: „Na njoj vidimo nekoliko istinitih zapažanja. Ona su doduše zasada samo literarno ili ilustrativno životno istinita, a ne i slikarski. Ali neka istina, kao što rekosmo, na tom platnu svakako postoji“. O Kujačićevom *Radničkom povereniku*, Branko Popović kaže: „Osećaju se neki tonovi, neki snažno bojani slogovi, neki potezi kičice sopstvene prirode“.³⁸

U središtu društvenih preokupacija članova grupe Život ove 1936. bio je i materijalni položaj umetnika. Na sastancima koji su se održavali u Jevremovoj 19, kao i u Huterovom ateljeu, dugo i strasno se diskutuje o neophodnosti da ULU insistira kod državnih faktora na izmeni materijalnog i društvenog položaja umetnika. Uvereni da bi taj cilj bio bliži ako bi se za njegovo ostvarivanje založilo i Udruženje prijatelja umetnosti Cvijeta Zuzorić, oni čine napore u tom smislu ali kod uprave ovog udruženja ne nailaze na razumevanje i podršku. Tada je trideset umetnika uputilo Cvijeti Zuzorić svoje zahteve koji su se odnosili na uslove iznajmljivanja Paviljona, ubiranje

²⁸ K. M. „Savremena grafika“, NIN, Beograd, 13. april 1935, br. 6, str. 7.

²⁹ Todor Manojlović, „VI prolećna izložba“, SKG, nova serija, knj. XLVII, br. 4, 16. jun 1934, str. 321—328.

³⁰ Branko Popović, „VII prolećna izložba“, SKG, knj. 45, maj—avgust 1935, str. 314—321.

³¹ „O tome kako je nastala slika „Večernja šetnja“, Đurđe Teodorović priča: „Lutajući gladan bulevarom prema Topčideru, tražio sam bilo kakav posao. Naišao sam na grupu radnika koji su tucali kamen i prišao sam im. U tom trenutku čuo sam topot konja i ugledao jahače koji su išli u šetnju prema Topčideru. Jedna žena u žutom: rekla je tada: „Ah, kako je lepo veče“. Napravio sam tada skicu a kasnije i pomenutu sliku“.

³² Pjer Križanić, „Politika“, 26. decembar 1937.

³³ Kelneri u ovom restoranu bili su: Đ. Teodorović, M. Kujačić, B. Beraković, S. Bodnarov. „Kapetan broda“ bio je M. Kujačić. Međutim, „brod“ je uskoro napušten i slikari su izjavili „da je gusarenje u današnjem vremenu u Beogradu veoma naporan posao“.

³⁵ Branko Popović, „Osma jesenja izložba“, SKG, knj. 46, septembar—decembar 1935, str. 351—356.

³⁶ Ž. N. „Politika“, Beograd, 17. novembar 1935.

³⁷ SKG, nova serija, XLVIII, br. 5, juli 1936. str. 385—391.

³⁸ Pored Kuna i Kujačića, na ovoj izložbi su zapažena i dva ulja Vinka Grdana: *Radnici* i *Sa pijace*; kao i dva ulja Antona Huteru: *Sa pijace* i *Iz predgrađa*.

Grafika sa socijalnom tematikom bila je zastupljena linorezima Bobe Đorđević (*Pristanište I, II, III*), Kujačićeva litografija *Radnici i kantiner*, linorezom *Pred kinom* i bakropisom *Nitner*. U poređenju sa ostalim grafičarima, Kujačić je najrazvijeniji u tehničkom pogledu. Na ovoj izložbi prvi put srećemo dva mlada grafičara: Miroslava Kovačevića *Harmonikaš* i Bratislava Stojanovića *Nezaposlene*. Sa delima socijalne tematike, njih srećemo i na IX jesenjoj izložbi (Bratislav Stojanović: *Mešač betona I, II, III*; *Jedan od nezaposlenih*; *Majstor Videnko* — linorez, Miroslav Kovačević: *Gvozdena konstrukcija, Odmor, Čekanje, Podne, San*). Na ovoj izložbi pojavile se i Milica Bešević sa dva akvarela *U pečalbi* i *Jedan od mnogih*.

prihoda i načina žiriranja dela za izložbe koje je priređivalo ovo udruženje. U njihovo ime rezoluciju su potpisali: I. Šeremet, D. Beraković, S. Bodnarov, A. Huter, M. Kujačić, V. Čohadžić, Đ. Andrejević Kun i M. Tomić.

Udruženje Cvijeta Zuzorić, pristalo je da ispuni samo neke neznatne zahteve iz Rezolucije tridesetorice. Sreten Stojanović, tadašnji predsednik ULU-a podnosi ostavku; za novog predsednika bira se Vinko Grdan a za sekretara Mirko Kujačić. U ime ULU-a oni izražavaju solidarnost sa „bojkotašima“, kako su ih u tim danima nazivali zbog njihove odluke da bojkotuju jesenju izložbu Cvijete Zuzorić. Tom prilikom i na tom događaju, došlo je do rasepa među likovnim umetnicima: grupa Oblik u celini se ograđuje od „bojkotaša“, što čine i ugledni pojedinci T. Rosandić, J. Bijelić, S. Roksandić, I. Radović, V. Pomorišac, Ž. Nastasijević, P. Lubarda, Zora Petrović, Milica Čadević.

Istovremeno „grupa realista“, ustvari grupa Život koja je bila inicijator ovog bojkota, povlači se i daje izjavu da neće učestvovati na „bojkotaškoj izložbi“, jer nije zadovoljna rezultatima započete akcije, koja se protiv njenih nastojanja društveno sasvim suzila i svela samo na problematiku materijalnog položaja likovnih umetnika. Oni su smatrali da je „akcija umetnika iz Jevremove ulice“ koji su bili za što hitnije održavanje „bojkotaške“ izložbe, lišena šire društvene motivacije. Izjavu su potpisali Đ. Andrejević Kun, D. Beraković i M. Kujačić, dakle tri člana grupe Život. Očigledno to je bio zvaničan stav najmilitantnijeg političkog jezgra ovog pokreta, koji je želeo akciju većeg društveno-političkog značaja koja bi okupila što veći broj, naročito eminentnijih umetnika. Odgovor umetnika iz Jevremove ulice da će se „bojkotaška izložba“ ipak održati, potpisali su: I. Šeremet, M. Tomić, Ž. Vlajnić, S. Bodnarov, S. Lukić, D. Jovanović.

Sukob između „bojkotaša“ i Cvijete Zuzorić, završen je time što je IX jesenja izložba otvorena u Paviljonu 8. novembra 1936, a „bojkotaška“ 27. novembra 1936. na Tehničkom fakultetu, čiju su salu dobili besplatno i gde su ulaznice prodavane upola cene.

Na ovoj „bojkotaškoj“ izložbi, na kojoj grupa Život ne učestvuje u celini, izlagalo je 37 umetnika sa 70 ulja, 16 akvarela, 2 crteža i 22 skulpture. Ova prva može se reći spontana izložba Nezavisnih umetnika, kako će se uskoro „bojkotaši“ nazvati, po svojim tematskim i likovnim preokupacijama, inače malo se razlikovala od uobičajenih izložbi Cvijete Zuzorić.

Kritičar časopisa „Naša stvarnost“ Ž. N. od dela sa socijalnom tematikom, ističe četiri ulja Mate Zlamalika i konstatuje da „Zlamalikov stil više pripada intimističkom slikarstvu i izvan je savremenosti“. No, on se nada: „Za godinu-dve možda će prizori bede na platnima Zlamalikovim progovoriti ne kroz bespomoćnost, već kroz veru u bolju budućnost“. Za Šanu Lukić, koja je takođe izložila četiri ulja, primećuje da i ona čini pokušaje sa slikama socijalne tematike ali „... grotesknost i izopačenost njenih ličnosti ne potiču iz opažanja neposrednog života, već iz konstrukcije i likova već negde ostvarenih“. O Grdanu piše: „Vinko Grdan je izložio pejzaže koji stoje u uskoj vezi sa njegovim kompozicijama u kojima

pokušava da govori o seljacima i poljoprivrednim radnicima“. ³⁹ Nije teško zapaziti, da pristup i kriterijumi ovog napisa pripadaju koncepciji socijalističkog realizma koju je uostalom časopis „Naša stvarnost“ zastupao i propagirao.

Ne učestvujući na prvoj „bojkotaškoj“ izložbi, grupa Život imala je nameru da priredi svoju izložbu, ali se ubrzo uvidelo da to nije izvodljivo s obzirom da su njeni članovi bili politički kompromitovani, pa bi jedna takva izložba svakako bila onemogućena. Podređujući se oblicima delovanja koji su u tadašnjim društvenim i političkim prilikama primenjivani u okvirima idejne platforme KPJ i njenog antifašističkog fronta, i slikari grupe Život razvijali su svoju slikarsku i idejnu aktivnost, integrišući se u postojeće društveno legalne i afirmisane organizacije i institucije, osobito kroz ULU i izložbe Nezavisnih umetnika. U pripremi Druge izložbe Nezavisnih umetnika 1937. (Sala Inžinjerskog doma), članovi grupe Život ispoljavaju snažnu inicijativu, izlažu, vrše propagandu za posetu izložbe preko sindikata, napredne omladine i ženskog pokreta. Na izložbi se prodaju grafike sa antiratnom tematikom i tematikom građanskog rata u Španiji. Poseta je velika i specifična po učešću napredne omladine i radnika, čime izložba dobija i izrazit politički i manifestacioni karakter, zbog čega dolazi i do intervencije policije. Pored grupe Život i ostalih umetnika iz Beograda, u znak solidarnosti sa idejama i duhom ove izložbe, na njoj učestvuju i umetnici iz Hrvatske i Slovenije.

Na ovoj II izložbi Nezavisnih umetnika, „socijalni“ su vrlo brojni. Pored Kujačića (*Drugovi čitaju novine*), Teodorovića (*Kosač*) i D. Berakovića (*Hleb*), više slikara izlaže dela koja svojom tematikom pripadaju ovom pokretu: M. Petrov (*Švalje*), Vera Čohadžić (*Zidanje*), Vojo Dimitrijević (grafike *Žene za mir* i *Miting za mir*), Dimitrije Todorović (skulpturu *U berzi rada u Skopje nema krevet za mene za Ragip Mustafu*), Ljubiša Naumović (ulja *Amalin* i *Bozadžija*). Odsustvo Kuna sa ove izložbe uslovljeno je njegovim pripremama za odlazak u Španiju.

U isto vreme u Paviljonu se održava IX prolećna izložba, na kojoj takođe izlažu članovi ULU-a. Vredno je istaći pojavu Bcre Baruha sa tri platna: *Getari*, *Radnik*, *Predgrade*, u kojima ubedljivo ispoljava svoje simpatije i težnje ka socijalnoj umetnosti. U celini gledano idejna polarizacija u beogradskom slikarstvu kao da dobija oštrije obrise. Pjer Križanić će to iskazati vrlo neposrednim ocenama: „Istina, na izložbi Cvijete Zuzorić preovlađuju slikari i grafičari sa izrazito savremenim umetničko-ideološkim stremljenjima“. ⁴⁰

Krajem 1937. ULU organizuje Prvu jesenju izložbu beogradskih umetnika, čiji je cilj bila izgradnja slikarske kolonije Đura Jakšić koja bi obezbedila stanove i ateljee siromašnim i darovitim umetnicima. U predgovoru kataloga, organizatori izjavljuju: „... da odbacuju od sebe romantičarske i besmislene recepte, koje im je nametnulo jedno vreme i jedna ideologija neosetljiva za logiku života“. ⁴¹ Izlaže veliki broj umetnika pa čak i oni koji nisu učestvovali na bojkotaškim izložbama. Od članova grupe Život ne pojavljuju se Kun i Đ. Teodorović. Kujačić je zastupljen sa slikama koje nemaju neposredan socijalno programski karakter, — *Autoportret*, *Žuti čovek*, *Žena*; Dragan Beraković izlaže *Portret*, *Piperski Glava moga oca*,

Noe Živanović *Mrtvu prirodu, Pejzaž i Studentkinju*. Na ovoj izložbi koju organizuje ULU prvi put srećemo socijalno opredeljenog Boru Baruha — *Majka sa detetom, Fabrika, Predgrađe*. Isti duh i težnju ispoljiće Baruh i na svojoj samostalnoj izložbi 1938, osobito platnima — *Fabrika kraj Sene, Colonne Vandome* i skicom *Zbeg*, inspirisanom tragedijom Čehoslovačke. Baruhov senzibilitet, poetičnost i lirizam slikarskog postupka, iako nesumnjivo odudaraju od opšteg toka socijalno angažovanog slikarstva, na ovim platnima će upravo likovnim vrednostima potvrditi njegovu umetničku koncepciju. „Tu je sve dematerijalizovano, rešeno realnih obrisa, i baš zato snažnije i dirljivije dato“.⁴² Baruh je osetio nove tendencije francuskog slikarstva, naročito „povratak ka realnom“. Inspiraciju je tražio kod Pissarova, Sisleya i Cézannea, i tim uticajima pripadaju njegove slike radnika, portreti, mrtve prirode. U slikama sa socijalnim motivima „... on insistira na sličnosti, na karakteru, psihologiji, na pepeljastom koloritu koji odiše uzdržanom melanhlijom, saznanjem o previranju i krizi“.⁴³ U vreme ove prve samostalne izložbe u Beogradu, Baruh će prići grupi *Život*, i tako formalno definisati svoje likovne i društvene stavove.

Na II grafičkoj izložbi 1937. kao i na III, 1938, članovi grupe *Život* neće učestvovati bojkotujući Cvijetu Zuzorić. Ali u tom vremenu aktivnost levo orijentisanih umetnika dobija sve značajnije društvene forme. Inicijativom naprednog ženskog pokreta i časopisa „Žena danas“ (u kome saraduje i Lj. Čuča Sokić šaljući crteže iz Pariza), organizuje se izložba *Žena slikara*, a 1937. osniva se i Udruženje umetnika, naučnika i pisaca, sa ciljem da stvori materijalne uslove za kulturni rad kako pojedinaca tako i zajednice, da omogući slobodu umetničkog i kulturnog stvaranja, da saraduje na izgradnji naše kulture i svojim autoritetom postane svakodnevni forum za sva kulturna pitanja.

Drugi Salon nezavisnih (Pravni fakultet) krajem 1938. kao i III u proleće 1939. (Sokolski dom) ostaju van interesa grupe *Život*. Kujačić je tada u Parizu, Kun se 1938. vraća iz Španije a 1939. izdaje mapu crteža od 12 listova *Za mir i slobodu* koja je odmah po izlasku bila zaplenjena i zabranjena. Đurđe Teodorović avgusta 1938. odlazi za scenografa u Skopsko pozorište gde ostaje sve do septembra 1939. godine. Na III salonu ne izlažu takođe ni D. Beraković i V. Piperski. I sama kritika konstatuje da su „socijalni umorni“ i da su nade u tom pogledu izneverene. U okviru Sajma slika 1939. koji je organizovao Salon nezavisnih, zapažen je jedino *Mladi radnik* V. Piperskog, kao i ulje I. Šeremeta *Liftboj*.

U ovo vreme članovi grupe *Život* donose odluku da se ponovo približe Cvijeti Zuzorić, jer se u tom Udruženju znatno promenila situacija dolaskom Kriste Đorđević za predsednika, kao i majke Lole Ribara u Upravu. Na XII prolećnoj izložbi jugoslovenskih umetnika 1940. srećemo Baruha (*Mali pečalbar*), Kuna (dva portreta i slika *Prenočište*), Noja Živanovića (dva ulja — *Prizren I, II*), Mošu Pijade, N. Martinoskog (crteži *Žicar* i *Odmor* i ulje *Drugari*) i Bratislava Stojanovića (linorezi *Iz predgrađa* i *Porodica*).

XIII jesenja izložba beogradskih umetnika biće jedna od naj-snažnijih manifestacija socijalnog slikarstva i istovremeno i poslednja. Zamor koji se osetio na poslednjim dvema izlož-

bama Nezavisnih umetnika, donekle je posledica drugih preokupacija koje dominiraju nad slikarskim, a takođe i zbog izvesne razbijenosti ove grupe (Kujačić je u Parizu od 1937; Kun u Španiji do 1938; Đ. Teodorović u Skopskom pozorištu kao scenograf od avgusta 1938. do septembra 1939). Na ovoj izložbi Kun izlaže jedno od svojih najznačajnijih platna *Čekanje*, koje je i tadašnja kritika ocenila kao izvanrednu realističku kompoziciju: „Postići sa dve figure i nekoliko u uglu razbacanih predmeta uravnoteženost, da se izbegne akademizam, onaj izraz osamljenosti i težine trenutka, a da to ne bude formalistički kolorizam, — znači izvojevati one osnove koje vode realističkom usavršavanju“.⁴⁴

Prizrenski kovači i *Crnogorski pejzaž* Noja Živanovića i pored izvesnog tematskog pokušaja ostali su van zahteva i programa socijalne koncepcije i oni, kako primećuje isti kritičar „imaju samo značaja ukoliko govore o tehničkom napredovanju umetnikovom. Ta dva platna ne samo da ne propovedaju ništa o sredini koju treba da odraze, već deluju potpuno nezavisno od sadržine svojim samostalnim kolorističkim životom“.⁴⁵ Noe Živanović je iz istih razloga bio često kritikovan, kako na sastancima grupe tako i od ekstremnih poklonika ove umetnosti. Pišući o izložbi Save Šumanovića 1939. Jovan Popović kritikuje i Noja Živanovića koji slika samo mrtve prirode i pejzaž, pravdajući to time „da slikar treba da savlađuje prvo gramatiku i sintaksu pa onda da sastavlja rečenicu“.⁴⁶ I zaista, u toku čitavog pripadništva grupi *Život*, Noe Živanović nije naslikao ni jednu sliku socijalne sadržine koja bi zadovoljila kriterijume i zahteve te umetnosti. On je bio i ostao jedan od njenih kritičara i animatora u godinama njenog najvećeg zamaha, zalažući se za slikarstvo u kome bi pravi slikarski kvaliteti bili samo obogaćeni novim sadržajima. No, pitanje forme te nove umetnosti koju je i sam propagirao, ostali su nedokučivi i za njega. U stvari, poslednjih godina pred rat, a naročito posle izložbe francuskog slikarstva, i članovi grupe *Život* i njeni kritičari, kao da postaju pomirljiviji i manje kategorični prema samoj temi slike koja ne mora više da bude strogo aktuelna. U tom smislu od značaja je i dolazak Moše Pijade u ovo grupu, koji je po svom likovnom obrazovanju i kulturi bliži shvatanjima Noju Živanoviću. Njegove slike na XIII jesenjoj izložbi, *Kunov portret*, *pejzaž* i dve studije, ocenjene su i od strane kritike kao izvanredna realistička dela, iako im je zamerena statičnost, izvesno idealiziranje i zapostavljenost kolorita u korist crteža. Iako revolucionar sa 16 godina provedenih na robiji, Moša Pijade kao intelektualac, umetnik i slikar nije nikad bio isključiv u pogledu apsolutne političke angažovanosti socijalne

³⁹ Ž. N. „Karakteristične i značajne pojave na Prvoj izložbi nezavisnih umetnika“, „Naša stvarnost“, Beograd, januar—februar 1937, str. 90—94.

⁴⁰ P. Križanić, „Politika“, Beograd, 6. juni 1937.

⁴¹ Katalog I jesenje izložbe ULU-a u korist fonda kolonije „Đura Jakšić“, 25. XII—10. I 1938.

⁴² Dž. Krvavec, „Dve slikarske izložbe“, „Život i rad“, Beograd 1938, god. XI, knj. XXVII, sv. 12 i 13, str. 171.

⁴³ M. B. Protić, „Savremenici II“, Nolit 1964.

⁴⁴ F. P. F. „XIII jesenja izložba“, „Život i rad“, Beograd, 1940. god. XIV, knj. XXX, maj—decembar, sv. 32—39, str. 224—227.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Jovan Popović, „Razgolićeni formalizam“, „Umetnost i kritika“, Beograd, novembar 1939. br. 4—5, str. 260—263.

umetnosti: „... slikao je bez ikakvog zazora kompozicije sa srnama, psećim glavama, portrete, mrtve prirode, predele, aktove — kao realist svestan impresionističkih i donekle fovističkih tekovina“.⁴⁷ Bora Baruh, sa slikama *Stari radnik* i *Staro dvorište* i *Masline* takođe, bliži je po slikarskim ostvarenjima Noju Živanoviću nego ortodoksima iz grupe Život. Još je povodom XIII jesenje izložbe primećeno da su „i jedan i drugi pokazali stepen svoje izgrađenosti i talentovanosti na pejzažu“, da se ta sposobnost kod Baruha ne ispoljava na slikama socijalne sadržine. Ni Đ. Teodorović nije zadovoljio svojom slikom *Odmor*, i ona je ocenjena kao neubedljiva: „telo radnika shvaćeno kao mrtva priroda a živa priroda oko njega kao mrtvi dekor“.⁴⁸

Poslednji sastanak grupe Život održan je neposredno posle XIII jesenje izložbe, na kome se diskutovalo o izloženim delima i kritikovali Đurđe Teodorović i Noe Živanović zbog formalizma. Ubrzo zatim uhapšeni su Kun i Moša Pijade i to je istovremeno značilo i kraj aktivnosti grupe. Vreme više nije davalo mogućnosti da se slika i diskutuje o umetnosti. Konkretni društveni zadaci pred rat, koje su oni primali kao svoje, primorale pripadnike grupe na sasvim druge preokupacije. Njihova delatnost nastavila se kroz kružok na kome su prorađivana dela Marksa i Engelsa.

Jedno od poslednjih dela ove umetnosti, pripašće Đorđu Andrejeviću Kunu, čoveku koji će duhu i idejama ovog pokreta posvetiti čitav život. Posle povratka sa robije on izdaje novu mapu crteža *U Bileći* 1940. godine, koja sadrži 20 crteža, skica i studija. I ovom mapom, kao i svojim budućim ratnim i poratnim delima, Kun je nadareno i odano služio svom životnom programu, iako je svoj slikarski život počeo kao pariski đak, pod izvesnim uticajem Modiglianija i Pascina. Njegovo slikarstvo između 1929. i 1934. godine karakteriše: „... jednostavnost, suptilna valerna modelacija, nožem uglačana površina, ekonomičnost i finoća paleta, uprošćenost forme, simplifikacija koja ne osiromašuje, nego pojačava karakter predmeta“.⁴⁹

Ovu umetnost Kun je žrtvovao svom revolucionarnom opredeljenju. Jedan od osnivača grupe Život i njen duhovni vođa i protagonista, on je svoju umetnost podredio borbi za socijalnu pravdu. Njegovo slikarstvo lepih i bogatih pasta ustupilo je mesto slikarstvu siromašnije likovne forme podređenom ideji i temi, kao osnovnim faktorima njegove umetnosti. Slikar i borac ostaće veran slikarstvu poruke i svedoka epohe.

U četvrtoj deceniji osnovni tok naše likovne umetnosti kretao se tradicionalno i kontinuirano, uslovljen činocima svoje autogeneze. Ni intelektualno, ni likovno u užem smislu reči, on nije iskazivao nemir koji je obuzimao duhovnu avangardu Evrope. Prolog u evropsku apokalipsu — Španski građanski rat — nagovešten je samo u dva likovna dela *Zbeg* (Španija 1936) Petra Lubarde, i mapa grafika *Za slobodu* Đorđa Andrejevića Kuna 1938. Starije slikarske generacije odigrale su svoju avangardnu ulogu u prethodne dve decenije, a kod mlađih se osećao izvestan zamor. Još 1933. godine, pišući o VI jesenjoj izložbi beogradskih umetnika, Rastko Petrović primećuje: „... a onda svako ima pravo da se zapita kako ti mlađi ljudi,

rođeni za vreme najvećega rata, živeći za vreme najvećih društvenih i ekonomskih perturbacija, prisustvujući poremećajima svih metafizičkih, psiholoških i estetičkih vrednosti, uspevaju da tako mirno, tako rutinirano, s takvom lakoćom, slikaju svoje mrtve prirode, svoje plenere svedenih dimenzija, svoje potrebe zbog kojih mnogo ne propate“.⁵⁰ Tu situaciju koja ni 1938. godine ne obećava dogledna rešenja vidi i kritičar „Umetničkog pregleda“ Pavle Vasić: „U strahu od ideja i literature većina naših slikara odrekla se prisnijeg kontakta sa životom. Oni su se ograničili na najuži krug posmatranja koji ne ide dalje od jabuke ili tanjira ili neke kuće u pejzažu“.⁵¹

Socijalni motivi i ciljevi naše likovne levice, nisu ušli u svet i svest većine najsnažnijih i najdarovitijih ličnosti beogradskog slikarstva. Otpor prema socijalnoj umetnosti na likovnom planu biće motivisan najčešće njenom politizacijom, dogmatizmom, propagandizmom i osiromašavajućom estetičkom koncepcijom. Za većinu beogradskih slikara i vajara, slikarstvo će ostati i u ovim danima slobodan i ni sa koje strane uplivan aktivitet, van političkih i praktičnih ciljeva naprednih snaga društva. Nade Noja Živanovića izrečene u časopisu „Naša stvarnost“ 1936. (br. 1—2) da će i „Petar Dobrović verovatno uskoro prići novoj umetnosti“ kao i nada koju je u tom smislu probudio Milan Konjović povodom svoje izložbe u proleće 1936. „Ja želim da u centru svoga umetničkog interesovanja sačuvam čoveka i njegov udes“, nisu se obistinile.

Ali sa stanovišta karakterizacije ove likovne epohe, neophodno je bilo ugraditi u njen socijalni tok, ostvarenja i težnje jednog broja likovnih umetnika, bez obzira što njihovi razvojni smerovi nisu bili uže vezani za dejstvo i rad grupe Život. Ideje i program socijalne umetnosti, naročito zbog otpora i negacije prema vladajućim estetičkim normama, bile su prijemčive za veći broj mlađih umetnika, i u godinama velikih socijalnih potresa, u njihovim delima obeležen je ovaj istorijski trenutak.

Petar Lubarda jednim brojem svojih dela naslikanim u ovoj deceniji, nagovestio je izvesnu tematsku solidarnost sa likovnom levicom i sluh za društvene i ljudske preokupacije toga vremena. Taj period njegovog slikarstva (od 1932. do 1941) Lazar Trifunović naziva „dramskim realizmom“.⁵²

Na II samostalnoj izložbi 1934. posle niza kolorističkih svetlih slika, Lubarda je izložio niz izrazito patetičnih pejzaža turobnog i teškog neba a uz njih i više portreta kao što su *Filip Markov* i *Pera Maškov*. Tim povodom Rastko Petrović piše: „Portreti Crnogoraca su puni karaktera i rađeni iz „jednog komada“ kao odrezana kost krvava i crvena, sirova i nesavršena u svojoj kreposti“.⁵³ Ovoj izložbi pripadaju i platna *Kikiridžija*, *Invalid*, *Nosač*, a VI prolećnoj izložbi, koja je održana iste godine, *Bojadžija*. Govoreći o delu Petra Lubarde, Lazar Trifunović tom njegovom „dramskom realizmu“ daje i jedan viši smisao: „Nije potrebna ni psihologija, ni literatura pa da se oni zelenomaslinasti, ugašeni i pepeljasto srebrni tonovi podignu na nivo viši od obične obojenosti, da se shvati kao odjek vremena, kao simbol ličnog uznemirenja, nesigurnosti i razlaza sa koncepcijama epohe“.⁵⁴ God. 1936. i 1937. Lubarda slika niz portreta seljaka i radnika (VIII prolećna izložba jugoslovenskih umetnika 1936: *Dečak sa lađe*, III samostalna izložba 1937: *Prodavac*

narandži i Aso iz Ulcinja). Ovom periodu — 1936, pripada i jedno malo platno posvećeno Španiji.

Kako se bližio kraj deceniji, na Lubardinim slikama sve je izražajniji dramski sudar svetlog i tamnog, paleta je sura, mrka i sumorna. Duh tragičnog saznanja sveta i slutnja njegove tragične budućnosti, sve su složenije prisutni. Predmet koji slika, ma koliko bio realan, pod Lubardinom kičicom pre-rasta u opšti simbol nastupajućeg doba. Upravo takve su slike *Zaklano jagnje* i *Ubijeni fazan*, obe iz 1940. godine. O tome će Miodrag B. Protić, povodom retrospektivne izložbe Petra Lubarde u Muzeju savremene umetnosti u Beogradu 1967. zaključiti: „Svuda dolazi jasno do izražaja ne samo osećanje forme, ne samo senzacija koju pobuđuje predmet nego i jedno sveobuhvatno oporo osećanje života na kome počiva senka tragike“.⁵⁵ Ali to su već finalni i poslednji akordi jedne likovne epohe.

Okupacijom Jugoslavije, istorijski će se okončati i pokret socijalnih tendencija u srpskom slikarstvu. Rođen u doba duboke socijalne i duhovne krize našeg društva, on će u istoriji srpskog slikarstva ostati i značiti više kao moralni i idejni stav prema društvenoj i ljudskoj sudbini, nego kao trajni umetnički rezultat jedne likovne generacije. Ali pored toga što je predstavljao idejni izraz najnaprednijih društvenih snaga epohe, on je u izvesnom smislu bio i najborbenija estetička koncepcija ove decenije. Njegov značaj ne iscrpljuje se samo u služenju revolucionarnim idejama i snagama te epohe, već i u opoziciji prema vladajućoj estetičkoj koncepciji *l'art pour l'art*—a u traženju konkretnog ljudskog i društvenog smisla i funkcije likovne umetnosti.

Inspirisan revolucionarnom ideologijom i uslovljen njenim interesima, pokret socijalnih tendencija u srpskom slikarstvu nije uspeo da postane umetnička škola, da donese svoju likovnu estetiku, svoj stil. Razvijajući se u okviru jedne grupe koju je činio mali broj slikara, sa nešto sledbenika u najmlađem naraštaju, ovaj pokret nije uspeo da stvori širu osnovu i postane kolektivan pokret. Svojim dogmatizmom i doktrinarstvom on je odbijao najveće slikare, a držao u potčinjenosti i svoje pristalice. Takvu njegovu neostvarenost možda najbolje tumače ova lucidna opažanja Đorđa Jovanovića i Vana Bora izrečena u „Nadrealizmu danas i ovde“ (br. 2, str. 6, 1931): „Grupa znači monopolisanje, delovanje u jednom pravcu, delovanje u ime jedne ideje, delovanje pod jednim imenom. Grupa znači zatvoren pokret. Grupi je cilj da vrši izvesnu moralnu „disciplinu nad svojim članovima“. Ali bez obzira na ove uslovnosti i ova idejna ograničenja socijalne umetnosti — humanost i istorijski optimizam, tematska aktuelnost i demokratski duh, jasan, kolektivno prihvaćen jezik osnovna su njegova obeležja. U Srbiji njegovi protagonisti, kao i sledbenici, bili su mlađi ljudi koji u svom stvaralaštvu, ispunjenom životnim dramama i neizvesnostima, nisu, sem dvojice-trojice, uspeli da dosegnu do trajnijih rezultata. Oni su više ilustrovali jedno socijalno i duhovno stanje, nego što su postali umetnički izraz svoje epohe. Mnogi od njih bili su vojnici i žrtve revolucije. Njihovo slikarstvo, njihovim sudbinama uslovljeno, postalo je značajan likovni dokumenat epohe u kojoj su živeli, slikali i borili se.

47 M. B. Protić, „Savremenici II“, Nolit 1964.

48 Jovan Popović, navedeni tekst u fusnoti 46.

49 M. B. Protić, „Savremenici I“, Nolit, Beograd, 1955, str. 114.

50 N. J. „VI jesenja izložba“, „Politika“, Beograd, 9. oktobar 1933.

51 Pavle Vasić, „Umetnost i život“, „Umetnički pregled“, juli 1938, br. 10, str. 291—297.

52 Lazar Trifunović, „Petar Lubarda“, „Slikari i vajari“ III kolo, Prosveta, Beograd, 1964.

53 N. J. „Izložba Petra Lubarde“, „Politika“, Beograd 6. aprila 1934, str. 9.

54 Lazar Trifunović, „Petar Lubarda“, „Slikari i vajari“ III kolo, Prosveta, Beograd, 1964.

55 M. B. Protić, Katalog retrospektivne izložbe u Muzeju savremene umetnosti, Beograd, Kultura 1967.

ZEMLJA 1929—1935.

Ideja angažiranosti prisutna je u umjetnosti od njenog početka. Bizoni iz Altamire i bikovi iz Lescauxa nisu ništa manje angažirani od Daumierovih advokata u sudnici, Rafaelove madone nisu manje angažirane od Lenjina na govornici na platnu bilo kojeg sovjetskog slikara, a isto je tako, ako idemo u suštinu problema, angažiran Mondrianov *Broadway Boogie-Woogie* kao i bilo koja Lichtensteinova popartistička slika. Prva formulacija angažirane umjetnosti potječe od Platona i ta stara platoniska ideja o ljepoti kao društvenom idealu uzidana je u temelje historije umjetnosti. Tek je u vrijeme krize industrijalizacije, koja se javlja od početka XIX stoljeća, u izvjesnoj mjeri poremećen odnos umjetnost — društvo. Taj poremećaj nastojat će korigirati marksistička estetika, ali to će u praksi (nakon proletkulta i harkovske linije) završiti totalnom etatizacijom umjetnosti koja će nastaviti svoju karijeru kao sluškinja politike sve do formulacije uloge umjetnosti u Programu SKJ.

Zemlja, taj prvi* kod nas programatski deklariran nosilac angažirane umjetnosti, javlja se u stvari i idejno i društveno u vrlo nepovoljnim uvjetima. U času njene pojave upravo je u toku raskol između zapadnjačke „dekadentne“ umjetnosti i socijalističkog realizma koji se proklamirao jedinim pravomoćnim nasljednikom angažirane umjetnosti. Taj će raskol ostaviti svoje jasne tragove na djelovanje zemljaša i bit će

* U stvari, najstarije datirano politički angažirano djelo u našoj novijoj umjetnosti je ulje *Oktobarski dani u Petrogradu* iz 1919, a autor tog djela je tada 18-godišnji Krsto Hegedušić (1901). Jasno, to rano mladenačko platno ovog slikara uglavnom ima svoju dokumentarnu vrijednost i više govori u prilog slikarevih predispozicija i njegove kasnije potpune orijentacije prema angažiranoj umjetnosti, nego u prilog kasnijih Hegedušićevih slikarskih mogućnosti. Slikarski mnogo zreliji je njegov bakropis *Miting u Novoj Vesi* iz 1926. koji jasno ukazuje na slikarevo nepokolebljivo usmjerenje prema politički angažiranoj temi u našem slikarstvu. Ova bilješka s jednog zagrebačkog komunističkog mitinga ostaje i kao dokument vremena i kao dijelo neosporne umjetničke vrijednosti.

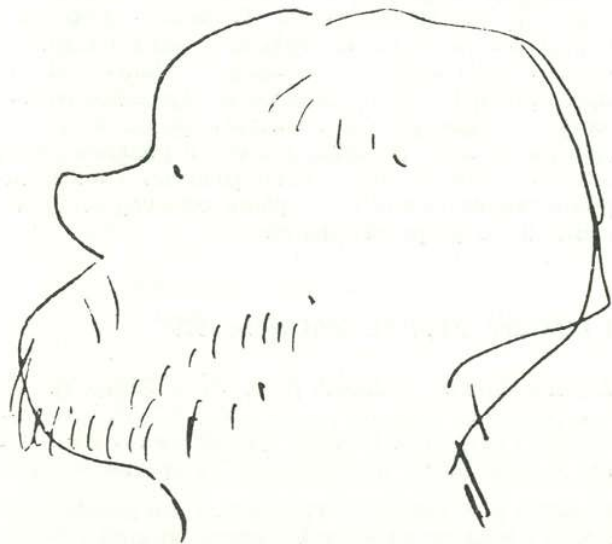
Iz tih prvih godina nakon Prvog svjetskog rata, kad se osjećao snažan uticaj Oktobarske revolucije i evropskih revolucionarnih kretanja, očuvana su još dva djela sa snažnim naglaskom političke angažiranosti. To je ulje *Lenjin govori masi* iz 1920. Vilka Šeferova (1895) i *Crveni stjegovi* iz 1921. Ljube Babića (1890). Šeferov politički angažiran od mladih dana slika svoje skicizno platno kao zaneseni pristaša revolucionarnih ideja, a građanski liberal Babić pod nesumnjivim utjecajem Miroslava Krležu u to se vrijeme emotivno priklanja revolucionarnim kretanjima. Sva ova djela, međutim, pripadaju toj predhistoriji političko i socijalno angažirane umjetnosti koja će se neopozivo i umjetnički afirmirati tek u Zemlji.

Ali bilo bi neobjektivno tražiti isključivo unutar Zemlje angažirana i socijalno tendenciozna djela našeg slikarstva između dva rata. Čitav niz slikara javlja se povremeno, bilo neovisno ili kasnije pod zemljaškim utjecajem, s djelima neosporne socijalne i političke tematike. Nema sumnje, da je najveći dio tih djela ipak nastao pod neposrednim utjecajem zemljaških iskustava, organiziranog nastupa njenih članova i teoretske aktivnosti zemljaša. To, jasno, ne umanjuje vrijednost i napore slikara nezemljaša. Čitav niz slikara, kao npr. Vilko Šeferov, Frano Šimunović (1908), Antun Zuppa (1897), Ivo Režek (1898), Sergije Glumac (1903—1964) Mirko Virius (1889—1943) itd. opredjeljuje se izvan zemljaških okvira za socijalno angažirane teme i slika u najdubljem uvjerenju da je neoprostivo skrivati socijalnu istinu iza paravana artizma, da su život i umjetnost nedjeljivo vezani (prema zemljaškoj formuli) i da je slikar dužan dokumentirati svoje vrijeme. Neka djela više, a neka manje rezultiraju kreativnim mogućnostima svojih autora, ali svima je zajednički postulat onog slikarskog razdoblja koje je svojim slikarima imperativno nametalo angažirane teme. Rekao bih, da je za period četvrtog decenija upravo karakteristična angažirana umjetnost.

neposrednim uzrokom neprekidnih kriza unutar Zemlje. U praksi taj raskol nije samo značio da se Zemlja našla između dva likovna koncepta, već između dogmatizma i antidogmatizma, između duha jedne u suštini pobunjene umjetnosti na koju je bačena anatema službene građanske umjetnosti i duha jedne u suštini građanske i akademske umjetnosti koja je dekretom stavljena u službu naprednih društvenih snaga.

Međutim, mnogo je tragičnija za Zemlju bila činjenica da se javila i djelovala u društvu koje je još bilo ekonomski nesposobno da apsorbira jednu ozbiljniju umjetničku produkciju, u

sredini koja se tek oslobađala provincijalizma zapuštenog i zabačenog austrougarskog gradića čije su se umjetničke pretenzije iscrpljivale (a prema tome i društvena narudžba) u romantično inspiriranom pseudohistorijskom i religioznom konceptu. Tek početkom dvadesetog stoljeća javljaju se prvi napori za afirmacijom nezavisne umjetnosti, ali trebalo je još proći nekoliko decenija da dođe do konfrontacije ideja, estetskih stavova i umjetničkih pozicija. Proljetni salon, 1915—1923, čiji se recidiv javlja još 1928, značio je tek prvu etapu u borbi protiv diletantizma i okupljanja na bazi jednog pooštrenog likovnog kriterija, ali njegova revijalnost predstavljala je prije široki cehovski okvir nego barikadu u borbi za nove i aktuelne ideje. Presudni udar protiv provincijalizma i zaostalosti uslijedio je formiranjem Udruženja umjetnika Zemlja i Grupe trojice (Babić-Becić-Mišić), koje su se javile iste godine (1929). Paralelna pojava ovih dviju umjetničkih grupa nije slučajna, to je bila bitka za nove ideje vođena na dva različita idejna fronta: lijevo orijentiranih umjetnika i umjetnika koji su pripadali liberalnoj buržoaziji. Premda su sredstva borbe bila različita, cilj je bio vrlo blizak; to je bila bitka za osamostaljenje likovnog izraza, za stvaranje jedne čvrste i široke baze nacionalne kulture, za uvođenje određenih društvenih normi u umjetnost i aktualiziranje naše umjetnosti u smislu evropskih likovnih zbivanja.

FORMIRANJE ZEMLJE (1929)

Pojavu Zemlje treba prije svega promatrati u ovisnosti naprednih političkih i društvenih ideja prvih poslijeratnih decenija kojima je dalo pečat Krležino djelo. Taj front lijevo orijentiranih intelektualaca i umjetnika ojačao je do te mjere da se Zemlja javila kao logična posljedica idejne preorijentacije čitave jedne generacije. Karakteristično je, da se ideja o formiranju Zemlje javila skoro paralelno kod nekoliko umjetnika koji su je i zajednički formirali (1929). Prema tome otpada kao historijski netačan podatak da su „pokretači i organizatori bili slikar Krsto Hegedušić i arhitekt Drago Ibler“ (Enciklopedija likovnih umjetnosti, svezak 4, str. 610, Zagreb 1966). To je, uostalom, Krsto Hegedušić u nekoliko navrata jasno i javno demantirao. Na toj činjenici kolektivnosti treba inzistirati, jer je ideja kolektivnosti tipična ne samo za duh Zemlje, već za njenu cjelokupnu aktivnost. Ova činjenica ni u kom slučaju ne isključuje i ne umanjuje utjecaj Krste Hegedušića koji je postao stvarnim ideologom Zemlje, nosiocem njene aktivnosti i, uz Dragu Iblera, jedinim članom Zemlje od osnutka do policijske zabrane (1935).

Ideja o potrebi formiranja jedne napredne likovne grupe javila se skoro istovremeno u Zagrebu (Ivan Tabaković i Oton Postružnik) i u Parizu (Krsto Hegedušić i Leo Junek). Krsto Hegedušić boravio je u Parizu g. 1926. do g. 1928. kao stipendist francuske vlade. Ovdje možda treba spomenuti ime Raymonda Warniera, skoro potpuno prešućeno, koji se kao direktor Francuskog instituta u Zagrebu lično zalagao za postdiplomski studij čitavog niza umjetnika u Parizu. Warnier će, kako ćemo kasnije vidjeti, biti najuže vezan uz određeni zemljaški period. Evo jednog autentičnog Hegedušićevog svjedočanstva o paralelnoj pojavi ideje o potrebi formiranja jedne napredne likovne grupe: „Drugovao sam (u Parizu) sa slikarom Junekom i dogovarao se o formiranju neke revolucionarne grupe mladih umjetnika koja bi se borila protiv naše nesamostalnosti i epigonstva u slikarstvu. Razvijao sam teoriju kako bi trebalo u naše slikarstvo unijeti kao siže radnika i seljaka, o slikarstvu koje bi donijelo naše podneblje, bilo izraz našeg temperamenta. O potrebi traženja elemenata nekog našeg likovnog izraza, a istovremeno koristiti suvremeni likovni riječnik. U tom smislu on je slikao „Pod zidom“ i „Autoportre“, a ja „Proštenje u mom selu“ i „Bilo nas je pet u kleti“, temperu na staklu. Istovremeno su se u Zagrebu dogovarali Postružnik i Tabaković o potrebi formiranja grupe mladih. Kako sam se u drugoj polovici 1928. definitivno vratio kući, te su se dvije težnje spojile. Povelili se razgovori o formiranju grupe koja se u prvoj polovici 1929. oformila kao grupa Zemlja“. (Iz pisma Krste Hegedušića Otu Bihalji Merinu.)

Prva sjednica pripremnog odbora održana je 4. II 1929. u gostioni Esplanade. Prisutni: Antun Augustinčić, Krsto Hegedušić, Drago Ibler, Omer Mujadžić, Kamilo Ružička i Ivan Tabaković. Definitivno je fiksiran naziv grupe: Udruženje umjetnika Zemlja. U diskusiji bilo je govora i o prvoj izložbi.

Na slijedećoj konstituirajućoj skupštini, održanoj 25. II 1929. u ateljeu Drage Iblera (Akademija Umjetnosti), prihvaćen je s nekim izmjenama pravilnik koji su potpisali: Ivan Tabaković, Krsto Hegedušić, Omer Mujadžić, Frano Kršinić, Drago

Ibler, Antun Augustinčić, Oton Postružnik i Kamilo Ružička (redosljed potpisa). Izabran je slijedeći upravni odbor: predsjednik Drago Ibler (zamjenik Antun Augustinčić), tajnik Krsto Hegedušić (zamjenik Ivan Tabaković), blagajnik Kamilo Ružička. U revizijski odbor ušli su Frano Kršinić i Omer Mujadžić. Na toj skupštini također je odlučeno da na prvoj izložbi učestvuju isključivo članovi i da se „pitanje anonimnosti izlagača odloži kao neaktuelno“. Pravilnik (statut), koji ima četrnaest paragrafa, uglavnom sadrži organizacionu strukturu udruženja, a samo u paragrafu „Svrha udruženja“ (zbog policijske cenzure blago formuliranom) daje se naslutiti i idejna orijentacija ovog udruženja. Tu se govori o „osnivanju sličnih udruženja u ostalim mjestima države u obliku klubova ili grupa u svrhu propagande društvene ideologije“. Statut je službeno potvrđen odlukom Velikog župana zagrebačke oblasti pod brojem 32940-V/1929 dana 18. maja 1929.

Važan zemljaški dokument, zapravo njegovu ideološku bazu, predstavlja „Program Udruženja umjetnika Zemlja“ (22. V 1929). Evo ga u cjelini:

I IDEOLOŠKA BAZA

Cilj (svrha) Zemlje: Nezavisnost našeg likovnog izraza. Sredstva da se to postigne:

- 1) Borba protiv kurseva iz inostranstva, impresionizma, neoklasicizma i t.d.
- 2) Dizanje likovnog nivoa tj. borba protiv diletantizma.
- 3) Borba protiv lar-pur-lara. (Umjetnost mora održavati milje i odgovorati savremenim vitalnim potrebama).

II RADNA BAZA

- 1) Popularizacija umjetnosti (izložbe, kružoki, predavanja, štampa).
- 2) Intenzivni kontakt s inozemstvom (izložbe komparativne ovdje i vani, revija).
- 3) Rad s intelektualnim grupama koje su paralelno ideološki orijentirane.

Ovaj dokument jasno otkriva ideološke postavke Zemlje koja se u svom kasnijem djelovanju sve određenije orijentirala na lijevo usprkos politički i ideološki heterogenog članstva. Već kod formiranja grupe bilo je govora o idejnom profilu udruženja u smislu tadanje službene partijske linije. U preliminarnim razgovorima postavljen je Hegedušiću uslov da se „odrekne Babića i Krleže“, a Hegedušić je sa svoje strane tražio da se „istupi iz Proljetnog salona i da se prekine s režimskom grupom Meštrović, Kljaković i Krizman“. Iz ove Hegedušićeve bilješke jasno izbijaju idejni nesporazumi unutar grupe. To početno neslaganje, koje će na početku djelovanja grupe biti samo prividno uklonjeno, završit će u praksi pobjedom antidogmatičara i Krležine linije koju su zastupali Krsto Hegedušić i Drago Ibler. Idejni profil Zemlje ostao je kroz decenije tabu koji se

niko nije usudio dirnuti; s jedne strane bile su očite lijeve, napredne i marksističke pozicije zemljaša, a s druge strane nije se dalo sakriti da su se zemljaši razilazili s tadanjim službenim partijskim tumačenjem metoda socijalističkog realizma. Bilo je upravo apsurdno da se još godinama nakon oslobođenja Zemlja nalazila na indeksu. Razlog je bio vrlo jednostavan, nitko se nije usuđivao dirati u tu osjetljivu materiju gdje je trebalo raščišćavati nesporazume između zemljaša i tadanje službene partijske linije u pitanjima umjetnosti. Već od samog početka slikanje zemljaša predstavljalo je de facto otvorenu negaciju metoda socijalističkog realizma, harkovske i ždanovljevske linije dirigirane umjetnosti, premda su zemljaši sve do pojave Krležinog Predgovora *Podravske motivima* Krste Hegedušića bili barem teoretski na strani socijalističkog realizma. Premda su stavovi zemljaša u tadanjim uslovima bili znak nediscipline, danas možemo sa sigurnošću tvrditi da su zemljaške idejne pozicije i slikarska praksa u stvari značili anticipaciju naših današnjih pozicija u pitanjima umjetnosti. Svakako treba te pojave antidogmatizma i antiždanovizma promatrati na znatno širem planu od ovog zemljaškog i u ovisnosti od grupe oko Krleže.

I IZLOŽBA ZEMLJE (ZAGREB, 1929)

Zapisnici koji su predhodili prvoj izložbi Zemlje rječito otkrivaju kakvo su značenje davali zemljaši tom prvom javnom nastupu i kako su se temeljito spremali za ovu izložbu. Pretresen je svaki detalj, ništa nisu htjeli prepustiti slučajnosti.

Konačno je 5. novembra 1929, u šest sati naveče otvorena u salonu Ullrich prva izložba Udruženja umjetnika Zemlja. Izlagači: Antun Augustinčić, Vinko Grdan, Krsto Hegedušić, Drago Ibler, Leo Junek, Frano Kršinić, Omer Mujadžić, Oton Postružnik, Kamilo Ružička i Ivan Tabaković. Izloženo je šezdeset i šest djela. Svaki izlagač bio je zastupljen s jednim reproduciranim djelom u katalogu.

Na naslovnoj strani kataloga štampan je program grupe:

„Treba živjeti životom svog doba

Treba stvarati u duhu svog doba

Savremeni život prožet je socijalnim idejama i pitanja kolektiva su dominantna.

Umjetnik se ne može oteti htijenjima novoga društva i stajati izvan kolektiva

Jer je umjetnost izraz naziranja na svijet

Jer su umjetnost i život jedno“

Kolikogod je bilo kolebanja i taktiziranja u pripremnoj fazi do osnivanja Zemlje, taj prvi javni manifest bio je nedvosmislen i propagandno jasan. Više nije moglo biti sumnje kojom je bojom obojen taj program, što traži, propagira i na kojoj se estetski bazira.

Reakcija štampe na ovu prvu izložbu, ukoliko nije bila suzdržana, uglavnom je vrlo pozitivna. Nove i svježije ideje mladih izlagača, koji su u prosjeku bili tridesetogodišnjaci, prisilile su

štampe, kritiku i publiku na sasvim drugu konfrontaciju od one uobičajene.

Reakcionarna štampa još je uvijek bila neodlučna i očito je čekala daljnji razvoj zemljaša; kao da nije razumjela zemljaški program objavljen na naslovnoj strani kataloga! Ova tišina pred buru značila je samo da neprijatelj taktizira. Nije bilo jednostavno negirati nove zemljaške ideje, njihov talentiran i smion nastup, ali priznati sve to značilo bi zaletiti se bez mogućnosti kasnijeg povlačenja. Prve ocjene klerikalne štampe nastojale su biti barem prividno „objektivne“ i barem su donekle „stručnom“ analizom želile umanjiti vrijednost ovog zemljaškog nastupa: „... Činjenica je, da ovakva umjetnost još uvijek ulijeva dosta nepovjerenja...“¹ „... svojim suviše istaknutim ilustrativnim elementima graniči s tendencijskim plakatima (Tabaković, gdje kada i Postružnik)...“² Ali nije trebalo dugo čekati da se reakcionarna štampa otrese „skrupula“, da zauzme otvoreno neprijateljski stav, da pođe putem negacije pojedinačnih vrijednosti i frontalnog napada na program zemljaša.

Najzanimljivije kritičko svjedočanstvo o toj prvoj izložbi je ono Ljube Babića u „Obzoru“ (13. XI 1929). O zrelosti i ispravnosti ove Babićeve kritike, koja se oduprla vremenu, svjedoče ovi karakteristični pasusi:

„Njihov program je logičan, bazira se na racionalističkoj formulaciji i traži ispunjenje najobičajnijih i najprimitivnijih zasada, čije ispunjenje činilo jezgru svakog zasebnog likovnog izraza. „Trebalo živjeti životom svog doba i treba stvarati u duhu svog doba“ jest istina stara kao što su stari svi pravi likovni iskonski izrazi. Novost je za nas donekle u tom njihovom programu to, da taj imperativ Zemlje znači njihovo saznanje, da ta istina nije bila dominantna do sada u našoj umjetnosti ni juče ni danas. Po tom je njihov program jasna i očita kritika njihovih predhodnika a to je posvema naravno... Pregledavajući izložene radove opažaju se odmah dva pola ili bolje reći dva strujanja, gotovo dva svijeta među tim novo grupiranim umjetnicima. Jedno je svijet, koji fanatično traži novo, oduševljen je za čistu boju, jednostavnom plošninom traži svoj izraz, zabacuje gotovo modelaciju i teži za što direktnijim neprevedenim izražavanjem.

Drugi je svijet, protivan ovome, on se izživljuje u modelaciji, arabeska pasatistička služi mu za kalup, očijuka sa sivim, što bi oni prvi rekli, prljavim tonom. I dok oni prvi obračunavaju sa objektom i bore se sa motivom, kojeg podcrtavaju, ovi drugi uzimlju objekat kao pretekst za virtuozno baratanje formom. Kod ovih je jasno priklanjanje već gotovim formulacijama i put je spram nekog smirenja očit. Kod prvih, koji grade na doživljaju (ne anegdoti), formalistička strana ne dolazi u obzir i ne smeta im, već je kod njih otvorena staza spram novoga. I to bi bili u neku ruku naši romantici. A jedni i drugi zastranjuju spram groteske i karikature, i to zastranjivanje, ta vanjska veza uistinu je i jedina veza njihova, jer su po svojoj biti suprotni... I samo je po sebi razumljivo, da su oni prvi bliži samom programu Zemlje i da pristaje objavljena ideologija više njima nego ovim drugima.“

Babić, koji je postavio formulu „osebujnosti našeg likovnog izraza“, uzimlje nastup zemljaša kao punu potvrdu te formule („Ove moje teze kada da program Zemlje u cijelosti potvr-

đuje“). On je, jasno, kao ideolog Grupe trojice prilazio toj formuli „osebujnosti našeg likovnog izraza“ s potpuno suprotnih pozicija od zemljaša i potpuno je logično namjerno zaobilazio zemljaške ideološke stavove. Uostalom, kao građanski liberal nije imao nikakvih razloga da brani i opravdava lijeve pozicije zemljaša.

Novinska kritika onog razdoblja bila je s rijetkim izuzecima (Lj. Babić, S. Batušić, J. Miše i još nekoliko imena) ispod nivoa prosječne pismenosti i prelistavajući većinu kritika o Zemlji iz tog perioda ne nalazimo skoro nijednu ozbiljniju ocjenu koja bi se oduprla vremenu i održala do naših dana. Najlucidniji duh onog razdoblja, Miroslav Krleža, nije napisao o Zemlji jedne jedine riječi. Razlog te šutnje, jasno, nemoguće je otkriti bez Krležinog direktnog svjedočanstva, ali se donekle može naslutiti iz Predgovora *Podravske motivima* Krste Hegedušića objavljenim četiri godine kasnije (1933). U tom jedinstvenom dokumentu marksističke estetike (u kojem je ne samo u odnosu na našu situaciju, već i na onu unutar socijalizma u svijetu za nekoliko decenija anticipirao mnoge stavove u kulturi), Krleža je na njemu svojstven temperamentan način izvršio napad na liniju harkovskog i moskovskog kongresa koju su, barem službeno, zastupali zemljaši do pojave tog famoznog Predgovora. Postavljajući tezu da se u suštini „jakobinska estetika ne razlikuje od isusovačke“, ukoliko šablonski i bez kreativne snage zastupa svoja uvjerenja, Krleža se jasno ogadio od deklarativnosti i političkog afiša nekih zemljaških ostvarenja. Pružajući, uostalom, u svom danas bez sumnje historijskom Predgovoru punu podršku jednom od najistaknutijih zemljaša, Krleža je jasno dao do znanja koje i kakve vrijednosti priznaje unutar Zemlje.

II IZLOŽBA ZEMLJE (PARIZ 1931)

Bilans ove prve izložbe bio je uglavnom za zemljaše pozitivan. Prve trzavice javile su se povodom priprema za izložbu jugoslavenske umjetnosti u Londonu. De facto London je samo bio pretekst za ideološko pregrupiranje snaga unutar Zemlje. Godina 1930. uglavnom je godina previranja i čišćenja zemljaških redova: otpadaju Frano Kršinić (21. VI 1930), Omer Mujadžić (8. V 1930) i Leo Junek koji se povlači u svoju parisku izolaciju. Ivan Tabaković, premda seli u Novi Sad, zadržava kontakt s grupom koju definitivno napušta tek 5. II 1931. Predložen je i prijem novih članova Đure Tiljka i arh. Lavoslava Horvata (na sjednici od 19. III 1930). Zbog ideološke kohezije grupe odbijena je fuzija predložena od strane beogradske grupe Oblik s ovom motivacijom: „... oni su larpurlartiste, drugo, pod uplivom francuske škole, treće, ne znamo njihovo mišljenje i ideologiju te svrhu...“ (zapisnik od 17. IV 1930).

Na prvoj Glavnoj godišnjoj skupštini 8. V 1930. u ateljeu Drage Iblera prisutni su: Antun Augustinčić, Krsto Hegedušić, Drago Ibler, Omer Mujadžić, Oton Postružnik i Ivan Tabaković. Na prijedlog Antuna Augustinčića „... zaključuje se ne uzeti za

¹ A. Padovan, „Hrvatska straža“, 8. XII 1929.

² Lj. Maraković, „Hrvatska prosvjeta“, br. 12. 1929.

ovu godinu nikoga da si ne vežemo ruke, a da se g. Horvath, Detoni i eventualno Tiljak pozivlju kao gosti na izložbu „Zemlje“ . . . To je možda najznačajniji prijedlog ove skupštine, koji jasno ukazuje da zemljaši još uvijek inzistiraju na ideološkoj koheziji. Blagajnički izvještaj pokazuje primitak od 8.761 din i izdatak od 8.565 din. Nakon razrješnice starom odboru, ponovo su izabrani: predsjednik Drago Ibler, tajnik Krsto Hegedušić i blagajnik Kamilo Ružička.

U zapisniku od 12. X 1930. nalazimo prvi prijedlog (Drago Ibler) o objavljivanju informativne edicije o Zemlji. Zaključeno je da se traži od poznatog belgijskog slikara F. Masereela, koji je bio blizak zemljaškim koncepcijama, da „ . . . napiše kratak uvod s kojim nas predstavlja evropskoj publici . . . “ Na istoj sjednici odlučeno je da se u Zagrebu održi II izložba Zemlje i da na dan otvaranja izložbe svaki izlagač održi u Glazbenom zavodu kratko predavanje o likovnim problemima: „ . . . Ibler o arhitekturi, Augustinčić o skulpturi, Postružnik o grafici kao savremenom likovnom izrazu, Hegedušić o primitivizmu kao likovnoj formi proletarijata, Tabaković i Ružička izabrali bi ostale teme po volji . . . “ U zapisnicima svih ostalih sjednica nalazimo redovito prijedloge u vezi s predstojećim izložbama u Parizu i Zagrebu.

II izložba Zemlje održana je u Parizu u Galerie Billiet (30, rue La Boétie, Paris VIIIe) od 20. februara do 5. marta 1931. godine. Izložba je održana pod nazivom „L' association artistique „Zemlja“ (Yougoslavie)“. Izlagali su članovi: A. Augustinčić, V. Grdan, K. Hegedušić, D. Ibler, O. Postružnik, K. Ružička i I. Tabaković, a kao gosti: M. Detoni, N. Gvozdenović, Đ. Tiljak i K. Tompa. Predgovor: Louis Hautecoeur i Gaston Poulain.

Ovaj pariski nastup nije zemljašima donio željene rezultate. Galerist Pierre Vorms nije se držao dogovora, već je „ . . . uplvisan od nepoznatih savjetnika, koji se nisu trebali mešati u tuđe poslove . . . “ (iz pisma K. Hegedušića prof. Warnieru, 22. II 1931) dozvolio da ova izložba mimo jasnih intencija zemljaša dobije oficijelan karakter: „Šteta je velika što je izložba bila oficijelnog karaktera, i gosp. Vorms nas je trebao o tom obavijestiti a ne raditi na svoju ruku. Ono glavno za čim se je išlo kod te izložbe je promašeno. Htjeli smo doći do kritike ozbiljnih kritičara i čuti njihovo mišljenje, da nešto naučimo. Naravno sad će ta kritika izostati, jer oni koji će pisati, pisat će pod svjetlom oficijelnosti, kao po nekoj dužnosti, i sa izvjestnom dobrohotnošću. Znam kako se izložba takvog karaktera ignorira od mnogih dobrih i prvih kritičara Pariza a ako će ko i imati uspjeh ovdje će se to tumačiti oficijelnošću izložbe a ne pravom vrednošću radova, da o ostalom ne govorim.“ Prema mišljenju zemljaša i „ . . . prefas katalogu je upravo skandal . . . jer je došlo ono neozbiljno novinarsko pisanje gosp. Poulain-a, kao da koga mogu zanimati njegova putovanja i ostale mudrosti što ih je nadrobio a koje nemaju nikakova posla sa likovnim stavom Zemlje“. U tom je predgovoru akcentuirana Meštrovićeva presudna uloga u razvoju jugoslavenske umjetnosti (i to upravo u času kad su zemljaši zauzeli oštar kurs prema meštrovićevskim pozicijama!) i mecenatstvo princa Pavla nad jugoslavenskom umjetnošću (što je prema njihovom mišljenju otupilo ideološku oštricu Zemlje pred francuskom publikom i kritikom).

Izložba, jasno, nije bila takav debakl kakvim ga prikazuju zemljaši, što je i evidentno iz pariskih kritika, ali oni su bili revoltirani tim perfidnim načinom trgovanja njihovom revolucionarnom sviješću. Uostalom svaka intervencija jednog reakcionarnog režima bila je upravo monstruoza unutar ljevičarskog programa zemljaša! Zapisnik od 19. II 1931. jasno govori o toj „običnoj podvali“ i da su zemljaši „zaskočeni u zadnji čas“. Nakon ove skandalozne režimske provokacije postavljaju dapače zemljaši i načelno pitanje daljnje egzistencije Zemlje, a Krsto Hegedušić koji se za ovu izložbu „najviše zalagao daje demisiju kao tajnik“. Donijet je zaključak da „nije niko lično kriv“ i da se prepusti „Glavnoj godišnjoj skupštini da odluči o bivstvovanju Zemlje“. Ova pariska epizoda jasno ilustrira zemljaško shvaćanje discipline i moralne odgovornosti.

„Uslijed poznatog incidenta materijalni uspjeh slab, ali moralno dobar, notirani smo od sve svjetske likovne štampe. Povodom te izložbe skoro je došlo do sloma Zemlje no nekako se prebrodile sve poteškoće“ (referat K. Hegedušića od 1. VI 1931). Zemljaši očito kasnije gledaju trijeznije na ovu parisku izložbu. Htjeli su pod svaku cijenu uspjeti u Parizu, kao da su zaboravili da su upravo oni vodili najoštrij kurs protiv francuskog kolorizma i impresionizma. Postavlja se pitanje što su zapravo tražili u Parizu, takvom Parizu protiv kojeg su se borili i od kojeg nisu željeli ništa prihvatiti? Parisku izložbu zaista možemo ocjeniti kao epizodu, jer se kasnije više ne javlja nikakva potreba za prodorom na Zapad. Pariz nam je „progutao“ Račića, Plančića, Juneka, Uzelca i ovo otrežnjenje zemljaša od pariskih iluzija odjeknulo je kao alarmno zvono.

III IZLOŽBA ZEMLJE (ZAGREB 1931). I HLEBINSKA ŠKOLA

Svi zapisnici iz g. 1931. do II glavne godišnje skupštine (njih trinaest) uglavnom se bave pariskom izložbom i skandalom oko te izložbe. Tek se u posljednjim zapisnicima nalaze pasusi o predstojećoj trećoj izložbi Zemlje. U posljednjem zapisniku pred skupštinu (1.VI 1931) prvi se put spominje jedna odluka značajna u razvoju našeg suvremenog slikarstva: „ . . . Zaključuje se da budu izloženi rezultati slikarske seljačke škole iz Hlebina (osnovane 1929. i vođene po K. Hegedušiću) . . . , U istom zapisniku nalazimo još jednu značajnu i tipično zemljašku odluku: „ . . . Da se naglasi tendencija Zemlje i da njen likovni stav bude jasniji, a s obzirom na pedagogiju i borbu protiv larpurlartizma prihvaća se prijedlog Augustinčića da bude unutar izložbe organizirano posebno dumping-odjeljenje. Zato se pozivaju slikari da učine nekoliko slika u maniri francuskog kolorizma i impresionizma, a slike će biti prodavane pod vrlo nisku cijenu“. Zemljaši su željeli nametnuti efikasnu strategiju u borbi protiv svojih ideoloških protivnika, ali taj neostvaren i neostvarljiv potez bio je znatno složeniji i prelazio je zemljaške snage.

Na II glavnoj godišnjoj skupštini (u ateljeu A. Augustinčića) 11. VI 1931. prisutna su svega tri člana: Antun Augustinčić, Krsto Hegedušić i Kamilo Ružička. Zapisnik je uglavnom administrativno formuliran. Ponovo je izabran stari upravni odbor.

U referatu tajnika Krste Hegedušića najznačajniji je slijedeći stavak: „Zauzeo se odlučan stav protiv Babića i njegove grupe to jest protiv takozvane francuske orijentacije u slikarstvu“. Treća izložba Udruženja umjetnika Zemlja održana je u Zagrebu, Umjetnički paviljon, od 13. do 28. septembra 1931. Izlagali su članovi: Vinko Grdan, Krsto Hegedušić, Drago Ibler, Oton

tri opširna prikaza: o arhitekturi (24. IX), o seljacima-slikarima (25. IX) i o slikarstvu, kiparstvu i grafici (28. IX).

U recenziji o arhitekturi Babić s poznavanjem predmeta i s oštrinom polemizira s izlagačima ne nalazeći u njihovim „mašinama za stanovanje“ dovoljno funkcionalnosti i socioloških elemenata („... za sada to su građe za bogataše...“). Za Babića nema razlike između eklekticizma unutar historije i onog unutar novih strujanja, jer, konstatira tačno Babić, ako se radi isključivo o aktualnosti ovi mladi arhitekti „predstavljali bi tek kompleks civilizacije, a ne bi dohvaćali kompleks kulture, kompleks stvaralački“. Ograđujući se decidirano od „nacionalnog stila u arhitekturi“, Babić podjednako odbacuje i internacionalnu orijentaciju ovih mladih arhitekata ukoliko je modna imitacija, jer je „u bitnoj suprotnosti samom programu društva Zemlja. Konstatirajući da arhitektura „uvjetuje pravilni i redovni likovni razvitak cjelokupnog likovnog života“, Babić s gorčinom piše da „u našem likovnom razvoju na žalost arhitektura nije dominirala, ne dominira ni ideološki, ni po svom autoritetu, već je potisnuta u drugi plan.“ Konstatacija, kako vidimo, koja je nadživjela vrijeme i održala se djelomično do naših dana. Ova Babićeva razmatranja o arhitekturi ne samo da su pokazala poznavanje predmeta, nego su i anticipacija nekih naših stanja sve do naših dana.

Bilo je dovoljno poznavati neke činjenice u vezi s izlaganjem seljaka-slikara na toj trećoj izložbi Zemlje i da se kasnije izjegnju svi nesporedumi i polemike oko Hlebinske škole. Već iz ranijih zemljaških zapisnika potpuno se jasno otkriva značenje i uloga Krste Hegedušića u formiranju Hlebinske škole, kojoj je on uostalom i dao ime (8. IX 1931) i aktivno je vodio sve do njene druge faze, t.j. dok nije nakon ovog rata preuzeo vodstvo Ivan Generalić. Babić je ne samo prvi kritičar naše naive, već i prvi kritičar koji je ocjenio sve dalekosežne posljedice ovog hlebinskog fenomena. On je u pojavi naive vidio potvrdu za svoju staru tezu o izvornosti našeg likovnog izraza i, dapače, više od toga „prve početke rješavanja i postavljanja naših najkrupnijih i najvitalnijih likovnih problema“³. Osnovna Babićeva teza o ulozi i utjecaju naše naive jasno je vidljiva iz ovog pasusa:

„Sigurno je, da bi takova naša osebujna pučka slika, govorila čistim likovnim jezikom i da bi govoreći u ime tisuća po svima krajevima naše zemlje ujedno podala ogromni likovni riječnik živ i osebujan. I na taj bi način naša likovna osebujnost dobila pravog istinskog tumača, koji bi realizirajući svoj posebni svijet likovno stvorio široku i čvrstu podnicu za svaki daljnji razvoj. Postavljen na takovu osnovicu cijeli bi naš likovni razvoj dobio logičan i čvrst temelj. Prestala bi nepovezanost. Prestao bi taj naš likovni svijet postojati kao čardak ni na nebu ni na zemlji, već bi se sigurno i čvrsto ukotvio u stvarnost zemlje i o konkretno gledanje sred čistog i nepatvorenog zrenja tisuća i tisuća u čije ime postoji i govori, i za koje tisuće bi u prvom redu morao raditi... Kako za sada stanje činjenica pokazuje, smjernice su logične, moguće i ispravne, one jasno vode k tom cilju. Zato ih treba ne samo pozdraviti, već i kao vrlo važne u našem likovnom životu utvrditi“⁴.

³ „Obzor“, 25. IX 1931.
⁴ Ibid.

Sjedinica ~~1931~~ odbora od 9. II 1931.
Mjesto: Gostionska kaplanija
Biblioteka: Ingrišević, Hegedušić, Ibler, Mijatović, Ruzička, Tabaković -

Priloga: 1) U ime udruženja primio a Hlebin predjedništvo i odgovornost u kulturo historiji, umjetnosti i umjetničke udruženja 2) U ime udruženja i Hlebin predjedništvo i odgovornost u kulturo historiji, umjetnosti i umjetničke udruženja 3) U ime udruženja i Hlebin predjedništvo i odgovornost u kulturo historiji, umjetnosti i umjetničke udruženja 4) U ime udruženja i Hlebin predjedništvo i odgovornost u kulturo historiji, umjetnosti i umjetničke udruženja 5) U ime udruženja i Hlebin predjedništvo i odgovornost u kulturo historiji, umjetnosti i umjetničke udruženja	Priloga: 1) U ime udruženja i Hlebin predjedništvo i odgovornost u kulturo historiji, umjetnosti i umjetničke udruženja 2) U ime udruženja i Hlebin predjedništvo i odgovornost u kulturo historiji, umjetnosti i umjetničke udruženja 3) U ime udruženja i Hlebin predjedništvo i odgovornost u kulturo historiji, umjetnosti i umjetničke udruženja 4) U ime udruženja i Hlebin predjedništvo i odgovornost u kulturo historiji, umjetnosti i umjetničke udruženja 5) U ime udruženja i Hlebin predjedništvo i odgovornost u kulturo historiji, umjetnosti i umjetničke udruženja

Redakcija
Hlebin

Trgovi:
K. M. Mijatović

Postrožnik, Kamilo Ružička, Ivan Tabaković i gosti: arhitekti Lavoslav Horvat, Mladen Kauzlaric, Josip Pičman, Stjepan Planić, Zdenko Stržić, tekstilka Otti Berger (Bauhaus Dessau) i seljaci-slikari Ivan Generalić i Franjo Mraz. Antun Augustinčić naveden je u katalogu, ali nije izlagao. Osim indeksa izloženih djela nije objavljen drugi tekst.

Zemlja je ovom izložbom bila na prekretnici, to je bilo otvorenje prema novim idejama, primljeni su novi izlagači premda se u svim ranijim zapisnicima naglašavala potreba nastupa samo starih zemljaša. Ova izložba ne predstavlja samo datum u historiji Zemlje, već i u historiji naše novije umjetnosti — prvi put u našoj izlagačkoj praksi obuhvaćena su razna likovna područja kao nedjeljiva cjelina. Nova i moderna ideja zemljaša da su slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, primjenjena umjetnost i naivno slikarstvo nedjeljivi partneri ne samo da je bila revolucionarna u svoje vrijeme, već je značila historijski zaokret prema sintezi. Svi kasniji naporu u pravcu sinteze u umjetnosti, naročito aktuelni u našem t. zv. avangardnom deceniju, imaju dakle svoje korjene u toj trećoj zemljaškoj izložbi. To se često ili zaboravlja, ili namjerno prešućuje!

Kritika je ovu izložbu dočekala oštro podjeljena s jasno diferenciranih ideoloških pozicija. Najinteresantniji i svakako najozbiljniji kritičar je opet Ljubo Babić koji je u „Obzoru“ objavio

Ovu Babićevu tezu potvrdio je naš daljnji likovni razvoj djelomično, ali je u potpunosti potvrđena slijedeća Babićeva konstatacija: „... da nije Zemlja (recimo Hegedušić) ništa drugo uradila, već pripomogla tome iznalaženju, trebali bi njihovo ime postaviti u historiju naših likovnih događaja krupnim pismenima“. Još jedan važan dokument iz tog perioda o porijeklu Hlebinske škole nalazimo u „Dokumenti i kronika“ Krste Hegedušića u kojem ovaj pasus nedvosmisleno otkriva stvarnu situaciju i demantira neke kasnije lažne konstrukcije oko Hlebinske škole: „... Ta škola je dala već pozitivne rezultate. Vođena je sigurno po mom principu nove likovne forme na bazi polaznoj „Bilo nas je pet u kleti“. Neke sabrate stvari vidjeli Cesarec i novinarka Martha Sills, bili su oduševljeni nad tim i Cesarec mi je čestitao da je taj put ispravan i više znači za selo no što drugo. To mi je mala moralna satisfakcija i pobuda za daljnji rad...“⁵

Premda treća recenzija u „Obzoru“ (28. IX 1931) predstavlja djelomično Babićev lični obračun na liniji Grupe trojice, konstatirajući ironično da zemljaške radove nagrizaju pljesan i pošast impresionizma („Quelle Horreur!“), piše sa sarkazmom Babić, ipak je lucidno ocjenio pozicije zemljaša na ovoj trećoj izložbi. Ostavke Frane Kršinića i Omera Mujadžića (Leo Junek se kasnije više ne spominje ni u jednom zemljaškom dokumentu) smatra Babić logičnim, jer se „na taj način svršilo pregrupiranje na ideološkoj bazi. Svoj k svome. A takvo grupiranje je potrebno, jer konačno ideološka baza treba da veže jednu umjetničku grupaciju, a ne krsni list bilo kakve veze i obaveze“. U toj kritici Babić oštro i nepomirljivo odbija Grdanov pokušaj simuliranja primitivizma i Ružičkovo natezanje s „utvarama“ Lhotovih principa („Čemu onaj marionetski teatar?... Čemu one jeftine dekoracije?“). Kao jedine pozitivne rezultate ove izložbe Babić izdvaja „... Hegedušićevu grafiku i stakla, Tabakovićeve akvarele, Postružnikove crteže, novost seljačkih slikara i isječak iz revije današnje mlade arhitekture“. Ako se isključi onaj lični Babićev ton i njegov način da i preko kritike obračunava sa svojim idejnim protivnicima, Babić je prilično lucidno ocjenio tadanje pozicije Zemlje.

Zanimljivi dokument je također i kritika I. Nevistića objavljena 4. X 1931. u beogradskoj „Pravdi“. Premda su zemljaši ovu kritiku uzeli s rezervom i smatrali je neprijateljskim napadom, ipak ju je vrijeme u mnogočemu potvrdilo. Nevistić očito nije mogao razumjeti zemljaški pionirski zahvat u pravcu sinteze u umjetnosti jer s dozom ironije predbacuje da „ovi naši slikari hoće da svuku sve probleme sa neba na zemlju“, međutim on je dao tačnu ocjenu aktivnosti i kreativnog zahvata zemljaša: „Daleko od svake metafizičke spekulacije, daleko od apstraktnosti apsolutnog slikarstva, oni svojim platnima ulaze u živi savremeni društveni život i njima hoće da uzmu učešća u diskusiji o tom životu i njegovim najživljim, najaktuelnijim i najzemaljskijim problemima... Daleko od metafizičke maglovitosti, daleko od kabinetske jalovosti, daleko od afektirane pomodnosti što više jednostavnosti u prilaženju živom našem životu i smelom gaženju kroz njegov vrtlog čista srca i uspravne kičme — to je htenje i sam idejni program Zemlje kako ga kazuju dela njenih pretstavnika. Muški program!“

Nevistić je u toj kritici iznio i prvo negativno mišljenje o seljačkoj slikarskoj „školi“: „Ja mislim da je tu po sredi čisti sno-

bizam... U stvari tu nema nikakvih ni otkrivanja ni senzacija i ja sam uveren da će se o tom i njihov učitelj Hegedušić jednom uveriti. Ono što je u njihovim akvarelima bolje, na tom se vidi očiti uticaj učiteljev i imitatorska naklonost. Ono što je originalno nije opet slikarski ništa senzacionalno nego samo pokazuje psihologiju primitivca i njegovo izražavanje koje je jednako izražavanju deteta... Ova seljačka slikarska škola to nije i ne može da bude ma koliko drukčije mislili Zemljaši. Sad je ovo upalilo samo kao novost i kuriozum i ništa drugo“. Tu je Nevistića historija očito demantirala.

Od ostalih kritika, a te su bile brojne, možda je najzanimljivija ona iz pariske revije „Beaux arts“ u kojoj Raymond Warnier pod naslovom „Exposition à Zagreb“ bez ikakve rezerve spominje diktatorsku cenzuru i objašnjava zemljaški politički i socijalni program unutar političke stvarnosti tadanje Jugoslavije: „... vjerni programu oni bilježe jednostavnim i sugestivnim načinom aspekte mizerije puka, seljaka i građana. Nezdrava predgrađa, kućerine, gomile bijednika, nesreće i užasi svih vidova otkrivaju nam mnoštvo političkih i socijalnih problema prema kojima se ovi umjetnici ne odnose kao indiferentni promatrači. Oni ne bježe pred opasnošću jedne političke i pamfletske umjetnosti samo da bi prikazali sve ono što se kroz dnevnu štampu Jugoslavije, podvrgnutu diktatorskoj cenzuri, ne može ni naslutiti“⁶.

Klerikalna štampa prešla je u otvoreni i frontalni napad i nije više ni nastojala da svoja prava raspoloženja prikriva iza maske „objektivnosti“. Stil političke denuncijacije i provokacije jasno izbija iz ovih „kritičkih“ osvrtu. Evo nekoliko karakterističnih pasusa: „... zemljaši su naročiti skup „socijalaca“ i „kolektivista“, koji napreduju rekli bi u izvjesnom protiv struje koju bi okrstili umjetnošću... ne možemo se oteti dojmu da je sve to baš kabinetska socijalna rabota sa velikom dozom stvarnog žongliranja...“⁷ „Hrvatska straža“ (21. XI 1931) još je bezobzirnija i agresivnija i ide direktno na uvredu („... smušeni „ideolozi“ prepotentni mladići likovnog društva „Zemlja“). Ne birajući sredstva u toj svojoj „kritičarskoj“ metodi ovaj izričito reakcionarni list pokušava zemljaše dezavuirati pomoću primjera Grupe trojice: „Jedan jedini kvadratni centimetar bilo kojeg platna ove trojice sadrži više slikarskog i slikarske umjetnosti, nego sva „socijalnom patinom“ prefarbana platna tih „nadobudnih“ mladića iz Zemlje, koji se gube u banalnosti „socijalne formule“ i šurm und drangerske „tendenciozne anegdote“ i tako mucaju već nekoliko godina upravo zadivljujućom tvrdoglavošću neke nelogično skalupljene viceve, umjesto da se ozbiljno prime posla i pokušaju slikati“.

Ova otvorena mržnja na sve napredno koja je izbijala iz reakcionarne štampe mogla je samo postati motornom snagom mladih zemljaša. Kasnije izložbe zemljaša to će i potvrditi.

IV IZLOŽBA ZEMLJE (ZAGREB, 1932)

Godina 1932. donosi novu redukciju članstva: „Tabaković je osjetio i suviše veliko idejno razmimoilaženje, te je ne čekajući kakav će stav u tom slučaju zauzeti Zemlja povukao konzekvence i odstupio iz društva... Zaključuje se sa Tabakovićem držati

kontakt i kod slijedeće izložbe pozvati ga kao gosta na sudjelovanje... Ružička je došao u sukob s programom Zemlje surađujući s nama stranim listovima, nakon pismenog upozorenja privatne naravi Hegedušića on prejudicira rešenje Društva i dobrovoljno istupa iz Zemlje (Zapisnik od 14. I 1932).

Treća glavna godišnja skupština Zemlje, održana 13. IV 1932. u stanu Drage Iblera, konačno dovodi do temeljite personalne reorganizacije Zemlje. Nakon starih zemljaša F. Kršinića, O. Mujadžića, L. Juneka, otpadaju dakle I. Tabaković (14. I 1932.) i K. Ružička (30. XI 1931). Primljeni su novi članovi: Lavoslav Horvat, Marijan Detoni, Edo Kovačević, Mladen Kauzlarić, Stjepan Planić, Vanja Radauš i Đuro Tiljak, koji je prema ranijoj odluci trebao da zadrži „mjesto slobodnog i nezavisnog kritičara“ (zapisnik 14. I 1932), ali je „slučaj Tiljak konačno toliko jasan javnosti da je svako daljnje kamufliranje nepotrebno i samo šteti jedinstvu lijevog umjetničkog fronta ako nije službenim članom Zemlje (zapisnik 14. IV 1932). Ovom obnovom članstva Zemlja je znatno ojačala i pročistila svoj idejni profil („... Ima se produbiti program i konačno sastaviti ideološku platformu...“ Iz zapisnika 14. IV 1932). Izabran je novi upravni odbor: predsjednik Drago Ibler, zamjenik Antun Augustinčić, tajnik Krsto Hegedušić, zamjenik Đuro Tiljak, blagajnik Vanja Radauš i revizioni odbor Oton Postružnik i Stjepan Planić.

U tom periodu nastojali su zemljaši pored čvršće ideološke izgradnje da prošire i svoj radni program. Predloženo je osnivanje dekorativnog odjeljenja (unutar kojeg bi se radilo kolektivno i anonimno!) i foto-sekcije (Ž. Hegedušić, E. Kovačević, O. Postružnik i K. Tompa), što je vidljivo iz nedatiranog zapisnika šeste sjednice. Za zemljašku aktivnost onog perioda tipičan je i prijedlog o formiranju „komiteta za kritiku“ (E. Kovačević, Ž. Hegedušić i K. Tompa), „... koji će zajedno postavljati i pisati kritike te voditi likovne rubrike u pojedinim nama blizim revijama...“ (Iz zapisnika 27. X 1932). Taj komitet kritike nije samo osnovan sa svrhom da se „odtereti Tiljak u Književniku“, već i zbog toga jer je „... karakter sadanje kritike nesavremen i imade se izmjeniti i prilagoditi novim prilikama. Kritike i eseje o umjetnosti i likovnim problemima će se potpisivati pseudonimom...“ Kako se idejna baza učvršćivala, tako se širio i radni program; zemljaši su očito sve više svoj program usmjeravali prema sintezi. Pitanje je kako bi se razvijao njihov zanimljiv radni program da nije došlo do policijske zabrane Zemlje. Te se godine prvi put stavlja na diskusiju i izložba Zemlje u Beogradu koja je zbog temeljitih priprema odgođena za slijedeću godinu (a bit će održana tek 1935).

Četvrta izložba Udruženja umjetnika Zemlja održana je u Zagrebu (Umjetnički paviljon) od 4. do 20. decembra 1932. Izlagali su članovi: Antun Augustinčić, Marijan Detoni, Krsto Hegedušić, Lavoslav Horvat, Drago Ibler, Edo Kovačević, Stjepan Planić, Oton Postružnik, Vanja Radauš i Đuro Tiljak i gosti: Ivan Generalić, Željko Hegedušić, Stjepan Gomboš, Mladen Kauzlarić, Antun Mezdjić, Kamilo Tompa i „Radna grupa Zagreb“ (RGZ) (Vladimir Antolić, Dušan Hećimović, Zvonimir Kavurić, Josip Seissel, Bogdan Teodorović i Ernest Weissmann), koja je u saradnji sa zemljašima organizirala izložbu pod nazivom „Kuća i život“, što je u stvari bio socijalno

kritički presjek kroz stanovanje radničke klase, a kao takva ova se izložba upravo idealno poklapala sa zemljaškim programom.

Kako su zemljaši sve više jačali i njihov program bio sve jasniji, tako se mjenjala i taktika protivničke kritike. Ljubo Babić je šutio, a mjesto njegove ranije moderirane kritike, ubačen je od strane Grupe trojice u bitku Jerolim Miše (vjerovatno najlucidnije kritičarsko pero između dva rata!) sa svojim polemičkim prikazom IV izložbe zemljaša. Mišeova oštra kritika, pisana rutinirano i znalački, tukla je zemljaše po najranjavijim mjestima. Miše nije ni mogao zbog svoje reputacije dozvoliti sebi da napada zemljaše s protivničkih političkih pozicija, već je spretno zaskočio zemljaše na njihovom vlastitom terenu tendenciozne umjetnosti: „Šta ima zajedničko faktura ovih posljednjih sa socijalnim sižeom? Svi ti socijalni sižeji tretirani su crtačkim rafinmanom „malograđanskog“, „dekadentnog“ primitivizma, koji je privilegirani po svim evropskim tržištima. Sve je to rezultat kaotične likovne kulture, koja se nasilno gura u domaći okvir. Domaća sadašnjica karakterizirana je fabulom, koja je već davno provedena kroz evropsku grafiku i nije donesen nijedan novi momenat, specifički naš momenat, koji bi svojom izrazitošću diktirao i odgovarajući postupak. Preko Pariza, Holandije i Srednje Evrope vodio je put u hrvatsku „terra vergine“, i zbivaju se na grabancijaški način „bedarije“ s tom sredinom. Duboko vjerujem, da je to ispalo nehotice, i duboko sam uvjeren, da se htjelo jedno, a ispalo je nešto sasvim treće... Sve su to manje više duhovite improvizacije artifičijelno grupiranih libertina. To nije protest, nije apel, nije rik u tminu, to je samo nemir „malograđanina“ koji vidi da oko njega nije sve u redu: to je nemir „malograđanina“, koji je zaražen i dezorijentiran suvremenim likovnim perturbacijama, zaražen suvremenim aleksandrinizmom, i sada na sve to bespomoćno reagira golom socijalnom fabulom. Ta socijalna fabula samo je izlika, ona je ventil za nevezano i bizarno eksperimentiranje sa zanatskim pretpostavkama. Zato se i odabiru fabule općenito groteskne prirode, s kojima se može tehnički spretno perhorescirati svaku stvarnost.

Zašto se „Zemljaši“ ne žrtvuju ideologiji grupe i ne upotrijebe jednostavnije riječi u razgovoru s kolektivom? Čemu taj privilegirani, preciozan način izražavanja? Zašto ipak osnovno toliko polažu na efekat artifičijelnih pomagala? Za koga? Za malograđanina ili za kolektiv? Budimo objektivni i priznajmo: iz svih tih crteža i linoreza i tempera i gouachea kriči goli šlagvort, gola shema. I tom šlagvortu stavlja se likovno u službu i mlad i neizrađen, žrtvujući i prirodni razvitak i temeljit posao odgajanja ruke, znači kastrirati se u pubertetu. Nekima od njih ne može se poreći izvjesna vještina. Oni su se možda mučili i obračunavali s likovnim izrazom, ali to oni nijesu radili na liniji koju podcrtava udruženje Zemlja. Sva ta imena, makar sa hiljadu najkrvavijih i najsocijalnijih fabula, ne će nas uvjeriti, da su likovno socijalno orijentirani.

Iz te grupe odvajaju se tri imena, koja pristaju uz program Zemlje: Krsto Hegedušić, Detoni i Generalić.“

⁵ „Dokumenti i hronika“, str. 11, od 12. V 1931.

⁶ „Beaux arts“, broj XII, 1931, str. 21.

⁷ „Luč“, br. 2, 1931.

Ova porazna kritika generalne zemljaške linije nije ostavljala napadnutim zemljašima previše manevarskog prostora. Trebalo se braniti s vrlo uskog terena tendenciozne umjetnosti, a zemljaši nisu u svojim redovima imali potkovanih kritičara i dobrih polemičara. Tako je došlo do apsurdne situacije da je teorija dobila bitku nad praksom, premda je vrijeme kasnije pokazalo da je Mišeova pobjeda bila u stvari Pirova pobjeda, jer su upravo u to vrijeme stvorena zemljaška djela muzejske vrijednosti. Ova Mišeova kritika, pisana s temperamentom, poznavanjem predmeta i natprosječnom pismenošću, gubila je na svojoj uvjerljivosti i objektivnosti jer je bilo više nego očito da predstavlja obračun s idejno protivničkom grupom i lični napadaj na zemljaškog kritičara Đuru Tiljka, kojeg uostalom i nije bilo teško napadati zbog njegovih dogmatskih stavova, petrificiranih i neprihvatljivih u živom organizmu jedne umjetnosti u nastajanju. Promatrana danas ova se kritika održala po mnogim svojim tezama, ali neovisno od Zemlje koja se afirmirala kao kreativni metod.

Sve ostale kritike, a pogotovo one klerikalne (o kojima se postavlja i pitanje da li da se tretiraju kao kritike ili politička provokacija), ostale su u sjeni kritike J. Mišea. U „Obzoru“ (20. XII 1932.) mjesto Lj. Babića, pisao je o toj izložbi I. Hergešić, ali bez strasti, ličnog uvjerenja i opredjeljenja i poznavanja predmeta o kojem piše. U gomili problema on ustaje protiv zemljaške „blasfemije“ („... jesu li svi seljaci bijedne i degutantne živine kako ih prikazuje većina izloženih radova, a svaki pop dlakavi i neobrijani jedan ljudožder...“) Stvarne zemljaške idejne i likovne probleme razvodnjava i prebacuje na teren banalne anegdote. U stvari on se pridružio desnom frontu (koji ga je obilno i citirao!) braneći prividno lijeve pozicije („Uvjereni smo, da bi se naprednim socijalnim vjerovanjima moglo poslužiti bolje dizanjem općeg nivoa, a ne umjetničkim regresom.“)

Lijeve štampa branila je zemljaše deklarativno, parolaški, praznim frazama, braneći u stvari pozicije socijalističkog realizma, a ne specifičan udio zemljaša u humanoj socijalnoj umjetnosti. To je najočitiije u prikazu Đure Tiljka objavljenom u „Književniku“ br. 1 god. 1933. u kojem piše ili konfuzno („Predbježno je najvažnije da se umjetnost učini razumljivim i prirodnim sredstvom izražavanja duševnih potreba narodnih slojeva...“), ili parolaški deklarativno („Međutim, samo novi sadržaj moći će da stvori novu formu. Taj sadržaj treba da je prožet jednim dubokim realizmom i mora da rješava zadaće koje joj nameće kolektiv, pokrenut osnovnim zakonima života. Svi individualistički putevi vode apsolutno u dekadansu i u genijalnu i smionu igru pustolovne velike djece, bez cilja.“) Očito da ova nebulozna i papirnata kritika, dolazila ona iz zemljaških redova, nije mogla pomoći stvari zemljaša. Naprotiv. Razumljivo je, dakle, da je Krležina reakcija na ovu i ovakvu kritiku u Predgovoru *Podravske motivima* Krste Hegedušića morala izazvati kaos i rascjep unutar lijevog fronta koji je bio uvjeren da braneći dogmatske pozicije socijalističkog realizma brani i sam socijalizam, a da Krleža napadajući „lijevu“ stupidnost napada sam socijalizam.

Desna i klerikalna štampa ostaje dosljedno na liniji otvorene političke provokacije i denuncijacije („... Zemlja stajala je sva

pod idejnim i zanatskim uplivom proljetne izložbe teoretskog komunista Georgesa Grosza...“ „Narodne novine“, 29. XII 1932).

V I VI IZLOŽBA ZEMLJE (ZAGREB I SOFIJA 1934)

Nemirna g. 1933. presudna je za Zemlju i njen daljnji idejni profil. Te je godine objavljen Krležin Predgovor *Podravske motivima* Krste Hegedušića koji je značio lom i raspad dotadanje službene zemljaške idejne orijentacije. Evo, uostalom, autentičnog svjedočanstva o idejnim previranjima unutar Zemlje: „T. (Tiljak) bio kod Krleže i objasnio mu da će to dovesti do raspada Zemlje, jer da se članak protivi naziranju i ideologiji Zemlje... Da je protiv harkovske linije, i protiv kolektivismu, da nije marksistički i t. d. Krleža mu je objasnio kako se to ima sa harkovskom linijom, a ako će se Zemlja radi toga raspasti, neka se ona samo raspadne, jer nije vrijedna da živi... Uslijed predgovora mojoj knjizi došlo je do ponovnog sukoba... T. je imao sprovesti unutar Zemlje misiju da se Zemlja većinom glasova izjasni protiv Krleže... Tražilo se izričito da ja izjavim kako se ne slažem sa predgovorom, a tada sam izjavio da se slažem 100% i neka se to uzme na znanje. A čim sam pristao da Krleža piše predgovor, znači odobravam ono što on piše... Većina se izjasnila da se to „Zemlje“ ništa ne tiče, te ako ko šta ima protiv Krleže neka se lično u svoje ime s njim objasni. Međutim A. (Augustinčić) i R. (Radauš) su dosadile te svade i kontrole... pa su pismeno istupili iz „Zemlje“.“⁹

Nakon objavljivanja Predgovora uslijedila je paralelno s lijeva i desna kampanja protiv M. Krleže („Kultura“, „Evolucija“, „Hrvatska revija“, „Hrvatska straža“, „Jutarnji list“, „Obzor“, „Pravda“ i t.d.) Ova je kampanja naročito bjesomučna u vezi pokretanja revije „Danas“. Rascjepom oko Predgovora Zemlja prekida s metodom socijalističkog realizma (s kojim de facto nikada nije ni imala ničeg zajedničkog u svojoj praksi) i dolazi u sukob sa službenom lijevom linijom. To ne znači samo raspad stare zemljaške koncepcije, već i totalnu reorganizaciju Zemlje (istupaju O. Postružnik 2. IV 1933, A. Augustinčić i V. Radauš 8. V 1933. i Đ. Tiljak 29. I 1934) u kojoj od članova inicijatora — osnivača ostaju samo još Krsto Hegedušić i Drago Ibler. Time je Zemlja od strane službene lijeve linije stavljena „na led“. Taj sukob oko Predgovora smatran je aktom partijske nediscipline i neposrednim povodom izolacije Zemlje i uporne šutnje kroz decenije. Zemlja je bila tabu još dugo godina nakon oslobođenja.

Nakon ovog raskola i zemljaške estetske šizme, održana je V izložba Zemlje u Zagrebu (Umjetnički paviljon) od 15. do 30. aprila 1934. Zemlja se javila u gotovo potpuno novom postavu. Izlagali su članovi: Krsto Hegedušić, Lavoslav Horvat, Drago Ibler, Mladen Kauzarić, Edo Kovačević i Stjepan Planić i gosti: Petar Franjić, Drago Galić, Stjepan Gomboš, Željko Hegedušić, Branka Kristijanović—Hegedušić, Vanja Radauš, Vilim Svečnjak, Ernest Tomašević, Kamilo Tompa i Fedor Vaić. U okviru ove izložbe (pod nazivom Seljačko radnička umjetnost) izložena su djela seljaka Ivana Genera-

lića, radnika Nikole Kostića, radnika Aleksandra Mikloša, radnika Danila Rauševića i seljaka Petra Smajića. Prvi je put izloženo i dječje slikarstvo; kolekciju od 60 crteža djece između četvrte i petnaeste godine sakupio je i pripremio Kamilo Tompa. Prikazana je i tematska izložba „Selo“ u obradi Stjepana Planića i uz suradnju Ernesta Tomaševića (reportažni crteži iz Podravine od Krste Hegedušića, iz Bosne, Posavine, Zagorja i okolice Ozlja od Ernesta Tomaševića, ostali crteži Zdenke Sertić i fotografije R. Simonovića).

Kao što se iz ovih suhih podataka može zaključiti, zemljaška problematika otišla je u širinu. Nikada ranije kod nas nije jedna izložba održana s tako opširnim radnim programom. To je bila aktivnost dostojna jednog Bauhausa i svugdje u svijetu taj i takav zemljaški radni program bio bi prihvaćen s priznanjem. Svugdje, osim kod nas. U potpunoj tišini lijeve štampe, koja je zemljašima otkazala svoju podršku, čuli su se samo disonantni glasovi građanske i klerikalne štampe, koja je ispravno protumačila ovu šutnju s lijeve strane i vidjela u zemljašima siguran i lak plijen. Jedna desperatna bilješka Krste Hegedušića iz tog vremena (29. IV 1934) jasno ilustrira ovu zemljašku situaciju: „Zemlja je proglašena marksističkom grupacijom i sada više nema pardona. Čitava desna štampa se nakostušila, a klerofašisti upravo bijesne, a kako se i lijevica ohladila posle Krležinog predgovora mojim *Podravske motive* slabo nam se piše. Počet će ljudi skakati iz Zemljinog čamčića kao buhe s krepane mačke“. Međutim, Zemlja je bila još daleko od „krepane mačke“ i trebao je čvrst policijski malj da je dotuče kao organizaciju.

Petar Grgec u klerikalnoj „Obitelji“ (br. 19, 1934.) upozoravajući provokativno policiju na zemljaške pozicije piše: „... Još je veća šteta što se većina tih slikara dala u službu marksističke propagande. Jasan je Krležin utjecaj. Kako Krleža u pripovijestima, dramama i pjesmama gleda svuda u našem životu gotovo same izrode, glupane i poživinčene divljake, tako se i ovi izlagači trude da prikažu što više ljudi sa živinskim gubicama, bedastim licima, mrkim pogledima, debelim trbusima i ružnim pohotama. Sve to treba da služi jednoj tlapnji: kako je nisko sve ovo, što nas danas okružuje i kako tobožnji spas moramo očekivati samo od ispunjenja marksističkog programa“... No najzagriženiji je Vilim Svečnjak, koji je u svojim svećeničkim tipovima ostvario psovke i uvrede pokvarenih derana i uličnjaka... Marksisti Krležina i Hegedušićeva smjera nastojali su da na ovu propagandističku izložbu dovedu što više omladine, uvjereni, da će i time ponovo ojačati u Zagrebu svoje uzdrmane redove“.

Slično pišu i ostale reakcionarne novine: „... Gruba internacionala u ilustrativnom plakatu neprokuhanih ideja kroz nepročišćeni esperanto salonskog komunista Georgea Grosza dominira...“¹⁰. Bez komentara! To su pozicije političkog neprijatelja koji vodi totalni rat i koji nije spreman uzeti „olakšavajuću okolnost“ da zemljaši ipak nisu političari. Uostalom, za vrijeme rata ta je ista štampa i povukla krajnje kosekvencije. Danas ovo divlje bubnjanje političkim frazama može izgledati prazno i apsurdno, ali ne smijemo zaboraviti da ove klerikalne kritike i nisu bile političke bezazlene i da su bile pažljivo arhivirane u policijskim kartotekama i u određenom momentu služile su kao dokazni materijal.

Građanska štampa, kojoj nije izbjeglo da se zemljaši nalaze u politički zrakopraznom prostoru nakon sukoba s službenom lijevom linijom, također je iskoristila svoj momenat da rasčisti računala sa zemljašima. Kritike u građanskoj štampi nisu se odvajale svojom suštinom od onih u klerikalnoj štampi. Tako je n. pr. za izloženo ulje *Kompozicija* (kat. br. 6) od Krste Hegedušića (to je u stvari *Iustitia* koju je autor nazvao *Kompozicija* da bi skrenuo pažnju policijske cenzure) napisao Ivo Šrepl u „Jutarnjem listu“ (29. IV 1934.): „... Sasvim zgodna ideja, ali slikarski ništa... Možda dokumentat vremena, kao čitav Hegedušićev rad, ali slici više odmaže nego pomaže... Svega tu ima i sve je to rječito i zanimljivo, samo je slikarski ostalo negdje u pozadini između žučkastih oblaka i crne plodne zemlje... Zašto Hegedušić toliko potencira blesav, idiotski i životinjski izraz sviju figura na svojim crtežima bez razlike...“ Ne ulazim u kritičarevu negativnu ocjenu jednog djela galerijske vrijednosti (to je njegova privatna stvar), ali želim izdvojiti onu prividnu „objektivnost“ pod kojom se skrivala ona ista briga iz „Obitelji“ u obrani kandidovskih vrlina jednog građanskog društva. Na istoj je liniji i „liberalni“ „Obzor“ u kojem nalazimo iste argumente iz „Obitelji“ i „Jutarnjeg lista“ s vrlo malim mutacijama: „... Da je primitivizam i karikatura glavna nota zemljaškog shvaćanja i prikazivanja našeg sela i seljaka, jasno je dokumentirano predgovorom M. Krleže knjizi Hegedušićevih *Podravske motive*, iz koje se mnogi crteži nalaze na ovoj izložbi... reprezentantom našega sela i seljaka može se smatrati samo umjetnost, koja stoji na temelju seljačke ideologije, a nikako ona, koja stoji na temelju hegemonije nad seljaštvom, ma čija ona bila. Takova umjetnost je reprezentant neprijatelja seljaštva, jer neprijatelj je neprijatelj, s koje mu drago strane došao!“¹¹ I svi ostali prikazi građanske „liberalne“ štampe nisu drugo nego samo blaže i kamuflirane varijante klerikalne štampe. Zemljaši nikada nisu odbacivali svoju političku odgovornost, ali ipak nisu mogli očekivati da će ih dočekati samo politički argumenti.

Bilo je međutim u toj podjeljenosti lijevog fronta i razumnih glasova koji su tražili likvidaciju nastalog spora i zajedničku akciju pred nastupajućim fašizmom. U „Pregledu“ (23. V 1934) kojeg je izdavao Pučki teatar (Svečnjak i Tompa) jasno se aludira na ovu dvostruku igru oko rascjepa: „... (s napadajima) postizava se ono za čim teže svi neprijatelji progresivnih nastojanja kod nas, unosi se podvojenost u progresivne redove, oslabljuje se njihova rješenost za jedinstvenu borbu protiv zajedničkog neprijatelja i jake reakcije... Ne priklanjamo se nijednoj strani i ne želimo u sadašnjoj situaciji da budemo sudije u žalosnim sukobima naših drugova, ali se nadamo da će oni konačno uvidjeti koliku štetu nanose svojim načinom pisanja svim naprednim nastojanjima u našem kulturnom životu“.

Situacija oko Zemlje bila je sve apsurdnija i neodrživa podjednako za lijevicu i desnicu. Bilo je i pokušaja za tihom likvidacijom Zemlje. Kolikogod je spor sa zemljašima bio dramatično zaostren, lijevica ipak nije htjela i mogla dozvoliti da se Zemlja

⁸ „Dokumenti i kronika“ 20. IV 1933.

⁹ „Dokumenti i kronika“ 9. V 1933.

¹⁰ Ivo Franić: „Narodne novine“ 28. IV 1934.

¹¹ A. H. Žarković, „Obzor“ 28. IV 1934.

dezavuiru i da dođe do otvorenog i skandaloznog sukoba. Riječit dokumenat tog stanja nalazimo u dnevniku Krste Hegedušića „Moj rad kroz život“ str. 90: „... Augustinčić se angažirao da se formira salon za sve. Babić traži hrvatsko ime i isti termin kao Proljetne jugoslavenskih u Beogradu. Ja sam u razgovoru s Tončekom (Augustinčićem) pristao na salon i da ćemo im otstupiti termin, ali nikako na razlaz Zemlje. On se s tim složio... Ja popustio samo u toliko da se dozvoli članovima Zemlje izlaganje unutar drugih formacija (što se do sada zabranjivalo. Slučaj Tabaković). Kod žirija zemljaških radova da odlučujući faktor bude kvalitet a ne politička svrsishodnost. Inače osnovni program ostaje (moje pismo Ibleru) borba protiv šverca, larpurlara i za naš likovni izraz koji može koristiti socijalnom progresu. Dakle 3 točke, tražio sam pored toga da se harkovska linija skine sa dnevnog reda kao bespredmetna. Izgledalo je da će se stvari smiriti... Pritisak policije. Klerikalci se spremali da nam razbiju izložbu. (str. 100)... Na izložbi Zemlje nije bilo otkupa. Čekalo se izložbu Grupe zagrebačkih umjetnika. Sprečena propaganda u štampi. I lijevica i desnica protiv Zemlje (str. 99)... Pokušao osnovati privatnu slikarsku školu. Dao anonsu u novine. Nitko se nije javio. Težak život. (str. 99)...“

U takvoj atmosferi održana je šesta izložba Zemlje u Bugarskoj. U Sofijskoj galeriji Preslav otvorena je 9. septembra 1934. izložba Zemlje i Novih hudožnika (Društva modernih bugarskih umjetnika). Od strane zemljaša izlagali su: I. Generalić, E. Kovačević, B. Kristijanović, A. Mikloš, V. Svečnjak, E. Tomašević, K. Tompa, Ž. i K. Hegedušić, a od arhitekata: Gomboš-Kauzlarčić, D. Ibler i S. Planić. Zemljaši su izlagali grafiku, crteže i akvarele. Izložba je trajala do 29. X 1934. Ta se aktivna suradnja između zemljaša i suvremenih i naprednih bugarskih umjetnika, kako ćemo vidjeti godinu dana kasnije na zabranjenoj zagrebačkoj izložbi, trebala konkretizirati u nizu zajedničkih nastupa, ali intervencijom zagrebačke policije ta je suradnja prekinuta. Osim osvrta na ovu izložbu, pisanih uglavnom informativno i kurtoazno, u arhivi Zemlje ne postoje dokumenti.

VII IZLOŽBA ZEMLJE (BEOGRAD, 1935)

Slijedeća zemljaška izložba u Beogradu održana je pod dramatičnim okolnostima krajnje napete političke situacije i na desnici i na lijevici. Dok „Hrvatska straža“ (30. III 1935) alarmira provokativno pod krupnim naslovom „Marksistički propagandisti obilaze državom — Potreba energične idejne borbe protiv marksizma i u Beogradu“, dotle dolazi do kolebljivosti i unutar zemljaških redova. Četvrt sata prije otvorenja VII izložbe Zemlje u Beogradu prima Krsto Hegedušić iz Zagreba brzojav slijedećeg sadržaja: „Mislimo obzirom na aktuelne događaje da se izložba ne održi. Ibler, Kauzlarčić, Svečnjak, Tompa contra, Planić za.“. Pred vratima Cvijete Zuzorić je tog časa stajalo oko „dvije stotine uzvanika“ i Krsto Hegedušić je na brzinu konzultirao zemljaše koji su se tog časa nalazili s njim u Beogradu (B. Kristijanović, Ž. Hegedušić i F. Vaić). Na originalnom brzojavu nalazimo slijedeću opasku

Krste Hegedušića: „Telegram primio četvrt sata prije otvorenja i savjetovao se sa Dobrovićem, Bogdanovićem i Ristićem odgovorio da ne mogu ne otvoriti... Odgovorio sam Ibleru: „Prekasno, javite konkretne razloge, kao i dan dolaska radi vođenja“ (kroz izložbu). U dnevniku „Moj rad kroz život“ Krste Hegedušića na str. 100 nalazimo slijedeću bilješku: „Nitko od zemljaša nas nije ispratio na stanicu a četvrt sata pred otvaranje šalju mi telegram da se izložba ne održi... Dogodilo se isto kao u Sao Paulu. Pustili me da plivam sam pa ako preplivam dobro ako potonem zlo za mene. Bio sam nervno uništen.“

Pod tim je okolnostima otvorena u Beogradu (Umjetnički paviljon Cvijete Zuzorić) 24. februara 1935. šesta (u stvari sedma) izložba Udruženja umjetnika Zemlja. Izlagali su članovi: Krsto Hegedušić, Lavoslav Horvat, Drago Ibler, Mladen Kauzlarčić, Edo Kovačević i Stjepan Planić i gosti: Marijan Detoni, Ivan Generalić, Stjepan Gomboš, Željko Hegedušić, Branka Kristijanović, Danilo Raušević, Vilim Svečnjak, Ernest Tomašević, Kamilo Tompa i Fedor Vaić. Na toj beogradskoj izložbi prikazan je i izvadak iz tematske izložbe „Selo i grad“ (Stanovanje u selu i gradu u obradi S. Planića i uz suradnju E. Tomaševića).

Zemlju je beogradska kritika primila pozitivnije i svakako benevolentnije od zagrebačke kritike. To je uostalom s ogorčenjem konstatirala i zagrebačka klerikalno-fašistička Hrvatska straža (31. III 1935): „Prema izložbi Zemlje zauzele su beogradske novine u glavnom prilično blagohotno stanovište. Nije ni čudo. U svim redakcijama imade ljudi, koji ispovjedaju isti program kao i zemljaši“. Dapače je i lijeva štampa bila tolerantnija i, usprkos toga što nije zaboravila predbaciti „ideološka razmimoilaženja“, pisala je o Zemlji vrlo pozitivno i mobilizatorski. Otpori prema zemljašima došli su u stvari s neočekivane strane — od određenih književnih krugova (M. Crnjanski, S. Vinaver i R. Drainac). Malo kojoj likovnoj manifestaciji u Beogradu pružen je toliki publicitet, o čemu rječito govore brojni kritički osvrti.

Prva se javila „Politika“ gdje je o izložbi Zemlje opširno pisao Rastko Petrović, „tvorac savremene likovne kritike kod Srba“; kritika je objavljena pod inicijalima N. J. On, za razliku od ostalih kritičara, promatra pokretačke ideje zemljaša isključivo s likovnog aspekta. Njegova je osnovna teza da su zemljaši zapravo došli u apsurdnu situaciju time što su kao društveno progresivne snage, želeći približiti umjetnost masama, morali posegnuti za historijom: „Od časa kad su pristalice Zemlje rešile da biti umetnik znači primiti na sebe izvesnu odgovornost i vršiti izvesnu misiju međ ljudima, rešile su isto tako i svoj odnos prema ljudima s jedne strane, i svoj odnos prema umetnosti sa druge. Vidimo najpre da umetnici Zemlje žele da je njen dodir sa ljudima neposredan i stvaran... Ovako postavljen odnos prema savremenom slikarstvu morao je fatalno vezati pristalice Zemlje za slikarsku prošlost. Tražeći umetnički ideal koji bi im pomogao da na jasan i pristupačan način saopšte kroz slikarstvo svoje slikarske i čovečanske ideje, Krsto Hegedušić (i njegovi drugovi) ostali su skoro omadijani od flamanškog slikarstva... Tako se dogodilo da je Zemlja, svojom čvrstom voljom da korača uz savremene mase, pošla ispred

svih ostalih umetničkih grupa, a izborom koji treba da je dalje nosi kroz život stupala svakim korakom bliže prošlošću . . .¹² Da je kritičar „Politike“ dotakao neke esencijalne zemljaške probleme, koji su takođe mučili zemljaše, rječito govori i ova Hegedušićeva marginalija uz ovu kritiku: „Taj Rastko Petrović nije kreten, to je najbolja kritika koja je izašla u Beogradu za vreme izložbe Zemlje“.

Članci s ljevice takođe su znatno tolerantniji od onih iz zagrebačke štampe. U svom prikazu Zemljine izložbe u „Nedeljnim informativnim novinama“ piše Jovan Popović (pod inicijalima Jop): „Izložba grupe „Zemlja“, osnovane 1929 godine u Zagrebu sa programom da umetnost ukopča u stvarni društveni život i stavi je u službu progresivnih težnji, kasnije nažalost iscepkane ideološkim razmimoilaženjima i pometnjom teorijskog stava, pružila nam je reprezentativna ostvarenja nekolicine naših najjačih likovnih umetnika, obuhvatajući razdoblje od 7 godina rada, i omogućujući nam jedan historijski i sintetički pregled tih nastojanja. Sa izložbe nažalost nedostaju radovi Đure Tiljka, čiji su baš najjači i najprečišćeniji radovi zasad ostali nepoznati publici, a koji je nažalost doživio nezaslužene napade baš sa strane svojih nekadašnjih drugova i saosnivača grupe. Isto tako nema Postružnika. Ali i ovako izložba čini snažan utisak. Gledaoci su satima obilazili slike i zastajkiivali pred njima impresionirani, potreseni sadržajem ili fascinirani oblikom. Odlično komponovane, kolorističke smeje slike Krste Hegedušića o seljacima i dramatičnim događajima u njihovom životu svakako su dosad najjače realizacije u našoj umetnosti . . . No sve ove primedbe ništa ne oduzimaju od velikog značaja ove izložbe, sa koje su gledaoci odlazili sa radošću i pouzdanjem“.¹³ Insistirajući naročito na prisutnosti Tiljka, koji je i bio zadužen da skrene Zemlju s krležijanske „šizme“, autor ove kritike nastoji mu pripisati unutar Zemlje istaknutu ulogu suosnivača što je jasno netačno jer je Tiljak primljen u Zemlju tek 21. IV 1932, dakle tri godine nakon njenog osnutka. Premda u ovoj kritici Jovan Popović daje podršku zemljašima, ipak ne može prešutjeti „ideološka razmimoilaženja“ i „pometnju teorijskog stava“ što jasno otkriva do koje su mjere bili napeti odnosi i nerascišćeni računi unutar lijevog fronta. Trebalo je tek doći do fašističke agresije da se sve te međusobne svađe stave ad acta i da se nastupi jedinstveno.

Takozvana „nacionalistička“, u stvari režimska i reakcionarna štampa nije s previše pedanterije ulazila u te razlike unutar lijevog fronta već je zemljaše prihvatila kao zajedničkog neprijatelja i dosljedno tome napala ih frontalno i beskompromisno. Da je taj desni front djelovao sinhrono pokazuje nam i ovaj pasus iz „Hrvatske straže“ (30. III 1935.): „Jedini list u Beogradu, koji je nešto ozbiljnije kritikovao tu izložbu, jesu „Ideje“ Miloša Crnjanskog. Dakako, mi se u mnogim tačkama dijametralno razlikujemo od toga tjednika, koji još uvijek plovi vodama smiješanog liberalizma i neprodubljenog počvenništva, ali ipak moramo priznati, da taj list ima često u svojim stupcima zdravih misli i dosta snage, naročito u borbi protiv marksizma“. Za profašističku „Hrvatsku stražu“ te su „Ideje“ još nedovoljno radikalne i previše su liberalne, a u stvari taj „liberalizam“ nije bio ništa drugo nego pismeniji pristup zemljaškom problemu od strane jednog Stanislava Vinavera koji se kao književnik ipak nije mogao spustiti na onaj najniži nivo političke

provokacije svojih zagrebačkih istomišljenika. Ostajući dosljedno na nacionalističkoj liniji „Ideje“, Vinaver nastoji barem prividno ući u suštinu zemljaških problema i negirajući Zemlju da „nije dala naše ljude, a najmanje istinu“ on nastoji naći kakve takve argumente likovne prirode. Vinaver također prihvaća bez rezerve tezu o „životinjskom, degenerisanom, nezdravom, rogobatnom“ u prikazivanju lika vladajuće klase, ali to vješto prebacuje na direktno i nekritično oslanjanje zemljaša na njemačkog karikaturistu Georgea Grosza čiju su shemu zemljaši prihvatili šablonski, t.j. bez mogućnosti kreativne transformacije našeg miljea. „Upitajmo se, piše Vinaver, da li analiza grupe Zemlje, i ma u koliko, razjašnjava ili rešava ili produbljuje pojam eksploatatora i eksploatisanih, u našem društvu? Ona to ni u koliko ne čini, ona je, i pored svoje volje, neobično bleđa i krajnje shematična. A upitajmo se opet — zašto? Iz vrlo prostog razloga, jer njihova gorka inspiracija ne potiče od njihovog prisnog doživljaja, nego od njihove — slepe i grčevite imitacije nemačkog krvavog karikaturiste Žorža Grosa . . . Izlagači grupe Zemlje prosto su preneli, u bleđem vidu, viziju Žorža Grosa. Ta vizija, prešavši kod nas, postala je najčešće prazna shema i ništa više . . . Grupa Zemlja nije nam dala ni naše ljude, ni naš zaplet ni našu uprošćenost, ni naše nasilje, ni našu laž. A najmanje je dala — našu ili svoju istinu.“¹⁴ Bez obzira na likovne „argumente“, taj Vinaverov manevar služio je u stvari istom cilju kao i otvorena politička provokacija profašističkih hrvatskostražaa. To je, uostalom, potvrdilo i vrijeme.

Neočekivani „udarac“ došao je od strane Rade Drainca koji je dapače koristio izložbu Stojana Aralice kao povod da se obračuna sa zemljašima, t.j. s tendencioznom umjetnošću koju upravo aristokratski prezire i a priori joj odbija bilo kakvu likovnu mogućnost. Da bi tu svoju tezu potvrdio, on bez ikakvih skrupula čitavu zemljašku garnituru naziva „slikarskim mediokritetima“ koji su se, u nemogućnosti da uspiju kao slikari, vezali uz politički program: „ . . . ti zemljaši su bolji dialektičari i verbalisti nego slikari, jer u oblasti slikarstva oni pretstavljaju prosto rečeno plagijatore, slikarstvo se mora tretirati po svojim tehničko-izražajnim mogućnostima. O njegovoj utilitarnosti ne može biti ni govora. A o njegovoj „socijalnosti“ još manje . . . Na žalost to „socijalno slikarstvo“ (sociološki nedefinisano) isturilo je legiju slikarskih mediokriteta . . . Oni su, vulgarno rečeno, ubili slikarstvo u pojam. A preko njega i sebe“.¹⁵ Potpuno je razumljivo, da se toj antizemljaškoj kampanji priključio senzacionalistički i reakcionarni „Balkan“ u kojem Pavle Lagarić piše: „Za njih nije slikarstvo njihov element, njihova religija i njihovo blaženstvo. Oni ne slikaju iz neke neobične duboke ljubavi prema slikarskoj umetnosti, nego žele da žive od svoje četkice . . . Slikari Zemlje nisu verno prikazali hrvatskog seljaka, jer zaista hrvatski seljak nije onako glup, blesast ili budalast, nije onako rugoba i nakaza, kao što su ga prikazali hrvatski slikari. Slikari Zemlje su grdno ogrešili svoju dušu, što su pred stranim svetom prikazali

¹² „Politika“, 9. III 1935.

¹³ NIN, 16. III 1935.

¹⁴ „Ideje“, 9. III 1935.

¹⁵ „Pravda“, 22. III 1935.

hrvatskog seljaka kao nakazu i idiota¹⁶. Kako je „Hrvatskoj straži“ samo promakao takav citat!

Nažalost zemljaški zapisnici od g. 1933. nadalje uništeni su za vrijeme proteklog rata da ne bi pali u ruke policiji i poslužili kao kompromitirajući materijal protiv zemljaša. Nedostaju nam, dakle, autentični komentari zemljaša na ovu beogradsku izložbu koji bi nam danas bili i te kako dragocjeni. Ipak činjenica da su zemljaši s tom beogradskom izložbom namjeravali startati pred zagrebačkom publikom oko mjesec dana kasnije ukazuje da su bili zadovoljni svojom beogradskom bilansom. Izgleda, međutim, da je zemljašima promakla otvorena politička denuncijacija „Hrvatske straže“ (30. III 1935): „Nije prošla ni godina dana, otkako su članovi Zemlje priredili u Zagrebu propagandističku slikarsku i kiparsku izložbu s izričitom svrhom da pridobiju svijet za marksističke ideje. Njihovi su redovi doduše prilično prorijedili, jer je na zagrebačkoj izložbi bilo zastupano samo šest članova Zemlje. No to ne smeta Krstu Hegedušića i Vilima Svečnjaka da dalje vrše svoju propagandu . . . Zemljaši su drski, bezobrazni i prosti, da se ne može kazati. Hrvati su se u Beogradu stidili ovakvog nastupa . . . U Zagrebu je već otprilike u snažnom toku idejna borba protiv Krleže, Zemljaša i drugih marksista i marksistoida. Naš nam prijatelj iz Beograda piše na kraju svog lista, da se i drugdje mora ta idejna borba pojačati. Pa kao što Krležu nije spasla seoba u Beograd i njegov je časopis „Danas“ ipak propao, tako je potrebno da i Zemljaši i drugi njihovi sumišljenici dožive poraz na svojem nomadskom putovanju od zapada prema istoku“. Ono što se dogodilo oko mjesec dana kasnije bila je dakle samo logična posljedica idealnog poklapanja društvenih interesa hrvatske i srpske buržoazije koja je sinhrono povela akciju protiv zemljaša i bez mnogo skrupula jednostavno ih preko policije likvidirala kao grupu.

VIII (NEODRŽANA) IZLOŽBA ZEMLJE (ZAGREB, 1935) — ZABRANA ZEMLJE

To je tragičan finale. Nimalo egzaltiran termin. Ne samo tragičan po tome što se policijskim kundakom nastojalo zatučiti jednu naprednu umjetnost, jedan novi način mišljenja i djelovanja, već i po društvenim i ekonomskim posljedicama za zemljaše. Sjedinjena reakcija, bez obzira na svoje ranije odvojene šovinističke ciljeve, bila je homogena u likvidaciji Zemlje i pripremila je manevar da se zemljaši temeljito unište, da se ne bi regenerirali pod drugim imenom i kamufliranim programom. Policija je bila dobro informirana o pripremama izložbe u Umjetničkom paviljonu, ali nije intervenirala sve do vernizaža; pustila je zemljaše da izložbu pripreme, da utroše u njenu organizaciju sva raspoloživa finansijska sredstva, a onda je uslijedio dobro odmjereni udarac.

Dan prije otvaranja izložbe, 6. aprila 1935, Uprava policije u Zagrebu pod brojem Pov. 9431/35 uputila je slijedeći spis: „Gospodinu Dragu Ibleru, predsjedniku umjetničke grupe Zemlja, Zagreb, Medveščak 37. U smislu dobivenog naloga izveštavate se da Vam se ne dozvoljava održanje slikarske izložbe grupe Zemlja. Prednje Vam se saopštava znanja i ravnanja radi. Po

naredbi upravnika policije viši policijski komesar (potpis nečitljiv)“. Na tom je spisu jedini komentar ispisan rukopisom Krste Hegedušića. „Brodolom“.

Zagrebačka štampa već je donjela objave o otvaranju predstojeće zemljaške izložbe. Štampan je i katalog, a kao izlagači navedeni su Novi hudožnici iz Sofije (Bairamov Dočo, Garnev Konstantin, Georgijev Penčo, Karšovski Preslav, Nedkova Vera, Nenov Ivan, Staikov Veselin, Stamenov Aleksandar, Sorokin, Vanev Stojan i Žendov Aleksander), članovi i gosti Zemlje (Generalić Ivan, Hegedušić Krsto, Hegedušić Željko, Kovačević Edo, Kristijanović Branka, Svečnjak Vilim, Tomašević Ernest, Tompa Kamilo i Vaić Fedor) i radnici slikarske škole Petra Dobrovića iz Beograda. Nakon dugo vremena objavljen je u katalogu poznati program Zemlje s prve izložbe g. 1929. Također su i Novi hudožnici objavili svoj „program“: „Svaka je istinita i velika umjetnost u svako doba imala uvijek isti put: da odrazi vjerno i duboko ne samo dane u kojima je nikla već i zoru budućih dana. Da bude ne samo protokol današnjosti, već i vjera u budućnost“.

U nedjelju 7. aprila 1935. u 11 sati ujutro počeli su stizati uzvanici na vernizaž. Krsto Hegedušić, koji je skandaloznu policijsku odluku namjeravao još više dramaturgizirati, postavio je na vrata Umjetničkog paviljona ogroman lokot koji je trebao simbolizirati odnos reakcionarnog režima prema kulturi. Pred paviljonom šetali su policijski agenti. Za Zagrebčane ova odluka reakcionarnog režima nije predstavljala iznenađenje; u posljednje vrijeme bilo je sve više zabranjenih predavanja, zaplenjenih knjiga i brošura, sve su češće diskriminirani i progonjeni javni i kulturni radnici.

Nakon zabrane održanja VIII izložbe Zemlje, policija je odlučila da radikalno privede kraju aktivnost zemljaša. Uprava policije u Zagrebu uputila je pod brojem 10484/35 poziv „Ibleru Dragutinu sa zanimanjem pretседnik Udruženja umetnika Zemlje . . . da kao stranka po predmetu saopćenja predstane s ovim pozivom kod ove uprave Gjorgjićeva ulica, soba broj 35/II na dan 29. mjeseca aprila 1935. g. u 9 sati lično . . .“ I to (podcrtano crvenom olovkom): Bezodvlačno. Tu mu je policijski komesar suhoparno i službeno, bez ikakvih izvinjavanja i komentara, saopćio da ovim momentom mora da prestane svaka aktivnost Zemlje. Na Iblerovo traženje da mu se to obrazloži i pismeno, komesar mu je neljubavno odgovorio da mu nema ništa pismeno obrazložiti, da je bio dovoljno jasan i riječima i da ovim razgovorom smatra slučaj Zemlje likvidiran i stavljen ad acta. Tačka. Tako su se između devet i deset sati 29. aprila 1935. u jednoj žalosnoj policijskoj kancelariji na drugom katu famozne Gjorgjićeve ispunila Hegedušićeva predviđanja i strahovanja da će „oni potopiti taj zemljaški brod prije ili kasnije“.

Bilo kakav komentar ovoj policijskoj odluci suvišan je i danas, kao što je bio pred više od tri decenija. On je jasan kao metod vladanja i kao odnos prema kulturi. Ovu policijsku odluku, koja i nije bila tako neočekivana, primili su zemljaši usprkos svega deprimirano. „Brodolom“, kako je pregnantno formulirao Krsto Hegedušić smisao ovog policijskog skandala.

Historija Zemlje nije napisana do ovog momenta. Nije teško zaključiti razloge. Postavljalo se pitanje ili napisati stvarnu historiju Zemlje, u kojoj će biti otvoreno iznjete sve krize, svi razlozi ideoloških razmimoilaženja, sukobi između suprotnih interesa i još mnogo toga što jasno nije bilo oportuno (i potrebno!) iznositi u određenom periodu naše revolucije, ili ostati na „kurtoaznoj“ historiji Zemlje, na leksičkoj bilješci, na suhim i konvencionalnim podacima. U kojoj su mjeri još i danas nerazriješeni ti stari zemljaški računi uvjerio sam se proteklih godina intervjuirajući zemljaše prigodom raznih obljetnica Zemlje; neki zemljaši su smatrali i izjavili da je još preuranjeno govoriti o Zemlji, da su svi dokumenti još „lične naravi“ i da bi bilo dapače nemoguće formirati jednu objektivnu i kritičku izložbu Zemlje. Dakle, u takvim uvjetima odlučiti se i na jedan ovakav sažeti historijski prikaz znači ostaviti otvorena vrata za demantije i kritike. Kao glavni izvor informacija služila mi je prvenstveno zemljaška arhiva koja se danas nalazi u posjedu Krste Hegeđušića, tajnika Zemlje od njenog osnutka do policijske zabrane. Budući da nema drugih dokumenata osim ovih iz zemljaške arhive, a kao što je poznato teško se osloniti na kasnije izvaje, to će ovaj kratki historijski pregled biti utoliko objektivniji ukoliko su tačni i dokumenti iz zemljaške arhive, a pregledavajući ih brižljivo nisam imao povoda da sumnjam u njih.

Možda je vrijeme da se danas, četiri decenija nakon osnutka Zemlje (1929—1969), postavi nekoliko pitanja u vezi sa Zemljom.

Što je zapravo Zemlja značila u svom vremenu, kakve su posljedice njene aktivnosti na daljnji razvoj naše umjetnosti i što ona predstavlja u kontekstu naše novije historije umjetnosti?

Neke odgovore dobili smo već u ovom kratkom historijskom pregledu. Zemlja je osnovana jedan decenij nakon Prvog svjetskog rata, u kaotičnim prilikama jedne novoformirane države unutar koje nisu bila rješena ni osnovna nacionalna pitanja, a kamoli društveni odnosi i politička prava građana. Zemlja je djelovala u očajnim provincijalnim prilikama one famozne Krležine literarne krčme. U tim i takvim prilikama pomišljati na slikarstvo kao društvenu pokretačku snagu bilo je skoro unaprijed osuđeno na propast. U sredini koja još nije bila ekonomski zrela da apsorbira jednu prosječnu likovnu produkciju, slikanje nije moglo biti drugo nego hobi, nuzanimanje i nerealni mladenački entuzijazam. Dakle, kad govorimo o Zemlji uvijek treba imati pred sobom ove i ovakve prilike, a ne donekle sređene prilike jednog zapadnoevropskog grada. Time će Zemlja dobiti još jednu novu dimenziju, jer biti moderan, aktuelan i revolucionaran u provincijalnim uvjetima zemljaškog perioda nije isto što biti moderan danas u potpuno izmjenjenim političkim, ekonomskim i kulturnim uvjetima.

U ocjeni Zemlje redovito se zaboravlja još jedna neobično važna okolnost — avangardnost zemljaša i izvornost njihovog programa. Zemlja se formira i djeluje u času kad čitava jedna generacija, ili barem njeni najdarovitiji predstavnici, odlazi na postdiplomski studij u Pariz. Ta generacija je dobro informirana o avangardnim pojavama u tadanjem Parizu. Činjenica

da se zemljaši vraćaju iz Pariza i odbacuju sve tada aktuelne slikarske formule i inzistiraju na jednom novom, specifično našem i revolucionarnom programu objavljujući rat pariskom „kolorizmu“, jasno govori ne samo o ljudskim i umjetničkim kvalitetama zemljaša, njihovoj političkoj i društvenoj zrelosti, već i o izvornosti njihovog programa i istaknutim avangardnim pozicijama. Nikada ranije nije bila riječ o avangardizmu zemljaša, jer se u nerazumjevanju njihovog programa i nesnalaženju pred njihovim djelima stalno i makinalno repetirala fraza o „obnavljanju historijskih stilova“ i „vezanosti uz djelo Georgea Grosza“. Ako je Brueghel bio inspiracija, to još uvijek ne znači da je bio imitiran, ako je George Grosz bio u određenom trenutku zastava, to još uvijek ne znači da je bio kopiran. Uostalom, kakva je to avangarda bez zastava i ideja-vodilja? Ako danas promotrimo zemljaški program i ocijenimo trijeznije njihove akcije, dolazimo do zaključka da je upravo Zemlja odigrala avangardnu ulogu par excellence. Trebalo je moralne snage čvrsto izgrađenog kriterija da se ne podilazi jednom novom društvu ekonomskog prosperiteta koje još uvijek nije dostiglo ni nivo snobizma, a bilo je eventualno spremno odvojiti dinar za „umjetnost“ ukoliko bi zadovoljavala njegove parvenijske pojmove o ljepoti, podilazila njegovoj sujeti, afirmirala njegov društveni uspon ili barem reklamirala njegovu mecenatsku ulogu. To društvo nikada nije pomišljalo na priznanje umjetnosti, nego na pomaganje, na davanje milostinje umjetnosti. Unutar takvog društva odbaciti po uzoru Pariza slike gitare, gnjile jabuke, harlekine, teatarski aranžirane portrete i čitav onaj slikarski inventar en vogue, koji je barem donekle bio pristupačan onom intelektualnijem dijelu tog društva, i preorijentirati se na smetišta zapuštenih predgrađa, na seljačke motive, na idiotske i svirepe fizonomije vlastodržaca i na radom i nevoljama unakažena lica seljaka i prosjaka, ne samo da je bilo luđački smiono, već bez ikakvog izgleda na bilo kakav uspjeh. Pisati o zemljašima, a ne pisati o toj njihovoj ljudskoj hrabrosti i izgrađenoj umjetničkoj svijesti, znači unaprijed isključiti mogućnost razumjevanja zemljaša i bilo koje njihove likovne i društvene akcije.

Što je značila Zemlja u toj trećoj deceniji govori nam uvjerljivo činjenica da radni program zemljaša nije ni danas skoro ništa izgubio na svojoj aktuelnosti i atraktivnosti. Mi danas ocjenjujemo napore egzotovaca kao naš prvi korak u pravcu sinteze u umjetnosti, a zaboravljamo da su zemljaši prvi iznjeli taj problem, da su poduzeli prve konkretne korake u zajedničkoj akciji slikara, kipara i arhitekata, da su prvi iznjeli problematiku dječjeg slikarstva, naivne umjetnosti, fotografije i t. d. Prvi su uočili i u praksi ukazali na zajednički zadatak do tada razjedinjenih likovnih područja. Posebno poglavlje u jednoj kasnijoj i proširenoj historiji Zemlje obuhvatit će pedagoški napori zemljaša, njihove društvene akcije i prosvjetiteljski rad među radnim masama.

Zemlji pripada još jedna historijska zasluga u našoj novijoj umjetnosti — njen aktivni otpor protiv šablona ždanovljiizma. Zemljaši su prvih godina disciplinirano prihvatili i branili teze socijalističkog realizma (premda ga u praksi nikada nisu primjenili) sve do časa kad je ta tuđa formula postala za njih isto tako

16 „Balkan“, 17. III 1935.

neprihvatljiva kao i „dekadentne“ likovne formule Zapada. Zemljaši se očito nisu odlučili na sukobe s drugovima nepromišljeno i bez dubljih motiva; mnogi dokumenti tog perioda jasno upozoravaju da ih sukobi s građanskim kritičarima nisu ni iz daleka uznemiravali i zabrinjavali kao fatalni sukob na lijevom frontu. Jasno, tek danas nam postaje jasno da je njihovo slikarstvo u stvari anticipiralo jednu zreliju fazu u razvoju socijalizma, da su zemljaški stavovi pridonjeli svoj udio u formiranju naših današnjih stavova u umjetnosti. Ako socijalizam može poželjeti sebi jednu umjetnost, to bi bila vjerovatno umjetnost kako su je shvaćali i realizirali zemljaši, a ipak je Zemlja do danas ostala bez svoje historije, bez monografije, bez pokušaja historijske revalorizacije — bez ičega. Nije li vrijeme da se sa Zemlje skine embargo, da joj se barem dade status ostalih „građanskih“ likovnih pokreta?

Govoriti o Zemlji u kontekstu naše novije likovne historije nemoguće je iz jednostavnog razloga što te historije nema, ona nije napisana, nije formirana u našoj svijesti, ona je, dakle, fikcija — postoji na način da ne postoji. Prije nego što se počne pisati o Zemlji kao historijskoj pojavi, treba je „učiniti“ historijom, treba joj pružiti historijsku šansu. To u praksi znači da je treba preko jedne dokumentirane monografije i kritičke izložbe pročistiti od predrasuda, od ličnih mišljenja i stavova savremenika, od naših sjećanja na jednu epohu, od naših apriornih i posteriornih stavova prema fenomenu Zemlje. Vjerujem, dakle, da je ova izložba četvrtog decenija prva historijska šansa Zemlje i da nas tek nakon ove izložbe očekuje ozbiljan posao na Zemlji. Neka na tom prvom koraku historijskog suočenja pokaže Zemlja, konfrontirana s ostalim likovnim pojavama svog vremena, što je bila, što je zapravo značila i da li danas uopće još nešto znači. Nikada nije kasno izvući neke zaključke iz historije, ali ako je nekome u periodu od skoro pola stoljeća još uvijek preuranjeno izvlačiti neke zaključke iz historije, a tako se često kod nas misli u nastojanju da se ne bi „povrijedile“ neke ličnosti, onda vjerovatno ti zaključci nikada i neće postati historijom, ili ćemo imati barem pravo da sumnjamo u njih i da vjerujemo da su modificirani i adaptirani našem shvaćanju historije post festum. Zemlja zbilja nije zaslužila takvu sudbinu.

SOCIJALNA UMETNOST U SLOVENIJI

Slovenačka socijalna umetnost između dva svetska rata dosad nije u potpunosti prikazana ni na izložbama ni u stručnoj literaturi. Zbog nedovoljne dokumentacije o tom dinamičnom vremenu ispunjenom mnogim suprotnostima, ovaj prikaz može poslužiti samo kao uvod koji treba da privuče pažnju stručnjaka na probleme angažovane umetnosti kod nas, i, istovremeno, oživi uspomenu na napore početke stvaranja novog socijalističkog društva onako kako nam ih prikazuju u svojim delima likovni umetnici toga vremena. Umetnost koja je ovde obrađena zaslužuje dostojnu pažnju, ostvarivana je u teškim uslovima i nije poznavala oportunitizam. U istoriji slovenačke umetnosti dešavalo se da je društvo otačevalo umetnika da umire od gladi i zapostavljanja, no sada, po prvi put, počelo je i da ga strelja zbog njegove buntovne umetnosti.

Počeci slovenačke socijalne umetnosti datiraju iz vremena pred prvi svetski rat. Rađanje te umetnosti nije bilo potstaknuto ni domaćim društvenim prilikama ni svesnom akcijom socijalno-demokratskih kretanja, već sve većim uticajem evropske socijalne i kritičke umetnosti. Još 1934. Bratko Kreft konstatuje da „osim nekoliko usputnih crteža satiričnog sadržaja, u slikarstvu nismo dobili dela za koja bi se lako moglo reći da su po svom socijalnom motivu živa i savremena. Tratnik je za sada ostao bez naslednika. Nadanja su tu, Sedej i Mihelič...“¹ Fran Tratnik (1881—1957) je za slovenačke prilike izuzetno prikladan predstavnik „tendenciozne“ umetnosti; već za vreme studija u Pragu i Minhenu, između 1898. i 1912, njegova mladalačka zainteresovanost bedom i eksploatacijom čoveka usmerava ga ka političkoj karikaturi i široj socijalnoj tematici.

Obdareni crtač koji je saradivao u raznim češkim i bečkim humorističnim listovima, probivši se i do minhenskog „Simplicissimus“-a, u to vreme je i sadržajem i formom najbliži slikarki Käthe Kollwitz. Njegovi crteži perom i grafitom, njegove kombinacije crteža i gvaša predstavljaju protest protiv eksploatacije radnika, protiv sudbine političkih buntovnika i žrtava rata, protiv nesrećnih ljudskih sudbina. Poznata su mu dela: *Zločin* (1905), *Iseljavanje, U zatvoru* (1909), *Slepci* (1911), *Glad* (1913) i ciklus *Begunci* (1916). Silovita, konvulzivna, ali mekše izvučena linija uzdiže se svojom ekspresivnošću nad realističkom objektivnošću figure ili prizora; deformacija nikada ne prelazi u pamfletsku vulgarnost, tako čestu u karikaturama tadašnjih listova i revija. Za Tratnika je karakteristično što kombinuje naglašeno oštre konture sa bogatim valerskim varijacijama i strukturisanim površinama; tim osobinama staje pored nekih od najboljih ilustratora „Simplicissimus“-a, posebno pored T.T. Heinea. Naglašeni socijalni i kritički ekspresionizam se već u simbolističkim *Slepcima* udaljava od pasivne optužbe fatalističkog jada i u lično doživljenom stradanju vojnih begunaca još jednom se podiže do glasnog krika koji odzvanja u elegičnoj optužbi. Tratnik je posle rata pokušao da u ulju postigne sintezu ekspresionističke dubine doživljaja i impresionističkog bogatstva kolorita, na primer u slici *Slepa* (1921). To je bio pokušaj koji se završio pomirenjem suprotnosti u novoj likovnoj fazi Tratnikovog slikarstva iz koje je nestala svaka naglašena socijalna tematika.

¹ Bratko Kreft „Povodom dve izložbe“, „Književnost“ II, Ljubljana 1934. str. 372.

„Otkako mi je umro Ivan Cankar, čini mi se da sam upola živ.“² Tom izjavom je Hinko Smrekar (1883—1942) priznao uticaj Cankareve buntovne ličnosti i kritičke reči na celokupni kulturni i politički život u Sloveniji. Već u Tratnikovom delu nalazimo sadržinska i formalna upoređenja sa Cankarevom književnošću³; ona su još dublja u delima Cankara i Smrekara. Cankar je Smrekara potstakao da se oslobodi nacionalno utilitarističkog programa pripadnika grupe Vesna, koji su školovani u Beču — iako im je Smrekar delimično ostao veran do kraja — i da prevaziđe nivo satirične karikature u „Osi“ (1905—6), koja se iz perspektiva liberalne stranke i njenih dnevnih čarki sa klerikalnom, nije mogla uzdići do dublje društvene kritike.⁴ Dosledni antimilitarist Smrekar je zahvaljujući svojim karikaturama dobio poziv u vojsku i u Judenburgu se ponovo sreo sa Cankarem. Rukom pisana i bogato ilustrovan hronika njegovog vojničovanja, puna jasnih analiza poznatih ličnosti i tadašnjih prilika, koju je 1919. izdao u knjizi „Hinko Smrekar — crno-žuti vojnici“, predstavlja više pamfletski nego umetnički prikaz rata sa njegove švejkovske strane. U svojim antikapitalističkim i socijalno propagandnim crtežima prikazuje stanje i prilike u Sloveniji u prvim posleratnim, politički aktivnim i za umetnost burnim godinama. Obznana i teška bolest živaca za duže vreme su omeli njegove kritičke zahvate u oblast tadašnjeg društvenog života. Godine 1927. izradio je ciklus rukom bojnih drvoreza *Sedam smrtnih grehova* — a gresi su sve što je nasleđe mračnjaštva, eksploatacije i nasilja. Od nekadašnjeg karakterističnog, u osnovi realističkog crteža iz doba Vesne, približio se primitivnom ekspresionizmu; njegova karakteristična lična osobina leži pre svega u detaljnoj obradi celog grafičkog lista, u gustini reza koji ostvaruje utisak zasićenosti.

U trećoj deceniji Rihard Jakopič (1869—1943) ispoljava osetljiv sluh za probleme vremena. Za svoju jedinu javnu porudžbinu, zidnu dekoraciju u stanbenoj kući na Ahacljevoj cesti, slika 1927. figuralne kompozicije sa motivima iz radničkog života a ne alegorijske godišnjih doba ili prigodne optimističke apoteoze života.

Mladi povratnici sa raznih frontova i emigranti iz zauzetih pokrajina Slovenskog Primorja koji su postepeno bežali pod pritiskom odnarođavanja i kasnije fašizma bili su još svesniji suprotnosti posleratnih godina. Cankarevo delo i njegova ličnost predstavljaju između dva rata izvor stalnog previranja kritičke svesti. Analize njegovih drama i društvene satire, kao i rasprave o njegovoj religioznosti i socijalizmu pružile su teoretičarima političke i umetničke misli mogućnost za raščišćavanja međusobnih antagonističkih stavova. Lucidni i nesalomljivi pesnik Srećko Kosovel drži referat „Umetnost i proleter“⁵. — tri meseca pred svoju smrt — na večeri poezije održanoj radnicima Zagorja. Odjek Kosovelove poezije bio je naročito snažan kod omladine — jer on je i bio njen pesnik. Pomenimo još pisca i pesnika Toneta Seliškara i njegovu prvu socijalnu zbirku iz radničkog života „Trbovlje“ (1923) kao i Mileta Klopčiča sa zbirkom pesama „Gorući okovi“ (1924). Obe ove zbirke predstavljaju početke revolucionarne poezije u nas — ali ne i vrhunce umetničkog stvaranja njihovih autora. Najzad, tu pripada i svestrano aktivan pisac, dramatičar, kritičar i neo-

bično dinamičan propagator revolucionarnih ideja Bratko Kreft. Time smo pobrojali samo nekoliko između ostalih književnika koji su održavali tešnje veze sa likovnim umetnicima.

Treća decenija bila je obrađena na izložbi i u katalogu Muzeja savremene umetnosti, i to iz aspekta konstruktivnog slikarstva. Ovaj put obrađujemo to isto vreme iz aspekta socijalne umetnosti. U prvim posleratnim godinama najviše polemika izazvalo je ekspresionističko i simbolističko slikarstvo braće Franceta i Toneta Kralja. France je bio *sviritàs agens* Kluba mladih (1922), na čijim su se brojnim istupanjima u zemlji i inostranstvu, okupili slikari najrazličitijih tendencija: pored braće Kralj, tu su takođe i braća Nande i Drago Vidmar, Božidar Jakac, Veno Pilon, Fran Tratnik, France Stiplovšek, Tine Kos, Ivan Napatnik, France Zupan i drugi. Posle 1925. nastalo je otrežnjenje. France Stele je 1927. upotrebio termin „nova stvarnost“ (Neue Sachlichkeit)⁶ u vezi sa delom braće Kralj. Produhovljenoj unutarnjoj istinitosti ekspresionizma sledila je suvoparna, objektivna istinitost predmeta, pejzaža i ljudi. Dosta jakoj struji idealističke nove stvarnosti u književnosti,⁷ pridružuje se nešto slabiji idealistički likovni pravac pre svega u religioznoj skulpturi i slikarstvu braće Kralj. Još 1933. u Ljubljani je govorio nemački književnik Ernst Toller⁸ o socijalno usmerenoj novoj stvarnosti. Tom pravcu su pripadali George Grosz i Otto Dix, koji pored Käthe Kollwitz i Fransa Masereela predstavljaju najznačajnije inostrane uzore slovenačke socijalne i kritičke umetnosti, ne samo treće, već još više četvrte decenije. U pravac novog realizma France Stele uvršćuje delo Vena Piona, braće Vidmar, delimično Stiplovšeka i Ivana Kosa.⁹ Definicija Novog realizma upotrebljena je dosta široko prilikom izložbe slikara braće Vidmar i vajara Tineta Kosa 1928. godine. Formulaciju je dopunio trščanski konstruktivist August Černigoj (1893) koji je istovremeno bio zainteresovan i za socijalnu tematiku.¹⁰ Novi realizam podrazumeva slikarstvo i skulpturu izrazito objektivnog i statičkog karaktera, koloristički depoetizovano, čvrste plastičnosti, suprotno ekspresionističkoj senzibilnoj napetosti, simbolizmu i svakom subjektivnom idealizovanju života. Na krajnjoj levoj strani Nove stvarnosti i Novog realizma krajem treće decenije ističe se socijalno angažovano slikarstvo Ivana Čarga. U okviru tih likovnih koncepata socijalnu tematiku obrađuju skoro svi članovi Kluba mladih.

Božidar Jakac (1899) je u svojim grafikama iz praškog perioda (1921—1923) izrazio usamljenost i otuđenost velegradskog čoveka i time u slovenačku umetnost uveo varijantu ekspresionističke struje koja je tretirala krizu evropskog urbanizovanog čoveka. Kasnije, u vremenu između dva rata, Jakac se samo usputno dotakao socijalne tematike.

Veno Pilon (1896) je u svojim grafikama umetnički najuverljivije prikazao socijalnu bedu prvih posleratnih godina. Povratnik iz Rusije, razočaran domaćim društvenim stanjem, on se prihvata pera i priča kako se boljševici staraju o umetnosti.¹¹ Njegovo glavno oružje je bakropis, litografija i linorez. Bez imalo forsirane osećajnosti prikazuje glad, besposlenost, jednostavnu ljubav, svakodnevnu borbu za život radnika i seljaka. Ograničenost motiva na samu njegovu suštinu, čvrsta konstrukcija pojednostavljenih ljudskih figura sa mediteranskim oseća-

njem za meru i onda kada ide u deformacije — sve u mreži grafičkih linija i u kontrastiranju svetlosti i senke — daje tim listovima monumentalnost, uverljivost i neku odmerenu probojnost koje su retke u slovenačkoj grafici. Pilon je i u svojim slikama protivnik građanske reprezentativnosti i ugleda koje obezbeđuje sam društveni položaj; zauzima se za oca pekara i majku domaćicu, za siroticu Pavlu, za slikara Čargo i kompozitora Kogoja, za radne ljude i za buntovnike u umetnosti. Najznačajnija Pilonova grafička i slikarska dela socijalnog karaktera ispunjena kritikom nastala su između 1921. i 1924. godine. U grafici će se još vraćati na socijalnu tematiku, dok će se u njegovom slikarstvu pojaviti novi likovni problemi. Iako je uvek zadržao interesovanje za ljudsko „tvorenje i delanje“, ipak je buntovna snaga usahla kada je 1928. napustio zemlju i otišao za Pariz. Tome odlasku, pored ličnih, doprineli su i socijalni razlozi.

France (1895—1960) i Tone Kralj (1900) se posle 1925. okreću ka prikazivanju seljačkog života koji im je od rane mladosti prislan i u primitivnom stvaralaštvu narcotnih umetnika pronalaze nove impulse. Socijalna stvarnost seljačkog života prisutna je u delima oba brata, u većoj meri u kasnijim Tonetovim grafikama. U opusu Franceta Kralja poznata su dela: *Gradska i seoska deca*, (1931) *Rad u polju*, (1937), *Grabuljarke* (1938); ovo poslednje delo pripada fazi u kojoj se France ponovo intenzivno bavi problemom boje. Tone već pre 1925. radi sliku *Radnik pred fabrikom*, u kojoj još uvek dominiraju ekspresionistički stilizovane forme. Kasnije su socijalne teme sve češće u njegovom delu kao na primer *Rudareva smrt* (1936) i *Rudarska mati* (1938). Zbirka bakropisa iz seljačkog života, među njima listovi kao što su *Kosidba* (1933) i *Dve majke* (1934), otkrivaju i tamne strane seljačkog života. Za delo braće Kralj, kao i za veliki deo slovenačke umetnosti, karakteristično je to što je otkrivanjem socijalnih sukoba oština protesta ublažena samim likovnim problemima koji usled visoko postavljenih ciljeva parališu krajnosti. Iz toga potiče idealistički prizvuk u onim delima nove stvarnosti koja slikaju seljački život.

U vezi s tim zanimljiv je razgovor koji je sa braćom Nandetom (1899) i Dragom Vidmarom (1901) zabeležio godine 1930. Tone Seliškar.¹² Na Seliškarevu tvrdnju da je socijalni problem danas najvažniji i da ga umetnici moraju tretirati, Nande odvrća da on sa bratom živi daleko u brdima, odeljen od sveta, da na njih mnoštvo ljudi i mašina ne mogu delovati i da bi i Käthe Kollwitz da je živela ovako u planini, slikala samo pejzaže i ruže. Ipak su obojica već tada slikala socijalnu bedu, no ti motivi postali su brojniji kasnije, u sledećoj deceniji.¹³ Dragov linorez *Sirote* (1927) i Nandetov *Očajanje* (1935) su dva značajna primera socijalne grafike u kojima je tragičan događaj naročito podvučen. Njihovo slikarstvo kao i skulptura Tineta Kosa (1894) uobličava više neku večnu, suđenu stvarnost, ni uzvišenu ni buntovnu, no isto toliko vrednu kao i svaka druga likovna tematika. Godine 1935, za kraće vreme, okupili su se France Kralj, braća Vidmar i Fran Stiplovšek u grupi Slovenski lik koja je programski bila srodna sa hrvatskom grupom Zemlja, no to okupljanje nije donelo nekih dubljih promena u delima ovih već formiranih umetnika. Ipak je ta umetnost zbog same svoje osnove značila u tadašnjem društvu svojevrstan protest.

Ivan Čargo (1898—1958) takođe se udaljio od ekspresionističkih, futurističkih i kubističkih eksperimentisanja kada je po povratku iz Italije u Ljubljani našao pogodan izvor zarade u izradi crtanih, ali grafički rađenih portreta i karikatura poznatih ličnosti iz našeg i stranog umetničkog života. U crtežu i ulju Čargo već tada čistom linijom obrađuje izrazite prizore surove stvarnosti socijalne borbe, kao na primer u delima: *Idrijski rudari*, *Sedmorica na sahrani* (1929), kao i u sceni iz zatvorske dvorišta *U zatvoru* (1931). Čargova pobuna, na isteku treće decenije, znači jedno od onih jednostavnih individualnih junaštava koja su u godinama velikih kriza održavala veru u revoluciju. S njim angažovana umetnost prelazi u četvrtu deceniju, kada Čargo nastavlja da radi velike figure radnika, među njima i Cankarevog *Slugu Jerneja*.¹⁴

Za pravilno ocenjivanje slovenačke socijalne umetnosti između 1930. i 1941, potrebno je poznavanje prilika u kojima je nastala, kao i ličnosti koje su je ostvarivale. I jedno i drugo u okviru ovog prikaza može ostati oskudno i nepotpuno prikazano. Decenija počinje u prilikama privredne krize i šestojanuarske diktature, u vreme najdublje krize delovanja komunističke partije i nedovoljne prisutnosti marksističke misli u razvoju umetnosti i kulture, kao i snažnog pritiska cenzure na štampu koja se bavi socijalnom problematikom. Tom problematikom se, pored naprednih, bave takođe i hrišćanski ideolozi, jer ih na to prisiljavaju tadašnji uslovi. Različiti pogledi na svet koji imaju svoja ishodišta u konceptu od evolucije do revolucije, koji traže izlaze iz svetske društvene krize, reflektuju se takođe i u socijalnoj umetnosti. U vodećim časopisima i revijama veliki prostor zauzimaju, pre svega, načelne diskusije o suštini umetničkog stvaranja, o uticaju samog pogleda na svet u oblasti umetnosti, o problemima slovenačkog pitanja i o suštinskim komponentama slovenačke umetnosti. Od 1932. i 1933, u procesu konsolidacije komunističke partije koja je tada u svoj program uvrstila raskrinkavanje monarhofašističke diktature

² Hinko Smrekar, „Naša knjiga“, Zemun 1931, preštampano: Karel Dobida, „Hinko Smrekar“, Ljubljana 1957, str. 13.

³ Dr. Stane Mikuž, „Grafike i crteži sa socijalnom tematikom“, katalog, Ljubljana 1959.

⁴ U „Osi“ su saradivali još Maksim Gaspari, Gvidon Birolla, Fran Tratnik.

⁵ Srećko Kosovel, „Umetnost i proleter“, „Mladina“ II, Ljubljana 1925—1926, br. 8—10; preštampano: „Vreme i savest“, Zbornik eseja i kritika pisaca, boraca i revolucionara, Beograd 1960, i „Čas i zavest“, eseji i kritike, Ljubljana 1961, str. 97—104.

⁶ Fr. Stele, „Godina 1926. u razvoju slovenačke umetnosti“, „Dom i svet“ XXXX, 1927. Ljubljana, str. 156.

⁷ Franc Zadavec, „Slovenačka idealistička nova stvarnost“, „Sobodnost“ XIV, Ljubljana 1966, br. 2, str. 178—192 i br. 3, str. 281—295.

⁸ Ernst Toller u Ljubljani, „Slovenija“ br. 27, Ljubljana 1933, str. 3.

⁹ France Stele, „Slovenačka likovna umetnost posle rata“, „Spominski zbornik Slovenije“, Ljubljana 1938, str. 286.

¹⁰ August Černigoj, „Novi realizam“, „Umetnički zbornik“, Ljubljana 1943, str. 215.

¹¹ Veno Pilon, „Boljševici i umetnost“, str. 22—26, i „Umetnički odgoj kod boljševika“, str. 42—44, „Sloboda“, Ljubljana 1919—1922.

¹² Tone Seliškar, „Drago Vidmar — Nande Vidmar“, Ljubljana 1930.

¹³ Grupa Slovenski lik (1934) kojoj su pored Franca Kralja i F. Stiplovškeka pripadala i braća Vidmar, takođe se, pre svega, bavila otkrivanjem istine o životu na našem tlu i njenim likovnim uobličavanjem.

¹⁴ V. V. (Vera Visočnik), „Ivan Čargo-Janez, slikar i ilustrator“, „Borac“, Ljubljana 1968. br. 6—7, str. 597—599.

i pridobijanje narodnih masa za otpor protiv fašizma, oseća se, istovremeno i osveščavanje u kulturi. Za ponovnu aktivizaciju društvene problematike u kulturi značajna je kriza revijalne štampe koja je usledila 1933. zbog rasepa između dve vodeće revije „Ljubljanskog zvona“ i „Doma i sveta“, kome se pridružuju i levo orijentisana „Sodobnost“ kao i revija hrišćanskih socijalista „Delanje“. Buđenje svesti o opasnosti od fašizma usmerilo je jedan deo inteligencije ka kritici društvenih procesa u zemlji. U vezi sa organizovanjem Narodnog fronta posle 1934, opaža se postepeno ublažavanje suprotnih pogleda na svet i među onim grupacijama koje će kasnije učestvovati u narodnooslobodilačkom ratu, što, naravno, ne znači da su suprotnosti među njima nestale, već ih je zajednička opasnost — rat u Španiji, okupacija Austrije i Čehoslovačke, kao i zaoštavanje prilika u zemlji iz kojih će se formirati snage kasnijih sukoba u ratu — samo privremeno potisnula. Tih godina je broj članaka i brošura koje na marksističkoj osnovi analiziraju tadašnje političke prilike, naglo narastao. Osvetljavanju suštinskih problema najviše je tada doprinela knjiga Edvarda Kardelja „Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja“ (izašla pod pseudonimom Sperans 1938), pre svega svojim tačno postavljenim nacionalnim programom i sa njim povezanim agrarnim pitanjem, kao i smernicama antifašističkog rata. Među brojnim raspravama koje su tretirale probleme društveno napredne umetnosti, pojavljuje se i tekst Iva Brnčiča „Umetnost i tendencija“¹⁵ koji se može porediti sa kasnijim zrelim marksističkim teorijama i shvatanjima umetnosti. U njemu čitamo: „Zbog toga danas zastupamo načelo punog, stopostotnog kvaliteta; odbacujemo bilo kakvo pojednostavljanje tendencije i njeno pretvaranje u naivnu, plitku, površnu šablonu koja iz svekolikog bogatstva i šarenila životne problematike uzima samo nekoliko mrtvih nijansi i mehanički ih uopštava primenjujući ih na sve događaje u stvari; šablon koji svu neizmernost životnih borbi i sukoba svodi na formulu najjednostavnijeg kontrasta: crno-belo, dobro-zlo“. Književnicima pripada značajno mesto u razotkrivanju socijalnih prilika slovenačkog sela. Anton Ocvirk konstatuje da se „godine 1928. sa neumljivom nužnošću pojavljuje nastojanje za stvaranjem objektivnije, predmetnije proze i drame“.¹⁶ Kao prelaz ka tom smeru on uzima delo France Bevka; za najsnažnijeg pripovedača mlade generacije koji slika seljački život i njegove socijalne probleme smatra Miška Kranjca; u delu „Lukarji“ (1936) Antona Ingoliča dat je problem agrarne reforme; socijalne suprotnosti su prisutne u delima Cirila Kosmača i Prežihova Voranca. Snažan prikaz prilika na selu severne Slovenije i na Koruškem, dat je u delima: Prežihova Voranca „Požganica“, izašlom 1939, „Velika puntarija“ Bratka Krefta 1937, „Svetlosti na putu“ 1932. i „Bog u Trbovlju“ 1937. Ludvika Mrzela — to je samo mali izbor iz umetničkog gradiva koje tih godina tretira socijalne teme. Mrzel se u članku „Literatura i društvo“¹⁷ žali zbog toga što slovenački umetnik ne slika u svom delu seljaka, iako je iz te sredine potekao, no isto tako ne slika ni industrijski proletarijat. Bratko Kreft mu se pridružuje: „Ko će nam oblikovati trbovljanskog rudara i jeseničkog topioničara, ko će prikazati umiranje kovača iz Kroke, ko će se uživeti u dušu seoske bede, u siromaštvo pudara slovenačkog vinogorja, ko će naslikati tugu seoskog doma kada mu pred vratima doboš o zapleni dobuje

marče funèbre? . . .“¹⁸ To je svakako čitav jedan program. Prilikom objavljivanja Detonijeve mape *Ljudi sa Sene*¹⁹ Bratko Kreft piše da je Krležin uvod u Hegedušičeve *Podravske motive* snažno oživeo duhove u Sloveniji i pokrenuo rasprave o ulozi i ciljevima socijalne umetnosti. Krleža je svojim dramskim delima i esejima predstavljao kritički duh koji je uticao i na slovenačke studente zagrebačke Akademije. Uticaj Hegedušiča, Zemlje i oko njihovog programa okupljenih umetnika, osećao se i u slovenačkoj umetnosti u različitom stepenu, no samo kratkotrajno, jer Hegedušić nije ostavio nekog trajnijeg traga u slovenačkom slikarstvu. Njegovo dosledno programsko sprovođenje socijalno kritičkog i protestno agresivnog prikaza podravskog seoskog života sa kojim je i sam bio elementarno povezan, bilo je jednostrano kako zbog njegove ličnosti tako i zbog bogate pripovedačke, epske osnove samog prikaza. One slovenačke umetnike koji su osećali i bili sposobni da umetnički prikažu seoski život, potsticao je, pre svega, na otkrivanje socijalne stvarnosti iz koje su i sami poticali. Među uticajima koji su učestvovali u formiranju slovenačke umetnosti koja je razotkrivala društvene prilike, najznačajnija je veza sa ekspresionizmom koji je dolazio sa Severa, sa novom, socijalno usmerenom stvarnošću i novim realizmom, koje je mlada, u Zagrebu školovana generacija otkrivala na izložbama i u časopisima; no te veze su takođe prisutne i u domaćoj tradiciji. Kalendar Cankarjeve družbe su u godinama od 1932. do 1936. objavili osim Groszovih i Masereelovih grafika i dela Käthe Kollwitz, Dixia, Th. A. Steinlena, Daumiera i dr.

U šemi ovih pojednostavljeno ocrtanih tendencija angažovani umetnici su obezbedili svoje mesto. Hinko Smrekar je u Jakopičevom paviljonu izložio 1933. trideset velikih toniranih crteža perom, pod zajedničkim naslovom *Ogledalo sveta*, kojima je kasnije dodao još nekoliko listova. Ovaj ciklus obrađuje opšte teme eksploatacije čoveka i njegove deformacije u kapitalističkom sistemu. „Sve te optužbe su više fantastične alegorije, više opšte ljudske nego konkretno naše, domaće, ponekad baš zato delimično apstraktne i manje upečatljive.“²⁰ U tim delima Smrekar je zahvatio izrazito neplastičnu materiju svetske društvene krize koju je sa svojom urođenom sklonošću za fantastiku, prikazao osobenim, u osnovi još uvek secesionističkim, bogatim crtežom i vraćanjem simbolističkom patosu fin de siècle-a. Formalno to nije moglo biti efikasno, iako su u tom ciklusu i u kasnijim njegovim karikaturama podrobno raščlanjeni položaj i suprotnosti toga vremena.²¹

Nikolaj Pirnat (1903—1948), vajar, slikar i grafičar, koji sa „četvrtom generacijom“ nastupa 1928, izrastao je iz intelektualne sredine i kao i mnogi njegovi savremenici osetio je na svojoj koži tegobe ekonomske krize. Socijalnu tematiku upio je, takoreći, sa zrakom koji je disao. Kako su se mogućnosti vajarskog stvaranja sužavale, sam je samokritički presudio da njegova snaga ne leži u slikarstvu, te se po ugledu na Grosza i Picassa razvio u odličnog crtača. Svoje crteže objavljivao je dvanaest godina u starom liberalnom dnevniku „Jutro“, i kao i Th. A. Steinlen, u teškim uslovima cenzurisane štampe, svojim karikaturama i novinarskim crtežima beležio je hroniku četvrte decenije. U tom „argatovanju“ koje sam nije potcenjivao a koje se završilo otpuštanjem, imao je bar najširi dodir sa svetom. Još iz vremena svoga studijskog boravka u Parizu

1927, crtao je kritičke društvene i protestne karikature, koje su bile objavljivane u kalendarima Cankarjeve družbe i u levičarskoj štampi. Što-šta od toga više je humorno nego satirično jer i sam je dovoljno jasno delio potsmeš koji znači samo zabavu od udara koji pogađa živo mesto njegovog besmrtnog „slovenačkog kapitaliste“. Antikapitalistički, antiklerikalni i protiv malograđanskog filistarstva upereni crteži dostigli su vrhunac u zbirci od 12 satiričnih crteža perom — ilustracija za protestne sonete Igora Torkara „Ludi Hronos“ (1940). Tanka, nežna linija slika dremljivu lagodnost građanskog života, jednostavnu sreću malih ljudi; postaje oštra i uglasta kada se uzbuđi zbog tupoglavosti i svakodnevnog izdajstva; ona je jedka, zupčasta kao bodljikava žica kad se sudari sa fašizmom i smrću. Crtež je direktan izraz njegove lucidne misli a ubedljivu svežinu života daje mu stalno napeti osećaj gneva i ogorčenja, kao i tople simpatije. Figura čoveka jasne konture jedini je nosilac sadržaja: ona sama ostvaruje prostor i kretanje dok je sam prizor samo naznačen — više i nije potrebno, jer Pirnat poseduje izrazito jasan plastičan jezik koji retko srećemo u slovenačkoj umetnosti. Pirnat je ostvario svoj stil u kome je nastavio nasleđe Cankarevog i Smrekarevog društvenog protesta.²²

Malo je slovenačkih umetnika toga vremena koji se, bar povremeno, nisu bavili tematikom domaćih socijalnih prilika.²³ Ante Trstenjak, Ivan Kos, Fran Stiplovšek, Olaf Globočnik, Jože Gorjup i drugi, u slikarstvu i grafici dopunjuju panoramu prikazivanja siromašne slovenačke provincije, ali ni sama socijalna istina ni problemi likovnog izraza te istine nisu za njih značile odlučujuću pobudu. Među folklornim zanimljivostima otkrivali su prosjake i propale seoske zanatlije, u pejzaž su uključili ljude na radu u polju ili seoska dvorišta sa njihovim stanovnicima. Arhitekta i slikar Boris Kobe je naslikao akvarel *Slovenačka Golgota* u kojoj se poslužio satiričnom oštricom otkrivajući istinu o gorkim iskušenjima maloga naroda na njegovom putu kroz istoriju. Ljubo Ravnikar je u linorezu oblikovao motive iz života radnika. Na maserelovski, ekstatičan način oblikovana tema udaljava se od naše, domaće stvarnosti i postaje opšteljudska tema bede, što često deluje literarno. Petar Loboda izradio je skulpturu *Radnik sa osovinom* (1929), izuzetno delo njegovog opusa, koja kako po realističkoj modelaciji tako i po konkretnosti detalja i energičnoj postavci predstavlja predhodnicu socijalističkog realizma u skulpturi.

Umetnici okupljeni u Klubu nezavisnih priredili su 1937. u Ljubljani svoju prvu kolektivnu izložbu; oni su želeli da potstaknu usmeravanje mlađe slovenačke umetnosti ka francuskim uzorima, u slikarstvu su zahtevali vraćanje boji a u skulpturi su se borili za čisti plastični volumen. U grafici kojoj su se pojedinci posvetili još pre njihovog udruživanja u Klubu, primećujemo da se ishodišta nisu promenila. Maksim Sedej (1909) izdao je 1933. mapu linoreza *Predgrađe*, a tri godine kasnije zbirku drvoreza za ilustracije Mrzelove knjige *Bog u Trbovlju* (1937). Već sa *Predgrađem* Sedej stupa u prvi red umetnika koji se bave socijalnom tematikom.²⁴ Sedejeva prva zbirka je tematski bogatija od druge i prikazuje život radnika, invalide, besposlene i njihove porodice u bedi bez nade, na cestama i po kuhinjama u predgrađu, gde se glad i smrt mešaju sa tupim očekivanjem i očajem. Kao sin vestfalskog rudara, sin bede i sâm, Sedej prikazuje svoj svet — onaj iz predgrađa i onaj rudarski iz

Trbovlja. U drugoj zbirci sam događaj je redukovano, podređen zgusnutoj glavnoj temi, a kontrast između duboko tamnog i svetlog je najsnažniji. U ulju se Sedej samo iznimno udaljavao od svog intimnog porodičnog sveta i umetnički privlačnih motiva. U slici *Bez posla* (1941) prikazuje radnike na cesti, ali njegov suptilni kolorizam ublažava socijalnu oštricu samog motiva. Obrnuto, transpozicija motiva u crno-bele kontraste linoreza i drvoreza pretvara koloristički realizam života u novu, intenzivnu napetost kontrasta svetlo-tamno, što već na prvi pogled vezuje gledaočevo naviknuto oko; samim tim zamenjuje umirujuću obojenost spoljnog sveta i tu doživljenu crno-belu grozu prenosi na likovnu temu. Lirski kolorist Sedej je posezao za tim moćnim likovnim sredstvom da bi grafičkom formom i idejom adekvatno izrazio svoj socijalni protest. Na tom borbenom planu prisutna je takođe njegova čovečnost koja čak ni u pobuni ne može da upotrebi sredstva svoga protivnika.

France Mihelič (1907), sin železničara sa mnogo dece, seleći se zbog očeve službe od detinjstva, širom Slovenije, upoznaje selo i provinciju, mnogo pre nego grad, što će biti od značaja za njegovo kasnije stvaranje. Po završetku školovanja u Zagrebu postao je pripadnik generacije koja se našla pred zatvorenim vratima — tako je Ivo Brnčić nazvao besposlenu slovenačku inteligenciju. Godine 1933. i 1934. izradio je zbirku od petnaest litografija od kojih je šest objavljeno u zbirci pesama Mileta Klopčiča „Jednostavne stvari“ (1937). Ova knjiga predstavlja celinu koja se odlikuje skladnošću i čistotom socijalnog lirizma u reči i slici: Miheličeve litografije su zbog malog formata knjižice nešto izgubile na grafičkoj upečatljivosti, ali bile su oporije od samih pesama i predstavljale su pravi, autentični izraz raspoloženja besposlenog čoveka. „To je bila prva pobuna, pobuna koja je zazvonila više nostalgično i tragično nego revolucionarno, ali uprkos tome pobuna koju su tada osuđivali i osudili“, govori kasnije autor.²⁵ Kad je 1934. dobio službu u Kruševcu, mogao se lakše vratiti slikarstvu i približiti seoskom svetu. Kruševački i zatim rani ptujski motivi otkrivaju više opisnog realizma i objektivniju karakterizaciju sela, pre svega bučnih sajмова, što Miheliča približava hrvatskoj grupi Zemlja.

¹⁵ Ivo Brnčić, „Umetnost i tendencija“, „Ljubljanski zvon“ LVI, Ljubljana 1936, str. 313—327; preštampano: „Vreme i savest“, Zbornik eseja i kritika pisaca, boraca i revolucionara, Beograd 1960, i „Čas in zavest“, Eseji i kritike, Ljubljana 1961, str. 285—300.

¹⁶ Anton Ocvirk, „Pregled slovenačke literature od 1918. do 1938“, „Ljubljanski zvon“ LVIII, Ljubljana 1938, str. 593—599.

¹⁷ Ludvik Mrzel-Frigid, „Inteligencija i društvo“, „Ljubljanski zvon“ LIII, Ljubljana 1933, str. 361.

¹⁸ Bratko Kreft, „Povodom dve izložbe“, „Književnost“, II, Ljubljana 1934, br. 10, str. 72.

¹⁹ Bratko Kreft, „Povodom Detonijeve mape“, „Književnost“, II, Ljubljana, 1934, br. 11—12, str. 422.

²⁰ Karel Dobida, „Hinko Smrekar“, Ljubljana 1957, str. 20.

²¹ Vladimir Bartol, „Hinko Smrekar, tumač svoga vremena“, „Slovenski poročevalac“, God. XIII, br. 282, Ljubljana 29. XI 1952, str. 10.

²² Ljerka Menaše, Filip Kalan, Zoran Kržišnik: „Nikolaj Pirnat“, Ljubljana 1960, str. 39.

²³ Nalazimo je čak i kod Mihe Maleša i Staneta Kregara, koji su se od konkretne stvarnosti izrazito udaljavali.

²⁴ Karel Dobida, „Maksim Sedej Predgrađe“, „Ljubljanski zvon“ LIII, Ljubljana 1933, str. 698—699.

²⁵ Milenko Šober, „U poseti slikaru Francetu Miheliču“, „Borec“, Ljubljana 1966, br. 5, str. 403.

To realističnije opisivanje života posledica je boravka u njemu stranoj sredini čiji život nije upoznao u samoj njegovoj suštini već ga je samo spolja opažao. U delima iz ptujskog perioda (1936—1941) dolaze do izraza dve umetnikove najsnažnije slikarske osobine: senzibilni kolorit koji je često nosilac melanholičkog, mračnog raspoloženja — neka bezimena žalost veje sa tih slika — i isprepletenost života i smrti, prisutna već i u starijim grafikama, pojavljuje se sad sa novom snagom i u novim oblicima. Njegovom svetu — seljaku, latalici, prosjaku — pridružuju se karnevalske teme sa njihovom istinitom fantastikom koja slikaru omogućuje da izrazi jezgru i svoga i tudeg bednog života: teskobu, očajanje, smrt. France Mesesnel, naš najodlučniji progresivni kritičar između dva rata, koji i pored službovanja u Skoplju (1928—1938) prati slovenačko umetničko stvaranje, pisao je o toj fazi Miheličevog slikarstva: „To što je sad izložio nije nastalo samo u intimnom produblivanju problema naše sredine i ljudi, već takođe i u poštenom naporu i traženju svog osobenog izraza. Mihelič nije robusni zavojevač, već pesnički zadubljen posmatrač: o tom svedoče ravničarski pejzaži sa skoro koroovskim raspoloženjem; no kroz idiličnost se svugde provlači ozbiljnost dana i života. Takav je takođe i pejzaž iz Haloza; ceo Mihelič se pokazuje u *Mrtvom kurentu* koji je naslikan sa izuzetnim osećanjem za tragično. Grupa ljudi u beskrajno blagom prizoru ranog proleća razbijena je na pojedinačne figure ljudi date u trenutku kada iz groteske prelaze u čistu ljudsku tugu. Tom slikom, koja nije folklorna ilustracija, već deo samog života, Mihelič se najviše približio našem čoveku i njegovom vremenu, te se ukorenio u tle na kome živi“.²⁶ *Mrtvi kurent* (1938) je zadovoljio umetničkog kritičara i angažovanog čoveka koji je zahtevao da umetnik mora „celim svojim bićem da prodre u svoje doba, da traži i upozna istinu makoliko bila ona odbijajuća i strašna. To će biti temelj koji čovek postavlja za ostvarenje nove umetnosti, slobodne od svih tradicionalnih oblika“.²⁷

U godinama zagrebačkih studija su, pored Nezavisnih, i neki drugi umetnici ostvarili niz grafika i crteža socijalnog sadržaja. To je, pre svega, bio odjek uznemirenog vremena i izraz mladalačke pobune zbog socijalnih nepravdi. Socijalne motive nalazimo u ranim laviranim crtežima Gabrijela Stupice (1913), u grafikama i crtežima Zorana Mušiča (1909); Evgen Sajovic (1913) je u bakrorezu sačuvali uspomenu na zagrebačka predgrađa; Marij Pregelj (1913—1967) u linorezu *Čistačica* velikim potezima pojednostavljuje oblike i raspoređuje svetlost — što izražava nešto od one snažne napetosti koju je kasnije razvio do tragičnog vrhunca. Zoran Didek (1910) je u litografiji obrađivao motive kao *Krojačica*, *Zadušnice* (1933); Klavdij Zornik (1910) je u litografijama prikazivao besposlene iz zagrebačke socijalne hronike. Slikar France Uršič (1909) koji je kao ilustrator saradivao u slovenačkoj progresivnoj štampi, u litografijama je oblikovao zagrebački svet predgrađa, a kasnije se pak posvetio karikaturi. Lajči Pandur (1913) se posle zagrebačke tematike vratio svom prekomurskom seoskom svetu. Tu su još Mirko Lemez (1912) i Vladimir Lamut (1915—1962), Stane Kumar (1916), Franjo Golob (1913—1941) i Lojze Šušmelj (1913—1942) koji su dopunili slovenački udeo u prikazivanju socijalnih deformacija zagrebačkih sirotinjskih četvrti.

Na poslednjoj trojici bismo se ukratno zadržali jer su se pored svog umetničkog rada bavili takođe i socijalnim programom aktivnog približavanja umetnosti narodu, pre svega pod uticajem Krste Hegedušića i Zemlje. Kumar²⁸ je, još za vreme studija, sa svojim propagandnim i ilustrativnim linorezima i drvorezima učestvovao u ilegalnoj i legalnoj progresivnoj štampi. Razvio je tvrd, realistički crtež koji se, tokom školovanja, oslobodio; njegov u osnovi realistički način dobio je izrazitiju ličnu notu. Po ugledu na Hegedušića i pod njegovim mentorstvom, okupio je 1938. grupu slikara Gruda,²⁹ koji su pre svega u crtežu i grafikama teležili socijalne teme. Rat je prekinuo delovanje grupe, ali nije mogao uništiti napredne ideje i znanje koje su od Kumara dobili članovi Grude. Među njegovim tadašnjim učenicima bio je Vladimir Laković (1921) koji je već tada crtao socijalne motive iz svog siromašnog kraja i pred sam rat imao je izložbu. Franjo Golob i Lojze Šušmelj su već kao studenti zagrebačke Akademije izlagali 1937. u Celju, a dve godine kasnije u Rušama. Prvu svoju izložbu oni su posvetili slovenačkom selu, a drugom su želeli da približe umetnost ruškim radnicima. Na celjskoj izložbi dela ova dva umetnika pokazuju već snažan uticaj Hegedušića; uskoro po završenim studijama obojica doživljavaju unutarnji konflikt između dvojakih uticaja dva moćna učitelja. Prvi je France Kralj kod koga su učili na Tehničkoj srednjoj školi u Ljubljani, drugi je njihov glavni zagrebački uzor Krsto Hegedušić. Golob se pored crkvenog slikarstva takođe bavio i otkrivanjem fresaka i tako došao u dodir sa starijem slovenačkom umetnošću. U zbirci drvoreza sa motivima iz koruške narcodne pcezije približio se primitivnom ekspresionizmu koji je delimično pomešan sa elementima simbolizma i fantastike. Poslednja Golobova veća slikarska dela su *Radnička porodica* (1939—1940) i *Popov Terc* (1940)³⁰. Šušmelj, u dilemi između grada i sela, odlučuje se takođe za svoje kobanske hribe. Godine 1940. izdao je zbirku linoreza sa motivima iz domaćeg kraja, u kojima su ekspresionističke težnje očigledne. Umetničke dileme oba ova slikara ostale su nerešene.

Vreme je proticalo. Problemi raznih pogleda na svet i umetnost, politički, ekonomski, privatni i opšti, su se zbili u jedan jedini koga je Ivo Brnčić jednostavno formulisao i na njega dao odgovor još 1938: „Opstanak slovenačkog naroda znači istorijsko delovanje koje ne spada u okvir čovečije odgovornosti. Naš narodni opstanak nije krivica zbog koje bi nam trebalo da bude dosuđeno ispaštanje. Nemamo izbora: opstati, živeti — to je prosto naprosto naša jedina mogućnost. I makar naša nevolja bila još beznadežnija, naše snage pred protivnikom još neznatnije, opasnosti koje nas okružuju još strašnije — ipak ne možemo stvoriti ništa drugo do boriti se za sopstveno održanje, za posedovanje svoga dela, za svoj glas, za život“.³¹ Oni koji su između dva rata tako često patili zbog osećanja da su žrtve istorijske determiniranosti socijalnih prilika u Sloveniji, postali su u oružanom ustanku stvaraoci nove istorije i novih socijalnih struktura. Neslučena veličina ustanka bila je rezultat pozitivnih procesa u društvu — među njima, socijalna umetnost ima svoj udeo.

U užu definiciju i detaljno razlučivanje šta je socijalna umetnost i šta možemo uvrstiti pod taj naziv, u okviru ovoga prikaza se ne možemo upuštati. Ovde nas je rukovodilo samo umetnikovo

priznavanje postojanja klasnog društva i negativnih posledica takvog društvenog uređenja, posledica koje su se izražavale u različitim oblicima eksploatacije tuđeg rada i života. Naravno, takav odnos prema ovim problemima dostiže različite stupnjeve i oblike izražavanja koji polaze od golog, stvarnog opisivanja društvenih pojava do kritičkog podvlačenja odlučujućih negativnih pojava i konačno, do upornog razotkrivanja eksploatora i davanja istinskih vrednosti nosiocima pozitivnih težnji u društvu, a to su oni koji su spremni i sposobni da ostvare jedan pravedniji svet. Tako izabran prikaz slovenačke socijalne umetnosti je dovoljno bogat i izdiferenciran, i otkriva dublje preseke protivurečnosti društva, ali pokazuje takođe i neke nejasne granice jer se poneka socijalna istina iskrivljava u sentimentalnu istinu o siromaštvu. Celina sadrži značajne odlike slovenačke ekonomske strukture kao i političke i kulturne prošlosti i sadašnjosti. Umetnici su i sami bili intelektualni proletarijat, likovni umetnici manje društveno organizovani u otporu nego književnici, pa su zbog toga bili više izloženi raznim oblicima pritiska. I najmanje razotkrivanje nekog negativnog stanja za umetnika je bilo ekonomski sudbonosno. Pored nedovoljnog otkupa i besposlenosti, kontinuirani razvoj slovenačke umetnosti ometala su i nasilna premeštanja profesora crtanja — najčešći poziv slikara — u udaljene krajeve države, što dalje od gradova. Ako tome dodamo da je većina umetnika koji su se bavili socijalnom problematikom poticala iz nižih društvenih slojeva, siromaštvo ih je pratilo sve do drugog svetskog rata, kada su neki bili stari već i preko trideset godina. Ako uzmemo u obzir sve osobenosti sa svim subjektivnim komponentama, imaćemo u grubim crtama naznačene uslove pod kojima je nastala slovenačka socijalna umetnost, kao i njene mogućnosti i granice.

Kvalitet socijalne tematike u slovenačkoj umetnosti leži u poštenom odnosu prema domaćem čoveku, kao i u umetničkom naporu da toga čoveka otkrije u svoj njegovoj raznolikoj istinitosti. Tu je seoski svet, ne više moćan ni u dobru ni u zlu, već bedan, u propadanju, bez one veličanstvene tragike stradanja koja pobuđuje osećanja, tu su stranački sukobi, podmukli i iz zasede. U tom mučnom svetu se kao iskre nadanja pojavljuju prizori pobune i otpora. Iz te materije umetnici su ostvarili svoj svet, prisan i duboko osećajan, njihova snaga je u celovitosti problema koji je i njihov ličan i istovremeno problem njihove klase ili grupe. Socijalno najviše kritička, ohrabrujuća i buntovna je grafika, posebno karikatura, koja se sa trojkom Tratnik-Smrekar-Pirnat uzdigla do punovrednog umetničkog izraza, a sa Tratnikom i Pirnatom dostigla je međunarodnu vrednost. Linija socijalno kritičkih grafičara ostvarila je, kako po sadržaju tako i likovno, nov, kvalitetan stupanj i na njenom temelju se razvijala kasnije i grafika narodnooslobodilačkog rata, a od nje je takođe zavisio uspon grafike posle oslobođenja. Socijalno kritičkog slikarstva je manje, a skulpture još manje, jer zakonitosti odnosa umetnik-društvo deluju mnogo jače na planu te dve discipline; male mogućnosti slovenačkih prilika su tu zavisnost umetnika od društva još više pogoršale. Slovenačko socijalno slikarstvo je problemski produbljeno i svaki umetnik ustrajno traži za svoju novu tematiku uvek nova likovna rešenja. Samo iznimno ponekog od njih odlikuje elementarna borbena priroda, svima pak je svojstven širok

humanizam kojim su bolna spoznanja i lična tragična iskustva preneli u više lirične nego epske, više opore nego odlučne prikaze koji su postali svojina celog naroda. Kad je počeo narodnooslobodilački rat široko je odjeknula pesma Srećka Kosovela, Pirnatove karikature su unele veseliji duh u mrak okupacijskih dana, a Miheličev *Mrtvi Kurent* postao je simbol borbe protiv sila uništenja.

²⁶ France Mesesnel, „Jesenje izložbe u Ljubljani“, „Sodobnost“ VII, Ljubljana 1939, br. 7—8, str. 318—319.

²⁷ France Mesesnel, „Umetnik i njegovo doba“, „Sodobnost“ VII, Ljubljana 1939, br. 7—8, str. 318—319.

²⁸ M. L. (Miklavž Liška): „Trideset godina umetničkog stvaranja“, „Borec“, Ljubljana 1966, br. 4, str. 379—380;

Vera Visočnik, „Stane Kumar, slikar i grafičar“, „Borec“, Ljubljana 1968, br. 3, str. 280—281.

²⁹ Branko Rudolf, „Višestruko značajna izložba“, „Delo“, Ljubljana 1968, br. 353, str. 5;

isti, „Povodom izložbe Grude u Mariboru“, „Naši razgledi“, XVIII, br. 2 (404), Ljubljana, str. 48.

³⁰ Fran Šijanec, „Savremena slovenačka likovna umetnost“, Maribor 1961, str. 236—238; Andrej Ujčić, „Neke misli o mariborskom slikarstvu između dva rata“, „Sinteza“, Ljubljana 1968, br. 9, str. 19—24; V. V. (Vera Visočnik), „Rat je prekinuo njihovo stvaranje“, „Borec“, Ljubljana 1967, br. 11, str. 918—920.

³¹ Ivo Brnčić, „1918—1938“, „Ljubljanski zvon“, LVII, Ljubljana 1938, str. 401.

Azra Begić

SOCIJALNA
UMJETNOST
U BOSNI
I HERCEGOVINI

Ako pojam „socijalna umjetnost“ uzmemo u širem smislu, ne vezujući ga isključivo za borbu proletarijata i direktnu političku propagandu, onda ćemo čak i u periodu koji neposredno predhodi I svjetskom ratu u djelima bosansko-hercegovačkih autora zapaziti znake socijalne angažovanosti — kod Đoke Mazalića a pogotovo kod Karla Mijića, čija *Kolona radnika* iz 1913. zvuči kao prolog borbenoj umjetnosti IV decenije. Ovoj tendenciji priključićemo u tom slučaju i Petra Tiješića koji već početkom III decenije odlazi u bosanske rudnike da slika život rudara, pa na tu temu, među prvima u nas, izdaje i jednu mapu litografija.¹ Sličnom tematikom bavili su se kraće vrijeme Roman Petrović, Karlo Mijić i Atanasije Popović.² Pa i kod drugih naših umjetnika starije generacije u nizu žanrska i folklornih motiva nastalih u III i IV deceniji „zazvuči katkad i topla socijalna nota“³, no ovakvi rezultati uglavnom su usputnog karaktera, više plod humanog „saosjećanja s motivom“, nego nekih revolucionarnih ideja. Jedan jedini među starijima izdvojiće se i s vremenom izrasti u istinskog slikara ljudske bijede: Roman Petrović.⁴ Duboko human, veoma kulturnan, po mnogo čemu izuzetna ličnost, ovaj „nosilac svega avangardnog u Bosni i Hercegovini“ stvorio je opus nejednake vrijednosti, u kome jedan sivi osnovni ton kao skrama prekriva bića i predmete,⁵ u kome se sentimentalnost miješa sa revoltom a ekspresionistička deformacija ide ruku pod ruku sa postkubističkim uticajima i tragovima akademskog realizma, a ipak sve to ima onaj poseban, Romanov pečat, pečat po kome se njegova djela izdvajaju i prepoznaju. Nije nikakvo čudo što ga mladi koji se tridesetih godina vraćaju sa studija zadojeni idejom o društvenoj funkciji umjetnosti prihvataju kao svog rodonačelnika: Romanov mizerabilizam savršeno se uklapao u njihove težnje.⁶

Osnovno obilježje IV decenija u Bosni i Hercegovini je baš to podmlađivanje umjetničkih redova, slobodnije prihvatanje novih ideja, veća otvorenost prema svijetu i životu karakteristične za period mladosti. Uticaji dolaze iz većih centara, u prvom redu iz Zagreba i Beograda. Pored Pariza, u kome naši umjetnici redovno dopunjuju svoju likovnu naobrazbu, u ideološkom pogledu ne smije se prenebregnuti ni uticaj Praga, gdje studira velik broj bosansko-hercegovačkih intelektualaca.⁷ Uz Romana Petrovića, protagonisti socijalne umjetnosti u Bosni i Hercegovini su trojica umjetnika: Vojo Dimitrijević, Ismet Mujezinović i Danijel Ozmo. Sva trojica našla su se na okupu u Sarajevu 1936.⁸ Među ostalim, i oni su doprinijeli da je druga polovina decenije burnija, borbenija⁹, značajnija po broju i po karakteru izložbi, po pokušajima da se Sarajevo uključi u izložbenu aktivnost drugih jugoslavenskih centara,¹⁰ a naročito po sve oštrijoj diferencijaciji između „socijalne umjetnosti“ i „artizma“. U svemu tome uloga kritike je zaista provorazredna.¹¹

Sa socijalnom tematikom prvi je nastupio Danijel Ozmo 1932. godine¹² i od tada je više nije napuštao. Dva ciklusa izdvajaju se u njegovom djelu: prvi na temu noćnog života a drugi posvećen životu i radu proletarizovanog bosansko-hercegovačkog seljaka. U početku podijeljen između skulpture, slikarstva i grafike, Ozmo se kasnije sve više okretao ka grafici. Tako je 1939. izdao mapu od 20 linoreza pod nazivom *Iz bosanskih šuma*, prvu te vrste u Bosni i Hercegovini poslije Tiješićeve o

kojoj je već bilo govora. Stilski, njegova djela pripadaju jednoj vrsti umjerenog ekspresionizma i mislim da im je već ondašnja kritika dobro odredila koordinate, svrstavši crteže između Grosza i Hegeđušića a grafiku, donekle, pod uticaj Masereela.¹⁴ Ismet Mujezinović stigao je u Sarajevo poslije studija i višegodišnjeg boravka u Zagrebu, Beogradu, Parizu, Splitu. Nemiran duh, zanosio se različitim idejama, bavio scenografijom, glumom, režijom... Naročito mu je boravak u Parizu proširio vidike, doveo ga u dodir s jednom grupom komunističkih intelektualaca, zainteresovao ga za Freuda i nadrealiste. Oduševljen Groszom, veoma rano počeo je da u svojim crtežima bilježi sjaj i bijedu građanskog društva. Budući da su mu neke karakteristične kompozicije iz tog vremena izgubljene,¹⁵ ovi vehementno i virtuosno rađeni crteži najbolja su likovna svjedočanstva njegovog socijalnog bunta u ovom periodu.

Pored ove dvojice, najživlje i najpotpunije se angažovao Voja Dimitrijević.¹⁶ Koliko nam je poznato, on jedini među bosansko-hercegovačkim umjetnicima pravi slike na temu građanskog rata u Španiji i rata uopšte, linoreze sa deklarativnim nazivima *Mi smo za mir*, *Mi nećemo rat*, pored čitavog niza drugih djela koja pripadaju ovoj struji. Uvijek na vjetrometini, u prvim redovima, tražio je u to vrijeme svoj vlastiti izraz između ekspresionizma i nekih uticaja Pariške škole i bio izvršno primljen od ondašnje kritike u Sarajevu i Beogradu.

Sa ovom trojicom, uz Romana Petrovića, manje-više redovno je nastupala i Mica Todorović, školski drug većine Zemljaša. Umjetnosti revolta treba pripisati nekoliko njenih crteža — karikatura tipova iz malograđanskog društva, s kojima je platila svoj obol sugestivnoj zagrebačkoj atmosferi, i jedan daleko zanimljiviji ciklus groteski, veoma rafiniranog crteža, čiji sadržaj znači potpunu negaciju svih sakrosanktnih društvenih vrijednosti. Bio je to, međutim, protest izrazitog individualiste: skeptik po prirodi, Mica Todorović je bila i ostala protivnik proklamovanja bilo kakvih ciljeva stranih biću umjetnosti.¹⁷

Ovaj krug periferno je dodirnuo i Rizah Štetić¹⁸, zagrebački đak, koji u to vrijeme redovno izlaže u Zagrebu i Beogradu. Njegovi radovi pojavili su se na tematskoj izložbi „Bosansko selo“ 1940, a iste te godine Štetić je izdao grafičku mapu *Bosna*, u kojoj je sakupio svoje ranije nastale linoreze.

Naša tema ograničena je ovdje na ono što se dešavalo na tlu Bosne i Hercegovine, poglavito u Sarajevu, jer u to vrijeme ostali naši centri (Banja Luka, Mostar, Tuzla) nemaju nekog većeg značaja ni u bosansko-hercegovačkim relacijama. Zato će bosansko-hercegovački umjetnici koji djeluju u drugim sredinama biti obuhvaćeni na drugom mjestu: Ivo Šeremet u sklopu socijalne umjetnosti beogradskog kruga, a Omer Mujadžić u sklopu zagrebačke Zemlje; donekle se socijalnom tematikom bavio i Hakija Kulenović u Šapcu.

¹ Nažalost, one su interesantnije zbog svog ranog datuma nego zbog svojih likovnih vrijednosti. Dr. Smail Tihčić stavlja ovu mapu u 1921, Dr. Smiljka Šinik u 1922, a Dr. Sida Marjanović u 1923. g. (S. Tihčić, ELU, Zagreb, 1966, knj. 4, str. 1422, S. Marjanović: — tekst u monografiji „Socijalistička republika BiH“, Svjetlost, Sarajevo, 1963, str. 35, S. Šinik: Atanasije Popović, Katalog izložbe, Zavičajni muzej Trebinje, 1968.).

² Iz navedenog teksta Dr. S. Marjanović saznajemo da je 1924. „Mijić obradivao rudare u Kaknju, a Petrović varešku i zeničku željezaru“. Međutim, trebalo bi provjeriti ne dugujemo li iznenadnu poplavu ovakve tematike društvenoj narudžbini, jer je te iste godine Atanasije Popović

radio za Ministarstvo šuma i ruda tri velike kompozicije: — *Iz rudnika Breza, Željezare u Varešu i Pilane u Drvaru*. Premda je Tiješićev slučaj donekle drukčiji, jedno je izvjesno: da ni on svoje rudare nije slikao u znak protesta protiv vladajućeg društvenog poretka.

³ Hamza Humo, „Jedna umjetnička izložba iznad publike“, „Pregled“, Sarajevo, 1929, sv. 70, str. 218—221.

⁴ Svoj čuveni ciklus *Djeca ulice*, posvećen besprizornima, počeo je da slika još 1929.

⁵ Ovo ne važi za akvarele.

⁶ Evo šta o Romanu Petroviću kaže najznačajniji kritičar tog perioda Dr. Jovan Kršić: „Ova najnovija velika platna imaju pretenzija da prikazu novu stvarnost, da istaknu tendenciju i umetnički opisu neka zardana mesta naše rasklimane društvene mašine. Zato i pri oceni ovog slikarstva na prvo mesto dolaze pitanja koja su izvan svakog artizma, a to je pitanje virulentne socijalne prodornosti teme i pitanje psihološke ubedljivosti pri njenom tretiranju...“ (J. K.: „Izložba Petrović—Studin—Bajlon“, „Pregled“ VII/1933, sv. 112, str. 233—235).

⁷ Duh Praga, praške umjetničke i političke avangarde, osjetiče se naročito prilikom formiranja Collegiuma Artisticuma.

⁸ Jedino je Ozmo stigao godinu dana ranije.

⁹ U to vrijeme formirano je u Sarajevu više grupa. Karakteristična je njihova labavost i kratkotrajnost. Nema zajedničke poetike, a najčešće ni zajedničkog programa. Čini mi se stoga da su jedine grupe koje zaslužuju to ime Krug (1935—1937.), Collegium Artisticum (1939—1940.) i Petorica (1941). Kičma Kruga bili su Đoko Mazalić i Karlo Mijić. Uz njih su redovno izlagali Branko Šotra i Hinko Laas a jednom je nastupio i Josip Monsino—Levi. Krug je bio izložen žestokim napadima ljevičarske štampe, koja mu je naročito zamjerala odsustvo socijalne angažovanosti (Vid Florijan/Eli Finci): „Izložba Kruga“, „Brazda“, Sarajevo, I/1935, str. 32; M. K. D.: „Izložba grupe Krug“, „Pregled“, Sarajevo, XI/1937, sv. 167, str. 742—743).

U ovom slučaju mislimo samo na grupu likovnih umjetnika okupljenih oko Collegiuma Artisticuma, koji, kao što će se vidjeti, ima daleko šire značenje.

Grupa Petorica nastupila svega jednom, u okviru djelovanja Društva inženjera; okupila je istomišljenike, nastavljače programa Collegiuma Artisticuma na likovnom planu.

¹⁰ Izložbe sarajevskih umjetnika (1937/38.), Grupe slikara iz Bosne (1939.), te Voje Dimitrijevića i Danijela Ozme (1940.) — sve u Beogradu.

¹¹ Iz kritičkih prikaza, rasutih po sarajevskim novinama i časopisima nije teško uočiti da je socijalna umjetnost bila zahtjev vremena. No istini za volju valja priznati da se kritičari ozbiljno trude da ne zapostave ni likovne vrijednosti djela, upuštajući se u formalne analize, razlučujući akademske od modernijih shvatanja.

¹² Đoko Mazalić, „I jesenja izložba likovnih umjetnika Drinske banovine“, „Večernja Pošta“, Sarajevo, 31. X 1932.

¹³ 48 litografija Romana Petrovića u Albumu i monografiji Bosne i Hercegovine iz 1929. posve su drukčijeg karaktera.

¹⁴ Đorđe Popović, „Izložba sarajevskih likovnih umjetnika“, „Pravda“, Beograd, 4. I 1938, str. 6.

¹⁵ Pehlivani, Ručak u školi, Prosjakinja i dr. Inače se u vrijeme svog boravka u Sarajevu Ismet mnogo bavio portretom.

¹⁶ „Voju Dimitrijevića najjače je dotakao val tzv. socijalnosti i poneo ga sa sobom. Njegova tri velika platna (*Afrika 1935*, *Dekoracija*, *Štednja*) prikazuju jedno: život gradske sirotinje koja tavori po skloništima, po tavanicama i koja nalazi ležaj onde gde je san obori, na klupama, na zemlji...“ (Jovan Kršić: „Dve izložbe“, „Pregled“, Sarajevo, IX/1935, sv. 143—144, str. 642—644).

„Tri velika platna (Voje Dimitrijevića) svedoče o njegovom napretku iz sveta apstraktnog kolorizma u svet stvarnog slikarskog posmatranja životne stvarnosti... Linorezi g. Dimitrijevića iz političke i socijalne stvarnosti naših dana, sa poštenom otvorenošću misli, predstavljaju efikasno sredstvo šibanja imperijalističke civilizacije...“ (Vid Florijan: „Dve izložbe“, „Brazda“, Sarajevo, I/1936, br. 2, str. 59—61).

¹⁷ Da se radilo samo o epizodi u njenom opusu govori činjenica što se odmah po završetku ovog ciklusa 1933. okrenula ka lirskom intimizmu, kojemu će, uz rijetke izuzetke, ostati vjerna u toku četvrtie i idućih decenija.

¹⁸ Socijalnoj umjetnosti pripada, uglavnom, samo grafički dio njegovog opusa u kome se jasno razaznaju Hegeđušićevi uticaji.

Zanimljivo je da su članovi KP Branko Šotra i Muhamed Kulenović¹⁹ bili, po svemu sudeći, više angažovani na političkom nego na umjetničkom polju. Dok se po naslovima nekih Kulenovićevih djela da zaključiti da je obrađivao i socijalnu tematiku (*Drug, Radnička penzija, Proleter*), Šotrina djela iz tog vremena nemaju nikakvih izrazitijih obilježja po kojima bismo ih mogli svrstati u socijalnu umetnost.²⁰

Težnje mladih da pomoću umjetnosti podstaknu na borbu, da kulturno i politički aktiviraju sredinu uskoro nalaze i svoju organizacionu formu, koja u to vrijeme nema pandana u čitavoj Jugoslaviji. Naime, sve veća koncentracija duhovnih snaga u Sarajevu i rastući uticaj KP²¹ dovode 1939. do formiranja Collegiuma Artisticuma — masovnog udruženja koje u svom programu spaja dva veoma ambiciozna cilja: punu socijalnu angažovanost i savremeni umjetnički izraz. Osnivači ovog velikog tijela bili su muzičar Dr. Oskar Danon, arhitekta Ing. Jahiel Finci, slikar Vojo Dimitrijević i koreograf Ana Rajs. Ime je pronađeno kasnije, ali je program odmah bio jasan: stvoriti sintetičko pozorište koje bi objedinilo manje-više sve umjetnosti — od muzike, plesa, pantomime, arhitekture, slikarstva i filma do drame i poezije, koristeći se pri tome „voice-band“-om²² te iskustvima Mayerholda, Tairova, a naročito E. F. Buriana.²³ Da bi privukli što više publike, osnivači su se, za prvi put, zadovoljili jednim izborom iz narodne poezije, uvjereni da će narodne pjesme najmanje izazvati sumnju u političku pozadinu. Tako je sastavljen program prvog nastupa udruženja pod naslovom „Veče muzike, pokreta i narodne poezije“. Pored uvoda, u kome se iznose razlozi zajedničkog istupanja,²⁴ uz program su objavljeni i teoretski tekstovi osnivača.²⁵ Rezultate ove večeri ne treba precjenjivati, jer su izvođači, uglavnom, bili amateri. Nedostatak iskustva i tehničkih pomagala nadoknađivali su entuzijazmom. Pozorišni izraz je osavremenjen: izbačen je zastor, uvedeni su muzika, film, pokret i svjetlo. Duša svega bio je Oskar Danon, a ne bi se smjelo zaboraviti ni Dr. Jovana Kršića, jednog od najznačajnijih animatora kulturnog života u Sarajevu tog vremena, koji je svojim tumačenjem duha narodne poezije pružio dragocjenu pomoć izvođačima. Za vrijeme održavanja priredbe organizovana je mala prigodna izložba radova Todorovićeve, Dimitrijevića, Mujezinovića i Ozme. Od tada će izložbe uz priredbe Collegiuma Artisticuma i obratno postati pravilo. U februaru 1940. Udruženje se konstituisalo pod gornjim imenom kao sekcija Sarajevske filharmonije i možda nećemo pretjerati ako kažemo da je uskoro u svojim rukama držalo čitav kulturni život grada, postavši neka vrsta narodnog univerziteta u okviru koga su se priređivali koncerti popraćeni tumačenjima, držala predavanja na aktuelne teme iz baleta, slikarstva, sociologije, arhitekture, muzike... Collegium Artisticum uspješno je organizovao i izložbu radova Mujezinovića, Dimitrijevića, Ozme i Štetića na temu „Bosansko selo“ (29. IX — 13. X 1940), čiji je cilj bio „formiranje prisnijih veza grada prema selu i pobuđivanje interesa za život bosanskog seljaka.“²⁶ Na izložbi je provedena zanimljiva anketa a izveden je i jedan kombinovani scensko-muzički program sa djelima naših pjesnika, književnika i kompozitora.²⁷

U decembru 1940. Collegium Artisticum pojavio se kao izdavač knjige češke novinark Nore Fried „Zašto plače mala Ema“.

Pod nedužnim licem pripovijetki za djecu krio se „duboki moralni smisao“, propagiralo „drugarstvo, ljubav prema miru i zajednici“.²⁸ Paralelno sa izlaženjem knjige iz štampe, ove pripovijetke postavljene su na scenu, pri čemu su se obilato koristila iskustva sintetičkog teatra i scenske metafore u duhu E. F. Buriana. Bio je to, svakako, najviši scenski domet Collegiuma Artisticuma. No budući da su ovaj put političke intencije bile očigledne, repriza nije nikada održana, knjiga je odmah zabranjena a organizatore su saslušavali u policiji.²⁹

Tako je ugušena djelatnost najznačajnijeg progresivnog udruženja u Bosni i Hercegovini, ali se njegovi članovi nisu dali zbuniti. Ing. Jahiel Finci prešao je na rad u Društvo inženjera.³⁰ Društvo je početkom 1941. „na inicijativu jedne grupe sarajevskih slikara“ priredilo Izložbu likovne umjetnosti i idejnih skica Doma tehničke radinosti Društva inženjera Sarajevo, na kojoj su nastupili Petorica: Dimitrijević, Mujezinović, Petrović, Ozmo i Todorovićeve. Iz uvodnog teksta u katalogu jasno se mogu razabrati intencije organizatora³¹ — djelovanje istih onih snaga koje su pokrenule Collegium Artisticum.

Skori rat prekinuo je ovaj polet. Mujezinović i Dimitrijević krenuli su u NOB, Todorovićeve su uhapsili i poslali u logor, Ozmo je strijeljan u Jasenovcu, samo je Roman ostao u Sarajevu. Jedna epoha je završena.

¹⁹ Godine 1933. bio je Muhamed Kulenović, zbog svoje političke aktivnosti, protjeran iz Krakova u Travnik, gdje je proživio sve do svoje traagične smrti 1941.

²⁰ To su uočili još ondašnji kritičari. Tako mu Eli Finci jednom prilikom oštro zamjera što „troši svoje sposobnosti na sitnorealistički regionalizam“ (Vid Florijan: „Dve izložbe“, „Brazda“, Sarajevo, I/1936, br. 2, str. 59—61).

²¹ U to vrijeme u Sarajevu djeluju Avdo Humo, Hasan Brkić, Vlado Jokanović, Rato Dugonjić, Slaviša Vajner-Čiča i drugi.

²² Umjetnost kolektivne recitacije. O njoj je pisao Danonov kolega sa studija Dr. Vojislav Vučković (V. V.: „Umjetnost kolektivne recitacije — njen moralni i socijalni značaj“, „Brazda“, Sarajevo, I/1936, br. 2, str. 51—55).

²³ Avangardni praški kompozitor, pjesnik i režiser (vidi Žižek Fran: „Praška pozorišta“, „Pregled“, Sarajevo, XII/1938, sv. 175—176, str. 443—448).

²⁴ „...Htjeli smo pokazati da nismo uzalud proveli tolike godine učeći po školama, po radionicama, u životu. Htjeli smo pokazati da nam nije težak nikakav napor, nikakva žrtva, kada je u pitanju podizanje našeg ambijenta i nas samih na jedan viši kulturni stepen...“ (Iz Programa, Sarajevo, oktobar 1939.).

²⁵ O. Danon, „Nešto o sintetičkoj sceni“, J. Finci: „Arhitektura pozornice u sintetičkom pozorištu“, A. Rajs: „O plesu u sintetičkom pozorištu i o plesu uopšte“, V. Dimitrijević: „Učešće-slikara u sintetičkom teatru“, J. Kršić: „Skrivene vrednosti naše narodne pesme“.

²⁶ „Brojne kulturne priredbe“, „Jugoslavenski List“, Sarajevo, 1930, br. 225, str. 6.

²⁷ Kranjčevića, Kočića, Muse Čazima Čatića, Gotovca, Papandopula, Tajčevića, Konjovića, Baranovića.

²⁸ „Collegium Artisticum izdaje pripovijetke za djecu“, „Jugoslavenski List“, Sarajevo, 1940, br. 296, str. 6.

²⁹ Vojo Dimitrijević, „Sjećanje na Collegium Artisticum“, „Izraz“, Sarajevo, III/1959, br. 4, str. 443—445.

³⁰ Sekretar Društva bio je Slaviša Vajner-Čiča.

³¹ „Svoj Dom tehničke radinosti Društvo je zamislilo kao jedno novo kulturno žarište našeg grada, kao mjesto na kome će se manifestovati stvaralačke inicijative iz oblasti tehničke i likovne kulture...“ i dalje: „Pod vođstvom jedne pozitivne stvaralačke ideje, koju najbolje može da predstavlja baš Društvo inženjera, mogu zaista da se na jednom poslu nađu složni svi naši građani bez obzira na njihove političke, nacionalne, verske i sve druge razlike.“ (Katalog Izložbe, Sarajevo, 26. I—10. II 1941).

Boris Petkovski

SOCIJALNA UMETNOST U MAKEDONIJI 1930—1950

Period između dva svetska rata bio je u Makedoniji obeležen složenom društvenom situacijom. Neoporavljena od razaranja nekoliko teških ratnih sukoba (dva balkanska rata i prvi svetski rat) ova zemlja bila je posle 1918. meta izukrštanih interesa balkanskih država. Tako makedonski narod nije ni u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca postigao svoj nacionalni integritet. On je praktično i „de jure“ bio jednostavno „ukinut“: pretvoren u stanovništvo Južne Srbije, izložen sistematskoj denacionalizaciji i eksploataciji, lišen svake mogućnosti za posebni nacionalni, kulturni i umetnički razvitak.

U takvoj Makedoniji sve društvene suprotnosti dobile su neobičnu reljefnost i težinu. Ta nerazvijena, zaostala zemlja sa neoformljenom radničkom klasom bila je zahvaćena procesom neprekidnog osiromašenja svog stanovništva, pritisnuta bedom, neznanjem i zaostalošću. Zbog toga bi se moglo zaključiti da su pojava i karakter likovnog stvaranja u Makedoniji tokom četvrte decenije normalno bili uslovljeni socijalnim okolnostima i problemima.

Istovremeno su u Makedoniji, posebno u Skoplju, stvarani pogodniji uslovi za pokretanje izvesnog kulturnog života.

Osećao se pokušaj aktivnog kritičkog odnosa prema situaciji u Makedoniji, spremnost za napor da se ona izmeni, što je bilo izraženo u radu jednog broja naprednih i levičarski orijentisanih intelektualaca. Ovde je posebno važno pomenuti delovanje dr Dušana Nedeljkovića i dr France Mesesnela, koji su znatan deo vremena između dva rata kao profesori proveli na Filozofskom fakultetu u Skoplju. Oni su, u različitim stepenu i različitim povodima, neposredno pratili rađanje i prvi period razvitka savremene makedonske likovne umetnosti, saradivali i družili se sa njenim prvim pionirima Nikolom Martinoskim, Lazarom Ličenoskim, Vandelom Kodžomanom, Tomom Vladimирskim, Vasilijem Popovićem-Cicom i drugima. Jedan deo skopskih intelektualaca i pisaca, obrađujući neke opšte društvene književne i filozofske probleme predratne Makedonije često su svoje radove dokumentovali reprodukcijama dela makedonskih umetnika.¹

Najuočljivija je pojava socijalne angažovanosti u delima Nikole Martinoskog iz tog vremena. Formiran u klimi evropskog ekspresionizma, njegova estetska svest asimilovala je ne samo likovni jezik njegovih uzora već i sve ono što je u njima bilo neobično, izazovno i bolno. Karakteristični su u tom smislu crteži Martinoskog iz njegovog pariskog perioda, skicozno određeni nemirnom linijom koja fiksira groteskno-satirične oblike, kroz koje defiluje bizarni polusvet velikih metopola, ono što je u njemu lascivno, izazovno i nesvakidašnje. U Makedoniji Martinoski je spontano našao ekvivalent za ove motive

¹ U tom smislu zanimljiva je knjiga Rastka Purića „Rabotnički jug“, Skopje, 1937, u kojoj autor argumente i težinu svojih zaključaka ilustruje crtežima Nikole Martinoskog. Njih je iskoristio i dr Dušan Nedeljković u svojoj knjizi „Književno čitinstvo i Viktor Igo“, zatim Jovan Đorđević u knjizi „Lice i naličje kulturtregera Juga“, Skopje, 1937. Nešto ranije pesnik Ceko Stefanović „uposlio“ je budućeg makedonskog umetnika V. Popovića-Cicu. Ovaj je, još pre svog školovanja u Beogradu, fotomontažom i grafičkom ilustracijom pratio poeziju Stefanovića, sa tretmanom teškog života makedonskih pečalbara. (Ceko Stefanović: „Mata teglač“, Skopje, 1933).

u sirotinjskim prizorima skopskih ciganskih mahala, u siromašnim enterijerima, u dnu njene društvene sredine: u javnim kućama u krčmama Skoplja i Soluna. Egzotična privlačnost tih motiva bila je kasnije praćena željom da se obični pitoreskni likovni podatak pretvori u izraz jedne svesnije, opredeljenije socijalne težnje. Martinoski je, kao što to svedoče neka njegova dela i kritike njegove umetnosti iz tog vremena, prihvatio uticaje svojih prijatelja i poštovalaca: on je svoju umetnost, barem u izvesnom stepenu, nastojao da upotrebi kao sredstvo društvene kritike.² Kroz karakteristična njegova dela iz ovog perioda (slike *Porok* 1929, *Gospodica Areti* 1931, *Na dnu* 1931—32, *Na crvenom minderu* 1931—32, *Ciganska slava* 1933, *U kavani* 1936, *Koledari* 1942, kao i u velikom broju crteža sa sličnim motivima) privlači se umetnikovo neposredno interesovanje za ljudsko, za neka naličja društvenog života.

Motivi iz makedonskog ambijenta prisutni su i u delima nekih drugih makedonskih umetnika toga vremena. Međutim, njihova unutarnja poruka je, u najvećem broju slučajeva, bez izražene socijalne kritičke poente. Dimitar Pandilov-Avramovski u pojedinim slikama s kraja dvadesetih godina obrađuje živopisne likove slične onima u slikarstvu Martinoskog: sirotinju, cigane i sl. Dalji razvoj ovog umetnika, sve do 1945. godine, ostaje u klimi jednog opisanog odnosa prema temi.

Druga istaknuta ličnost u savremenoj makedonskoj umetnosti, Lazar Ličenoski, nije propustio da pored simpatije prema makedonskom predelu obuhvati i ljudsku sredinu svog zavičaja. Poznata su njegova dela koja obrađuju epizode iz života ribara, malih zanatlija, prodavača, drvoseča i dr. Neke slike Ličenoskog prikazuju socijalne motive njegovog kraja sa sentimentalno-ironičnom notom (*Seoski notabiliteti na Galičkom svadbi* 1936, *Čočeci* 1939, itd.). Ali i ona, iako se odnose na ugnjetačku plebejsku sredinu, stvarana su isključivo saosećanjem za zavičajno, za plastično — daleko od svakog svesnog kriticisma socijalne i političke prirode.

Vasilije Popović-Cico posvetio je najveći deo svog rada karikaturi koja je u klimi socijalno angažovane poruke. U tom smislu karakteristične su reprodukcije njegovih crteža u već spomenutoj knjizi Ceka Stefanovića. Zanimljive su i njegove skice u boji iz perioda kada je on bio u nemačkom vojnom logoru 1941, pune finih duhovitih opservacija i satiričnih aluzija na slom bivše jugoslovenske vojske. U vremenu okupacije umetnik je iskoristio svoju satiričnu, sada skoro ciničnu maštu da žigoše zverstva i brutalnost bugarskog okupatora.

Stvaralaštvo vajara Dima Todorovskog, u godinama pred II svetski rat, takođe sadrži obeležje socijalne umetnosti. Umetnik je i sam neko vreme radio u jednoj maloj „fabriki“ bombona u Beogradu. Slavko Batušić³, govoreći o jednoj izložbi iz 1937. u Beogradu na kojoj su se manifestovale socijalne tendencije većine učesnika, navodi da je najinteresantnija bila skulptura Todorovskog sa neobičnim nazivom: *U berzi rada u Skople nema krevet za spavane za mene za Ragip Mustafa*. Po kazivanju umetnika, naslov dela je preuzet sa zida bivše Berze rada u Skopju. U toku okupacije Todorovski je oblikovao nekoliko manjih plastičnih kompozicija sa anagažovanom tematikom,

među kojima i *Begunce* koji prikazuju izbeglice iz Zapadne Makedonije.

Slikar Borko Lazeski je još tokom školovanja u Beogradu potpao pod uticaj umetnika okupljenih oko grupe Život. Obuhvaćen njihovim idejnim programom, nastojao je da likovnim sredstvima prikaže snagu svog opredelenja. U to vreme izradio je veći broj crteža, priprema za mapu grafika sa motivima teškog ljudskog rada koje je obradio postupkom koji nagoveštava kasniju monumentalnost, robusnost i ekspresionističku tendenciju njegovog dela iz posleratnog perioda. Tomo Vladimirski je u jednoj slici iz 1940. ispoljio interesovanje za socijalnu problematiku ljudi iz svog zavičaja. U *Portretu radnika* u osnovi realističkim postupkom i oporom kolorističkom paletom oblikovao je lik besposlenog radnika.

U poslednjem periodu narodnooslobodilačkog rata, osim Todorovskog i Popovića-Cice, stvorili su svoja dela na ovu temu Martinoski i Lazeski: crteži olovkom i perom nastali su kao skice i beleške iz života partizanskih jedinica Makedonije. Kod Martinoskog ti crteži nastavljaju tematiku njegovih predratnih crteža: linija objektivistički obuhvata oblik, dajući mu izvesnu monumentalnost i uzdržanu ekspresivnost. (*Ranjeni partizan*, *Ranjeni drug*, *Kurirka*, *Partizan* iz 1944—1945). 1965—1950.

To je vreme u kome makedonska umetnost nastoji da se uključi u novu društvenu situaciju, da se prilagodi njenim idejno-estetskim principima, novim kulturnim i nacionalnim zadacima. Karakteristično je da se takve težnje žele izraziti ranije usvojenim likovnim sredstvima. Nova tematika, nastala pod uticajem sadržajno novih istorijskih okolnosti, u najvećem broju dela iz tog perioda nije našla svoju dijalektički novu, savremenu likovnu formulu. Uticaj kritike iz tih prvih posleratnih godina, njen rigorozni napor da podvrgne čitavu likovnu stvaralaštvo u Makedoniji ciljevima jedne ograničene političke pragmatike, posebno se odrazilo na kvalitet dela iz tog vremena. Danas neobično zvuči kritika objavljena u prvom broju časopisa „Umetnost“ (Beograd, 1949): u prikazu jedne izložbe makedonskih umetnika primećuje se prisustvo „ostataka tzv. formalističkih sredstava izražaja“, pa se „osiromašenje vrednih tematskih dela“ osobito ističe kod Martinoskog i Lazeskog. Postojali su ipak pokušaji nekih umetnika da se sa drukčijim perspektivama uključe u nove društvene i umetničke okolnosti. Borko Lazeski boraveći od 1946—1949. u Parizu, pretrpeo je snažan uticaj francuske generacije koja je proizišla iz kubizma, prilagođavajući ga novim zahtevima vremena i angažovane umetnosti. (Na primer Eduard Pignon). U nekim skicama i crtežima za monumentalnu fresku sa tematikom iz rata koju je Lazeski izveo u Parizu, već se naziru osnovne konture njegovog kasnije likovnog izraza kojeg će dosledno razviti tek u fresci *NOB u Makedoniji* (1952—1956. u holu bivše železničke stanice u Skoplju). Za to delo Oto Bihalji-Merin je rekao da je to „kubistički oratorijum“ i sinteza sa poukama srednjovekovnog fresko-slikarstva. I ostali makedonski umetnici, Ličenoski, Martinoski, Pandilov, Vladimirski, Popović-Cico i Todorovski pokušali su da nađu organsku koheziju novih tema i likovne forme.

Ovaj se period u Makedoniji, ako ne u neposrednom stvaralaštvu, ono barem u svesnom odnosu prema njegovim estetskim i likovnim problemima, završava negde oko 1951—1952. godine.

---

² Dušan Nedeljković, još 1931 („Tipičnost južnosrbijanskog omladinskog slikarstva“, „Južni pregled“, br. 3, 1931, Skopje), uočava kod Martinoskog „tragični bezizlazni polet“, „snažan stvaralački uzlet i radničku kritičnost“; njega Radojica Živanović-Noe („O naprednoj umetnosti“, „Naša stvarnost“, 1936) navodi među umetnicima koji su „na liniji napredne umetnosti“; u časopisu „Književnik“ (br. 6, Zagreb, 1937) uočava se kod Martinoskog „skoro klasičan primer disharmonije između manira i sižea. Socijalni motiv bijede služi samo kao povod za . . . igru linija i boja“. Pero Šlijepević („Rezultati G. Nikole Martinoskog“, „Politika“, 8. II 1939, Beograd) smatra da Martinoski „bira kao najmiliji predmet skopsku sirotinju, ponajviše cigansku“, pa mu preporučuje da „izađe i izvan onog začaranog kruga proleterskih likova“.

³ Slavko Batušić, „Umjetnost u slici“, Zagreb 1964, str. 612.

UMETNOST NOR-a

Sred porobljene Evrope, u trenutku najvećeg zavojevačkog napona fašizma, 1941, u Jugoslaviji je komunistička partija organizovala oružani ustanak protiv premoćnog okupatora. Borba protiv okupatora u Jugoslaviji je bila istovremena sa borbom protiv starog kapitalističkog društvenog poretka. U redovima boraca narodnooslobodilačkog rata i revolucije nalazio se veliki broj intelektualaca, a među njima preko 230 likovnih umetnika. Ova impozantna brojka potvrđuje njihov patriotski stav i političku odanost progresivnim idejama koje su u jugoslovenskoj umetnosti došle do izražaja još tokom 30-tih godina. Zato se umetnost NOR-a može posmatrati kao organski nastavak prethodne, doradne socijalne umetnosti, jer ih pored istih ili sličnih shvatanja često povezuju i iste stvaralačke ličnosti koje logički pripadaju prvo jednom, zatim drugom pokretu, prvo prologu revolucije a zatim i samoj revoluciji. Pa ipak, umetnost NOR-a predstavlja nov momenat u savremenoj jugoslovenskoj umetnosti: drukčija je istorijska situacija, drukčije pobude, drukčiji registar tema, interesovanja i mogućnosti. U četiri surove ratne godine umetnici su bili suočeni sa najtežim iskušenjima, pa i samom smrću. Prekinuti su životi Bore Baruha, Ive Lozice, Josipa Benkovića, Franje Goloba, Ive Novakovića, Danijela Ozme, Stipe Pekića, Vladete Piperskog, Jurice Ribara, Ive Reina, Mirka Viriusa, Hinka Smrekara, Bogdana Šuputa, Stojanke Teodorović, Save Šumanovića, Janeza Weiss-Belača. Spisak je nepotpun, stvarni gubici su još veći. Pa i pored toga stravična realnost okupacije i rata nije uništila snage revolta kao ni najplemenitiju potrebu čoveka za stvaranjem.

Umetnost u godinama 1941—1945. ima nekoliko osnovnih vidova pa se prema njima može i sistematizovati. Prvo, postoji umetnost aktivnih učesnika narodnooslobodilačkog rata; drugo, umetnost boraca koji su pali u koncentracione logore i zatvore; treće, umetnost nastala u vojnim zarobljeničkim logorima, s obzirom da su pojedinci kao vojni obveznici posle kratkotrajnog aprilskog rata internirani u okupatorske zemlje; četvrto, umetnost onih koji su kao simpatizeri revolucionarnog poretka ostali u okupiranim gradovima. Nas pre svega interesuju prva druga i treća aktivnost s obzirom da su one u stvari prožete istim duhom i pasijom, dok četvrta, umetnost pod okupacijom — koja još nije proučena — izlazi iz okvira problematike ove izložbe.

Težište je svakako na stvaralačkoj aktivnosti boraca oslobođilačkog rata. Ali pre nego što se ona opiše treba istaći svedočanstva umetnika koji su prošli kroz logore u Jugoslaviji ili u okupatorskim zemljama. U logoru na Banjici bili su Bora Baruh i Stevan Bodnarov; u Jasenovcu Danijel Ozmo; u Danici kod Koprivnice Zlatko Prica; na Rabu Janez Lajovec; u Begunjama Franjo Golob (streljan 1941. u Domžalama). Kroz italijanske koncentracione logore Monigo, Padova, Feramonti, Čiginj, Gonars, Riniči prošli su uglavnom Slovenci: Vito Globočnik, Nikolaj Pirnat, Drago i Nande Vidmar, Ivan Čargo, Stane Kumar, Vladimir Lamut i Hrvat Oskar Herman. U paklu Mauthauzena bili su Miloš Bajić, Jože Polaljanko, u Aušvicu i Ravensbriku Vida Jocić, u Dahau Zoran Mušič i France Uršič, Božo Pengov i Nikolaj Omersa, a u logorima u Norveškoj Mileta Vitorović i Dragoljub Vuksanović, Nandor Glid u logoru u Segedinu. Sužnji nemačkih vojnih zarob-

ljeničkih logora bili su Dušan Vlajić (u Osnabriku), Nebojša Jelača, Marij Pregelj, **Petar Lubarda**, Ivan Lučev i dr.

Te najteže trenutke ropstva, poniženja i masovnog fizičkog istrebljenja umetnici su stigli da zabeleže i zadrže kao optužbe i dokumente izuzetne ekspresivne vrednosti. Zoran Mušič, danas slikar svetskog renomea, doneo je, na primer, stravične dokumente iz Dahaua; tankom, senzibilnom linijom crta gomile leševa i kostura. Jože Polaljanko je sačuavao nekoliko crteža malog formata iz logora Mauthausen. Kao partizan, u Mauthausenu je, posle Banjice, bio zatočen i Miloš Bajić, koji brzim potezima crta fizičku agoniju logoraša u neljudskom ambijentu mučilišta i krematorijuma. Bora Baruh, poznat po svojim beogradskim i pariskim predelima, stvorio je niz crteža u zatvoru u Bileći. Prvih dana okupacije mastilom i tušem crta teške scene sa drumova porobljene zemlje i iz razrušenih gradova, i tom prilikom rečima obeležava boje, želeći da ih kasnije prenese na platno, što na žalost ostaje neostvareno — 1942. streljan je u Jajincima. Najintenzivniji i najvredniji period Dušana Vlajića vezan je za vreme provedeno u zarobljeničkom logoru u Osnabriku. Niz osetljivo a čvrsto, gotovo arhitektonski slikanih i crtanih portreta, autoportreta i kompozicija, često simboličkog karaktera, svedočanstvo su o umetnikovom doživljaju rata, koje se uzdiže do egzistencijalnih saznanja. Teško oboleo u logoru, on umire 1945. odmah po povratku u zemlju. Kao ratni zarobljenik, Marij Pregelj je iz nemačkih i italijanskih logora zabeležio motive perom i četkom, u tušu, čvrstim, zgusnutim potezima koji će služiti kao simbolična i idejna osnova celokupnog njegovog kasnijeg stvaranja: osobenom ekspresionizmu teške patetične poruke. Živeći u stalnoj naponosti i neizvesnosti pred sutrašnjicom, slikari logoraši opisivali su izgled čelija u kojima su bili zatočeni, likove sužnjeva ili na smrt osuđenih drugova, gomile unakaženih leševa, žive kosture. Njihovi crteži, akvareli i pasteli predstavljaju dokumente o fašističkom paklu, ali i o potrebi čoveka da veruje i stvara i sred najtežih stradanja.

Drukčiji su uslovi rada — a naročito unutarnje stanje umetnika partizana. I oni su prolazili kroz najteže okolnosti i iskušenja, između borbe i smrti, ali su bili slobodni i kao slobodni borili se za konačnu slobodu naroda. Po izbijanju rata, napuštajući gradove, ostavili su slikarska platna, vajarska dleta i probleme forme, boje i svetlosti, suočeni sa sasvim drukčijom realnošću i potrebom. Na listove svojih dnevnika beleže dramatične ratne prizore, novu svakidašnjicu: spaljena i opustošena sela, žene i decu po zbegovima, ranjenike, borce u koloni i na odmoru, ratne predele. Pri tome su pokazali različite naklonosti za određene teme, što je jasnije osvetljavalo njihovu umetničku ličnost. Đorđe Andrejević Kun je, na primer, zainteresovan za borca u pokretu, Božidar Jakac za portret, Petar Šimaga za likove ratne siročadi, Vanja Radauš i Dore Klemenčić — Maj za motive ratnih zločina itd.

Umetnici partizani nalazili su se po vojnim jedinicama širom zemlje, na različitim dužnostima, najčešće u propagandnim odelenjima. Pojedinci kao Moša Pijade, Branko Šotra, Vladeta Piperski i Jurica Ribar bili su uglavnom na vojnim ili političkim dužnostima. Ostali su se povremeno okupljali na oslobođenoj teritoriji pri štamparijama, povodom konferencija, kon-

gresa i zasedanja: u Užicama već u jesen 1941, u proleće 1942. u istočnoj Bosni, u Foči. Iste godine veoma živa aktivnost odvijala se u Bosanskoj Krajini — u Drinićima, Petrovcu i Bihaću, zatim u Jajcu 1943. godine povodom II zasedanja AVNOJ-a. Ovdje je vajar Antun Augustinčić izradio po modelu bistu druga Tita, jedno od retkih partizanskih vajarskih ostvarenja. Sledeće godine okupiće se kulturni radnici Slovenije u Semiču na svom I kongresu, a u leto održaće se u Topuskom kongres kulturnih radnika Hrvatske. Svoju bazu jugoslovenski umetnici — slikari, vajari i muzičari dobili su 1944. i na oslobođenoj teritoriji Italije u mestu Kocano nedaleko od Monopolija.

Ilustrujući partizansku štampu, radeći za potrebe dnevne propagande ili na realizaciji svojih likovnih beležaka, umetnici su se prvenstveno služili crtežom i grafikom, a drugim tehnikama sasvim izuzetno. Partizanski način života koji se sastojao u čestim bitkama i ofanzivama, jurišima i probojima, u dugim marševima, kratkim odmorima, stalnoj neizvesnosti, dopuštao je jedino crtež i grafiku kao najjednostavniji i najbrži način izražavanja. Crtež je kao „brza“ tehnika imao preimućstvo. Sem toga, zabeleške olovkom, mastilom i tušem na listovima hartije skromnih formata, bilo je moguće, kao dnevnik, nositi u dugim pokretima jedinica s kraja na kraj zemlje i čuvati kroz borbe. Crteži su nastajali u zastojima, na odmorima brigada, u prolazu kroz sela, u obilascima partizanskih bolnica i delova ratne siročadi. A grafički listovi i mape nastajali su u povoljnijim uslovima, u pauzama i oazama mira, kada se ranije zabeleženi neposredni doživljaj mogao preneti u složeniju tehniku grafike, koja zahteva duže vreme, veću sigurnost, određen, neophodan alat i materijal. Grafičari partizani su se ponekad služili i alatom napravljenim od delova srušenih aviona, linoleum su zamenjivali gumom od opanaka, a štamparsku boju bojom za štambilje. Grafike su nastajale u svim krajevima zemlje, u okupiranim gradovima, na oslobođenoj teritoriji, u agit-propima i štamparijama. Stotine primeraka partizanskih listova i brošura, dobrim je delom ilustrovano rukom umetnika. Ove ilustracije kao i samostalni grafički listovi i čitave mape nastajali su u Užicu, Drinićima, na Kočevskom Rogu, Topuskom, Turjanskom, Petrovoj Gori, Črnomljicama — da pomenemo samo najznačajnije centre. Zbog jednostavnosti postupka, linorez je među grafičkim tehnikama zauzeo prvo mesto. Raznovrsniju tehniku naći ćemo u Sloveniji. Litografska tehnika upotrebljena je prvi put u Hrvatskoj, u Topuskom u leto 1944. godine. Grafički rad u Hrvatskoj, a naročito u Sloveniji bogat je i zato što su u odnosu na druge krajeve, postojale specifične ratne prilike i veća tradicija.

Crteži i grafike nastali u takvim prilikama, izlagani su na oslobođenoj teritoriji. Umetnici su želeli da omoguće borcima narodnooslobodilačke vojske i narodu oslobođenih krajeva da se upoznaju sa njihovom delatnošću i da i na ovaj način propagiraju ciljeve NOR-a. Izložbe su priređivane u Užicu, Foči, selu Grandićima, Otočcu, Senju, Crikvenici, Novom, Semiču, Dobindolu, Topuskom, Črnomelju. Vredna pažnje je i ilegalna izložba slika i skulptura koja je održana marta 1943. u Splitu u stanu vajara Marina Studina. Izložbe partizana umetnika nastavljene su i posle oslobođenja; kasnije je dobar deo ovog materijala ušao u zbirke Vojnog muzeja i mu-

zeja revolucije kao i umetničkih galerija širom Jugoslavije. Među 11.000 listova koji se u njima danas čuvaju nalazi se izvestan broj takvih koji svojom vrednošću predstavljaju trajan doprinos jugoslovenskoj umetnosti. Ceo taj sačuvani materijal govori o izvanrednom značaju koji je u tim istorijskim godinama pridavan umetnosti. Stvarati i izlagati u vreme kada je okupator pokušao svim sredstvima da uništi same osnove ljudske egzistencije govori o moralnoj snazi i umetnika i oslobodilačkog pokreta.

Prirodno, bilo bi nerealno očekivati da se u tako izuzetnoj situaciji moglo nastaviti mirnodopsko traženje novih izraza i formalnih finesa. Sem toga u borbi za oslobođenje već određene, afirmisane umetničke ličnosti našle su se zajedno sa mladim talentima, koji su tek stupili u umetnički život ili će ga u ratu tek započeti. Prateći stvaranje jednih i drugih moguće je uočiti dve osnovne stilske sklonosti: realističko-deskriptivnu i ekspresionističko-simboličku. Pripadnici prve beleže događaje i scene realno, zadržavajući se više ili manje na opisnim pojedinostima motiva, dok pripadnici druge, jače naglašavaju pojedine karakteristične, unekoliko simbolične elemente realnog, težeći unutarnjem pokretu, karakteru i ekspresiji. Treba napomenuti da granice nisu uvek oštre: prva povremeno prelazi u ekspresionizam, dok druga polazi od njega da bi, pokatkad, prema potrebi i svrsi, prešla u čist simbolizam ili karikaturu.

Još od pre rata grafika je glavno Kunovo izražajno sredstvo: mape *Krvavo zlato* (1937) iz života borskih rudara, *Za slobodu* (1939) o španskom ratu, i *Crteži, skice i studije* (1940). Njegovi ratni listovi povezani su slobodnom čvrstom linijom koja sugerise snagu i dinamičnost. Njegovi motivi su borci, portreti, prenosi ranjenika — uvek ljudske figure u akciji ili miru. Zahvaljujući neposrednom beleženju realnih životnih situacija Kunov rukopis postaje spontaniji i svežiji.

Za četiri ratne godine Pivo Karamatijević je prolazio kroz Srbiju, Crnu Goru i Bosnu. Sa ovog puta doneo je veliki broj crteža malog formata sa likovima partizana, boraca i rukovodilaca, zabeleške iz IV i V ofanzive i predele sa razrušenim selima. Svaka njegova skica i crtež odišu autentičnošću koja je postignuta osetljivom, drhtavom linijom.

Branko Šotra, koji se od početka rata nalazio na raznim vojnim dužnostima, u retkim trenucima predaha reže u linoleumu i drvetu partizanske kolone u prolazu kroz šume, u nemirnom treperavom ritmu svetlo-tamnog, a naročito motive zločina — živo, temperamentno. Ta sećanja iz rata kasnije će preneti u radikalnije grafičko shvatanje.

Opus Ismeta Mujezinovića iz narodnooslobodilačkog rata je jedan od najvećih, iako je već na Igmanu (1941—42) nestala prva njegova zbirka a u IV neprijateljskoj ofanzivi veliki *Dnevnik u crtežima*. Sačuvane listove karakteriše širok tematski dijapazon: juriši, deca, likovi narodnih odbornika, tifusari. Reskim, često višestrukim potezima olovke i pera koji prate formu, dočarava ličnosti, duh i atmosferu vremena i bosanskog ambijenta.

Angažovanost na političko-propagadnim zadacima nije dopustila Voji Dimitrijeviću veći umetnički rad — ostalo je nekoliko

crteža, poneki portret sa konferencija AFŽ-a u Bosanskom Petrovcu i mapa *Grafika* (1945).

Slovenački slikari-partizani ostvarili su veliki, zanimljiv i raznovrstan opus.

Božidar Jakac je svakako najplodniji partizanski umetnik; njegov rad odlikuje velika produkcija i bogatstvo grafičkog izraza (linorez, drvorez, monotipija, bakropis, suva igla i dr.). Izvanredno doživljene zabeleške sa avnojskog puta, iz roških bunkera, portreti, kompozicije i pejzaži, predstavljaju najlepše likovne stranice iz dnevnika NOR-a.

Kao devetnaestogodišnjak Ive Šubic pristupio je narodnooslobodilačkoj vojsci već 1941. Nekoliko njegovih sačuvanih crteža i grafika sa motivima boraca, kolona i borbi, nalaze se na granici između realističko-deskriptivnog i ekspresionističkog shvatanja i to bliže prvom nego drugom.

Pre rata slikar socijalne tematike, Nande Vidmar, doneo je iz narodnooslobodilačkog rata skice, crteže i grafike sa motivima prelaza pruga, marševa, juriša, pejzaža seoskih dvorišta, koje odlikuje tačna opservacija i osećajan opis.

Dramatičnim predstavama zbegova, nošenja ranjenika i ratnih pejzaža, Drago Vidmar potvrđuje pripadnost ekspresionističkoj stilskoj grupaciji.

U svojoj grafici Alenka Gerlovič donosi prizore partizanskih kolona i zbegova, izražavajući se kontrastima velikih crno-belih površina.

Neprijateljske zločine Vito Globočnik je zabeležio u mapi *Herrenvolk* (1945). Da bi što snažnije istakao svu surovost scena koje opisuje, stavio je akcenat na krupne crne mase iz kojih izdvaja manje bele površine i linije.

Raznovrsna je i plodna umetnička delatnost France Miheliča: mapa *Naša borba* (1944) sa N. Pirnatom, i *Krvava bratija* (1945), kao i niz samostalnih grafičkih listova i crteža. Na listovima *Krvave bratije* predstave su satirično-karikaturalnog obeležja. Motiv kurira, partizanskih kolona u snežnim noćima, kraj vatre, pored umetničkog imaju i karakter dokumenta o životu slovenačkih partizana. Niz listova sa prikazima ruševina, spaljenog drveća, lobanja, nose obeležja snažnog vizuelnog mišljenja i osećanja. Kasniji Miheličev grafički rad za koji je slikar stekao značajna međunarodna priznanja nadovezuju se na njegov ratni opus.

Malobojni kordunski pejzaži i groblja Lele Čermak odaju nežnu, lirsku prirodu slikara.

Partizanska ostvarenja Dore Klemenčiča predstavljaju dva različita prilaza ratnim motivima. Kada crta likove boraca, partizanske bolnice skrivene po šumama Dore Klemenčič je romantičar. U pristupu scenama ratnih zločina, teži da naglasi svu moralnu izopačenost izvršilaca zločina, pa zato deformacijom forme često prelazi u karikaturu (Mape: *U ime Hristovih rana* (1944), i nedovršena *Übermensch* (1945)

Nikolaj Pirnat koji je pre rata pripadao grupi slikara socijalne tematike, u logoru Gonars (1942—1943) radi crteže i akvarele. U partizanima radi prvenstveno grafiku, motive tacca, srušenih domova, napuštenu decu, begunce; izdao je dve mape: *Naša*

borba sa F. Miheličem (1944) i *Domovi, šume, zatvori* (1944). Glavne njegove odlike su jednostavan crtež, gotovo monumentalni oblici koji otkrivaju ruku vajara. U obradi likova neprijatelja ponegde izbija karikaturna crta.

Kroz specifične filtere svoje osećajnosti i svog dotadašnjeg iskustva i hrvatski slikari-partizani daju niz uzbudljivih sekvenci rata i revolucije, čas dramatično ili lirski osenčenih. Tako Marijan Detoni, koji je utiske o teškom životu malog čoveka prikazao već 1934. u mapi *Ljudi sa Seine*, doživljava iz prvih dana rata i okupacije beleži i sređuje u mapi *Plodovi uzbuđenja* (1941—1942) i mapi *U* (1941—1942), u kojima je realnost protkana fantastikom. Repertoar surovih ratnih motiva proširuje ličnim svedočanstvima iz borbe: motivima prelaza reka, odmora u šumi, rušenja pruge, srušenog mosta na Neretvi i čudnih, halucinirajućih kolona tifusara, sugerisanih tankim potezima pera i četke.

Zlatko Prica je 1941. održao prvu samostalnu izložbu u Zagrebu, da bi se ubrzo našao u logoru Danica, u Koprivnici, gde nastaje niz crteža. U NOR-u, zajedno sa tek završenim studentom likovne Akademije Edom Murtićem stvara mapu *Grafika* (1944) i mapu litografija *Jama* (1944) kojima ilustruje istoimenu poemu Ivana Gorana Kovačića; ova mapa spada u najzbudljivija i najvrednija likovna ostvarenja umetnosti iz ovih godina.

Na dlanu ruke Vjekoslav Parać beleži scene iz porobljenog grada — ulazak okupatora, izgubljenu decu — koje zatim u svom ateljeu prenosi na hartiju.

Ekspresivni, dinamični crteži velikog daha, akvareli i grafike vajara Vanje Radauša više od ostalih okrenuti su suvojoj strani rata — zločinima neprijatelja (Mapa linoreza *Mi pamtimo*, 1945).

Nikola Reiser crtao je neposrednim tankim, oštrim linijama predele gradova na oslobođenoj teritoriji, atmosferu bolničke sobe ili rada u partizanskoj štampariji.

Sličnim rukopisom je Ljudevit Šestić opisao odmor partizana u seoskom dvorištu, ranjenika u improvizovanim bolnicama, partizansku artiljeriju, sa izvanrednim osećanjem za postizanje određenog raspoloženja i ambijenta.

Petar Šimaga je svoja najsugestivnija ostvarenja dao u nizu duboko doživljenih crteža ratne siročadi. U tužnim velikim očima dece koja nas posmatraju izgubljena i začuđena — krije se najteža optužba rata.

Sigurno, čvrsto crtani zbegovi na Baniji i Kordunu, razgovori kraj planinskih ognjišta, ranjenici — to su motivi najbliži Đuri Tiljku, jednom realizovanih slobodnim širokim potezima olovke, pera i crvene krede, drugi put složenih u konstruktivne oblike.

Svoje susede seljake Franjo Mraz, slikar iz Hlebina, sledi i u ratnim prilikama. Seljače je sada ratno siročće ili partizanski kurir, seljak iza pluga-partizan u koloni, na straži, u diverziji, kraj volovske zaprege koja prenosi hranu borcima, ili ranjenik u bolnici. Svi ovi motivi odaju neposrednost i duboku vezanost umetnika za „naivnu“, „narodnu“ umetnost.

Svega nekoliko sačuvanih crteža Frana Baće odlikuje linearna jednostavnost.

Oton Postružnik je u svojim sepijama insistirao na dramskom momentu sugerisanom jakim kontrastima svetlo-tamnih površina, opisujući motive streljanja.

Oskar Herman je motivima svojih zbegova prišao slikarski, rešavajući probleme kompozicije valerskim odnosima.

Nikola Martinoski koji je pre rata slikao likove iz predgrađa i polusveta, u partizanima portretirše kurire bledim, nežnim potezima olovke, sačuvavši jedinstvo plastičnog i psihološkog izraza.

Samouk Tode Ivanovski doneo je sa fronta crteže boraca izvedene nemirnim, osetljivim potezima pera.

Boro Lazeski je beležio scene iz života partizana jednostavnim, sažetom linijom.

U zaključku se o umetnosti NOR-a može reći da je spona između predratne socijalne umetnosti i prvih posleratnih godina socijalističkog realizma, dok ipak čuva izvestan kontinuitet između dva susedna a umnogome suprotna razdoblja. Osim toga istovremeno je i faktografski shvaćen dokumenat o pojedinim sudbonosnim događajima kroz koje su prolazili narodnooslobodilački rat i revolucija, i u modernom smislu, lični izraz njihovih učesnika, skala raspoloženja i egzistencijalnih saznanja. Iz tih razloga ona predstavlja — mada svedena isključivo na crtež i grafiku — izuzetan i nezaobilazan trenutak savremene jugoslovenske umetnosti.

Dragoslav Đorđević

SOCIJALISTIČKI REALIZAM 1945—1950

Posle godine 1944—45. borbu za slobodu smenila je borba za stvaranje novog socijalističkog društva i državnog uređenja, začeta velikom idejom Oktobra. I ta borba tražila je svoje žrtve. U jednom kraćem, neposredno posleratnom periodu, zadužen da afirmiše život, da ga neposredno odrazi kao idealnu stvarnost u kojoj nema prelaznih nijansi između crnog i belog, socijalistički realizam, karakterističan za te godine, se ustvari udaljivao od života, i samoga društva čije je napore svodio na optimističku ilustraciju, i same umetnosti, koja, kao i čovek, ne podnosi nametnute stege.

Imajući potporu u teoriji dijalektičkog materijalizma, zasnivajući svoja ubeđenja na kapitalnim delima klasika marksizma i radovima ruskih predstavnika rane materijalističke kritičke misli, socijalistički realizam je na sve probleme umetničkog stvaralaštva gledao kroz kategorije direktnih suprotnosti: socijalistički — kapitalistički, materijalizam — idealizam, odraz — izraz, objektivno — subjektivno, sadržaj — forma, idejno-politička — umetnička svest, sloboda kao spas od otuđenja — sloboda kao put u otuđenje, itd. Međutim, pogledi na poreklo, prirodu i funkciju umetnosti sovjetskih teoretičara, ideoloških rukovodilaca kulture iz staljinističkog perioda, kakvi su Rozental, Ždanov, pa i sam Staljin na primer, ili Todor Pavlov u Bugarskoj, svojom isključivošću i šematskom podelom a najviše sprovedenom praksom, izneverili su i samu „teoriju odraza“, postajući i njena negacija. Više poprište ideoloških no estetičkih borbi mišljenja (u odnosu na sve druge estetičke teorije nazvane zajedničkim imenom „teorije izraza“), i više sredstvo u rukama trenutnih političkih interesa no kritički metod s pravom na istorijsku zabludu i verifikaciju, teorija odraza doživela je sudbinu svekrve iz narodne poslovice. Sama, oslobođena zloupotrebe i sagledana u svetlosti elastičnije shvaćenog marksizma kome i duguje poreklo, pokazuje se znatno manje kruta i dogmatska od socijalističkog realizma, spremna da razume nove pojave i strujanja.

To gledište zastupaju neki marksistički estetičari, odvajajući teoriju odraza kao teoriju, od prakse socijalističkog realizma. Oni pokušavaju da približe savremenijim shvatanjima njene osnovne postavke o umetnosti kao oblasti ljudske svesti koja je konkretan istorijsko-društveni proizvod, pošto su obe, i svest i umetnost, neposredno društveno uslovljene i u stalnom istorijskom razvitku; o objektivno-saznajnoj funkciji umetnosti (umetničkom stvaralaštvu kao sazajnom procesu); o odrazu — ali ne kao podražavanju (mimesis u aristotelovskom smislu), već „kreativnom aktu pretvaranja odraza u izraz“, pri čemu bi se „odraz“ mogao shvatiti kao „sadržaj“, a „izraz“ kao „forma“ kroz koju se taj sadržaj iskazuje čak i kad je „besformna“. Zatim o suštini predmetnosti („pojavnosti“), umetničkoj istini i iskrenosti kao njenoj kategoriji, sazajnoj prirodi „lepog“ koja se podjednako nalazi i u objektu i u subjektu, o idejnosti, tendencioznosti, utilitarnosti umetnosti, itd, itd. Odbacujući prigovore da je „marksistička estetika više filozofija nego estetika i manje estetika nego sociologija“ i da Marks „nije tvorac naučne estetike“ niti „fragmenti“ iz dela klasika, ranog Marksa, Engelsa i Lenjina, mogu da posluže kao pouzdan temelj za njeno zasnivanje, oni ističu da „marksizam nije dogma već rukovodstvo za akciju“ i da „primena osnovnih principa marksizma“ može da posluži kao osnova „za stvaralačko kretanje teoretske

misli u svim sferama razvitka ljudske prakse i ljudskog stvaralaštva“.¹

Šta je sve socijalistički realizam u SSSR-u tražio od umetnosti? Pre svega, da postigne visoki stepen unutarnjeg srodstva kritičkog realizma i revolucionarnog romantizma (Gorki), da bude „proleterska po sadržaju, nacionalna po formi“ (Staljin), „subjektivni odraz objektivne stvarnosti“ (Pavlov), „inženjer ljudskih duša“ (Ždanov, Staljin, Gorki), „istorijski-konkretna slika stvarnosti u njenom revolucionarnom razvitku“ (Ustav Saveza sovjetskih pisaca), visoko idejna i partijska, što znači „da umetnik potčinjava formu svojih proizvoda zadatku oblikovanja novih ideja koje su postale svojina miliona i desetaka miliona“ (Rozenal), angažovana i tendenciozna, imajući za ideal harmonično „slivanje idejne tendencije s životnom istinom istorijskih progresivnih snaga“ (Rozenal).²

Od marksističko-lenjinističke sovjetske kritike zahtevala se odlučna i bespoštedna borba protiv l'art pour l'artizma, naturalizma i buržoaskog zapadnjačkog formalizma, kome je, doduše, zadan „odlučujući udarac“ ali on još uvek deluje preko svoga „idejnog oslonca“ impresionizma, koji je „kao pogled na svet i kao stvaralački metod ideološki duboko neprijateljski umetnosti socijalističkog realizma“, zatim protiv opasnosti „kosmopolitizma“, „niskopoklonstva“ pred zapadom, dekorativnosti, lažnog romantizma, idealiziranja prošlosti“ i sličnih pojava u savremenoj sovjetskoj likovnoj umetnosti.³

Ovako izvučeni iz svoga konteksta, ovi zahtevi imperativno postavljani sovjetskoj umetnosti, kritici i esteci, imaju prizvuk aktuelnih propagandnih parola i političkih direktiva koje se tiču određenog partijskog programa a ne oblasti kreativnog stvaralaštva. U umetnosti se videlo samo sredstvo za postizavanje čisto političkih ciljeva. Sadržaj se izjednačavao sa programskom temom otadžbinskog rata i socijalističke izgradnje, forma pretvarala u manekena zaogrnutog nametnutom idejom. Sama po sebi nameće se analogija sa položajem umetnosti u hrišćanskom srednjem veku, kada je crkva u umetnosti videla „bibliju nepismenih“, i budući jedini naručilac i kupac, propisivala joj ne samo dogmu i dozvoljene teme za njeno ilustriranje, već se mešala i u pitanja stila, stvarala ikonografske šeme i određivala pravoverne formalne kanone.

POJAVA SOCIJALISTIČKOG REALIZMA U JUGOSLAVIJI

Ratom zatečena u situaciji slobodne i ravnopravne koegzistencije različitih umetničkih pravaca i još različitijih individualnih shvatanja, počev od još prisutnih odjeka impresionizma i sezanzizma, preko ekspresionizma i intimizma, do socijalnih tendencija IV decenije, jugoslovenska umetnost se odmah po oslobođenju, u periodu 1945—1950, našla u uniformnom ruhu socijalističkog realizma, čije poreklo prvenstveno treba tražiti u spletu spoljnopolitičkih i međunarodnih okolnosti. Delimično, teren je već bio pripremljen socijalno angažovanom umetnošću i ideološkim sukobima unutar same leveice pred početak rata. Sjedinjeni u revoluciji zajedničkim idealom slobode i borbe sa

neprijateljem, po njenom završetku stavovi se ponovo razilaze na stvaralačkom planu.

Kao vodeći teoretičari javljaju se Jovan Popović, Radovan Zogović, Milovan Đilas, Oto Bihalji Merin i dr. Praktičare je trebalo tek otkriti. Od starijih umetnika neki su voljno napuštali gledišta i menjali svoju umetnost u skladu sa novonastalim društvenim potrebama i zahtevima. Prve generacije mladih školovale su se u tom duhu, i prihvatajući ne uvek lako i ne uvek bez otpora⁴ pozicije socijalističkog realizma, još su ih se lakše početkom šeste decenije i oslobađale. Međutim, Rezolucija Informbiroa i pisma od 27. marta, 4. i 22. maja 1948. upućena CK KP Jugoslavije, pokolebala su veru ne samo u političke ciljeve staljinističkog puta u socijalizam, već i u ideale njegovog estetičkog saputnika — socijalističkog realizma. Suprotstavljanje pravu primogeniture i isticanje prava samostalnog izbora sopstvenog puta socijalističkog razvitka ostvarenog prvo na političkom planu, prenosilo se postepeno i na druge planove društvenog života, na estetički i teorijski prvenstveno.

ORGANIZOVANJE UMETNIČKOG ŽIVOTA POSLE 1944.

Šta se zapravo od naše umetnosti tražilo u tim prvim godinama nakon oslobođenja? Da umetnost postane aktivan i ostalima ravnopravni činilac društveno-političke borbe za ostvarivanje ciljeva socijalizma, da se stavi u službu proklamovanih principa slobode, ravnopravnosti, bratstva i jedinstva manifestovanih kroz duh kolektivizma, da doprinosi uklanjanju zaostalih reakcionarnih shvatanja i prevazilaženju klasnih i nacionalnih suprotnosti, da sadržaje traži u tekovinama narodno-oslobodilačkog rata i naporima posleratne obnove i socijalističke izgradnje, itd. Aktuelna i jasna po sadržaju, realistička i lako čitljiva po formi, umetnost je trebalo da postane masovno vaspitno sredstvo u rukama dnevne politike. Da bi sama vaspitavala, trebalo je prethodno „prevaspitati“ u novom utilitarnom duhu one koji su nju stvarali, same umetnike. A to je, sa svoje strane, zahtevalo reorganizaciju čitavog umetničkog života. Zato se odmah (1945, 1946) pristupilo formiranju republičkih umetničkih udruženja, manje kao staleških a više kao društveno-političkih organizacija, koje bi koordinacijom umetničkog rada i stalnim nadzorom nad umetnicima sprovodile u delo partijske direktive. Tu su, ujedno, i koreni kasnije nepopularnosti tih udruženja.⁵

¹ Mito Hadži Vasilev, „Odras — Izraz“, Kočo Racin, Skopje, 1959, str. 18.

² N. Rozenal, „O idejnom i tendencioznom u umetnosti“, „Naša književnost“, Beograd, 1946, sv. 4, str. 491.

³ Diskusija održana 24 januara 1949. u Akademiji umetnosti SSSR, „Umetnost“, Beograd, 1949, br. 1, str. 83.

⁴ Slučaj Zadarske grupe 1947 (Mića Popović, Bata Mihailović, Petar Omčikus, Vera Božičković, Ljubinka Jovanović, Kosara Bokšan).

⁵ Godine 1944. osniva se u Beogradu Udruženje likovnih umetnika Srbije — ULUS (reorganizovano 1945); 1945. Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske — ULUH u Zagrebu; Društvo slovenskih upodobljajočih umetnikov — DSUU u Ljubljani (reorganizovano 1946), Društvo na likovnite umetnici na Makedonija — DLUM u Skoplju i Udruženje likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine — ULUBiH u Sarajevu; i kao poslednje, 1946, Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore — ULUCG u Cetinju.

U glavnom gradu FNRJ, Beogradu, samo dva meseca posle oslobođenja, 24. XII 1944, otvorena je u Umetničkom paviljonu Izložba Udruženja likovnih umetnika Srbije u korist ranjenih boraca. Da su samo plemenite, humanističke pobude jedino rukovodile izložbeni odbor (Sreten Stojanović, Đorđe Andrejević-Kun, Bora Stevanović i Jefto Perić) vidi se iz teksta predgovora skromnog kataloga:

„Udruženje likovnih umetnika Srbije spremilo je ovu izložbu jer želi da obraduje ranjene borce. Umetnici su potražili po svojim ateljeima, sobama, a neki i u ruševinama i našli po dva rada za prodajnu izložbu kako bi svaki ranjeni borac dobio dar o praznicima. Umetnici daju ono što mogu — svoja dela. Oni su srećni što na ovaj način mogu da ukažu pažnju ranjenicima. Srećni su što im se pruža prilika da bar malo obraduju svoje oslobodiocce. Srećni su što ovim svojim delom ukazuju ljubav i zahvalnost slavnoj deci Jugoslavije i Sovjetskog Saveza“.⁶

Izlagalo se ono što se u ateljeu zateklo pošto je bila u pitanju humanitarna akcija a ne propagandna ili reprezentativna izložba. Ipak, dr Sreten Marić stekao je „skoro fantomski utisak izložbe u celini“: „Uvek ona ista naša izložba u Paviljonu, malo neuspelija ili uspelija, bez određenog datuma, spokojna izvan svih vremena i događaja. Ničeg po čemu bi je formalno ili sadržajno vezali za nešto što se izvan tih zidova zbivalo, . . . ničeg (osim 2-3 karikature) po čemu biste se dosetili da je ovo izložba iz godine 1944. u prestonici zemlje koja se godinama zlopatila pod najgroznijim domaćim i stranim diktaturama i tek skoro, u nadljudskim naporima i borbama izvojevala slobodu“.⁷

Prvi u svojoj vrsti, simptomatičan i ujedno sadržajno i terminološki tipičan za kasnije tekstove većine kritičara i teoretičara socijalističkog realizma, ovaj članak pružao je ujedno i uputstva onima koji su više ili manje iskreno bili spremni da žrtvuju svoju individualnost imperativima društvenih potreba, ali je istovremeno bio i alarmni signal ostalima koji nisu bili ništa manje iskreni i svesni tih potreba samo što nisu mogli da menjaju prirodu svoje stvaralačke ličnosti.

Ubrzo posle osnivanja republičkih umetničkih udruženja ukazala se potreba i za formiranjem jedinstvenog koordinacionog tela koje bi ih objedinilo i na saveznom nivou zastupalo zajedničke staleške interese. Januara 1946, na inicijativu ULUH-a, ULUS-a i DSUU-a održan je u Zagrebu sastanak predstavnika svih republičkih udruženja na kome je izneta potreba za osnivanjem Saveza likovnih umetnika Jugoslavije (SLUJ) i doneta odluka da se osnivački kongres SLUJ-a održi iduće godine u Zagrebu.

Od 3—5. decembra 1947, Inicijativni odbor održao je u Zagrebu predkongresnu konferenciju na kojoj su izvršene poslednje pripreme za održavanje Prvog, osnivačkog kongresa SLUJ-a. Na dan 6. XII u Domu kulture „Vladimir Nazor“ Kongres je svečano otvorio rektor Akademije likovnih umetnosti u Zagrebu, vajar Antun Augustinčić. Na Kongresu su pročitani referati Đorđa Andrejevića-Kuna „O mogućnostima, zadacima i perspektivama naše likovne umetnosti“ i Đure Tiljka „O zadacima Udruženja likovnih umetnika“. U Kuno-

vom referatu, koji je pročitao Branko Šotra, između ostalog se kaže:

„Petogodišnji plan će izmeniti još više lice naše zemlje a zajedno sa zemljom menjaju se ljudi koji je menjaju. Nastaju novi odnosi, nova psihologija. Umetnost učestvuje aktivno u tom menjanju života, u tom stvaralačkom menjanju čoveka. No izražavajući život koji se menja, menja se i ona sama . . . U nama treba da se razvije opravdana ambicija da evropskoj i svetskoj umetnosti pružimo nove primere za progresivne umetnike. Naša umetnost ima otvorene perspektive razvitka, a i perspektive da bude ugledna u svetu. No naša prva i glavna ambicija jeste da zadovoljimo potrebe našeg naroda za umetnošću, da odgovorimo zahtevima naše epohe.“⁸

Na Kongresu je donet Statut Saveza, zatim usvojen Program rada i izabrana nova Uprava u koju su ušli Antun Augustinčić kao predsednik, Božidar Jakac i Marko Čelebonović kao potpredsednici, Branko Šotra kao sekretar, Vojo Dimitrijević, Nikola Martinoski i Petar Lubarda kao članovi Predsedništva. U vreme osnivanja SLUJ je imao 358 članova, zajedno sa članovima sekcije primenjenih umetnosti. Do 1950. broj se povećao na 438 članova.

Donošenjem Rezolucije Prvog kongresa likovnih umetnika Jugoslavije, Kongres je 7. XII 1947. završio sa radom. Savezni državni organi odobrili su Statut i rad SLUJ-a 1948. godine.⁹ Stav Saveza prema umetničkom nasleđu i zadacima koji predstoje novoj socijalističkoj umetnosti, najbolje iskazuje tekst predgovora kataloga Prve izložbe:

„Bez malog izuzetka, čitava naša predratna likovna umetnost, naročito slikarstvo, imala je u manjoj ili većoj meri odlike dekadentne formalističke umetnosti, lansirane iz Pariza. Kao takva, imala je — u krajnjoj liniji — dekorativan značaj i služila vrlo tankom sloju estetizirajućih individualista.

U novoostvarenim društvenim odnosima likovni umetnici su se našli pred vrlo krupnim i složenim problemima, koje je nemoguće savladati dosadašnjim sredstvima i metodima. Život neodoljivo nameće stvaranje umetnosti koja će biti po sadržini odraz, objašnjenje i dokumenat naše savremene stvarnosti — a po formi pristupačne i lako shvatljive prosečnom radnom čoveku — narodu, stvaranje visokoidejne umetnosti, koja će delovati vaspitno, podižući društveno političku svest čitavog naroda, umetnosti koja će narodu biti draga i potrebna“. Drugi Kongres SLUJ-a održan je 5. i 6. maja 1950. na Kolarčevom narodnom univerzitetu u Beogradu. Proces liberalizacije koji se u međuvremenu razvijao u umetničkom životu, oseća se i u izveštaju dotadašnjeg sekretara SLUJ-a Branka Šotre o radu Saveza između dva kongresa:

„Sloboda javne diskusije i sloboda u traženju novih puteva, novih formi i metoda, koji će biti, pored ostalog, i rezultat pažljivog kritičkog odabiranja svega pozitivnog iz prošlosti, svega što ima uslova za dalji život, neophodan su uslov za stvaranje nove i velike umjetnosti koja bi bila dostojna herojskog vijeka u kome živimo . . . Istovremeno, jedino takva puna stvaralačka sloboda predstavlja i pravu garanciju za visoki kvalitet naše likovne umjetnosti, a pitanje kvaliteta za nas je stvarno, na svim područjima djelatnosti, pitanje plana, pitanje života“.¹⁰

U posleratnim godinama najvažnije i skoro jedine izlagačke forme bile su izložbe umetničkih udruženja, održavane jedan do dva puta godišnje. Izlagale su se slike, skulpture, grafike i primenjena grafika (plakati), koje su odabirali posebni žiriji sastavljeni od članova udruženja. Uobičajena praksa postalo je održavanje sastanaka na samim izložbama na kojima se javno i otvoreno kritikovalo ili hvalilo ono što se smatralo neuspelim ili uspelim likovnim ostvarenjem. Do 1947. preovladavala je uglavnom ratna tematika, posle nje teme iz obnove i izgradnje.¹¹

Od 1945—1950. održano je deset izložaba ULUS-a, devet ULUBIH-a, šest ULUH-a, po pet ULUCG-a i DLUM-a i tri izložbe DSUU-a. Od 1946. organizuju se tradicionalne

izložbe mariborskih članova pododbora DSUU-a u Mariboru i Prvomajske izložbe ULUH-a — Podružnice za Dalmaciju, u Splitu. Pre osnivanja ULUS-ove podružnice za Vojvodinu 1950, održane su izložbe vojvodanskih umetnika prvo 1945. u Petrogradu (Zrenjaninu)¹² a od 1948—1950. u Novom Sadu. Sa praksom organizovanja putujućih izložaba kao još jednom od karakterističnih formi izložbene aktivnosti republičkih udruženja započelo je DSUU još 1946. godine nizom izložaba po gradovima i industrijskim centrima tadašnje zone B Slovenačkog primorja.¹³ Prva putujuća izložba ULUS-a, ostvorena

u zajednici sa Ministarstvom prosvete NR Srbije, obišla je krajem 1948. godine veći broj gradova u Srbiji i na Kosovu. Godine 1950. prva pokretna izložba ULUH-a održana je u Varaždinu, Karlovcu i Sisku.

Međutim, prvim izložbama republičkih udruženja vremenski i po značaju prethodile su tzv. „partizanske izložbe“ sa radovima učesnika NOR-a nastalim u samom ratu i komemorativne izložbe umetnika—boraca palih u toku revolucije.¹⁴

U okviru „Prešernove proslave“, februara 1949. održana je u Modernoj galeriji u Ljubljani I izložba Saveza likovnih umetnika Jugoslavije na kojoj je 79 umetnika izložilo ukupno 134 slike, skulpture i grafike. Krajem marta i početkom aprila izložba je održana u Zagrebu, a maja meseca 1949. prenetu u Beograd.

⁶ Među 77 darodavaca sa 141. radom nailazi se na imena i slike Aralice, Bijelića, Gvozdenuvića, Ljube Ivanovića i Paje Jovanovića, Ličenoskog, Lubarde, Milunovića (*Vetar sa Jadrana*), Zore Petrović, Radovića, Rosandića, Cuce Sokić, Stijovića, Sretna Stojanovića, Tabakovića i dr.

⁷ Dr. Sreten Marić, „Povodom jedne izložbe bez datuma“, *Politika*, Beograd, 6, 7 i 8. I 1945.

⁸ Osnovan Savez likovnih umetnika Jugoslavije, *Borba*, Beograd, 8. XII 1947.

⁹ Pred Savez su se postavljali mnogobrojni staleški problemi po pitanjima donošenja Zakona za zaštitu autorskih prava, poreskih olakšica za umetnička dela, oslobađanja od carine dela živih umetnika, Zakona o socijalnom osiguranju, Zakona o javnim konkursima, izgradnji umetničkih ateljea i nabavke kvalitetnog materijala za rad, sinteze sa arhitekturom, vođenja pravilne umetničke politike, otkupa umetničkih dela i dr. Savez je pokrenuo i časopis za likovnu umetnost „Umetnost“ čiji prvi broj izlazi 1949, drugi 1950, a treći i poslednji 1951. godine. No svakako, jedna od najvažnijih aktivnosti Saveza, pored rešavanja staleških problema, bilo je konkretno učestvovanje u likovnom životu u vidu organizovanja raznih saveznih izložaba. (Svi podaci o kongresima i radu SLUJ-a uzeti su iz tekstova Kosare Cagić objavljenim u vanrednom broju „Informativnog biltena Centra za dokumentaciju i informacije SLUJ“, posvećenom 15-godišnjici SLUJ-a (1947—1962), Beograd, 1962.)

¹⁰ „Puna stvaralačka sloboda omogućuje istinski uspeh naše likovne umetnosti“, *Politika*, Beograd, 7. V 1950.

¹¹ Na godišnjim skupštinama ULUS-a, ULUH-a i drugih udruženja diskutuje se o odlasku umetnika na omladinsku prugu Šamac—Sarajevo. Iste odluke donose i republička udruženja književnika. U Zagrebu se maja 1947. održava izložba radova studenata likovne umetnosti u okviru kulturno-umetničkog festivala narodne studentske omladine, posle kojeg i studenti odlaze na radnu akciju.

Prvi neposredni rezultat bila je izložba Slikarski radovi s omladinske pruge održana od 16—26. XI 1947. u Sarajevu, na kojoj je 99 slikara iz svih krajeva naše zemlje, studenata umetničkih akademija iz Beograda, Zagreba i Ljubljane, i slikara amatera, izložilo 171 sliku i grafiku.

¹² Na ovoj prvoj posleratnoj izložbi u Vojvodini dodeljene su i prve nagrade i to Milanu Konjoviću za sliku *Proslava Oktobarske revolucije u Somboru* i Ivanu Radoviću za kompoziciju *Ovuda su prošli Nemci*.

¹³ Kulturno-umetničke veze Slovenije sa Trstom i novooslobođenom teritorijom započinjaju već 1945. Izložbom slovenačkih primorskih umetnika u Trstu i Gorici i izložbom tršćanskih umetnika u Ljubljani. Saradnja između Ljubljane i Trsta nastavlja se i u narednim godinama. U Ljubljani 1946. izlažu Jože Cesar i Avrelj Lukežič i 1950. priručje se reprezentativna Izložba slovenačkih slikara iz Trsta, a u Trstu se 1950. održavaju Izložba slovenačkih slikara i grafičara i samostalne izložbe Franceta Pavlovec i Božidar Jakca.

¹⁴ 1945. održavaju se u Ljubljani Izložba slovenačkih umetnika partizana (preneta u Zagreb) i komemorativna Izložba poginulih slovenačkih umetnika, u Zagrebu Izložba umjetnika partizana (preneta u Rijeku i Ljubljani), Izložba dokumenata Narodnooslobodilačke borbe i Jugoslovenski zbijeg iz El Shatta, u Beogradu Komemorativna izložba umetnika poginulih u NOB-u i dr.

Kao 1949. povodom 100-godišnjice Prešernove smrti, tako septembra 1951. godine o stogodišnjici smrti Petra Petrovića-Njegoša jugoslovenski umetnici priređuju u Cetinju Drugu saveznu izložbu na kojoj sudeluje 187 umetnika iz svih republika sa ukupno 320 slika, skulptura, grafika i crteža. Posle Cetinja, izložba je otvorena u Sarajevu a potom i u Skoplju.

Sem ovih dveju glavnih, SLUJ se javlja kao organizator i drugih većih izložaba, kao što su Savremena jugoslovenska skulptura i grafika (1948. u Beogradu), Savremena jugoslovenska grafika (1950. u Ljubljani) ili Izložba savremenog jugoslovenskog vajarstva (1951. takođe u Ljubljani).

Od ostalih izložaba, najveća, najznačajnija i najreprezentativnija bila je izložba Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka, sa 160 izlagača i oko 400 radova. Namenjena tada još uvek prijateljskim socijalističkim zemljama, ona je 1946. prvo održana u Beogradu a zatim, do aprila 1947, u Zagrebu i Ljubljani. U inostranstvu prikazana je 1947. u Moskvi, Lenjingradu i Bratislavi i 1948. u Pragu, Varšavi, Krakovu (nešto smanjena) i Budimpešti. Da je umetnost bila i ostala jedno od diplomatskih sredstava međudržavnih odnosa pokazala je i istorija ove izložbe. Uspešno započeta i sa superlativima primljena od kritike i publike u 1947, turneja se prekida i gotovo ćutke završava u 1948. zbog napada Informbiroa i novonastale političke situacije.

Istovremeno sa održavanjem naše izložbe u SSSR-u, u glavnim gradovima Jugoslavije (Beogradu, Zagrebu, Ljubljani i Novom Sadu) prikazivana je 1947. izložba četvorice sovjetskih slikara, Aleksandra Gerasimova, Sergija Gerasimova, Aleksandra Dejneke i Arkadija Plastova. Bila je to prva sovjetska izložba u našoj zemlji. Ovaj prvi susret sa rezultatima socijalističkog realizma u zemljama Sovjetskog Saveza zburnio je svojim rasporakom između teorije i prakse i kritičare i same umetnike a za neposrednu posledicu imao je konkretizovanje kasnije toliko korišćenog pojma „gerasimovštine“ koji je zajedno sa pojmom „ždanovizma“ na teorijskom planu, postao sinonim za praksu sovjetskog socijalističkog realizma.

Po mnogo čemu tipična za svoje vreme kao prvi pokušaj organizovanja tematske izložbe van NOR-a, bila je izložba Poljoprivreda i likovna umjetnost, održana oktobra 1945. u Salonu Ullrich u Zagrebu. Šta se zapravo od ove izložbe zahtevalo i da tim zahtevima i pored najbolje volje nisu mogli da udovolje ni tako vrsni umetnici kao što su Kraljević, Hegedušić, Detoni, Herman, Šimunović, Bakić i dr., najbolje ilustruje sledeći prikaz objavljen u listu „Naprijed“:

„Naziv izložbe je „Poljoprivreda i umjetnost“ i ona je trebala — ili pokazati koliko je naša umjetnost neposredno i usko povezana sa našom poljoprivrednom problematikom, kao osnovnom problematikom obnove naše zemlje, ili pak, likovno objasniti i bolje ilustrirati niz parola koje i sačinjavaju bitni dio izložbenog materijala.

No tu se pokazao nerazmjer.

Parole su proizašle iz neposrednog sagledavanja osnovnih potreba narodnog života i obnove zemlje. One su vjerni izraz narodnog života. Međutim, likovni je dio ove izložbe statički odvojen od tih tekstova. On s njima ne čini nedjeljivu cjelinu,

što više on ih niti ne potrtava. I time je izložba kao cjelina stradala . . .“¹⁵

Slična izložba samo na temu Mati i dete održana je 1949. u Umetničkoj zadruzi u Ljubljani. Međutim, za Sloveniju pa i za celu našu umetnost daleko značajnije i na svoj način prekretničke u pogledu izazvanih polemičkih posledica, bile su izložbe slovenačkih impresionista. Prvu, reklo bi se probnu izložbu majstora impresionističkog slikarstva u Sloveniji organizovao je Fran Stiplovesek u Brežnicama. Ali za rehabilitaciju impresionizma, tog „najformalističkijeg“ metoda „dekadentne zapadnjačke umetnosti“, bila je presudna izložba Slovenačkih impresionista održana maja 1949. u Ljubljani, a potom preneti i u Zagreb.

Što se samostalnih i manjih grupnih izložaba tiče, njih je u periodu 1945—1950. bilo veoma malo. Kolektivistički duh vremena i spremnost kritike da u tome vidi „individualistički“ ili „subjektivistički“ akt i kao takvog ga oceni, nisu stvarali pogodnu atmosferu za njihovo održavanje.

U Beogradu ih je zato bilo najmanje: za punih šest godina samo četiri izložbe. Prvi se na taj korak zajednički odlučuju Stojan Trumić i Milan Besarabić 1946, Milan Konjović 1947, Maša Živkova 1949. i krajem 1950, pod već izmenjenim i povoljnijim uslovima, mladi Mića Popović.

U Zagrebu ih je bilo znatno više: 1945. održana je zajednička izložba Grge Antunca i Frana Šimunovića; 1946. organizovane su samostalne izložbe Otona Postružnika (prva potpuno samostalna izložba u Zagrebu posle rata) i Petra Šimage-Šumskog (Dojmovi iz NOB-a) i dve veće kolektivne izložbe: I izložba grupe profesionalnih likovnih umjetnika (sa 25 izlagača¹⁶) i Izložba Šestorice²⁷; 1948. samostalne izložbe Alberta Kinerta i Otona Postružnika i zajednička izložba Murtić-Prica-Reiser; 1949. Petra Šimage-Šumskog i Franje Mraza i izložba Seljaci slikari¹⁸; 1950. Posmrtna izložba Mirka Viriusa, samostalne izložbe Milana Konjovića, Ive Dulčića, Antuna Zuppe, Kamila Ružičke i dr.

Kalendar izložaba u Ljubljani beleži 1945. samostalnu izložbu Toneta Kralja, 1946. Tineta Gorjupa, 1949. retrospektivu Božidara Jakca povodom 50-godišnjice života i 30-godišnjice rada i zajedničku izložbu Gojmira Antona Kosa i Franceta Pavloveca i 1950. zajedničke izložbe Kavčič-Maleš-Pregelj i Omersa-Sajovic i retrospektivu Staneta Kregara.

U Skoplju juna 1948. Tomislav Krizman priređuje izložbu motiva iz Makedonije.

Pojedinačno, najveću samostalnu izložbenu aktivnost pokazao je Milan Konjović, koji je u roku od pet godina priredio sedam samostalnih izložaba: 1946 — Novi Sad, 1947 — Bogojevo i Beograd, 1949 — Sombor i 1950 — Novi Sad, Zagreb i Subotica.

UMETNOST I KRITIKA

Bez obzira na neke jugoslovenske specifičnosti i razlike (sve veće posle 1948. godine), osnovne teoretske i estetičke postavke socijalističkog realizma naših kritičara imale su oslonac u sovjetskom iskustvu. Zanimljivo je da su se pored retkih istori-

čara umetnosti (Grga Gamulin), kritikom likovnih umetnosti i problemima kulture uglavnom bavili književnici, pa je možda i to jedan od razloga što se pitanje teme i sadržaja, primarnog u književnosti, u svoj oštrini postavljalo i pred likovne discipline. A kako se u svim formama umetničkog izražavanja videlo samo sredstvo masovne ideološko-vaspitne komunikacije to su im i zadaci, bez obzira na formalne razlike, bili gotovo isti. Po Radovanu Zogoviću, „voditi borbu protiv dekadencije i formalizma u umjetnosti, to znači boriti se protiv (1) dekadentne i formalističke „umjetnosti“ kapitalističkih država Zapadne Evrope i Amerike; protiv (2) ostataka dekadencije i formalizma koji dolaze iz nekih zemalja narodne demokratije¹⁹, i (3) protiv ostataka i recidiva dekadencije i formalizma u samoj našoj državi“. Ukratko, znači boriti se protiv *antirealizma, antihumanizma, iracionalizma, pesimizma, nacionalizma*, protiv lažnog novatorstva „kao apsolutnog unazađivanja umetnosti u formalnom smislu“.²⁰

Što se same idejnosti tiče, njenih zahteva, njenog značaja i njene funkcije u umetničkom stvaralaštvu, o tome u vidu saveta i uputstava Jovan Popović autoritativno piše:

„Socijalistička idejnost ne može biti neka mehanička deklaracija. Ona mora da prožima sadržaj i formu dela, ona mora biti nerazdvojna s najintimnijim osećanjima i mislima umetnika. Ne može umetnik dati istinita umetnička dela ako u skrivenim kutovima svoje individualnosti ljubormo gaji neka svoja intimna shvatanja nesaglasna sa smislom i perspektivom našeg društva i doba. Njegovo najintimnije mora biti u saglasnosti s idejama i praksom našeg novog društva. Zato je rad na ideološkom uzdizanju presudan...“

„No i talenat, i dobro oko, i senzibilnost, pa i zanatsko znanje zavise od idejnosti. Veliki umetnici prošlosti bili su prožeti idejnošću svoje epohe. Umetniku nije socijalistička idejnost neophodna samo kao intelektualcu, kao građaninu socijalističke zemlje, nego baš i kao likovnom stvaraocu, iako u slikama i skulpturama ne izražava neke apstraktne ideje i ne izlaže pojmove, čak ne treba da to čini ni u vidu simbolike. Zahtev za idejnošću u umetnosti zahtev je za visokom kvalitetnom umetnosti. Idejnost daje krila talentu...“²¹

Tumačenje „formalizma“ daje Grga Gamulin u svom poznatom članku „Retrospektive sa XXIV biennala“:

„Nazivom *formalizma*, kojim nazivamo općenito buržoasku umjetnost dekadanse, označavamo u osnovi točno njezinu glavnu tendencu: da značenje sadržaja u umjetničkom djelu svede na najmanju moguću mjeru. Umjetničko djelo je konkretno jedinstvo sadržaja i forme; do njihovog odvajanja može doći samo *izvan* umjetnosti. Drugim riječima: tendenca buržoaske dekadentne umjetnosti da što je moguće više suzi i praktički dokine sadržajnost, a to ujedno znači *spoznajnu moć* likovne umjetnosti, dokida istodobno i samu umjetnost kao takvu.

Formalizam, dakle, kao osnovni metod savremene građanske umjetnosti, nalazi se u nepomirljivoj suprotnosti sa samom suštinom umjetničkog stvaranja, sa samom definicijom umjetnosti, kao jednog od dvaju društvenih oblika saznanja“.²² Kako je u praksi izgledao odnos kritike prema umetnosti između dva rata i tzv. „formalističkom nasleđu prošlosti“, najbolje može da ilustruje „slučaj“ Milana Konjovića.

Prvi napad usledio je zbog zbirke Beljanski sa kojom je oktobra 1945. otvoren Gradski muzej u Somboru, čiji je prvi sekretar bio Milan Konjović. Napadnut je i katalog sa pregledom zbirke iz pera mađarskog književnika Janoša Hercega, i sama zbirka.²³ „Ubrzo nas zadese posledice — kaže Konjović. Napadnuti zbog zbirke Beljanski da širimo dekadentnu zapadnjačku umetnost koja negativno utiče na omladinu, otpušteni smo i Herceg i ja“.²⁴

U zbirci Beljanskog bile su neke od najlepših Konjovićevih slika. Nikakvi pritisci spolja nisu ga omeli da uporno i dalje slika i izlaže, samostalno i na grupnim izložbama. Konjović se nije menjao ali se zato menjalo mišljenje kritike.

Na I izložbi vojvođanskih likovnih umetnika 1945. u Petrogradu (Zrenjaninu) Jovan Popović ubrajao je Konjovića među „najtalentovanije izlagače“ a njegove slike među „likovno najuspelije“ pokušaje da se priđe savremenoj tematici, misleći, pri tom, i na nagrađenu kompoziciju *Proslava Oktobarske revolucije u Somboru*.²⁵ Samo dve godine kasnije, pred tom istom slikom na Konjovićevoj izložbi 1947. u Beogradu, Popoviću sve više „nije jasno zašto inače nadareni Konjović na svojim slikama deformiše čoveka“. Čemu anonimnost kada „naši ljudi“ zahtevaju da i lica fašista, zločinaca i svih ostalih neprijatelja „treba kritički osvetliti“. „A kad je reč o našem čoveku, o našem novom čoveku, o čoveku našeg društva koje po humanosti i naprednosti stoji odmah uz Sovjetski Savez, onda je nedozvoljena deformacija njegova lika, i to za javnu izložbu“. „To čak više nije ni slikarski originalno, ni interesantno, to je prosto neopravdani kapris“.²⁶

Godine 1947. Konjović je boravio nekoliko dana u Bogojevu slikajući gradnju tamošnjega mosta. Na samom gradilištu priredio je izložbu od 49 slika. Kompoziciju *Izgradnja mosta u Bogojevu* I izložio je na II posleratnoj izložbi vojvođanskih umetnika 1948. u Novom Sadu. Zajedno sa ostalima i ona pomaže Jovanu Popoviću da o Konjoviću donese svoj konačni sud:

„Među umetnicima koji žive u Vojvodini treba istaći... mučan zastoj kod M. Konjovića koji ima znatan slikarski

¹⁵ Zem., Povodom izložbe „Poljoprivreda i umjetnost“, Naprijed, Zagreb, 6. X 1945.

¹⁶ Anđeli Radovani, Bakić, Gecan, Gliha, Kantoci, Kinert, Postružnik, Stupica, Šimunović i dr.

¹⁷ Mraz, Reiser, Rukljač, Herman, Skopal i Prica.

¹⁸ Generalić, Dolenc, Filipović, Gaži i Sokol.

¹⁹ V kongres je održan posle pisama Informbiroa.

²⁰ O jednoj strani borbe za novu socijalističku kulturu i umjetnost — Riječ Radovana Zogovića u diskusiji na Petom kongresu KPJ, „Književnost“, Beograd, 1948, br. 7—8, str. 559—560. Kurziv R. Z.

²¹ Jovan Popović, „Idejnost daje krila talentima“, „Umetnost“, Beograd, 1949, br. 1, str. 7, 8.

²² Grga Gamulin, „Retrospektive sa XXIV biennala“, „Umetnost“, Beograd, 1949, br. 1, str. 12. Kurziv G. G.

²³ Boško Petrović, Katalog somborske Galerije moderne jugoslovenske slikarske umetnosti, „Letopis Matice srpske“, Novi Sad, 1946, sv. 1—2, str. 169—171.

²⁴ Katarina Ambrozić, „Milan Konjović“ (biografija), Katalog Galerije Milana Konjovića, Sombor, 1965, str. 73.

²⁵ Jovan Popović, „Izložba vojvođanskih likovnih umetnika“, „Borba“, Beograd, 20. IX 1945.

²⁶ Jovan Popović, „Umetnici i lik našeg čoveka“, „Književnost“, Beograd, 1948, sv. 1, str. 65.

temperament, ali se zadovoljava formalističkim manirom koji je još pre 20 godina preuzeo od francuskog ekspresioniste Ruoa . . . U pejzažima tretira skoro na isti način Dubrovnik i Rakovac ili Bogojevo, iako su to potpuno različita podneblja, a slike su rađene u razna godišnja doba . . . Na tmurnoj slici sa reskim bojama, graditelji su prikazani onakvi kakvi oni nisu i kako oni ne rade u novoj otadžbini, prikazani su kao da su pritisnuti radom, kao da nemaju ni ličnosti, ni ponosa rada. Dugogodišnji manir Konjovićev došao je u potpuni ćorsokak i postavlja se nužnost da on potpuno raščisti s tim shvatanjem i manirom koji su tuđi našoj stvarnosti i našem narodu. Inače neće imati narodu šta da kaže²⁷

Taj sud, gotovo od reči do reči istovetan, deli sa Popovićem i Branko Šotra:

„Živi anahronizam na ovoj izložbi je Milan Konjović. Nesumnjivo snažan slikarski temperamenat, koji je pre 20 godina, na početku svoje slikarske karijere pozajmio u celini ekspresionistički manir, gotovu slikarsku formu od francuskog

slikara Žorža Ruoa i sve do danas nije se potrudio da je zameni svojom. Konjović ostavlja utisak velikog gospodina koji nije navikao da se napreže i muči, da traži. Za njega nema razlike u koloritu pejzaža iz Dubrovnika i Bogojeva, čak i u razna godišnja doba . . . Ti motivi gradnje mosta za Konjovića su samo povod za piktoralne ekshibicije, a ljudi su prikazani lažno. S pravom se postavlja pitanje za koga Konjović izlaže danas, da li za narod?²⁸

Možda ta istovetnost i nije puka slučajnost?

O raskoraku koji je postojao između onog što se „zahteva“ i onog što „jeste“, teorije i prakse, umetnika i kritičara, pa i

kritičara koji zastupaju interese naroda i samog naroda svedoče i sledeće Konjovićeve reči:

„Slikao sam tada dramatične vizije ratnog pustošenja, zatim gradilišta, radnike na polju, ljude pri radu i naravno, bez obzira na temu, ostajao uvek isti umetnik koji slika svoju viziju stvarnosti beležeći je svojim rukopisom. Publika, pa i narod, razumeli su to, punili su izložbene sale — ali zvanična kritika je osuđivala . . . Bio je ovo još jedan dokaz kako se često i neodgovornima dopušta da javno donose sudove i kako je teško i pred istorijom puno odgovornosti zvanje kritičara“²⁹

Posle zbirke Beljanskog, priliku za preispitivanje umetničkog nasleđa pružila je izložba Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka. Ali okolnost da se radilo o „prvoj velikoj umetničkoj manifestaciji Jugoslavije posle rata, prvoj velikoj umetničkoj manifestaciji nove Jugoslavije van zemlje, a u Sovjetskom Savezu prvoj jugoslovenskoj umetničkoj manifestaciji uopšte“ (Jovan Popović), učinila je kritiku uzdržljivijom nego što bi se to moglo očekivati, s obzirom na prisustvo impresionista, ekspresionista, intimista i drugih „formalističkih“ tendencija u međuratnoj umetnosti.

Najpozvaniji da pruži pregled naše umetnosti, Grga Gamulin izdvaja period srpskog klasicizma i realističkog portreta, pojedine momente iz kompleksa „zagrebačke škole“ i „münc-henski krug“ i snažno razdoblje slovenačkog impresionizma, kao periode koji su dali visoke umetničke rezultate.

Međutim, „momenti raspadanja velikih stilova 19. stoljeća u kojima su se stvarali i organizovali formalistički pravci likovne umjetnosti na Zapadu od fauvizma do nadrealizma zapravo su dezorganizirali razvitak i logički rast našeg slikarstva i kiparstva unoseći neorganski iz Francuske i Njemačke elemente jedne daleko „uznapredovale“ likovne evolucije, koja se već nalazila na kraju svoje dekadanse . . .“, što ima za posledicu da „od svih tih eksperimentalnih aktivnosti u kojima su se kod nas manifestirali krajnji i osobito grubo oblici zapadnjačkog formalizma, u našoj likovnoj umjetnosti nije ostalo niti jedno autentično umjetničko djelo“³⁰

Istom problemu Jovan Popović prilazi više sa sociološkog stanovišta, nalazeći da je do udaljavanja od realističke tradicije XIX veka, pored „povođenja za zapadom“ koje je za ljubav onoga „kako“ žrtvovalo ono „šta“, došlo i „usled društvenih suprotnosti i političkih prilika kako u Srbiji i Austrougarskoj do 1918. g. tako i u bivšoj Jugoslaviji“. U toj tradiciji, u delima Celestina Medovića, Vlaha Bukovca, Paje Jovanovića, Uroša Predića i Steve Todorovića, Popović vidi „putokaze“ za novu umetnost i primere u kojima „forma i sadržaj odgovaraju jedno drugom“:

„Koliki je značaj tih slika, čija se crtačko-kompoziciona solidnost možda još bolje vidi na reprodukcijama, jer upravo boje ponekad pomalo smetaju, možemo shvatiti ako znamo da mnogi današnji poznati slikari u svetu ne umeju da naprave ovako solidne i velike kompozicije . . .“³¹

Zadovoljan rezultatima umetnosti nastale u NOR-u, Oto Bihalji Merin optimističkim očima gleda na budućnost umetnosti koja tek nastaje:

„Doživljaj naših naroda u ovim izvanredno teškim godinama, godinama izvanredno pobedonosnim, treba da postane takva snaga u dušama naših umetnika, tako da oni stvore dela po vrednosti ravna tekovinama narodno-oslobodilačke borbe. A ta umetnost, kad stvori dela, rođena iz dubine i doživljaja novog života, biće tako dobra, prava i istinita, da će Pariz moći da uči, kao što su ranije pokolenja učila u Parizu“.³²

Ruska kritika („Sovjetskoe iskustvo“) daje mu za pravo izdvajajući, posebno, izložene slike Đorđa Andrejevića Kuna *Partizanski odred* i Mila Milunovića *Okupator odlazi*.

Bihaljijevu veru deli Grga Gamulin, govoreći povodom zagrebačke Izložbe umjetnika partizana 1945. o „pojavi partizanskog slikarstva“, koju vezuje za „socijalni realizam“ međuratne umetnosti, tačnije, za aktivnost grupe Zemlja, čija su iskustva doprinela „da je naša likovna umjetnost u Narodno-oslobodilačku borbu ušla spremna, sa otvorenim mogućnostima i sa nizom izgrađenih talenata“, da bi „iz te borbe izašla obogaćena iskustvima i oplodena pobjedom“.

Bio je to znak za uzbunu Jovanu Popoviću i da napadne i Grgu Gamulina, i „partizansku umetnost“ i, naročito, grupu Zemlja, koja je upravo u to vreme izjavom nekolicine članova najavila svoju obnovu³³: „Pre svega, „socijalni realizam“ je pogrešan termin. U našoj teoretskoj literaturi govori se o starom, kritičkom realizmu i o novom ili socijalističkom realizmu. No ono što Gamulin ističe kao „socijalni realizam“ nije ni stari ni novi, niti ikakav drugi realizam, nego dekadentni formalizam. Pogrešno je uopšte govoriti o nekom „partizanskom slikarstvu“.

Imajući u vidu Popovićevu uočiratu polemiku sa Krležom, na čijoj strani se nalazio i Krsto Hegedušić kao jedan od osnivača Zemlje, ne iznenađuje mnogo njegovo mišljenje o zemljaškoj „tradiciji“:

„Upravo formalističke tradicije Zemlje koje su mnogi od zagrebačkih umetnika ljubomorno sačuvali uprkos doživljajima u narodno-oslobodilačkoj borbi, sprečile su neke da i pored svog talenta budu zaista spremni da te doživljaje istinito izraze. A upravo dekadentna shvatanja te grupe, koja su i do rata iskvarila nekoliko mladih talenata, sprečila su da se u toku narodno-oslobodilačke borbe pozitivno izgradi niz talenata, a nije, kako Gamulin tvrdi dala našoj borbi niz izgrađenih talenata“.³⁴

U istom članku Jovan Popović grubo napada i autore nekoliko objavljenih mapa grafike (Branka Kovačevića, Voju Dimitrijevića, Vanju Radauša, Vita Globočnika, D. Klemenčića-Maja, Edu Murtića i Zlatka Pricu), bez obzira što se radilo o aktivnim učesnicima NOR-a.

Tragove formalističke zaraze koja će postati epidemična, kritičari nalaze i kod ostalih umetnika-boraca. Tako Ivan Potrč u prikazu Izložbe slovenačkih umetnika partizana u Ljubljani, konstatuje da su se Tone Kralj i Ivan Čargo „ovoga puta skoro potpuno izgubili na izložbi, jer su nove motive pokušali da ostvare starom tehnikom“, i nalazi, upoređujući Pirnata i Miheliča, da je „Pirnata više realistički i epski, Mihelič nekako slikarski-estetski. Oseća se da je Mihelič kod svojih događaja tražio više svoj slikarski izraz, kao da iz izraza

proističe događaj. Međutim, mlađim i najmlađim slikarima događaj je uvek bio centar doživljaja i centar njihova rada“.³⁵ Samo dva meseca kasnije, oktobra 1945, Tone Kralj je imao i samostalnu izložbu!

U prikazima prvih samostalnih i manjih grupnih izložaba Zagrebu, Grga Gamulin ima puno pohvalnih reči i ljudskog razumevanja za izlagače, ali uz istovremene kritičke primedbe koje je nalagao duh novog vremena. Tako bi Šimunovićeve ratna vizija bila verovatno pošteđena „daha fatalizma“ da je lično učestvovao u NOR-u,³⁶ za razliku od Postružnikove izložbe koja se, budući da je bez figuralnih kompozicija, „bez ijedne slike koja bi ukazivala na minule događaje i na naš današnji život... ne razlikuje ni u čemu od predratnih izložbi građanskih slikara“.³⁷

Povodom Izložbe Šestorice, koja „stoji u znaku ozbiljnih likovnih nastojanja“, ali čija „ostvarenja, međutim, nalaze se još uvijek u znaku pitanja, pod upitnikom, kojemu će odgovor vjerovatno samo budućnost moći dati“, Gamulin odaje umetničko i istorijsko priznanje Oskaru Hermanu, primećujući da je Herman „izložio nekoliko slikarskih vizija, koje zapravo pripadaju prošlosti, njegovoj i našoj umjetničkoj prošlosti, i samo tako treba objasniti i interpretirati ovo potpuno bezidejno slikarstvo“. Kod Zlatka Price „treba na prvom mjestu istaknuti slikarsku nerazrađenost i nedovršenost Pricinih pejzaža, koji pokazuju ne samo traženje izraza, nego i nedovoljno uranjanje u unutrašnju ljepotu našeg kraja. Prica transponira svoje pejzaže na platno sasvim mehanički racionalno, bez imalo emocionalnosti, ostajući i suviše „kcd motiva“ i ne prebacujući ga u doživljaje“, itd. Mogu se konstatovati pozitivna nastojanja kod velikog broja umetnika da se razračunaju „sa svim onim naslijeđenim životnim formama, koje se u umjetnosti kod nas kristaliziraju, recimo u pasatizmu Emanuela Vidovića, u intimizmu mrtvih priroda Slavka Šohaja ili u pukom formalizmu jednog Juneka“, ali uprkos tome „malograđanski ambijenti, očigledno, djeluju još uvijek priv-

²⁷ Jovan Popović, „Izložba savremenih vojvodanskih likovnih umetnika“, „Slobodna Vojvodina“, Novi Sad, 20. IV 1948.

²⁸ Branko Šotra, „Zapažanja sa izložbe savremenih vojvodanskih umetnika“, „Književne novine“, Beograd, 20. IV 1948.

²⁹ Katarina Ambrozić, isto, str. 74.

³⁰ Grga Gamulin, „Izložba Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka u Beogradu“, „Naprijed“, Zagreb, 11. I 1947.

³¹ J.[ovan] P.[opović], „Vek i po jugoslovenske likovne umetnosti“ (Izložba „Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“), „Borba“, Beograd, 20. X 1946.

³² O.[to] Bihalji-Merin, Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka, „Naša književnost“, Beograd, 1946, br. 11, str. 401.

³³ Bivši članovi Udruženja likovnih umjetnika Zemlja, koji se nalaze na oslobođenom delu Hrvatske, odlučili su da ponovo ožive rad svog Udruženja, i tom prilikom izdali poseban manifest čiji su potpisnici Augustinčić, Detoni, Mraz, Postružnik, Radauš i Tiljak („Naprijed“, Zagreb, 2. I 1945).

³⁴ Svi navodi su iz članka Jovana Popovića „O nekim pojavama u našoj likovnoj umetnosti“, objavljenog u beogradskom izdanju „Borbe“ od 29. XII 1945.

³⁵ Ivan Potrč, „Izložba slovenačkih umetnika partizana u Ljubljani“, „Borba“, Beograd, 14. VIII 1945.

³⁶ G.[rga] Gamulin, „Izložba Antunac—Šimunović“, „Republika“, Zagreb, 1945, br. 3, str. 224.

³⁷ G.[rga] Gamulin, „Izložba Otona Postružnika“, „Republika“, Zagreb, 1946, br. 4—5, str. 409—411.

lačno na mnoge naše umjetnike i njihovo stvaranje trpi od neosporne dvoličnosti i unutrašnjeg raspona³⁸

Jedino, po Gamulinovom mišljenju, „izložbu „profesionalnih umjetnika“ u Umjetničkom paviljonu možemo smatrati i shvatiti kao rezultat nesređenih prilika u oblasti likovne umjetnosti kod nas“, jer „povezivanje nezaposlenih („profesionalnih“) umjetnika, koji se momentano nalaze van svake pedagoške ili administrativne službe, koliko god moglo sa „poslovnog“ stanovišta izgledati opravdano, ne može se prihvatiti kao oblik moguće umjetničke manifestacije“. „Sa stanovišta nove umjetnosti ona je zapravo negativan primjer, ostatak naše idejno dezorganizirane prošlosti, dokaz kobne inercije, koja još vlada u nama samima i oko nas“³⁹

Ako je većina umetnika starije generacije i uspevala da izbegne zamke samostalnih izložaba, grehe svoje formalističke prošlosti ispaštala je prilikom učestvovanja na izložbama udruženja, jer su se kriterijumi bitno razlikovali od onih koji su pre toga važili. Tako, na primer, Oto Bihalji Merin zamera Žiriju I izložbe ULUS-a (Tabaković, Milunović, Kun, Lubarda i dr.) da je primio „isuviše dela koja obrađuju razne teme daleke od života ili idile prekrivene prašinom prošlosti“ a s druge strane „odbio dela umetnika koji su, iako još primitivno, pokušali da uobličie novu sadržinu doživljavanja, zato što nisu udovoljili formalnim estetskim zahtevima“. „Bez sumnje — kaže Bihalji — osećaj kvaliteta mora da određuje nivo takve izložbe. Ali, kvalitet je jedinstvo sadržine i oblika. Pa ako se to jedinstvo, koje je obeležje visoke umetnosti, retko i teško postiže, onda bi se možda ipak pre moglo preći preko nedostataka forme nego preko udaljenosti sadržine od problema našeg vremena“⁴⁰

Bihalji se čudi Tabakoviću kako uspeva da *Alate* „dematetizira i pretvori u estetski ornament“ a *Ruševine* „čarobnim kistom u bezazlenu baštu iz priče“. Bijelić jedva uspeva da iz „prolaznog toka vremena izvuče nešto na sigurnu obalu umetnosti“⁴⁰ Radovićeva slika *I ovo je činio kod nas okupator* asocira ga na Brojgela i Boša jer u njoj ima „nečeg skoro perverzno, ne toliko osude, koliko naslađivanja užasima“. U Gvozdenovićevoj kompoziciji *Pred bolnicom*, rađenoj u duhu Bonarovih enterijera, „ljudi su samo povod za suptilno estetske varijacije boja, bez povezanosti i prisnosti sa problematikom sižea“, itd.⁴¹

Slična je situacija sa prvom ULUH-ovom izložbom u Zagrebu. Kao i u Beogradu, bezidejnost tematike dominira u mnoštvu pejzaža i mrtvih priroda, a kod malobrojnih figuralnih „temata“ oseća se kao nedostatak „zanemarivanje fizionomije i psihološkog sadržaja“. Uzroke takvog stanja Gamulin nalazi, između ostalog, i u ostacima tzv. „levog formalizma“:

„Upravo u toku prošlog decenija javile su se u Hrvatskoj u većoj mjeri tendencije primitivističkog uproštavanja i naturalističkih pretjerivanja. Te su tendencije bile došle osobito do izražaja u okviru grupe Zemlja i bile su vrlo teško i sporo prevladavane. One su se produžile kroz razdoblje narodno-oslobodilačke borbe, a nisu iščezle niti danas, kako se može najbolje vidjeti na grafikama, tako dobrog i naprednog umjetnika kao što je Franjo Mraz. Ostaci tog lijevog (ili još bolje „lijevog“) formalizma povezani sa izvjesnom averzijom prema

dovršavanju slike (kod Z. Price, E. Murtića i dr.), sa često afektiranim nastojanjem da se tek nabačenim skicama i croquis-ima pripiše veća vrijednost nego li razrađenim i dovršenim djelima, — još uvijek su znatna i stvarna opasnost formiranja realističke umjetnosti kod nas“⁴²

Problem „levog formalizma“ Gamulin razrađuje u svojim „Zapisima iz 1949“, nalazeći njegove vidne tragove i kobne posledice najviše u delima slovenačkih i hrvatskih umetnika. Tih tragova ima u *Gradnji Litostroja* Toneta Kralja ili *Koloni* Franceta Mihelića koja se može „smatrati pozitivnim pokušajem da se zemljaški primitivizam prevlada u realističkom smislu“ ali čiji „apstraktni kolorit“ rečito govori „kako je teško sa simplicitičkih pozicija primitivizma dostići realnu kolorističku i luminističku zakonitost vizuelnog zamjećaja“. I Marijan Detoni nastoji da „osvoji realnu boju“, sukobljavajući se u *Rušenju pruge* sa poteškoćama koje proizilaze iz zemljaške baštine. „Crtati i modelirati bojom ljudski lik, to kao da još uvijek prelazi mogućnosti svih bivših „zemljaša“, kao s druge strane, i „kolorističkih formalista“, piše Gamulin navodeći za primer i Postružnikovu kompoziciju sa omladincima na radu sa III ULUH-ove izložbe.

Svejedno što Hegedušićeva *Bitka kod Stubice* predstavlja „bez sumnje dosad najveći pokušaj da se, bez izravne negacije, umjetnički metod Zemlje uzdigne, u realističkom smislu, na viši stupanj“, što je „više ili manje uspjela asimilacija i sinteza raznorodnih stilskih elemenata“ i kao takva može značiti „zanimljivu novost“ i nesumnjivu slikarevu razvojnu etapu, Gamulin je uveren „da razvitanost umjetnosti socijalističkog realizma neće ići pravcem nikakvog historicizma“ i da i dalje „ostaje naša današnja stvarnost sa svojim doživljajima i vizuelnim podacima, ostaje potreba da se za te podatke izgradi živ i savremen umjetnički izraz“⁴³

Pored aktualnog sadržaja i realističke forme, pitanje kolorita postaje sve više neuralgično. Ne više „šta“ već „kako“, sada već postavlja kao pitanje i sam Jovan Popović povodom V izložbe ULUS-a, zadovoljan što je pruga Šamac—Sarajevo pružila umetnicima zahvalne teme kao što su „gradnja mosta“, „motiv kesona“, „traktor i buldožder“, „prizori rada u panoramski zahvaćenom pejzažu“ i sl., navodeći kao negativan primer Peđu Milosavljevića koji „tretirajući motive izgradnje, pada u neku amorfnost linija pa i u neko bledilo boja, ne dajući ni prednost a kamoli značaj čoveku koji stvara i menja prirodu“⁴⁴

Detoniju, inače aktivnom učesniku NOR-a, čija se tematika nije mogla dovoditi u pitanje, po Z. Kauzlariću, u slici *Rušenje pruge* čak „prijeti opasnost da upadne u koloristički formalizam... Da je ovo unošenje zelenkasto-sivog u sliku blisko subjektivno-formalističkom koloriranju, potvrđuju i neka ranija djela Detonija, gdje su dominirali zelenkastosi tonovi“⁴⁵ Po Jovanu Popoviću „rešavanje tih pitanja boje i osvetljenja odvelo je slikara u izvesnu tvrdoću likova i u izvesne boje koje prizoru daju nečeg avetinjskog“⁴⁶ Po Gamulinu, na likovima u prednjem planu slike „uprkos uvertavanja sitnih pojedinosti na licima slikar nije postigao određenje individualnosti pojedinaca, nego je čak još više doveo do izražaja stanovita naturalistička shvaćanja i unakažavanjem otežao nam da do kraja udemo u to zbivanje“⁴⁷

Šimunovićevoj veoma hvaljenoj i kao primer gotovo od svih isticanoj *Partizanskoj koloni*, izlaganoj na IV ULUH-u i I izložbi SLUJ-a, Gamulin i Kauzarić zameraju u istim prikazima namerno bežanje od pune svetlosti dana kako bi time sakrio svoju kolorističku nemoć, za razliku od Jovana Popovića kome se čini da je „postignuto dosta srećno rešenje osvetljenja, a u tom osvetljenju plastično se ističu kolone koje su se otegle u nedogled“.

Takvih primera istovetnog ili sasvim oprečnog mišljenja o jednoj istoj stvari, bilo je dosta u kritici perioda socijalističkog realizma. Idejna platforma i društvena funkcija umetnosti bila je jasna, ali ideja o tome kakva konkretno treba da izgleda ta nova realistička i socijalistička umetnost, bila je još uvek zamagljena. Primeri iz Sovjetskog Saveza su razočarali, tim pre što je razočarala i politika Sovjetskog Saveza. Trebalo je stvoriti nešto što bi se razlikovalo i od sovjetskog socijalističkog realizma i od formalističkih derivata zapadnjačke umetnosti. Nešto što bi bilo samo naše, socijalističko po sadržaju naše stvarnosti, realističko po formi, a da nije ni naturalističko ni bilo kakvo „ističko“, i da poštuje lokalni kolorit koji bi trebalo pri danjem svetlu da izrazi vrline i mane i sav životni optimizam našeg graditelja socijalizma. Sa te strane situacija postaje zabrinjavajuća. Slikari se uporno zalažu da nađu svoj i naš likovni izraz kroz „odraz“ postojeće stvarnosti a kritika sa još više truda iznalazi nedostatke ne pružajući primer za ugled. Tematika NOR-a postepeno se sve više zaboravlja a preovlađuju motivi obnove i izgradnje. Na III izložbi ULUH-a M. Selaković otkriva Detonijev akvarel kao „jedinu slikarsku temu iz narodno-oslobodilačkog rata“.⁴⁸

Gamulin prekora umetnike da mnogi još ne znaju da reše problem svetlosti, niti problem velike figuralne kompozicije, navodeći da se to može postići „učjenjem na velikim realističkim formama iz prošlosti, na starim majstorima, koji su imali neposredan i zdrav dodir sa životom oko sebe; i — što je još važnije — na stvarnosti samoj, na liku današnjeg čovjeka i na njegovom odnosu prema prirodi i životu“. Kao spasonosni izlaz „naša kritika i historija umjetnosti trebalo bi da u rješavanju tih problema izvrše teoretske pripreme, a to znači: treba istražiti u historiji stilove nastale u pozitivnim borbenim razdobljima klasa koje su se borile za vlast, treba pronaći i istaći vrijednosti onih umjetnika, koji su se prema objektivnom svijetu odnosili pozitivno i afirmativno, treba, dakle, nadovezati na one momente iz povijesti umjetnosti, u kojima je spoznaja objektivne stvarnosti zaista bila u interesu snaga, koje su dotičnu umjetnost nosile i uvjetovale“.⁴⁷

Uporedo sa tim traženjima, kritika je vodila upornu borbu i sa „desnim formalistima“, daleko brojnijim od „levih“. Pored Jovana Popovića najviše angažovan u toj borbi i stručno najspremniji Grga Gamulin daje i njegovu sažetu definiciju: „To je koloristički formalizam, koji je dominirao u svim našim umjetničkim centrima, često rafiniran, razrađen i savršeno prilagođen sadržajnosti koju je u sebi sadržavao. Ta je sadržajnost bila određena subjektivističkim odnosom građanskih umjetnika prema životu: intimističko sanjalaštvo, površna dekorativnost ili morbidno psihologiziranje — u tim doživljajnim okvirima kretalo sve sve što se nije kretalo tragom akademizma“.

U Sloveniji, Gamulin navodi kao primere Sedeja, Omersu i Stupicu koji „nisu ni započeli tu evoluciju, ne samo po gami i odnosima svog kolorita, nego ni po tematici“, očekujući, ipak, „da će njihovi rezultati biti veći od hladnog i ilustrativnog fresko-slikarstva Pengova“. U Hrvatskoj nema „simptomatičnijeg slučaja“ od Tartaglie i njegove borbe da svoje analitičko slikarstvo primeni na portretu Maršala Tita, ili Otona Glihe koji sa „cezannističkom slikarskom akribijom“ i „racionalističkim“ odnosom pristupa temama sa omladinske pruge. Iz beogradskog kruga Gamulinovi „Zapisi“ izdvajaju Petra Lubardu i njegov „osnovni problem“ — boju, „onaj njegov nerealni, apstraktni kolorit gustih zelenih i maslinastih tonaliteta, kojima on u sumarnim širokim namazima modelira nedefinirane oblike, a iz kojeg kao da se uvijek isparuje neko nadnaravno, fantomatsko osjećanje života“, misleći, pri tom, na Lubardine crnogorske pejzaže iz 1947. godine.⁴⁹

M. Laliću slike Mila Milunovića izložene na Izložbi ULUCG-a „pokazuju sve vrline i mane pariske škole“, što pokazuje i kompozicija *Neprijatelj odstupa* u kojoj se „susrela rutina pripadnika te škole sa motivom naše NO borbe, tako da se u platnu osjeća izvjestan, unutarjni nesklad“.⁵⁰

Kiri Hadži Vasilevu slika *Triumf mladosti* N. Martinoskog sa III izložbe DLUM-a izgleda „plen simbolizma i dekadencije“: „Ispoljivši neospornu nemoć da triumf naše mladosti izrazi realističkim sredstvima, Martinoski poziva u pomoć plakatske simbole i pritom ih uključuje u tako deformisane, ponekad i odvratne oblike, da ih je gadno i pogledati“.⁵¹

Na II izložbi ULUBiH-a Skender Kulenović priznaje Voji Dimitrijeviću „rijetko fino osjećanje boje“ ali nalazi da je u crtežu „pun proizvoljnosti“, ne iz nedostatka crtačkog talenta, već zbog „površnog opservaterstva“, zanemarivanja anatomije i „osnovnih elemenata kompozicije“. Mujezinovićev *Bijeg* i pored solidnog zanata, majstorskog crteža i tačno učenih

³⁸ G.[rga] Gamulin, „Izložba Šestorice“, „Republika“, Zagreb, 1946, br. 11—12, str. 1005—1008.

³⁹ G.[rga] G.[amulin], „Izložba u Umjetničkom praviljonu“, „Republika“, Zagreb, 1946, br. 7—8, str. 682—683.

⁴⁰ O.[to] Bihalji-Merin, „Izložba likovnih umetnika Srbije“, „Borba“, Beograd, 22. VII 1945.

⁴¹ O.[to] Bihalji-Merin, „Druga izložba likovnih umetnika Srbije“, „Naša književnost“, Beograd, 1946, sv. 1, str. 129, 130.

⁴² Grga Gamulin, „Uz izložbu Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske“, „Naprijed“, Zagreb, 28. XII 1946.

⁴³ Grga Gamulin, „Zapisi iz 1949“, „Republika“, Zagreb, 1949, br. 10—11, str. 827—828.

⁴⁴ Jovan Popović, „Umetnici i lik našeg čoveka“, „Književnost“, Beograd, 1948, sv. 1, str. 61.

⁴⁵ Z. Kauzarić, „Uz IV izložbu Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske“, „Izvor“, Zagreb, 1949, br. 1, str. 50.

⁴⁶ Jovan Popović, „Izložba Saveza likovnih umetnika Jugoslavije“, „Književne novine“, Beograd, 24. V 1949.

⁴⁷ Grga Gamulin, „Povodom IV izložbe Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske“, „Naprijed“, Zagreb, 10. XII 1948.

⁴⁸ M.[ilan] Selaković, „Osvrt na izložbu Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske“, „Vjesnik“, Zagreb, 15. I 1948.

⁴⁹ Svi navodi su iz Gamulinovog već citiranog teksta „Zapisi iz 1949“, str. 828—829, 832.

⁵⁰ M. Lalić, „Izložba likovnih umjetnika Crne Gore“, „Borba“, Beograd, 30. VII 1946.

⁵¹ Kiro H.[adži] Vasilev, „Tretata opšta izložba na makedonskite hudožnici“, „Nov den“, Skopje, 1948, br. 1—2, str. 126.

„pojava života u njihovom pokretu“ ipak „ostavlja utisak stilizovane patetike“.52

Jedan od važnih elemenata za novu umetnost bilo je i ljudsko lice a ne samo cela figura u okviru figuralne kompozicije. Ono je ili deformisano ili od pogleda skriveno, a upravo na njemu se radni entuzijazam i vera u budućnost najlakše raspoznaju.

Zašto se — pita slikare Jovan Popović — ljudske figure prikazuju pognute ili okrenute leđima, ranjeni borci samo kao ranjenici na primitivnim ležištima a poletni omladinci pri spavanju ili jelu tako da se ne vidi u čemu je smisao i veličina ratnog i radnog heroizma, zašto „umetnik radi bizarnosti prenebregava istinu da u našem narodu ima lepih oduševljenih lica“?53 Zašto — pita se i Slavko Janevski pred nezavršenom slikom *I kongres KPM* Martinoskog — „lik sekretara naše Partije nije prikazan u njegovoj pravoj snazi, preko koje će se oduhotvoriti naša Partija, naša republika i naš narod“?54 Čemu okrenuta lica Murtićevog partizana i partizanke (Gamulin)42, unakažene fizionomije na Detonijevom *Rušenju pruge* i Šimunovićevim ljudima (Kauzlarić)45? „Šimunović nosi u sebi neku španjolsku sklonost nasilnom unakažavanju fizionomija i bilo je sudbonosno što je jednu takvu fizionomiju učinio centrom svoje slike“, zaključuje Gamulin o *Partizanskoj koloni*. „Time je stvar dobila na sablasnosti, ali upravo radi toga izgubila na idejnosti“.47

To ne znači da takvih lica i portreta uopšte nije bilo. Bihalji Merin, svojom deskripcijom Kunovog portreta jednog borca sa druge izložbe ULUS-a, pruža idealan prototip: „Jednostavno, bez patetike, sa životnom prisnošću prikazuje nam druga koji svoj put jasno i bez dvoumljenja gleda pred sobom. Još je puška pored njegovog ramena, još sedi umorno i dah teškog vremena leži na uskom licu. Ali njegovo oko pokazuje da je budan i spreman za dalju borbu... On prikazuje pojedinca, no ujedno i mnoge borce tih godina“.55

Za Gamulina, u Lubardinom *Jurišu*, „lice ranjenog borca koji se diže u freneziji borbe je najbolje naslikano lice kod nas nakon oslobođenja“, a na Kunovim *Svedocima užasa* ima „nekoliko lica na kojima se duševni doživljaji zrcale autentičnom ekspresivnom snagom, a ta su lica slikana jasno i čisto sa realističkom ekonomijom sredstava“.56

K. H. Vasilev uzima sliku *Udarnik* N. Martinoskog kao pozitivan primer prikazivanja ljudskog lika: „Nisu li one smeje i pametne oči, onaj blagi i slobodan osmeh, ona nesalomljiva sila koja ne priznaje prepreke, ona visoka svest oslobođenog trudenika u svojoj zemlji što blista na tom liku, oličenje novoga u našem životu?“57

To takođe ne znači da je kritika isključivo negativno pisala o našoj umetnosti toga vremena, mada su takve kritike uglavnom preovladavale. Bilo je dosta i pozitivnih primera koji su se približavali toj naslućivanoj viziji nove umetnosti, samo što i oni, u većini slučajeva, nisu bili pošteđeni onog neizbežnog „ali“, pretežno zbog svoje formalne strane. To su najbolje pokazali primeri Detonija, Šimunovića, Lubarde i drugih, čije su kritikovane slike istovremeno dobijale i najviše savezne ili republičke nagrade.

U prikazu I savezne izložbe Jovan Popović izdvaja B. Ružića, D. Klemenčića-Maja, A. Hutera i F. Mihelića kao slikare koji su „odmakli od ilustrativnosti koja je preovlađivala na prvim izložbama“, dok su Đ. Andrejević-Kun, M. Detoni, F. Šimunović, Đ. Teodorović i B. Ilić „postavili sebi složenije likovne zadatke“. Izdvaja Kunove *Svedoke užasa* kao zločin prikazan ne činom već preko užasnutih lica svedoka, koji su „u isto vreme i predstavnici naroda koji je nesalomljiv žrtvama u svojoj pravednoj borbi“.46

Za Šegedina „Detoni je slikar, koji svoje umijeće nije nikada podredio isključivo „čisto likovnim“ kvalitetama. Od raznolikog temata i sadržaja, on je tokom vremena i u Oslobođilačkom ratu suzio svoju tematiku i iskreno je ispunio idejnošću ove velike borbe. Put se njegov smiruje u težnji što boljem i skladnijem formalnom izrazu“.58

Po Bihalji Merinu, Lubardina slika *Patnje naroda* i pored izvesnih nedostataka nalazi se u središtu pažnje na I izložbi ULUS-a, jer „pokazuje kako se može pristupiti velikom novom zadatku, kako se može crpiti sa izvora osećanja na tragične i herojske godine“.40 Gamulin izdvaja Šimunovićevu *Partizansku kolonu* kao delo u kome su se „oblici, koji potpuno odgovaraju zadanoj temi, pojavili... prvi put u apsolutnom jedinstvu sa sadržajem“ i čiji se unutarnji kvalitet „nedodoljivo nameće uprkos svih formalnih, pa i idejnih nedostataka“.59 Za sliku *U svitanje* Đurđa Teodorovića na V izložbi ULUS-a, Jovan Popović smatra da „to nije samo jedna od slika „stradanja naroda“, kakve smo već vidali na izložbama, to je slika prkosa i ponosnog umiranja za narod“.60 Za prvu varijantu ove slike, pokazanu na II vojvođanskoj izložbi u Novom Sadu, Branko Šotra misli da je „najkrupniji poduhvat na ovoj izložbi“, jer se Teodorović „smelo uhvatio u koštac sa složenim problemom figuralne kompozicije, oko koga još bojažljivo obilazi većina naših umetnika“ i da slika i pored „osetljive doze teatralnosti i patosa“ ipak „predstavlja jedno od najozbiljnijih dostignuća naše posleratne umetnosti“.61

Jedna od Šotrinih najpozitivnijih recenzija pred delom nekog svog savremenika, odnosila se na monumentalnu kompoziciju *Prelaz preko Neretve* Ismeta Mujezinovića, sa VII izložbe ULUBiH-a 1949. u Sarajevu: „Mujezinovićev „Prelaz preko Neretve“ predstavlja najveću dosadašnju likovnu realizaciju sa tematikom iz velike epopeje našeg Oslobođilačkog rata“. Ovoj tvrdnji prethodila je detaljna analiza Mujezinovićevih pozitivnih strana („perfektna crtačka sigurnost“, „ogromno profesionalno majstorstvo“) i nedostataka („apstraktan“ kolorit, „riznica gotovih formi, pokreta, gestova, izraza“).62

Najzad je novo vreme otkrilo i svoga slikara, Božu Ilića. „Tog snažnog... seoskog mladića iz Žitnog Potoka, obučenog u grubo sukneno odelo, koji je ranije kao izuzetan talenat primljen u Milunovićevu klasu na Akademiju, mnogi su oko 1947. proglašavali skoro genijalnim, dodeljivali mu nagrade, učvršćivali u ubeđenju da je prvi jugoslovenski slikar i da njime upravo počinje novo poglavlje naše umetnosti... Postao je cenjen i popularan: izbijali su sporovi oko prvenstva otkupa njegove slike. Neki naši umetnici i umetnički funkcioneri, goreći od svete radoznalosti, čak su obijali njegov atelje da

vide šta slika“, piše o Iliću Miodrag B. Protić, navodeći da je poslednji podatak uzet od Mila Milunovića.⁶³

Boža Ilić se prvi put pojavljuje na IV izložbi ULUS-a 1947. sa kompozicijom *Logor*. Na V izložbi ULUS-a 1947. izlaže *Pobosanski pećinama* i *Pralje*. Za *Vjazmu*, izloženu pored slike *Jedan čas o V ofanzivi* na VI ULUS-ovoj izložbi 1948, Jovan Popović smatra da „ova kompozicija uliva poštovanje, pa i ponos, jer odaje jednu sposobnost naših umetnika koju dekadentni buržoaski umetnici već davno nemaju ni u čisto zanatskom pogledu, sposobnost suverenog vladanja velikim brojem likova u smisljenoj kompoziciji“.⁶⁴

Najkarakterističnije platno Bože Ilića i našeg socijalističkog realizma, monumentalna po dimenzijama kompozicija *Sondiranje terena na Novom Beogradu*, pojavljuje se na VII izložbi ULUS-a krajem 1948, i nailazi na sveopšte divljenje kritike. Bihalji Merin joj u „Borbi“ posvećuje poseban članak, u kome se, između ostalog, kaže: „Boža Ilić uobličio je problem radnog entuzijazma, ritam i sreću kolektivnog stvaranja u izgradnji socijalističke otadžbine sigurnim potezima i harmoničnim bojama... Ova slika sa Novog Beograda nije samo uspeh Bože Ilića, ona predstavlja dobar primer darovitosti, uspeha i oduševljenja snage mlade generacije naših umetnika“.⁶⁴

Videvši je, zajedno sa *Vjazmom*, na I izložbi SLUJ-a, Gamulin se pridružuje beogradskim kritičarima u opširnim pohvalama, primećujući podjednako njene vrline u zadnjim planovima i mane u prednjem: „Ali, uprkos svemu tome (ili poradi toga), upravo ovaj prednji plan Ilićeve slike nosi u sebi jednu novu i značajnu kvalitetu, koja bi mogla da ima prelomno značenje u razvoju našeg slikarstva: to je kvaliteta pravilno uočenih i postavljenih problema. Veliki likovi u prednjem planu pokrenuti realnom, iz savremenog života izraslom, akcijom i osvetljeni jasnim danjima svetlom, individualne karakterne fizionomije na kojima se zrcali novi humanizam našeg doba — to je osnovni likovni zadatak pred kojim se nalazi naše slikarstvo“.⁶⁵

Ubrzo zatim, zvezda Ilićeve slave počinje da tamni, kao što su tamnela i njegova platna. Na diskusiji povodom IX prolećne izložbe ULUS-a, slika *Letnji dan na bunaru* trpi oštre kritike. Put kojim je Ilić pošao ocenjen je kao pogrešan. „U pogledu kompozicije, njegovo platno je više ilustracija nego likovno sažeta sinteza, više Munkači nego Pusen. Kolorit je odveć taman, oblikovanje odveć arhaično. Zbog toga se ova slika ne nameće kao detalj života na selu, već kao reminiscencija na minores iz prošlog stoleća.“⁶⁶

Bila je to već 1950. godina. Događaji koji su nailazili potisnuće socijalistički realizam u skoro potpuni zaborav.

DOPRINOSI I NAGRADE

Pitanje doprinosa umetnosti socijalističkog realizma može da ima dva tumačenja: kao doprinos teoriji, i kao doprinos samoj umetnosti. Ono što je iz tog vremena sačuvalo svoju vrednost, mirilo je te dve krajnosti, čineći „temom“ ustupak doktrini, dok se realizacijom priključivalo normalnom, iako nešto uspo-

renom toku individualnog i opšteg nacionalnog umetničkog razvitka.

Među takva dela spadaju slike Đ. Andrejevića-Kuna, M. Detonija, F. Mihelića, P. Lubarde, I. Mujezinovića, N. Martinoskog, M. Milunovića, M. Pregelja, G. Stupice, V. Dimitrijevića, K. Hegedušića, F. Šimunovića, O. Postružnika, I. Radovića, N. Gvozdenovića, Z. Price, E. Murtića, G. A. Kosa, S. Kregara, M. Sedeja, M. Čelebonovića, M. Konjovića, P. Milosavljevića, Đ. Teodorovića, O. Glihe, B. Ružića i dr.

Treba pomenuti slikarske doprinose iz toga vremena L. Ličenoskog, B. Lazeskog, V. Popovića-Cica, H. Kulenovića, R. Štetića, M. Vuškovića, M. Božovića, A. Prijčića, N. Debenjaka, D. Klemenčića-Maja, Z. Dideka, F. Pavlovec, S. Šohaja, M. Veže, Lj. Sokić, D. Ristića, R. Miševića, D. Antić, M. Bajića, Đ. Bošana, M. Popovića, i dr.

Celovite grafičke i crtačke opuse od bitnog značaja za razumevanje epohe i njene umetnosti dali su B. Jakac, F. Mihelić, N. Pirnat, D. Klemenčić-Maj, V. Globočnik, P. Šimaga-Šumski, Đ. Andrejević-Kun, P. Karamatijević, I. Mujezinović, V. Dimitrijević, B. Šotra, M. Nikolajević, F. Šimunović, V. Radauš, E. Murtić, Z. Prica, F. Mráz i dr.

Po svojoj dekorativnoj i hladnoj monumentalnosti izdvajaju se zidne freske kompozicije Slavka Pengova u CK KPJ u Beogradu, vladinoj vili na Bledu, Skupštini SR Slovenije u Ljubljani, u Novoj Gorici i dr.

Društvo nije ostajalo dužno umetnicima. Jedan od moralnih i materijalnih oblika stimulisanja likovne aktivnosti ogledao se i u dodeljivanju mnogobrojnih nagrada republičkog i saveznog značaja. U Ljubljani postaju tradicionalne „Prešernove nagrade“. Vlade drugih republika dodeljuju nacionalne nagrade svojim umetnicima, što sa svoje strane čini i Savezni komitet za kulturu i umetnost vlade FNRJ.⁶⁷

⁵² Skender Kulenović, „Druga izložba likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine“, „Pregled“, Sarajevo, 1946, knj. I, sv. 2, str. 154—158.

⁵³ Jovan Popović, „Idejnost daje krila talentima“, str. 9.

⁵⁴ Slavko Janevski, „Četvrtata izložba na umetnicite od Makedonija“, „Nov den“, Skopje, 1949, br. 5, str. 310.

⁵⁵ O.[to] Bihalji-Merin, „Druga izložba likovnih umetnika Srbije“, str. 131.

⁵⁶ Gamulin, „Zapisi iz 1949“, str. 831—832, 833.

⁵⁷ Kiro H. Vasilev, isto, str. 125—126.

⁵⁸ P.[etar] Šegedin, „Povodom treće izložbe likovnih umjetnika Hrvatske“, „Naprijed“, Zagreb, 27. XII 1947.

⁵⁹ Gamulin, „Zapisi iz 1949“, str. 830—831.

⁶⁰ Jovan Popović, „Umetnici i lik našeg čoveka“, str. 64.

⁶¹ Branko Šotra, „Zapažanja sa izložbe savremenih vojvođanskih umetnika“, „Književne novine“, Beograd, 20. IV 1948.

⁶² Branko Šotra, „Sedma izložba Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine“, „Književne novine“, Beograd, 27. XII 1949.

⁶³ Miodrag B. Protić, „Savremenici II“ (Boža Ilić), Nolit, Beograd, 1964, str. 174.

⁶⁴ O.[to] Bihalji-Merin, Povodom slike Bože Ilića „Sondiranje terena na Novom Beogradu“, Borba, Beograd, 9. I 1949.

⁶⁵ Gamulin, Zapisi iz 1949, str. 834, 835—836.

⁶⁶ Miodrag B. Protić, „Diskusija povodom IX prolećne izložbe ULUS-a“, „Umetnost“, Beograd, 1950, br. 2, str. 67.

⁶⁷ Primera radi samo 1949. godine dodeljeno je preko dvadeset Državnih nagrada Vlade FNRJ, koje od slikara i grafičara dobijaju K. Hegedušić, B. Jakac, P. Križanić, Đ. Andrejević-Kun, B. Ilić, I. Mujezinović, S. Pengov, G. A. Kos, F. Šimunović, F. Mihelić, Lj. Sokić, M. Milunović, V. Dimitrijević i F. Pavlovec.

Nagoveštaji nastupajućih promena sve su se više osećali u tekstovima jugoslovenskih kritičara i to prvo u odnosu na sovjetsku savremenu umetnost a potom i na našu. Pišući o VII izložbi bosansko-hercegovačkih umetnika, Branko Šotra, decembra 1949, pozdravlja „činjenicu da su zapadnoevropski dekadentno-formalistički elementi njihovih djela u stalnom opadanju, dok — s druge strane — nema ni traga vulgarnom, naturalističkom shvatanju „socijalističkog realizma“, svojstvenog zvaničnom kursu Org. — komiteta Saveza umjetnika SSSR...“⁶⁸

Punu istinu o izložbi sovjetskih slikara iz 1947, Gamulin kazuje tek 1950. godine: „Bez dodira sa neposrednom likovnom prošlošću, koju su razorili najprije ekstremni formalistički pravci, a zatim pseudorevolucionarna dirigovana teorija, izolovano i zakržljalo sovjetsko slikarstvo pretvorilo se u nešto za šta je teško reći je li naturalizam ili loša teatralna retorika, ali u svakom slučaju je slikano loše, staromodno, bez znanja i bez kulture“.⁶⁹

„Izložba Gerasimova i drugova zadala je težak udarac toj vrsti kritike. Izložba je mučno uticala ne samo na likovne stvaraoce, već još više na likovne kritičare i teoretičare“, kaže K. Hegedušić u izjavi „Slovenskom poročevalcu“.⁷⁰

Kao što je svojedobno tekuća umetnost bila na udaru prateće kritike, godina 1950. postaje kritična za promenu tog odnosa. Sada kritika i kritičari postaju meta napada aktivnih umetnika koji se laćaju i drugog oruđa, pera i mastila. U Beogradu protiv nekih slabosti umetničke kritike među prvima ustaje sekretar SLUJ-a i funkcioner ULUS-a, vajar Sreten Stojanović: „Rutina, manir proglašuju se za umetnost. Rad koji opisuje momente iz Narodnooslobodilačke borbe proglašava se za partijnu umetnost na kojoj treba da se uče drugi iako je rađen potpuno formalistički, bez uzbuđenja, pa i bez koncepcije. Anegdota se često puta proglašava za idejnost, a bombaši i nosači ašova su „prava“ dela iz borbe i izgradnje. Da ne govorimo o nekim malograđanskim oduševljenjima nad slabim i nemoćnim prežvakivanjima iz starih monografija...“⁷¹ U Zagrebu, književnik Petar Šegedin otvoreno iznosi svoj stav „O našoj kritici“ u nacrtu referata za II kongres književnika Jugoslavije:

„Prakticitet, koji je kod nas, u našoj kritici, dolazio do izraza, svodio je stvari i postupke k šablona, i desilo se, da su se pojmovi: formalizam, dekadencija, realizam, socijalistički realizam, freudizam, nadrealizam, i nacionalizam, antihumanizam i tako dalje često upotrebljavali doista formalistički, impresionistički, šablonski...“⁷²

Šegedinovo mišljenje razrađuje Krsto Hegedušić u svom referatu na godišnjoj skupštini ULUH-a 8. II 1950, prenoseći ga na plan likovnih umetnosti i navodeći konkretne primere za svoja tvrđenja:

„Pored tih karakteristika, našoj je likovnoj kritici nedostajalo i objektivnosti, inicijative i uvjerljivosti. A što je osnovno, nedostajalo joj je samostalnosti. Slijepo prepisujući postavke Ždanova, Rosentala, Pavlova, nije htjela misliti dalje od nosa intelektualno paralizirana na toj liniji, ona je do Rezolucije

Kominforma vrtjela gramofonsku ploču Ždanov—Zogović, ne osvrćući se na naše prilike, uvjete, mogućnosti likovne s obzirom na kadrove, i ne provjeravajući je u praksi života. Ne ispitujući budno, kako se odražava u našoj stvarnosti, ona je mislila, da sve ono, što vrijedi u Rusiji i što je dobro za Ruse, mora vrijediti i automatski biti dobro i za nas“.⁷³

Istovremeno, kao novi vesnici slobode mišljenja i opredeljenja, javljaju se u periodičnoj štampi i prve otvorene i javne polemike, koje prethode onima iz sredine šeste decenije. Tako Grga Gamulin povodom „Riječi o kritici...“ započinje polemiku u „Republici“ sa Krstom Hegedušićem⁷⁴, a u beogradskim „Književnim novinama“ sa Ivanom Bratkom.⁷⁵ U „Književnim novinama“ i „Republici“ razvija se polemika između P. Šegedina i R. Nikolića povodom Šegedinovog referata,⁷⁶ itd.⁷⁷

Rezolucija II kongresa Saveza likovnih umetnika Jugoslavije, najbolje ilustruje stav prema dotadašnjoj kritici umetnosti našeg i sovjetskog „socijalističkog realizma“ i putevima našeg daljeg umetničkog razvitka:

„Borbenom kritikom koja je oslobođena svakog dogmatizma i dirigiranog shvaćanja umjetnosti, najviše ćemo pridonijeti brzoj i kvalitetnom putu naše umjetnosti.

... Istom snagom treba se oduprijeti i nestvaralačkom naturalizmu, koji umjetnici Sovjetskog Saveza nastoje da nature cijelom svijetu kao socijalistički realizam. Nebudnost u ovom pravcu omogućila je širenje bezidejne tematike, zapostavljanje svake forme, traženja jeftine dopadljivosti i konjukturizma“.⁷⁸

U 1950. godini ritam promena u likovnom životu postaje sve brži. Jugoslavija prvi put posle rata učestvuje na XXV međunarodnom Bijenalu u Veneciji. Jugoslovensku umetnost zastupaju slikari G. A. Kos, Lubarda, B. Ilić i I. Mujezinović, i vajari A. Augustinčić, F. Kršinić, V. Radauš, V. Bakić i K. A. Radovani. Krajem septembra Mića Popović otvara svoju prvu samostalnu izložbu u Beogradu („Ja smatram da sadržina slike počinje tek onde gde literarno nastrojen posmatrač misli da se ona završava — to znači u temi. Kad to ne bi bilo tako, onda bi suncokreti Van Goga ostali prosečan udžbenik botanike, predeli Koroa turistički prospekt, a naše freske nedovoljno jasan katihizis“)⁷⁹, a krajem godine pokreće se u Beogradu „Lik“, list za likovnu umetnost, kao organ ULUS-a (izašlo svega 5 brojeva).

Na prelazu pete u šestu deceniju, oko 1950. i posle nje, dolazi do sve veće polarizacije umetnika na „realiste“ i „moderniste“ u književnosti, na „figurativce“ i one koji to više ne žele da budu u likovnoj umetnosti. **Odlučujući korak u tom pravcu učinio je Petar Lubarda samostalnom izložbom 1951. U Beogradu se iste godine održava izložba „70 slikarskih i vajarskih dela iz vremena 1920—1940“, povodom koje, kao i povodom „Lik“-a, dolazi do sukoba u ULUS-u i polemike u dnevnoj štampi. Kao posledice tog sukoba u Beogradu se formiraju grupe Samostalni i Jedanaestorica. U Zagrebu se 1951. osniva Eksperimentalni atelijer Exat 51, Motika i Svečnjak 1952. priređuju samostalne izložbe a Moderne galerije Zagreba i Ljubljane razmenjuju nacionalne izložbe „impresionista“. Na III kongresu Saveza književnika Jugoslavije 1952. u Ljubljani**

Miroslav Krleža čita svoj čuveni referat „O slobodi kulture“ koji je imao odjeka u najširoj kulturnoj javnosti.

Ako proces demokratizacije i borba protiv dogmatizma i pragmatičarskih shvatanja imaju svoje korene u Odluci i Rezoluciji III plenuma CK KPJ (januar, 1950), onda govor Edvarda Kardelja na III kongresu Saveza komunista Srbije (april, 1954), širom otvara vrata slobode daljem stvaralačkom kretanju, ozvaničenom i od najviših političkih i partijskih foruma:

„Niti su komunisti tu zato, da kao komunisti prosuđuju, koje su umjetničke škole dobre, a koje loše, niti da propisuju granice i pravac naučnom shvatanju. To je na kraju krajeva stvar samog razvitka umjetnosti i nauke. Pojedini komunisti mogu biti u tim pitanjima isto toliko konzervativni, kao što su bili ljudi i u prošlosti u tim pitanjima, mogu isto tako da se zalijeću u razne efemerne krajnosti, kao što su se zalijetali ljudi u tim oblastima društvenog života u prošlosti. Ono što je za nas bitno, po mom mišljenju, to je da se borimo za politički i društveni sadržaj kulturnog stvaranja...“⁸⁰

⁶⁸ Branko Šotra, „Sedma izložba Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine“, „Književne novine“, Beograd, 27. XII 1949.

⁶⁹ Grga Gamulin, „O vulgarizaciji diskusije i umjetnosti“, „Književne novine“, Beograd, 20. II 1950.

⁷⁰ „Slovenski poročevalec“, 1950, št. 47, 23. II 1950.

⁷¹ Sreten Stojanović, „Neke slabosti umetničke kritike“, „Književne novine“, Beograd, 27. XI 1950.

⁷² Petar Šegedin, „O našoj kritici“ (nacrt referata za Drugi Kongres književnika Jugoslavije), „Republika“, Zagreb, 1950, br. 1, str. 10.

⁷³ Krsto Hegedušić, „Riječ o kritici i organizaciji kritike“, „Republika“, Zagreb, 1950, br. 2—3, str. 111.

⁷⁴ Grga Gamulin, „Za slobodu kritike“, „Republika“, Zagreb, 1950, br. 5, str. 300—308.

⁷⁵ Grga Gamulin, „O vulgarizaciji diskusije i umjetnosti“, I i II deo, „Književne novine“, Beograd, br. 8 od 20. II i br. 9 od 27. II 1950.

⁷⁶ „Književne novine“, Beograd, 1950, br. 13, 28. II 1950; „Republika“, Zagreb, 1950, br. 8—9, str. 579—586.

⁷⁷ Možda nije nezanimljivo čuti i reči Piva Karamatijevića o Radovanu Zogoviću iz vremena njihove zajedničke aktivnosti u NOB-u: „U tom pogledu Radovan Zogović bio je znatno drugačiji. O našim radovima — naročito onim koje smo davali za štampu — izražavao se gotovo bez izuzetka vrlo oporo, strogo, malo vodeći računa o opravdanoj osjetljivosti umetnika. Danas, kad se sećam njegovih stavova čini mi se da se tu više radilo o formi, o nekom njemu svojstvenom stilu u odnosu na ljude, na ideološka, umetnička pitanja a da, u stvari, u njemu samom, intimno mnoge stvari nisu sagledavane tako kategorično, bez dileme...“ (Pivo Karamatijević, rukopis predgovora za neobjavljenu mapu radova iz NOB-a „Sto originala“).

⁷⁸ Rezolucija Drugog kongresa Saveza likovnih umetnika Jugoslavije, „Umetnost“, Beograd, 1950, br. 2, str. 79.

⁷⁹ Iz predgovora kataloga samostalne izložbe Miće Popovića 1950. u Beogradu.

⁸⁰ Govor druga Edvarda Kardelja na Trećem kongresu Saveza komunista Srbije, „Borba“, Zagreb, 30. IV 1954.

1. *KUJNA BROJ 4*, 1936.
ulje na platnu, 162×130 cm
sign. glu. Kun 36
vl. Narodni muzej, Beograd
2. *MAJKA*, 1937.
ulje na platnu, 129×97 cm
sign. d. d. Kun 37
3. *U ČELIJI*, 1939.
ulje na platnu, 143,5×190,5 cm
sign. ddu: Kun 39 (ćir)
4. *Iz mape „KRVAVO ZLATO“*, 1934.
drvorez, 230×150 mm
sign. d. d. Kun 34
5. *Iz mape „KRVAVO ZLATO“*, 1934.
drvorez, 230×150 mm
sign. d. d. Kun 34
6. *Iz mape „KRVAVO ZLATO“*, 1934.
drvorez, 230×150 mm
sign. Kun 34
7. *Iz mape „KRVAVO ZLATO“*, 1936.
drvorez, 230×150 mm
sign. d. l. Iz ciklusa „Krvavo zlato“ 1936
d. d. Kun
8. *Iz mape „ZA SLOBODU“: Ruše i ubijaju*, 1939.
drvorez, 320×245 mm
privatno vlasništvo
9. *Iz mape „ZA SLOBODU“: Ne prezaju ni od najgnusnijeg zverstva*, 1939.
drvorez, 320×245 mm
privatno vlasništvo
10. *Iz mape „ZA SLOBODU“: Španski narod se okuplja*, 1939.
drvorez, 320×245 mm
privatno vlasništvo
11. *LIVNO*, 1943.
crtež—tuš, 197×273 mm
12. *IZ KOLONE*, 1943.
crtež—tuš, 300×180 mm
vl. Vojni muzej, Beograd
13. *Skice iz bloka: PUŠKOMITRALJEZAC*, 1944.
crtež—tuš, 120×120 mm
vl. Vojni Muzej, Beograd
14. *Skice iz bloka: ODMOR*, 1944.
crtež—tuš, 225×170 mm
vl. Vojni muzej, Beograd
15. *Skice iz bloka: STRELJANJE*, 1944.
crtež—tuš, 170×225 mm
vl. Vojni muzej, Beograd
16. *Skice iz bloka: NA POLOŽAJU*, 1944.
crtež—tuš, 168×220 mm
vl. Vojni muzej, Beograd
17. *MITRALJEZAC*, 1944.
crtež—tuš, 305×230 mm
vl. Vojni muzej, Beograd
18. *PRENOS RANJENIKA*, 1944.
crtež—tuš, 170×225 mm
vl. Vojni muzej, Beograd
19. *DVA BORCA*
crtež—tuš, 257×149 mm
20. *Skice iz bloka: TOVARENJE KONJA*
crtež—tuš, 300×355 mm
vl. Vojni muzej, Beograd

21. *NO PASARAN, 1945.*
ulje na platnu, 65×54,5 cm
sign. dlu: Kun (ćir.)
vl. Savezni savet za koordinaciju
naučnih delatnosti, Beograd
22. *SVEDOCI UŽASA, 1948.*
ulje na platnu, 81×102 cm
sign. dlu: Kun (ćir.)
vl. Državni sekretarijat za
inostrane poslove, Beograd
23. *14. DECEMBAR (skica), 1948.*
tempera na dasci, 42×54,5 cm
bez signature
vl. Nada Andrejević-Kun, Beograd

ANTUN AUGUSTINČIĆ

24. *KOMPOZICIJA*
crtež
reprodukovano iz kataloga
IV izložbe udruženja umetnika
ZEMLJA, Zagreb, 1932.

BORA BARUH

25. *SKITNICA*
ulje na platnu, 73×60 cm
sign. ddu: Bora 37 (ćir.)
26. *ZBEG*
ulje na kartonu, 42×34 cm
bez signature
vl. Narodni muzej, Beograd
27. *ŽANDAR ISPRED SOBE ZATVORENIKA, 1940.*
crtež-olovka, 95×60 mm
sign. d. l. 6. II 40
vl. Vojni muzej, Beograd
28. *U ZATVORU, 1940.*
crtež-olovka, 70×210 mm
vl. Vojni muzej, Beograd

MILOŠ BAJIĆ

29. *MAUTHAUZEN, 1944/45.*
crtež-olovka, 320×239 mm
bez signature
vl. autor
30. *MAUTHAUZEN, 1944/45.*
crtež-olovka, 295×209 mm
bez signature
vl. autor
31. *MAUTHAUZEN, 1944/45.*
crtež-ugalj, 295×209 mm
bez signature
vl. autor
32. *MAUTHAUZEN (Krematorijum), 1944/45.*
crtež-olovka, 295×209 mm
bez signature
vl. autor
33. *MAUTHAUZEN, 1944/45.*
crtež-ugalj, 295×209 mm
bez signature
vl. autor

ARPAD BALAŽ

34. *RUČAK PROLETERSKE PORODICE*
ulje i tempera na šperploči, 60×88 cm
sign. dlu: Balaž G A 932
vl. Gradski muzej, Subotica
35. *PORODICA KUBIKAŠA*
linorez, 480×510 mm
sign. dl. Porodica kubikaša
d. d. Balaž A
vl. Gradski muzej Subotica

DRAGAN BERAKOVIĆ

36. *HLEB,*
ulje na platnu, 49×100 cm
sign. ddu: Beraković
vl. Moderna galerija, Zagreb

STEVAN BODNAROV

37. *IZ BANJIČKOG LOGORA I, 1942.*
crtež-olovka, 203×145 mm
sign. d. d. StBodnarov
23 III 1942 Lager (ćir.)
vl. Narodni muzej, Beograd
38. *IZ BANJIČKOG LOGORA II, 1942.*
crtež-olovka, 157×221 mm
sign. d. sredina St. Bodnarov
31 III 1942 g. (ćir.)
vl. Narodni muzej, Beograd
39. *IZ BANJIČKOG LOGORA III, 1942.*
crtež-olovka, 155×210 mm
sign. d. sredina StB. 1942 g. (ćir.)
vl. Narodni muzej, Beograd

IVAN ČARGO

40. *U ZATVORU, 1931.*
ulje na platnu, 67×97 cm
sign. ddu: Ivan Čargo 31/Beograd
vl. Gizela Ark, Ljubljana
41. *RUDARI, 1923.*
kreda, 605×440 mm
sign. ddu: Čargo
vl. prof. M. Bravničar, Ljubljana

MARKO ČELEBONVIĆ

42. *SEOSKA KOMPOZICIJA, 1948.*
ulje na platnu, 180×220 cm
sign. ddu: Marko Č.
vl. Državni sekretarijat za
inostrane poslove, Beograd

OLIVERA ČOHADŽIĆ

43. *ZIDANJE, 1937.*
ulje na platnu, 80×60 cm
sign. gdu: Čohadžić 937 (ćir.)
vl. Vukica Ignjatović, Beograd

OSKAR DAVIČO

44. *SLIKA 1*
ulje na kartonu, 24,2×15 cm
vl. Đorđe Kostić, Beograd
45. *SLIKA 2*
ulje na kartonu, 24,2×16 cm
vl. Đorđe Kostić, Beograd
46. *CRTEŽ, 1930.*
razblaženo ulje na kartonu,
50×31,5 cm
sign. ddu: od
vl. Marko Ristić, Beograd
47. *CRTEŽ, 1930.*
razblaženo ulje na papiru,
13,5×21,1 cm
sign. dlu: od
vl. Marko Ristić, Beograd
48. *CRTEŽ, 1930.*
razblaženo ulje na kartonu,
32,6×14 cm
vl. Marko Ristić, Beograd
49. *CRTEŽ, 1930.*
razblaženo ulje na papiru,
16,7×9,4 cm
sign. gdu: od
vl. Marko Ristić, Beograd
50. *CRTEŽ, 1930.*
razblaženo ulje na papiru,
20,3×13,4 cm
sign. ddu: od
vl. Marko Ristić, Beograd
51. *CRTEŽ, 1930.*
razblaženo ulje na papiru,
27,8×18,8 cm
sign. dlu: 2-III-30
vl. Marko Ristić, Beograd

MARIJAN DETONI

52. *SAJAM, 1932.*
ulje na šperploči, 91×129,5 cm
sing. dlu: Detoni M. 1932
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb
53. *SAONICE, 1932.*
ulje na platnu, 51×70 cm
sign. ddu: Detoni M 32
54. *NOVA KOŠULJA (Na sajmu), 1934.*
ulje i tempera na platnu,
69,5×87,5 cm
sign. ddu: Detoni 1934
vl. Moderna galerija, Rijeka
55. *PIJANA KOČIJA, 1935.*
ulje na platnu, 99×130 cm
sign. dlu: Detoni M 1935
56. *PREHRANA, 1935.*
ulje na šperploči, 99,5×84 cm
sign. ddu: Detoni 1935
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb
57. *PIJAČNI DAN, 1932.*
crtež-pero, kist, tuš, 370×529 mm
sign. ddu: Detoni Marijan 1932 i
ldu: Sajmeni dan
vl. Kabinet grafike JAZU, Zagreb

58. *NA PLOČNIKU*, 1934.
crtež-tuš, 530×420 mm
sign. dl: *Detoni Paris 1934*
dd: *Marijan Detoni*
vl. *Grafički kabinet JAZU, Zagreb*
59. *Iz mape „LJUDI SA SENE“*, 1934, list I
linorez, 298×252 mm
sign. dl: 1/30 i dd: *Dm*
60. *Iz mape „LJUDI SA SENE“*, 1934, list III
linorez, 298×252 mm
sign. dl: 3 i dd: *Dm*.
61. *Iz mape „LJUDI SA SENE“*, 1934, list XIV
linorez, 298×252 mm
sign. dl: 14 i dd: *Dm*
62. *Mapa „PLODOVI UZBUĐENJA“*, 1941—42, lis 11
litografija, 355×295 mm
sign. dd: *D*
63. *GLAVA KONJA U VODI*, 1943.
crtež-tuš, 318×386 mm
vl. *Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb*
64. *TIFUSARI I*, 1943.
crtež-lavirani tuš, 284×216 mm
sign. ddu: *Detoni 1943*
vl. *Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb*
65. *TIFUSARI II*, 1943.
crtež-lavirani tuš, 282×216 mm
sign. ddu: *Detoni 1/44 1943*
vl. *Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb*
66. *PRELAZ PREKO NERETVE*, 1946.
ulje na platnu, 140×104 cm
sign. ddu: *M Detoni 1946*
vl. *Moderna galerija JAZU, Zagreb*
67. *PRELAZ PARTIZANA U ČAMCU*, 1947.
mešana tehnika na kartonu, 70×100 cm
sign. ddu: *M Detoni 1947*
vl. *Moderna galerija JAZU, Zagreb*

VOJO DIMITRIJEVIĆ

68. *ŠPANIJA*, 1937.
ulje na platnu, 50×65 cm
sign. dlu: *D. Vojo Paris*
vl. *Umjetnička galerija, Sarajevo*
69. *NASUŠNI HLEB*, 1937.
linorez, 335×386 mm
sign. dlu: *Nasušni hleb 937 5/14*
ddu: *Vojo Dimitrijević (ćir.)*
vl. *Muzej revolucije naroda Jugoslavije, Beograd*
70. *SA PRVE ZEMALJSKE KONFERENCIJE AFŽ-a*, 1942.
crtež-tuš, krejon, 200×298 mm
vl. *Muzej revolucije naroda Jugoslavije, Beograd*
71. *ZBEG — IV OFANZIVA*, 1944.
crtež-lavirani tuš, 290×203 mm
sign. gl: *Zbijeg IV ofanziva*
vl. *Muzej narodne revolucije, Sarajevo*
72. *USEK LAŠVE*, 1947.
ulje na platnu, 97×145,5 cm
sign. ddu: *D. Vojo*
vl. *Muzej revolucije naroda Jugoslavije, Beograd*

IVAN GENERALIĆ

73. *HLEBINSKI SVINJAR* 1933.
akvarel-gvaš, 44×59 cm
sign. ddu: *U Hlebinama 12 I 1933*
Ivan Generalić
vl. Edo Kovačević, Zagreb
74. *NA PAŠI*,
tempera na staklu, 31×35 cm
vl. Antun Augustinčić, Zagreb
75. *POGREB ŠTEFA HALAČEKA*, 1934.
ulje na platnu, 50×47 cm
sign. dlu: I. G.
vl. Moderna galerija, Zagreb
76. *DRAŽBA*, 1934.
ulje na platnu, 42×52 cm
sign. ddu: I. Generalić
Hlebine 1934
vl. Moderna galerija, Rijeka

ALENKA GERLOVIČ

77. *KOLONA*
crtež-tuš, kist, 230×185 mm
vl. Muzej ljudske revolucije,
Ljubljana

OTON GLIHA

78. *POGANICA KOD LAŠVE*, oko 1947.
ulje na platnu, 146×176,5 cm
sign. dl: Oton Gliha
vl. Umetnička galerija, Skopje

VITO GLOBOČNIK

79. *U PROGONSTVU*, 1944.
linorez, 301×302 mm
sign. na otisku ddu: monogram VG
vl. Muzej ljudske revolucije,
Ljubljana
80. *PARTIZANSKA KOLONA*, 1946.
ulje na platnu, 100×130 cm
sign. ddu: V. Globočnik
vl. Muzej ljudske revolucije,
Ljubljana

SERGIJE GLUMAC

81. *Iz mape „BETON“*, 1930.
litografija, 700×500 mm
sign. dd: Sergije Glumac
vl. Grafički kolektiv, Beograd
82. *Iz mape „BETON“*, 1930.
litografija, 700×500 mm
sing. dd: Sergije Glumac
vl. Grafički kolektiv, Beograd

VINKO GRDAN

83. *SELJAČKE KUĆE*, 1930.
ulje na platnu, 55×68 cm

- sign. dlu: Vinko Grdan
Užice 1930
vl. Moderna galerija, Zagreb
84. *PIJACA U NEGOTINU*, 1934.
ulje na platnu, 55×49,5 cm
sign. dlu: Vinko Grdan 1934
vl. autor
85. *U GRAD*, oko 1935.
ulje na platnu, 47,5×66 cm
86. *PRED VRATIMA*, 1937.
ulje na platnu, 99×74 cm
sign. gd: Vinko Grdan 1937

NEDELJKO GVOZDENOVIĆ

87. *GRAĐEVINA*, 1948.
ulje na platnu, 100×82 cm
sign. dlu: N. Gvozdenović (ćir.)
vl. Umjetnička galerija, Cetinje

KRSTO HEGEDUŠIĆ

88. *PROLEĆE*, 1930.
ulje na platnu, 55,5×68 cm
sign. dlu: KHeg 1930
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb
89. *BILO NAS JE PET U KLETI*, 1931.
tempera na staklu, 31×39 cm
sign. ddu: KHeg
90. *POPLAVA*, 1932.
ulje na platnu, 106×123 cm
sign. ddu: KHeg 1932
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb
91. *ZADUŠNICE*, 1933.
ulje na platnu, 78,5×91,5 cm
sign. ddu: KHeg 1933
vl. Moderna galerija, Rijeka
92. *IUSTITIA*, 1934.
tempera i ulje na platnu,
123×105 cm
sign. dlu: K.Heg. 1934
vl. Umetnička galerija, Skopje
93. *CIGANI*, 1927—28.
crtež-pero, tuš, 310×416 mm
sign. dd: KHeg. na pozadini KHegedušić
crtež iz 1927 ili 28 KHeg crtano levom
rukom u Parizu
vl. Kabinet grafike JAZU, Zagreb
94. *PROSJACI*, 1930.
crtež-pero, tuš, 300×349 mm
sign. dd: K.Heg. 1930
vl. Kabinet grafike JAZU, Zagreb
95. *U LANCIMA*, 1932.
crtež-tuš, 643×475 mm
sign. ddu: K.Heg 1932
vl. Moderna galerija, Rijeka
96. *KRUNJENJE KUKURUZA*, 1933.
crtež-tuš, 690×510 mm
sign. dd: K.Heg 1933
97. *AMIDŽA HIDAN*, 1934.
crtež-olovka, 295×215 mm
sign. dd: Amidža Hidan KHeg, 1934;
ddu: 14. VIII
vl. autor

ŽELJKO HEGEDUŠIĆ

98. *MOTIV IZ SREMSKE MITROVICE*, 1934.
tempera na staklu, 36×52 cm
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb
99. *PAROBRODARSKA ULICA*, 1934.
tempera na staklu, 50×60 cm
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb
100. *NA PUSTOM TRGU*, 1935.
tempera na staklu, 42,5×58,5 cm
sign. dlu: Ž Heg
101. *CRNA VRATA*, 1935.
crtež-tuš, 595×504 mm
sign. ddu: Ž. Hegedušić
vl. autor
102. *MAJKOBOŠTVO*,
crtež-tuš, pero, 198×133 mm
vl. Kabinet grafike JAZU, Zagreb

OSKAR HERMAN

103. *AMBULANTA*, 1944.
crtež-olovka, 325×401 mm
sign. ddu: O. Herman;
dlu: Dalmatinski zbeg „Ambulanta“
St. Maria di Bagni 1944
vl. Muzej revolucije naroda
Hrvatske, Zagreb

ANTON HUTER

104. *UTOVAR*, pre 1941.
ulje na platnu, 38×46 cm

BOŽA ILIĆ

105. *SONDIRANJE TERENA NA*
NOVOM BEOGRADU, 1948.
ulje na platnu, 240×440 cm
sign. dd: Boža Ilić (čir.)
vl. Narodni muzej, Beograd

TODE IVANOVSKI

- 106 *U BORBI*,
crtež-tuš, 200×138 mm
sign. dl: Tode
vl. Vojni muzej, Beograd
107. *BORAC*,
crtež-tuš, 108×138 mm
sign. dl: Tode
vl. Vojni muzej, Beograd

BOŽIDAR JAKAC

108. *RADNIČKA MATI*, 1921.
linorez, 280×225 mm
sign. dlu: Praha 24. Ročni tisk
ds: Delavska mati dd: BJakac
vl. Moderna galerija, Ljubljana
109. *JESENICE*, 1938.
bakropis i akvatinta, 625×430 mm

sign. dlu: Jesenice — užine set. 1938.
Poiskušni ročni odtis ds: „Martinarna“
na Jesenica — užine ddu: B. Jakac
vl. autor

ŠEST SKICA S AVNOJSKOG PUTA:

110. PRELAZ S JEDNOG PUTA NA DRUGI, 1943.
crtež-olovka, 110×140 mm
sign. dd: 43/a
vl. autor
111. NAROD ODLAZI NA MALU KAPELU, 1943.
crtež-olovka, 110×140 mm
sign. dl: Mala Kapela; dd: 94/a
vl. autor
112. U NOĆI, 1943.
crtež-olovka, 110×140 mm
sign. dd: 10—11. XI 1943 52/a
vl. autor
113. PRELAZ PREKO KUPE, 1943.
crtež-olovka, 110×140 mm
sign. Prehod čez Kolpo;
dd: 11—12. XI 43
vl. autor
114. PRELAZ PREKO MREŽNICE, 1943.
crtež-olovka, 110×140 mm
sing. dl: 1943; dd: Prehod čez Mrežnica
vl. autor
115. ČEKAMO PRELAZ PREKO KUPE, 1943.
crtež-olovka, 110×140 mm
sign. dl: Pred prehodom na Kolpu;
dd: 11. XI. 1943
vl. autor
116. U BUNKERU, 1943.
crtež-olovka, 210×340 mm
sign. ddu: V bunkerju med
Nemčih ofanzivo v rogu X. 1943. B. Jakac
vl. autor
117. U BUNKERU, 1943.
crtež-olovka, 210×340 mm
sign. dd: V bunkerju 27. X. 1943. B. Jakac
vl. autor
118. MITING NA TRGU U ČRNOMLJU, 1944.
crtež-olovka, 209×340 mm
sign. dd: Črnomelj 30. I. 1944. B. Jakac
vl. autor
119. JELEN-DOL — U PARTIZANSKOJ BOLNICI, 1944.
crtež-krejon, 205×339 mm
sign. dlu: Jelen Dol 6. X 1944. B. Jakac
vl. autor
120. JELEN-DOL — U PARTIZANSKOJ BOLNICI, 1944.
crtež-krejon, 210×341 mm
sign. ddu: Jelen Dol 6. X. 1944. B. Jakac
vl. autor
121. EDVARD KARDELJ, 1944.
bakropis, 249×179 mm
sign. dd: B. Jakac; ds: Edvard Kardelj-
kristof dlu: v Rogu iz lisi 20. 1944.
Na samom otisku B. Jakac 1944
vl. autor
122. RODOLJUB ČOLAKOVIĆ, 1944.
bakropis, 230×167 mm
sign. na otisku dd: 9. 2 1944. B. Jakac
ld: (ispod otiska) Rog II. 1944.
dd: B. Jakac

123. *MOŠA PIJADE, 1944.*
bakropis, 213×214 mm
sign. na samom otisku u
ddu: 8. II. 1944. B. Jakac
vl. autor
124. *PARTIZANSKI AUTOPORTRET, 1944.*
bakropis, 208×157 mm
sing. na samom otisku u dlu:
Partizanih i dl: ispod otiska
1944. ds. B. Jakac
vl. autor

NEBOJŠA JELAČA

125. *SLUŠANJE VESTI, 1944.*
crtež-tuš, 292×216 mm
sign. dd: NJ 44 (ćir)
vl. Vojni muzej, Beograd

ĐORĐE JOVANOVIĆ

126. *KOREN SUDBINE, 1930.*
kolaž, 77×53 mm
vl. Marko Ristić, Beograd

LEO JUNEK

127. *GLAVA PRED ZIDOM, 1929.*
ulje na platnu, 50×61 cm
sign. glu: Junek
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb
128. *AUBERVILLIERS, 1933/34.*
ulje na platnu, 54,8×38 cm
sign. dlu: Junek
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb

PIVO KARAMATIJEVIĆ

129. *Iz mape „ZEMLJA“: Seljak, 1938.*
linorez, 160×145 mm
sign. sred. „Seljak“; dd: Pivo (ćir)
130. *Iz mape „ZEMLJA“: Žena, 1938.*
linorez, 273×210 mm
sign. na otisku dd: PK
ispod otiska sred. „Žena“;
dd: Pivo (ćir)
131. *Iz mape „ZEMLJA“: Na putu, 1938.*
linorez, 280×210 mm
sign. sred. „Na putu“; dd: Pivo
na otisku PK (ćir)
132. *Iz mape „ZEMLJA“: Sovra, 1938.*
linorez, 279×210 mm
sign. sred. „Sovra“; dd: Pivo
na otisku PK (ćir)
133. *BAKLJADA U PETROVCU, 1942.*
crtež-tuš, 105×98 mm
sign. dl: Pivo (ćir)
vl. Vojni muzej, Beograd
134. *IZ V OFANZIVE, 1943.*
crtež-tuš, 133×188 mm
sign. dd: 43 Pivo
vl. Vojni muzej, Beograd

135. *MILE PURIĆ, 1943.*
crtež-tuš, 203 × 134 mm
sign. dd: Piv. Vis (Konjic) 18./8/1943
136. *BORAC, 1944.*
crtež-tuš, 215 × 153 mm
sign. dd: Kolašin 18/III-944 (čir)
137. *PARTIZANKA,*
crtež-tuš, 249 × 173 mm

DORE KLEMENČIČ-MAJ

138. *Iz mape „U IME HRISTOVIIH RANA“:*
Crnu duša, 1944.
linorez, 345 × 245 mm
sign. dl. 1944; sred. Črna Duša;
vl. Vojni muzej, Beograd
139. *Iz mape „U IME HRISTOVIIH RANA“:*
Neka pogine svaki partizan, 1944.
linorez, 345 × 245 mm
sign. dl. 1944; sred. Pogine naj vsak partizan;
dd: Dore Klemenčič
vl. Vojni muzej, Beograd
140. *Iz mape „U IME HRISTOVIIH RANA“:*
Hristov vojnik, 1944.
linorez, 345 × 245 mm
sign. dl. 1944; sred. Kristušov vojček;
dd: Dore Klemenčič
vl. Vojni muzej Beograd
141. *ŽENA BORAC, 1947.*
ulje na platnu, 130 × 112 cm
sign. dd: DORE KLEMENČIČ-MAJ 1947.
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana

MILAN KONJOVIĆ

142. *IZGRADNJA MOSTA KOD BOGOJEVA I, 1947.*
ulje na platnu, 86 × 116,5 cm
sign. dsd: 47 Konjović (čir.)

GOJMIR ANTON KOS

143. *PRVI KONGRES KP SLOVENIJE, 1952.*
ulje na platnu, 113 × 275 cm
sign. dlu: G.A.Kos Varijanta slike
iz L. 1950
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana

IVAN KOS

144. *BESPOSLENI, 1934.*
ulje na platnu, 70 × 90 cm
sign. s. desno 1934 Iv. Kos
vl. Jaro Dolar, Maribor

ĐORĐE KOSTIĆ

145. *CRTEŽ 1, 1929—30.*
tuš, 183 × 242 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
146. *CRTEŽ 2, 1930.*
tuš, 88 × 172 mm
vl. Marko Ristić, Beograd

147. CRTEŽ 3, 1930.
tuš, 121×189 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
148. CRTEŽ 4, 1930.
tuš, 160×190 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
149. CRTEŽ 5, 1930.
tuš, 242×184 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
150. CRTEŽ 6, 1930.
tuš, 242×187 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
151. CRTEŽ 7, 1930.
tuš, 189×242 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
152. CRTEŽ 8, 1930.
tuš, 116×197 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
153. CRTEŽ 9, 1930.
tuš, 153×194 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
154. CRTEŽ 10,
tuš, 200×250 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
155. CRTEŽ 11, 1930.
tuš, 250×189 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
156. CRTEŽ, 1929—30.
olovka, 212×170 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
157. HIMEN, 1930.
crtič-tuš, 300×250 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
158. CRTEŽ
ulje na kartonu, 175×168 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
159. CRTEŽ, 1930.
razblaženo ulje na papiru,
150×150 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
160. CRTEŽ, 1930.
razblaženo ulje na papiru,
337×207 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
161. CRTEŽ, 1930.
ulje na papiru, 403×335 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
162. CRTEŽ, 1930.
razblaženo ulje na papiru,
200×155 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
163. CRTEŽ, 1930.
razblaženo ulje na papiru,
200×162 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
164. CRTEŽ,
razblaženo ulje na papiru,
350×252 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
165. CRTEŽ,
razblaženo ulje na papiru,
340×234 mm
vl. Marko Ristić, Beograd

EDO KOVAČEVIĆ

166. *VINOGRADI, 1932.*
tempera-drvo, 28×35 cm
sign. ddu: EKovačević 32
vl. autor
167. *BARUTANSKI JARAK, 1932.*
ulje na platnu, 45,5×60 cm
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb
168. *KOŽARSKA ULICA, 1934.*
ulje i tempera na platnu,
53,5×42 cm
sign. ddu: Edo Kovačević
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb

FRANCE KRALJ

169. *U ŠUMI, 1936.*
ulje na platnu, 107×120 cm
sign. d. sred. France Kralj

TONE KRALJ

170. *UŽINA, 1932.*
ulje na platnu, 140×140 cm
sign. ddu: Tone Kralj 1932
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
171. *DVE MAJKE, 1934.*
bakropis, 540×565 mm
sign. dlu: iz cikl. „Zemlje“ Dve matere
vl. Moderna galerija, Ljubljana
172. *LITOSTROJ, 1947.*
ulje na šperploči, 55×111 cm
sign. ddu: Tone Kralj okr. 1947
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana

STANE KREGAR

173. *HODOČASNIK, 1936.*
ulje na platnu, 76×98 cm
sign. dlu: Stane Kregar 36
vl. Moderna galerija, Ljubljana
174. *VEČERNJI MUZIKANT, 1938.*
ulje na platnu, 126×100 cm
sign. dlu: Stane Kregar 38
175. *TAJANSTVO VEČERI, 1939.*
ulje na platnu, 126×100 cm
sign. glu: SKregar

BRANKA KRISTIJANOVIĆ-HEGEDUŠIĆ

176. *IZ MARIENBADA II, 1933.*
crtež-olovka, 285×225 mm
sign. ddu: B.H. 33.
vl. autor
177. *IZ MARIENBADA, 1933—34.*
crtež-tuš, 295×210 mm
sign. ds: B.K/33
vl. autor
178. *SOARE, 1934.*
crtež-olovka, 385×356 mm
sign. dd: B.K.
vl. Dr Vanda Ekl, Rijeka

MIRKO KUJAČIĆ

179. *RIBARI I, 1934.*
drvorez, 260×337 mm
180. *RIBARI II, 1934.*
drvorez, 260×337 mm

STANE KUMAR

181. *CISTERNA, 1941.*
litografija, 250×359 mm
sign. dd: S. Kumar 1941.
vl. privatno

BORKO LAZESKI

182. *OHRIDSKI RIBARI, 1937—38.*
crtež-olovka
vl. autor
183. *ČIŠĆENJE VAŠIJU, 1944.*
crtež-tuš, 215×150 mm
sign. ddu: Mitrašinci 44;
dl: Bor. Lazeski (ćir.)
vl. Istorijski muzej SRM, Skopje
184. *PARTIZANSKI ODMOR, 1944.*
crtež-tuš, 216×147 mm
sign. dd: Mitrašinci 1944;
dl: Bor. Lazeski (ćir.)
vl. Istorijski muzej SRM, Skopje
185. *BORCI NA SPAVANJU, 1944.*
crtež-tuš, 220×115 mm
sign. ddu: Berovo 1944 (ćir.)
vl. Istorijski muzej SRM, Skopje

LAZAR LIČENOSKI

186. *DOLAP, 1937.*
ulje na platnu, 161×113,5 cm
sign. dlu: Ličenoski 1937 (ćir.)
vl. Umetnička galerija, Skopje
187. *DRVOSEČA, 1939.*
crtež-ugalj, 400×340 mm
sign. dlu: Ličenoski (ćir.)
vl. Zoe Ličenoska, Skopje

PETAR LUBARDA

188. *DEČAK S LAĐE, 1935.*
ulje na platnu, 83×56 cm
sign. dlu: Lubarda 1935.
vl. Narodni muzej, Beograd
189. *ŠIPTAR, 1936.*
ulje na platnu, 84×64 cm
sign. dd: Lubarda 1936
190. *BOMBAŠ, 1945.*
ulje na platnu, 255×209 cm
sign. dlu: Lubarda 1945 (ćir.)
vl. Izdavačko preduzeće „Kultura“, Beograd

IVAN LUČEV

191. *IZ LOGORA, 1942.*
crtež-tuš, 317×249 mm

NIKOLA MARTINOSKI

192. *MAJKA I DETE*, oko 1940.
ulje na platnu, 100×56 cm
sign. gd: Nik. Martinoski
vl. Gradski muzej, Skopje
193. *KOKOTA*, 1929.
crtež-olovka, 345×336 mm
vl. autor
194. *CIGANKA SA UNUČETOM*, 1935.
crtež-tuš, 500×420 mm
sign. dlu: N. S. M.
vl. Rastko Purić, Beograd
195. *MOMČE I DEVOJČE*, 1935—36.
crtež-olovka, 446×556 mm
sign. d. sred. N. S. Martinoski
196. *KURIR*, 1944.
crtež-olovka, 487×300 mm
sign d.d. N, Martinoski P
vl. istorijski muzej SRM, Skopje
197. *PARTIZAN*, 1944.
crtež-olovka, 509×351 mm
sign. d. sred: N, Martinoski 1944
Kruševo Borac
vl. Istorijski muzej SRM, Skopje
198. *KURIRKA*.
crtež-olovka, 485×226 mm
sign. dl: N, Martinoski Kurirka 1944
vl. Istorijski muzej, Skopje

DUŠAN MATIĆ

199. *REKOM KUĆUJEM ZID...*
kolaž, 25×31,8 cm
vl. Marko Ristić, Beograd

ANTUN MEZDIĆ

200. *Iz mape „SMEĆE“*,
linorez
reprodukovano iz kataloga IV
izložbe udruženja umetnika ZEMLJA,
Zagreb, 1932.

FRANCE MIHELICH

201. *MRTVI KURENT*, 1938.
ulje na šperploči, 59×76,5 cm
vl. Moderna galerija, Ljubljana
202. *PTUJSKA GORA*, 1940.
ulje na platnu, 72×99 cm
sign. dlu: F. Mihelič
vl. Moderna galerija, Ljubljana
203. *ZABORAVLJENI SLIKAR*, 1933.
litografija, 503×702 mm
sign. dlu: crvena olovka 166a
F. Mihelič: D. Tode Maler dsred: pozabljeni
slikar ddu: Mihelič France 1933
vl. Moderna galerija, Ljubljana

204. *MATI*, 1934.
litografija, 404×448 mm
sign. glu: Mihelič France 34
ddu: Mati Mihelič France 1934
vl. autor
205. *SLUGA*, 1934.
litografija, 310×425 mm
sign. dd: Hlapec (litogr.)
Mihelič Fr. 1934
vl. Moderna galerija, Ljubljana
206. *KOSTI*, 1944.
crtež-olovka, 231×314 mm
sign. dd: Fr. Mihelič 44
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
207. *SPROVOD*, 1944.
crtež-gvaš, 195×244 mm
sign. dd: Mihelič nečitak broj 44
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
208. *KURIR U NOĆI*, 1944.
crtež-krejon, 195×246 mm
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
209. *POPALJENO SELO*, 1944.
crtež-krejon, 195×246 mm
sign. dd: Mihelič
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
210. *SLOVENAČKO DOMOBRANSTVO*, 1944.
linorez, 315×237 mm
sign. dsred: Slov. domobranstvo Fr. Mihelič
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
211. *RUPNIK-HIJENA*, 1944.
linorez, 240×210 mm
sign. dd: Fr. Mihelič
dsred: Hijena
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
212. *LOBANJA*, 1944.
bakropis, 209×267 mm
sign. ld: na otisku 14. IX. 44 F. Mihelič
ispod otiska ddu: Fr. Mihelič
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
213. *RUŠEVINE SA DRVETOM*, 1944.
bakropis, 291×363 mm
sign. na otisku dlu: F. Mihelič 9. IX. 44
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
214. *PARTIZANSKA KOLONA*, 1948.
ulje na šperploči, 90×116 cm
sign. ddu: Mihelič
vl. Izvršni svet SR Slovenije, Ljubljana
215. *PARTIZANSKI LOGOR*, 1948.
ulje na platnu, 116×146 cm
vl. CK ZK Slovenije, Ljubljana

MILO MILUNOVIĆ

216. *OKUPATOR ODLAZI*, 1946.
ulje na platnu, 97×191 cm
vl. Narodni muzej, Beograd

FRANJO MRAZ

217. *ZIMA*, 1936.
tempera na staklu, 30×40,5 cm
sign. ddu: FMraz 1936
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb
218. *CRTEŽ*, 1935.
tuš, 212×334 mm

- sign. dlu: FMraz 1935
vl. Moderna galerija, Rijeka
219. PREVOZ RANJENIKA, 1944.
crtež-tuš, 308×400 mm
sign. dd: Mraz 44
vl. Vojni muzej, Beograd
220. IZBEGLI DEČACI, 1944.
crtež-tuš, 436×300 mm
sign. glu: Izbegli dečaci i
Mraz 44
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb
221. CRTEŽ IZ BOLNICE, 1944.
crtež-tuš, 293×395 mm
sign. dl: Mraz 44
vl. Vojni muzej, Beograd
222. ŠTAMPARIJA „VJESNIK“, 1944.
crtež-tuš, 398×296 mm
sign. ddu: Petrova Gora
dlu: Štamparija „Vjesnik“ i Mraz 1944
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb
223. GRADNJA ŽELEZNIČKE PRUGE, 1948.
ulje na platnu, 60×75 cm
sign. ddu: Mraz 48
vl. Izvršno vijeće SR Hrvatske, Zagreb

ISMET MUJEZINOVIĆ

224. U TRAMVAJU,
ulje na kartonu, 28×36 cm
vl. Bogdan Kršić, Beograd
225. CRTEŽ,
olovka, 190×162 mm
vl. Umjetnička galerija, Sarajevo
226. CRTEŽ,
olovka, 188×162 mm
vl. Umjetnička galerija, Sarajevo
227. U KAFANI,
crtež-tuš, kist, 506×695 mm
vl. Umjetnička galerija, Sarajevo
228. PRELAZ PREKO NERETVE,
crtež-tuš, akvarel, 365×254 mm
vl. Umjetnička galerija, Sarajevo
229. BORAC,
crtež-pero, tuš, 500×350 mm
vl. Umjetnička galerija, Sarajevo
230. PRVA SKICA TIFUSARA,
crtež-tuš, 245×199 mm
vl. Muzej revolucije, Sarajevo
231. BOLNICA III KORPUSA, 1944.
crtež-tuš, 160×237 mm
sign. dsred: Iz bolnice III korpusa
(Šekovići)
vl. Vojni muzej, Beograd
232. PRENOS RANJENIKA,
ulje na platnu, 200×146,5 cm
vl. Muzej revolucije naroda
Jugoslavije, Beograd

EDO MURTIĆ

233. STUDIJA ZA ILUSTRACIJU POEME „JAMA“, 1944.
crtež-lav. tuš, 263×212 mm

sign. ddu: Murtić
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb

234. *STUDIJA ZA ILUSTRACIJU POEME „JAMA“, 1944.*
crtež-lav. tuš, 287 × 226 mm
sign. ddu: Murtić
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb
235. *KURIRI, 1944.*
crtež-krejon, 440 × 312 mm
sign. dd: E. Murtić III-44
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb
236. *NA STRAŽI, 1946.*
ulje na platnu, 137 × 107,5 cm
sign. dd: E. Murtić 46
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb

NADREALIZAM — GRUPNI RADOVI DUŠAN MATIĆ I ALEKSANDAR VUČO

237. *URNEBESNI KLIKER, 1930.*
Detalj nadrealističkog predmeta
(asamblaž), 71,8 × 30,5 cm
vl. Marko Ristić, Beograd

LULA VUČO, ALEKSANDAR VUČO I DUŠAN MATIĆ

238. *UNE ATMOSPHERE DU PRINTEMPS ET DE
JEUNESSE, 1930.*
Asamblaž, 30,2 × 23,5 cm
vl. Marko Ristić, Beograd

DUŠAN MATIĆ I ALEKSANDAR VUČO

239. *„L“, 1930.*
kolaž, 31,5 × 24,5 cm
vl. Marko Ristić, Beograd

DUŠAN MATIĆ I ALEKSANDAR VUČO

240. *ROGNISSOL*
kolaž, 323 × 250 mm
vl. Marko Ristić, Beograd

*PRED JEDNIM ZIDOM. Simulacija paranojačkog delirijuma
interpretacije. Anketa.*

*Učestvuju: Marko Ristić, Rastko Petrović, Vane Živadinović
-Bor, Radojica Živanović-Noe, Milan Dedinac, Dušan Matić.*

241. *ANKETA, 7 fotografija, 1932.*
intervencije tušem i olovkom na
fotografiji R. Rubena, 130 × 179 mm
vl. Marko Ristić, Beograd

LE CADAVRE EXQUIS

*Grupa nadrealista (Marko Ristić,
Ševa Ristić, André Thirion, Aleksandar Vučo,
Lula Vučo, Vane Živadinović-Bor).*
1930.

242. *LE CADAVRE EXQUIS Br. 1.*
olovka u boji, kolaž, 292 × 194 mm
vl. Marko Ristić, Beograd

243. *LE CADAVRE EXQUIS* Br. 2.
 olovka u boji, 314 × 240 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
244. *LE CADAVRE EXQUIS* Br. 3.
 olovka u boji, kolaž, 292 × 194 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
245. *LE CADAVRE EXQUIS* Br. 4.
 olovka u boji, mastilo, kolaž,
 224 × 143 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
246. *LE CADAVRE EXQUIS* Br. 5.
 olovka u boji, mastilo.
 225 × 145 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
247. *LE CADAVRE EXQUIS* Br. 6.
 olovka u boji, kolaž
 223 × 145 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
248. *LE CADAVRE EXQUIS* Br. 7.
 olovka u boji, mastilo
 221 × 179 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
249. *LE CADAVRE EXQUIS* Br. 8.
 olovka u boji, mastilo
 220 × 176 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
250. *LE CADAVRE EXQUIS* Br. 9.
 olovka u boji, mastilo
 220 × 178 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
251. *LE CADAVRE EXQUIS* Br. 10.
 olovka u boji
 292 × 194 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
252. *LE CADAVRE EXQUIS* Br. 11.
 olovka u boji
 314 × 240 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
253. *LE CADAVRE EXQUIS* Br. 12.
 olovka u boji, mastilo
 292 × 194 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd

DEKALKOMANIJE (MARKO RISTIĆ)

254. *DEKALKOMANIJA* br. 1
 mastilo, 75 × 20 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
255. *DEKALKOMANIJA* br. 2
 mastilo, 47 × 72 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
256. *DEKALKOMANIJA* br. 3
 mastilo, 56 × 28 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
257. *DEKALKOMANIJA* br. 4
 mastilo, 77 × 63 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
258. *DEKALKOMANIJA* br. 5
 mastilo, 62 × 37 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
259. *DEKALKOMANIJA* br. 6
 mastilo, 35 × 32 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd

260. *DEKALKOMANIJA* br. 7
mastilo, 29×33 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
261. *DEKALKOMANIJA* br. 8
mastilo, 59×27 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
262. *DEKALKOMANIJA* br. 9
mastilo, 132×123 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
263. *DEKALKOMANIJA* br. 10
mastilo, 76×39 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
264. *DEKALKOMANIJA* br. 11
mastilo, 64×38 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
265. *DEKALKOMANIJA* br. 12
mastilo, 62×26 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
266. *DEKALKOMANIJA* br. 13
mastilo, 39×51 mm
vl. Marko Ristić, Beograd

ZORAN MUŠIČ

267. *DACHAU*, 1945.
crtež-krejon, 210×296 mm
sign. gl: Mušič Dachau 1945
vl. Moderna galerija, Ljubljana
268. *DACHAU*, 1945.
crtež-tuš, pero, 350×475 mm
sign. ddu: Mušič Dachau 1945
vl. Moderna galerija, Ljubljana

IVO NOVAKOVIĆ

269. *SAVIJANJE GVOŽĐA*,
ulje na platnu, 90×74,5 cm
vl. Umjetnička galerija, Cetinje

NIKOLAJ OMERSA

270. *HIDROCENTRALA*, 1947/48.
ulje na platnu, 100×120 cm
sign. ddu: Omersa
vl. CK ZK Slovenije, Ljubljana

DANIJEL OZMO

271. *GRADILIŠTE*, 1937.
crtež-olovka, tuš, 554×454 mm
vl. Narodni muzej, Beograd
272. *SEČA DRVA*,
linorez, 170×210 mm
sign. dd: DO
vl. Umjetnička galerija, Sarajevo
273. *PILANA*
linorez, 170×21 mm
vl. Umjetnička galerija, Sarajevo
274. *JASENOVAC*, 1942.
crtež-tuš, 298×215 mm
na poledini Jas. 17. V 42

VJEKOSLAV PARAĆ

275. *POGREB U ZORU*, 1943.
crtež-krejon, 419×328 mm
sign. dl: VParać
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb
276. *RATNI PREDEO*, 1944.
crtež-krejon, 407×284 mm
sign. ddu: VParać
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb

MILENA PAVLOVIĆ-BARILLI

277. *ŽENA SA PROBUŠENIM LISTOM*, 1932.
ulje na platnu, 55×46 cm
sign. ddu: 1932 Milena
vl. Galerija Milene Pavlović-Barili, Požarevac
278. *STARICA S LEPTIROM*, 1936.
ulje na platnu, 56×47 cm
sign. gdu: Milena 1936
279. *SLIKARKA SA STRELCEM*, 1937.
ulje na platnu, 78×64 cm
sign. dd: Milena
280. *KOMPOZICIJA*, 1938.
ulje na dasci, 41×32 cm
sign. dlu: Milena 1938
vl. Narodni muzej, Beograd
281. *VENERA SA LAMPOM*, 1938.
ulje na platnu, 64×79,5 cm

BOŽO PENGOV

282. *GLAVA*, 1945.
crtež-olovka, 296×210 mm
sign. ddu: 12. V. 45
monogram (obrnuto) PB
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
283. *KOLENA*, 1945.
crtež-olovka, 208×208 mm
sign. ddu: 19. V. 45
monogram (obrnuto) PB znak zvezdice
26. I. 20 + 18. VI. 45
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana

SLAVKO PENGOV

284. *MANIFESTACIJA*, 1949.
tempera na lesonitu, 57×67 cm
sign. ddu: SPengov 49
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
285. *POZIV NA USTANAK*, 1949.
tempera na lesonitu, 56×67 cm
sign. ddu: S Pengov 49
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana

MIHAILO S. PETROV

286. *PRALJA*, 1930.
linorez, 200×163 mm

sign. ddu: Petrov 38 i
ldu: crveni pečat sa utisnutim
inicijalima, 6/20
vl. Narodni muzej, Beograd

ROMAN PETROVIĆ

287. *KELNER*,
ulje na platnu, 90,5×79 cm
sign. ldu: monogram RP
vl. hotel „Evropa“, Sarajevo

MOŠA PIJADE

288. *AUTOPORTRET SA ROBIJE*, 1926.
ulje na kartonu, 35×29 cm
vl. Lepa Pijade, Beograd
289. *ĆOŠAK ZA TOALET*, 1925.
crtež-olovka, 194×131 mm
sign. MP (zaokruženo VI. 1925
Ćošak za toaletu. Soba br. 2.
Prvostepeni sud — Beograd
vl. Muzej revolucije naroda Jugoslavije,
Beograd
290. *KOVAČ*, 1930.
crtež-tuš, krejon, 200×100 mm
vl. Dr Lavoslav Kraus, Beograd

VENO PILON

291. *KOVAČEVA PILANA*, 1923.
ulje na platnu, 54,5×67,5 cm
sign. dd: Veno Pilon 923
vl. Dr Mirko Koršić
292. *PORTRET OCA*, 1923.
ulje na platnu, 134×69,5 cm
vl. autor
293. *GLAD*, 1921.
bakropis, 412×479 mm
sign. ddu: Veno Pilon 1921
dlu: Lakota
vl. Moderna galerija, Ljubljana

NIKOLAJ PIRNAT

294. *ZATVORENIK I*, 1926.
crtež-tuš, 210×250 mm
sign. ddu: Pirn.
vl. Miha Maleš, Ljubljana
295. *PAPA IN . . .*, 1940.
crtež-pero, tuš, 285×205 mm
vl. Janez Pirnat, Ljubljana
296. Iz ciklusa „*LUDI HRONOS*“:
Tužni kuvar, 1940, 260×180 mm
crtež-pero, tuš
vl. privatno
297. *28-GODIŠNJAK*, 1942.
crtež-olovka, 171×96 mm
sign. dl: „28“ letni
vl. Janez Pirnat, Ljubljana
298. *PORTRET INTERNIRCA*, 1942.
crtež-olovka, 176×95 mm
vl. Janez Pirnat, Ljubljana

299. *TUŽNI AUTOPORTRET*, 1942.
crtež-tuš, 407×292 mm
sign. dd: pirnat
vl. Janez Pirnat, Ljubljana
300. *BEG IZ RAJHA*, 1944.
linorez, 267×203 mm
sign. dlu: novembar 1944
(ročni odtis) ds: „Izrajha“
Nikolaj Pirnat
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
301. *Iz ciklusa „DOMOVI, ZATVORI, ŠUME“: Ubijali su ih i vešali*, 1944.
linorez, 255×180 mm
sign. dlu: 1944 (ročni odtis)
ddu: Nikolaj Pirnat
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
302. *Iz ciklusa „DOMOVI, ZATVORI, ŠUME“: Decu, žene, starce, gonili su iz kuća*, 1944.
linorez, 292×210 mm
sign. dlu: novembra 1944 (ročni odtis)
ddu: Nikolaj Pirnat
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana

OTON POSTRUŽNIK

303. *KLEK*, 1929.
ulje na platnu, 66×84 cm
sign. ldu: OPostružnik 29
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb
304. *PIJANAC*,
ulje na platnu, 72×62 cm
vl. prof. Stanko Šilović, Zagreb
305. *RIBARI*, 1931.
ulje na vreći, 50,5×76 cm
sign. dlu: OPostružnik 931
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb
306. *GRBAVAC*,
crtež-lav. tuš, 290×220 mm
vl. Ivan Tabaković, Beograd
307. *MAPA LINOREZA*, 1934.
list br. 2, 445×325 mm
vl. Gradska galerija suvremene umjetnosti, Zagreb
308. *MAPA LINOREZA*, 1934.
list br. 14, 445×325 mm
vl. Gradska galerija suvremene umjetnosti, Zagreb
309. *MAPA LINOREZA*, 1934.
list br. 15, 445×325 mm
vl. Gradska galerija suvremene umjetnosti, Zagreb
310. *POKOLJ U KRAGUJEVCU*, 1944.
lav. crtež-sepija, 490×690 mm
sign. dlu: OP 44
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb
311. *ŽRTVE RATA*, 1944/45.
ulje na kartonu, 49×63 cm

MARIJ PREGELJ

312. *AUTOPOSTRET*, 1942.
ulje na koži, 40×36 cm

sign. d. sred. d: Sulmona/42
vl. Zlata i Vasko Pregelj, Ljubljana

313. ODMOR,
crtež-olovka, 275×210 mm
sign. ddu: crveni okrugli pečat Lagera
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
314. RUČÁK,
crtež-lav. tuš, 275×210 mm
sign. dd: crveni okrugli pečat Lagera
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
315. LOGOR, 1947.
ulje na platnu, 131×161 cm
sign. dlu: Pregelj Marij 47
vl. Moderna galerija, Ljubljana

ZLATKO PRICA

316. POSLE BORBE NA ŽUMBERKU, 1943.
crtež-krejon, 315×448 mm
sign. ddu: Prica 43
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb
317. POKRET BOLNICE IZ RADATOVIĆA, 1943.
crtež-krejon, 346×491 mm
sign. ddu: Prica 43
vl. Vojni muzej, Beograd
318. STUDIJA ZA KOMPOZICIJU
POGREB PIONIRA, 1945.
crtež-krejon, 290×393 mm
vl. Muzej revolucije naroda
Hrvatske, Zagreb
319. POGREB PIONIRA, 1946.
ulje na drvenoj ploči, 113×147 cm
sign. ddu: Prica 1946
vl. Predsednik Republike Josip Broz Tito, Beograd

VANJA RADAUŠ

ŠEST CRTEŽA IZ CIKLUSA „50 LISTOVA DANSE MACABRE“ 1936—41.

320. CRTEŽ I, 1936.
lav. tuš, 435×300 mm
sign. dd: Radauš Vanja 1936
vl. autor
321. CRTEŽ, 1937.
lav. tuš, 303×410 mm
sign. dl: Radauš Vanja 1937
vl. autor
322. CRTEŽ, 1937.
lav. tuš, 440×303 mm
sign. dd: Radauš Vanja 937
vl. autor
323. CRTEŽ, 1938.
lav. tuš, 438×313 mm
sign. ddu: Vanja Radauš 1938
vl. autor
324. CRTEŽ, 1938.
lav. tuš, 480×318 mm
sign. ddu: Radauš Vanja 1938
vl. autor
325. CRTEŽ, 1939.
lav. tuš, 436×299 mm
sign. ddu: Vanja Radauš 1939
vl. autor

326. VLADIMIR NAZOR, 1944.
akvarel, 475×318 mm
sign. dd: nečitak tekst
soba druga Nazora 28. III.
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb
327. OBEŠENI DRUGOVI, 1944.
akvarel, 396×288 mm
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb
328. RUŠEVINE, 1944.
crtež-tuš, 290×395 mm
sign. dd: V Radauš 1944
329. RUŠEVINE, 1944.
crtež-tuš, 297×395 mm
sign. dd: Glina 1. VIII/44
vl. Vojni muzej, Beograd

IVAN RADOVIĆ

330. OVUDA SU PROŠLI NEMCI, 1945.
ulje na platnu, 59×66 cm
sign. dlu: Radović (ćir.)
vl. Narodni muzej, Beograd

NIKOLA REISER

331. IZ ŽUMBERAČKE TEHNIKE, 1943.
crtež-tuš, 292×231 mm
sign. ddu: tekst nečitak IX. 1943 Reiser
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb
332. POGREB PARTIZANA, 1944.
crtež-sepija, 229×242 mm
sign. uz donju ivicu Sa pogreba
Zvonka Erbežnika, Radatovići, Reiser
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb
333. IZ PARTIZANSKE BOLNICE, 1944.
crtež-sepija, 247×201 mm
sign. dd: Reiser
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb

IVO REŽEK

334. ZAGORSKA KRČMA,
ulje na platnu, 59,5×80 cm
sign. gdu: Ivo Režek
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb

MARKO RISTIĆ

335. CRTEŽ, 1921.
99×165 mm
vl. autor
336. CRTEŽ, 1921.
101×126 mm
vl. autor
337. Ciklus „LA VIE MOBILE“, 1926.
11 kolaža i 2 crteža
265×206 mm
vl. autor

338. *LJUSKARI NA PRSIMA 1*, 1930.
kolaž, 67×67+67×67 mm
vl. autor
339. *LJUSKARI NA PRSIMA 2*, 1930.
kolaž, 72×89+72×89 mm
vl. autor
340. *ASAMBLAŽ*, 1939.
36,2×25,2 cm
vl. autor
341. *FOTOGRAM*, 1928.
87×126 mm
vl. autor

KAMILO RUŽIČKA

342. *BRODSKI DOBAVLJAČI*, 1929.
ulje na platnu, 37×53,5 cm
sign. ddu: Kamilo 1929
vl. Umjetnička galerija, Sarajevo
343. *TORBAR*, 1930.
ulje na platnu, 63×50 cm
sign. ddu: Kamilo 1930.
vl. Umjetnička galerija, Sarajevo

EVGEN SAJOVIC

344. *U ČEKAONICI*, oko 1938.
litografija, 330×643 mm
sign. ddu: Sajovic E.
vl. privatno

MAKSIM SEDEJ

345. *Iz mape „PREDGRAĐE“*, 1933.
list VIII, linorez, 230×215 mm
sign. d. sredina: „Predmestje“ i
dd: Maksim Sedej 33
346. *Iz mape „PREDGRAĐE“*, 1933.
list VI, linorez, 230×220 mm
sign. d. sredina: „Predmestje“
dd: Maksim Sedej 1933
347. *Iz mape „BOG U TRBOVLJU“*, 1937.
list XIX, linorez, 160×130 mm
sign. dl: „Bog v Trbovljah“
dd: Maksim Sedej 36
348. *Iz mape „BOG U TRBOVLJU“*, 1937.
list XVII, linorez, 160×130 mm
sign. dl: „Bog v Trbovljah“ Maksim Sedej 36.
349. *Iz mape „BOG U TRBOVLJU“*, 1937.
list VII, linorez, 160×130 mm
sign. dl: „Bog v Trbovljah“ Maksim Sedej 36.

IVAN SELJAK-ČOPIČ

350. *IZBEGLICA*, 1944.
linorez, 240×211 mm
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana

HINKO SMREKAR

351. *Iz ciklusa „OGLEDALO SVETA“*:
Himna svetskom ratu, 1933.
akvarelisani crtež-tuš, 464×337 mm
vl. Narodna galerija, Ljubljana

BRATISLAV STOJANOVIĆ

352. „MAPA LINOREZA“: Betoniranje I, 1937.
linorez, 250×181 mm
sign. ddu: B. Stojanović 1937. (ćir.)
vl. Narodni muzej, Beograd
353. „MAPA LINOREZA“: Betoniranje II, 1940.
linorez, 264×185 mm
vl. Narodni muzej, Beograd

VILIM SVEČNJAK

354. BAHANAL,
ulje na šperploči, 60×81 cm.
sign. glu: Svečnjak
355. GOZBA, 1935.
ulje-drvo, 46×58,5 cm
sign. gdu: Vilim Svečnjak 28. IV 1935
vl. autor
356. SAJAM U SREMSKOJ MITROVICI, 1935.
tempera-drvo, 46×60,5 cm
sign. dlu: Svečnjak 35
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb
357. POSLE BITKE, 1936.
tuševi u boji, 390×298 mm
vl. autor
358. PARISKE REMINISCENCIJE, 1933.
linorez, 440×330 mm
sign. dl: Pariske reminiscencije;
dd: Vilim Svečnjak
359. INTIMA, 1934.
linorez, 405×315 mm
sign. dl: Intima; dd: Svečnjak

VILKO ŠEFEROV

360. LENJIN GOVORI MASI, 1920.
ulje na platnu, 37×30 cm
vl. autor
361. DECA S PERIFERIJE,
ulje-drvo, 73×54 cm
sign. ddu: V. Šeferov
vl. Moderna galerija, Zagreb

MILENKO ŠERBAN

362. RACIJA, 1947/48.
ulje na platnu, 84×135 cm
vl. Galerija Matice srpske, Novi Sad

LJUDEVIT ŠESTIĆ

363. ŠTAMPARIJA „VJESNIKA“ U PETROVOJ GORI, 1944.
crtež-tuš, 297×396 mm
sign. ddu: Šestić
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb
364. PARTIZANSKA BOLNICA, 1944.
crtež-tuš, 292×385 mm
sign. ddu: Šestić i ldu 1944 god.
u Petrovoj gori
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb

PETAR ŠIMAGA

365. *Na GROBLJU*, 1942.
crtež-bajc, 429×295 mm
sign. dd: Šimaga 1942
vl. Kabinet grafike JAZU, Zagreb
366. *IZ DEČJEG DOMA*, 1944.
crtež-tuš, 318×239 mm
sign. ddu: Šumski 1944
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb
367. *IZ DEČJEG DOMA II*, 1944.
crtež-lav. tuš, 296×211 mm
sign. dd: Šumski
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb
368. *IZ DEČJEG DOMA III*, 1944.
crtež-tuš, 318×240 mm
sign. ddu: Šumski 1944
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb
369. *IZ PARTIZANSKOG DEČJEG DOMA*
(*KORDUN 1944*), 1944.
crtež-tuš, 297×214 mm
sign. d. sred. d: Šumski 44
vl. Kabinet grafike JAZU, Zagreb

FRANO ŠIMUNOVIĆ

370. *ISPOVEDNIK*, 1935.
crtež-lav. tuš, 249×210 mm
sign. gd: Gecanu 1935
Frano Šimunović
371. *MUŠKARAC KORAČA SA TERETOM U RUCI*,
crtež-sepija, 185×127 mm
sign. glu: Šim
vl. Kabinet grafike JAZU, Zagreb
372. *DVE MUŠKE FIGURE*,
crtež-sepija, 257×179 mm
sign. dl: Šim
vl. Kabinet grafike JAZU, Zagreb
373. *ŽENE*, 1936.
crtež-sepija, 214×151 mm
sign. ddu: Frano 1936 Šimunović
vl. Kabinet grafike JAZU, Zagreb
374. *SKICA GRUPA MUŠKARACA*, 1943.
crtež-lav. tuš, 187×182.
sign. gdu: F. Šim 943
vl. Kabinet grafike JAZU, Zagreb
375. *NAPRIJED*, 1944.
crtež-sepija, 218×307 mm
sign. dlu: FŠimu 1944
vl. Muzej revolucije naroda Hrvatske,
Zagreb
376. *PARTIZANSKA KOLONA*, 1948.
ulje na platnu, 220×300 cm
sign. dd: F Šim 48
vl. Dom JNA, Beograd

BRANKO ŠOTRA

377. *KOLONA*, 1944.
crtež-tuš, 260×350
vl. Jasna Dimitrijević, Beograd

378. *JAMA*,
linorez, 430×350 mm
sign. ld: Jama; dsred: 4/5;
dd: Branko Šotra (ćir.)
vl. Vojni muzej, Beograd
379. *KOLONA U KRŠU*,
linorez, 318×240 mm
sign. dlu: Kolona u kršu s. 2/5
ddu: Branko Šotra
vl. Muzej revolucije, Sarajevo

LOJZE ŠUŠMELJ

380. *PROSJAKINJA S KOBANSKOG, 1937—38.*
litografija, 419×290 mm
sign. ddu: spomin Lojze Šušmelj
vl. Umetnostna galerija, Maribor

IVAN TABAKOVIĆ

381. *UTAKMICA, 1927.*
ulje na platnu, 89×70 cm
sign. dlu: I Tabaković
vl. ing. Đorđe Tabaković, Novi Sad
382. *GENIUS, 1929.*
ulje na platnu, 70×80 cm
sign. glu: Ivan Tabaković 1929
vl. Galerija Matice srpske, Novi Sad
383. *Iz ciklusa „SATIRIČNA ANATOMIJA LJUDSKE
GLUPOSTI I MIZERIJE“, 1925.*
kolorisani crtež, 285×230 mm
sign. ddu: Ivan Tabaković 1925
vl. autor
384. *NOVOROĐENČE, 1926.*
gvaš, 295×390 mm
sign. dsred.l: Ivan Tabaković 1926
vl. autor
385. *TUČA, 1927.*
lav. crtež, 210×215 mm
sign. ddu: IT. 1927
vl. autor
386. *Iz ciklusa „SATIRIČNA ANATOMIJA
LJUDSKE GLUPOSTI I MIZERIJE“, 1927.*
kolorisani crtež, 285×230 mm
sign. ddu: IT 1927
vl. autor
387. *SATANIZAM, oko 1930.*
kolorisani crtež, 285×230 mm
sign. gdu: Satanisti
vl. autor
388. *ČEKAONICA III RAZREDA, 1931.*
kolorisani crtež, 250×335 mm
sign. glu: 20 XII 1931 ITabak
vl. autor

ĐURĐE TEODOROVIĆ

389. *VEČERNJA ŠETNJA, 1935.*
ulje na platnu, 95×110 cm
sign. dl: Đ. Teodorović 1935 (ćir.)
vl. S. Doronjski, Beograd

390. *ODMOR*, 1939.
ulje na platnu, 54×106 cm
sign. dd: Đ. Teodorović 1939 (ćir.)
391. *U SVITANJE (II varijanta)*, 1946/47.
ulje na platnu, 176,5×206,5 cm
sign. ddu: Đ. Teodorović 1946—47 (ćir.)
vl. Galerija Matice srpske, Novi Sad

ĐURO TILJAK

392. *KUĆA DRVOSEČA*, oko 1930.
crtež-tuš, 496×662 mm
sign. dd: Tiljak
vl. Zorka Tiljak, Zagreb
393. *BANIJSKI ZBEG*, 1944.
crtež-tuš, 479×618 mm
sign. ddu: Tiljak
vl. Muzej revolucije naroda
Hrvatske, Zagreb
394. *RAZGOVOR KOD VATRE*,
crtež-olovka, 446×666 mm
sign. dlu: Tiljak
vl. Vojni muzej, Beograd
395. *PRELAZ PREKO DRINE*,
crtež-olovka, 455×614 mm
sign. ddu: Tiljak
vl. Vojni muzej, Beograd

MICA TODOROVIĆ

396. *MILOSRĐE (Marcia funebre!)*,
crtež-olovka, 300×441 mm
vl. autor
397. *SIJAMSKI BLIZANCI*,
crtež-olovka, 384×295 mm
sign. dsred: Sijamski blizanci
vl. autor
398. *IZ USTAŠKOG LOGORA*,
akvarelisani crtež, 166×230 mm
vl. Muzej revolucije, Sarajevo
399. *IZ USTAŠKOG LOGORA*,
crtež-lav. tuš, 236×214
vl. Muzej revolucije, Sarajevo

ERNEST TOMAŠEVIĆ

400. *GRADILIŠTE*, 1930.
crtež-tuš, 525×473 mm
sign. dd: E Tomašević 1930

KAMILO TOMPA

401. *NA ULICI*, 1931.
lavirani crtež-pero,
akvarel, 605×446 mm
sign. dl: Tompa 931
vl. autor
402. *TVORNICA*, 1935.
tempera na staklu, 53×42 cm
sign. TK 35
vl. Moderna galerija JAZU, Zagreb

FRANCE URŠIČ

403. *AUTOPORTRET IZ ZATVORA*, oko 1937.
litografija, 589×367 mm
sign. dd: Fr. Uršič
vl. privatno
404. *DACHAU*, 1945.
crtež-krejon, 322×414 mm
sign. dd: Fr. Uršič Dachau. 45
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana

FEDOR VAIČ

405. *ŽELEZNICA*, 1933.
tuš
reprodukovano iz kataloga V izložbe
udruženja umetnika ZEMLJA, Zagreb 1934.

PAVLE VASIČ

406. *STRELJANJE*,
linorez, 243×318 mm
sign. dl: P. Vasič inv. et sc.
vl. autor

MLADEN VEŽA

407. *GRADNJA MOSTA U LAŠVI*, 1947/48.
ulje na platnu, 151×200 cm
sign. gl: M Veža 1947—48
vl. Umetnička galerija, Skopje

DRAGO VIDMAR

408. *DEVOJKA SA VRČEM*, 1929.
ulje na platnu, 85×70 cm
sign. ddu: Vidmar Drago
vl. Moderna galerija, Ljubljana
409. *JUTRO*, 1926.
drvorez, 302×370 mm
sign. ld: Vidmar Drago 1927
dd: lesorez 1926. „Jutro“
na otisku dl: VD
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
410. *IZBEGLICE*, 1944.
linorez, 230×316 mm
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
411. *POSLE AKCIJE — PORUŠENI MOST*, 1944.
linorez, 332×203 mm
sign. ddu: Porušeni most — linorez 2/V.
ddu: D Vidmar 44
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana

NANDE VIDMAR

412. *U ZATVORU*, 1935.
linorez, 313×200 mm
sign. ddu: V. Ječi — (orig. linorez 2)
ddu: N. Vidmar 35
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana

413. *USTAŠKI ZLOČIN*, 1944.
crtež-olovka, 126×126 mm
sign. dd: zavih 1944
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana
414. *KOLONA*, 1944.
linorez, 160×149 mm
sign. dlu: na maršu poiskušni odtis!
ddu: Vidmar 44
vl. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana

MIRKO VIRIUS

415. *SVATOVI*, 1938.
ulje na platnu, 47,5×66 cm
sign. dd: M. Virius 1938
vl. Moderna galerija, Rijeka
416. *NADNIČAR*, 1939.
ulje na platnu, 66,5×56 cm
sign. ddu: M.V. 1939
vl. Moderna galerija, Zagreb
417. *NA PAŠI*, 1939.
ulje na platnu, 55,5×65,5 cm
sign. ddu: M.Vir. 1939
vl. Moderna galerija, Zagreb

DUŠAN VLAJIĆ

418. *LOGOR*,
ulje na platnu, 18,8×24,3 cm
419. *TAOCI*,
ulje na kartonu, 38×25 cm
420. *IZ TAMNICE*, 1944.
pastel, 353×291 mm
sign. glu: Vlajić 44 g. Osnabrik (ćir.)
vl. Muzej revolucije naroda Jugoslavije,
Beograd
421. *GLAVA*, 1943.
crtež-krejon, 297×209 mm
sign. dd: Vlajić 43g. Osnabrik (ćir.)
422. *IZ LOGORA*, 1943.
crtež-olovka, 275×209 mm
sign. dd: Vlajić 43 Osn (ćir.)
423. *AUTOPORTRET*, 1944.
crtež-olovka, 303×195 mm
sign. gd: „Autoportret“
dd: Vlajić 44 VII-maj Osnabrik (ćir.)

NIKOLA VUČO

424. *ZADRŽANO BEGSTVO NADSTVARNOSTI*, 1930.
umetnička fotografija, 144×94 mm
vl. Marko Ristić

KLAVDIJ ZORNIK

425. *DVE LEŽEĆE FIGURE*, oko 1938.
litografija, 375×462 mm
sign. ddu: Zornik Klaudy
vl. privatno

426. *STRANKAŠI*,
 drvorez, 295×230 mm
 sign. na otisku dl: A Zuppa;
 dl. ispod otiska: Strnčari;
 dd: AZ
427. *SIROMASI*,
 drvorez, 295×230 mm
 sign. dl: Siromasi; dd: A. Z.

VANE ŽIVADINOVIĆ-BOR

428. *MANIFEST*,
 akvarel, 209×322 mm
 sign. ddu: VANE BOR
 naslov u dlu: Manifest.
 vl. Marko Ristić, Beograd
429. *PROŠLA NOĆ*,
 akvarel, 209×322 mm
 sign. ddu: VANE BOR
 naslov u dlu: Prošla noć
 vl. Marko Ristić, Beograd
430. *SPOMENICI*,
 akvarel, 209×322 mm
 sign. ddu: VANE BOR
 naslov u dlu: Spomenici.
 vl. Marko Ristić, Beograd
431. *CRTEŽ, 1928.*
 mastilo, 109×148 mm
 sign. ddu: VANE BOR
 vl. Marko Ristić, Beograd
432. *PRESSENTIMENTS, 1929.*
 crtež-pero, 270×209 mm
 sign. ddu: VANE BOR/1929
 naslov u dlu: Presentiments
 vl. Marko Ristić, Beograd
433. *UNE AVENTURE DE L'ESPACE, 1929.*
 crtež-pero, 270×209 mm
 sign. ddu: VANE BOR 1929
 naslov u dlu: Une aventure de l'espace
 vl. Marko Ristić, Beograd
434. *PORTRAIT D'OEDIPE JEUNE, 1929.*
 crtež-pero, 270×209 mm
 sign. ddu: VANE BOR 1929
 naslov u dlu: Portrait d'Oedipe jeune
 vl. Marko Ristić, Beograd
435. *PEJZAŽ, 1930.*
 kolaž, 110×72 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
436. *POČETAK SVAKOG FANATIZMA, 1930.*
 kolaž, 185×170 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
437. *KOLAŽ*,
 186×134 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd
438. *ARHITEKTURA PRVE DESTRUKTIVNOSTI, 1931—1932.*
 kolaž, 90×133 cm
 vl. Marko Ristić, Beograd
439. *KOLAŽ*,
 78×88 mm
 vl. Marko Ristić, Beograd

440. ILUSTRACIJA ZA „VASPITANJE DECE“, 1931—1932.
kolaž, 81×177 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
441. KOLAŽ,
120×76 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
442. KOLAŽ,
139×91 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
443. KOLAŽ, 1932.
34×25,5 cm
vl. Marko Ristić, Beograd
444. SACHET DE SEL. LE SERF-VOLANT, 1927.
asamblaž, 40×24,9 cm
vl. Marko Ristić, Beograd
445. FOTOGRAM br. 1, 1928.
178×238 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
446. FOTOGRAM br. 2, 1928.
178×238 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
447. FOTOGRAM br. 3.
178×238 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
448. FOTOGRAM br. 4, 1928.
178×238 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
449. FOTOGRAM br. 5.
178×238 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
450. FOTOGRAM br. 6, 1928.
178×238 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
451. FOTOGRAM br. 7, 1928.
95×92 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
452. FOTOGRAM br. 8, 1928.
178×238 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
453. FOTOGRAM br. 9, 1928.
178×238 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
454. FOTOGRAM br. 10, 1928.
178×238 mm
vl. Marko Ristić, Beograd

RADOJICA ŽIVANOVIĆ-NOE

455. PRIVIĐENJE U DIMU, 1932.
ulje na platnu, 65×46,5 cm
456. DRVO OČIJU,
crtež-mastilo, 172×175 mm
457. CRTEŽ,
olovka, 140×115 mm
458. CRTEŽ,
mastilo, 195×145 mm
459. OČAJANJE JEDNE NOĆI,
crtež-olovka, 60×132 mm
460. ZAVESA NA PROZORU,
akvarelisan crtež-mastilo, 122×115 mm
461. SAMOUBICA ILI SANJAR,
crtež-olovka, 102×75 mm

462. CRTEŽ,
pero, 71×83 mm
vl. Đorđe Kostić, Beograd
463. CRTEŽ,
pero, 71×53 mm
vl. Đorđe Kostić, Beograd
464. CRTEŽ,
mastilo, akvarel, 210×105 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
465. U SRCU PROSTORA,
crtič-mastilo, 160×225 mm
466. CRTEŽ,
285×215 mm
467. KOLAŽ
120×95 mm
vl. Marko Ristić, Beograd
468. LINOREZ,
185×132 mm

Dela kod kojih nije naznačeno vlasništvo, pripadaju Muzeju savremene umetnosti u Beogradu.

NADREALIZAM
POSTNADREALIZAM

Radojica Živanović Noe: Privedenje u dimu, 1932. ulje

Oskar Davičo: Slika 1, 1930. ulje

Oskar Davičo: Slika 2, 1930. ulje

Lula Vučo, Aleksandar Vučo i Dušan Matić:
Une atmosphère du printemps et de jeunesse, 1930. asamblaz

EXTRA

LOUIS-CARRERA SPECIAL

Chicago Defender

5 CENTS PER COPY

KNOCK, KNOCK!
DON'T B-BOTHER
SKIN' WHO'S
THERE!

LOUIS WINS IT'S JOE BY A KNOCKOUT

THANK YOU, MR. MAYOR
GIUS GREENLEE, BASEBALL MAN,
VICTIM OF NEW YORK BANDITS

BROWN BOMBER'S LEFT LAYS ITALIAN LOW IN 6TH ROUND

WINNER STAYED IN NEW YORK (AP) Before the largest and most impressive...
SMILE OF VICTORY

ROUND ONE
ROUND 2
ROUND 3
ROUND 4

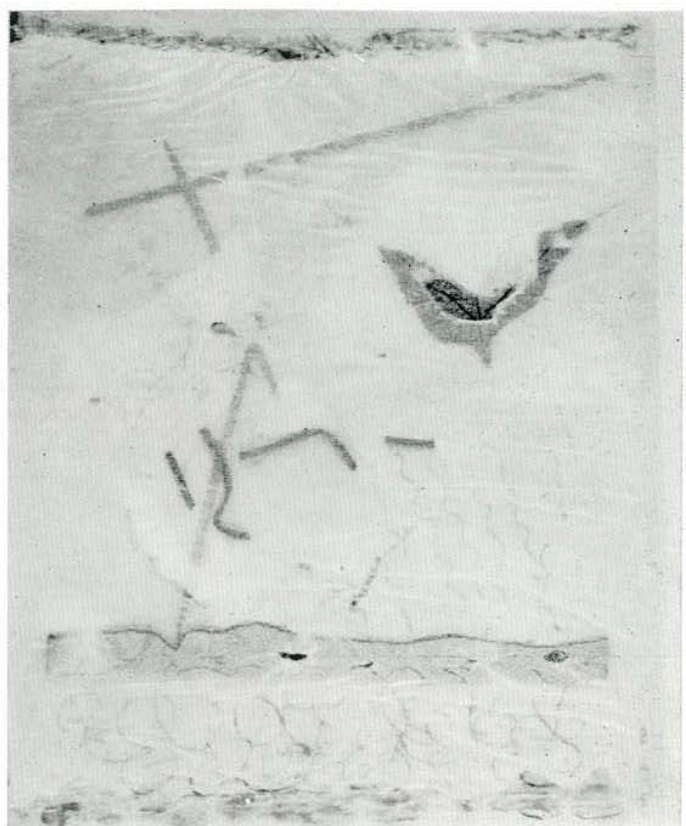
PEN SKETCHES
OF BIG BATTLE
PRIOR TO FIGHT

Please... greetings

Marko Ristić: Asamblaž, 1939.

Dušan Matić i Aleksandar Vučo: Urnebesni kliker, 1930. asamblaż

Vane Bor: Sachet de sel. Le cerf—volant, 1927. asamblaż

Pour trouver pour ne pas perdre pour éviter pour passer

Monsieur *Marko Ristić*
Paris (3e)

142, RI
 142, RUE DE RIVOLI, 142 - PARIS

MADAME GABY - CHRISTEL
 VOYANTE CÉLÈBRE

24. XI. 1926

3 JOURS

AU PAYS DE LA JOÏE

ACCIDENTS
 CYCLONE
 DÉTRESSE
 CRIME OU SUICIDE
 DÉCAPITÉ PAR UNE LOCOMOTIVE
 INCENDIE
 181 maisons réduites en cendres

OUVRE LA CHAMBRE ÉTRANGE

CATACLYSMES DE NUIT

8uit heures du soir
 10 HEURES

tous les soirs à minuit
 pluie d'étoiles

HANTEURS NÈGRES

Dans toutes les DIFFICULTÉS de l'EXISTENCE
 VENEZ CONSULTER

MADAME GABY - CHRISTEL
 VOYANTE CÉLÈBRE

142, RI
 142, RUE DE RIVOLI, 142 - PARIS

MADAME GABY - CHRISTEL
 VOYANTE CÉLÈBRE

MOINS QUE
 dans un cadre unique
 MÉNILMONTANT
 7 BOULEVARD

L'AIR
 LA CHANSON
 DE CLAUDE MATHIS

PARIS-SOIR
 1926, vendredi 11 novembre N° 1134

La peinture d'exportation

Samedi 13 Novembre

GEORGES MALINÉ

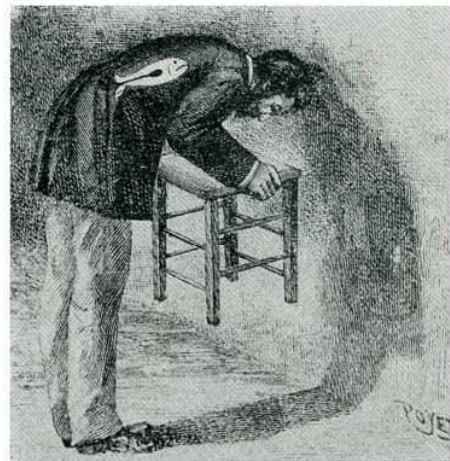
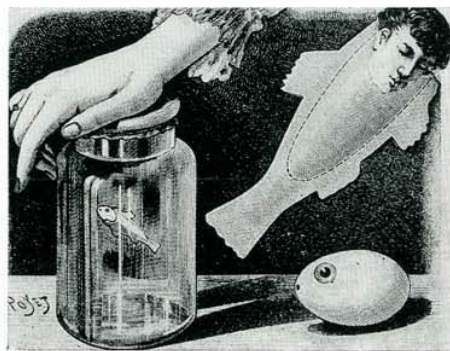
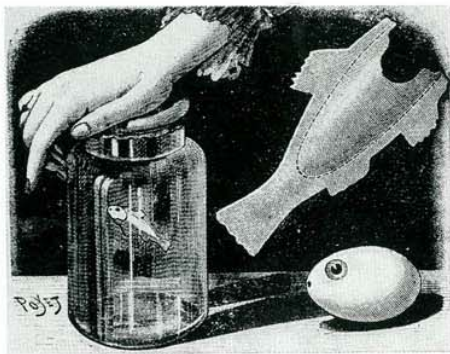
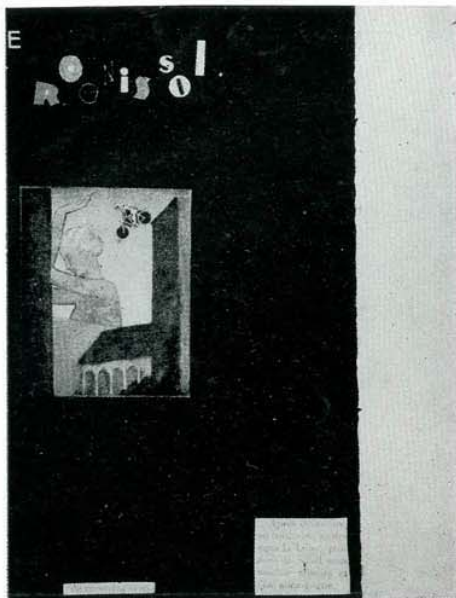
Maliné a écrit qui renvoie la peinture au rang de l'artisanat. Maliné a écrit qui renvoie la peinture de l'art à l'artisanat. Maliné a écrit qui renvoie la peinture de l'art à l'artisanat.

Marko Ristić: La vie mobile I—XIII, 1926. kolaži i dva crteža

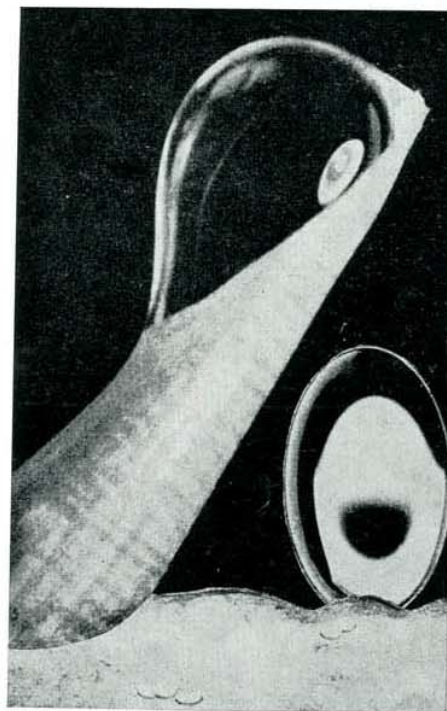
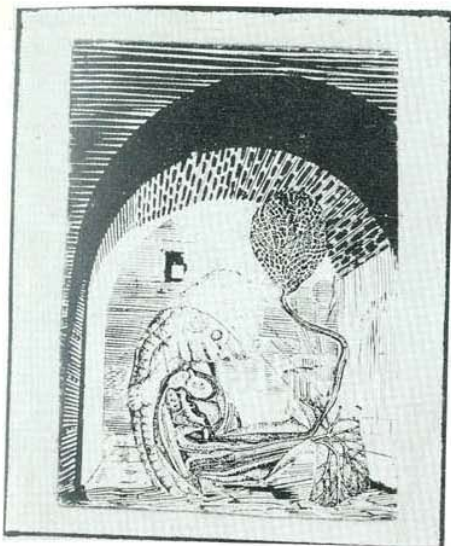

Dušan Matić i Aleksandar Vučo: Rognissol, kolaž
 Dušan Matić: Rekom kućujem zid, kolaž

Marko Ristić: Ljuskari na prsima I—IV, 1930. kolaž

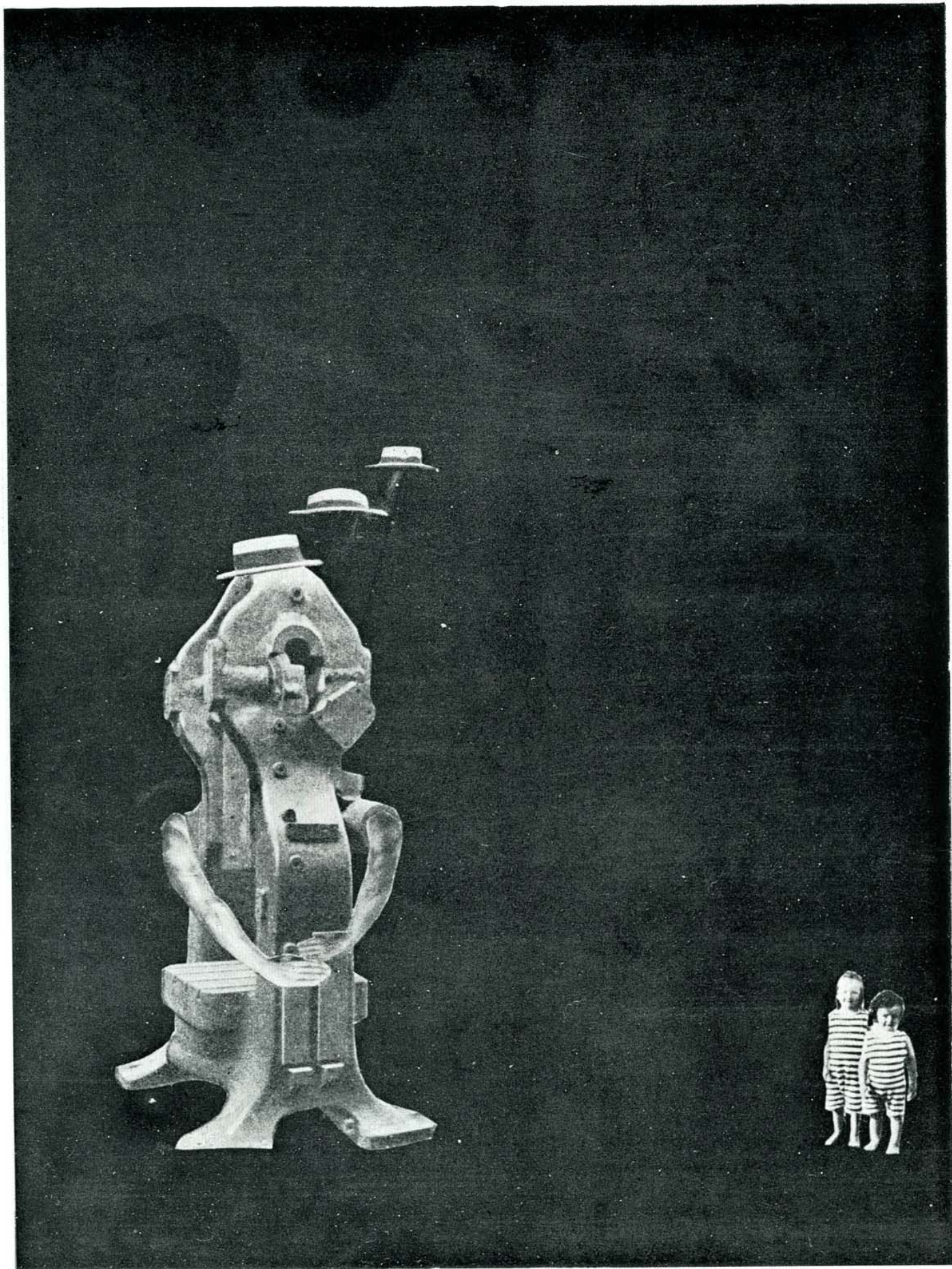

Đorđe Jovanović: Koren sudbine, 1930. kolaž
Radojica Živanović Noe: Kolaž

Vane Bor: Kolaž
Vane Bor: Kolaž
Vane Bor: Ilustracija za „Vaspitanje dece“,
1931—32. kolaž

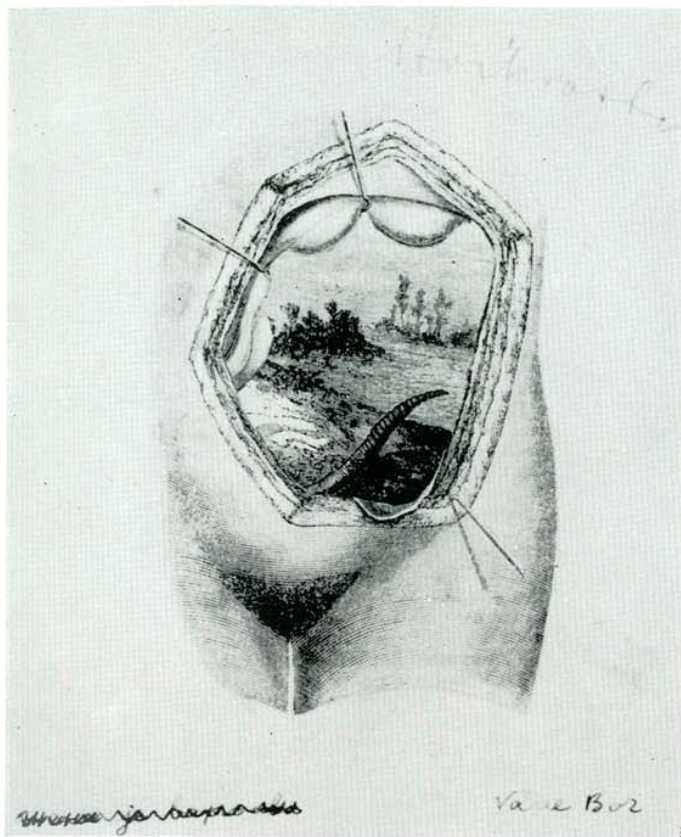
Vane Bor: Arhitektura prve destruktivnosti,
1931—32. kolaž
Vane Bor: Kolaž
Vane Bor: Kolaž

Vane Bor: Kolaž, 1932.

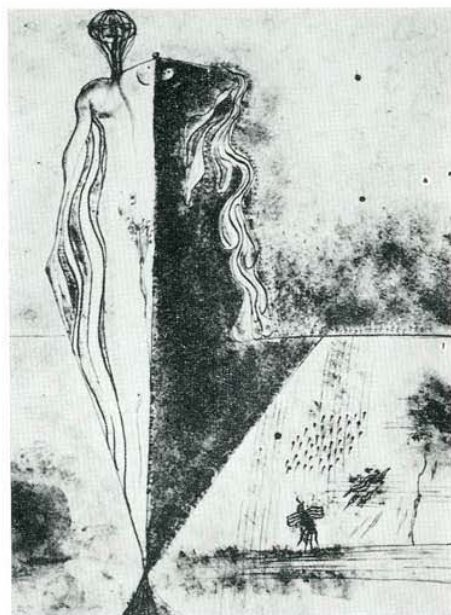

Vane Bor: Pejzaž, 1930. kolaž

Vane Bor: Početak svakog fanatizma, 1930. kolaž

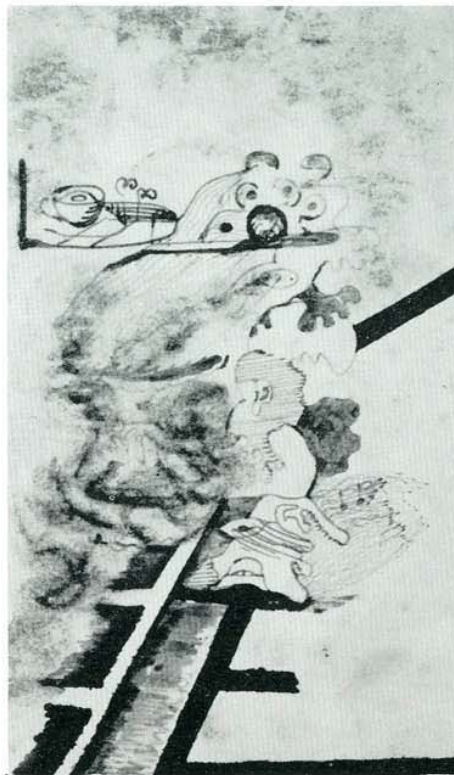
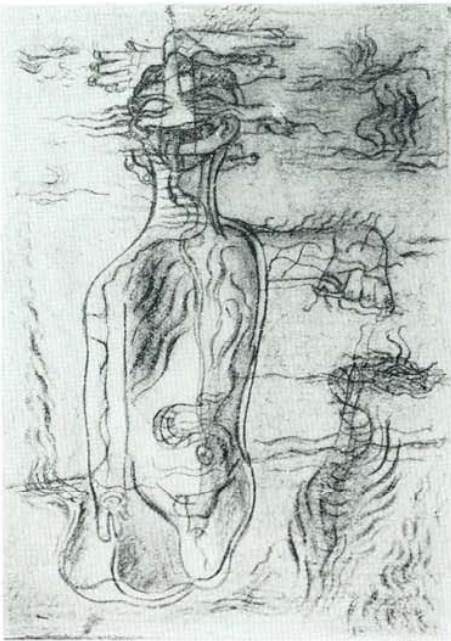
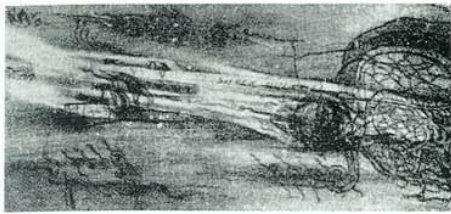

Radojica Živanović Noe: Crtež, pero
Radojica Živanović Noe: Zavesa na prozoru,
crtež, akvarel

Radojica Živanović Noe: Crtež, pero
Radojica Živanović Noe: Crtež

Radojica Živanović Noe: Crtež
Radojica Živanović Noe: Drvo očiju, crtež,
mastilo

Radojica Živanović Noe: Očajanje jedne noći,
crtež
Radojica Živanović Noe: Samoubica ili sanjar

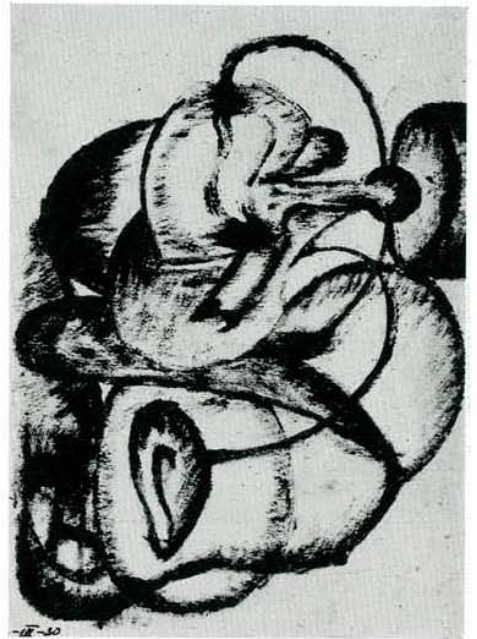
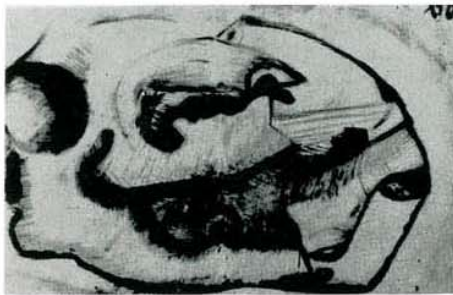
Radojica Živanović Noe: Crtež

Radojica Živanović Noe: U srcu prostora
Radojica Živanović Noe: Crtež

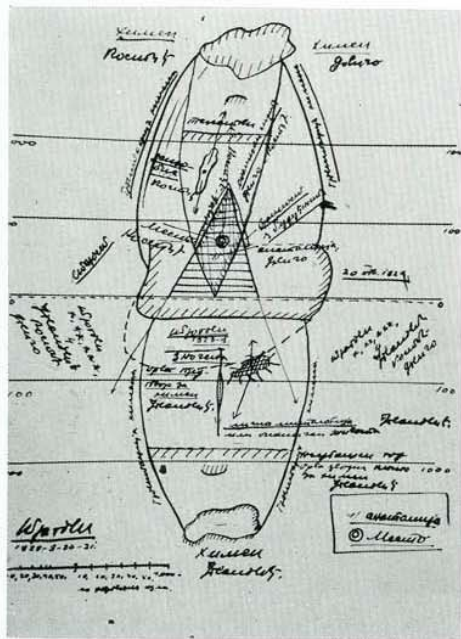
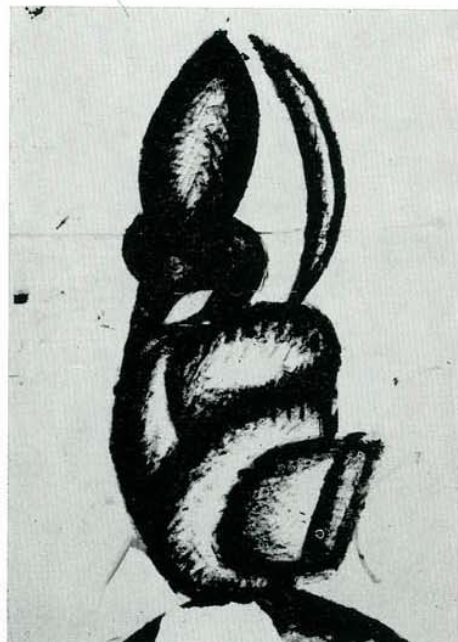
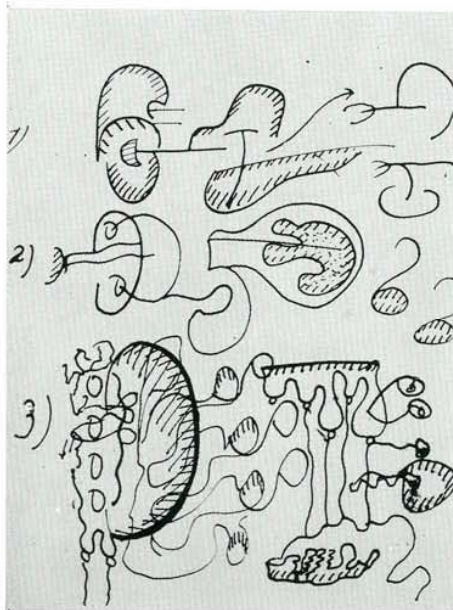
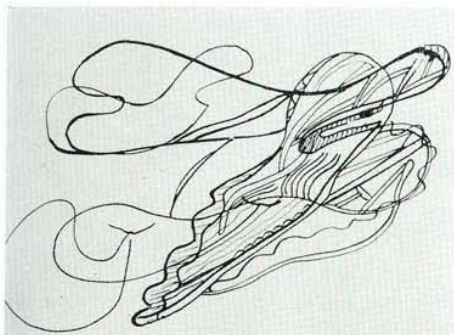
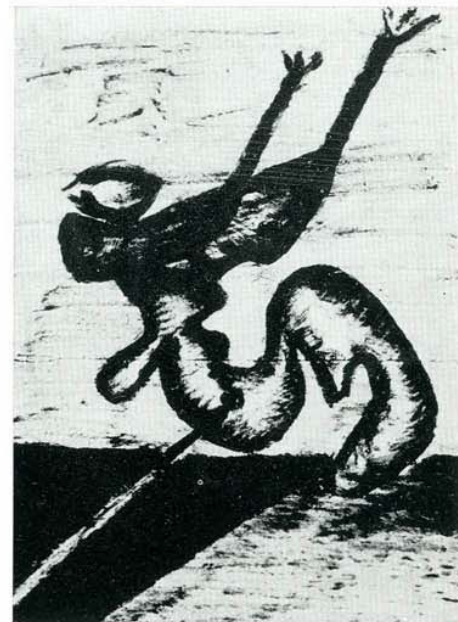
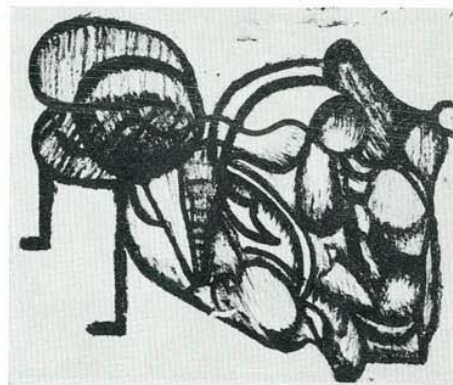
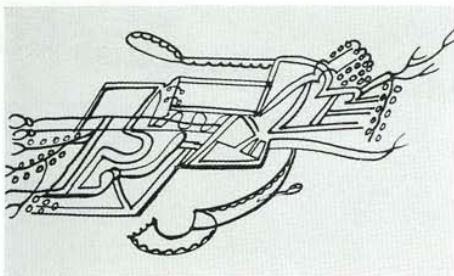

Oskar Davičo: Crteži I—VI, 1930. razblaženo ulje

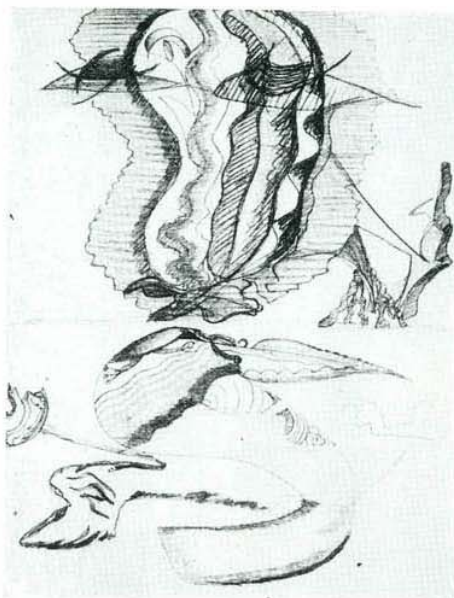
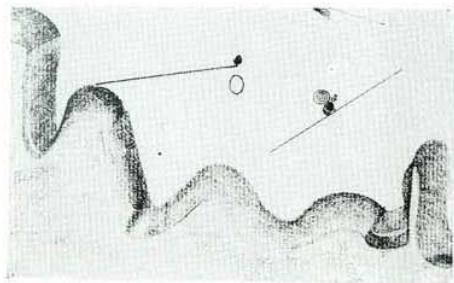
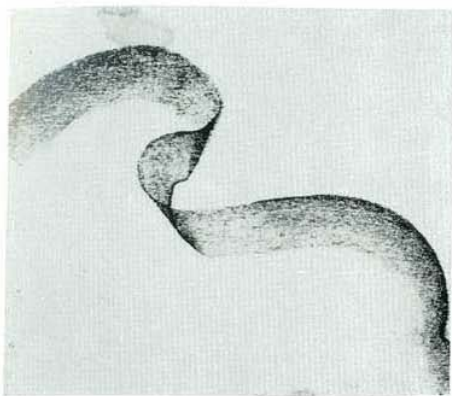

Đorđe Kostić: Crtež III, 1930. tuš
 Đorđe Kostić: Crtež IV, 1930. tuš
 Đorđe Kostić: Himen, 1930. crtež, tuš

Đorđe Kostić: Crtež, razblaženo ulje
 Đorđe Kostić: Crtež I, 1929—30. tuš

Đorđe Kostić: Crtež, 1930. razblaženo ulje
 Đorđe Kostić: Crtež, ulje

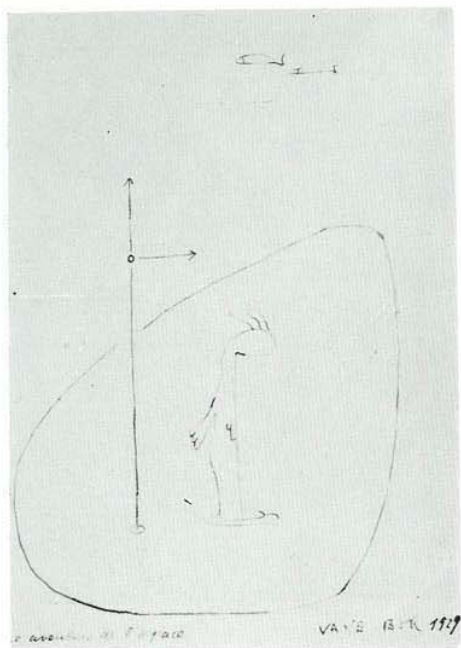

Marko Ristić: Crtež, 1921.
Marko Ristić: Crtež, 1921.

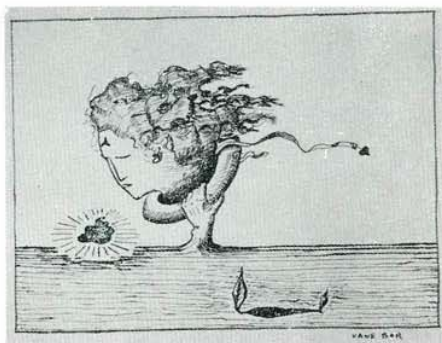
Đorđe Kostić: Crtež, 1929—30, olovka
Đorđe Kostić: Crtež, 1930. razblaženo ulje

Đorđe Kostić: Crtež, 1930. razblaženo ulje
Đorđe Kostić: Crtež, 1930. razblaženo ulje

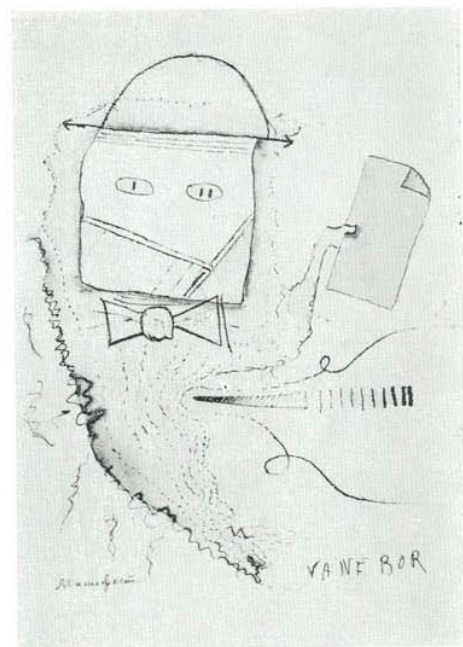
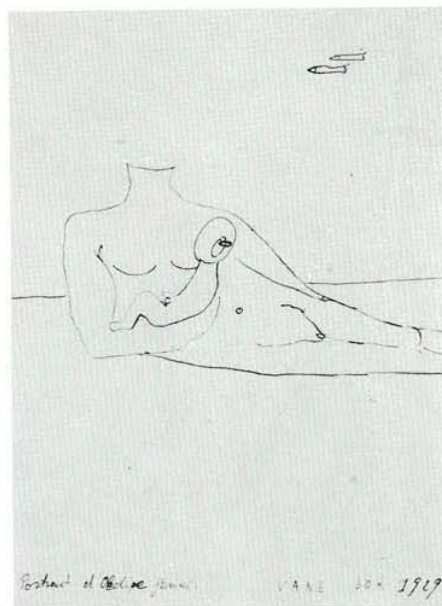

Vane Bor: Une aventure de l'espace, 1929. crtež
Vane Bor: Spomenici, akvarel

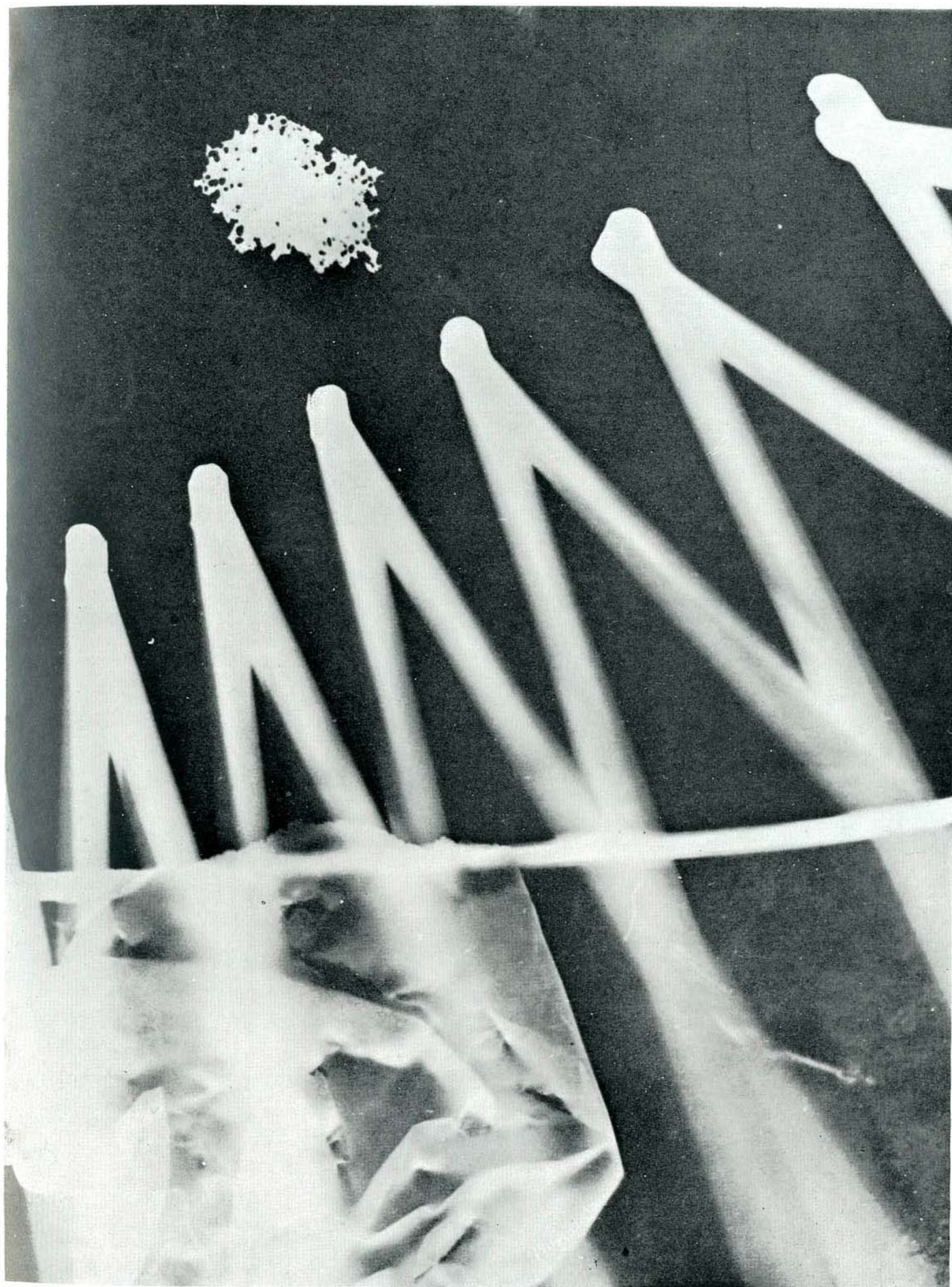
Vane Bor: Crtež, 1928.
Vane Bor: Portrait d'Oedipe jeune, 1929. crtež

Vane Bor: Manifest, akvarel
Vane Bor: Prošla noć, akvarel

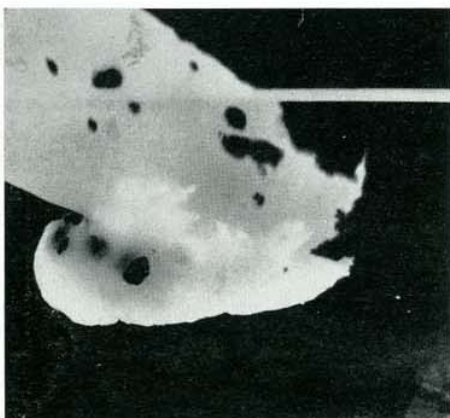
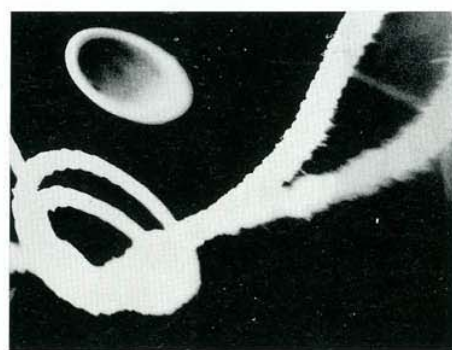
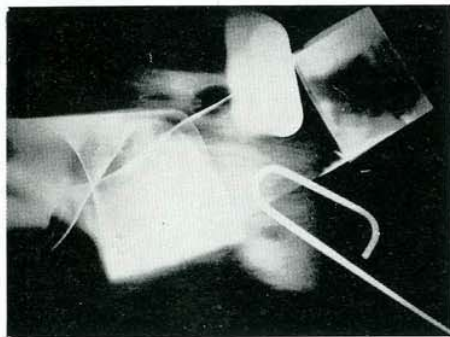
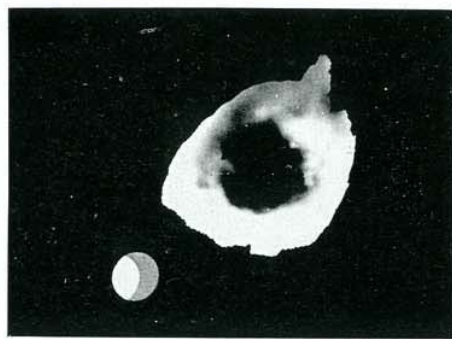
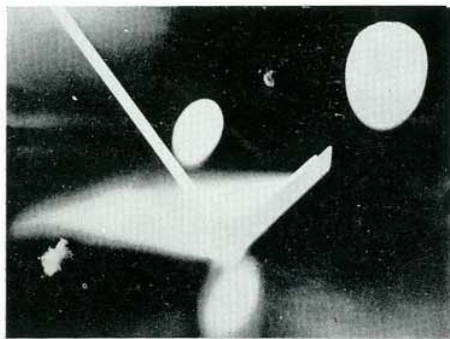

Vane Bor: Fotogram br. 1, 1928.

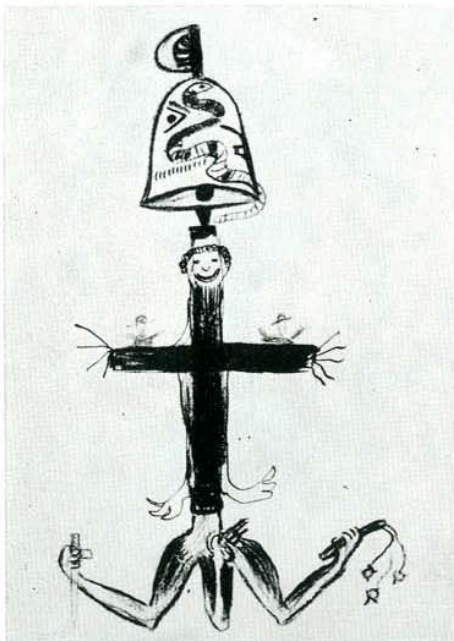
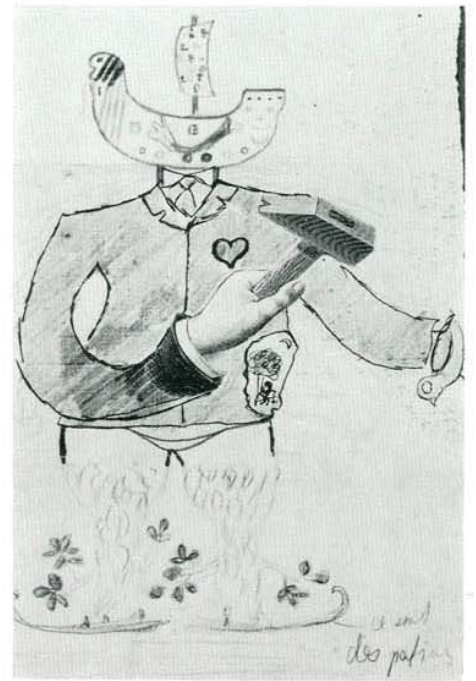
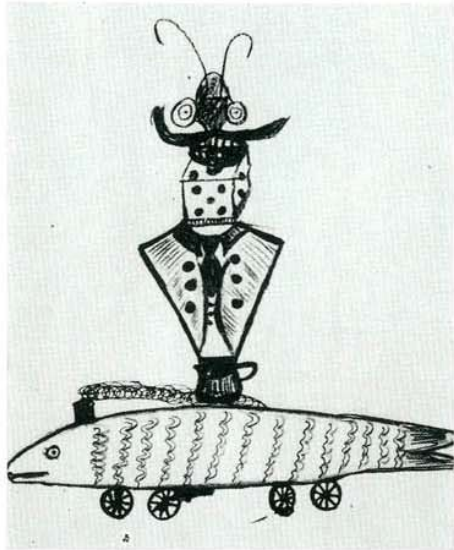
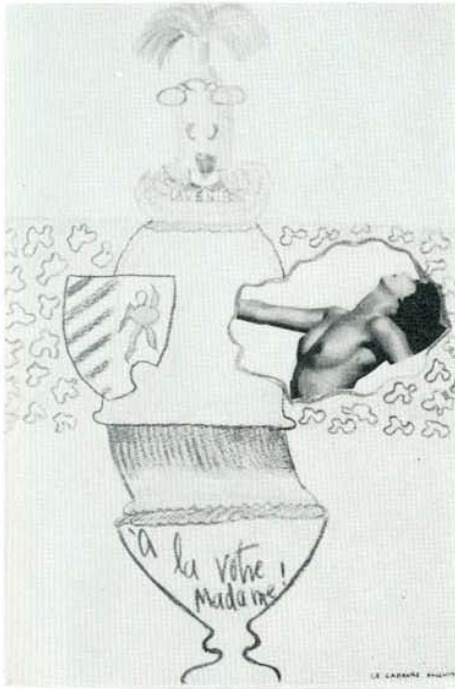
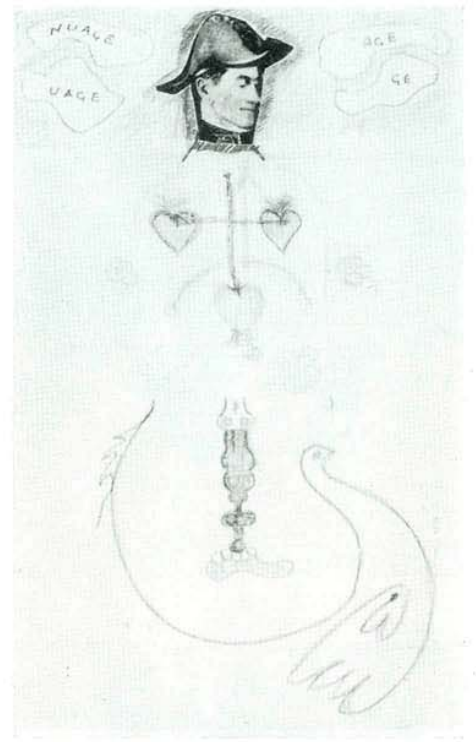
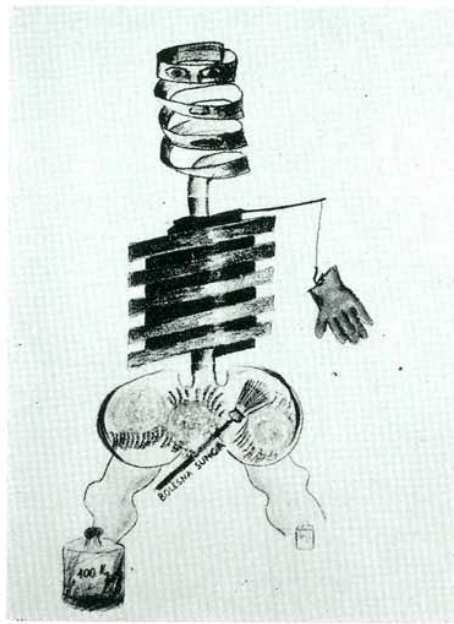
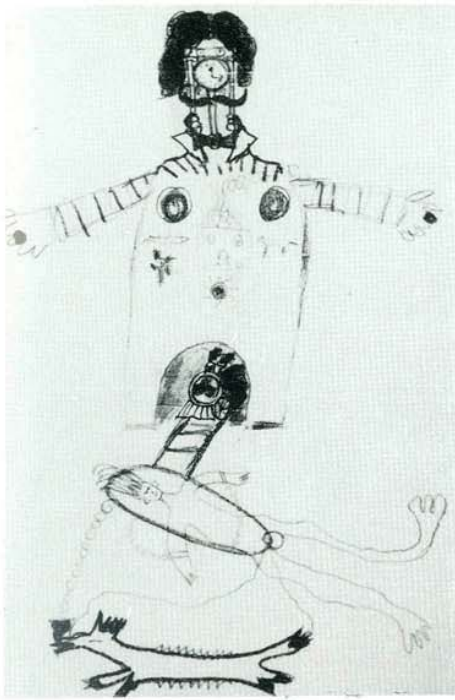

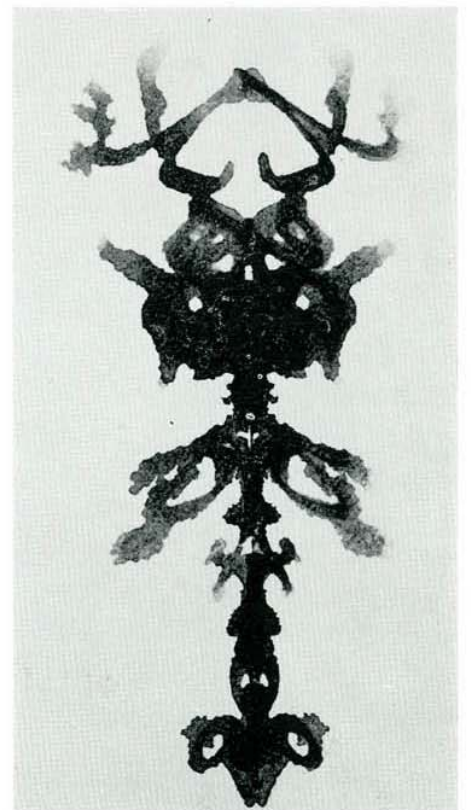
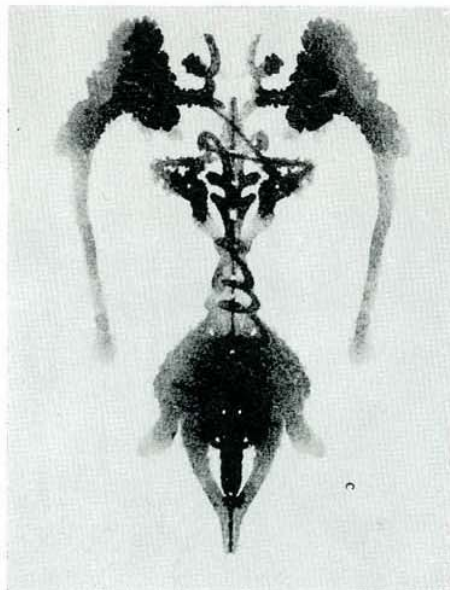
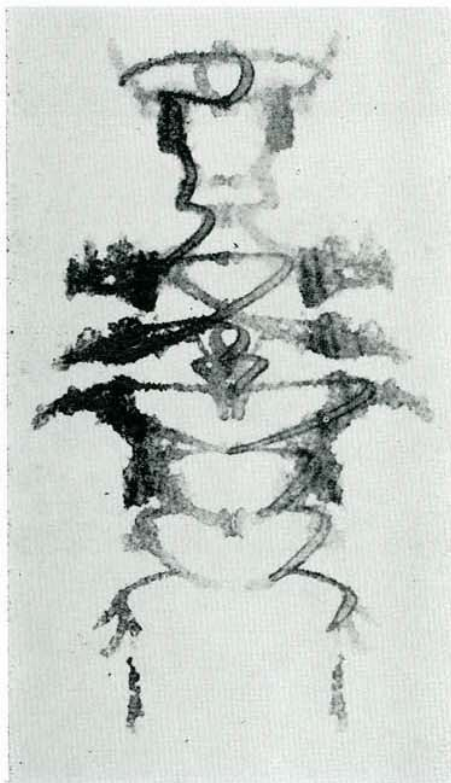
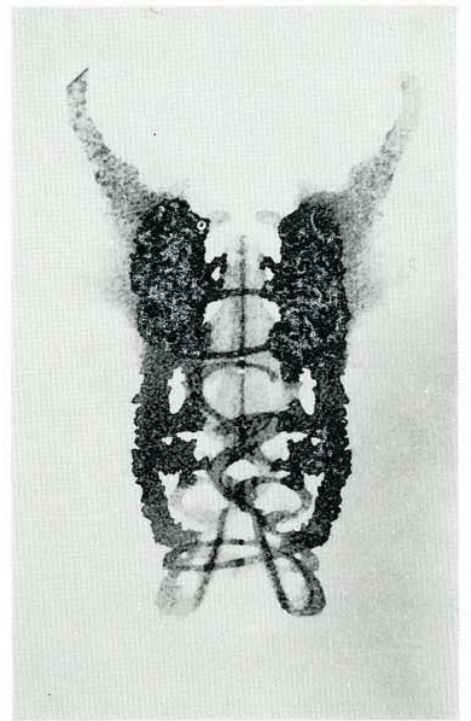
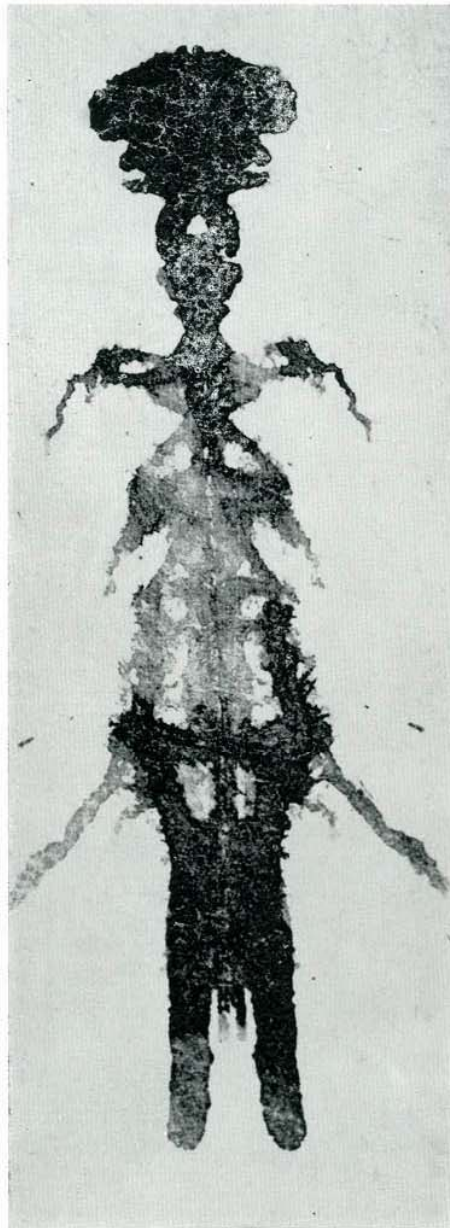
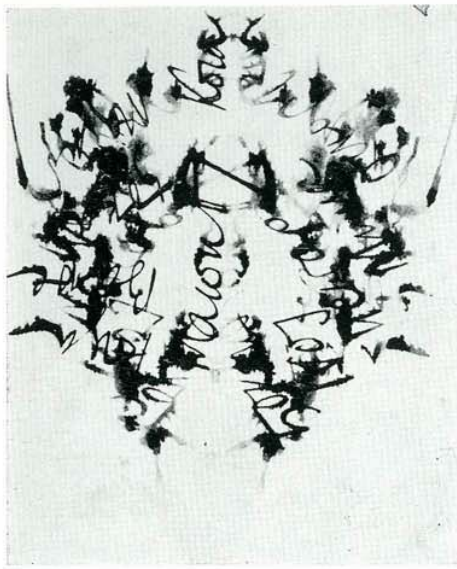
Vane Bor: Fotogrami 2—7, 1928.

Marko Ristić: Fotogram, 1928.
Nikola Vučo: Zadržano bogatstvo nadstvarnosti,
1930. fotogram

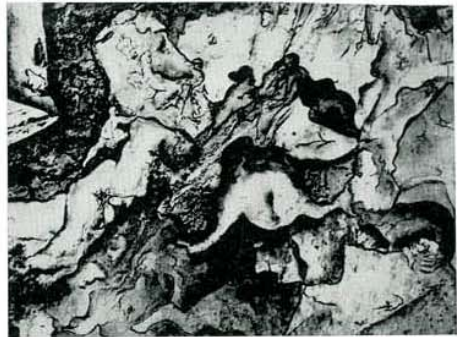
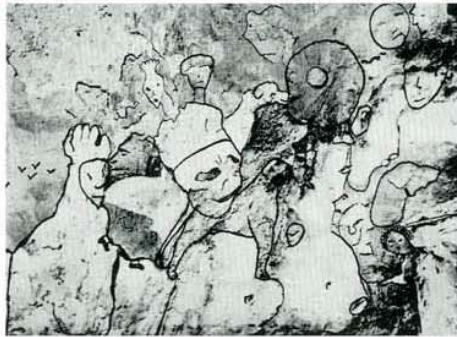
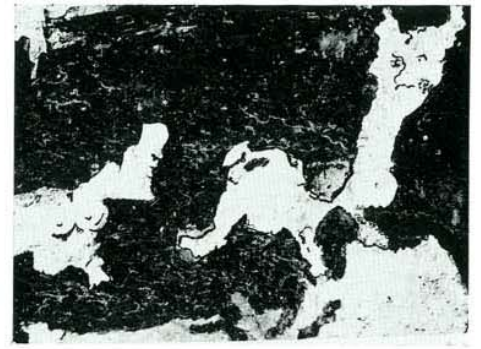

Marko Ristić: Dekalkomanije

Anketa „Pred jednim zidom“
Snimak R. Rubena
Marko Ristić

Rastko Petrović
Vane Bor
Radojica Živanović Noe

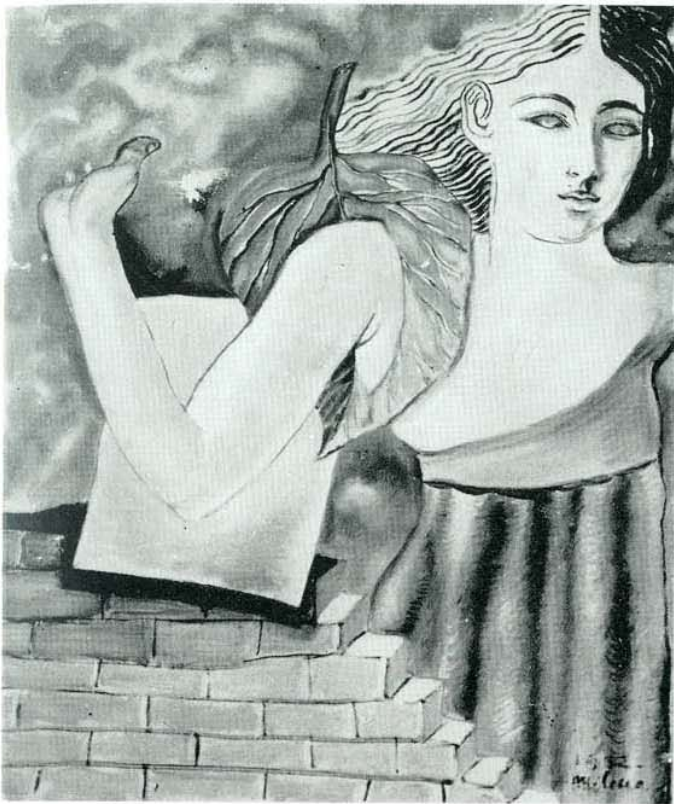
Milan Dedinac
Dušan Matić: Jedan akt ljubavi dovoljan je da
pokrene sve zveri ne samo ovog zida

Milena Pavlović-Barilli: Venera s lampom,
1938. ulje

Milena Pavlović-Barilli: Žena s probušenim listom, 1932, ulje
 Milena Pavlović-Barilli: Starica s leptirom, 1936, ulje

Milena Pavlović-Barilli: Slikarka sa strelcem, 1937, ulje
 Milena Pavlović-Barilli: Kompozicija, 1938, ulje

Stane Kregar: Tajanstvo večeri, 1939, ulje

Stane Kregar: Hodočasnik, 1936, ulje

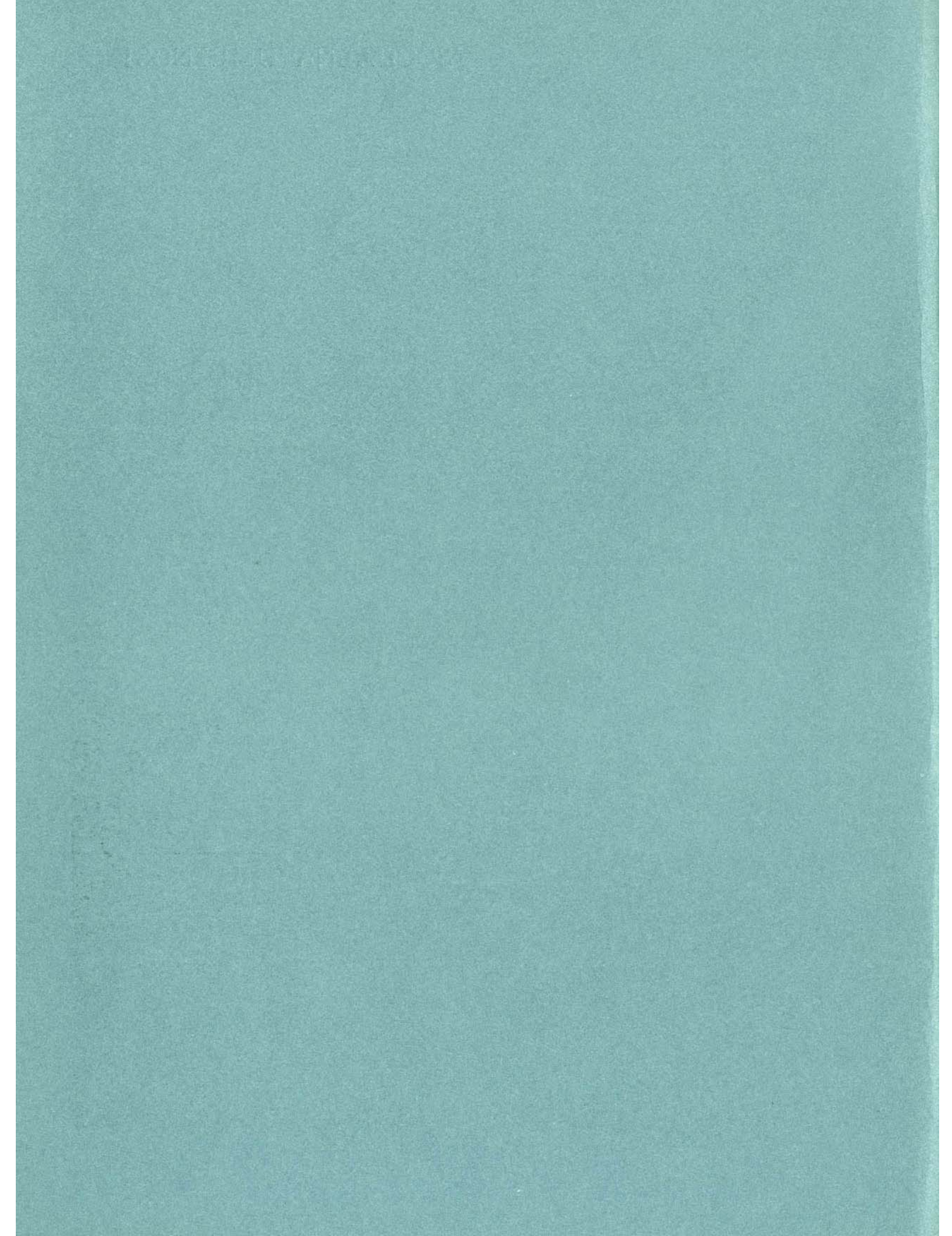

Stane Kregar: Večernji muzikant, 1938, ulje

SOCIJALNA UMETNOST

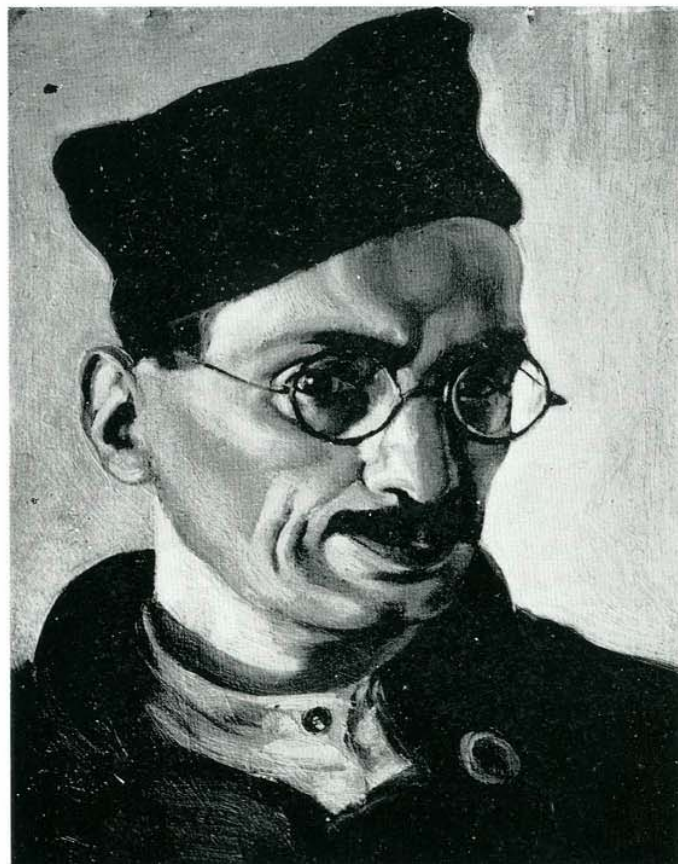

Đorđe Andrejević-Kun: Majka, 1937, ulje

Đorđe Andrejević-Kun: Kujna br. 4, 1936, ulje
 Đorđe Andrejević-Kun: U ćeliji, 1939, ulje

Moša Pijade: Autoportret sa robije, 1926, ulje
 Vinko Grdan: Pijaca u Negotinu, 1934, ulje

Vinko Grdan: U grad, oko 1935, ulje
Vinko Grdan: Pred vratima, 1937, ulje

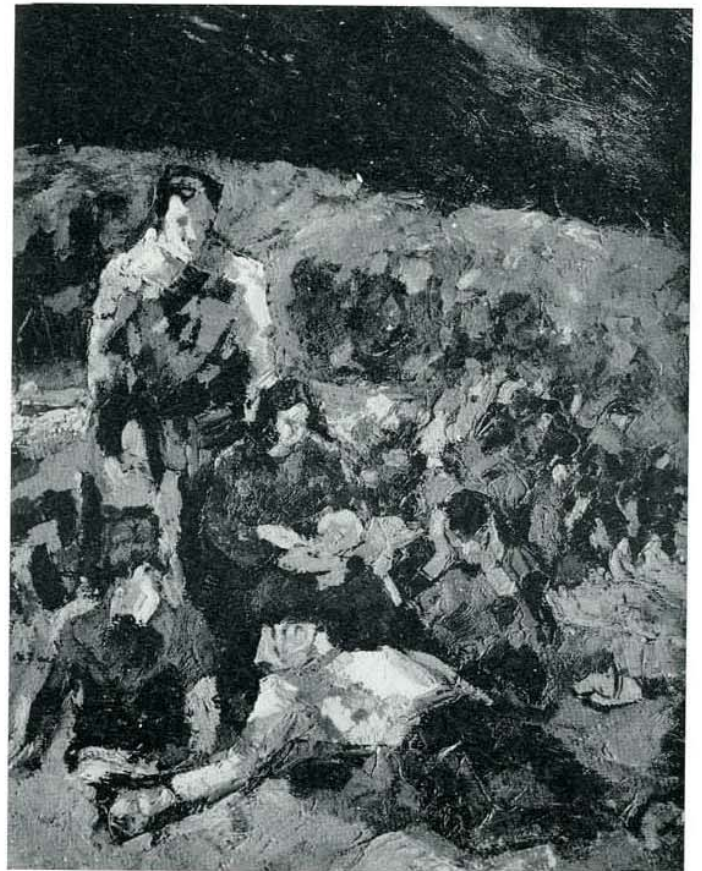
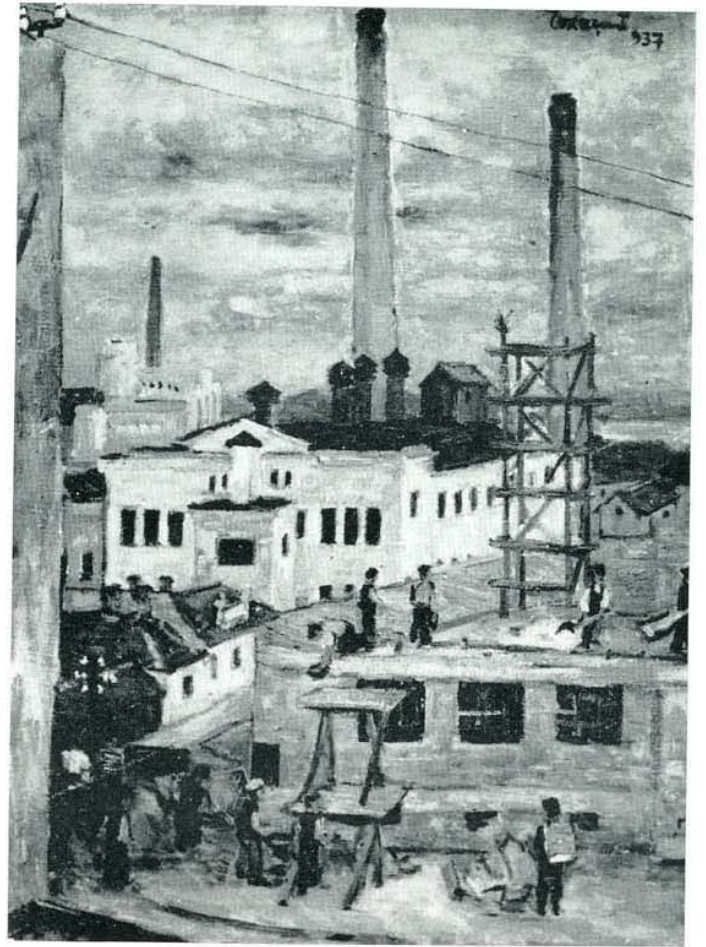
Đurđe Teodorović: Večernja šetnja, 1935, ulje
Đurđe Teodorović: Odmor, 1939, ulje

Dragan Beraković: Hleb, ulje

Arpad Balaž: Ručak proleterske porodice, 1932, ulje
Anton Huter: Utovar, pre 1941, ulje

Olivera Čohadžić: Zidanje, 1937, ulje
Bora Baruh: Zbeg, ulje

Bora Baruh: Skitnica, ulje
Petar Lubarda: Šiptar, 1936, ulje

Petar Lubarda: Dečak s lađe, 1935, ulje

Bora Baruh: Žandar ispred sobe zatvorenika, 1940, crtež-olovka

Bora Baruh: U zatvoru, 1940, crtež-olovka

Moša Pijade: Čošak za toalet, 1925, crtež-olovka

Moša Pijade: Kovač, 1930, crtež-tuš

Đorđe Andrejević-Kun: Iz mape „Krvavo zlato“, 1934, drvorezi

Đorđe Andrejević-Kun: Iz mape „Krvavo zlato“, 1934, drvorez

Đorđe Andrejević-Kun: Iz mape „Za slobodu“, 1939, drvorezi

Pivo Karamatjević: Seljak, iz mape „Zemlja“, 1938, linorez

Pivo Karamatjević: Žena, iz mape „Zemlja“, 1938, linorez

Pivo Karamatjević: Na putu, iz mape „Zemlja“, 1938, linorez

Pivo Karamatijević: Sovra, iz mape „Zemlja“, 1938, linorez
Arpad Balaž: Porodica kubikaša, linorez
Mirko Kujačić: Ribari I, 1934, drvorez

Mirko Kujačić: Ribari II, 1934, drvorez
Bratislav Stojanović: Betoniranje II, 1940, linorez
Bratislav Stojanović: Betoniranje I, 1937, linorez

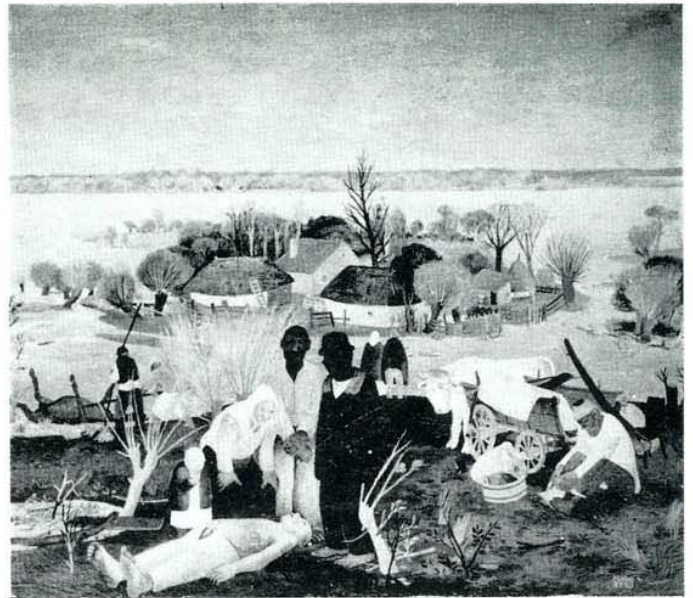
Radojica Živanović: Noe, Linorez
Mihailo Petrov: Pralja, 1930, linorez
Pavle Vasić: Streljanje, linorez

Krsto Hegedušić: justitia, 1934, ulje i tempera

Krsto Hegedušić: Bilo nas je pet u kleti, 1931,
tempera na staklu
Krsto Hegedušić: Proleće, 1930, ulje

Krsto Hegedušić: Poplava, 1932, ulje
Krsto Hegedušić: Zadušnice, 1933, ulje

Marijan Detoni: Sajam, 1932, ulje
Marijan Detoni: Saonice, 1932, ulje
Marijan Detoni: Nova košulja, 1934, ulje
tempera

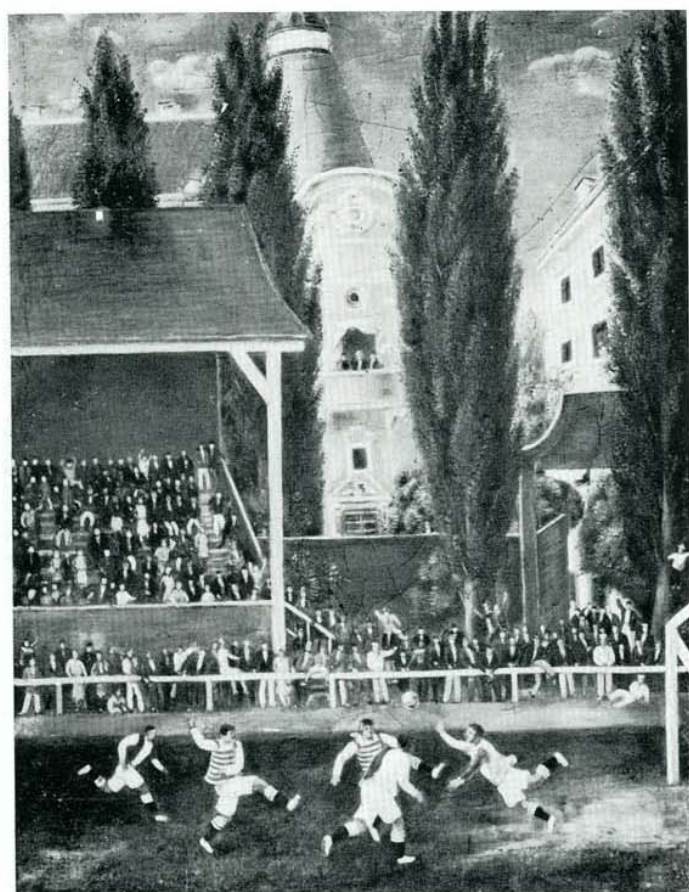
Marijan Detoni: Prehrana, 1935, ulje

Marijan Detoni: Pijana kočija, 1935, ulje

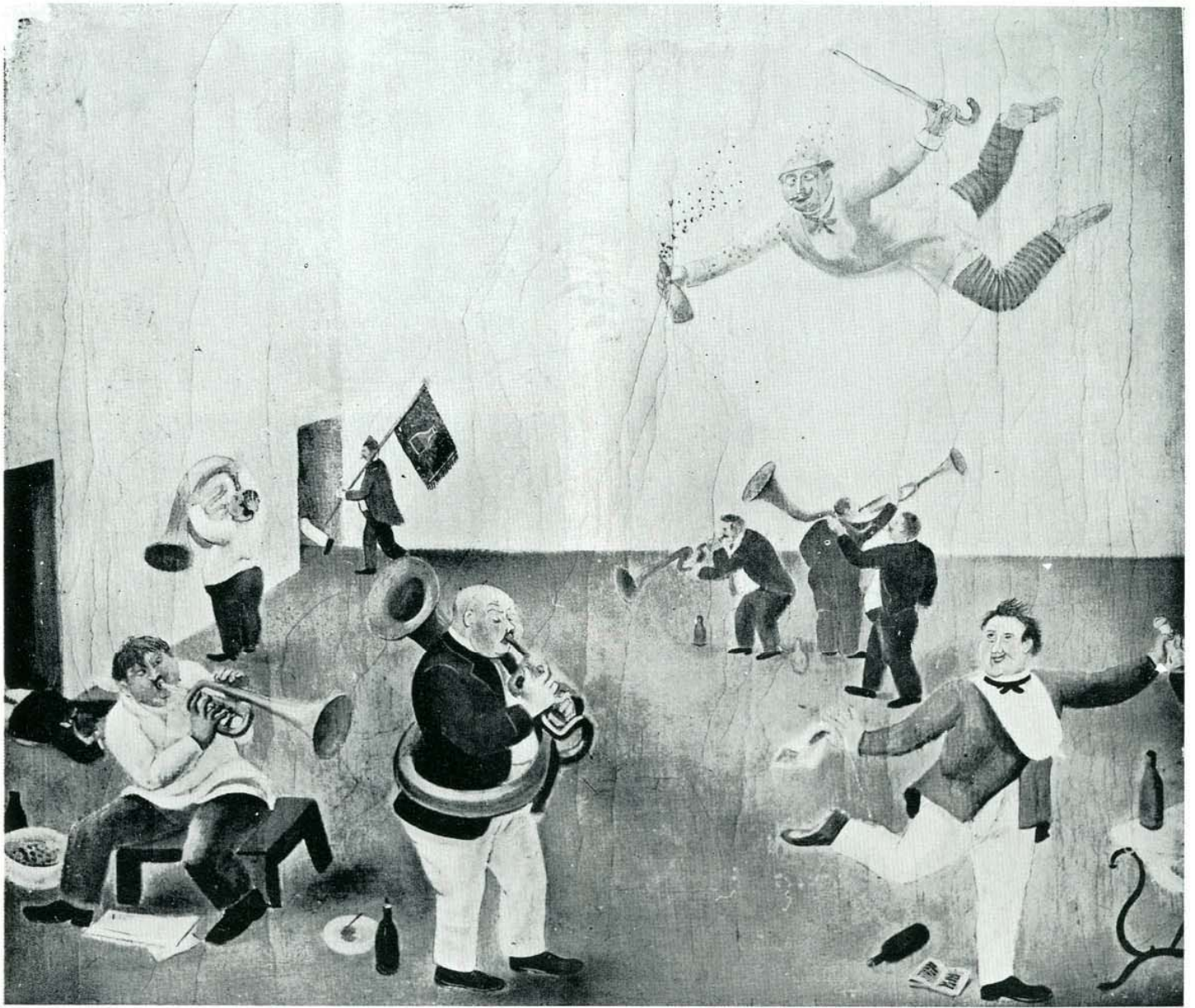

Vinko Grdan: Seljačke kuće, 1930, ulje
 Ivan Tabaković: Utakmica, 1927, ulje

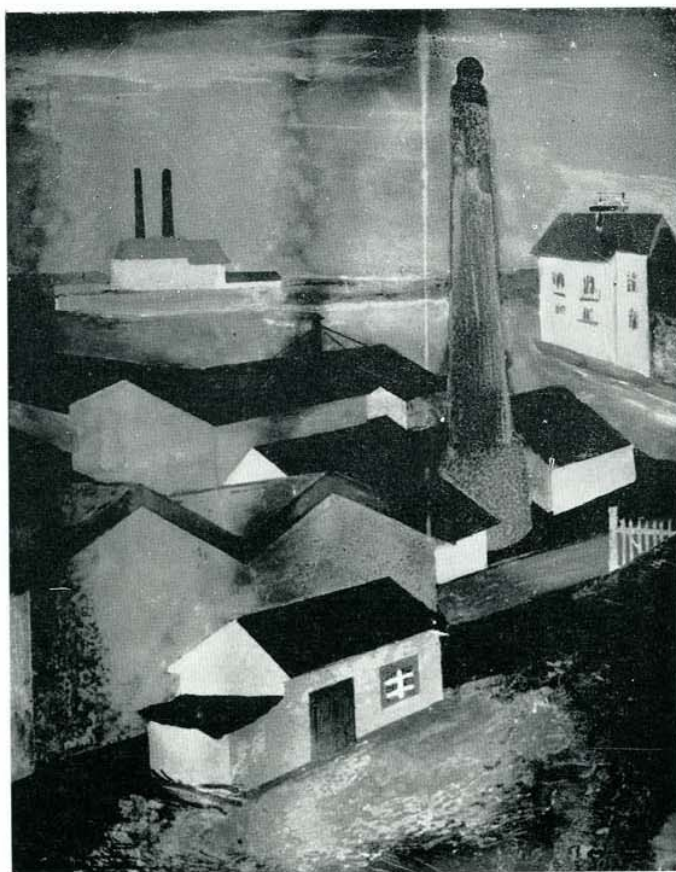
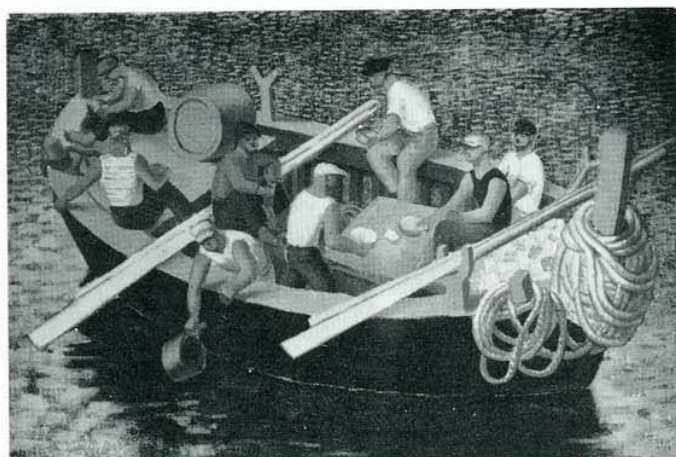
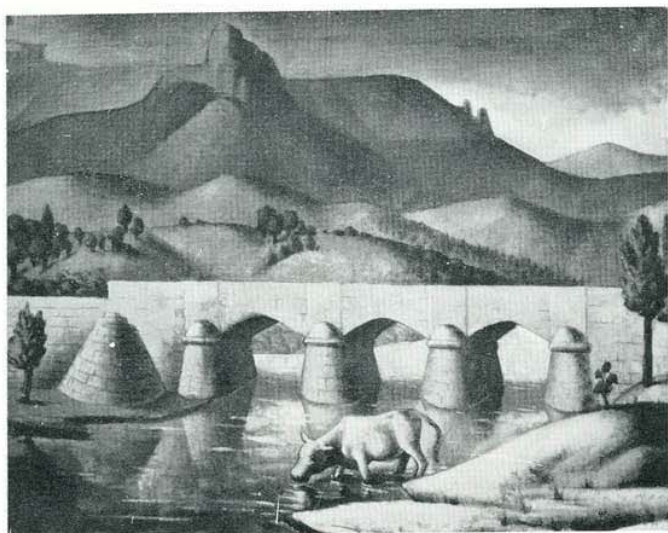
Vilim Svečnjak: Sajam u Sremskoj Mitrovici, 1935, tempera
 Vilim Svečnjak: Gozba, 1935, ulje
 Vilim Svečnjak: Bahanal, ulje

Ivan Tabaković: Genius, 1929, ulje

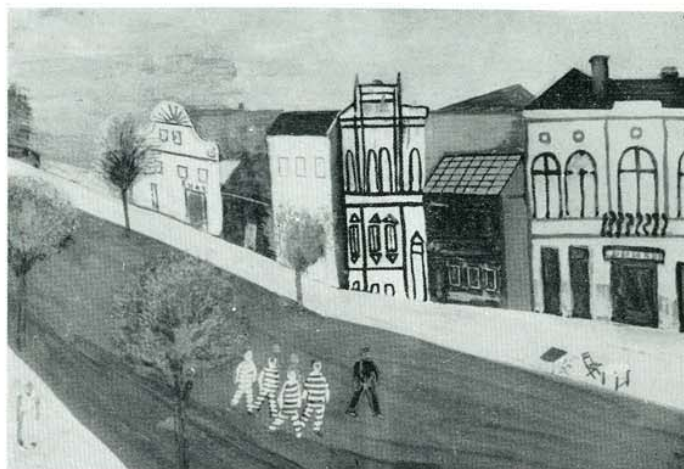
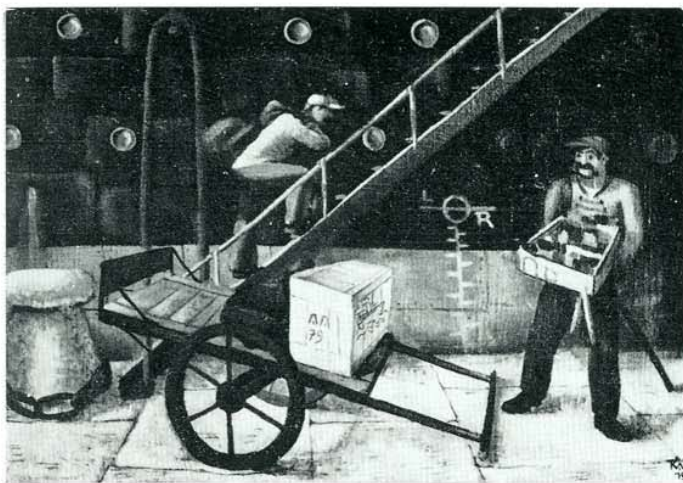

Oton Postružnik: Klek, 1929, ulje
Oton Postružnik: Fijanac, ulje

Oton Postružnik: Ribari, 1931, ulje
Kamil Tompa: Tvornica, 1935, tempera na staklu

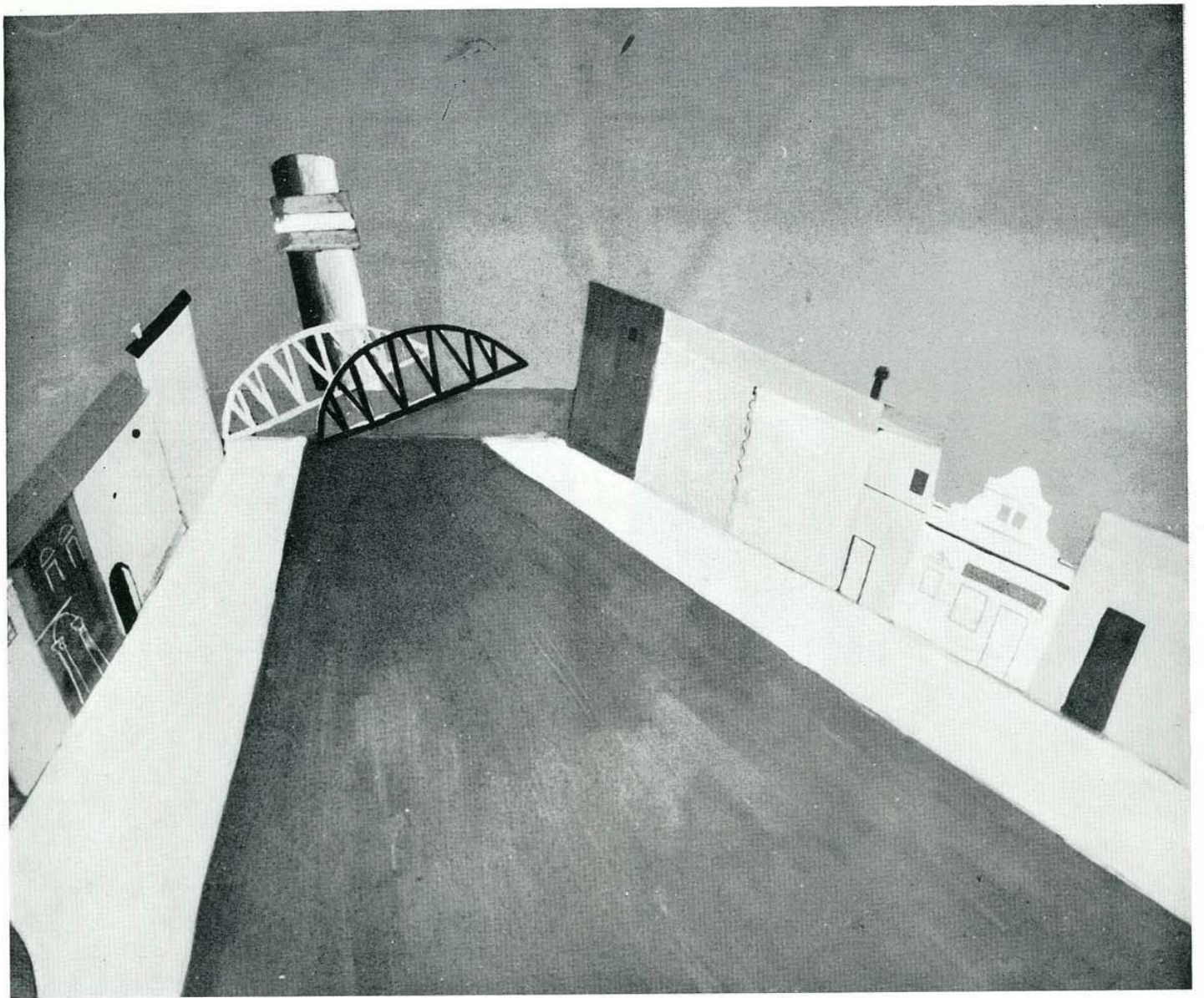

Kamillo Ružička: Brodski dobavljači, 1929, ulje
Kamillo Ružička: Torbar, 1930, ulje

Željko Hegedušić: Motiv iz Sremske Mitrovice,
1934, tempera na staklu
Željko Hegedušić: Na pustom trgu, 1935, tem-
pera na staklu

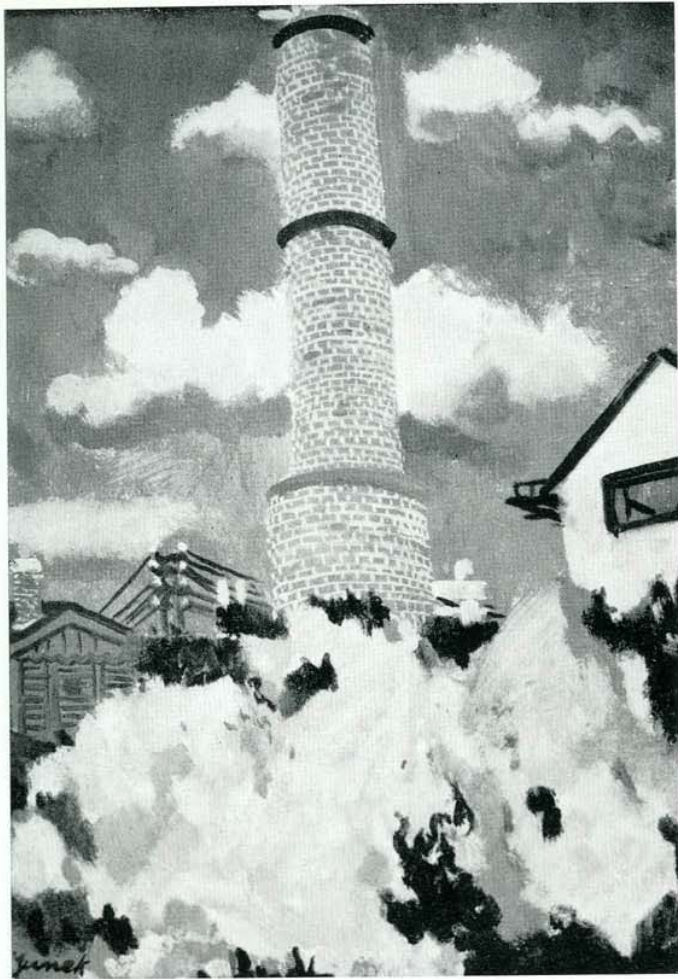
Željko Hegedušić: Parobrodská ulica, 1934,
tempera na staklu

Leo Junek: Glava pred zidom, 1929, ulje

Leo Junek: Aubervilliers, 1933—34, ulje
Edo Kovačević: Vinogradi, 1932, tempera

Edo Kovačević: Barutanski jarak, 1932, ulje
Edo Kovačević: Kožarska ulica, 1934, ulje i
tempera

Ivan Generalić: Pogreb Štefa Halačeka, 1934, ulje

Ivan Generalić: Dražba, 1934, ulje

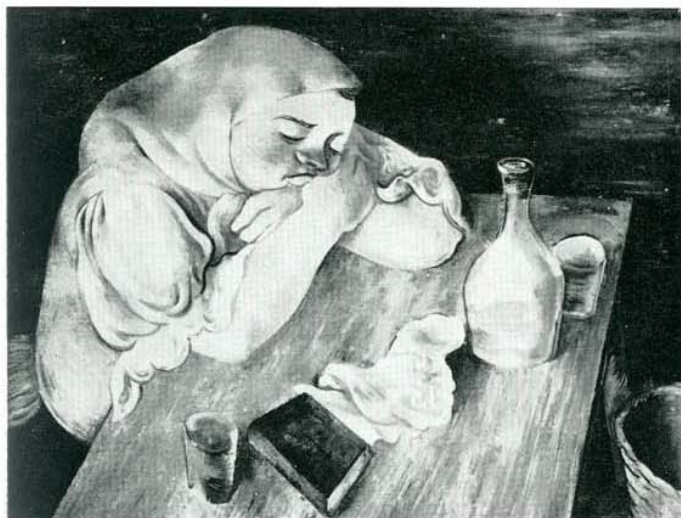
Ivan Generalić: Hlebinski svinjar, 1933, akvarel-gvaš

Ivan Generalić: Na paši, tempera na staklu

Mirko Vilius: Svatovi, 1938, ulje

Mirko Vilius: Nadničar, 1939, ulje

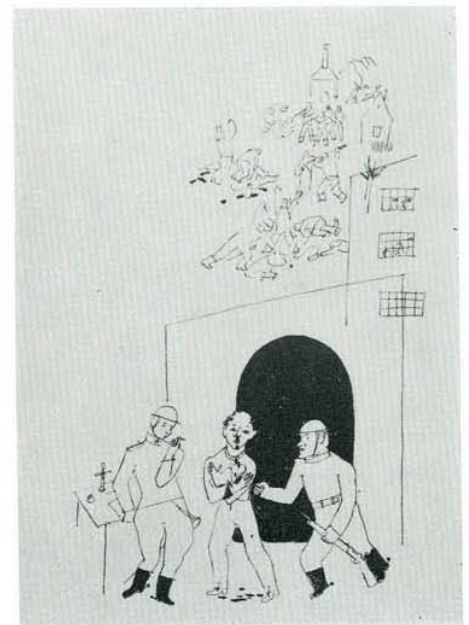
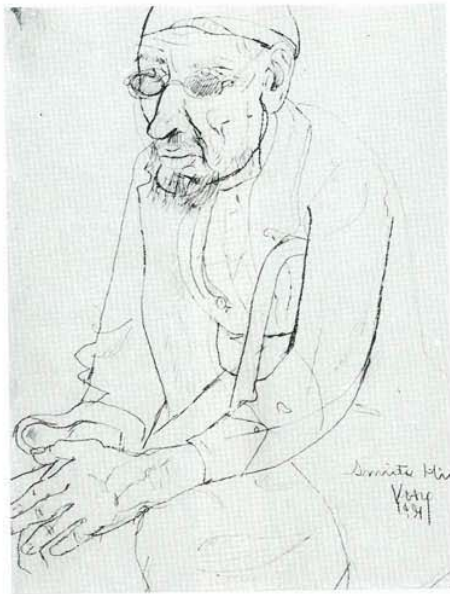
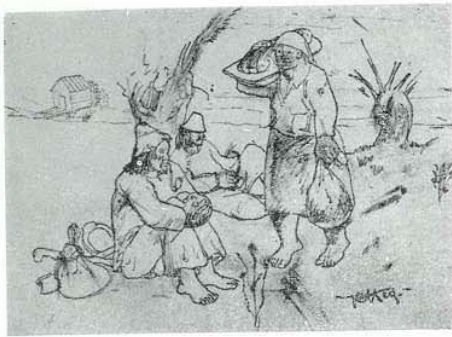

Mirko Virius: Na paši, 1939, ulje
Franjo Mraz: Zima, 1936, tempera
Ivo Režek: Zagorska krčma, ulje

Vilko Šeferov: Lenjin govori masi, 1920, ulje
Vilko Šeferov: Deca s periferije, ulje

Krsto Hegedušić: Cigani, 1927—28, pero, tuš
 Krsto Hegedušić: Prosjaci, 1930, pero, tuš
 Krsto Hegedušić: U lancima, 1932, crtež-tuš

Krsto Hegedušić: Amidža Hidan, 1934, crtež-
 olovka
 Krsto Hegedušić: Krunjenje kukuruza, 1933,
 crtež

Marijan Detoni: Na pločniku, 1934, crtež-tuš
 Marijan Detoni: Pijačni dan, 1932, pero, tuš
 Željko Hegedušić: Crna vrata, 1935, crtež-tuš

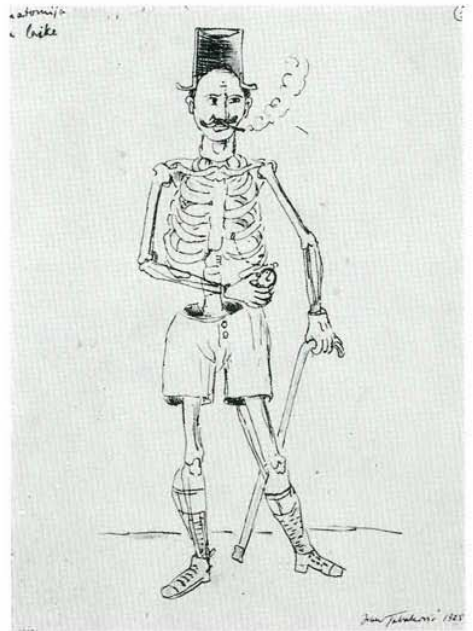

Željko Hegedušić: Majkoboštvo, pero, tuš
Branka Kristijanović—Hegedušić: Iz Marienbada II, 1933, crtež-olovka

Branka Kristijanović—Hegedušić: Iz Marienbada, 1933—34, crtež-tuš
Branka Kristijanović—Hegedušić: Soare, 1934, crtež-olovka
Antun Augustinčić: Kompozicija, crtež

Vilim Svečnjak: Posle bitke, 1936, tuševi u boji
Vanja Radauš: Crtež iz ciklusa Danse macabre, 1937, lavirani tuš
Vanja Radauš: Crtež iz ciklusa Danse macabre, 1936, lavirani tuš

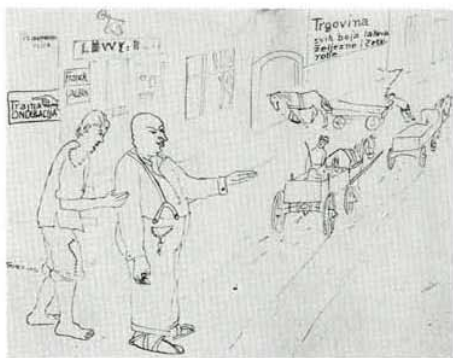
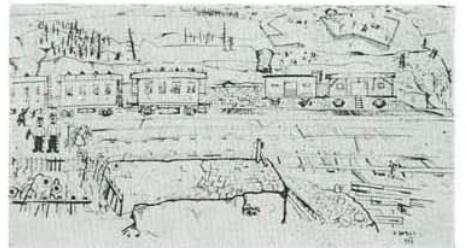
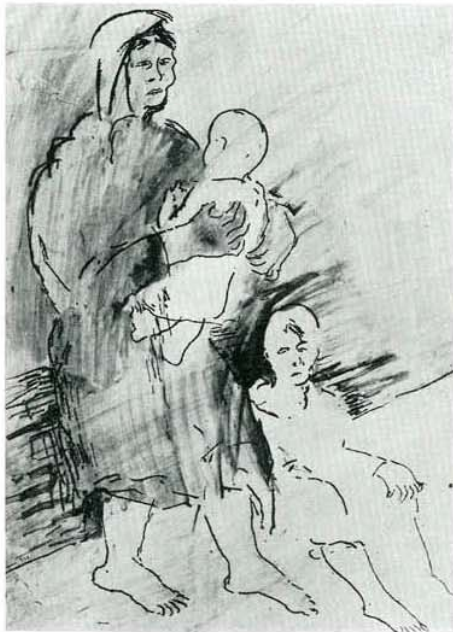
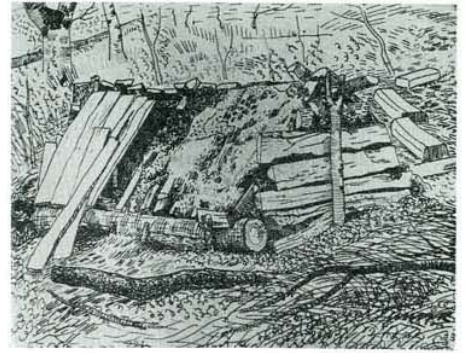

Vanja Radauš: Crtež iz ciklusa Danse macabre, 1937, lavirani tuš
 Vanja Radauš: Crtež iz ciklusa Danse macabre, 1939, lavirani tuš

Vanja Radauš: Crtež iz ciklusa Danse macabre, 1938, lavirani tuš
 Vanja Radauš: Crtež iz ciklusa Danse macabre, 1938, lavirani tuš

Ivan Tabaković: Novorođenče, 1926, gvaš
 Ivan Tabaković: Iz ciklusa Satirična anatomija ljudske gluposti i mizerije, 1925, kolorisani crtež
 Ivan Tabaković: Iz ciklusa Satirična anatomija ljudske gluposti i mizerije, 1927, kolorisani crtež

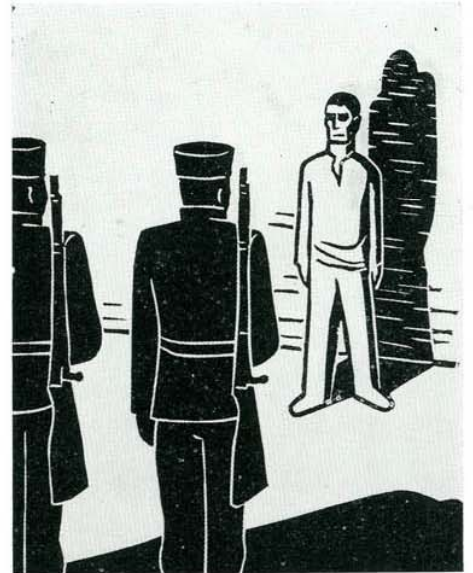
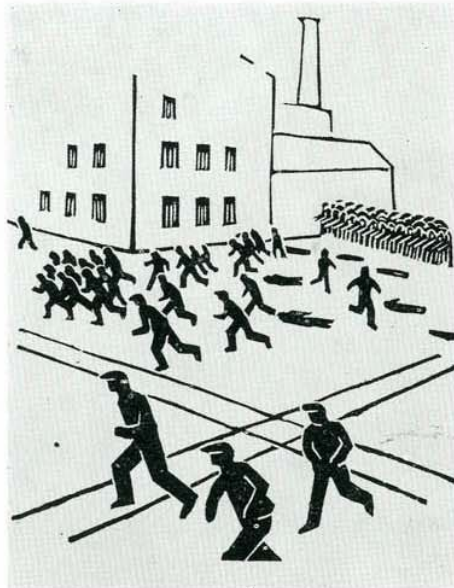

Ivan Tabaković: Tuča, 1927, lavirani crtež
 Ivan Tabaković: Satanizam, oko 1930, kolorisani crtež
 Ivan Tabaković: Čekaonica III razreda, 1931, kolorisani crtež

Oton Postružnik: Grbavac, lavirani tuš
 Kamil Tompa: Na ulici, 1931, lavirani crtež
 Franjo Mraz: Crtež, 1935, tuš

Đuro Tiljak: Kuća drvoseča, oko 1930, crtež-tuš
 Ernest Tomašević: Gradilište, 1930, crtež-tuš
 Fedor Vaić: Železnica, crtež

Frano Šimunović: Muškarac korača sa teretom u ruci, sepia
Frano Šimunović: Žene, 1936, sepia

Frano Šimunović: Dve muške figure, sepia
Oton Postružnik: Mapa linoreza, list br. 2, 1934.

Frano Šimunović: Ispovednik, 1935, lavirani tus
Oton Postružnik: Mapa linoreza, list br. 14, 1934.
Oton Postružnik: Mapa linoreza, list br. 15, 1934.

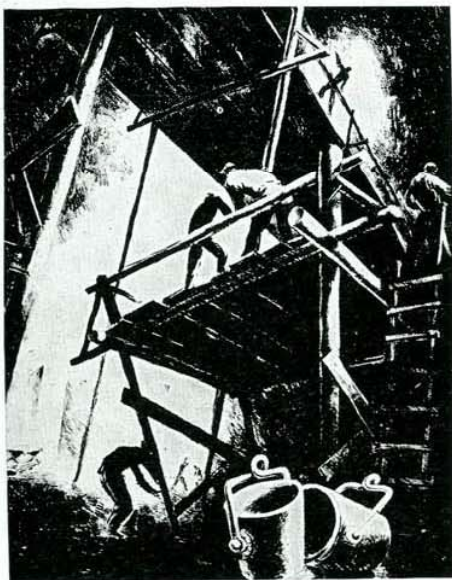
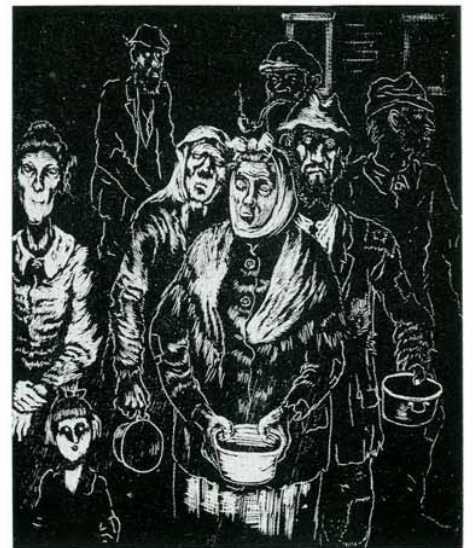

Marijan Detoni: Iz mape „Ljudi sa Sene“, list br. 1, 1934, linorez
 Marijan Detoni: Iz mape „Ljudi sa Sene“, list br. 3, 1934, linorez

Marijan Detoni: Iz mape „Ljudi sa Sene“, list br. 14, 1934, linorez
 Vilim Svečnjak: Pariske reminiscencije, 1933, linorez

Vilim Svečnjak: Intima, 1934, linorez
 Antun Mezdjić: Iz mape linoreza „Smeće“

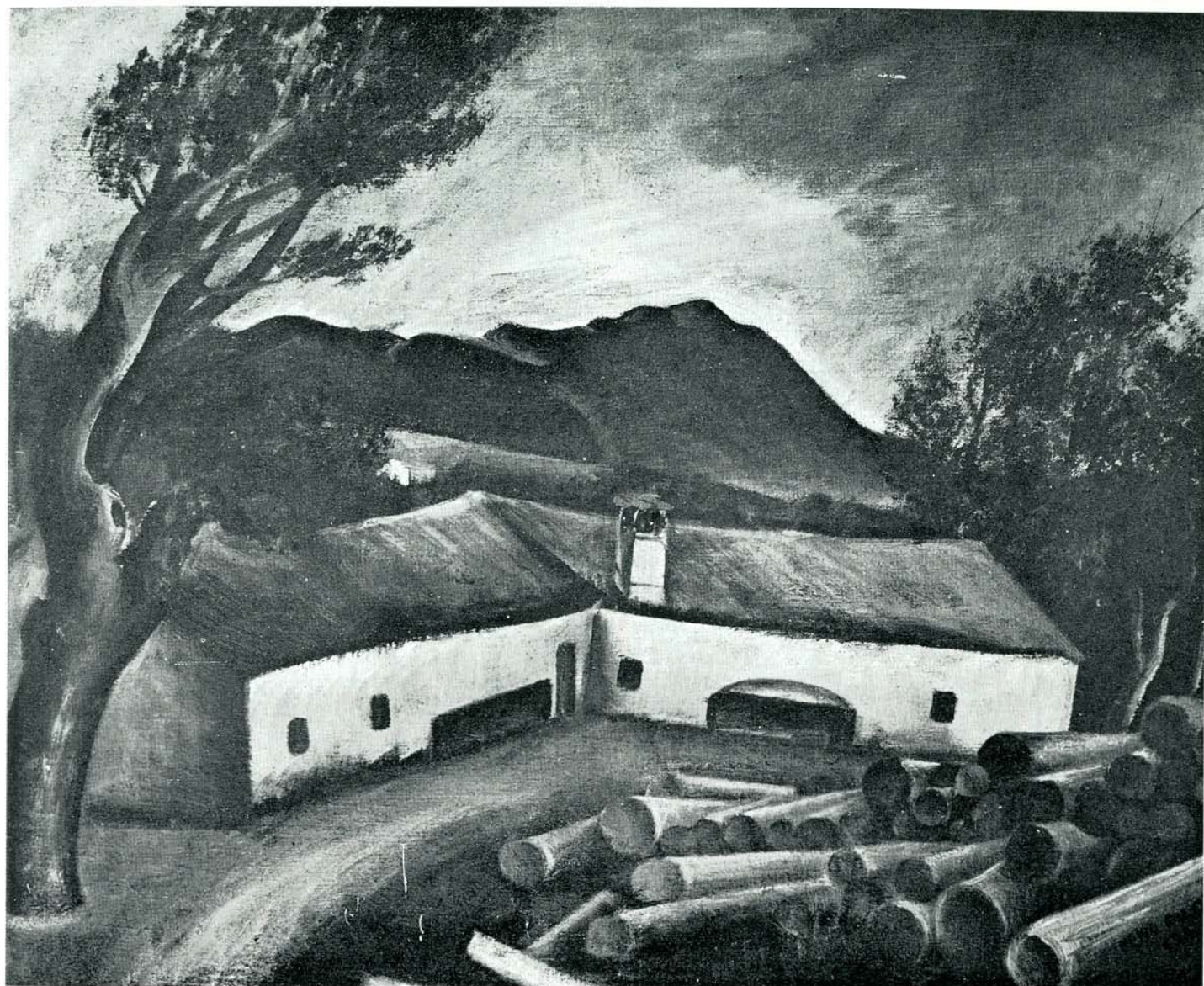

Sergije Glumac: Iz mape „Beton“, 1930, lito-
grafija
Sergije Glumac: Iz mape „Beton“, 1930, lito-
grafija

Antun Zuppa: Strankaši, drvorez

Antun Zuppa: Siromasi, drvorez

Veno Pilon: Kovačeva pilana, 1923, ulje

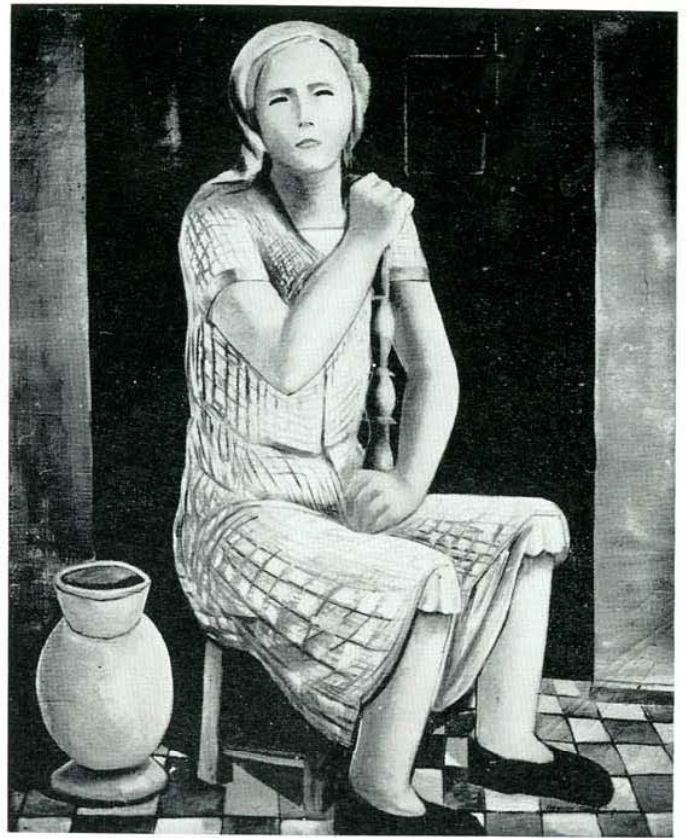

Veno Pilon: Portret oca, 1923, ulje

France Kralj: U šumi, 1936, ulje
Tone Kralj: Užina, 1932, ulje

Ivan Čargo: U zatvoru, 1931, ulje
Ivan Kos: Besposleni, 1934, ulje

Drago Vidmar: Devojka s vrčem, 1929, ulje
France Mihelič: Ptujška gora, 1940, ulje

France Mihelič: Mrtvi kurent, 1938, ulje

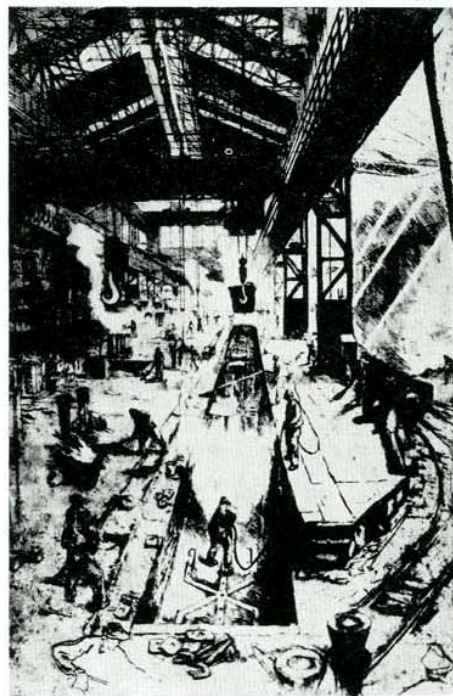

Hinko Smrekar: Ciklus Ogledalo sveta, 1933, akvarelisani crtež
Ivan Čargo: Rudari, 1923, crtež-kreda

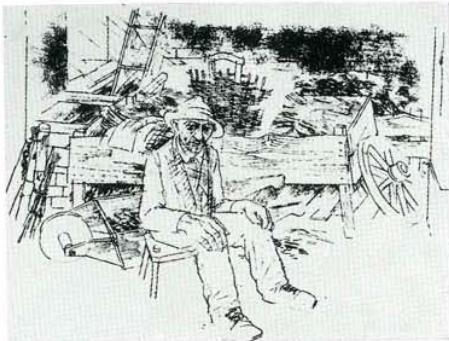

Nikolaj Pirnat: Zatvorenik I, 1926, crtež-tuš
Nikolaj Pirnat: Papa in ... 1940, crtež, pero-tuš
Nikolaj Pirnat: Iz ciklusa Ludi Hronos, 1940, pero-tuš

Božidar Jakac: Radnička mati, 1921, linorez
Božidar Jakac: Jesenice, 1938, bakropis i akvainta

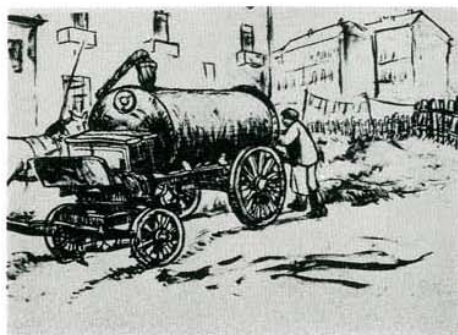

Tone Kralj: Dve majke, 1934, bakropis
Veno Pilon: Glad, 1921, bakropis
France Mihelič: Zaboravljeni slikar, 1933, litografija
France Mihelič: Mati, 1934, litografija

France Mihelič: Sluga, 1934, litografija
Maksim Sedej: Iz mape „Predgrade“, list br. 8, 1933, linorez
Maksim Sedej: Iz mape „Predgrade“, list br. 6, 1933, linorez

Maksim Sedej: Iz mape „Bog u Trbovlju“, list br. 19, 1936, linorez
Maksim Sedej: Iz mape „Bog u Trbovlju“, list br. 17, 1936, linorez

Maksim Sedej: Iz mape „Bog u Trbovlju“, list br. 7, 1936, linorez
Nande Vidmar: U zatvoru, 1935, linorez

Drago Vidmar: Jutro, 1926, drvorez
Evgen Sajovic: U čekaonici, litografija
Lojze Šušmelj: Prosjakinja s Kobanskog, 1937—38, litografija

France Uršič: Autoportret iz zatvora, 1937 litografija
Klavdij Zornik: Dve ležeće figure, litografija
Stane Kumar: Cisterna, 1941, litografija

Vojo Dimitrijević: Španija, 1937, ulje

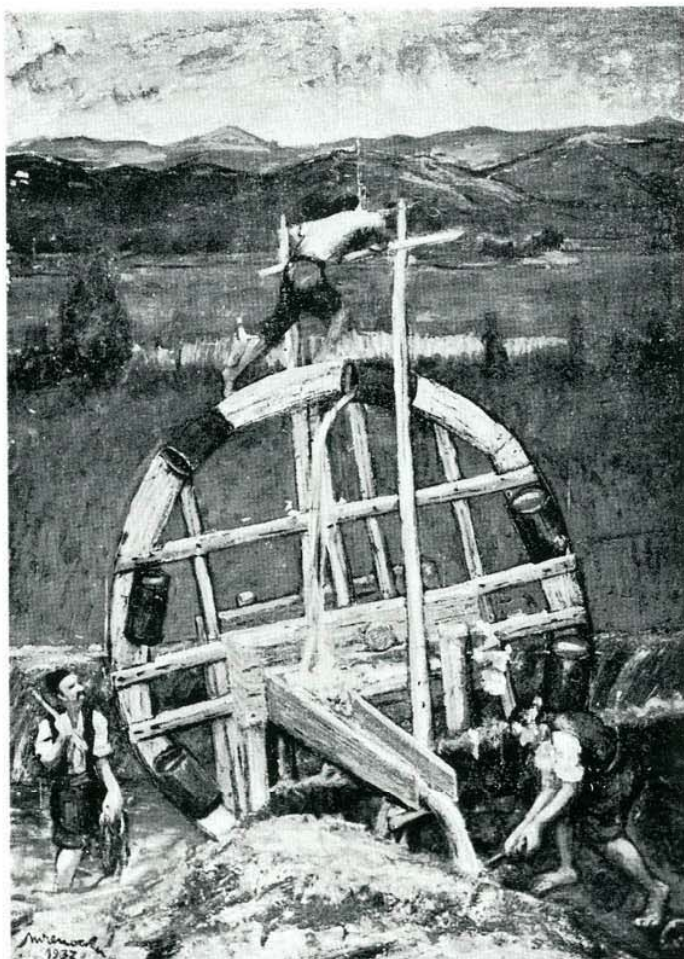
Roman Petrović: Kelner, ulje
Ivo Novaković: Savijanje gvožđa, ulje

Ismet Mujezinović: U tramvaju, ulje

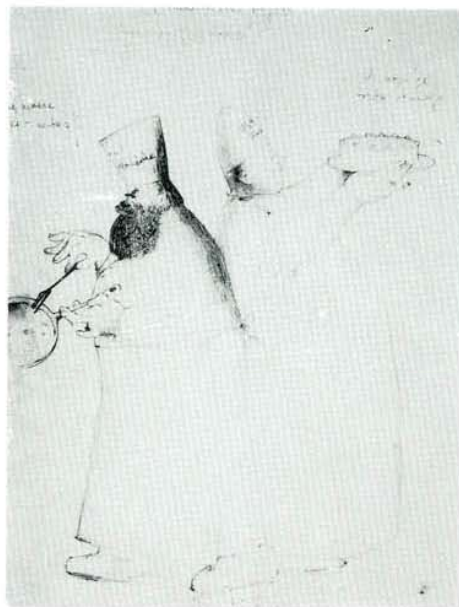

Nikola Martinoski: Majka i dete, oko 1940, ulje

Lazar Ličenoski: Dolap, 1937, ulje

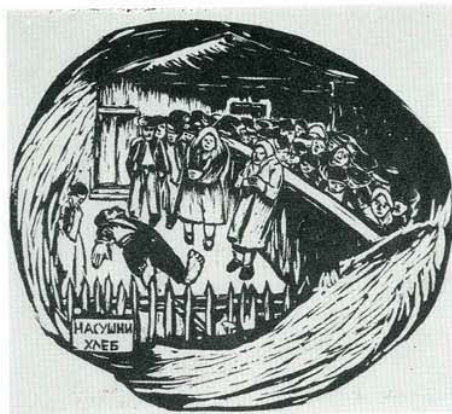
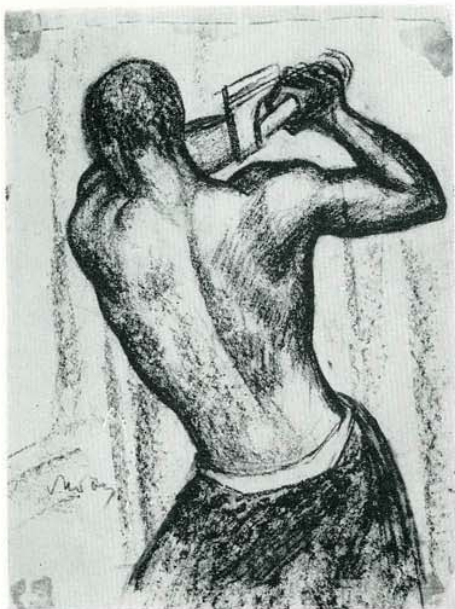

Ismet Mujezinović: Crtež, olovka
Ismet Mujezinović: Crtež, olovka
Ismet Mujezinović: U kafani, crtež, tuš-kist

Mica Todorović: Milosrđe (Marcia funebre),
crtež-olovka
Mica Todorović: Sijamski blizanci, crtež-olovka
Danijel Ozmo: Gradilište, 1937, olovka i tuš

Nikola Martinoski: Ciganka s unučetom, 1935,
crtež-tuš
Nikola Martinoski: Momče i devojčce, 1935—36,
crtež-olovka
Nikola Martinoski: Kokota, 1929, crtež-olovka

Lazar Ličenoski: Drvoseča. 1939, crtež-ugalj
Borko Lazeski: Ohridski ribari, 1937—38, crtež-
olovka

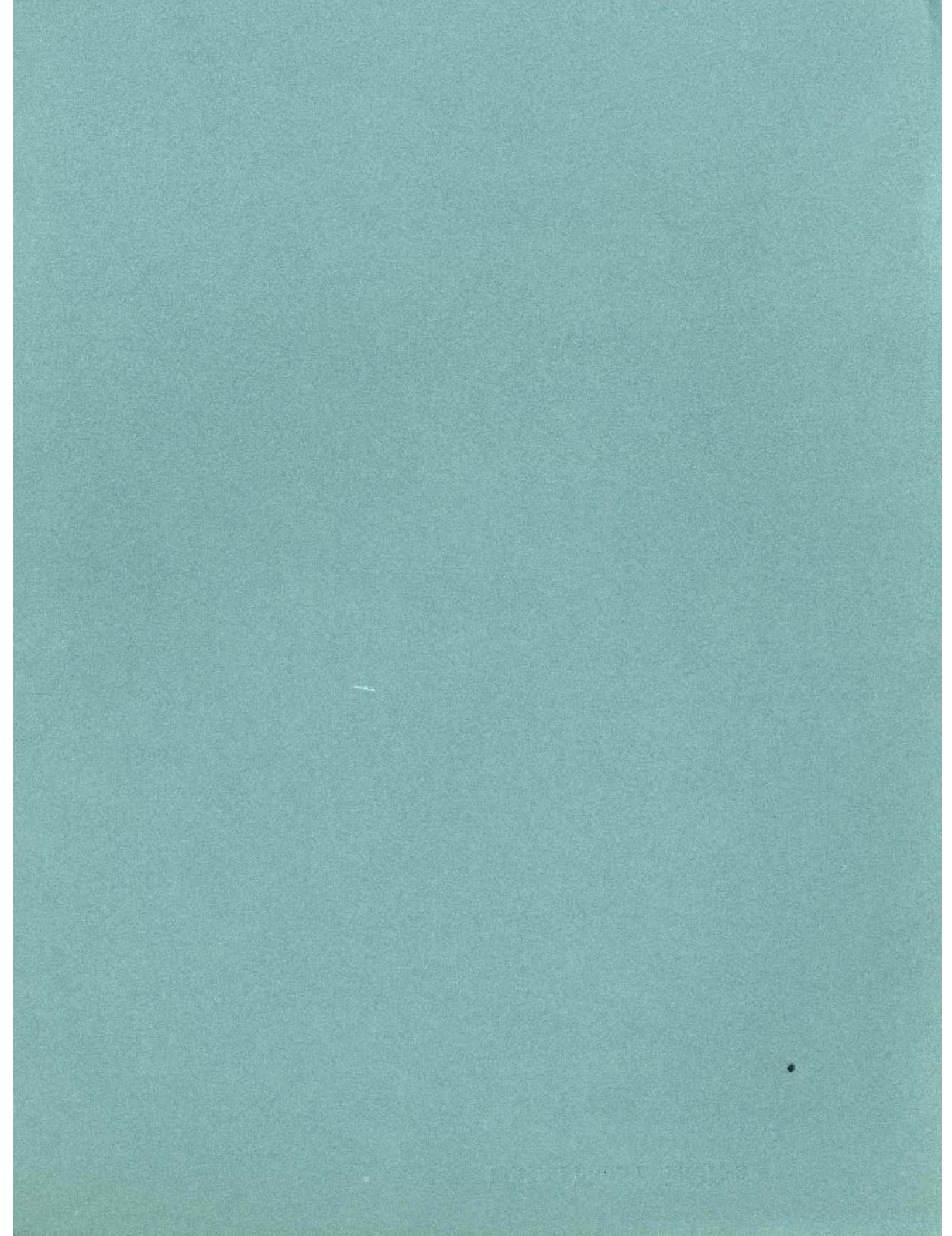
Vojo Dimitrijević: Nasušni hleb, 1937, linorez

Danijel Ozmo: Pilana, linorez
Danijel Ozmo: Seča drva, linorez

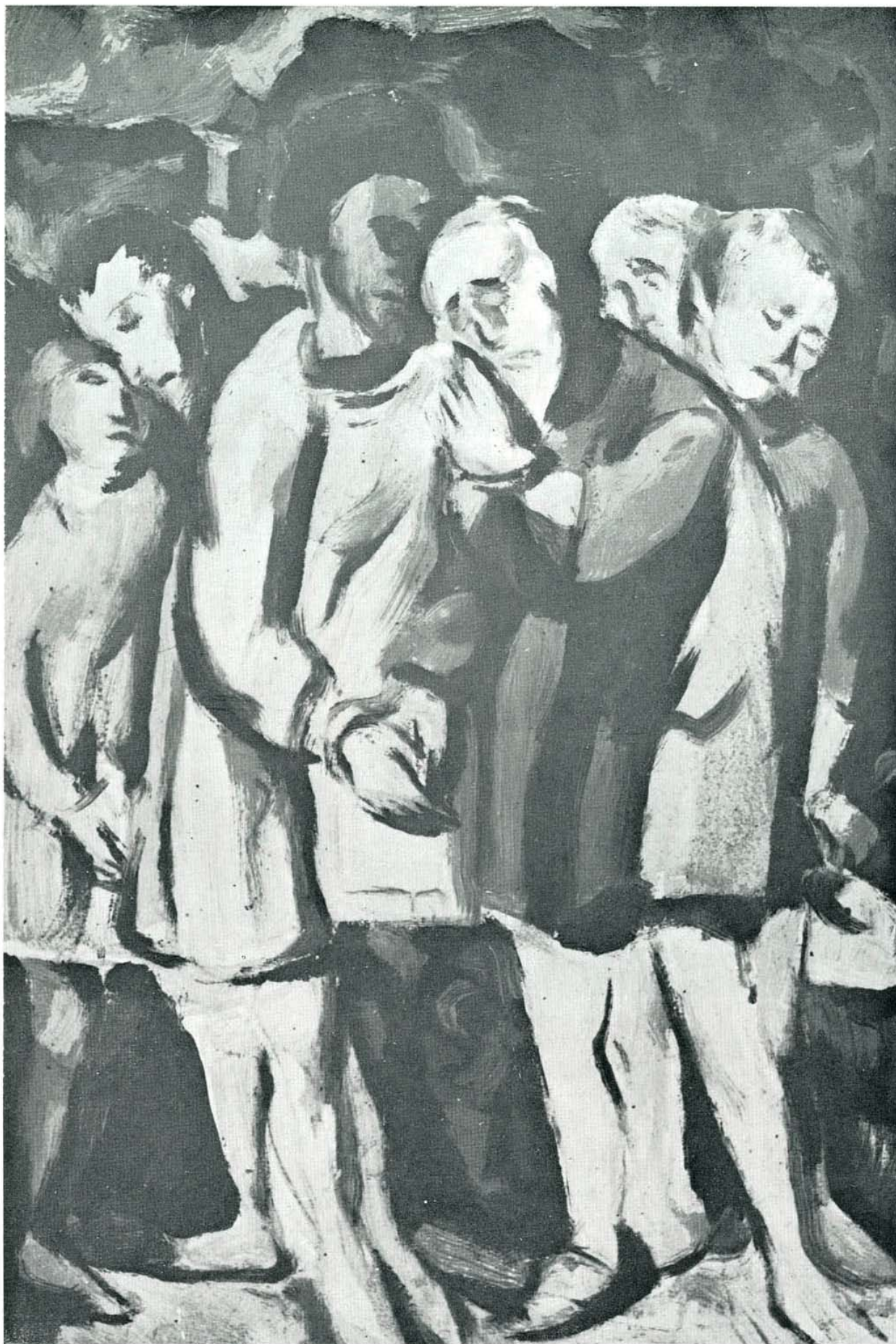

Dušan Vlahović: Taoci, 1944, ulje

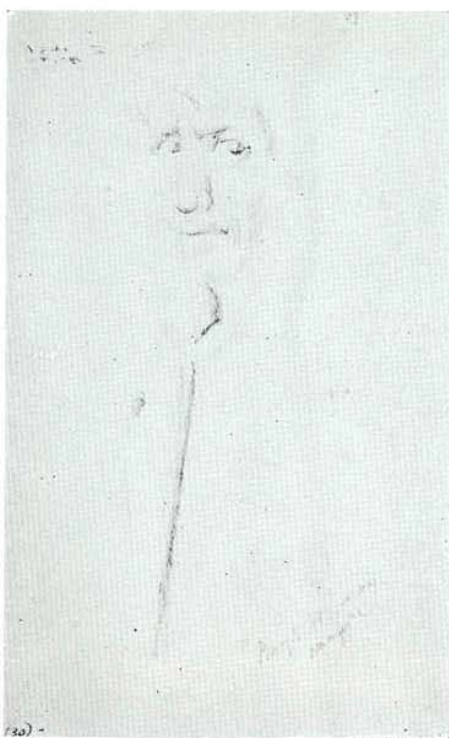

Dušan Vlajić: Iz tamnice, 1944, ulje
Dušan Vlajić: Logor, ulje

Marij Pregelj: Autoportret, 1942, ulje na mešini

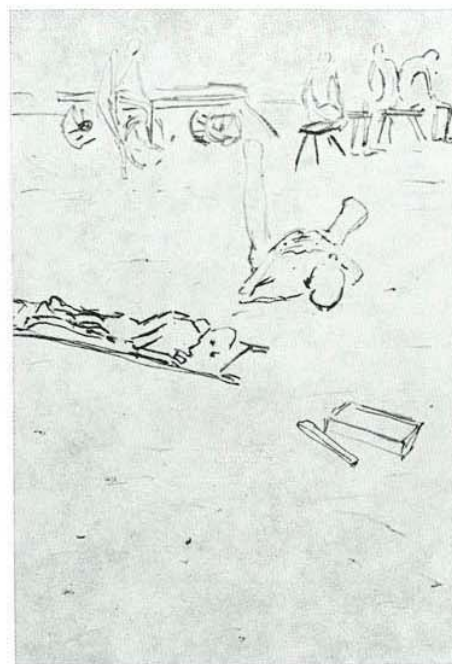
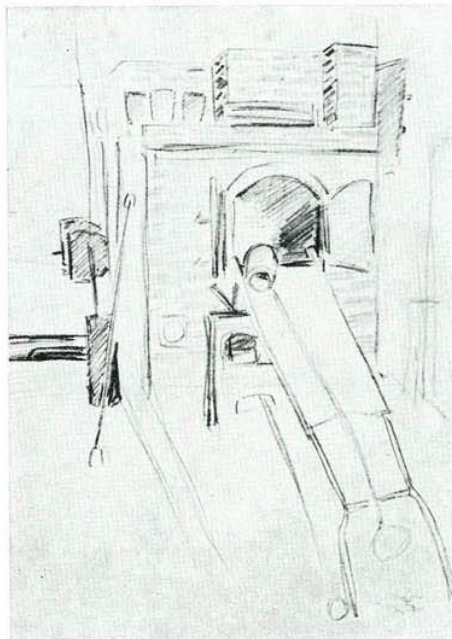

Dušan Vlajić: Glava, 1943, crtež-krejon
Dušan Vlajić: Iz logora, 1943, crtež-olovka

Dušan Vlajić: Autoportret, 1944, crtež-olovka
Ivan Lučev: Iz logora, 1942, crtež-tuš

Marij Pregelj: Odmor, crtež-olovka
Marij Pregelj: Ručak, crtež-tuš

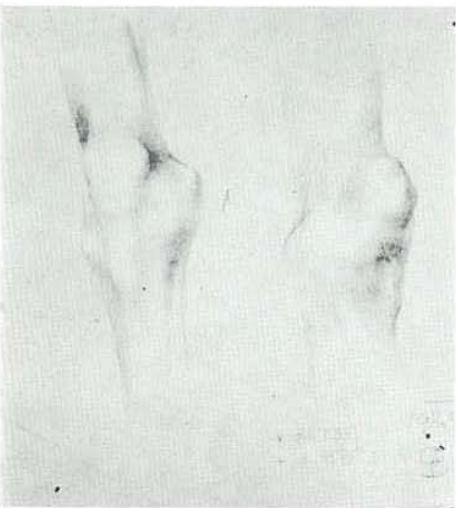
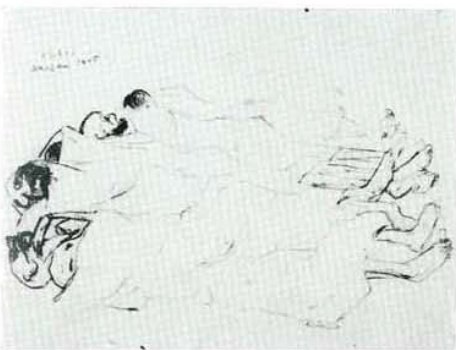
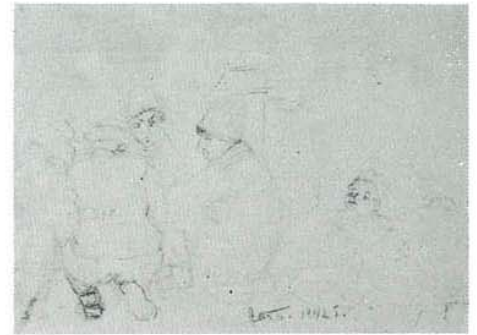
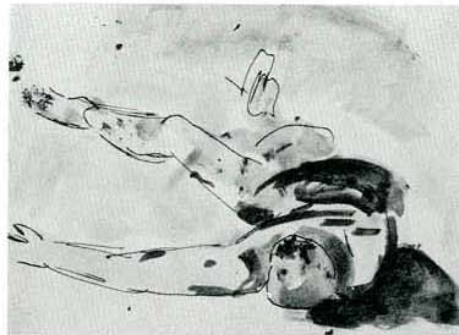
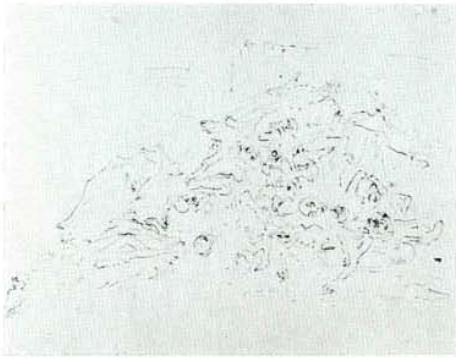
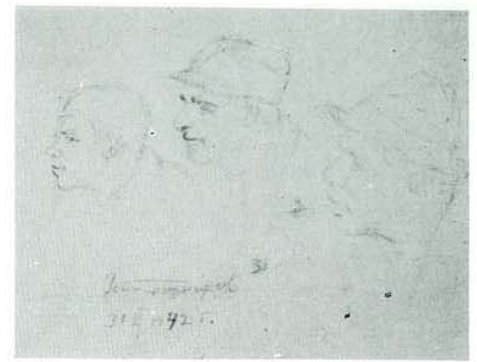
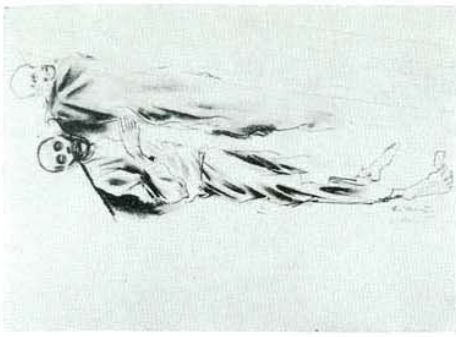

Nebojša Jelača: Slušanje vesti, 1944, crtež-tuš
Miloš Bajić: Mauthauzen, 1944—45, crtež-olovka

Miloš Bajić: Mauthauzen, 1944—45, crtež-olovka
Miloš Bajić: Mauthauzen, 1944—45, crtež-ugalj

Miloš Bajić: Mauthauzen, 1944—45, crtež-olovka
Miloš Bajić: Mauthauzen, 1944—45, crtež-ugalj

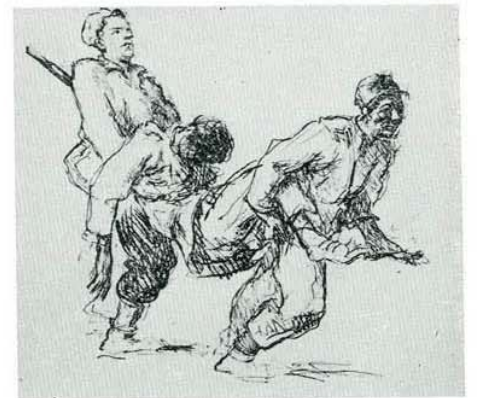
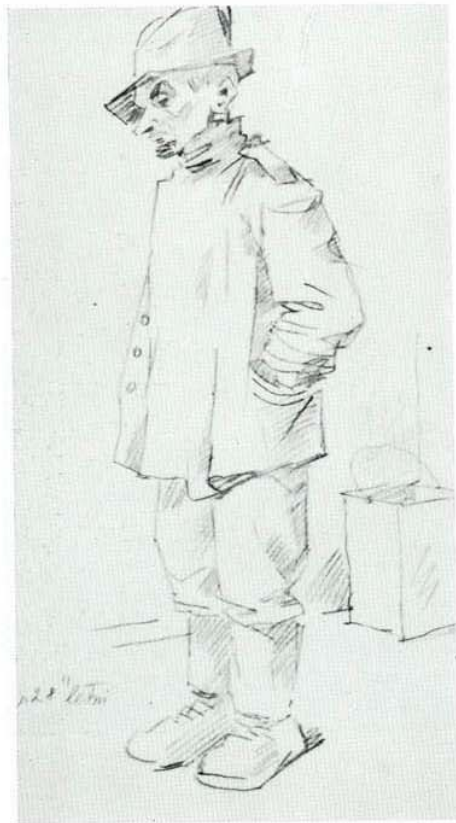
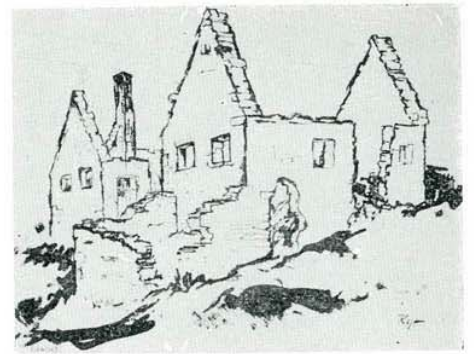

France Uršič: Dahau, 1945, crtež-krejon
 Zoran Mušič: Dahau, 1945, crtež-krejon
 Zoran Mušič: Dahau, 1945, crtež-tuš
 Božo Pengov: Kolena, 1945, crtež-olovka

Božo Pengov: Glava, 1945, crtež-olovka
 Mica Todorović: Iz ustaškog logora, akvarelisani crtež
 Mica Todorović: Iz ustaškog logora, lavirani tuš

Stevan Bodnarov: Iz Banjičkog logora I, 1942, crtež-olovka
 Stevan Bodnarov: Iz Banjičkog logora II, 1942, crtež-olovka
 Stevan Bodnarov: Iz Banjičkog logora III, 1942, crtež-olovka

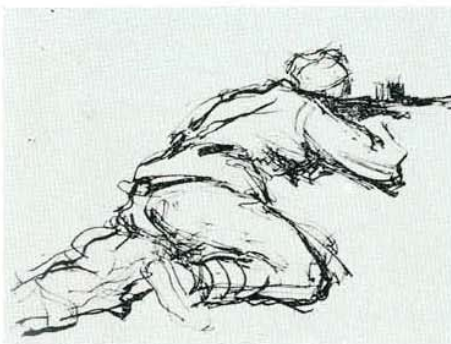

Danijel Ozmo: Jasenovac, 1942, crtež-tuš
Nikolaj Pirnat: 28-godišnjak, 1942, crtež-olovka

Nikolaj Pirnat: Tužni autoportret, 1942, crtež-tuš
Nikolaj Pirnat: Portret internirca, 1942, crtež-olovka

Đorđe Andrejević-Kun: Livno, 1943, crtež-tuš
Đorđe Andrejević-Kun: Dva borca, crtež-tuš
Đorđe Andrejević-Kun: Prenos ranjenika, 1944, crtež-tuš

Đorđe Andrejević-Kun: Mitraljezac, 1944, crtež-tuš

Đorđe Andrejević-Kun: Na položaju, 1944, crtež-tuš

Đorđe Andrejević-Kun: Streljanje, 1944, crtež-tuš

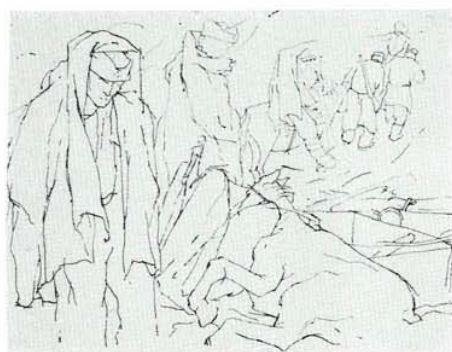
Đorđe Andrejević-Kun: Odmor, 1944, crtež-tuš

Đorđe Andrejević-Kun: Tovarenje konja, 1944, crtež-tuš

Đorđe Andrejević-Kun: Iz kolone, 1943, crtež-tuš

Đorđe Andrejević-Kun: Puškomitraljezac, 1944, crtež-tuš

Pivo Karamatijević: Partizanka, crtež-tuš
Pivo Karamatijević: Bakljada u Petrovcu, 1942,

Pivo Karamatijević: Iz V ofanzive, 1943, crtež-tuš
Pivo Karamatijević: Mile Purić, 1943, crtež-tuš
Pivo Karamatijević: Borac, 1944, crtež-tuš

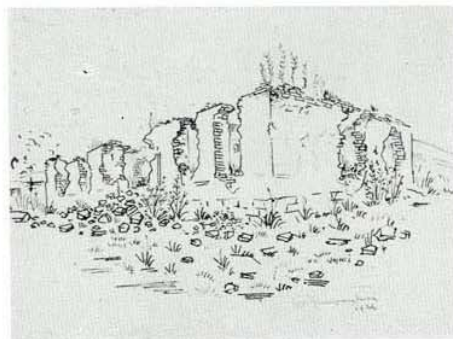
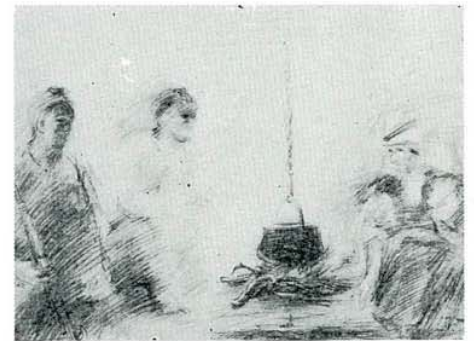
Marijan Detoni: Tifusari I, 1943, lavirani tuš
Marijan Detoni: Tifusari II, 1943, lavirani tuš
Marijan Detoni: Glava konja u vodi, 1943, tuš

Oton Postružnik: Žrtve rata, 1944—45, ulje

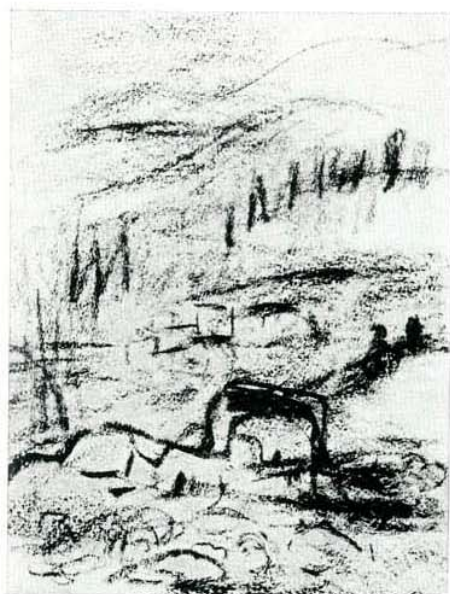
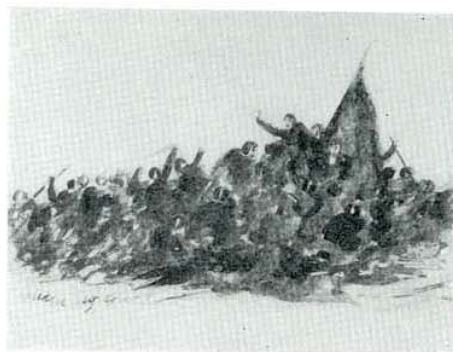

Marijan Detoni: Iz mape „Plodovi uzbuđenja“ list 2, 1941—42, litografija
Vanja Radauš: Ruševine, 1944, crtež-tuš
Vanja Radauš: Ruševine, 1944, crtež-tuš

Vanja Radauš: Obešeni drugovi, 1944, akvarel
Vanja Radauš: Vladimir Nazor, 1944, akvarel
Oton Postružnik: Pokolj u Kragujevcu, 1944, javirani crtež

Đuro Tiljak: Banijski zbeg, 1944, crtež-tuš
Đuro Tiljak: Razgovor kraj vatre, crtež-olovka
Đuro Tiljak: Prelaz preko Drine, crtež-olovka
Oskar Herman: Ambulanta, 1944, crtež-olovka

Vjekoslav Parać: Pogreb u zoru, 1943, crtež-krejon

Vjekoslav Parać: Ratni predeo, 1944, crtež-krejon

Frano Šimunović: Napred, 1944, sepia

Frano Šimunović: Skica grupe muškaraca, 1943, lavirani tuš

Edo Murtić: Studija za ilustraciju poeme „Jama“, 1944, crtež-tuš

Edo Murtić: Studija za ilustraciju poeme „Jama“, 1944, crtež-tuš

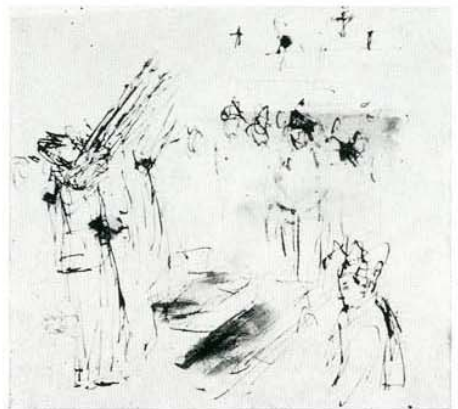
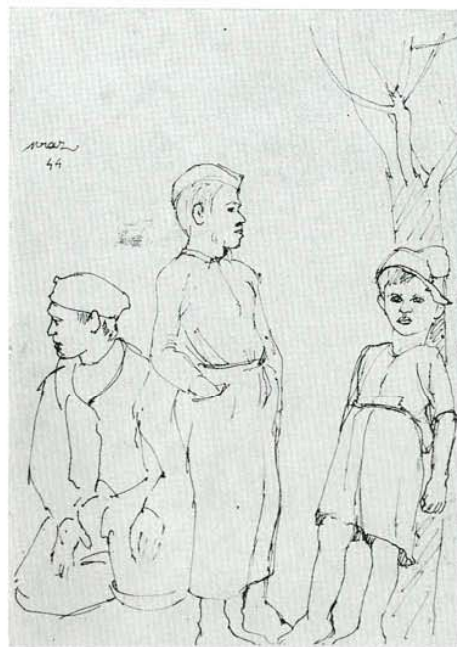
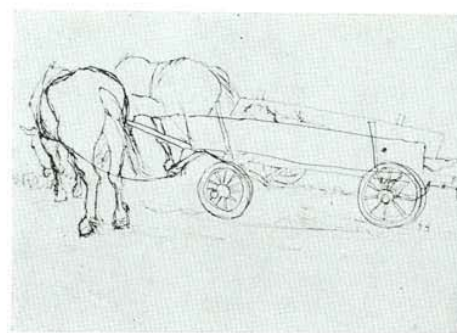

Edo Murtić: Kuriri, 1944, crtež-krejon
 Zlatko Prica: Pokret bolnice iz Radatovića, 1943, crtež-tuš
 Zlatko Prica: Posle borbe na Žumberku, 1943, crtež-krejon

Zlatko Prica: Studija za kompoziciju Pogreb pionira, 1945, crtež-krejon
 Petar Šimaga: Na groblju, 1942, crtež-bajc
 Petar Šimaga: Iz dečjeg doma II, 1944, crtež-tuš

Petar Šimaga: Iz dečjeg doma, 1944, lavirani crtež
 Petar Šimaga: Iz dečjeg doma III, 1944, crtež-tuš

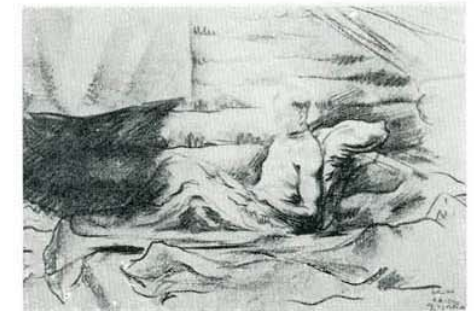
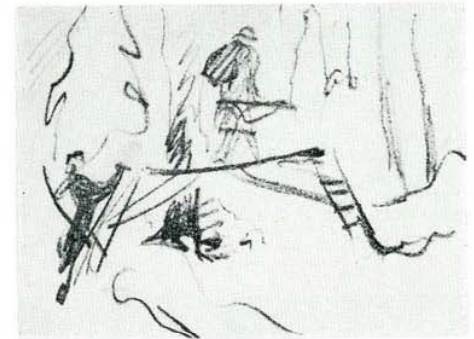

Petar Šimaga: Iz partizanskog dečjeg doma, 1944, crtež-tuš
 Ljudevit Šestić: Štamparija „Vjesnika“ u Petrovoj Gori, 1944, crtež-tuš
 Ljudevit Šestić: Partizanska bolnica, 1944, crtež-tuš

Nikola Reiser: Iz žumberačke tehnike, 1943, crtež-tuš
 Nikola Reiser: Iz partizanske bolnice, 1944, sepia
 Nikola Reiser: Pogreb partizana, 1944, crtež-sepia

Franjo Mraz: Prevoz ranjenika, 1944, crtež-tuš
 Franjo Mraz: Izbegli dečaci, 1944, crtež-tuš
 Franjo Mraz: Štamparija „Vjesnika“, 1944, crtež-tuš

Božidar Jakac: U noći, 1943, crtež-olovka

Božidar Jakac: Čekamo prelaz preko Kupe, 1943, crtež-olovka

Božidar Jakac: Jelen-Dol — u partizanskoj bolnici, 1944, crtež-krejon

Božidar Jakac: Prelaz preko Kupe, 1943, crtež-olovka

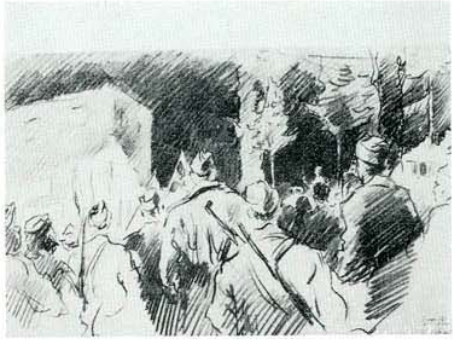
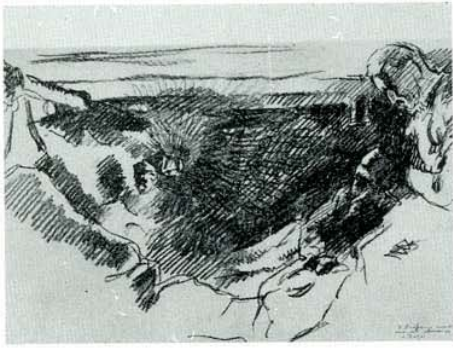
Božidar Jakac: Prelaz preko Mrežnice, 1943, crtež-olovka

Božidar Jakac: Narod odlazi na Malu Kapelu, 1943, crtež-olovka

Božidar Jakac: Prelaz s jednog puta na drugi, 1943, crtež-olovka

Božidar Jakac: Jelen-Dol — u partizanskoj bolnici, 1944, crtež-krejon

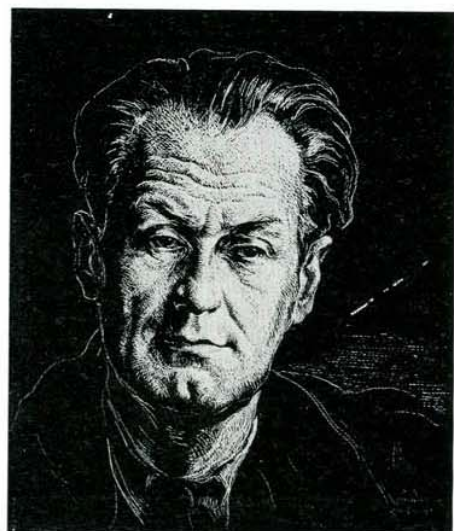
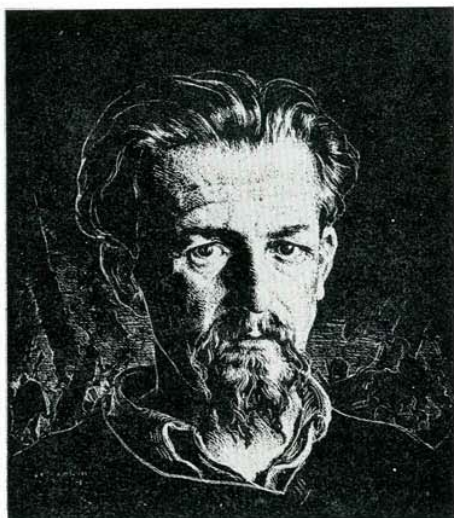

Božidar Jakac: U bunkeru, 1943, crtež-olovka
Božidar Jakac: Miting na trgu u Črnomlju, 1944, crtež-olovka
Božidar Jakac: U bunkeru, 1943, crtež-olovka

France Mihelič: Kurir u noći, crtež-krejon
France Mihelič: Popaljeno selo, crtež-krejon
France Mihelič: Sprovod, 1944, crtež-gvaš
France Mihelič: Kostí, 1944, crtež-olovka

Nande Vidmar: Ustaški zločin, 1944, crtež-olovka
Alenka Gerlovič: Kolona, crtež, tuš-kist

Božidar Jakac: Partizanski autoportret, 1944, bakropis

Božidar Jakac: Rodoljub Čolaković, 1944, bakropis

Božidar Jakac: Edvard Kardelj, 1944, bakropis

Božidar Jakac: Moša Pijade, 1944, bakropis

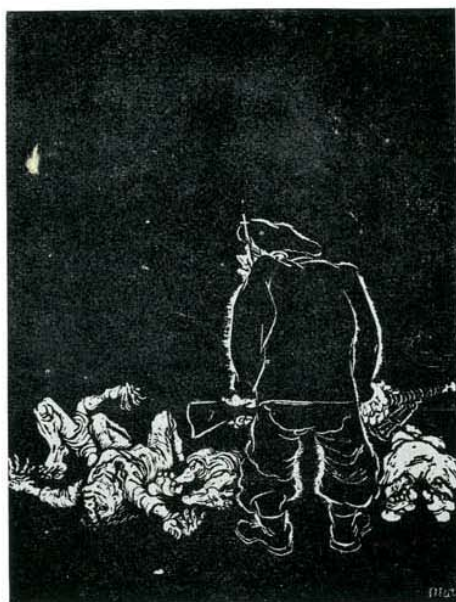
France Mihelič: Lobanja, 1944, bakropis

France Mihelič: Ruševine sa drvetom, 1944, bakropis

France Mihelič: Rupnik-hijena, linorez

France Mihelič: Slovensko domobranstvo, linorez

Dore Klemenčič-Maj: Crna duša, 1944, linorez
Dore Klemenčič-Maj: Neka pogine svaki partizan, linorez

Dore Klemenčič-Maj: Hristov vojnik, 1944, linorez
Nikolaj Pirnat: Beg iz Rajha, 1944, linorez

Nikolaj Pirnat: Ubijali su ih i vešali, 1944, linorez
Nikolaj Pirnat: Žene, decu, starce gonili su iz kuća, 1944, linorez

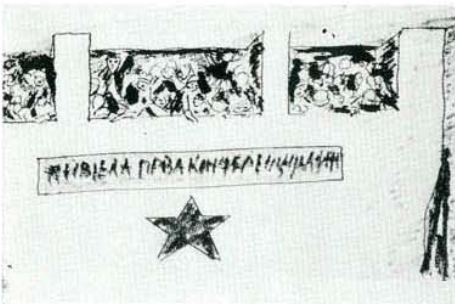
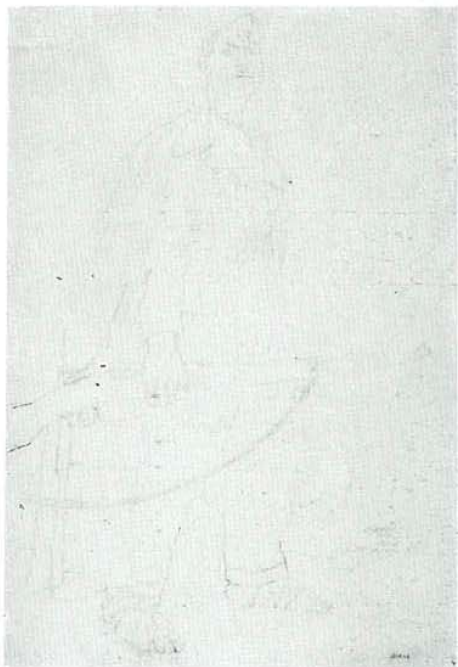
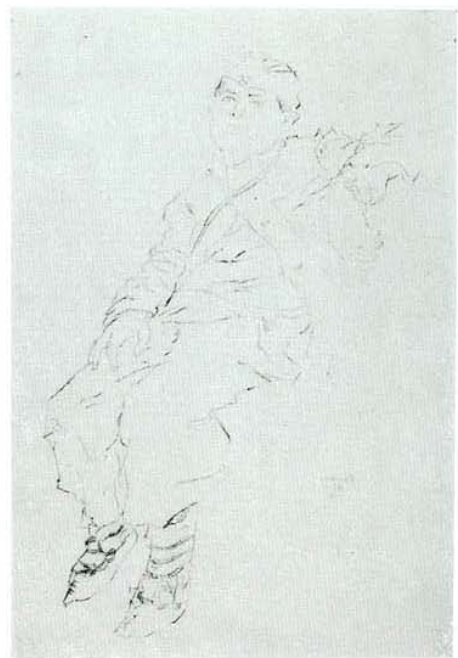

Ivan Seljak-Čopič: Izbeglica, 1944, linorez
Vito Globočnik: U progonstvu, 1944, linorez
Nande Vidmar: Kolona, 1944, linorez

Drago Vidmar: Izbeglice, 1944, linorez
Drago Vidmar: Posle akcije, 1944, linorez
Ismet Mujezinović: Bolnica III korpusa, 1944, crtež-tuš

Ismet Mujezinović: Prelaz preko Neretve, crtež-tuš
Ismet Mujezinović: Borac, crtež-tuš

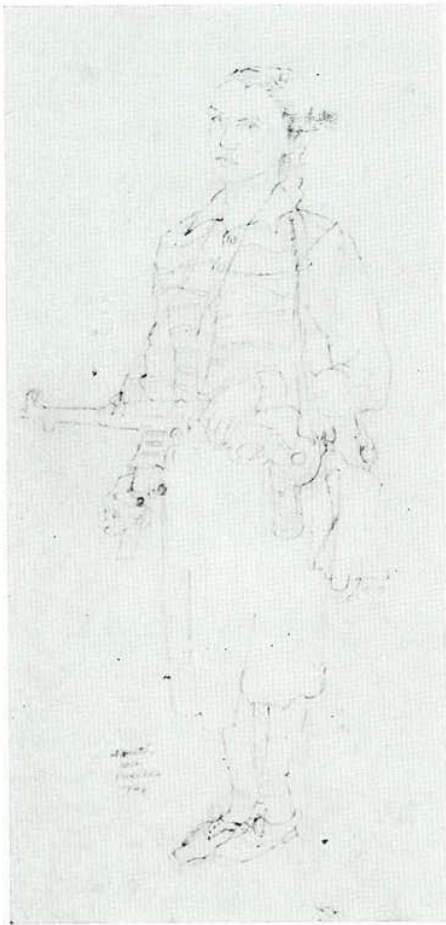

Ismet Mujezinović: Prva skica tifusara, crtež-tuš
Vojo Dimitrijević: Zbeg — IV ofanziva, 1944, crtež-tuš
Vojo Dimitrijević: Sa prve Zemaljske konferencije AFŽ-a, 1942, crtež-tuš

Branko Šotra: Kolona, 1944, crtež-tuš
Branko Šotra: Jama, linorez
Branko Šotra: Kolona u kršu, linorez

Nikola Martinoski: Kurir, 1944, crtež-olovka
Nikola Martinoski: Partizan, 1944, crtež-olovka

Nikola Martinoski: Kurirka, 1944, crtež-olovka
Borko Lazeski: Čišćenje vašiju, 1944, crtež-tuš

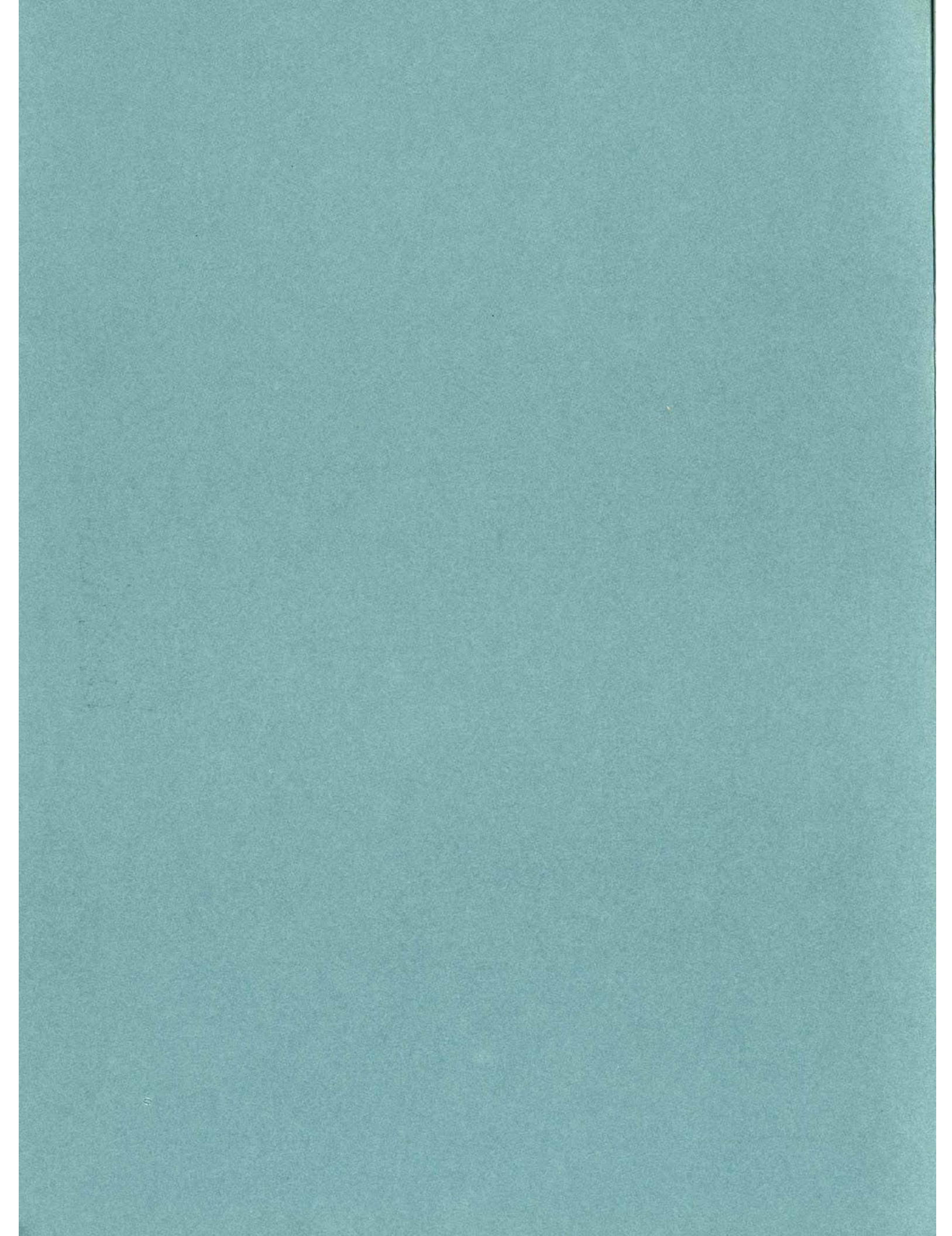
Borko Lazeski: Partizanski odmor, 1944, crtež-tuš
Borko Lazeski: Borci na spavanju, 1944, crtež-tuš

Tode Ivanovski: U borbi, crtež-tuš
Tode Ivanovski: Borac, crtež-tuš

SOCIJALISTIČKI REALIZAM

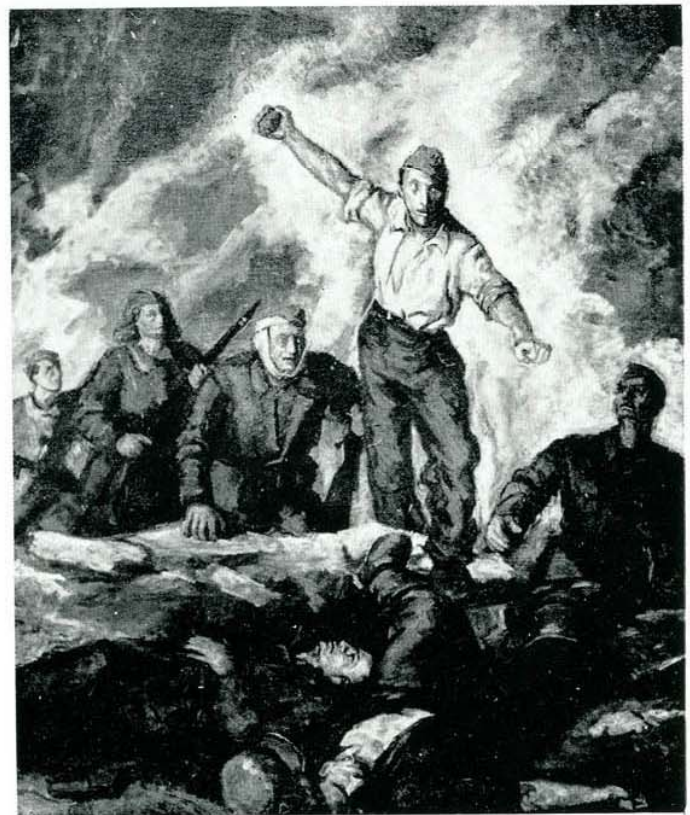

Đorđe Andrejević-Kun: Svedoci užasa, 1948, ulje

Đorđe Andrejević-Kun: No pasaran, 1945, ulje
Đorđe Andrejević-Kun: 14. decembar (skica),
1948, tempera

Đurđe Teodorović: U svitanje (II varijanta),
1946—47, ulje
Petar Lubarda: Bombaš, 1945, ulje

France Mihelič: Partizanska kolona, 1948, ulje

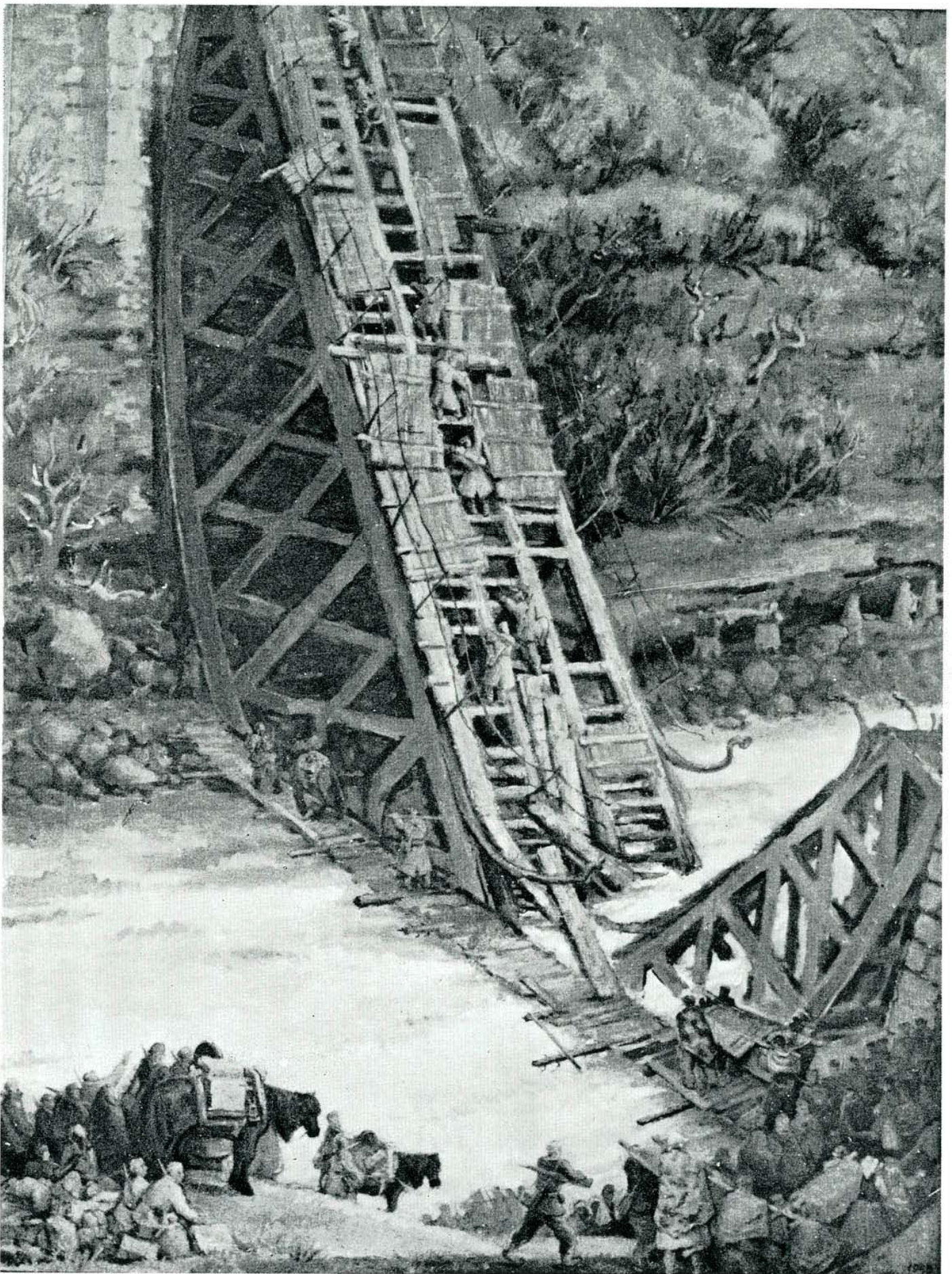

France Mihelič: Partizanski logor, 1948, ulje
Frano Šimunović: Partizanska kolona, 1948. ulje

Vito Globočnik: Partizanska kolona, 1946, ulje
Marijan Detoni: Prelaz partizana u čamcu, 1947, mešana tehnika

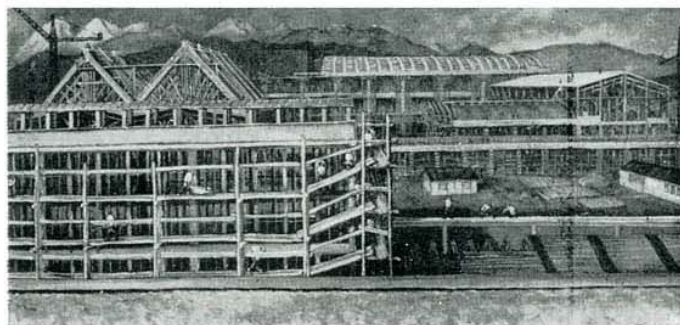

Marijan Detoni: Prelaz preko Neretve, 1946, ulje

Dore Klemenčič-Maj: Žena borac, 1947, ulje
Tone Kralj: Litostroj, 1947, ulje

← *Levo* — Iset Mujezinović: Prenos ranjenika, ulje

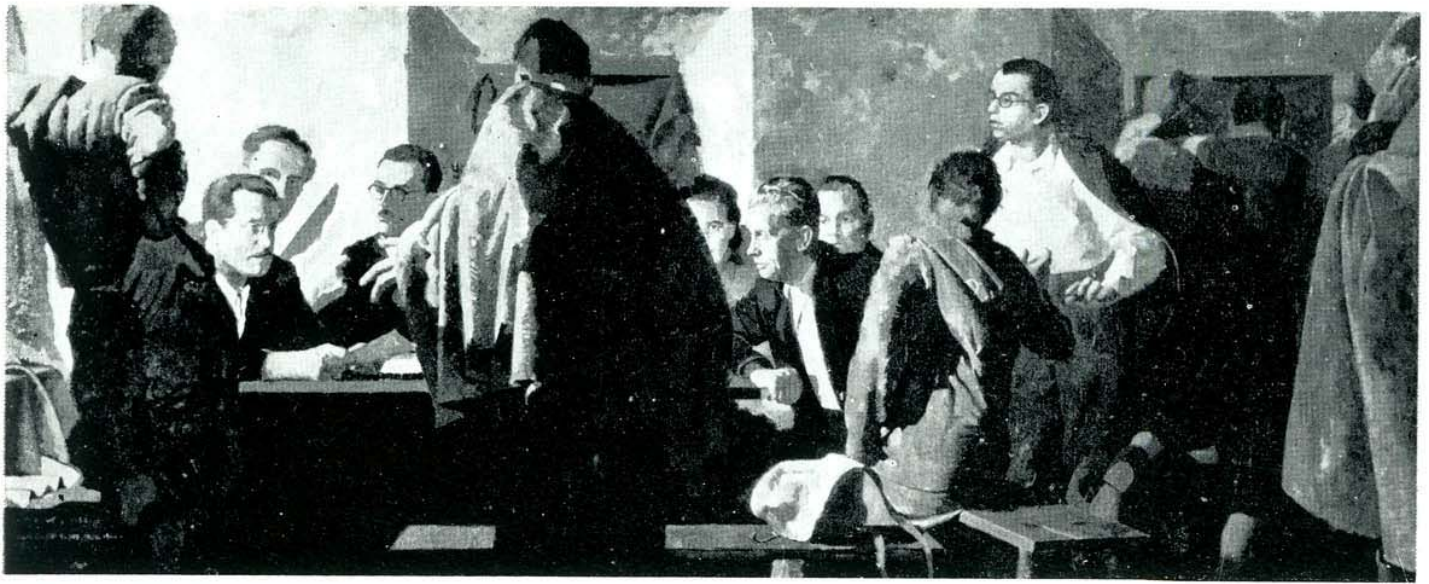
Slavko Pengov: Poziv na ustanak, 1949, tempera
Slavko Pengov: Manifestacija, 1949, tempera

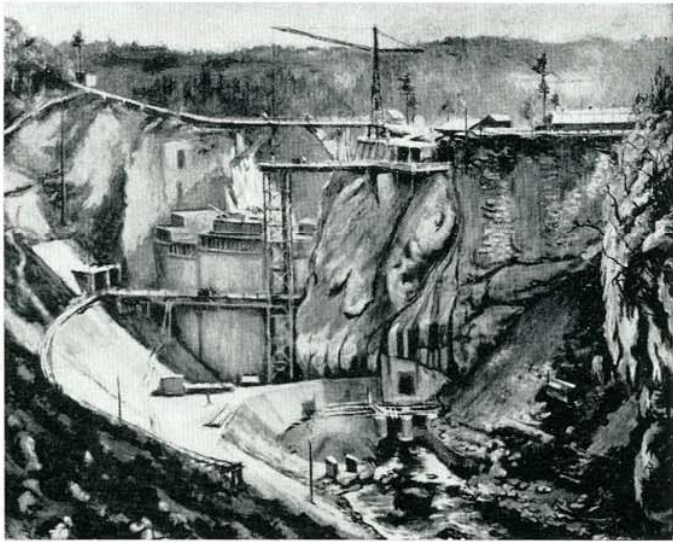
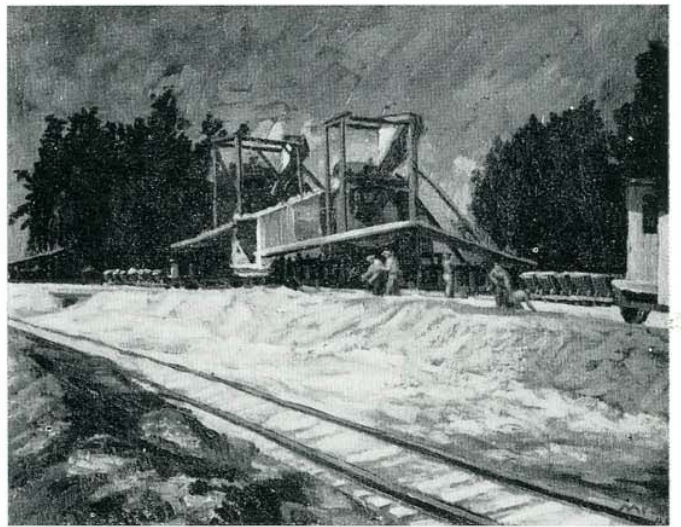
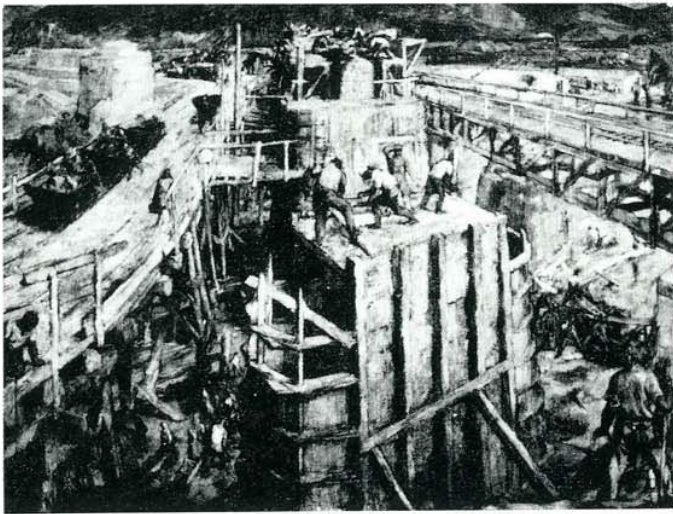
Zlatko Prica: Pogreb pionira, 1946, ulje

Gojmir Anton Kos: Prvi kongres KP Slovenije,
1952, ulje
Boža Ilić: Sondiranje terena na Novom Beogradu,
1948, ulje

Mladen Veža: Gradnja mosta na Lašvi, 1947—48, ulje
Nikolaj Omersa: Hidrocentrala, 1947—48, ulje

Franjo Mraz: Gradnja železničke pruge, 1948, ulje
Vojo Dimitrijević: Usek Lašve, 1947, ulje

Marij Pregelj: Logor, 1947, ulje

Edo Murtić: Na straži, 1946, ulje
Milo Milunović: Okupator odlazi, 1946, ulje

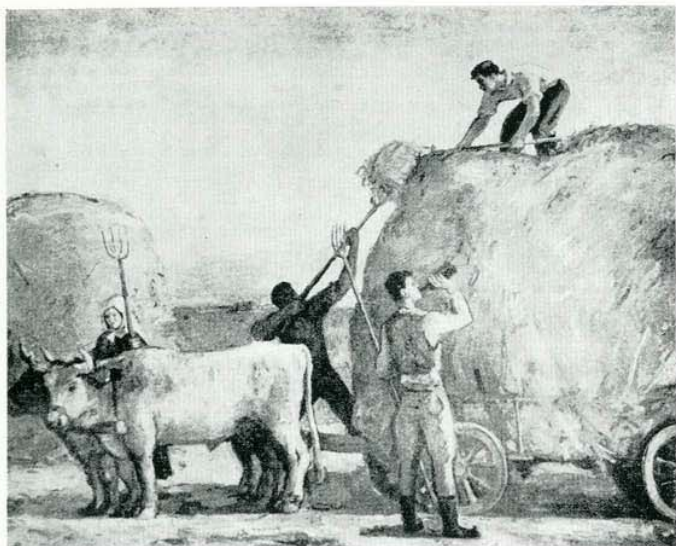
Milenko Šerban: Racija, 1947—48, ulje
Ivan Radović: Ovuda su prošli Nemci, 1945, ulje
Oton Gliha: Poganica kod Lašve, oko 1947, ulje

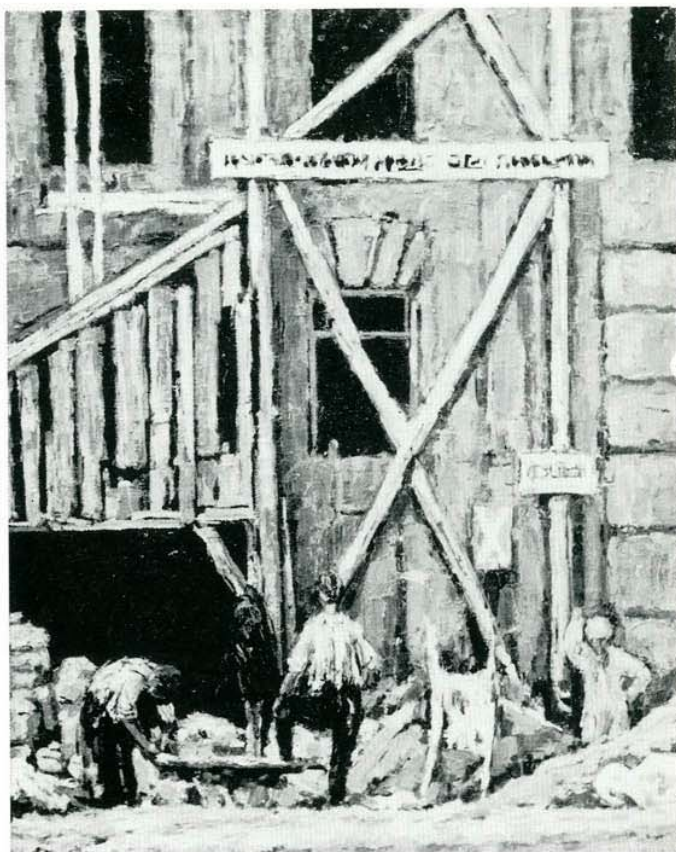

Milan Konjović: Izgradnja mosta kod Bogojeva
I, 1947, ulje

Marko Čelebonović: Seoska kompozicija, 1948,
ulje

Nedeljko Gvozdinović: Građevina, 1948, ulje

Zagreb, osnovana grupa Zemlja.

I izložba grupe Zemlja (A. Augustinčić, V. Grdan, K. Hegedušić, D. Ibler, L. Junek, F. Kršinić, O. Mujadžić, O. Postružnik, K. Ružička, I. Tabaković), Zagreb, Salon Ulrich, novembar.

Nastala slika K. Hegedušića *Bilo nas je pet vu kleti* (I varijanta).

Arpad Balaž: mapa crteža *Dani nedelje*, izlagana na I samostalnoj izložbi u Beogradu.

1930.

Harkov, II međunarodna konferencija proleterskih i revolucionarnih pisaca (Harkovski kongres).

Beograd, izdat almanah beogradskih nadrealista „Nemoguće“ (Impossible).

Izložba savremene grafike (članovi Zemlje, Četvrte generacije i gosti), Ljubljana, Jakopičev paviljon, maj.

Kamilo Ružička i Omer Mujadžić, zajednička izložba, Sarajevo, Salon Skočajić, decembar.

U Beogradu pokrenut časopis „Stožer“.

1931.

Beograd, pokrenut časopis „Nadrealizam danas i ovde“.

K. Popović i M. Ristić: Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog, Beograd, Nadrealistička izdanja.

Zagreb, pokrenut časopis „Literatura“.

Sergije Glumac, Izložba grafike (*Metro, Beton*), Zagreb, Salon Ulrich, 20—30. januar.

II izložba grupe Zemlja, Pariz, Galerie Billiet, 20. februar — 20. mart. Izložba nemačke savremene likovne umetnosti i arhitekture (Bartach, Baumeister, Beckmann, Caspar, Corinth, Dix, Feininger, Fuhr, Grosz, Grossberg, Grossmann, Heckel, Heise, Herbig, Heuser, Hofer, Hibner, Jaeckel, Kandinsky, Kanold, Kaus, Klee, Kleinschmidt, Kokoschka, Kollwitz, Liebermann, Macke, Marc, Moll, Mueller, Nolde, Orlik), Beograd, Paviljon Cvijete Zuzorić, 1—30. april; Zagreb, Umjetnički paviljon, maj.

III izložba grupe Zemlja, Zagreb, Umjetnički paviljon, 13—28. septembar.

1932.

O. Davičo, Đ. Kostić i D. Matić: Položaj nadrealizma u društvenom procesu, Beograd, Nadrealistička izdanja.

M. Ristić i V. Bor: „Anti-zid, prilog za pravilnije shvatanje nadrealizma“, Beograd, Nadrealistička izdanja.

Nastala slika R. N. Živanovića *Prividenje u dimu*.

Hapšenje beogradskih nadrealista (O. Daviča, Đ. Kostića, K. Popovića i Đ. Jovanovića); kraj kolektivnog nadrealističkog pokreta.

Ljubljana, pokrenut časopis „Književnost“.

Mirko Kujačić, samostalna izložba, Beograd, Umetnički paviljon, april (izlaze *Sliku s cokulom*); povodom izložbe objavljuje manifest.

Izložba mladih umjetnika (S. Glumac, O. Mujadžić, V. Radauš, K. Ružička i dr.), Zagreb, Salon Ulrich, mart.

Georg Grosz, samostalna izložba, Zagreb, Umjetnički paviljon, 10—30. april.

Hinko Smrekar, samostalna izložba, Zagreb, Salon Ulrich, april—maj.

Marijan Detoni, samostalna izložba, Zagreb, Salon Ulrich, 2—14. maj.

I jesenja izložba likovnih umjetnika Drinske banovine (D. Ozmo, M. Studin, K. Mijić, R. Petrović i dr.), Sarajevo, Foaje Narodnog pozorišta, oktobar.

IV izložba grupe Zemlja, Zagreb, Umjetnički paviljon, 4—27. decembar.

Nastala slika M. Detonija *Sajam*.

1933.

Zagreb, pokrenut časopis „Kultura“, koji objavljuje protest protiv nacizma Romain Rolland-a potpisan od strane jugoslovenskih intelektualaca (A. Augustinčić, D. Beraković, J. Bijelić, M. Dedinac, D. Ibler, I. Job, M. Kauzlaric, P. Križanić, M. Kujačić, P. Palavićini, Mih. S. Petrov, O. Postružnik, V. Radauš, M. Ristić, Đ. Tiljak, K. Tompa, A. Vučo i dr.).

Krsto Hegedušić: mapa crteža *Podravske motivi*, predgovor Miroslava Krleža, Zagreb.

Pivo Karamatjević: mapa štampanih crteža *Stvarnost u stvarnosti*, Beograd.

Maksim Sedej: mapa linoreza *Predgrade*, Ljubljana.

Hinko Smrekar izlaže 30 laviranih crteža *Ogledalo sveta*, Ljubljana, Jakopičev paviljon.

Vera Čohadžić — Stevan Bodnarov, zajednička izložba, Beograd, Umetnički paviljon, mart.

Izložba slika i skulptura slovenačkih umetnika (M. Maleš, N. Pirnat, M. Sedej, H. Smrekar, F. Tratnik i dr.), Ljubljana, Jakopičev paviljon, 3—13. septembar.

Vinko Grdan, samostalna izložba, Beograd, Umetnički paviljon, novembar sa I. Šeremetom).

1934.

Beograd, pokrenut časopis „Danas“.

Đorđe Andrejević-Kun: mapa drvoreza *Krvavo zlato* (dopunjena i izdata 1937).

Beograd, osnovana ilegalna umetnička grupa *Život* (Đ. A. Kun, D. Berković, J. Benković, S. Bodnarov, P. Karamatijević, M. Kujačić, V. Piperski, Đ. Teodorović, R. Živanović-Noe).

Mirko Kujačić: mapa drvo-linoreza *Ribari*, Beograd.

Marijan Detoni: mapa linoreza *Ljudi sa Seine*.

V izložba grupe Zemlja, Zagreb, Umetnički paviljon, 15—30. april.

VI prolećna izložba jugoslovenskih umetnika (Đ. A. Kun, A. Balaž, N. i D. Vidmar, F. Kralj, P. Lubarda), Beograd, Umetnički paviljon, maj.

I izložba zagrebačkih umjetnika (Detoni, Glumac, Grdan, Postružnik, Radauš, Ružička, Svečnjak, Tabaković i dr.), Zagreb, Umetnički paviljon, 10. maj — 17. jun.

Frans Masereel, samostalna izložba slika, grafika, ilustracija knjiga, Zagreb, Moderna galerija, 16. maj — 10. jun.

Izložba umjetnika Drinske banovine (Grdan, Ružička i dr.) Sarajevo, jun. Umetnička izložba (V. Dimitrijević, D. Ozmo, B. Šotra i dr.), Sarajevo, decembar.

I grafička izložba beogradskih umetnika (Đ. A. Kun, A. Balaž, M. Kujačić, M. Petrov, A. Huter i dr.), Beograd, Paviljon Cvijete Zuzorić.

Đorđe Andrejević-Kun, Anton Huter, Lazar Ličenoski, zajednička izložba, Novi Sad.

Izložba grupe Zemlja u Sofiji, septembar 1934.

1935.

Beograd, pokrenute „Nedeljne informativne novine“.

Sarajevo, pokrenut časopis za književnost i kulturu „Brazda“.

VI izložba grupe Zemlja, Beograd, Paviljon Cvijete Zuzorić, 24. februar — 30. mart.

VII izložba grupe Zemlja (uz sudelovanje grupe Novi hudožnici, Sofija i Radničke škole Petra Dobrovića), Zagreb, april; izložba nije održana, grupi zabranjen rad.

Izložba hrvatskih slikara seljaka (I. Generalić, I. Čaće, F. Mraz, M. Virius), Beograd, Sala Univerziteta, 19—27. februar.

VII prolećna izložba jugoslovenskih umetnika (Đ. Andrejević-Kun, Đ. Teodorović i dr.), Beograd, Umetnički paviljon, maj.

II izložba zagrebačkih umjetnika (M. Detoni, S. Glumac, V. Grdan, O. Postružnik, K. Ružička, V. Svečnjak i dr.), Zagreb, Umetnički paviljon, 1—31. maj; izlagana *Pijana kočija* M. Detonija.

I prolećni salon (F. Tratnik, F. i T. Kralj, M. Sedej, D. Klemenčić, F. Mihelić, i dr.), Ljubljana, Jakopičev paviljon, maj.

VIII jesenja izložba slikarskih i vajarskih radova beogradskih umetnika (Đ. Andrejević-Kun, M. Kujačić, D. Ozmo, B. Đorđević i dr.), Beograd, Paviljon Cvijete Zuzorić, 3—22. novembar.

1936.

Beograd: pokrenut časopis „Naša stvarnost“.

Ljubljana: pokrenut časopis „Umetnost“.

Beograd: 30 članova Udruženja likovnih umetnika upućuje protestni zahtev Udruženju Cvijeta Zuzorić.

Izložba Nezavisnih hrvatskih umjetnika, Maribor, Kazinska dvorana 12—19. januar (održana u Ljubljani, Banja Luci, Zagrebu).

Käthe Kollwitz, samostalna izložba grafike, Zagreb, Umetnički paviljon, 3—15. maj.

Izložba hrvatskih slikara seljaka (I. Generalić, F. Mraz, M. Virius), Zagreb, Salon Ulrich, 8—30. maj.

III izložba zagrebačkih umjetnika (Detoni, Glumac, Grdan, Mujezinović, Radauš, Ružička, Tabaković i dr.), Zagreb, Umetnički paviljon 17. maj — 17. jun.

Drago i Nande Vidmar, zajednička izložba, Ljubljana, Jakopičev paviljon, 29. maj — 14. jun.

VIII prolećna izložba slikarskih i vajarskih radova jugoslovenskih umetnika (Đ. Andrejević-Kun, A. Balaž, V. Grdan, M. Kujačić, P. Lubarda,

L. Ličenoski, A. Huter, B. Đorđević, B. Stojanović i dr.), Beograd, Paviljon Cvijete Zuzorić, 10—20. jun; izlagana slika Đ. A. Kuna *Kujna br. 4*. Izložba radova likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine (D. Ozmo, i dr.), Sarajevo, oktobar.

X izložba hrvatskih umjetnika (E. Kovačević, I. Režek, E. Tomašević i dr.), Zagreb, Umetnički paviljon, 8—25. novembar.

I izložba dela mladih slovenačkih slikara i vajara (S. Kregar, F. Mihelić, M. Sedej, F. Smerdu), Ljubljana, Jakopičev paviljon, novembar.

I izložba nezavisnih slikara (Bojkotaški salon — Kujačić, Teodorović, Petrov, Dimitrijević, Martinoski i dr.), Beograd, Tehnički fakultet, 27. decembar — 10. januar 1937.

Izložba mladih sarajevskih umjetnika (V. Dimitrijević, D. Ozmo), Sarajevo.

1937.

Ljubljana: osnovan Klub nezavisnih (članovi: Z. Didek, S. Kregar, Z. Mušič, M. Sedej, N. Omersa, M. Pregelj, Z. Kalin, N. Pirnat, K. Putrih, S. Šohaj — kao gost).

Maksim Sedej: mapa drvoreza *Bog u Trbovlju*.

Vilim Svečnjak: mapa grafike *Za spas duše* (listovi nastali od 1934—1937). Petar Lubarda, samostalna izložba, Beograd, Paviljon Cvijete Zuzorić, 31. januar — 9. februar.

Arpad Balaž, samostalna izložba, Beograd, Paviljon Cvijete Zuzorić (Mala sala), 31. januar — 9. februar.

Izložba grupe Hrvatskih umjetnika (I. Generalić, K. i Ž. Hegedušić, E. Kovačević, I. Lozica, V. Svečnjak i dr.), Split, Salon Galić, 1—15. februar.

II grafička izložba, Beograd, Paviljon Cvijete Zuzorić, 14—23. februar. Slikarska izložba (V. Dimitrijević, I. Mujezinović, D. Ozmo, B. Šotra), Sarajevo, Općinska vijećnica, 25. april — 5. maj.

Izložba grupe hrvatskih slikara (I. Generalić, Ž. i K. Hegedušić, E. Tomašević, E. Kovačević, V. Svečnjak i dr.), Prag, Aleševa dvorana Umelecke besede, april—maj.

II prolećna izložba Društva slovenačkih likovnih umetnika, Ljubljana, Jakopičev paviljon, april—maj.

France Golob — Lojze Šušmelj, zajednička izložba, Celje, Gradska štationica, 9—18. maj.

I izložba Udruženja likovnih umetnika (M. Kujačić, V. Grdan, S. Bodnarov, A. Huter, I. Generalić, V. Svečnjak i dr.), Beograd, Inženjerski dom, maj—jun.

I izložba Nezavisnih slovenačkih likovnih umetnika, Ljubljana, Jakopičev paviljon, 12. septembar — 3. oktobar.

Izložba grupe Krug (K. Mijić, Đ. Mazalić, B. Šotra i dr.), Sarajevo, Gradska vijećnica, novembar.

Izložba sarajevskih likovnih umjetnika (V. Dimitrijević, I. Mujezinović, D. Ozmo, B. Šotra i dr.), Beograd, Paviljon Cvijete Zuzorić, 26. decembar — 9. januar 1938.

1938.

Osnovana grupa slovenačkih slikara Gruda, pod rukovodstvom Staneta Kumara (članovi: Vladimir Laković, Marjan Belec, Rudi Rojc, Franjo Golob, Lojze Šušmelj i dr.).

Pivo Karamatijević: mapa linoreza *Zemlja*.

Izložba hrvatskih slikara seljaka, Beograd, Francuski klub, januar.

III grafička izložba, Beograd, Paviljon Cvijete Zuzorić, 27. februar — 11. mart.

Stevan Bodnarov, grafička izložba, Beograd, Paviljon Cvijete Zuzorić (Mala sala), 27. februar — 11. mart.

Ivan Generalić, samostalna izložba, Zagreb, Salon Ulrich, 5—25. mart.

Dore Klemenčić, samostalna izložba, Maribor, Kazinska dvorana, 27. mart — 5. april.

Izložba hrvatskih slikara seljaka (F. Mraz, I. Čaće, M. Virius, i dr.), Zagreb, Salon hrvatske naklade, maj.

II umetnička izložba Kluba nezavisnih (S. Kregar, M. Sedej, F. Smerdu i dr.), Ljubljana, Jakopičev paviljon, 5—26. jun.

Bora Baruh, samostalna izložba, Beograd, Inženjerski dom, oktobar. Umetnička izložba (I. Mujezinović, D. Ozmo i dr.), Sarajevo, Foaje Narodnog pozorišta, novembar — decembar.

Reprezentativna izložba slovenačkih likovnih umetnika (B. Jakac, T. Kralj, S. Kregar, F. Mihelić, M. Pregelj, D. Klemenčić), Maribor, Umetnički klub.

Pola vijeka hrvatske umjetnosti, Zagreb, Umetnički paviljon, decembar—januar 1939.

Izložba Nezavisnih umetnika (Đ. A. Kun, B. Baruh, V. Grdan, N. Živanović, i dr.), Beograd, Pravni fakultet, 25. decembar — 10. januar 1939.

Izložba sarajevskih likovnih umetnika (V. Dimitrijević, D. Ozmo, I. Mujezinović, R. Petrović, B. Šotra), Beograd.

1939.

Beograd: pokrenut časopis „Mlada kultura“.

Zagreb: pokrenut časopis „Pečat“.

Đorđe Andrejević-Kun: mapa 12 drvoreza *Za slobodu* (mapa je bila zabranjena).

France Mihelić, samostalna izložba, Ptuj, februar.

Ismet Mujezinović — Danijel Ozmo, zajednička izložba, Sarajevo, Šipad, maj.

III izložba nezavisnih umetnika (B. Baruh, V. Grdan, N. Živanović i dr.), Beograd, prostorije Saveza sokola, maj.

Roman Petrović, samostalna izložba, Zagreb, Okrugli paviljon 7—29. maj.

Umetnička izložba Kluba nezavisnih (S. Kregar, N. Pirnat, F. Mihelić, M. Pregelj, M. Sedej, i dr.), Ljubljana, Jakopičev paviljon, oktobar.

Vilim Svečnjak, samostalna izložba, Zagreb, Umjetnički paviljon, 29. oktobar — 13. novembar.

Izložba slikara iz Jugoslavije (Bodnarov, Kujačić, Lubarda, Šuput, M. Pavlović-Barilli i dr.), Pariz, Galerie Berhneim, novembar.

Vanja Radauš, I samostalna izložba plastike i crteža, Zagreb, Salon Ulrich, 18—30. novembar.

XVI izložba hrvatskih umjetnika (Generalić, K. i Ž. Hegedušić, E. Kovačević, V. Radauš, V. Svečnjak), Zagreb, Umjetnički paviljon, 19. novembar — 3. decembar, Osijek.

Vojo Dimitrijević, Izložba slika, Sarajevo, decembar.

1940.

Beograd: osnovana grupa Desetorice koja okuplja mlade likovne umetnike (članovi: D. Antić, D. Vlajić, N. Graovac, B. Grujić, M. Nikolajević, J. Ribar, C. Sokić, S. Trumić, A. Čelebonović, B. Šuput).

Izložba Kluba nezavisnih slovenačkih likovnih umetnika (S. Kregar, M. Sedej, F. Mihelić, Z. Mušič, M. Pregelj, N. Pirnat i dr.), Celje, Celjski dom, februar; Zagreb, Umjetnički paviljon, septembar; Ljubljana, Jakopičev paviljon, 20. oktobar — 10. novembar.

Marijan Detoni, samostalna izložba, Zagreb, 3—31. mart.

Vojo Dimitrijević — Danijel Ozmo, zajednička izložba, Beograd, Paviljon Cvijete Zuzorić (Mala sala), 25. april — 9. maj.

XII prolećna izložba jugoslovenskih umetnika (Đ. A. Kun, B. Baruh, N. Martinoski, M. Pijade, B. Stojanović, N. Živanović), Beograd, Umetnički paviljon, 19. maj — 10. jun.

Izložba slika (V. Dimitrijević, D. Ozmo i dr.), Sarajevo, Sokolski dom, oktobar.

F. Mraz, samostalna izložba, Zagreb, Umjetnički paviljon, 2—14. decembar.

Pivo Karamatijević, samostalna izložba, Skoplje, februar.

Radmila Panić—Matić

1941.

I partizanski slikarski atelje, Užice (Dragoljub Vuksanović, Pivo Karamatijević, Bora Baruh).

Izložba povodom 24-godišnjice oktobarske revolucije, Užice.

1941—1942.

U okupiranom Karlovcu Marijan Detoni stvara mape: „Mapa U“ i „Plodovi uzbuđenja“.

1942.

Izložba antifašističkog plakata, Foča, selo Grandići.

1942—1944.

Pri Agitpropu Vrhovnog štaba NOV i POJ u istočnoj Bosni (Drinići, Bihac, Petrovac, Drvar), povremeno rade i umetnici Pivo Karamatijević, Vojo Dimitrijević, Ismet Mujezinović, Đuro Tiljak, Marijan Detoni.

1943.

Centralna tehnika „Urška“ na Kočevskom Rogu: stalni ilustrator Ive Šubic, jedno vreme Dore Klemenčić-Maj.

Ilegalna izložba slika i kipova, Split.

Pri Agitpropu CK KP Hrvatske u Otočcu rade: Franjo Mraz, Ivo Rein, Vilim Čerić i dr.

Izložba umetničkih slika, fotografija, štampe iz NOB-a, Otočac, Senj, Crikvenica i Novi.

1944.

Povodom II zasedanja AVNOJ-a deluje grupa umetnika u Jajcu: Đorđe Andrejević-Kun, Antun Augustinčić, Božidar Jakac i Jozo Janda.

1943—1944.

Pri Kulturno-umjetničkom odsjeku ZAVNOH-e, Otočac, rade: Marijan Detoni, Vanja Radauš, Petar Šimaga, Nikola Reiser, Edo Murtić, Oskar Herman.

1944.

Grafički atelje Centralne tehnike CK KP Slovenije, Črnošnjice: Ive Šubic, Vito Globočnik, Ivan Seljak—Čopič, Vanja Turk, Alenka Gerlovič, Lojze Lavrič, Vlado Jordan, Dušan Petrič, Milena Dolgan.

France Mihelić — Nikolaj Pirnat: mapa linoreza „Naša borba“.

Dore Klemenčić-Maj: mapa linoreza „V imenu Kristusovih ran“.

Nikolaj Pirnat: mapa linoreza „Domovi, ječe, gozdovi“.

Zlatko Prica — Edo Murtić: litografske ilustracije za poemu „Jama“.

Zlatko Prica — Edo Murtić: mapa linoreza „Grafika“.

Vojo Dimitrijević: mapa linoreza „Grafika“.

I kongres kulturnih radnika Slovenije, Semič.

Izložba Božidara Jakca, Semič.

Izložba Dore Klemenčića-Maja, Dobindol.

Izložba Dore Klemenčića-Maja, Čepovan.

Izložba Ivana Čarga, S. Maria di Leuca.

I kongres kulturnih radnika Hrvatske, Topusko.

Izložba slika i grafike, Topusko.

Izložba crteža i fotografije iz NOB-a, Hvar.

Borbom i radom, El Šat (zbg).

1944.

Izložba jugoslovenske narodne umetnosti i zanatstva, Kairo, Aleksandrija (zbg).

Kolonija umetnika partizana, Cozzano (Marijan Detoni, Đuro Tiljak, Oton Postružnik, Adelina Vlajnić, Živojin Vlajnić, Marin Studin, Đorđe Andrejević-Kun, Oskar Herman, Stela Skopal).

1945.

France Mihelić: mapa linoreza „Krvava bratovščina“.

Vanja Radauš: mapa linoreza „Mi pantimo“.

Vito Globočnik: mapa linoreza „Herrenvolk“.

Nada Šuica

1944—1946.

Osnivanje umetničkih udruženja: 1944, Beograd: Udruženje likovnih umetnika Srbije — ULUS (reorganizovano 1945); 1945, Zagreb: Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske — ULUH; 1945, Ljubljana: Društvo slovenskih upodabljaljajočih umetnikov — DSUU (reorganizovano 1946); 1945, Skopje: Društvo na likovnite umetnici na Makedonija — DLUM; 1945, Sarajevo: Udruženje likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine — ULUBiH; 1946, Cetinje: Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore — ULUCG.

1944—1945.

Izložba Udruženja likovnih umetnika Srbije u korist ranjenih boraca, Beograd, Umetnički paviljon, 24. decembar 1944 — 10. januar 1945; napad dr Sretena Marića u „Politici“ (6, 7. i 8. I 1945).

Izložba umjetnika partizana: Split, srednja palata na Botičevoj poljani, 23. decembar 1944 — 10. januar 1945; Dubrovnik, Radnički dom, 2—12. februar; Šibenik, Dvorana jedinstvene narodnooslobodilačke fronte, 4—11. mart; Zadar, Gradska čitaonica, 27. mart — 2. april 1945.

Petar Lubarda radi kompoziciju *Patnje naroda*; izlaže je na I izložbi ULUS-a 1945.

1945—1950.

Izložbe udruženja — ULUS: 1945 (I i II), 1946 (III), 1947 (IV i V), 1948 (VI i VII), 1949 (VIII) i 1950 (IX i X); ULUH: 1946 (I), 1947 (II), 1947/48 (III), 1948 (IV), 1949 (V) i 1950 (VI); DSUU: 1946 (I), 1948 (II) i 1950 (III); ULUBiH: 1945 (I), 1946 (II i III), 1947 (IV), 1948 (V i VI), 1949 (VII) i 1950 (VIII i IX); ULUCG: 1946 (I), 1948 (II i III), 1949 (IV) i 1950 (V); DLUM: 1945 (I), 1946 (II), 1947/48 (III), 1949 (IV) i 1950 (V); Prvomajske izložbe ULUH-a — Podružnice za Dalmaciju, Split: 1946 (I), 1947 (II), 1948 (III), 1949 (IV) i 1950 (V); izložbe članova Pododbora DSUU-a, Maribor: 1946, 1947, 1948, 1949 i 1950; izložbe vojvodanskih likovnih umetnika, Novi Sad: 1948, 1949 i 1950.

1945.

Druga partizanska izložba na oslobođenoj teritoriji (sa radovima slovenačkih umetnika — partizana nastalim tokom 1943—1944. godine), Černomelj, Hotelska sala, 14—24. januar.

Komemorativna izložba umetnika poginulih u NOB-u (Bora Baruh, Danijel Ozmo, Jurica Ribar, Stipe Pečić, Bogdan Šuput), Beograd, Umetnički paviljon, 2. mart — 5. april.

Izložba umjetnika partizana (Hrvatske): Zagreb, Umetnički paviljon, 20. jun. — 20. jul; Rijeka, zgrada bivše Hrvatske čitaonice na Korzu, 7—19. avgust; Ljubljana, Jakopičev paviljon, 26. avgust — 5. septembar.

Izložba slovenačkih umetnika partizana: Ljubljana, Jakopičev paviljon, 21. jul — 19. avgust; Zagreb, Moderna galerija JAZU, 16. septembar — 3. oktobar.

Izložba slovenačkih primorskih umetnika: Trst, Galerija na Korzu, avgust; Gorica, avgust.

Tršćanski umetnici (izložba radova 13 umetnika slovenačke i italijanske narodnosti iz Trsta), Ljubljana, Jakopičev paviljon, septembar.

Izložba vojvodanskih likovnih umetnika (prva posleratna izložba u Vojvodini), Petrovgrad (Zrenjanin), Gradski muzej, septembar; dodeljene prve nagrade: Milanu Konjoviću (*Proslava Oktobarske revolucije u Somboru*) i Ivanu Radoviću (*Ovuda su prošli Nemci*).

Prva samostalna izložba u Zagrebu posle rata: Grga Antunac i Frano Šimunović, zajednička izložba slika, grafike i plastike, Zagreb, Umetnički paviljon, 16. septembar — 7. oktobar.

Poljoprivreda i likovna umjetnost (M. Kraljević, M. Detoni, F. Mraz, K. Hegedušić, I. Režek, I. Generalić, V. Parać, Đ. Tiljak, J. Pavlovec, O. Herman, J. Zorman, V. Grdan, Z. Šulentić, F. Šimunović, R. Frangeš, V. Bakić i T. Krizman), Zagreb, Salon Ullrich, 1—7. oktobar.

Prva posleratna izložba karikatura *Nema povratka na staro*, Split, Etnografski muzej, 20—26. oktobar.

Prva individualna izložba u Ljubljani posle rata: Tone Kralj, samostalna izložba, Ljubljana, oktobar.

Otvorena zbirka slika Pavla Beljanskog u Gradskom muzeju u Somboru (oktobar); napad na Konjovića, zbirku i katalog sa pregledom zbirke Janoša Hercega u Letopisu Matice srpske (1946, br. 1—2).

Za slobodu pali umetnici (Hinko Smrekar, Franjo Golob, Lojze Šušmelj, Janez Weiss-Belač i Milena Dolgan), Ljubljana, Jakopičev paviljon, decembar.

1946.

Zagreb, januar: inicijativni sastanak predstavnika republičkih udruženja za osnivanje Saveza likovnih umetnika Jugoslavije (SLUJ) i održavanje I kongresa 1947, u Zagrebu.

Prva individualna izložba u Zagrebu posle rata: Oton Postružnik, izložba slika i grafike, Zagreb, Salon Ullrich, 6—21. april.

Petar Šimaga-Šumski, izložba crteža *Dojmovi iz NOB-a*, Zagreb, Moderna galerija JAZU, 6—20. maj.

Prva samostalna izložba u Beogradu posle rata: Stojan Trumić i Milan Besarabić, izložba slika i skulptura, Beograd, Umetnički paviljon, 14. maj — 1. jun.

Prva izložba grupe profesionalnih likovnih umjetnika (K. Angeli Radovani, V. Bakić, F. Bulić, M. Erlich-Tompa, V. Gecan, O. Gliha, K. Kantoci, A. Kinert, O. Postružnik, I. Režek, G. Stupica, I. Šeremet, V. Šeferov, F. Šimunović i dr.), Zagreb, Moderna galerija JAZU, 30. jun — 21. jul.

Izložba Šestorice (F. Mraz, N. Reiser, V. Rukljač, O. Herman, S. Skopal i Z. Prica), Zagreb, Umetnički paviljon, 25. avgust — 15. septembar. Beograd, novembar: I kongres Saveza književnika Jugoslavije; referat Radovana Zogovića „O našoj književnosti, njenom položaju i njenim zadacima danas“.

Marijan Detoni završava kompoziciju *Prelaz preko Neretve*; izlaže je na izložbi Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka, 1946—48; slika dobija I nagradu za slikarstvo Vlade FNRJ za 1947.

1946—1948.

Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka: Beograd, Umetnički muzej (bivši Muzej Kneza Pavla), 29. septembar — 29. oktobar 1946; Zagreb, Umetnički paviljon i Moderna galerija JAZU, 5. januar — 10. februar 1947; Ljubljana, Narodna galerija, 16. mart — 20. april 1947; Moskva, Državni muzej likovnih umetnosti Puškin, 12. jun — 7. jul 1947; Lenjingrad, Ermitaž, 11. avgust — 14. septembar 1947; Bratislava, Narodni muzej, 23. novembar — 15. decembar 1947; Prag, Prostorije društva Manes, 15. januar — 15. februar 1948; Varšava, Muzeum Narodowe, mart 1948; Krakov (nešto smanjenja izložba), 1948 i Budimpešta, 1948.

1946—1950.

Putujuće izložbe udruženja: 1946, prve putujuće izložbe DSUU-a (Kamnik, Tržič, Stari trg, Guštanj, Mežice, Jesenice, Trbovlje, Zagorje, Ribnica, Cerknica, Rakek, Logatec, Novo Mesto, Sv. Petar na Krasu, Ilirska Bistrica, Idrija, Tolmin, Sv. Lucija i Vipava); 1948, prva putujuća izložba ULUS-a (Smederevo, Požarevac, Kragujevac, Svetozarevo, Paraćin, Niš, Zaječar, Negotin, Pirot, Leskovac, Vranje, Priština i Kosovska Mitrovica); 1950, prva putujuća izložba ULUH-a (Varaždin, Karlovac, Sisak).

1946—1947.

Posmrtna izložba slika i grafike Vita Globočnika, Ljubljana, Jakopičev paviljon, 15. decembar 1946 — 2. januar 1947.

1947.

Izložba sovjetskih slikara (Aleksandar Gerasimov, Sergije Gerasimov, Aleksandar Dejneka i Arkadije Plastov): Beograd, Umetnički paviljon, septembar; Zagreb, Umetnički paviljon, oktobar; Ljubljana, Moderna galerija, novembar i Novi Sad, Galerija Matice srpske, decembar.

Prva individualna izložba u Beogradu posle rata: Milan Konjović, izložba slika, Beograd, Umetnički paviljon, 9—20. oktobar.

Izgradnja omladinske pruge Šamac—Sarajevo; nastaju dela na tu temu. Slikarski radovi s omladinske pruge (Šamac—Sarajevo), Sarajevo, 16—26. novembar.

Zagreb, 3—5. decembar: predkongresna konferencija Inicijativnog odbora; 6—7. decembar, Dom Kulture „Vladimir Nazor“: Prvi, osnivački, kongres SLUJ-a; referati Đ. Andrejevića-Kuna („O mogućnostima, zadacima i perspektivama naše likovne umetnosti“) i Đ. Tiljka („O zadacima Udruženja likovnih umetnika“); donet Statut Saveza i izabrana nova Uprava: A. Augustinčić (predsednik), B. Jakac i M. Čelebonović (potpredsednici), B. Šotra (sekretar), V. Dimitrijević, N. Martinoski i P. Lubarda (članovi Predsedništva); u vreme osnivanja SLUJ ima 358 članova zajedno sa sekcijom primenjenih umetnosti, do 1950. broj se povećava na 438 članova.

1946/47. Đurđe Teodorović završava kompoziciju *U svitanje*; izlaže je na V izložbi ULUS-a 1947; slika dobija nagradu za slikarstvo Komiteta za kulturu i umetnost Vlade FNRJ za 1948.

Milan Konjović slika *Izgradnju mosta u Bogojevu I*; na II izložbi vojvodanskih umetnika 1948. u Novom Sadu slika postaje predmet napada Jovana Popovića u „Slobodnoj Vojvodini“ (20. IV 1948) i Branka Šotre u „Književnim novinama“ (20. IV 1948).

Grupa mladih beogradskih slikara napušta Beograd i odlazi u Zadar gde nezvanično formira tzv. Zadarsku grupu (Bata Mihailović, Mića Popović, Petar Omčikus, Ljubinka Jovanović, Vera Božičković, Kosara Bokšan i dr.).

Vlada FNRJ donosi Uredbu o osnivanju i radu državnih majstorskih radionica likovne umetnosti na teritoriji FNR Jugoslavije; na osnovu Uredbe, Komitet za kulturu i umetnost pri Vladi FNRJ donosi rešenje o dodeljivanju zvanja majstora-slikara Krsti Hegedušiću, Đordu Andrejeviću-Kunu i Milu Milunoviću i zvanja majstora-vajara Antunu Augustinčiću, Borisu Kalinu, Vanji Radaušu i Tomi Rosandiću.

1948.

Rezolucija Informbiroa i pisma od 27. marta, 4. i 22. maja upućena CK KP Jugoslavije.

V kongres KP Jugoslavije; referat Milovana Đilasa o posleratnoj delatnosti Partije na pokretanju književnog i umetničkog života; reč u diskusiji Radovana Zogovića o jednoj strani borbe za novu socijalističku kulturu i umetnost.

Izložba jugoslovenske karikature, Beograd, Umetnički paviljon, maj. Savremena jugoslovenska skulptura i grafika, Beograd, Umetnički paviljon, avgust.

Edo Murtić—Zlatko Prica—Nikola Reiser, zajednička izložba slika, Zagreb, Salon Likum, 13—23. novembar.

Oton Postružnik, Izložba crteža, Zagreb, Salon Likum, 26. novembar — 8. decembar.

Brežnice, Izložba slovenačkih impresionista (organizator Fran Stiplovšek). Počinje izgradnja Novog Beograda; nastaju dela na tu temu.

Boža Ilić izlaže veliku kompoziciju *Sondiranje terena na Novom Beogradu* na VII izložbi ULUS-a 1948. i I izložbi SLUJ-a 1949; slika dobija I nagradu za slikarstvo Vlade FNRJ za 1949.

Đorđe Andrejević-Kun izlaže kompoziciju *Svedoci užasa* na VII izložbi ULUS-a 1948. i I izložbi SLUJ-a 1949; slika dobija I nagradu za slikarstvo Vlade FNRJ za 1949.

France Mihelič radi kompoziciju *Partizanski logor*; slika dobija II nagradu za slikarstvo Vlade FNRJ za 1949; izlaže je na III izložbi DSUU-a 1950.

Frano Šimunović izlaže *Partizansku kolonu* na IV izložbi ULUH-a 1948. i I izložbi SLUJ-a 1949; slika dobija II nagradu za slikarstvo Vlade FNRJ za 1949.

1949.

I izložba Saveza likovnih umetnika FNR Jugoslavije (povodom 100-godišnjice Prešernove smrti): Ljubljana, Moderna galerija, februar; Zagreb, Umjetnički paviljon, mart—april; Beograd, Umetnički paviljon, maj (predgovor).

Slovenački impresionisti, Ljubljana, Moderna galerija, maj.

Božidar Jakac, retrospektivna izložba povodom 50-godišnjice života i 30-godišnjice rada (sa 480 radova), Ljubljana, Moderna galerija, jul.

Likovni radovi iz NOB (u čast osam godina ustanka), Zagreb, Salon ULUH, 27. jul — 3. avgust.

Franjo Mraz, izložba slika, Zagreb, Salon Likum, 6—27. novembar.

Gojmir Anton Kos i France Pavlovec, zajednička izložba izabranih dela, Ljubljana, Moderna galerija, decembar.

Ismet Mujezinović izlaže kompoziciju *Prelaz preko Neretve* na VII izložbi ULUBiH-a; slika dobija I nagradu za slikarstvo Vlade FNRJ za 1949.

Slavko Pengov dobija I nagradu za slikarstvo Vlade FNRJ za 1949. za freske u CK KP Jugoslavije u Beogradu.

SLUJ pokreće časopis za likovnu umetnost „Umetnost“; izašla tri broja: 1949, 1950. i 1951.

Govor Edvarda Kardelja na Slovenskoj akademiji nauka i umetnosti u Ljubljani (12. decembra).

Zagreb, 26—29. decembar: II kongres Saveza književnika Jugoslavije; referat Petra Šegedina.

1950.

Odluka i Rezolucija III plenuma CK KP Jugoslavije (januar).

Izložba slovenačkih slikara i grafičara, Trst, januar.

Beograd, 5—6. maj, Kolarčev narodni univerzitet: II kongres SLUJ-a; referat sekretara B. Šotre o radu Saveza između dva kongresa; izabrana nova Uprava: B. Jakac (predsednik), M. Detoni i M. Čelebonović (potpredsednici), S. Stojanović (sekretar).

Izložba slikarskih i grafičkih radova tršćanskih umetnika (A. Černigoj, L. Spacal, J. Cesar, A. Lukežič, R. Hlavati, B. Grom i R. Saksida), Ljubljana, Moderna galerija, 4—30. jun.

Prvi put posle rata Jugoslavija šalje svoje predstavnike na XXV međunarodni Bijenale u Veneciji (slikari G. A. Kos, P. Lubarda, B. Ilić i I. Mujezinović i vajari A. Augustinčić, F. Kršinić, V. Radauš, V. Bakić i K. A. Radovani), 8. jun — 14. oktobar.

Savremena jugoslovenska grafika, Ljubljana, Moderna galerija, 18. jun — 9. jul.

Mića Popović, Izložba slika, Beograd, Umetnički paviljon, 24. septembar — 16. oktobar (predgovor autora).

Krajem godine u Beogradu pokrenut „Lik“, list za likovnu umetnost, kao organ ULUS-a (izašlo 5 brojeva).

Dragoslav Dordević

1. NADREALIZAM

a) Tekstovi nadrealista

Marko Ristić, *Nadrealizam*, SČ, 1924, br. 1, s. 13—15; André Breton, *Manifest nadrealizma* (ulomci). Preveo L(ujo) T(aler), Vj, 1926, knj. VI, br. 21, s. 347—348; Marko Ristić, *Bez mere*, Beograd, S. B. Cvijanović, 1928; Marko Ristić, *Marginalije*, LMS, 1929, knj. 319, sv. 2, s. 340—352; knj. 320, sv. 2, s. 205—219; knj. 321, sv. 1, s. 53—69; knj. 322, sv. 2, s. 184—196; Aleksandar Vučo, Đorđe Jovanović, Dušan Matić, Marko Ristić, „*Ko su trinaest nadrealista*“, Po, 1930, 14. IV; Oskar Davičo, Đorđe Jovanović, Đorđe Kostić, *Četiri strane*, plakat, Beograd, 1930; *Čeljust dialektike*. Anketa. (Učestvovali: Aleksandar Vučo, Oskar Davičo, Vane Živadinović-Bor, Živanović-Noe, Đorđe Jovanović, Đorđe Kostić, Dušan Matić, Branko Milovanović, Petar Popović i Marko Ristić), Nm, 1930, s. 2—24; Živanović-Noe, Arena. *To su razlozi zbog kojih sam ostavio slikarstvo kao takvo*, Nm, 1930, s. 65—67; Koča Popović, *Pohvala osrednjosti*, Nm, 1930, s. 94—98; Dušan Matić, Marko Ristić, *Uzged budi rečeno*, Nm, 1930, s. 117—136; Davičo, Kostić, Matić, *Deklanširanje morala*, NDIO, 1931, br. 1, s. 1—6; Petar Popović, *Odgovor „Stožeru“*. *Otvoreno pismo Janku Đonoviću*, NDIO, 1931, br. 1, s. 7; Đorđe Jovanović, *Sada i ovde*, NDIO, 1931, br. 1, s. 11—15; *21 april 1931 godine* (razgovor o individualizmu i odnosu jedinke sa društvom, učesnici: Đ. Jovanović, D. Matić, Đ. Kostić, O. Davičo, Živanović-Noe, K. Popović, Živadinović-Bor, P. Popović), NDIO, 1931, br. 1, s. 20—24. — Koča Popović i Marko Ristić, *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog*, Beograd, Nadrealistička izdanja, 1931. — *Pozicija nadrealizma* (Signatura Rerum). Nadrealistička izdanja, Beograd, 10. I 1931. (Zabranjeno i zaplenjeno. Integralni tekst objavljen na francuskom u časopisu *Le Surréalisme au service de la Révolution*, br. 3, s. 30—32, pod naslovom: *Belgrade, 23 décembre 1930*). — Marko Ristić, *Današnje postajanje nadrealizma u Francuskoj*, Sa, 1931, br. 16—18, s. 240—249. — V. Bor, *Za jednu autokritiku nadrealizma*, SŽ, 1931, br. 11, s. 304—309. — Uvodna beleška za br. 2 časopisa *Nadrealizam danas i ovde*, Beograd, januar 1932, s. 1. — Đorđe Jovanović — Vane Bor, *Nadrealizam danas*. Uvod u jednu generalnu analizu nadrealizma, NDIO, januar 1932, br. 2, s. 6—9. — Aleksandar Vučo, *O jednoj implicitnoj autokritici*, NDIO, januar 1932, br. 2, s. 9—12. — Vane Bor, *Nekoliko reči povodom „Nacrta za jednu fenomenologiju iracionalnog“*, NDIO, januar 1932, br. 2, s. 13—14. — Marko Ristić, *Protiv književnosti modernističke*, NDIO, januar 1932, br. 2, s. 42—46. — Milan Dedinac, Koča Popović, Marko Ristić, *Nerazumevanje dijalektike* (Metafizika I. Merina, Komitovanje S. Galogaže), NDIO, 1932, br. 3, s. 1—14. — Vane Bor, *Autokritički prilog izučavanju morala i poezije*, NDIO, 1932, br. 3, s. 45—48. — M(ar)ko R(istić), „*Afera Aragon*“, NDIO, 1932, br. 3, s. 50—51. — M. Ristić, *Odlomak o modernizmu i o iracionalizmu*, SŽ, 1932, br. 1, s. 13—19. — Davičo, Kostić, Matić, *Nadrealizam u društvenom procesu*, Nadrealistička izdanja, Beograd, 1932. — Vane Bor i Marko Ristić, *Anti-zid*. Prilog za pravilnije shvatanje nadrealizma, Nadrealistička izdanja, Beograd, 1932. — Vane Živadinović-Bor, „*Metafizika I. Merina*“, SŽ, 1932, br. 10—11, s. 310—314. — Marko Ristić, *Subjektivni podatci i njihov objektivni značaj za analizu društva*, Po, 6-7-8-9. I, 1934.

b) Ostala literatura o nadrealizmu

R(astko) P(etrović), *Živo stvaralaštvo i neposredni podaci podsvesti*, SČ, 1924, br. 3, s. 16. — Ivan Nevistić, *Svjetski pregled*. — 2. *Manifeste du Surréalisme*. Paris, Vj, 1925, knj. V, br. 1—2, s. 39—40. — —, *Manifest nadrealizma*. (Objaš-

njenje redakcije časopisa povodom publikovanja odlomaka Bretonovog *Manifesta nadrealizma*), Vj, 1926, knj. VI, br. 21, s. 360. — Ivan Nevistić, Milan Dedinac, *Javna ptica* (prikaz). (O nadrealizmu, povodom Ristićevog prikaza Dedinčeve poeme, objavljenog u „Vijencu“ pod naslovom *Objava poezije*), Vj, 1927, knj. VIII, br. 5, s. 119—120. — Valdemar Žorž, *Moderno slikarstvo u Francuskoj*, LMS, 1927, knj. 314, sv. 3, s. 347—348. — Josip Bogner, *Od ekspresionizma do nadrealizma*, Knj, 1929, br. 5, s. 166—172. — Risto Ratković, *Beogradski nadrealizam*, Zp, 1929, sv. 5, s. 261—268, i sv. 6, s. 321—328. — Aleksandar Ilić, „*Nemoguće*“, *nadrealizam i psihoanaliza*, ŽR, 1931, sv. 37, s. 13—19. — r, *Pozicija nadrealizma*. (Prikaz istoimene publikacije), LMS, 1931, knj. 327, sv. 1—2, s. 160—162. — V. B., *Nemogući nadrealistički almanah „Nemoguće“*, Ktk, 1930, sv. 1, s. 26—27. — Dr Mil. M. Milenković, *Dezagregacija i dekompozicija „Pozicije nadrealizma“*, Ktk, 1931, sv. 4, s. 151—152. — r, *Koča Popović i Marko Ristić — Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog* (prikaz), LMS, 1931, knj. 329, sv. 1—2, s. 146—149. — Tin Ujević, *Agupunktura — Nova poezija pred novom kritikom*, MBo, 1931, br. 6, s. 145—158. — Stanislav Vinaver, *Vitezi potsvesnog*, Po, 5. VII 1931. — R(isto) Ratković, „*Nadrealizam danas i ovde*“, (prikaz), MBo, 1931, br. 7—8, s. 206—207. — D-r Dušan Nedeljković, *Jedna himna imposibilističkoj filozofiji* (prikaz knjige Koče Popovića i Marka Ristića *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog*), SKG, 1931, br. 8, s. 634—637. — Tin Ujević, *Nadrealistički osvrti*, KKr, 1931, br. 10, s. 428—430. — M. D., *Ideološka previranja u redovima nadrealista*, Knj, 1931, br. 12, s. 503—504. — Miodrag Stajić, *Likvidacija nadrealizma* (objavljeno u knjizi *Marginalije*, Beograd, 1931, s. 46—51). — D. Simić, *Novi putevi nadrealista*, Li, 1932, br. 1, s. 46—47. — I. Merin, *Nešto o materijalizmu*, SŽ, 1932, br. 2, s. 55—60. — Mili-voje Ristić, *Socijalizam i nadrealizam*, KKr, 1932, br. 2, s. 143—146; br. 3, s. 210—213; br. 4, s. 294—297; br. 5, s. 373—374. — S. Galogaža, *Za likvidaciju nadrealizma*, Li, 1932, br. 2, s. 49—52. — Milovan Đilas, *Nove pozicije nadrealizma*, Rz, 1932, br. 3, s. 94—95. — Tin Ujević, *Prekretničke dialektičke metamorfoze nadrealizma*, KKr, 1932, br. 6, s. 459—465. — I. Merin, *Metafizika I. Merina i materijalizam nadrealista*, SŽ, 1932, br. 7—8, s. 201—208. — Bori-voje S. Stojković, *Povodom „Nadrealizam danas i ovde“*, ŽR, 1932, sv. 74, s. 1380—1384. — Krsto Hegedušić, *Problem umjetnosti kolektiva*, ASP, 1932, s. 78—82. — Milan V. Bogdanović, *Socijalizacija nadrealizma*, Po, 1932, 6. XI. — Dr Mili-voje Milenković, *Nadrealizam u svetlosti biologije ili Irealizam u jugoslovenskoj književnosti*, ŽR, 1934, sv. 116, s. 734—742; sv. 117, s. 795—809; sv. 118, s. 864—877; sv. 119, s. 928—943. — Tin Ujević, *Kod g. Andre Bretona. Razmišljanja o nadrealizmu kao životopisnom fragmentu*, Pre, 1934, sv. 131—132, s. 589—598. — Božo Lovrić, *Češki surrealisti*, Ob, 1936, I-IV (31-III), br. 76, s. 1. — Ilja Erenburg, *Nadrealisti*, AND, 1936, br. 2, s. 48—49. — Š. Vukanović, *O sudbini beogradskog nadrealizma*, A37, 1937, br. 1, s. 23—25. — A. Galin, (Grga Gamulin), *Naše retrospektive*, A37, 1937, br. 1, s. 6—9. — Matija Nenad, *Slikarstvo u čorsokaku*, ZŽ, 1937, br. 1, s. 3—41 i br. 4, s. 145—165. — Milovan Đilas, *Nepotrebne koncesije nadrealizmu*, ZŽ, 1937, br. 5—6, s. 239—245. — S. Rašić, *Između dva realizma*, UIK, 1939, br. 1—2, s. 38—39. — Đorđe Jovanović, *Aragon*, Nst, 1939, br. 17—18, s. 64—78. — Ognjen Prica, *Recepti, propisi, dogme*, Iz, 1939, br. 9, s. 451—456. — Miroslav Krleža, *Dijalektički Antibarbarus*, Pč, 1939, br. 8—9, s. 229—231. — Miodrag Kolarić, *Slikarstvo protesta i podsvesti*, KNo, 7. X 1954. — Miodrag Šijaković, *Dekadencija i nadrealizam*, Oml, 1, 11. i 25. V 1955. — Miodrag Šijaković, *Šta je nadrealizam*, NVe, 15. i 22. VII 1955. — Marko Ristić, *Annuae ili Istorija i poezija*, Del, 1956, br. 5—6, i br. 7, s. 908—938. — Radojica Tau-tović, *Intelektualna komedija u Stradiji ili Neostvarena sinteza poezije i nauke u nadrealizmu*, LMS,

1956, knj. 378, sv. 6, s. 503—520. — Zlatko Posavac, *Nadrealizam*, Ir, 1957, sv. 5, s. 401—422. — France Šijanec, *San i potsvest*. Savremeno jugoslovensko slikarstvo, izd. Jugoslavija, Beograd, 1957, s. 137—155. — Dragan Jeremić, *Nadrealizam*, Radnički univerzitet, Beograd, 1957. — Milkan Maslić, *Teorijski stavovi nadrealizma*, NT, 1958, br. 1, s. 66—100. — Fran Šijanec, *Surrealizem u Jugoslaviji*, NOB, 1958, br. 1—2, s. 28—36. — Milkan Maslić, *Suočavanje stavova* NT, 1958, br. 5, s. 764—786. — Aleksa Čelebonović, *Sedanje oblike nadrealizma u Beogradu*, LR, 1963, br. 7—8, s. 24—28. — Hanifa Kapidžić-Osmanagić, *Srpski nadrealizam i njegovi odnosi sa francuskim nadrealizmom*, Izd. Svjetlost, Sarajevo, 1966. — Branimir Donat, *Neimenovana prisutnost*, Del, 1967, br. 1, s. 54—69. — Miroslav Egerić, „*Socijalizacija*“ nadrealizma, Del, 1967, br. 1, s. 70—83. — Marko Ristić, *12c* (XIV nastavak). (*Posle smrti Milana Dedinca i André Bretona.*) Forum, Zagreb, 1967, br. 1—2, s. 5—49. — Zvonimir Mrkonjić, *Prisutnost nadrealizma: Od geste do nove figuracije*, ŽU, 1967, br. 3—4, s. 3—15. — Aleksander Bassin, *Odjek i moment. Nadrealističke tendencije u slovenskom slikarstvu i grafici*, ŽU, 1967, br. 3—4, s. 59—68. — Igor Zidić, *Nadrealizam i hrvatsko slikarstvo*, Kl, 1968, br. 1—2, s. 79—96, (poglavlja I i II) i ŽU, 1967, br. 3—4, s. 17—56, (poglavlja III i IV). — Miodrag B. Protić, *Srpski nadrealizam i slikarstvo*, Del, 1968, br. 2, s. 113—145.

2. UMETNOST SOCIJALNIH TENDENCIJA IZMEĐU DVA RATA

a) Opšti deo

Miroslav Krileža, *VI. izložba hrvatskog Proletnog salona*, Pl, 1919, br. 12, s. 244—247. — A. Lunarski, *Proletkult*, Ze, 1921, br. 1, s. 11—12; br. 2, s. 13—14. — Miroslav Krileža, *O njemačkom slikaru G. Groszu*, Ob, 1926, 29. VI. — Moni de Buli, *Poezija i radnička klasa*, NI, 1927, s. 12—13. — Risto Ratković, *Duh socijalnog materijalizma*, NI, 1927, s. 27—31. — A. Vidaković, *Boljševizam u očima zapada*, SKG, 1927, knj. XXII, br. 1, str. 61—62. — O 26. izložbi *Proletnog salona*, Kri, 1928, br. 1, s. 31. — Ka Mesarić, *Klasna svijest kod umjetnika*, Kri, 1928, br. 2, s. 42—43. — Vjačeslav Polonski, *A. Bogdanov i proleterska kultura*, Kri, 1928, br. 6—7, s. 154—155. — L. Mrzel, *Umetnička matica*, En 1928, br. 42, s. 1. — O. Biha, *Povodom jedne umetničke izložbe u Beogradu*, NLT, 1929, br. 2, s. 56—57. — Lj(ubo) B(abić), *Uz slike Krste Hegedušića*, Ob, 1929, 6. III. — Bratko Kreft, *Fragmenti iz Slovenije*, NLT, 1929, br. 7—8, s. 179—182. — Ferdo Delak, *Slovenačka umetnička avangarda*, NLT, 1929, br. 7—8, s. 209—219. — O zagrebačkom likovnom životu, NLT, 1929, br. 7—8, s. 217. — Mirko Kus-Nikolajev, *Ljubo Babić i hrvatska moderna umjetnost*, SM, 1930, br. 5, s. 79—80. — Umetnik v sodobnosti (povodom članka S. Stojanovića „Savremeni izraz u umetnosti“), Js, 1930, 20. VII. — Rude Ivanović, *Osvrt na stanje naše likovne umjetnosti*, Knj, 1930, br. 10, s. 477—478. — Miha Maleš, *Predgovor kataloga razstave sodobne grafike*, Ljubljana, 1930, maj. — Mihajlo Rajković, *Proleterska umjetnost*, Sng, 1931, br. 1, s. 10. — I. Merin, *Treća proletnja izložba jugoslovenskih umjetnika*, Sž, 1931, br. 6, s. 190—192. — Mih. Rajković, *U odbranu umjetnosti*, Sng, 1931, br. 8, s. 119. — I. Merin, *Između izložbe i izloga*, Sž, 1931, br. 11, s. 309—310. — Bratko Kreft, *Položaj likovnih umjetnika u Sloveniji*, Sž, 1931, br. 12, s. 355—356. — Anton Ocvirk, *Življenje in umetnost*, LZ, 1931, god. LI, s. 108—112. — Ivo Grohar, *Slovenska kulturna filozofija*, LZ,

1931, god. LI, s. 136—142. — Anton Ocvirk, *Slovenski kulturni problemi I, II, LZ*, god. LI, 1931, s. 241—248 i s. 321—327. — Rajko Ložar, *Razstava sodobne nemške likovne umetnosti in arhitekture*, DS, 1931, god. 44, s. 285. — Rajko Ložar, *Umetniška razstava Toneta Kralja*, DS, 1931, god. 44, s. 288. — Rajko Ložar, *Kulturni problemi slovenačke umetnosti*, DS, 1931, god. 44, s. 417—432. — Jovan Popović, *Za koga radi književnik*, Li, 1932, br. 1, s. 12—15. — Umetnost Käthe Kollwitz i tendenciozna umjetnost, StN, 1932, 26. III. — Na sredini belog plana — prikačena stara cokula, Po, 25. IV 1932. — Dragan Aleksić, *Otvoranje izložbe slika g. g. Staše Beložanskog i Mirka Kujačića*, Vr, 1932, 25. IV. — (Nenad) Jovanović, *Likovna umjetnost u Beogradu. Povodom svoje izložbe, slikar Mirko Kujačić izdaje manifest*, No, 1932, 30. IV. — Milovan Đilas, *Pismo*, KKG, 1932, br. 2—4, s. 56—59. — Đuro Tiljak, *Izložba Georga Grosza u Zagrebu*, Li, 1932, br. 5—6, s. 202—206. — Ivo Hühn, *Smisao savremenog slikarstva*, SSp, 1932, br. 5—6, s. 76—78. — H (Ivo Hergešić), *Socijalni rad naših likovnih umjetnika*, JL, 1932, 2. VI. — M. Kujačić, *Crno gorski umetnici u likovnoj revoluciji od rata do danas*, Rz, 1932, br. 1, s. 30—31. — Mirko Kujačić, *IV proletnja izložba jugoslovenskih umjetnika u Beogradu*, Rz, 1932, br. 3, s. 97—98. — Branko D. Lazarević, *Umetnost u znaku progressa*, SM, 1932, br. 11—12, s. 139—141. — France Kralj, *Opomba k slovenski likovno-umetniški kritiki*, LZ, 1932, god. LII, s. 8—13. — France Stele, *Sodobna slovenska umetnost*, Dijaški koledar slovenske dijaške zveze za šolsko leto, Ljubljana, 1932/33, s. 81—85. — Dimitrije Dankov, *Povodom izložbe „najmlađih“ slikara*, Sž, 1933, br. 3, s. 136. — Miloje Čipić, *Beogradsko slikarstvo*, Vlj, 1933, br. 5—6, s. 209—218. — Zlatko Cestin, *Nauka i umetnost u društvenom procesu*, Ot, 1933, br. 7—9, s. 75—76. — Ivan Grohar, *O filozofiji in aktualnosti socijalnih vprašanj I, II*, LZ, 1933, god. LIII, knj. VI, s. 361—366; knj. VII—VIII, s. 469—477. — Dr. Milan Brdarić, *Nekoliko grešaka protivnika dialektičkog materijalizma*. (O falsifikovanju marksovih pogleda na slikarstvo.) Sž, 1934, br. 7—8, s. 245—249. — Nikolaj Buharin, *O poeziji i socijalističkom realizmu*, Sž, 1934, br. 9—10, s. 307—311. — B(ratko) K(reft), *Ob dveih razstavah*, Kžv, 1934, br. 10, s. 368—372. — B(ratko) K(reft), *Ob Detonijevi mapi*, Kžv, 1934, br. 11—12, s. 422—428. — Vuk Perović, *Za kakvu umjetnost*, Gt, 1934, br. 2, s. 1—5. — V. Svečnjak, *Savremena socijalna grafika*, Sž, 1935, br. 1, s. 8—14. — R. Simeon, *Borba protiv umjetnosti*, KG, 1935, br. 1, s. 1—2. — M. R., „*Književni glas*“ R. Simeona (prikaz časopisa „*Književni glas*“; polemika o socijalnoj funkciji umetnosti), Pd, 1935, 1. V. — Izložba „*Slovensko lika*“. France Kralj, Stiplošek Franjo, Vidmar Drago i Vidmar Nande iznose prvi put pred zagrebačku publiku svoje radove, NO, 1935, 16. VI. — *vis, Uspjeh izložbe „Slovensko lika“*, No, 1935, 22. VI. — Rade Drainac, *O dvojici slikara na jesenjoj izložbi*, Pra, 13. XI 1935. — Ž. N. (Radojica Živanović-Noe), *Vajarstvo i grafika na osmoj jesenjoj izložbi beogradskih umjetnika*, Po, 1935, 17. XI. — V. Breznac, *Govor slika*, Stv, 1935, br. 1, s. 1—2. — Bratko Kreft, *O novoj umjetnosti*, DiL, 1935, br. 1, s. 9—12. — Miroslav Krileža, *O tendenciji u umjetnosti*, Naš kalendar (za 1936), Zagreb, s. 72—75. — Josip Berković, *Julije Tomić: Iz naših dana* (prikaz mape crteža i linoreza s predgovorom), SPg, 1936, br. 1, s. 25—26. — Živanović-Noe, *Napredna umetnost*, NST, 1936, sv. 1—2, s. 100—102. — Mladen Vež, *Seljaci-slikari*, KG, 1936, br. 3—4, s. 25—27. — Dr. M. S., *Problemi likovne umjetnosti*, KS, 1936, br. 5, s. 171—178. — Hrvatski slikari-seljaci (uz izložbu I. Generalića i F. Mraza), Ob, 1936, 30 (29). V. — Stojan Trumić, *O socijalnom slikarstvu*, Pre, 1936, sv. 151—152, s. 417—419. — Ante Marić, *Socijalna umjetnost*, Ja, 1936, br. 37, s. 809—811. — Ante Marić, *Savremena seljačka umjetnost*, Ja, 1936, s. 907—910. — *Tridesetorica beogradskih*

umetnika objašnjavaju razlog bojkota „Cvijete Zuzorić“, Po, 1936, 26. XI. — *Hrvatska grafika danas*. Sa Predgovorom Zdenka Vojnovića, Zagreb, 1936, biblioteka „ARS“. — Ž. Vukadinović, *Socijalizacija umetnosti*, Po, 1937, 6-7-8-9. I. — Safet Krupić, *Problem umjetničke kritike*, A37, 1937, br. 1, s. 3—6. — A. Galin (Grga Gamulin), *Naše retrospektive*, A37, 1937, br. 1, s. 6—9. — Zdenko Vojnović, *Profil jedne likovne sezone, Oktobar—Decembar 1936 u Zagrebu*, A37, 1937, br. 1, s. 17—19. — Cvito Fisković, *Izložba „Grupe hrvatskih slikara“ u Splitu*, Ob, 1937, 12 (11). II. — *Izložba „Grupe hrvatskih naprednih umjetnika“ u Splitu od 1—20 II 1937*. Salon Galić, A37, 1937, br. 3—4, s. 80—82. — *Savremena likovna umjetnost. Uvodna riječ slikara V. Svečnjaka kojom je otvorio izložbu u Galičevom salonu u Splitu*, ND, 3. II 1937. — Ivan Generalić, *Kako sam počeo slikati... Uz II. samostalnu izložbu hrvatskih seljaka slikara održanu u Karlovcu u martu 1937*, A37, br. 3—4, s. 104. — Zem., *Naša savremena grafika*, No, uskrs 1937. — Božo Lovrić, *Izložba u Pragu*, Ob, 1937, 30. (29). (U Obzoru od 5 (4) V 1937. Krsto Hegedušić je objavio ispravku ovog članka Bože Lovrića). — *Iz umjetničkog svijeta*. „*Prager presse*“ o Izložbi Hegedušić—Dobrović, Ob, 1937, 6 (5). V. — Zem., *Napredna umjetnost u Čehoslovačkoj i naša izložba u Pragu. Kako su naši slikari primljeni u Čehoslovačkoj*. *Savremena umjetnička gibanja*, No, 1937, 13. VI. — *Glasovi čehoslovačke štampe o izložbi hrvatskih slikara u Pragu*, NRČ, 1937, 13. V. — Ured., *Izložba hrvatskih naprednih umjetnika u Splitu*, KHO, 1937, br. 4—6, s. 103—104. — Ž(ivanović) N(oe), *Karakteristične i značajne pojave na prvj izložbi nezavisnih umjetnika*, NST, 1937, br. 5—6, s. 90—94. — P. Križanić, *Dve prolećne izložbe u Beogradu*, Po, 1937, 6. VI. — Branko Teodosić, *Umetnost i društvo* (povodom beogradske izložbe savremene danske umetnosti), Pre, 1937, sv. 162, s. 368—373. — Fran Šijanec, *Razstava Kluba Neodvisnih*, Ju, 1937, 21. IX. — Mikuž Stane, *Razstava kluba „Neodvisnih“ slovenskih likovnih umetnikov*, Slo, 1937, 25 i 26. IX. — Matija Nenad, *Slikarstvo u čorsokaku*, ZŽ, 1937, br. 1, s. 30—41, i br. 4, s. 145—165. — B. K., *Izložba skupine hrvatskih slikara u Pragu*, KHO, 1937, br. 10—12, s. 194—196. — *Agresivnost naših „l'art pour l'artista“ ili šta nam pričaju platna naših „umjetnika“*, NRČ, 1937, 9. XII. — M. M., *Jesenja izložba U. L. U. — otvorena je u Beogradu 25. decembra, bez učešća hrvatskih i slovenačkih naprednih umjetnika!*, NRČ, 1937, 30. XII. — Jovan Popović, *Predgovor za mapu drvoreza „Krvavo zlato“ od Đorda Andrejevića-Kuna*, St, Bečej, 1937. — Branko Lazarević, *Socijalno u umetnosti*, XXV, 1938, br. 8, s. 321—323. — S. Račić, *Seljaci slikaju selo*, NST, 1938, sv. 13—14, s. 149—152. — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava na velesajmu*, Slo, 1938, 11. IX. — Dr Dušan Nedeljković, *Stvaralački stav novog realizma*, Pre, 1938, sv. 177, s. 572—583. — Milica Đurić-Topalović, *Tri radnika-umjetnika*, RN, 1938, 23. IX. — *On govori o Marksu, divi se Pikasu ali — nije organizovan*, RN, 1938, 23. XII. — Fran Šijanec, *Prva reprezentativna razstava slovenskih likovnih umetnikov v Mariboru*, Oz, 1938, s. 253—262. — R., *Salon nezavisnih umjetnika*, RN, 1939, 6. I. — Ivo Grahor, *Ob prelazu Evrope* (iz rukopisa Kulturna filozofija), Z39, 1939, br. 1, s. 5—18. — Tone Seljač, *Imena s posljednjih razstav slovenske likovne umetnosti* (France Mihelič, Drago i Nande Vidmar, Maksim Sedej, B. Jakac), Z39, 1939, br. 1, s. 155—158. — Ljubo Babić, *Pola vijeka hrvatske umjetnosti*, Pč, 1939, br. 1—2, s. 50—62. — Eli Finci, *Beda i pobjeda savremene poezije*, UIK, 1939, br. 1—2, s. 30—35. — S. Rašić, *Između dva realizma*, UIK, 1939, br. 1—2, s. 36—45. — Kompraičkosi. *UIK*, Beograd, 1939, br. 1—2, s. 81—82. — K. Racin, *Blazirane gluposti o osmehu Mona Lize*, UIK, 1939, br. 1—2, s. 88—90. — S. Rašić, *Stvarnost bez slikara*, UIK, 1939, br. 3, s. 172—174. — R. Zogović, *Odražavaju li umjetnici odraze*, UIK, 1939, br. 3, s. 175—178. — *Stoprocentna*

Negacija i njeni plodovi, RN, 5. V 1939. — —, *Kritika Negacije. Povodom časopisa „Umetnost i kritika“*, RN, 19. V 1939. — R (Đura Ribar), *Izložbe*, MK, 1939, br. 3—4, s. 271—274. — P., *Dva slikarska događaja* (Izložbe Cuce Sokić i hrvatskih seljaka-slikara.), NST, 1939, br. 17—18, s. 152—154. — France Mesesnel, *Umetnik in njegova doba* (predavanje u akadem. Slavističnem klubu), Sd, 1939, br. 7—8, s. 313—319. — Stane Mikuž, *Peta umetnostna razstava Neodvisnih v Jakopičevem paviljonu* Slo, 14. X 1939. — J. Popović, *Razgoličeni formalizam*, UIK, 1939, br. 4—5, s. 260—263. — France Mesesnel, *Jesenski razstavi v Ljubljani*, Sd, 1939, br. 11, s. 534—537. — Krsto Hegedušić, *Negativne pojave našeg likovnog života*, Pč, 1939, br. 10—12, s. 404—417. — Mahmud Konjuhović, *Slikarski radovi grupe hrvatskih umetnika koju vode g. g. Babić i Hegedušić izazvali su opštu pažnju zagrebačke publike*, Po, 1939, 26. XI. — France Stele, *Slovenska likovna umetnost po vojni*, SZS, 1939, s. 283—290. — Dragotin Cvetko, *Umetnost in nacionalizam*, UmL, 1939/40, br. 10, s. 304—309. — D. Gal., *Izložba mladih umetnika*, MK, 1940, br. 7, s. 75—79. — A(leksa) Čelebonović, *Izložba mladih sarajevskih umetnika*, MK, 1940, br. 8, s. 162—164. — Slobodan Bratić, *Istrošena i svladana umetnost*, Pre, 1940, sv. 198—199, s. 308—318. — F. P. V., *XIII jesenja izložba*, ŽR, 1940, sv. 32—39, s. 224—227 (novi tečaj). — France Mesesnel, *Ljubljanske razstave*, Sd, 1940, br. 7—8, s. 371—375. — Stane Mikuž, *Nekaj načelnih misli k razstavi Neodvisnih* (odgovor na izjavu kluba Neodvisnih izašla u Slovincu 15. novembra 1940.), Slo, 1940, 16. XI. — Fani Politeo-Vučković, *Povodom Kunove mape „Crteži, skice i studije“*, Pre, 1940, sv. 204, s. 624—627. — France Mesesnel, *Dve jesenski razstavi* (Riko Debenjak i Klub „Neodvisnih“), Sd, 1940, br. 12, s. 569—571. — Živojin Cvetković, *Umetnost i radnička klasa*, Izdavanje piščevo, Beograd, 1940. — Milan Selaković, *Slikarstvo Krste Hegedušića*, Umjetnička biblioteka, Zagreb, 1940. — Milivoj Magdić, *U snjenu tudih ideja*, 7D, 1941, br. 4, s. 7, i br. 5, s. 6—7. — France Gorše, *Slovenska umetnost po prvi svetovni vojni*, UmL, 1941/42, br. 1—3, s. 8—23. — Fran Šijanec, *Slovenska slikarstvo in kiparstvo od impresionizma do novejših doba*, UZ, 1943, br. 1, s. 141—168. — Aleksa Čelebonović, *Beogradski saloni*, KNo, 1952, 20. VII. — —, *Likovni dokumenti 1918—1959. Pet slikara i tri kipara izlažu na temu: predratni radnički pokret i Narodna revolucija* (izložba u atriju JAZU u čast proslave 40-godišnjice KPJ i SKOJ-a), Vs, 1959, 5. IV. — Zora Simić-Milovanović, *Beograd i borbeni razvoj srpske umetnosti novijeg doba*, GGB, knj. VI, 1959, s. 619—656. — Miroslav Krleža, *Multa et varia iz estetike*, Rp, 1962, br. 10—11, s. 419—434. — Tvrтко Šercer, *Krležini časopisi između dva rata*, NT, 1963, br. 5, s. 568—574. — Ivan Gotthard Škiljan, *Revolucionarna književnost i umjetnost u Hrvatskoj između dva rata*, Rp, 1964, br. 3—4, s. 53—57. — Zoran Kržišnik, *Predgovor za katalog izložbe Arte e Resistenza in Europa*, 1965 Bolonija, Torino. — *Angažovana umetnost u Srbiji*, Katalog izložbe u galeriji Kulturnog centra Beograda. Predgovor: Pavle Vasić. Beograd, 1965. — *Za kruh i slobodu. Angažirana umjetnost u zemljama Jugoslavije do 1941. godine*, Katalog izložbe, Osijek, 1967. — Matko Meštrović, *Socijalne tendencije u hrvatskom slikarstvu između dva rata*. Objavljeno u knjizi „Od pojedinačnog općem“, Mladost, Zagreb, 1967, s. 7—13. — Zlatko Posavac, *Estetika Miroslava Krleže*, KI, 1968, br. 7, s. 3—35. — Branko Rudolf, *Ob razstavi „Grude“, v Mariboru*. NRA, 25. I 1969.

b) Zemlja

— nobo — (Dr Bonifačić), *Izložba grupe „Zemlja“*, Sa, 1929, br. 9—10, s. 393—395. — -zaga, *Afirmacija naše mlade likovne umjetnosti*, No, 1929, 13. X. — -zeg (Zl. Grgošević), *Pred novim likovnim pokretom*. (Razgovor s našim mladim likovnim umjetnicima), No, 1929, 27. X. — R. P.,

Povodom izložbe udruženja „Zemlja“ Zagreb. Za novu umetnost, NLT, 1929, br. 11, s. 315—316. — ep — (Ivo Šrepel), *Životni elan mladih. Uoči otvaranja izložbe mlade umjetničke grupe „Zemlja“ i Salonu Ultrich*, JL, 1929, 5. XI. — Lj(ubo) B(abić), *Izložba grupe „Zemlja“*, Ob, 1929, 13. XI. — Rude Ivanković, *Izložba „Zemlje“*, NLT, 1929, br. 12, s. 359—360. — Lj. Maraković, *Izložba „Zemlje“*, HPr, 1929, br. 12, s. 245. — A. Padovan, *Pregled umjetničkih izložaba*, HST, 1929, 8. XII. — Dr. S. Batušić, *Izložba Udruženja umjetnika „Zemlja“*, HR, 1929, br. 12, s. 720—723. — Miha Maleš, *Predgovor za katalog razstave sodobne grafike*, Ljubljana, maj 1930. — A. Gaber, *Razstava sodobne grafike*, SN, 1930, 16. V. — Hinko Smrekar, *Razstava sodobne grafike v Jakopičevem paviljonu*, Ju, 1930, 17. V. — Krsto Hegedušić, *Likovni život Zagreba*, Knj, 1931, br. 1, s. 40—41. — R. CA., *Zagrebački umjetnici u Parizu. Izložba umjetničkog društva „Zemlja“*, No, 1931, 1. III. — H. (Dr Ivo Hergešić), *O izložbi „Zemlje“ u Parizu*, JL, 1931, 10. III. — Krsto Hegedušić, *O izložbi „Zemlje“ u Parizu*, Knj, 1931, br. 4, s. 179—181. — —, *Izložba društva jugoslovenskih umjetnika „Zemlja“ u Parizu*, Sv, 1931, knj. XI, br. 10, s. 272—273 i 287. — Charles Fegdal, *Peinture yougoslave*, La Semaine à Paris, 1931, 10. II. — Vanderpyl, *Salons et expositions*, Le Petit Parisien, Pariz, 1931, 21. II. — Chamine, *Une exposition d'artistes yougoslaves*, L'Intransigeant, Pariz, 1931, 21. II. — T.-S., *Artistes yougoslaves modernes*, Le Temps, Pariz, 1931, 25. II. — —, *„Zemlja“*, Paris—Midi, Pariz, 1931, 25. II. — René-Jean, *Le Groupe Zemlja. L'exposition des Artistes yougoslaves révèle les plus curieuses recherches et l'influence des courants parisiens*, Comœdia, Pariz, 1931, 25. II. — Fanny Clar, *„Zemlja“*, Le Soir, Pariz, 1931, 1. III. — R. Warnier, *Une exposition d'Art Yougoslave à Paris*, La Méditerranée, Marsej, 1921, 1. IV, s. 50—51. — Irina Aleksander, *Maler in Zagreb*, Die Bühne, Beč, 1931, No 298, februar, s. 14—16. — (Bogdan) Rajakovac, *Izložba „Zemlje“*, No, 1931, 22. IX. — Anton Jiroušek, *Izložba Udruženja „Zemlja“*, JL, 1931, 25. IX. — Lj(ubo) B(abić), *Zemlja*, Ob, 1931, 25, 26 i 29. IX. — Bogdan Rajakovac, *Izložba „Zemlje“ u Zagrebu*, ND, 1931, 26. IX. — I. Nevistić, *U sezoni slikarskih izložaba. Zagrebačka kronika*, Pra, 1931, 4. X. — mh, *Izložba „Zemlje“*, Dc, 1931, br. 1, s. 11. — Ivanković-Butozan, *Izložba „Zemlje“*, StN, 1931, 7. X. — (Rude) Ivanković — (Milan) Butozan, *Izložba „Zemlje“*, StN, 1931, 17. X. — -bb, *Izložba grupe „Zemlja“ — umjetnički događaj*, 15D, 1931, br. 1, s. 8—9. — Georg, *Povodom izložbe „Zemlje“*, Li, 1931, br. 4—5, s. 114—115. — D(aniel) U(vanović), *Izložba udruženja umjetnika „Zemlja“*, Lu, 1931, br. 2, s. 57—59. — Đuro Tiljak, *Izložba „Zemlje“*, Knj, 1931, br. 10, s. 414—415. — Đuro Tiljak, *Likovni život* (polemika sa B. Rajakovcem, A. Jiroušekom, Matom Hanžekovićem i Lj. Babićem povodom izložbe „Zemlje“), Knj, 1931, br. 11, s. 460—461. — Antun Jiroušek, *Izložba udruženja „Zemlja“*, JL, 1931, 25. XI. — Bogdan Rajakovac, *Izložba Zemlje u Zagrebu*, MV, 1931, br. 10, s. 239—241. — Mato Hanžeković, *Izložba „Zemlje“*, HR, 1931, br. 10, s. 583—585. — Slavko Batušić, *Becić—Babić—Miše i „Zemlja“*, HK, 1931, god. XII, s. 339—344. — R(aymond) W(arnier), *Exposition à Zagreb*, Beaux-Arts, Pariz, XII, 1931, s. 21. — A. Schneberger, *La saison artistique*, Mercure de Flandre, Lil, 1931, XII, s. 3. — Dr Josip Draganić, *Osvrt na umjetničke izložbe. „Zemlja“*, No, 1932, 1. I. — Grga Gamulin, *Umetnost K. Hegedušića*, Sg, 1932, br. 4—6, s. 69—73. — Krsto Hegedušić, *Problem umjetnosti kolektiva*, ASP, 1932, s. 78—82. — M. Gabrijel (Mato Hanžeković), *Vjesnici nove umjetnosti. Prigodom izložbe „Zemlje“ u umjet. paviljonu*, ITD, 1932, 18. XII. — Dr. I. B., *Ausstellung der „Zemlja“*, Mb, 1932, 16. XII. — H-ć (Ivo Hergešić), *Likovna kronika. IV izložba „Zemlje“*. — Mihovil Krušlin, Ob, 1932, 21. XII. — Dr. Josip Draganić, *Pregled posljednjih izložaba*, No, 1932, 25. XII. — Zdenko Štambuk, *Izložba „Zemlje“*, GT, 1932, br. 13—14,

s. 5—6. — I(vo) Fr(anić), *Izložba skupine „Zemlja“*, NN, 1932, 29. XII. — Arh. M. Vidaković, *Izložba „Zemlje“*. Povodom jednog predavanja (D. Iblera), Ob, 1933, 6. I. — Đuro Tiljak, *Izložba „Zemlje“*. (Sa beleškom uredništva), Knj, 1933, br. 1, s. 35—38. — Luka Koren (Mladen Iveković), *Izložba „Zemlje“*, Ku, 1933, br. 1, s. 6—10. — H(ijacint) P(etrus), *Izložba „Zemlje“*, 15D, 1933, br. 1, s. 7. — Jerolim Miše, *Izložba „Zemlje“*, HR, 1933, br. 2, s. 116—119. — Dr Č(epulčić), *Literarni i umjetnički bezbožnici*, KTD, 1933, br. 2. — Đuro Tiljak, *Izložbe i kritičari*. (Polemiki pregled pisanja o izložbi „Zemlje“), Knj, 1933, br. 3, s. 121—123. — Krsto Hegedušić, *Pred petom izložbom Zemlje*, Dn, 1934, br. 1, s. 113—116. — Pero Lukanec, *Seljak o marksizmu*, Ev, 1934, br. 1—2, s. 25—35. — N. P., *Otvoravanje V. izložbe „Zemlje“ Udruženja likovnih umjetnika*, JL, 1934, 15. IV. — (S. Batušić), *Izložba „Zemlje“*, Km, 1934, 22. IV, s. 4. — Ivo Franić, *V. izložba udruženja „Zemlja“*, NN, 1934, 28. IV. — Dr. B., *V. Ausstellung der „Zemlje“*, Mb, 1934, 28. IV, 4. V i 5. V. — Ivo Š-l (Šrepel), *Izložba „Zemlje“*. Slikarstvo i kiparstvo, seljačko-radnička umjetnost i dječje slikarstvo, JL, 1934, 29. IV. — A. H. Zarković, *Izložba „Zemlje“*, Ob, 1934, 29. IV. — Vladimir Habunek, *Izložba „Zemlje“*, Knj, 1934, br. 5, s. 230—231. — —, *„Selo“ u izložbi „Zemlje“*, No, 1934, 18. IV. — Ivo Š-l (Šrepel), *Arhitektura i naše selo na izložbi „Zemlje“*, JL, 1934, 19. V. — K., *„Zemlja“*, Pd, 1934, 23. V. — K. Petrić, *Izložba „Zemlje“*, HSm, 1934, br. 5—6, s. 248. — P(etar) G(rgec), *Peta izložba „Zemlje“ u Zagrebu*, Oe, 1934, br. 19, s. 358. — J. Z., *Povodom pete izložbe grupe „Zemlja“*, 15D, 1934, br. 9, s. 133—134. — Viktor Cvitan, *Bili smo na izložbi „Zemlje“*, 15D, 1934, br. 10—11, s. 172. — —, *V. izložba „Zemlje“*, Sv, 1934, knj. XVII, br. 18, s. 337. — B(ratko) K(reft), *Ob Detonijevi mapi*, Kzv, 1934, br. 11—12, s. 422—428. — —, *Umetnička grupa „Zemlja“*, u kojoj su jedan slikar-seljak i jedan slikar-radnik, izlaže u Beogradu, Vr, 1935, 22. II. — —, *Umetnička grupa „Zemlja“*. Povodom današnje izložbe u Umetničkom paviljonu, Po, 1935, 24. II. — —, *U grupi „Zemlja“*, koja danas izlaže u Beogradu, nalaze se jedan seljak i jedan radnik kao izlagači svojih slika, Vr, 1935, 24. II. — —, *Savremeni zagrebački umetnici, okupljeni oko poznate likovne organizacije „Zemlja“*, izlažu prvi put u Beogradu, Pra, 1935, 24. II. — —, *Otvoravanje izložbe zagrebačke grupe „Zemlja“ u Umetničkom paviljonu*, Vr, 1935, 25. II. — Vojislav Anin, *Povodom izložbe „Zemlje“*, Ska, 1935, br. 2—3, s. 68—69. — N. J. (Petrović Rastko), *Izložba „Zemlje“*, Po, 1935, 3. III. — Sava Popović, *Izložba grupe „Zemlja“*, Nod, 1935, br. 9, s. 143—144. — —, *Slikar g. Hegedušić o postanku i nastojanjima umetničke grupe „Zemlja“* (predavanje u Umetničkom paviljonu), Po, 1935, 4. III. — Dragan Aleksić, *Izložba zagrebačke umetničke grupe „Zemlja“*, Vr, 1935, 4. III. — St. Vinaver, *„Zemlja“ nije dala naše ljude, a najmanje istinu*, Id, 1935, 9. III. — —, *Izložba „Zemlje“*, Ja, 1935, br. 8, s. 189. — Sava Popović, *Izložba udruženja umetnika „Zemlja“*, Nod, 1935, br. 10, s. 157—158. — —, *Marksistička grupa „Zemlja“*, GBN, 1935, 10. III. — —, *Jedan slikar govori o slikarstvu*, Po, 1935, 11. III. — Mara Harisijadis, *Izložba udruženja umetnika „Zemlja“*, ŽR, 1935, sv. 134, s. 382—383. — St. Vinaver, *Izlagači „Zemlje“ uzeli su patos Žorža Grossa*, Id, 1935, 16. III. — Jop. (Jovan Popović), *Dve značajne umetničke manifestacije*, NIN, 1935, 16. III. — Pavle Lagarić, *Izložba umetnika „Zemlje“*, Bl, 1935, 17. III. — Rade Drainac, *Stojan Aralica*. (Negativno mišljenje o umetničkom udruženju „Zemlja“, izneto povodom izložbe S. Aralice), Pra, 1935, 22. III. — D. Budimirović, *Izložba umetničke grupe „Zemlja“*, RN, 1935, 29. III. — —, *Marksistički propagandisti obilaze državom. Osvrt na beogradsku izložbu „Zemlje“*, HST, 1935, 30. III. — V. Svečnjak, *Savremena socijalna grafika*, SŽ, 1935, br. 1, s. 8—14. — M. Butozan, *Izložba grupe zagrebačkih socijalnih slikara „Zemlja“*, PN, 1935, br. 109. — Hrvoje Bor, *Izložba „Zemlje“ u*

Beogradu, HSm, 1935, br. 4, s. 245—246. — M. Kujadžić, *Izložba „Zemlja“ u Beogradu*, SPg, 1935, br. 4, s. 120—122. — Z., Dr. Josip Draganić: *Prikazi o umjetnosti* (Plančić, Kršinić, Ružička, Augustinić, Mujadžić, Motika), Knj, 1935, br. 11—12, s. 490—491. — S. P., *Prva samostalna izložba hrvatskih seljaka slikara*, Knj, 1936, br. 6, s. 304—306. — M. Keglević, *Naš izraz u slikarstvu*, HSm, 1936, br. 8, s. 261—267. — M. Š., „Zemlja“ (*Marksiistički slikari, naša stvarnost i hrvatski izraz u slikarstvu*), Om, 1936/37, br. 3, s. 133—135. — Zoran Mušić, *Razstave hrvatskih umjetnika u Zagrebu*, UmL, 1938, br. 5—6, s. 80—83. — P. Križanić, *Polu veka hrvatske umjetnosti*, Po, 1938, 27. XII. — Milan Selaković, *Slikarstvo Krste Hegedušića*, Umjetnička biblioteka, Zagreb, 1940. —, *Obnovljeno udruženje likovnih umjetnika „Zemlja“*, Nap, 1945, 2. I. — Jovan Popović, *O nekim pojavama u našoj likovnoj umjetnosti*, Bo, 29. XII 1945. — Z(denko) V(ojnović), *Kroz izložbe*, HKI, 1948, br. 2, s. 398—404. — Grga Gamulin, *Zapisi iz 1949*, Rp, 1949, br. 10—11, s. 810—841. — Krsto Hegedušić, *Riječ o kritici i organizaciji kritike*, Rp, 1950, br. 2—3, s. 110—117. — Grga Gamulin, *Za slobodu kritike*, Rp, 1950, br. 5, s. 300—308. — Stele France, *Petdeset let jugoslovenskog slikarstva 1900—1950*, Predgovor kataloga, septembar 1953. — Dr. Bratko Kreft, *Fragment o „Zemlji“*. (*Ob jubilejni razstavi*), NRa, 1955, 24. XII. — Božo Bek, „Zemlja“, NAr, 1956, 30. IV. — Zoran Kržišnik, *Neke tendencije našeg ekspresionizma*, Savremeno jugoslovensko slikarstvo, Izd. Jugoslavija, Beograd, 1957, s. 92—129. — Melita Stelē, *Umetnička grupa „Zemlja“*, Prg, 1957, br. 4, s. 36. — T. Butorac, *Inspiracije iz zatvora*, Vs, 1959, 5. IV. — I. Tomljanović, *Jubilej jednog otpora*, Bo, 8. VII 1959. — J. Depolo, „Zemlja“, *jedna od najznačajnijih likovnih grupacija u našoj suvremenoj umjetnosti*. *Tridesetogodišnjica jednog sastanka mladih umjetnika*, Vs, 30. VIII 1959. — J. Depolo, *Zabrana „Zemlje“*, Gl, 1959, br. 2, s. 30—31. — Oto Bihalji-Merin, *Delo Krste Hegedušića*, JUG, 1959, br. 18, s. 1—16. — Aleksa Čelebonović, *Krsto Hegedušić*, Kž, 1959, br. 11, s. 503—506. — E. Čengić, *Hegedušić o „Zemlji“ i „Hlebinskoj školi“*. *Čorsokak — ili nešto drugo*, Os, 1961, 2. IV. — Matko Metštrović, *Socijalne tendencije*. *Katalog izložbe 60 godina slikarstva i kiparstva u Hrvatskoj*, Zagreb, 1961, s. 19—22. — Josip Depolo, *Bitka na dva fronta*, Vs, 1962, 1. V. — Zorica Stipetić-Benčić, *O jednoj autohtonoj pojavi naše kulturne baštine*, PR, 1964, br. 3—4, s. 275—277. — Josip Depolo, *Zemljaši o „Zemlji“* (Članak J. Depola, sa anketom u kojoj su učestvovali Krsto Hegedušić, Oton Postružnik, Edo Kovačević i Vilim Svečnjak), Vs, 1965, 1, 2 i 3. I. — Krsto Hegedušić, *Kako je osnovana „Zemlja“*, Po, 1965, 28. II. — Jozo Puljizević, „Na mene su negativne kritike djelovale stimulativno“. (Razgovor sa Krstom Hegedušićem), VUS, 1965, 24. III. — V. Maleković, *Lokot na vratima umjetnosti*, Vs, 1965, 4. IV. — Josip Depolo, *Naša varijanta novog realizma*, Po, 1965, 23. V. — Tomislav Hruškovec, *Za kruh i slobodu*, Tel, 1967, 3. XI. — V. Maleković, *Predratna „Zemlja“ u Osijeku*, Vs, 1967, 19. X. — Matko Meštrović, *Socijalne tendencije u hrvatskom slikarstvu između dva rata*. Objavljeno u knjizi „Od pojedinačnog općem“, Mladost, Zagreb, 1967, s. 7—13.

c) Najvažnije polemike o socijalnim tendencijama u umjetnosti

Miroslav Krleža, Predgovor za knjigu crteža „Podravski motivi“ od Krste Hegedušića, Minerva, nakladna knjižara, Zagreb, 1933. — A. B. C. (Bogomir Hermann), *Quo vadis, Krleža?*, Ku, 1933, br. 4, s. 305—319. — Grupa čitalaca socijalne literature, *Pismo redakciji*. (Odgovor na članak A. B. C., odn. Bogomira Hermann-a *Quo vadis, Krleža?*), Ku, 1933, br. 5, s. 396—400. — Nika Miličević, *Krleža u umjetnosti* (prikaz

Krležinog predgovora Hegedušićevim „Podravskim motivima“), Pre, 1933, sv. 113, s. 312—314. — Milivoj Magdić, *Krsto Hegedušić, Podravski motivi* (prikaz), SM, 1933, br. 5—6, s. 121—122. — A. H. Žarković, *Što misle marksisti o našem selu*. (*O Podravskim motivima K. Hegedušića i predgovoru M. Krleže*), Ev, 1933, br. 6—7, s. 316—323. — P. Pavleke, *Povodom knjige crteža K. Hegedušića „Podravski motivi“*, Kro, 1933, br. 3, s. 9. —, *Plakatirani g. Krleža*, Ob, Uskrs 1933, br. 89, s. 3. — Redakcija „Kronike“, „Kultura“ nam priređuje nova iznenađenja, Kro, 1933, br. 9—10, s. 9. — Marko Ristić, *Moralni i socijalni smisao poezije*, Dn, 1934, br. 1, s. 70—91. — M. Krleža, *Najnovija anatomija moje malenkosti*, Dn, 1934, br. 1, s. 106—113. — Marko Ristić, *Jedan nov primer nerazumevanja dialektike*, Dn, 1934, br. 2, s. 243—253. — Marko Ristić, *Materialističko i pseudomaterialističko shvatanje umjetnosti*, Dn, 1934, br. 2, s. 204—219. — M. Br., *O nekim kritičarima naše socijalne umjetnosti*, Knj, 1934, br. 5, s. 204—211. —, *Naši o nama. Kritika i samokritika*, Knj, 1934, br. 5, s. 192—203. — N. Kostin (Vaso Bogdanov), *Miroslav Krleža i naša „lijeva“ kritika*. (Objavljeno u knjizi istog autora *Suvremeni književni i kulturni problemi*, Epoha, Zagreb, 1935, s. 81—106. — P., *Jedinstveni front „Hrvatske straže“ i Crnjanskijevih ideja*, Pd, 1935, 16. IV. — Krsto Hegedušić, *Negativne pojave našeg likovnog života*, ASP, 1936, s. 195—228. — Marko Ristić, *San i istina don Kihota*, Pč, 1939, br. 1—2, s. 34—49. — M(iroslav) K(rleža), *Svrha Pečata i o njojzi besjeda*, Pč, 1939, br. 1—2, s. 119—128. — Ognjen Prica, *Recepti, propisi i dogme*. (*Povodom pisanja „Pečata“*), Iz, 1939, br. 9, s. 451—465. —, *Krleža o našim književnim prilikama*, RN, 1939, 17. III. — Mirko Davičo, Avdo Humo, Puniša Perović, *O „Pečatu“ i besjedi o njegovoj svrsi*, MK, 1939, br. 2, s. 165—168. — Đorđe Jovanović, *Aragon*, NSt, 1939, br. 17—18, s. 64—78. — Marko Ristić, *Nesavremena razmatranja*, Pč, 1939, br. 4, s. 263—272. — R. Zogović, *Nešto kao izjava*, UIK, 1939, br. 1—2, s. 79—80. — V. Dragin, *San i istina Marka Ristića*, UIK, 1939, br. 3, s. 119—129. — A. Stojković i D. Bogosavljević, „San i istina Don Kihota“ ili tragikomne slike u nastavicama, NZ, 1939, br. 7—8, s. 21—25. — *Izjava Miroslava Krleže*, Pč, 1939, br. 5—6, s. 377. — Miroslav Krleža, *Dijalektički Antibarbarus*, Pč, 1939, br. 8—9, s. 73—232. — Marko Ristić, *Iz noći u noć*, Pč, 1939, br. 10—12, s. 353—397. — Đ. R., „Noćna“ umjetnost g. Marka Ristića, MK, 1940, br. 7, s. 80—81. — Ognjen Prica, *Barbarstvo Krležinog „Antibarbarusa“*, Ksv, 1940, s. 31—53. — Dr T(odor) Pavlov, „Dijalektički“ pogledi Miroslava Krleže o umjetnosti, Ksv, 1940, s. 97—112. — M. Nikolić (Milovan Đilas), *Od nerazumijevanja do revizionizma*, Ksv, 1940, s. 167—194. — K(oča) Popović, *Ratni ciljevi Dijalektičkog Antibarbarusa*, Ksv, 1940, s. 165—214. — Josip Šestak, *Nekoliko općih primjedaba povodom pečatovskih revizionističkih pokušaja*, Ksv, 1940, s. 237—311. — Marko Ristić, *Nesavremena razmatranja*, Pč, 1940, br. 13—15, s. 167—200. — V. Bezjak, *U znaku vremena*, (prikaz pisanja „Književnih svezaka“), Iz, 1940, br. 9, s. 490—499. — R(adovan) Z(ogović), *Najznačajnija domaća filozofska knjiga*. (*O Književnim sveskama*, Zagreb, 1940.), ŽR, 1940, sv. 32—39 (novi tečaj), s. 199—202. — Vinko Šonjara, *Smisao estetske diskusije oko Pečata*, Vlastita naklada, Zagreb, 1940.

3. UMETNOST U NARODNO-OSLOBODILAČKOJ BORBI

—, *Resolucija kulturnih delavceve*, SPO, 6. IV 1942. —, *Rablji slovenske kulture*. (Povodom ubistva Hinka Smrekara od strane italijanskih okupatora), SPO, 13. X 1942. —, *Vsemu civiliziranemu svetu!* (*Slovenski kulturni delavci v Ljubljani meseca oktobra 1942.*). (Osuda zločina

italijanskih okupatora; povodom ubistva Hinka Smrekara), SPO, 14. XI 1942. —, „Kronika“ *Vanje Radauš*, Vs, 27. XII 1943. — M. B., *I kongres slovenskih kulturnih delavceve na osvobojenom ozemlju*, SPO, 13. I 1944. — Flor. (Viktor Smolej), *Slovenski umetniški klub*, SPO, 10. X 1944. —, *Razgovor s akademskim kiparom drugom Vanjom Radaušem*, Nap, 24. X 1944. — Z(latko) P(rica), *Zapisi jednog slikara*, Nap, 7. XI 1944. — C. Fisković, *Izložba umjetnika partizana u Splitu*, SD, 24. XII 1944. — Đuro Tiljak, *Slikari u narodno-oslobodilačkoj borbi*, Vs, 1. I 1945, s. 5. — Zdenka Munk, *Umjetnik-partizan*, ŽUB, 1945, br. 14—15, s. 24—25. — Marin Studin, *Ilegalna izložba slika i kipova u Splitu*, Nap, 2. VI 1945. — *Izložba umjetnika partizana*. Katalog izložbe. Predgovor Vjekoslav Kaleb, Šibenik 1945. — *Izložba umjetnika partizana*, Katalog izložbe, Zagreb, 1945. — Grga Gamulin, *Izložba slikara partizana*, Nap, 23. VI 1945. — Ivo Čaće, *Povodom izložbe umjetnika-partizana*. (O odnosu slikara-seljaka prema revoluciji), Vs, 1. VII 1945. — A. N. Brkić, *Na izložbi likovnih umjetnika partizana*, NaL, 1. VII 1945. — Vilim Čerić, *Uz izložbu partizana-umjetnika*. *Kako su radili slikari u borbi*, IVs, 1945, br. 2, s. 16. — M. S., *Prva slikarska izložba umjetnika-partizana u Zagrebu*, SRČ, 6. VII 1945. — -a, *Izložba umjetnika partizana*, GR, 6. VII 1945. —, *Bilješke uz izložbu umjetnika partizana*, Vs, 6. VII 1945. — A. N. Brkić, *Izložba umjetnika partizana*, OBo, 12. VII 1945. — Miško Kranjec, *Predgovor za katalog izložbe slovenačkih umjetnika partizana*, Ljubljana 1945. — *Razstava partizanskih likovnih umjetnika*, LP, 22. VII 1945. —, *Slovenski umetniki-partizani razstavljajo*, LP, 24. VII 1945. — vm, *O umjetnosti u oslobodilačkoj borbi*, NaL, 27. VII 1945. —, *Umetnost in značaj*, LP, 29. VII 1945. —, *Razstava v Jakopičevem paviljonu*. (O izložbi umjetnika partizana), LP, 1. VIII 1945. — R., *Umetnik u osvobodilni borbi*. (Razgovor s akademskim slikarjem Francetom Miheličem), SPO, 5. VIII 1945. — Stane Mikuž, *Razstava slovenskih umjetnika partizanov*, SPO, 5. VIII 1945. — Vito Globočnik, *Na razstavi likovnih umjetnik-partizanov*, Mn, 1945, br. 15. — Ivan Potrč, *Izložba slovenskih umjetnika partizana u Ljubljani*, Bo, 14. VIII 1945. — Stane Mikuž, *Razstava umjetnik-partizanov Hrvatske*, SPO, 6. IX 1945. — Grga Gamulin, *Povodom izložbe slikara partizana*, Rp, 1945, br. 1—2, s. 106—113. — Vilko Ivanuš, *Dvije likovne izložbe u Zagrebu*, GR, 21. IX 1945. —, *Tri mape naših slikarjev-partizanov*. (O mapama Herrenvolk V. Globočnika, *V imenu Kristusovih ran* D. Klemenčića i *Krvava bratovščina* F. Mihelića.), LP, 30. X 1945. — Filip Kaalan (Filip Kumbatović), *O partizanski vojni grafiki*, Lp, 11. XI 1945. — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava v domovinski vojni padlih umjetnikov*, SPO, 9. XII 1945. — Stane Mikuž, *Za svobodu padli umetniki*. *Razstava v Jakopičevem paviljonu*, SPO, 16. XII i 24. XII 1945. — G. Gamulin, *Izložba Antunac—Šimunović*, Rp, 1945, br. 3, s. 223—225. — Globočnik Vito, *Hinko Smrekar in njegovi tovariši*. (*Ob razstavi v domovinski vojni padlih umjetnikov*), Mn, 1945, br. 34—35, s. 7 i 5. — Cvito Fisković, *Partizanski spomenici*, Split, 1945. — F. Šijanec, *O umjetnosti padlih borcev in talcev*, Katalog izložbe, Ljubljana 1945. — Cene Kranjc, *Partizanski tisk u borbi za svobodu*, Koledar osvobodilne fronte slovenskega naroda, Ljubljana, Slovenski književni zavod, 1946, s. 88—89. — Dore Klemenčić, *Partizanstvo in umetnost*, Koledar osvobodilne fronte slovenskega naroda, 1946, Ljubljana, 1945, s. 126—131. — D. Klemenčić, *Upodobljajoči umetnici u partizanih*, LP, 27. IV 1946. — Milko Bambić, *Naši likovni umetnici u narodnoosvobodilni borbi*, LTrd, 3. V 1946. — O. D., *Izložba slikarskih radova umjetnika palih u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Bo, 27. III 1947. — Dore Klemenčić-Maj, *Slovenski umetnici u partizanskoj borbi*, Um, 1949, br. 1, s. 38—47. — Stane Mikuž, *Naša likovna umetnost u ogledalu narodnooslobodilne borbe*, To, 1949, br. 47, s. 780. — Vlado Mađarić, *Put naše likovne umjetnosti*, Kž, 1949,

sv. 11—12, s. 498—508. — Pivo Karamatijević, *Naša likovna umetnost za vreme narodnooslobodilačkog rata*, CZ, 1950, br. 3—4, s. 21—24. — Dore Klemenčić-Maj, *Slovenski umetnici u partizanima*, Bc, 1950, br. 5, s. 103—109. — Filip Kalan (Filip Kumbatović), *Iz zapiskov o slovenski vojni grafiki (talci, padli, interniranci)*, NSv, 1950, br. 9, s. 839—847. — *Spomeniki in nagrobniki Narodnooslobodilnega boja*, LS, 1951, s. 9—41. — M. Žilić, *Zagrebački slikari i kipari u Narodnooslobodilačkoj borbi*, NaL, 13. VII 1951. — D. Klemenčić, *Razmišljanje ob partizanski grafiki*, NRa, 1952, br. 12, s. 16—17. — Karel Dobida, *Slovenska partizanska grafika*, MP, 1952/53, br. 1, s. 16—20. — Dore Klemenčić-Maj, *Nekaj bežnih misli ob partizanski umetnosti*, SM, 1953, br. 3, s. 187—193. — France Stelč, *Pedeset let jugoslovenskog slikarstva 1900—1950*, Predgovor kataloga izložbe, Ljubljana, 1953. — *Kako su nastala umjetnička djela u Narodnooslobodilačkoj borbi* (Sećanja Antuna Augustinčića, Marijana Detonija, Petra Šimaga, Đorđa Andrejevića-Kuna i Božidara Jakca), VUS, 25. XI 1953. — Željko Grum, *Crteži iz Narodnooslobodilačke borbe*, Predgovor za katalog izložbe, Zagreb 1955. — Željko Grum, *Uz problem istraživanja jednog specifičnog razdoblja naše likovne umjetnosti*, BILU, 1956, br. 9—10, s. 32—34. — Zorislav Ugljen, *Likovna umjetnost u Narodnoj Revoluciji*, KRa, 1958, br. 7—8, s. 44—49. — Pivo Karamatijević, *Likovni umetnici sa partizanima*, NAr, 29. IV 1958. — Pavle Vasić, *Umetnost za vreme NOB-a*, Mo, 1958, br. 9, s. 14—17 i 52—54. — *NOB u našem sjećanju*. (Uspomene Vanje Radauša, Piva Karamatijevića, Marijana Detonija, Ive Šubica, Zlatka Price, Franje Mraza, Cvijete Job, Alenke Gerlović, Adeline Vlainić i Branka Šotre), Umj, 1958, br. 10, s. 1—2 i 12. — Nada Šuica, *Zbirka crteža i grafike iz NOR u Vojnom muzeju JNA*, VVM, 1958, s. 179—190. — *Narodnooslobodilačka borba u delima likovnih umetnika Jugoslavije*, Izd. Invalidski list, Beograd, 1958. — J. Depolo, *Snaga dokumenta*, Rp, 1958, br. 6. — Stevo Ostojić, *Likovno viđenje revolucije*. Povodom izložbe u zagrebačkoj Modernoj galeriji, Po, 8. I 1960. — J. Depolo, *Umetnost u revoluciji*, Vs, 10. I 1960. — Eugen Franković, „Umetnost u Revoluciji“. *Izložba likovnog saznanja borbe Partije*, NAr, 22. I 1960. — S. Bek, *Olovkom, kičicom i dletom... U Zagrebu otvorena izložba likovnih umetnika koji su ovekovečili najslavnije dane naše savremene istorije*, CZ, 2. II 1960. — Rade Pređić i Sreto Bošnjak, *Jedan dijalog na temu revolucija, socijalistički realizam i umetnost*, Ir, 1960, br. 10, s. 371—376. — M. Konjohodčić, *Sjećanja u kamen uklesana*, Zagreb 1960. — Ivo Tomljanović, *Velike teme revolucije*, Bo, 29. i 30. XI i I. XII 1960. — Filip Kalan (Filip Kumbatović), *Blisť in beda velikega časa*. (O umetnosti između 1941—45. godine u Sloveniji), LR, 1961, br. 2, s. 33—42. — S. Bek, *Plakat u NOB*, CZ, 21. III 1961. — Eugen Franković, *Ratno slikarstvo u Muzeju narodne revolucije u Zagrebu*, NAr, 28. IV 1961. — I. Tomljanović, *Umetnost herojskih vremena*, Bo, 14. V 1961. — J. Depolo, *Umetnici u revoluciji*, Vs, 28. V 1961. — Stojan Čelić, *Likovni umetnici i umetnost u godinama rata*, KNo, 30. VI 1961. — Miodrag Kolarić, *Revolucija i umetnost*, Sk, 1961, br. 7, s. 89—95. — V(ojislav) A(nadrejević), *Dve izložbe radova iz NOB-a. Dokumenti NOB-a 1941—1945. Žena u NOB-u*, Mo, 1961, br. 7, s. 2. — V. Ekl-Vizintin, *Likovno u revoluciji*, Rp, 1961, br. 9, s. 28—30. — Eugen Franković, *Važnost i smisao našeg ratnog slikarstva*, 15D, 1961, br. 18, s. 22—23. — Zoran Kržišnik, *Partizanska grafika*, NRa, 27. XII 1961. — Željko Grum, *Likovna umjetnost u NOB-u*, Hiljadu devtsto četrdeset i prva, 1961, s. 181—187. — M. Detoni, *Nekoliko redaka iz dnevnika*, AR, 1961. — V. Radauš, *O radu likovnih umetnika u NOB-u*, AR, 1961. — Stjepan Bek, *Karikatura iz NOB-a danas*, CZ, 6. II 1962. — Nada Šuica, *Reproduktivna grafika i grafičari u NOR-u*, VVM, 1962, br. 6—7, s. 191—222. — *Crteži, grafike i akvareli iz narodnooslobodilačkog rata*, Katalog izložbe. Predgovor: Nada Šuica, Beograd 1963.

— E. Karabeg, „*Crteži, grafike i akvareli iz NOR-a*“, Os, 28. IV 1963. — Aleksandar B. Kostić, *Izložba umetničkih dela nastalih u narodnooslobodilačkom ratu*, BN, 28. IV 1963. — Dragoslav Đorđević, *Crteži, grafike i akvareli iz NOR*. (Povodom izložbe u Vojnom muzeju u Beogradu), Bo, 11. V 1963. — P(avle) V(asić), *Značajni umetnički dokumenti*. (Povodom izložbe u Vojnom muzeju), Po, 29. V 1963. — *Narodnooslobodilačka borba naroda Jugoslavije u likovnim umjetnostima*, Enciklopedija likovnih umjetnosti, 3. Izdanje i naklada jugoslovenskog leksikografskog zavoda, Zagreb, 1964, s. 527—533. — *Likovna umjetnost u narodnoj revoluciji*, Katalog izložbe. Predgovor: Smiljka Mateljan. Izdanje Muzeja revolucije naroda Hrvatske, Zagreb 1965. — Ive Šubić, *Partizanski čas in boj sta razvijala likovno umetnost*, Bc, 1966, br. 9, s. 757—758. — Aleksander Bassin, *Revolucija in umetnost. Izbor slovenske partizanske grafike in risbe*, Knjižnica NOV in POS. Likovna zbirka. Založilo časopisno založniško podjetje Soča, Nova Gorica, 1966. — Nada Šuica, *Prvi partizanski slikarski atelje*, Fr, 1966, br. 22, s. 15. — Vanja Radauš, *O radu likovnih umetnika u narodno-oslobodilačkoj borbi*, NoL, 29. i 30. IX, 1—2, 3. i 4. X 1966.

4. SOCIJALISTIČKI REALIZAM¹

Dr Sreten Marić, *Povodom jedne izložbe bez datuma*, Po, 6-7-8. I 1945. — Zdenka Munk, *O novome realizmu*, SD, 7. I 1945. — O. Bihalji-Merin, *Izložba likovnih umetnika Srbije*, Bo, 22. VII 1945. — *Skupština Udruženja likovnih umetnika Hrvatske*. (Odluke Suda časti), Vs, 1. VIII 1945. — Jovan Popović, *Izložba vojvodanskih likovnih umetnika*, Bo, 20. IX 1945. — Zem., *Povodom izložbe „Poljoprivreda i umjetnost“*, Nap, 6. X 1945. — France Uršič, *Pot upodabljače umetnosti med najširše ljudske sloje*, LP, 28. X 1945. — Venko Markovski, *Po povod na prvata izložba na makedonskite hudožnici*, NDn, 1945, br. 2, s. 45—48. — Dimče Koco, *Prvata izložba na makedonskite hudožnici*, NDn, 1945, br. 3, s. 47—51. — Jovan Popović, *O nekim pojavama u našoj likovnoj umetnosti*, Bo, 29. XII 1945. — Stane Mikuž, *Slovenski kulturni spomeniki*, Koledar osvobodilne fronte slovenskega naroda, Ljubljana, Slovenski knjižni zavod 1946, s. 216—217. — (Jovan Popović), *Misli o jugoslovenski upodabljači umetnosti*, LP, 6. I 1946. — O. Bihalji-Merin, *Druga izložba likovnih umetnika Srbije*, NKŽ, 1946, br. 1, s. 129—132. — G(rga) Gamulin, *Uz idolatriju čezannizma*, Rp, 1946, br. 1, s. 48—95. — Boško Petrović, *Katalog somborske Galerije moderne jugoslovenske slikarske umetnosti*, LMS, 1946, knj. 356, sv. 1—2, s. 169—171. — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava Društva upodabljačih umetnikov v Jakopičevem paviljonu*, SPo, 16. II 1946. — Skender Kulenović, *Druga izložba likovnih umetnika Bosne i Hercegovine*, Pgl, 1946, br. 2, s. 154—158. — Stane Mikuž, *Upodabljači umetnici razstavljajo*, To, 1946, br. 2, s. 60. — M. Rozental, *Za idejnost i tendencioznost na umetnosti*, NDn, 1946, br. 3, s. 3—26. — M. Rozental, *O idejnom i tendencioznom u umetnosti*, NKŽ, 1946, sv. 4, s. 481—500. — Z(denka) M(unck), *Povodom izložbe Otona Postružnika*, Vs, 19. V 1946. — Stane Mikuž, *Razstava naših upodabljačih umetnikov*, SPo, 16. V 1946. — G. Gamulin, *Izložba Otona Postružnika*, Rp, 1946, br. 4—6, s. 409—411. — M. Caldarević, *Povodom izložbe učenika slikarske škole*, Pgl, 1946, br. 6, s. 452—454. — M. Lalić, *Izložba likovnih umetnika Crne Gore*, Bo, 30. VII 1946. — G(rga) G(amulin), *Izložba u umjetničkom paviljonu 30. VI — 21. VII*, Rp, 1946, br. 7—8, s. 682—683. — M. I. Kalinjin, *Socijalistički realizam i zadaci sovjetske umetnosti*, Md, 1946, br. 7—8, s. 1—9. — Janko Đonović, *Poslije izložbe crnogorskih likovnih umetnika*, StC, 1946,

br. 1, s. 62—65. — J(ovan) P(opović) *Vek, i po jugoslovenske likovne umetnosti*, Bo, 20. X 1946. — L. Timofejev, *Socijalistički realizam*, NKŽ, 1946, br. 10, s. 161—174. — *Juče je počelo u Beogradu zasedanje prvog kongresa književnika Jugoslavije — književnik Radovan Zogović podneo je referat „O našoj književnosti, njenom položaju i njenim zadacima danas“*, Po, 18. XI 1946. — O. Bihalji-Merin, *Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka*. (Povodom izložbe u beogradskom Umetničkom muzeju), NKŽ, 1946, br. 11, s. 378—404. — A. Fadejev, *Predavanje druga A. A. Ždanova i naši najhitniji zadaci*, NKŽ, 1946, br. 11, s. 321—327. — G(rga) Gamulin, *Izložba šestorice*, Rp, 1946, br. 11—12, s. 1005—1008. — Dimitar Mitrev, *Vtorata opšta izložba na makedonskite hudožnici*, NDn, 1946, br. 9—10, s. 58—69. — Grga Gamulin, *Uz izložbuudruženja likovnih umetnika Hrvatske*, Nap, 28. XII 1946, s. 3. — Zdenka Munk, *Zapisi s izložbe Udruženja likovnih umetnika Hrvatske*, Vs, 1. I 1947. — G. Gamulin, *Jesenska izložba u starom paviljonu*, Rp, 1947, br. 1, s. 66—70. — Boris Kobe, *Misli o razstavi slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX in XX stoletju*, NSv, 1947, br. 1—2, s. 141—143. — Stane Mikuž, *Razstava slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX in XX stoletja v Ljubljani*, SPo, 16. III 1947. — G. Gamulin, *Umetnost na zaokretu*, Rp, 1947, br. 4, 2s. 42—251. — Đerd Lukač, *Slobodna ili dirigovana umetnost?* LMS, 1947, knj. 361, sv. 5, s. 269—290. — Boris Fakin (Igor Torkar), *Slovenski umetnik in petiljetka*, NSv, 1947, br. 5—6, s. 326—333. — A. Fadejev — Dušan Pirjavec, *O socijalističnem realizmu*, NSv, 1947, br. 5—6, s. 758. — Hamza Humo, *IV izložba likovnih umetnika Bosne i Hercegovine*, Pgl, 1947, br. 6, s. 275—276. — S(rečko) Diana, *Druga prvomajka izložba u Splitu*, Rp, 1947, br. 6, s. 420—421. — Profesor M. S. Rodionov, *Izložba likovne umetnosti Jugoslavije u Moskvi*, Bo, 5. VII 1947. — Jovan Popović, *Susret dveju srodnih umetnosti*. (*S puta po Sovjetskom Savezu*), Bo, 13. VII 1947. — Eli Finci, *Izložba četvorice sovjetskih slikara*, Bo, 18. IX 1947. — Grga Gamulin, *Povodom izložbe sovjetskih slikara*, Nap, 11. X 1947. — *Osnovan Savez likovnih umetnika Jugoslavije*. — *Naši umetnici imaju častnu ulogu da izraze i ovekoveče period izgradnje socijalizma*. — *Referat Đorđa Andrejevića-Kuna o mogućnostima, zadacima i perspektivama naše likovne umetnosti*. — *Rezolucija Prvog kongresa likovnih umetnika Jugoslavije*, Bo, 8. XII 1947. — *Završen je Prvi kongres likovnih umetnika Jugoslavije*. *Glavna je zadaća naših umetnika da zadovolje potrebe naroda za umjetnošću*. *Na kongresu je osnovan Savez likovnih umetnika Jugoslavije*, Vs, 8. XII 1947. — P. Šegedin, *Povodom treće izložbe likovnih umetnika Hrvatske*, Nap, 27. XII 1947. — Todor Pavlov, *Teorija odraza*. *Osnovna pitanja dialektičko-materijalističke teorije saznanja*, Beograd, Kultura, 1947. — J(ospir) D(epolo), *Treća izložba Udruženja likovnih umetnika Hrvatske*, NaL, 9. I 1948. — M. Selaković, *Osvrt na izložbu Udruženja likovnih umetnika Hrvatske*, Vs, 15. I 1948. — Jovan Popović, *Umetnici i lik našeg čoveka*, KŽ, 1948, sv. 1, s. 60—65. — Kiro H. Vasilev, *Tretata opšta izložba na makedonskite hudožnici*, NDn, 1948, br. 1—2, s. 122—130. — Ervin Šinko, *Kulturna baština i socijalistički realizam*, HKI, 1948, br. 1, s. 95—136. — Zdenko Vojnović, *Priznanje hrvatskoj umjetnosti*, HKI, 1948, br. 1, s. 220—227. — Z(denko) V(ojnović), *I. kongres likovnih umetnika Jugoslavije*, Rp, 1948, br. 2, s. 197—201. — Dore Klemenčić, *Umetnost in resnica*. *Ob razstavi Društva slovenskih upodabljačih umetnikov v Moderni galeriji*, LP, 3. III 1948. — Z(denko) V(ojnović), *Protiv naturalizma u slikarstvu*, HKI, 1948, br. 3, s. 619—626. — Stane Mikuž, *Razstava Društva slovenskih upodabljačih umetnikov (v spomin pokojnega umetnika N. Pirnata)*, SPo, 18. III, 1948. — Jovan Popović, *O delima, merilu i kritici*, KNo, 23. III 1948. — J(anko) Đ(onović), *Izložba Udruženja likovnih umetnika Crne Gore*, StC, 1948, br. 3, s. 163—165. — Jovan Popović, *Izložba savremenih vojvodanskih likovnih umetnika*, SVo, 20. IV 1948. — Branko Šotra,

Zapažanja sa izložbe savremenih vojvodanskih umetnika, KNo, 20. IV 1948. — Z(denko) V(ojnović), *Kroz izložbe*, HKI, 1948, br. 2, s. 398—404. — Đerd Sabo, *Izložba likovnih umetnika Vojvodine*, LMS, 1948, knj. 362, sv. 5—6, s. 377—378. — O karikaturi. *Povodom izložbe jugoslovenskih karikaturista*. (Članci Vladislava Ribnikara, Ota Bihalji-Merina i Pjera Križanića), KNo, 1. VI 1948. — Vladimir Bartol, *K ideološki plati upodabljajuće umetnosti*, Rzg, 1948, br. 6, 1948, s. 225—235. — O socijalističkom realizmu. *Odlomak iz članka „Sovjetska književnost na putevima socijalističkog realizma“, objavljenog u devetom ovogodišnjem broju „Boljaševika“, socijalističkog i političkog časopisa CK VKP (b)*, KNo, 22. i 29. VI 1948. — I. K., *Dve likovne izložbe u Sarajevu*, Pgl, 1948, br. 7, s. 572—573. — O jednoj strani borbe za novu socijalističku kulturu i umjetnost. (*Riječ Radovana Zogovića u diskusiji na Petom kongresu KPJ*), Kž, 1948, br. 7—8, s. 557—565. — Z(denko) V(ojnović), *Protiv naturalizma u slikarstvu*, HKI, 1948, br. 3, s. 619—626. — Miško Kranjec, *Za socijalističku idejnost naše kulture*, LMS, 1948, knj. 362, sv. 8, s. 454—465. — E. S. P., *Uloga umjetnosti i umjetnika u životu*, Od, 1948, br. 10, s. 3. — N. Rozental, *Pitanja sovjetske estetike*, Pgl, 1948, br. 10, s. 799—814 i br. 11, s. 935—950. — Grga Gamulin, *Povodom IV. izložbe Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Nap, 10. XII 1948. — Đuro Tiljak, *IV izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Po, 12. XII 1948. — B(oris) V(ižintin), *Izložba trojice u „Salonu likovnih umjetnika“*, Izv, 1948, br. 9, s. 619—621. — Meša Selimović, *O nekim problemima naše likovne umjetnosti*, Bz, 1948, br. 12, s. 928—931. — I. Samokovlija — M. Selimović, *VI izložba likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Bz, 1948, br. 12, s. 932—937. — *Statut Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije*, Izdanje Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije, Beograd 1948. — *Uz IV. izložbu Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*. Z. Kaulzarić, *Slikarstvo*, B. Vižintin, *Kiparstvo*, Izv, 1949, br. 1, s. 45—53. — B(oris) V(ižintin), *O izložbi Otona Postružnika*, Izv, 1949, br. 1, s. 72—74. — Dore Klemenčić, *Današnji problemi slovenske upodabljajuće umetnosti*, LjT, 4. II 1949. — Čoro Škodlar, *Problemi sodobne likovne umetnosti. Ob razstavi v Moderni galeriji SPO*, 20. II 1949. — Stane Mikuž, *Nekaj misli k razstavi jugoslovenskih upodabljajućih umetnikov LP*, 20. III 1949. — *Glavna godišnja skupština Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Bz, 1949, br. 3, s. 213—215. — *Diskusija o prvom godištu časopisa „Brazde“*, Bz, 1949, br. 4, s. 300—302. — O. Bihalji-Merin, *Prva izložba Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije*, Bo, 22. V 1949. — Jovan Popović, *Izložba Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije*, KNo, 24. V 1949. — Slavko Janevski, *Četvrtata izložba na umetnicite od Makedonija*, NDN, 1949, br. 5, s. 300—311. — Boško Petrović, *Treća izložba vojvodanskih slikara*, LMS, 1949, knj. 364, sv. 6, s. 375—379. — Jovan Popović, *Idejnost daje krila talentima*, Um, 1949, br. 1, s. 3—9. — Grga Gamulin, *Retrospektive sa XXIV Biennala*, Um, 1949, br. 1, s. 10—23. — A(leksa) Č(elebonović), *Prva izložba Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije*, Um, 1949, br. 1, s. 66—69. — M(arko) Č(elebonović), *Izložba likovnih umjetnika Makedonije*, Um, 1949, br. 1, s. 70. — Grga Gamulin, *Zapisi iz 1949*, Rp, 1949, br. 10—11, s. 810—841. — Vlado Mađarić, *Put naše likovne umetnosti*, Kž, 1949, sv. 11—12, s. 498—508. — Govor Edvarda Kardelja na svečanom zasjedanju slovenačke Akademije znanosti i umetnosti, Bo, 13. XII 1949. — Branko Šotra, *Sedma izložba Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, KNo, 27. XII 1949. — Stane Mikuž, *Lep uspeh slovenske likovne umetnosti (o nagradah vlade FLRJ za leto 1949)*, DEn, 27. I 1950. — V. Sinobad, *Bilješke uz V. izložbu ULUH-a*, Izv, 1950, br. 1, s. 23—28. — Milivoj Nikolajević, *Neka zapažanja o našem savremenom slikarstvu*, LMS, 1950, knj. 365, sv. 1—2, s. 7—16. —

I(sak) S(amokovlija), *VII izložba likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Bz, 1950, br. 1—2, s. 118—127. — Grga Gamulin, *O položaju naše likovne umjetnosti*, KNo, 14. II 1950. — Grga Gamulin, *O vulgarizaciji diskusije i umjetnosti*, KNo, 20. i 27. II 1950. — Krsto Hegedušić, *Riječ o kritici i organizaciji kritike*, Rp, 1950, br. 2—3, s. 110—117. — Grga Gamulin, *Prilog diskusiji o impresionizmu*, KNo, 7. III 1950. — Marijan Detoni, *Rektor ALU: Umjetnici su s narodom i iz naroda, a narod je za Tita i Komunističku partiju Jugoslavije*, SLt, 15. III 1950. — Oto Bihalji-Merin, „*Ljudi*“ *Milana Konjovića*, KNo, 10. IV — 1950. Grga Gamulin, *Na temu impresionizma*, KNo, 18. IV 1950. — S., *Istina i laž u umjetnosti (Diskusiono veče Društva književnika i ULUH-a)*, Vs, 21. IV 1950. — Reč Veljka Petrovića na otvaranju izložbe novije francuske likovne umetnosti u Beogradu, Kž, 1950, sv. 4, s. 393—395. — Oto Bihalji-Merin, *Misli o sodobnom jugoslovenskom kiparstvu*, VND, 1950, br. 4, s. 60—61. — *Drugi kongres likovnih umjetnika Jugoslavije*, Bz, 1950, br. 4—5, s. 364—367. — *Drugi kongres likovnih umjetnika Jugoslavije*, Bo, 6. V 1950. — Branko Šotra, *O našoj likovnoj umjetnosti. (Izvod iz referata na Drugom kongresu likovnih umjetnika Jugoslavije)*, KNo, 9. V 1950. *Završio je rad Drugi kongres likovnih umjetnika Jugoslavije*, Bo, 8. V 1950. — Grga Gamulin, *Za slobodu kritike*, Rp, 1950, br. 5, s. 300—308. — Dragan M. Jeremić, *Za socijalistički sadržaj. IX prolećna izložba ULUS-a*, UV, 24. V 1950. — Joža Zagorac, *Majska izložba radova slovenačkih likovnih umjetnika*, Bo, 29. V 1950. — Milivoj Nikolajević, *Drugi kongres likovnih umjetnika Jugoslavije*, LMS, 1950, knj. 365, sv. 5—6, s. 340—341. — Karel Dobida, *Spominska razstava v Moderni galeriji*, Ljubljana, NSv, 1950, br. 6, s. 560—564. — Veljko Petrović, *Deveta prolećna izložba ULUS-a*, Kž, 1950, sv. 6, s. 601—603. — Boško Petrović, *Četvrta izložba savremenih likovnih umjetnika Vojvodine*, LMS, 1950, knj. 366, br. 6, s. 460—465. — I(sak) S(amokovlija), *Povodom VIII izložbe ULUBiH-a*, Bz, 1950, br. 6, s. 444—448. — Milo Milunović, *Dve tri reči o umetnosti*, Um, 1950, br. 2, s. 41—43. — Miodrag B. Protić, *Diskusije povodom IX prolećne izložbe ULUS-a*, Um, 1950, br. 2, s. 67—69. — *Rezolucija Drugog kongresa Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije*, Um, 1950, br. 2, s. 79. — B(ranko) R(udolf), *O idejnosti u likovni umetnosti*, Mn, 1950, br. 37, s. 6. — Filip Kalan (Filip Kumbatović), *Iz zapiskov o slovenski vojni grafiki (talci, padli, internancini)*, NSv, 1950, br. 9, s. 839—847. — Momčilo Stevanović, *Izložba mladog slikara Miće Popovića*, KNo, 10. X 1950. — Ervin Šinko, *Laži i istine (Marginalije uz jednu nezavršenu diskusiju)*. (O Đerđu Lukaču), Rp, 1950, br. 11—12, s. 799—812. — Sreten Stojanović, *Neke slabosti umetničke kritike*, KNo, 27. XI 1950. — Stane Mikuž, *Iz kašće naše likovne umetnosti (likovna kronika leta 1950)*, DEn, 5. I 1951. — Miodrag B. Protić, *Prosečnost — opasnost za našu likovnu umetnost*, KNo, 25. IX 1951. — Milovan Đilas, *Ideja i umjetničko djelo*, KNo, 12. XII 1951. — Petar Lubarda, *Povodom izložbe mladih likovnih umjetnika Srbije*, KNo, 10. XI 1951. — Juš Kozak, *Komu zvonit? (Razmišljanja o umetnosti)*, NSv, 1952, br. 5, s. 387—415. — Miroslav Krleža, *Govor na kongresu književnika u Ljubljani*, Zora, Zagreb, 1952. — *Govor druga Kardelja na III kongresu Saveza komunističara Srbije*, Bo, 30. IV 1954. — Boris Zihel, *Umetnost in miselnost*, NaS, 1956, br. 6, s. 481—494; br. 7—8, s. 641—647; br. 9, s. 779—793; br. 10, s. 906—921; br. 11, s. 988—1013. — Josip Vidmar, *Estetički nespo razumi*, Del, 1957, br. 12, s. 884—899. — Boris Zihel, *Umetnost i idejnost*, Kultura, Beograd 1957. — Mito Hadži Vasilev, *Odras — izraz*, Kočo Racin, Skopje, 1959. — Sveta Lukić, *Socijalistički realizam?* Del, 1959, br. 1, s. 66—75 — Rade Pređić i Sreto Bošnjak, *Jedan dijalog na temu revolucija, socijalistički realizam i umetnost*, Ir, 1960, br. 10, s. 371—376. — Sveta Lukić, *Umetnost i kriterijumi*, Prosveta, Beograd, 1964.

5. GRAFIČKE MAPE, KNJIGE CRTEŽA

Marijan Detoni, *Cigla*, 12 linoreza, Zagreb, 1932.
 Krsto Hegedušić, *Podravski motivi*, Trideset i četiri crteža, predgovor Miroslava Krleže, Zagreb, Minerva, nakladna knjižara, 1933.
 Hinko Smrekar, *Ogledalo sveta*, Trideset laviranih crteža, Ljubljana, 1933.
 Prvoslav Karamatijević, *Stvarnost u stvarnosti*, Crteži. Motivi iz Sandžaka, Predgovor napisao Konstantin Atanasijević, Beograd, 1933.
 Maksim Sedej, *Predmesije*, 1933, 10 linoreza, Naklada autora, 1933.
 Mirko Kujačić, *Ribari*, Dvadesetjedan drvolinoreza, Predgovor: M(irko) K(ujačić), Beograd, 1934.
 Detoni Marijan, *Ljudi sa Seine*, 30 linoreza, Zagreb, 1934.
 Maksim Sedej, *Bog v Trbovljah, ilustracije za knjigu L. Mezela*, 20 linoreza, Ljubljana, 1936/37.
 Đorđe Andrejević-Kun, *Krvavo zlato*, 28 drvoreza, Predgovor Jovana Popovića, St. Bečej, Izdanje autora, 1937.
 Vilim Svečnjak, *Za spas duše*, Grafički radovi 1934—1937, Zagreb, 1937.
 Prvoslav Karamatijević, *Zemlja*, 22 linoreza, Predgovor napisao Sreten Vukosavljević, Beograd 1938.
 Đorđe Andrejević-Kun, *Za slobodu*, 12 drvoreza, Beograd, 1939. Zabranjeno.
 Daniel Ozmo, *Iz bosanskih šuma*, 20 linoreza, Sarajevo, 1939.
 Antun Zuppa, *Tamne varijacije*, Predgovor Grge Gamulina, Split 1939.
 Đ. Andrejević-Kun, *Crteži, skice i studije*, Izdanje autora, Beograd, 1940.
 Marijan Detoni, *Tračnice*, Neobjavljena mapa od 42 linoreza, rađena 1941.
 Marijan Detoni, *Cvjetovi mašte*, Neobjavljena mapa od 8 linoreza rađenih 1941.
 Marijan Detoni, *Plodovi uzbuđenja tisuću devet sto četrdeset prve i druge*, Neobjavljena mapa od 12 litografija rađenih 1941/42.
 Marijan Detoni, *Mapa „U“*, 33 linoreza. Mapa štampana 1943. na oslobođenoj teritoriji.
 Edo Murtić, *Zlatko Prica*, Litografije za knjigu *Jama Ivana Gorana Kovačića*, Izdanje Kluba kulturnih radnika Hrvatske, Topusko 1944.
 Zlatko Prica i Edo Murtić, *Grafika*, 15 linoreza, Topusko 1944. (God. 1945. izdato u Zagrebu drugo izdanje sa predgovorom Jure Kaštelana.)
 Vojo Dimitrijević, *Grafika*, Mapa linoreza sa motivima iz narodnooslobodilačke borbe. Izd. „Front slobode“, Tuzla, 1944.
 Zvonko Agbaba, *Jasenovac*, Neobjavljena i nedovršena mapa linoreza rađenih 1944.
 Dore Klemenčić-Maj, *V imenu Kristusovih ran*, 10 linoreza, Izdao Propagandni odsek IX korpusa, Jun 1944.
 Nikolaj Pirnat i France Mihelič, *Naša borba*, 12 linorezov. Izdao Glavni štab NOV in POS, Jun 1944.
 Nikolaj Pirnat, *Domovi, ječe, gozdovi*, Na pragu svobode 1944, 13 linoreza, Izdao Glavni odbor NOV in POS oktobra 1944.
 Vilim Svečnjak, *Bio jednom jedan kralj (Perica se zvao)*, Izdao u svojoj nakladi Propagandni odjel O. N. F. za Hrvatsko primorje kao uspomenu na 11. XI 1945.
 France Mihelič, *Krvava bratovščina*, Sedamnajst izvornih linorezov (nastalih na osvobođenom ozemlju januarja in februarja 1945). Ljubljana, jul—avgust 1945, samozaložba.

1 Ovaj deo literature odnosi se samo na period socijalističkog realizma u jugoslovenskoj umetnosti (1945—1950). Njime dakle nisu obuhvaćeni brojni tekstovi iz predratnog perioda (naročito iz okvira polemika oko časopisa „Pečat“, „Danas“ i dr.) koji se takođe odnose na probleme socijalističkog realizma.

Vanja Radauš, *Mi pamtimo . . .* Predgovor autora. Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1945. (46 linoreza nastalih u Otočcu krajem 1943 pod naslovom *Kronika*.)

Branko Kovačević, *Kroz našu borbu*. 16 linoreza. Pisci predgovora Drago Mađer i Branko Kovačević. Zagreb, Nakladni zavod A. Velzeke, 1945.

Đorđe Andrejević-Kun, *Za slobodu*. 12 drvoreza. Beograd, Kultura, 1946. (Mapa grafika nastalih pre rata.)

Đorđe Andrejević-Kun, *Partizani*. 20 crteža. Beograd, Kultura, 1946.

Bruno Vavpotič, *Dachau* (Album). 32 crteža. Ljubljana 1946.

Nikolaj Pirnat i Vlado Kristl, *Gde je Hitler?* Pedeset i jedna karikatura. Beograd, izdanje *Borba*, 1946.

Brčko-Banovići. Mapa crteža studenata beogradske i zagrebačke akademije likovnih umjetnosti. 37 crteža. Zagreb 1947.

Pjer Križanić, *Protiv fašizma 1927—1947*. Beograd, izdanje Saveza Udruženja novinara, 1947.

Franjo Mraz, *Omladinska pruga*. 20 crteža. Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1947.

Zlatko Prica, *Ljudi iz logora Danica*. 18 crteža iz g. 1941. Predgovor autora. Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1947.

Franjo Šimunović, *Pod okupacijom*. 24 crteža. Predgovor Milana Selakovića. Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1947.

Pivo Karamatijević, *Crteži*. Beograd, Kultura, 1948.

Milivoj Nikolajević, *Sa sela*. 24 crteža, Novi Sad, Matica srpska, 1950.

Pivo Karamatejjević, *Sutjeska*. Crteži i grafika, Beograd 1952.

6. OPŠTI DEO¹

France Stelè, *Slovenski slikarji*, Ljubljana, Slovenski knjižni zavod, 1949.

Pola vijeka jugoslovenskog slikarstva, katalog izložbe, Zagreb 1953.

Miodrag B. Protić, *Savremenici I*, Beograd, Nolit, 1955.

O. Bihalji-Merin, M. Stevanović, A. Čelebonović, Z. Kržišnik, M. Bašičević, F. Šijanec, M. B. Protić, *Savremeno jugoslovensko slikarstvo*, Beograd, Jugoslavija, 1957.

Enciklopedija likovnih umjetnosti. Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda SFRJ, Zagreb, 1959, 1962, 1964, 1966.

Fran Šijanec, *Sodobna slovenska likovna umetnost*, Maribor, Založba Obzorja, 1961.

Miodrag B. Protić, *Savremenici II*, Beograd, Nolit, 1964.

Muzej savremene umetnosti (monografija), Beograd, 1965.

Aleksa Čelebonović, *Savremeno slikarstvo u Jugoslaviji*. Beograd, Jugoslavija, 1965.

Špelca Čopič, *Slovensko slikarstvo*. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1966.

Nikola Bertolino

¹ Knjige obuhvaćene ovim delom opšte literature nisu navođene u pojedinim njenim odeljcima, niti u literaturi za umetnike, pošto bi to znatno opteretilo ovaj bibliografski pregled.

1919.

PLAMEN, polumesečnik za sve kulturne probleme, Zagreb; urednici: A. Cesarec i M. Krleža (odg. ured.); saradnici: pored urednika, G. Krklec, B. Tokin, I. Gorenčević.

SVOBODA, družinski list, Ljubljana, do 1922; urednik: F. Albrecht; saradnici: pored urednika I. Albrecht, V. Kesler—Albrecht, K. Dobida, V. Pilon, F. Erjavec.

RADNIČKE NOVINE, centralni organ Socijalističke partije Jugoslavije i glavnog radničkog saveza Jugoslavije; Beograd, 1902—1941; saradnici: D. Budimirović, Dragomir M. Đurić, Dušan St. Šijački, M. Đurić—Topalović, Ž. Cvetković.

1922.

PROLETANSKA MLADINA, glasilo S.M.I.D. „Iskra“, Ljubljana; do 1923; urednici: A. Kusol, M. Kosi; saradnik: B. Kreft; reprodukcija slika i crteža socijalne tematike bez potpisa.

PUTEVI, mesečne sveske za umetnost, književnost i filozofiju, Beograd; do 1924; urednici: 1922 — M. Dedinac, D. Timotijević, M. Ristić; 1924 — M. Crnjanski i M. Ristić; saradnici: S. Vinaver, R. Petrović, T. Manojlović, D. Matić, B. Tokin, V. Petković, B. Lazarević, A. Vučo, R. Mladenović.

1923.

KNJIŽEVNA REPUBLIKA, mesečnik za sve kulturne probleme, Zagreb; do 1927; urednik: M. Krleža; saradnici: pored urednika I. Cankar, A. Cesarec, D. Cesarić, Lav Grün—Gorenčević, G. Gros, E. S., S. Batušić; likovni prilozi: M. Pijade.

1924.

SVEDOČANSTVA, književni časopis, Beograd; do 1925; odgovorni urednik: Đ. Đorđević; saradnici: D. Matić, R. Petrović, A. Vučo, M. Dedinac, M. Ristić, A. Breton, T. Ujević, S. Živadinović, M. Dimitrijević; lik. prilozi: P. Picasso, crteži umobolnih i defektnih osoba.

NOVA KRES, Ljubljana; do 1925; urednici: 1924. — B. Kranjc, S. Mencinger; 1925. — Z. Ravnikar, M. Malešić, Obereizner, F. Kovač; Saradnici: Stare, Suma, Kočever; likovni prilozi: A. Keršovani, S. Pengov, L. Ravnikar, J. Miklavec.

1925.

SRP I ČEKIĆ, od aprila 1926. — komunistički list; od oktobra 1928. Centralni organ KPJ (sekcija KI); od decembra 1928. — Bilten CKKPJ (sekcija KI); od 1935. — organ Pokrajinskog komiteta KPJ (za Hrvatsku); od maja 1940. — Organ Središnjeg odbora KPH; od avgusta 1940. — Organ CKKPH, mesečnik; Zagreb; do 1941; saradnik: V. Svečnjak.

1926.

SAVREMENI PREGLED, Beograd; do 1927; urednici: V. Gligorić, G. Tartalja; saradnici: T. Manojlović, Mih. S. Petrov; a u poslednjem broju D. Matić i M. Ristić; likovni prilozi: Mih. S. Petrov.

ENOTNOST, Proleter i svih dežel zdrožites, kasnije Delavsko-kmečki tednik, kasnije list, Ljubljana; do 1929; urednici: M. Vuković, C. Skočir, J. Pančur, A. Hlebic, O. Črnezelj; saradnici: B. Kreft, Jarc, F. Albrecht, Cerkenik; likovni prilozi: brojni.

1927.

TANK, Revue internationale active; Revue internationale de l'art vivant; No. 11/2 — 3; Odgovorni urednik: F. Delac; saradnici: Pilon, A. Černigoj, L. Spazzapan, V. Premru, Lj. Micić, Škerlić, B. Popović, K. Černigoj, B. Kreft, Angeleta, Lunačarski, I. Stančić, Sacco (c. n.), M. Polić, Zyzler, T. Tzara, a. r. Pikardo, Güiraldes, A. Einstein, D. Fatur, H. Hus, Vlah, Foujita, B. ve Poljanski, Štefanović, F. Walden, Carmelich, F. Onič, A. Spaini, F. Tratnik, Štepančić, Barbusse, A. Ehrenstein, G. Foht, I. Čargo, p. f., M. Kogoj, Lozovik, Maleš, Hannes, Meyer, Pocarini, Sofronio, I. Miklavec, M. Mikac, Marinetti; likovni prilozi: A. Černigoj, Pilon, Carmelich, S. Pocarini, Girola Finettim, E. Štepančić, Tratnik, Maleš, Spazzapan, K. Černigoj, Anjoletta, Lah V., I. Čargo, Zyzler Gy, Hus Hema, i dr.

1928.

KRITIKA, Zagreb, urednik: S. Galogaža; saradnici: pored urednika; K. Mesarić.

SNAGA, Socijalistički časopis, (ilustrovani) radnički list za kulturu i sport, Sarajevo; odgovorni urednik: P. Rajković; saradnici: M. Rajković, V. St. Lopičić.

50 U EVROPI, Beograd; do 1929; urednik: Z. Vukadinović; saradnici: pored urednika, P. Vasić, S. V. Kušić, T. Manojlović.

NOVA LITERATURA, Beograd; do 1930; redakcioni komitet: G. G. Arco, prof. Lj. Babić, H. Barbusse, Dr. A. Behne, F. Brupbacher, J. R. Becher, A. Cesarec, prof. A. Einstein, R. S. M. Eisenstein, M. Gorki, Dr B. Gavela, Dr M. Georg, G. Grosz, S. Galogaža, Dr C. Grünberg, P. Istrati, A. Kollontay, prof. Käthe Kollwitz, Dr. K. Kersten, E. E. Kisch, K. Klaber, L. Lania, D. Mihajlović, Z. Nejedly, G. Pohl, Dr A. Paquet, E. Piščato, Dr F. von Schoenaich, U. Sinclair, Dr Helene Stocker, A. Serafimović, D. Vasić, Dr. Armin, T. Wegener, F. C. Weisskopf; saradnici: O. Bihalji, B. Kreft, Lozowick Louis, L. Heinz, M. Ristić, V. Dragin, F. Delac, P. Bihaly, V. Breznanac, R. Ivanković, B. Filipović; likovni prilozi: Hegeđušić, Pirnat, Postružnik, M. Maleš, F. Tratnik, T. Kos, A. G. Balaž.

KNJIŽEVNIK, Hrvatski književni mjesečnik, Zagreb; do 1939; uređuje Odbor; odgovorni urednik, vlasnik i izdavač: J. Modrić, M. Begović; od br. 8 — Dr B. Murkić, M. Hanžeković; 1929—1930, br. 1, 2, 3, 4, god. III — vlas. i izdav. V. Bunoza, odgov. urednik J. Modrić; uređuju: Dr B. Murgić i L. Perković; 1930 — br. 5 i 6 — vlas. izdav. i odg. ured. V. Bunoza, ured. Dr B. Murgić; 1930 — od br. 7; 1931 — ceo godišnjak — vlas. izdavač i odg. ured. V. Bunoza; 1932—1936., vlasnik izdavač glavni i odgovorni urednik: M. Durman; saradnici: K. Hegeđušić, Tiljak, M. Durman, Miše, J. Bogner, I. Huhn, R. Ivanković, Lj. Babić, V. Habunek; likovni prilozi: K. Hegeđušić, M. Detoni, O. Postružnik, Lj. Babić, M. Tartalja, I. Tabaković, O. Mujadžić, M. Kraljević, J. Miše.

1929.

ZAŠTITA ČOVEKA, Zagreb; urednik: A. Cesarec.

SOCIJALNA MISAO, Zagreb; od 1933; odgovorni urednik: Dr B. Adžija; saradnici: M. Kus—Nikolajević, M. Magdić, B. D. Lazarević.

ODMEVI, literarno-kulturna revija, Ljubljana; do 1933; urednici: R. Peterlin—Petruška; saradnici: V. France, V. Vučar; likovni prilozi: M. Maleš, N. Pirnat, F. Tratnik i dr.

SVOBODA, Ljubljana; do 1936; urednik: J. Ošlak; saradnici: C. Štukelj; likovni prilozi: Tine Kos i dr.

1930.

NEMOGUĆE, nadrealistička izdanja, Beograd; urednici: A. Vučo, O. Davičo, M. Dedinac, M. Dimitrijević, V. Živadinović-Bor, R. Živanović-Noe, Đ. Jovanović, Đ. Kostić, D. Matić, B. Milovanović, K. Popović, P. Popović, M. Ristić; saradnici: pored urednika, P. Eluard, B. Péret, M'Braya, Aragon, R. Char, A. Breton, A. Thirion; likovni prilozi: V. Bor, Đ. Jovanović, O. Davičo, Đ. Kostić, R. Živanović-Noe, R. Stojanović, M. Ristić, N. Vučo, I. Job (detalj) i le cadavre exquis, dokumenti.

KOLENDAR CANKARJEVE DRUŽBE, Mari-bor; izdanje: Cankarjeva družba; saradnici: F. Talpa, S. Tone; likovni prilozi: N. Vidmar i D. Vidmar, N. Pirnat, H. Smrekar, T. Kos, I. Kos.

HRVATSKO KOLO, književno-naučni zbornik, Zagreb; do 1943; urednici: 1930 — J. Pasarić i M. Gavazzi; 1931—1932, 1934—1935 — B. Livadić i M. Gavazzi; 1933, 1937—1940 — B. Livadić i F. Jelašić; 1936 — B. Livadić i B. Jurišić; 1941—1943 — B. Livadić i M. Jurkić; saradnici: Lj. Maraković, A. Cvijić, S. Batusić, I. Hegedušić, Lj. Babić, Z. Vojnović, I. Šrepel, V. Kušan; likovni prilozi: O. Postružnik, M. Režek, I. Generalić, K. Hegedušić i dr.

STOŽER, br. 1—2, mesečni časopis za nauku i umetnost; br. 3—4, jugoslovenski književni mesečnik; od br. 5, mesečnik za književnost, umetnost i kulturu; od br. 2 (nova serija) — 1933 — mesečnik za književnost i umetnost; do 1935; urednici: Mih. B. Stanković, M. Stamenković (odgov. urednik) J. Popović; vlasnici: D. Milić i M. Vlajković, kasnije vlasnik samo D. Milić; od br. 1 — 1932. — urednik J. Popović; vlasnik i odgovorni urednik D. Milić; u br. 9. J. Popović poslednji put uređuje i saraduje; od br. 10 urednik D. Milić do 1935; od januara do septembra 1933. — ne izlazi, sledeći broj izašao oktobra 1933 (br. 1 go. IV); br. 2 — sveška za novembar 1933 — zabranjena; saradnici: J. Zonjić, J. Đonović, J. Popović, V. Gligorić, A. Vasić, V. Svečnjak, D. Dankov, M. Ristić, B. Kreft, A. Vučo, Đ. Jovanović, P. Popović, Živadinović-Bor, M. Brdarić, I. Merin, M. S. Petrov; likovni prilozi: M. Detoni, K. Hegedušić, F. Tratnik, O. Mujadžić, K. Ružička, I. Tabaković, N. Pirnat, A. G. Balaž i dr.

1931.

NADREALIZAM DANAS I OVDE, Beograd; do 1932; urednici: A. Vučo, O. Davičo, M. Dedinac, V. Živadinović-Bor, R. Živanović-Noe, Đ. Jovanović, Đ. Kostić, D. Matić, K. Popović, P. Popović, M. Ristić; odgovorni urednik: Đ. Jovanović; saradnici: pored urednika, S. Dali, A. Breton, R. Char, R. Crevel, P. Eluard, M. Ernst, Y. Tanguy, T. Tzara; likovni prilozi: R. Živanović-Noe, S. Dali, M. Ernst, Y. Tanguy, A. Giacometti, J. Mirò, D. Matić.

LITERATURA, Zagreb; do 1933; urednik: S. Galogaža; saradnici: pored urednika Georg, J. Popović, S. Simić, Đ. Tiljak, S. Planić; likovni prilozi: K. Hegedušić, O. Postružnik, Đ. Tiljak, M. Detoni, J. Miše, V. Radauš i dr.

1932.

GLAS (TREŠNJEVKE), Zagreb; glavni i odgovorni urednik: J. Mort; saradnik: Z. Štambuk.

SIGNALI, mesečnik za literarna i kulturna pitanja, Zagreb; urednik: I. Barbačić; saradnik: G. Gamulin; likovni prilozi: M. Detoni, K. Hegedušić.

RAZVRŠJE, časopis za savremeni umjetnički i socijalni život, Nikšić; urednici: Đ. Radović, S. Cerović, R. Puljević; saradnici: M. Kujačić, B. Radaković, Đ. Lapičić, R. Vuković, M. Đilas.

KNJIŽEVNI KRUG, br. 1: slobodna književna tribuna; br. 2—4: mesečnik za književnost, Smederevo; odgovorni urednik: S. Đ. Ignjatović; saradnik: M. Đilas.

KNJIŽEVNOST, mesečnik za umetnost in znanost, Ljubljana; do 1935; urednici: B. Kreft; saradnici: pored urednika, I. Brnčić, M. Krleža, G. Krklec, T. Brodar; likovni prilozi: F. Tratnik, M. Sedej, F. Mihelić, A. G. Kos i dr.

FRONT, socijalno-književni nedeljni list, Beograd.

1933.

KULTURA, Zagreb; urednik: Đ. Tiljak; saradnici: pored urednika L. Koren (M. Iveković), B. Herman (A. B. C.); likovni prilozi: M. Detoni, K. Hegedušić, Đ. Tiljak, A. Mezdić, V. Radauš.

SAVREMENA STVARNOST, časopis za književnost i umetnost, Zagreb; urednici: B. Drašković, K. Hegedušić i B. Drašković; saradnici: K. Hegedušić, A. Cesarec, M. Služinec, M. Krleža.

VALJCI, časopis za savremeni umjetnički i socijalni život, Nikšić; do 1934; urednik: S. Cerović; saradnici: M. Čiplić, St. Dimitrijević.

SODOBNOST, neodvisna slovenska revija, Ljubljana; do 1940; urednici: F. Kozak, S. Leban, J. Vidmar; saradnici: F. Mesesnel, Lj. Babić, B. Pregelj, B. Gvardijančić, M. Burja, M. Mušič, F. Šijanec, F. Petre; likovni prilozi: K. Putrih, N. Pirnat, S. Kregar, Z. Kalin, M. Sedej.

1934.

DANAS, književni časopis, Beograd; urednici: M. Krleža, M. Bogdanović; saradnici: pored urednika, M. Bogdanović, M. Ristić, M. Krleža, K. Hegedušić, K. Popović, V. Josipović, V. Živadinović-Bor, V. Svečnjak; likovni prilozi: K. Hegedušić, Ž. Hegedušić, Svečnjak, Generalić.

GRANIT, časopis za književnost i društvena pitanja, Podgorica; do 1935; urednik: M. Matović; saradnici: V. Perović, M. Bandović.

LJUDSKA PRAVICA, tednik za gospodarstvo in prosveto, Lendava (oktobar 1934. — avgust 1935); Ljubljana (od oktobra 1935. do marta 1936); odgov. urednik: M. Kranjec (do avgusta 1935), I. Kreft (do marta 1936); Organ KPS (od novembra 1944). Glasilo KPS (od 1. 1943; tisk od decembra 1943); odgovorni urednik: V. Tomšič (od aprila 1944); A. Bebler (od oktobra 1944), L. Šentjure (od marta 1945); saradnici: F. Kalan; Likovni prilozi: I. Šubić, B. Jakac, F. Mihelić.

PREGLED, list za umjetnost i nauku; od jula 1934. list za umjetnost i društveni život; od marta 1935. list za nauku i društveni život, Zagreb, do 1935; izdaje: Pučki teatar; vlasnik i odgovorni urednik: E. Stančić.

KNJIŽEVNI HORIZONTI, zagrebačka književna revija, Zagreb; do 1938; urednik: L. Žimbrek; saradnici: pored urednika, J. Berković, V. Cvitan, S. Diana, Z. Munk, J. Tomić, A. Cerkenjenik; likovni prilozi: J. Tomić, V. Svečnjak.

1935.

NIN, nedeljne informativne novine, Beograd; (br. 1, 21, i 27. zabranjeni). Urednici i vlasnici: V. Vučković i S. Popović; saradnici: Jop (J. Popović), M. K. (M. Kujačić); likovni prilozi: M. Kujačić, K. Hegedušić, M. Detoni, Đ. Andrejević-Kun, Đ. Tiljak, R. Živanović-Noe, O. R. (Đ. Teodorović).

BRAZDA, časopis za književnost i kulturu, Sarajevo; do 1936; glavni urednik: E. Finci; saradnici: J. Popović, F. Vid, R. Zogović.

Časopis za književnost i umjetnost, Sarajevo, 1948—1951; urednik: I. Samokovlija; saradnici: pored urednika, M. Selimović.

SAVREMENI POGLEDI, mjesečnik za književnost, nauku i umjetnost, Slavonki Brod; do 1936; urednici: J. Berković; 1936. — M. Cvijić, V. Repić; saradnik, pored urednika, M. Kujačić; likovni prilozi: K. Ružička, R. Živanović-Noe, Đ. Teodorović, M. Kujačić, Đ. Andrejević-Kun, V. Radauš, A. Augustinčić.

1936.

KNJIŽEVNI SAVREMENIK, Zagreb; urednik: Z. Požgaj; saradnici: J. Popović, Đ. Jovanović, M. Zorin.

NAŠA STVARNOST, časopis za književnost, nauku, umetnost i sva društvena i kulturna pitanja, Beograd; do 1939; urednik: A. Vučo; saradnici: R. Živanović-Noe, Đ. Jovanović, B. Bešković, S. Rašić; likovni prilozi: D. Ozmo, Đ. Andrejević-Kun, M. Kujačić, Lj. Sokić, M. Detoni, V. Svečnjak, I. Čaće, B. Baruh, I. Generalić.

OMANUT, Zagreb, mjesečnik jevrejske kulture; do 1941; odg. urednik: H. Gottlieb. Saradnik: Hinko Gudac. Likovni prilozi: J. Levi, D. Ozmo.

1937.

ARS 37, revija za kritiku, teoriju i historiju umjetnosti Zagreb; urednici: Z. Vojnović; saradnici: pored urednika, A. Galin, (G. Gamulin), K. Hegedušić, Z. Vojnović, Š. Vukanović, M. Ristić, Lj. Babić; likovni prilozi: E. Tomašević, I. Režek, F. Vaić, K. Hegedušić i dr.

ZNANOST I ŽIVOT, časopis za popularizaciju nauke, Zagreb; do 1938; odgovor. urednik: B. Rumbak; saradnici: M. Đilas, M. Nenad.

PUTOKAZ, list za društvena i književna pitanja, Zagreb; do 1939; urednik: H. Kikić; izdavač, vlasnik i odg. urednik: Š. Huskić.

1938.

SLOVENSKI POROČEVALEC, informacijski vestnik, O. F. Ljubljane; (od 1941—1945). Glasilo osovobodilne fronte (od 1945—1959); saradnici: Č. Škodlar, S. Mikuž, L. Kiauta, N. Pirnat, F. Mihelić.

OBZORJA, revija za leposlovje, umetnost in publicistiko, Maribor; do 1940; urednici: Dr V. Kralj, Dr I. Dornik, S. Detela; saradnici: F. Šijanec, B. Rudolf, Š. Kovač, I. Bratko, F. K. Kos, M. Robić.

ŽIVOT I RAD, socijalno književni časopis, Beograd; do 1940; vlasnik: M. Jovanović; urednik: Dr M. T. Arsić; saradnici: Dr V. Vučković, R. Zogović, Đ. Krvavac.

1939.

ZBORNİK 39, književnost, nauka, umetnost, Beograd—Ljubljana; urednik: T. Seliškar; saradnici: pored urednika, I. Grohar, M. Rajković, D. Nedeljković; likovni prilozi: V. Svečnjak, F. Mihelić, B. Jakac, N. Vidmar, F. Mraz, I. Generalić, V. Gecan, D. Vidmar, M. Sedej, F. Stiplovšek.

UMETNOST I KRITIKA, mesečnik za sva kulturna pitanja, Beograd; urednici: V. Gligorić i R. Zogović; saradnici: pored urednika, T. Pavlov, E. Finci, S. Rašić, K. Racin, V. Dragin, J. Popović.

RADNIČKE NOVINE, Beograd; saradnik: D. Đurić.

PEČAT, Zagreb; do 1940; urednici: S. Batusić, D. Galić, K. Hegeđušić, M. Krleža, M. Mirković, M. Ristić; od br. 10—12 — M. Krleža; odgovorni urednik — D. Ibler; saradnici: pored urednika—Lj. Babić, P. Kružić, P. Dobrović; likovni priloz: K. Hegeđušić, F. Vaić, J. Miše, E. Tomašević, P. Dobrović, E. Kovačević, V. Svečnjak, J. Vresk, I. Filakovac.

IZRAZ, časopis za sva kulturna pitanja, Zagreb; do 1940; urednici: J. Pavičić, V. Svečnjak, A. Škatarić; 1939, br. 3—4, uređuje J. Pavičić; 1940, odgovor. urednik: J. Rakar; saradnici: V. Svečnjak, O. Prica, V. Bezjak; likovni priloz: E. Kovačević, E. Tomašević, P. Karamatijević, I. Režek, G. Stupica, A. Augustinčić, P. Šimaga, F. Šimunović, M. Sedej, P. Popović, D. Ozmo, I. Čaće, M. Detoni, Đ. Andrejević-Kun.

MLADA KULTURA, časopis za književnost i kulturu, Beograd; do 1941; urednik: A. Čelebonović. Saradnici: pored urednika, Đ. Ribar, A. Humo, D. Gal; likovni priloz: F. Mraz, D. Vlajić, Lj. Sokić, D. Ozmo.

1940.

KNJIŽEVNE SVESKE, Zagreb; urednik nije naznačen; saradnici: M. Nikolić (M. Đilas), K. Popović, J. Šestak.

1941.

BORBA, organ KPJ, Beograd; do 1951; saradnici: J. Popović, R. Zogović, O. Bihalji Merin, J. Zagorc, M. Milošević, I. Potrč, M. Lalić, E. Finci, Ž. Bogojević, D. Čuli, Ž. Vidović, O. B., O. D., D. V., B. I., B. S., Z. Š., D. Š., Đ. B.

1942.

SLOBODNA VOJVODINA, Organ Narodnog fronta Vojvodine, Novi Sad.

1943.

OMLADINA, Beograd. Do 1956. organ Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ-a).

1944.

NAPRIJED, organ komunističke partije Hrvatske, Zagreb; do 1948; saradnici: M. Vitić, C. Fisković, N. Devčić, Đ. Tiljak, V. Kaleb.

POLITIKA, Beograd; do 1950; saradnici: S. Marić, V. Petrović, P. Križanić, Đ. A. Kun, N. Marinković, P. Vasić, S. Paunović, Z. Simić—Milovanović.

OSLOBOĐENJE, organ Narodnog fronta BiH, Sarajevo.

NOVA MAKEDONIJA, Skopje.

1945.

LJUDSKA PRAVICA, Ljubljana; do 1959.

DELAVSKA ENOTNOST, Ljubljana; saradnici: S. Mikuž, B. Rudolf, F. Zupan, B. Saksida.

MLADINA, glasilo zveze slovenske mladine, Ljubljana; saradnici: V. Globočnik, F. Ribar, M. Pogačnik.

TOVARIŠ, Ljubljana; saradnici: S. Mikuž, B. Jakac.

NOV DEN, spisanje za umetnost, nauka i društveni prašanja, Skopje; do 1950; urednici: V. Maleski-Tale (do 1948), B. Koneski (1948), S. Janevski i D. Mitrev (1949); saradnici: pored urednika, V. Markovski, D. Koco, K. H. Vasilev.

REPUBLIKA, časopis za književnost i umjetnost, Zagreb; do 1950; urednici: M. Krleža, V. Kaleb, J. Horvat; 1946. — V. Kaleb, S. Kolar, G. Krklec, M. Krleža, V. Popović; 1947. — M. Franičević, V. Kaleb, S. Kolar, G. Krklec, N. Simić; 1948—. — M. Franičević, V. Kaleb, G. Krklec, V. Popović, a od br. 7 i P. Šegedin; 1949. — I. Dončević, M. Franičević, G. Krklec, R. Marinković, V. Popović; 1950. — I. Dončević, M. Franičević, J. Kaštelan; saradnici: G. Gamulin, N. Šegvić, S. Diana, Z. Munk, K. Hegeđušić.

RAZGLEDI, mesečnik za književnost in kulturna vprašanja, Trst; do 1955; urednik: D. Pahor; saradnici: V. Bartol, K. Dobida, F. Stele.

RAD, organ jedinstvenih sindikata i nameštenika Jugoslavije, Beograd.

MLADINSKA REVIIJA, Ljubljana; odgovor. urednici: I. Miniatti i M. Mejak.

MLADOST, časopis za književnost i kulturu, Beograd; odgov. urednik: Dušan Kostić.

NOVI SVIJET, Zagreb; urednik: V. Majer; saradnici: V. Radauš.

BRATSTVO, glasilo Osvobodilne fronte Slovenecv v Dalmaciji, 1945, gl. urednik Tone Seliškar.

ILUSTRIRANI VJESNIK, Zagreb, izdaje Vjesnik jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske, do 1950.

ŽENA U BORBI, glasilo antifašističke fronte žena u Hrvatskoj, Zagreb; do 1950.

VPRAŠANJA NAŠIH DNI, tedenska priloga Ljudske pravice, Ljubljana; do 1950.

1946.

PREGLED, Sarajevo; do 1948; saradnici: H. Humo, S. Kulenović, M. Čaldarević.

LJUDSKI TEDNIK, Trst; do 1951; urednici: od januara 1946. — Dr M. Koršič, od maja 1946. — J. Koren; od januara 1949. — F. Kavs; saradnici: M. Bambič, V. Bartol, S. Mikuž, R. Hlavaty, Z. Jelinić, F. Šijanec, D. Klemenčić, B. Pahor, S. Budal, A. Žuidavšič-Petre.

KOLENDAR OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA, Ljubljana; urednik: I. Koprivec; saradnici: C. Kranjc, D. Klemenčić, E. Ravnikar.

OBZORNIK, mesečnik za ljudsko prosveto, Ljubljana; odgovorni urednici: B. Merhar (do juna 1947), Vladimir Koch (do 1949), T. Liška (do 1953), M. Kranjc (do 1956), T. Fajfar (do 1958), J. Ribičić; saradnici: S. Mikuž, K. Dobida, F. Žen, F. Šijanec, L. Menaše.

STUDENT, Zagreb; gl. i odgov. urednik: V. Mimica.

NOVI SVET, Ljubljana; do 1952; urednik: od 1946. Juš Kozak, od 1948. Ferdo Kozak; saradnici: B. Kobe, F. Kalan, K. Dobida, I. Bratko, B. Kranjc, F. Šijanec.

RAZGLEDI, mesečnik za književnost in kulturna vprašanja, Trst; do 1950; urednici: od 1946. France Bevk, od 1948. D. Pahor; saradnici: R. Bedarnik, F. Mesesnel, F. Stele, B. Kreft, V. Bartol, F. Šijanec, Z. Jelinić.

LETOPIS MATICE SRPSKE, Novi Sad; odgov. urednik: Ž. Milisavac; saradnici: B. Petrović, J. Konjović, M. Nikolajević, Đ. Sabo.

STVARANJE, časopis za književnost i kulturu; 1947. časopis za književnost, kulturu i ekonomski život; 1948. časopis za književnost i kulturu, Cetinje; urednici: M. Lalić, J. Đonović, M. Banjević; saradnici: J. Đonović, M. Milunović, Đ. Oraovac.

PREGLED, Sarajevo; do 1949; urednici: T. Kruševac, S. Kulenović, N. Miličević; saradnici: pored urednika, S. Kulenović, M. Čaldarević, H. Humo.

NAŠA KNJIŽEVNOST, Beograd, do 1947.

KNJIŽEVNOST, Beograd; od 1947; urednici: 1946—1949. — M. Bogdanović, V. Gligorić, D. Maksimović, Č. Minderović; 1949. — E. Finci; 1950—1952. — D. Kostić, D. Matić, T. Mladenović, E. Finci; 1952—1955. — E. Finci; 1955. — D. Matić i E. Finci; saradnici: O. Bihalji Merin, A. Čelebonović, Đ. Popović.

MLADINSKA REVIIJA, Ljubljana; do 1950; odgovorni urednik: B. Makovec; urednici: I. Potrč, F. Kosmač, S. Žigon, D. Željznov, G. Guzej; od br. 6. — odgov. urednici: I. Miniatti i M. Mejak; saradnici: Potrč I., G. Guzej, T. Žnidariš.

1947.

KOMUNIST, Organ CK KPJ, Beograd; odgov. urednik: M. Đilas.

ODJEK, kulturnog, umjetničkog, književnog života, Sarajevo; odgov. urednik: M. Marković.

ARHITEKTURA, mjesečnik za arhitekturu, urbanizam i primenjenu umjetnost, Zagreb; odgov. urednik: N. Šegvić.

1948.

KNJIŽEVNE NOVINE, organ Saveza književnika Jugoslavije, Beograd; urednici: od 1948—1952 — J. Popović, M. Dedinac, Č. Minderović, M. Jurković, I. Potrč, V. Kaleb, I. Samokovlija, J. Đonović, D. Mitrev, F. Albreht, J. Boškovski, J. Horvat, D. Kostić, T. Mladenović, M. Selimović, P. Šegedin, R. Tošović, M. Bogdanović, S. Kulenović; saradnici: V. Petrović, J. Popović, B. Šotra, P. Šegedin, O. B. Merin, V. Ribnikar, B. Stojanović, S. Mikuž, R. Zogović.

IZVOR, časopis za književnost i kulturna pitanja, Zagreb; do 1951; odgov. ured. J. Barković; saradnici: A. Despot, S. Mihalić, Z. Kauzarić, B. Vižintin, B. Sinobad, M. Kujosić, R. Putar, S. Beneren.

BOREC, organ republičkog odbora ZB NOB Slovenije; Glasilo ZB NOB Slovenije, Ljubljana; urednici: do 1951. V. Novak, R. Zakošnjek; do 1952. D. Seliger, D. Ajdić; saradnici: V. Visočnikova, I. Šubić, M. Sober, D. Klemenčić, S. Kumar, M. Maležić, E. Turnher, M. Tepina, S. Mikuž, M. Brezovar, Š. Batič, N. Žužek.

NOVA OBZORJA, revija za kulturu in politiko, Maribor; do 1950; odgov. urednik: A. Ingolič; saradnici: K. Dobida, B. Kranjc, H. Grün.

KULTURNI RADNIK, organ Saveza kulturno prosvetnih društava Hrvatske, Zagreb; odgov. i glav. urednik: Z. Munko.

ZVEZDA, časopis za književnost i kulturu, Šabac; odgovorni urednik: S. Jovanović-Cveja.

DJELO, časopis za politička, ekonomska i kulturna pitanja, Zagreb; glavni urednik: N. Rubčić; urednici: I. Dončević, Ž. Protega, M. Stanić.

ZORA, omladinski časopis za književnost i kulturu, Sarajevo; urednici: V. Čerkez, R. Trifković, Lj. Milin, J. Lešić, M. Petrić, D. Bilanović; odgov. urednik: A. Hromadžić.

JUGOSLAVIJA, ilustrirani časopis, Beograd; glav. i odgov. urednik: D. Mitrović.

JUGOSLAVIJA — SSSR, izdaje društvo za kulturnu saradnju Jugoslavija — SSSR, Beograd.

CRVENA ZVEZDA, organ GOSBNOR, Beograd; odgovorni urednik: S. Perović.

1949.

UMETNOST, časopis za likovnu umetnost, Beograd; do 1950; odgov. urednik: B. Šotra; saradnici: A. Čelebonović, O. Bihalji Merin, D. Klemenčić, J. Popović, G. Gamulin, F. Uršić, R. Čolaković, M. Milunović, M. Stevanović, P. Vasić.

Irina Subotić

Biografije i literatura o umetnicima

Ovu publikaciju treba posmatrati kao jednu svesku, četvrtu po redu, planski zamišljene organske celine. To je naročito važno da bi se shvatile razlike između biografija i literature za pojedine umetnike, koje obuhvataju u pojedinim slučajevima čitav period umetnikove aktivnosti, a ponegde je obuhvaćen samo jedan deo tog perioda, onaj u kome se umetnikovo delo uklapalo u okvire onih tendencija koje predstavljaju temu ove publikacije. Kod nekih umetnika literatura obuhvata period od 1930. godine, s obzirom da je do tada već bila data u publikaciji „III decenija — konstruktivno slikarstvo“; kod drugih se prekida sa 1950. godinom, pošto dalja umetnikova delatnost treba da bude praćena u jednoj od sledećih izložbi iz ovog ciklusa. Za neke umetnike uopšte nije data literatura, jer će ona moći da se nađe, kompletna, u jednoj od sledećih publikacija.

DORĐE ANDREJEVIĆ-KUN

Rođen u Vroclavu u Poljskoj 1904. Umro u Beogradu 1964. Učio na umetničkoj školi u Beogradu (1920—26, prof. Lj. Ivanović, M. Milovanović, P. Dobrović). Od 1928. studije nastavio na akademijama u Veneciji, Milanu, Firenci i Rimu a od 1929. boravi u Parizu. Jedan je od osnivača grupe Život. God. 1937—38. učestvuje u španskom građanskom ratu. Učesnik NOR-a od 1941; od 1943. radi u propagandnom odeljenju Vrhovnog štaba. God. 1947. dodeljeno mu je zvanje majstora-slikara; 1950. izabran je za dopisnog a 1958. za redovnog člana SANU. Od 1960—63. bio je rektor Akademije likovnih umetnosti u Beogradu. Od 1929. učestvuje na svim grupnim izložbama Udruženja likovnih umetnika u zemlji i inostranstvu, zatim na svim izložbama grupe Oblik od 1931—33, na Prvoj grafičkoj izložbi beogradskih umetnika 1934, Salonu nezavisnih 1938. Samostalne izložbe: 1931. u Beogradu; 1932. u Zagrebu; 1933. sa L. Ličenoskim i A. Huterom izlaže u Novom Sadu; 1953. u Beogradu i Kragujevcu, 1958. u Čačku; 1959. u Beogradu; 1961. u Zemunu, Somboru, Nišu i Skoplju; 1963. u Istočnom Berlinu, 1964. u Jajcu, 1966. u Beogradu, Sofiji i Skoplju; 1967. u Zrenjaninu.

Izdao mape grafika: *Krvavo zlato*, *Za slobodu*, *Partizani*.

IZVOD IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Moj put u Jajce 1943, Katalog izložbe u Maloj galeriji Spomen muzeja II zasedanja AVNOJ-a, Jajce, 1964. — *Referat o mogućnostima, zadacima i perspektivi naše likovne umetnosti*, *Bo i NaL*, 8. XII 1947. — *Moša Pijade — slikar*, *KNo*, 24. VI 1952, s. 8. — *Druga svearmijska izložba NAr*, 27. XII 1956. — *Društvena funkcija grafike*, *Dk*, 23. XI 1958.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

O (to) Bihalji-Merin, *Predgovor mapi „Za slobodu“*, Izdanje „Kultura“, Beograd, 1946. — Stojan Čelić, *Predgovor za katalog izložbe Đorđa Andrejevića-Kuna u Čačku*, 1958. — Lazar Trifunović, *Predgovor katalogu samostalne izložbe Đorđa Andrejevića-Kuna u Izložbenom paviljonu*, Niš, 1961. — Momčilo Stevanović, *Deset godina Kunove grafike*, Katalog samostalne izložbe u Narodnom muzeju, Zemun—Sombor, 1961. — Momčilo Stevanović, *Predgovor katalogu samostalne izložbe Đorđa Andrejevića-Kuna u Nationalgalerie, Staatliche Museen, Berlin*, 1963. — Božidar Jakac; Velibor Gligorić; Momčilo Stevanović, *Kunova umetnost*, *Predgovori katalogu samostalne izložbe u Maloj galeriji Spomen muzeja II zasedanja AVNOJ-a, Jajce*, 1964. — Velibor Gligorić, Ilija Đuričić, Stanojlo Rajčić, Rista Stijović, Aleksa Čelebonović, Zuko Džumhur, *In memoriam Đorđu Andrejeviću-Kunu*, SANU, Beograd, 1964. — Dragoslav Stojanović-Sip, *Grafika Đorđa Andrejevića-Kuna*, s. 46—50, Krug Galerije „Grafički kolektiv“, Beograd, 1949—1964, Beograd, 1965. — Protić B. Miodrag, *Predgovor katalogu za retrospektivnu izložbu Đ. Andrejevića-Kuna*, Galerija Doma JNA, Beograd, 1966. — Veljko Vlahović; Momčilo Stevanović, *Kunova umetnost (izvodi iz neobjavljenog rukopisa)*, predgovori katalogu samostalne izložbe Đorđa Andrejevića-Kuna, Dom JNA, Beograd, 1966. — Milica Solarov, *Predgovor katalogu izložbe grafike Đorđa Andreje-*

vića-Kuna, Mala galerija, Zrenjanin, 1967. — Momčilo Stevanović, *Iskustvo Đordža Andrejevića-Kuna* (videržki iz neopublikovanoj rukopisi), predgovor samostalne izložbe Đorđa Andrejevića-Kuna, Novosibirsk—Habarovsk, 1967. — Momčilo Stevanović, *Đorđe Andrejević Kun* (monografija u štampi), Jugoslavija, Beograd.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

—, *Izložba g. Đorđa Andrejevića-Kuna*, *Po*, 21. II 1931, s. 9. — D. Blagojević, *Izložba slika Đ. Andrejevića-Kuna*, *Pra*, 25. II 1931. — Sreten Stojanović, *Izložba slika Đ. Andrejevića-Kuna*, *Po*, 1. III 1931, s. 11. — Đorđe Mano-Zisi, *Ulje Andrejevića-Kuna*, *Vr*, III 1931. — G. K., *Izložba slika g. Đ. Andrejevića-Kuna*, *Pra*, III 1931. — N. N., *Izložba g. Đorđa Andrejevića-Kuna*, *Ne*, 1. III 1931. — Karalić Predrag, *Izložba g. Andrejevića-Kuna*, *ŽR*, god. IV, knj. VII, sv. 40, IV 1931, s. 316. — Dr. H., *Ausstellung Andrejević-Kun*, *Mb*, 28. II 1932. — Dr. Josip Draganić, *Izložba Đorđa Andrejevića-Kuna*, *No*, II 1932. — Tiljak Đuro, *Đorđe Andrejević-Kun*, *Knj*, V 1932, s. 153. — Rajakovac Bogdan, *Slikar Đorđe Andrejević-Kun u Zagrebu*, Salon Ulrih od 23. II do 7. III 1932, *Kul*, VI 1932, s. 5. — N. N., *Đorđe Andrejević-Kun. Zu seiner Ausstellung in Zagreb*, *Mg*, XLVII, 1932. — N. N., *Umetnici privatno*, *Vr*, 1. II 1933. — Paržević (Stjepan), *Đorđe Andrejević-Kun*, *Mt*, XIII, 1934—1935, s. 105—107. — Rade Drainac, *O dvojici slikara na jesenjoj izložbi*, *Pra*, 13. XI 1935. — Galin A. (Grga Gamulin), *Drvorezi Andrejevića-Kuna*, *A37*, br. 3—4, s. 77—78, 1937. — Radović-R., *Krvavo zlato*, 28 originalnih drvoreza od Đ. Andrejevića Kuna sa predgovorom Jovana Popovića, *SIM*, XVI, 1937, s. 3. — Politeo Vučković-Fani, *Povodom Kunove mape „Crteži, skice i studije“*, *Pgl*, knj. XVI, sv. 204, 1940, s. 624—627. — R. Đ., *Zbirka 20 crteža Đorđa Andrejevića-Kuna*, *MLi*, 1941, sv. I, s. 82—84. — Popović Jovan, *O nekim pojavama u našoj likovnoj umetnosti*, *Bo*, 29. XII 1945, s. 4—5. — Bihalji-Merin Oto, „*Partizani*“ *Đorđa Andrejevića-Kuna — jedno umetničko sveđoćanstvo o našoj oslobodilačkoj borbi*, *Bo*, 9. V 1946, s. 4—5. —, *Glavna je zadaća naših umjetnika da zadovolje potrebe naroda za umjetnošću*, *Vs*, 8. XII 1947. —, *O našim likovnim umjetnicima*, *IVs*, 1948, s. 13. — Gamulin Grga, *Zapisi iz 1949*, *Pr*, 1949, br. 10—11, s. 810—841. — Radovan Zogović, *K licu čovjeka*, *KNo*, 1949. —, *Nagrada vlade FNRJ*, *KNo*, 10. I 1950. —, *Tri majstora — umetnika. Đorđe Andrejević-Kun, o našoj savremenoj likovnoj umetnosti*, *Bo*, 30. XI 1951, s. 7. — Lj. Isaković, *Đorđe Andrejević-Kun*, *NAr*, 22. X 1953. — D., *Otvorena izložba slika majstora slikara Đorđa Andrejevića-Kuna*, *Svt*, 24. X 1953. — Z., *Slikar-borac. Uz izložbu Đorđa Andrejevića-Kuna*, *RaB*, 19. XI 1953. — Gvozden Jovanić, *Umetnost koja oduševljava. Povodom izložbe slika Đorđa Andrejevića-Kuna*, *GRa*, 25. XI 1953. — Pivo Karamatijević, *Đorđe Andrejević-Kun*, *Bo*, 26. XI 1953. — Pivo Karamatijević, *Slikar revolucije*, *Rad*, 28. 1953. — M. B. Protić, *Đorđe Andrejević-Kun*, *NIN*, 29. XI 1953. — Dušan Grbić, *Umetnik i tvornost na primeru Đorđa Andrejevića-Kuna*, *InL*, 29. XI 1953. — M. B., *Slikar narodne borbe za slobodu*. (Povodom izložbe Đorđa Andrejevića-Kuna), *CZ*, 8. XII 1953. — N. N., *Đorđe Andrejević-Kun*, „*Umjetničko djelo nosi u sebi odraz epohe u kojoj je nastalo*“, *Os*, 10. VII 1955. — Čorbe Klime, *Oživevani spomeni* (O učesću Đorđa Andrejevića-Kuna u NOB-u), *NMa*, 1, 2 i 3. V 1956. — D. Adamović, *Koja je ličnost ili umetničko delo na Vas presudno uticalo i zašto?* (razgovor s umetnikom), *NIN*, 20. X 1957. — Lazeski Borko, *George Andrejević-Kun*, *KŽi*, 1958, br. 3—4, s. 30—31. — Stojan Čelić, *Izložba slika Đorđa Andrejevića-Kuna u Čačku*, *ČG*, 9. VII 1958. — Razgovor saradnika lista o izložbi Save Šumanovića, Bogdana Šuputa, Dušana Vlajića i dr. *Rad*, 13. VI 1959. — J. P., *Đorđe Andrejević-Kun*, *Rad*, 18. VII 1959. — B. I., *Slikarski motivi Đorđa Andrejevića-Kuna*,

Po, 14. XI 1959. — T. Đuričić, *Na putevima borbe i umetnosti*, Fr, 1959, sv. 8, s. 28—29. — M. M., *Nove preokupacije*, Bo, 17. XI 1959. — P. V., *Izložba Đorda Andrejevića-Kuna*, Po, 18. XI 1959. — Dobrivoje Popović, *Svet njegovih slika živeće večit*. (Povodom 30-godišnjice umetničkog rada Đorda Andrejevića-Kuna), CZ, 24. XI 1959. — Dr. Katarina Ambrozić, *Kunove nove slike*, KNo, 4. XII 1959. — M. Maksimović, *Đorde Andrejević-Kun*, Po, 6. XII 1959. — Lazar Trifunović, *Izložba Đorda Andrejevića-Kuna*, NIN, 6. XII 1959. — M. V., *Slikar narodne borbe za slobodu*, CZ, 8. XII 1959. — B. Đorđević, *Dug umjetnika revoluciji* (razgovor sa umetnikom), Vs, 1. V 1960. — R. Radović, *Razgovor sa predsjednikom Zveze Đordem Andrejevićem-Kunom*, Dl, 8. V 1960. — R. Kuz., *Vo presret na novi zadaći aktivnosti* (razgovor sa predsjedatelom na *Sojuzot*, akademskiot slikar Gorge Andrejević-Kun), NMa, 8. V 1960. — B. Đ., *Dug umetnika Revoluciji* (Đorde Andrejević-Kun o likovnom stvaralaštvu), Dk, 19. I 1961. — D. Jevtić, *Revolucija mi je bila uzor* (razgovor sa umetnikom), GO, 25. V 1961. — M. J., *Umetnik u revoluciji*, Mo, VII 1961. — R. Kuzmanovski, *Revolucijata — blagorodna tema za likovno stvaranje* (razgovor sa umetnikom), NMa, 26. XI 1961. — Gorgi Star-delov, *Kun na izložbata vo Skopje*, NMa, 10. XII 1961. — M. Letić-Kesler, *Čovjek je srž svega* (razgovor sa umetnikom), NoL, 17. III 1963. — Risto Kuzmanovski, *Avtor na grbot na nova Jugoslavija*, NMa, I. XII 1963. — VI. M., *Umro Đorde Andrejević-Kun*, Vs, 18. I 1964. — Blagoje Ilić, *Životni put velikog umetnika*, Po 18. I 1964. — Pavle Vasić, *Kunove slike i grafike*, Po, 18. I 1964. — Stojan Čelić, *Stvaralac i revolucionar*, Bo, 18. I 1964. — Vojo Dimitrijević, *Plemenita poruka Đorda Andrejevića-Kuna*, Os, 19. I 1964. — J. D., *Umetnik revolucionar*, Vs, 19. I 1964. — Dinko Davidov, *Uvek prisutan svojim delom*, Dk, 19. I 1964. — B. Pogačnik, *Pričeval je o boju in grozi* (Ob smrti Đorda Andrejevića-Kuna), Dl, 19. I 1964. — Boris Petković, *Borbeniot realizm na Kun*, NMa, 19. I 1964. — Mih. S. Petrov, *Kunova grafika*, Po, 19. I 1964. — Živa M. Đorđević, *Ateju u fabrici karbida u Jajcu*, Bo, 19. I 1964. — Božidar Jakac, *Tvoj duh, tvoj lik raste*, Bo, 19. I 1964. — Vanda Ekl, *Đorde Andrejević Kun*, NoL, 20. I 1964. — B. Đorđević, *Prijatelj mladih*, VL, 20. I 1964. — Slobodan Penezic, *Govor na sahrani Đorda Andrejevića-Kuna*, Bo, 20. I 1964. — Velibor Gligorić, *Govor na sahrani Đorda Andrejevića-Kuna*, Bo, 20. I 1964. — Toman Brajović, *Umetnik-revolucionar*, 4J, 21. I 1964. — Oto Bihalji-Merin, *Đorde Andrejević-Kun, borac i umetnik*, Ko, 23. I 1964. — Đorđević ing. Živa, *Đorde Andrejević-Kun, veliki slikar naše revolucije*, Svt, 23. I 1964. — Nađ Kosta, *Revolucionar i umetnik*, NAr, 24. I 1964. — Miodrag Maksimović, *Kun — slikar prkosa i samopouzdanja*, KNo, 24. I 1964. — Dragoslav Grbić, *Kunovo umetničko delo*, Tel, 24. I 1964. — Nada Ristić, *Đorde Andrejević-Kun*, Rad, 25. I 1964. — V. Kolar, *U ateljeu preminulog umjetnika*, Vs, 26. I 1964. — Lazar Trifunović, *Od monumentalnog do intimnog, od herojskog do poetičnog*, NIN, 26. I 1964. — Đuričić Predrag, *Jedan neobjavljeni intervjua*, BN, 26. I 1964. — Bajić Miloš, *Đorde Andrejević-Kun, slikar, borac i revolucionar*, Prosvetni Pregled, Beograd, 5. II 1964. — Hakija Kulenović, *Đorde Andrejević-Kun*, Pgl, 1964, br. 1—2, s. 1—4. — D. Mijatović, *Kunova izložba u Jajcu*, 4J, 28. IV 1964. — M. Andrić, *Danas se otvara izložba Đorda Andrejevića-Kuna u Jajcu*, Os, 10. V 1964. — M. Karamehmedović, *Posmrtna retrospektiva*, Os, 17. V 1964. — M. Karamehmedović, *Retrospektivna izložba Kuna u Jajcu*, Po, 21. V 1964. — Dr France Stelè, *Uspomda „zlatnog doba“*. (Odlomak iz elaborata), Dk, 27. IX 1964. — Stojan Trumić, *Dokumenti — rečiti i borbeni*. (Povodom godišnjice smrti Đorda Andrejevića-Kuna, revolucionarnog umetnika), Dk, 22. I 1965. —, *Izložba radova Đorda Andrejevića-Kuna*, NAr, 27. V 1966. —, *Kunova komemorativna retrospektiva*, Bo, 28. V 1966. — Dragoslav Đorđević, *Neprolazno Kunovo delo*, Bo, 5. VI 1966. — Veljko Vlahović, *Reč je o*

umetniku i borcu Kunu, 4J, 7. VI 1966. — Dragiša Perović, *Đorde Andrejević-Kun, revolucionar, umetnik, čovek*, 4J, 7. VI 1966. — Vojislav Đurović, *Autentična monografija umetnika*, 4 J, 7. VI 1966. — Vladimir Rozić, *Đorde Andrejević-Kun*, KNo, 11. VI 1966. — Đorde Kadijević, *Predeo mladalacke ekstaze*, NIN, 12. VI 1966. — Pavle Vasić, *Svetlost jedne paleta*, Po, 12. VI 1966. — N(ada) Šuica, *Slikar revolucije*, Fr, br. 13, 1966, s. 24—25. — D. Perović, *Đorde Andrejević-Kun: Kako sam stvorio grb SFRJ*, GSI, 30. VI 1966. — Marija Pušić, *Hrabrost odcaranja* (doba borbe i stvaranja Đorda Andrejevića-Kuna), Os, 3. VII 1966. — Nikola Kirikov, *Umetnost koja voshitva*, NMa, 12. X 1966. — Paskal Gilevski, *Vo služba na revolucijata* (Izložba na Gorge Andrejević-Kun vo Skopje), NMa, 23. X 1966. — M. Vukadinović, *Snaga umetničkog izraza i Revolucije*, 4J, 1. XI 1966. — Vojislav Dević, *Grafika Đorda Andrejevića-Kuna*, NNo, 12. XI 1966. — Z. M., *Sjaj drvoreza*, Zr, 20. V 1967. — Predrag Đuričić, *Na lafetu* (Jedan neobjavljeni intervjua sa Đordem Andrejevićem Kunom), 4J, 30. VII 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

—, *Izložba umetničke škole*, Po, 13. VI 1923. — D. B. (Desimir Blagojević), *Druga jesenja izložba slikarskih i vajararskih radova beogradskih umetnika*, Po, 30. IX 1929. — V., *Jesenja izložba beogradskih umetnika*, Po, 7. X 1929. — T. Manojlović, *Izložba umetničke grupe „Oblik“*, SKG, 1929. — Manojlović Todor, *Jesenja izložba u Umetničkom paviljonu*, SKG, knj. XXVIII, 1929, s. 320. —, *Jugoslovenska izložba u Londonu*, Po, 19. IV 1930. —, *Značajna izložba umetničke grupe „Oblik“*, ND, 9. V 1930. — T. Manojlović, *Izložba umetničke grupe „Oblik“*, SKG, 1930. — Nastasijević Momčilo, *Druga proletna izložba jugoslovenskih umetnika*, SKG, knj. XXX, 1930, s. 215. — N. J. (Rastko Petrović), *Prolećne izložbe Jugoslovenskih umetnika — slikarstvo*, Po, 11. V 1931, s. 6. — B., *Izložba grupe „Oblik“ u Banjoj Luci*, KKr, br. 6, 1931, s. 259—260. — N. J. (Rastko Petrović), *Šesta izložba „Oblika“*, Po, 8. XI 1931, s. 8. — Dragan Aleksić, *Velika reprezentativna izložba umetničke grupe „Oblik“ u paviljonu „Čvriže Zuzorić“*, Vr, 10. XI 1931. — Predrag Karalić, *Izložba „Oblika“*, ŽR, sv. 55, I. XI 1931, s. 1514. — Todor Manojlović, *Izložba „Oblika“ u umetničkom paviljonu u Beogradu*, LMS, br. 3, 1931, s. 233—237. — Đuro Tiljak, *Mali Horizonti*, Knj, br. 4, 1932, s. 151—153. — N. J. (Rastko Petrović), *Proletnja izložba u Umetničkom paviljonu*, Po, 18. V 1932, s. 9. — N. J. (Rastko Petrović), *Sedma izložba umetničke grupe „Oblik“*, Po, 10. XI 1932, s. 7. — Manojlović Todor, *Izložba „Oblika“*, SKG, 16. XI 1932, s. 464—467. — N. N., *Umetnici privatno*, Vr, I. II 1933. — N. J. (Rastko Petrović), *Slikarstvo u vajarstvo na prolećnoj izložbi II*, Po, 14. V 1933, s. 10. — Todor Manojlović, *Peta prolećna izložba*, SKG, br. 2, 16. V 1933, s. 149—152. — P. Pavlekov, *O omladini. Na izložbi „Oblika“ u Zagrebu*, Kro, 10. VI 1933, s. 7. — N. J. (Rastko Petrović), *Šesta jesenja izložba u Umetničkom paviljonu*, Po, 7. XI 1933, s. 8. — Milan Kašanin, *Šesta jesenja izložba*, SKG, 1933, br. 6, knj. XL, 16. XI, s. 453—456. — Mara Harisijadis, *Jesenja izložba beogradskih umetnika 1933*, ŽR, 1933, sv. 103, s. 1467—1469. — Dragan Aleksić, *Grafička izložba beogradskih umetnika*, Vr, 9. II 1934. — Mih. S. Petrov, *Prva izložba beogradskih slikaragrafičara*, Pra, 16. II 1934. — N. J. (Petrović Rastko), *Izložba gravure u Umetničkom paviljonu*, Po, 16. II 1934, s. 8. — T. M. (Todor Manojlović), *Umetnost (grafička izložba)*, SKG, 1934, knj. XLI, br. 4, 16. II, s. 317—318. — Mara Harisijadis, *Izložba najmladih umetnika. Galerija savremene umetnosti Josifa Saida*. Izložba g. g. Nedeljka Gvozdenovića i Ivana Tabakovića. *Prva grafička izložba*, ŽR, 1934, sv. 109, god. VII, knj. XVIII, s. 315—317. — Todor Manojlović, *Šesta prolećna izložba*, SKG, 1934, knj. XLII, br. 4, s. 321—328. — Ž. N., *Vajarstvo i grafika*

na Osmoj jesenjoj izložbi beogradskih umetnika, Po, 17. XI 1935, s. 14. — Branko Popović, *Osmo jesenja izložba u Beogradu*, SKG, 1935, god. XLVI, br. 7, s. 551—555. — Popović Đ., *Napredak u slikarstvu*, Pra, 12. XI 1935. — Dragan Aleksić, *Osmo jesenja izložba beogradskih slikara i vajara*, Vr, 15. XI 1935. — Rikard Schwarz, *Beograder Kunstausstellungen*, Mb, 30. I 1936. — Radojica Živanović-Noe, *Napredna umetnost. Pojava i razvoj naprednih tendencija kod beogradskih umetnika*, NSI, 1936, sv. 1—2, s. 100—102. — Branko Popović, *Osmo prolećna izložba u Umetničkom paviljonu*, SKG, 1936, god. XLVIII, br. 5, s. 385—391. — Mara Harisijadis, *Izložba „Lade“*. *Osmo prolećna izložba*, ŽR, 1936, sv. 153, god. IX, knj. XXIV, s. 46—48. —, *Izjava dvadeset devetice umetnika koji će bojkovati jesenju izložbu*, Po, 31. X 1936. —, *Dvadeset devet beogradskih umetnika odgovaraju: „Za neke samoubilački kurs prekidamo“*, Pra, 1. XI 1936. — R., *Salon nezavisnih umetnika*, RN, 1939, br. 1, s. 4. — F. P. V., *XIII jesenja izložba*, ŽR, 1940, sv. 32—39, god. XIV, knj. XXX, s. 224—227. — Oto Bihalji-Merin, *Druga izložba likovnih umetnika Srbije*, NKZ, 1946, br. 1, s. 129—132. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslovenske likovne umetnosti*. (Izložba „Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“), Bo, 20. X 1946, s. 4—5. —, *Izložba „Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka“*, Nap, 1947, god. V, br. 2, s. 1. — Stane Mikuž, *Razstava slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX in XX stoletja v Ljubljani*, SPO, 16. III 1947, s. 3. —, *Osmorici naših likovnih umetnika dodijeljeno je zvanje majstora* (vest), Rp, 1947, god. III, br. 9—8, s. 541—542. — Jovan Popović, *Umetnici i lik našeg čoveka* (V izložba ULUS-a), KZ, 1948, sv. 1, god. III, s. 60—65. — J. D., *Treća izložba Udruženja likovnih umetnika Hrvatske*, NaL, 9. I 1948. — Ž. V., *Prvi kongres likovnih umetnika Jugoslavije*, Rp, 1948, br. 2, s. 197—201. — Jovan Popović, *Izložba Saveza likovnih umetnika Jugoslavije*, KNo, 24. V 1949, s. 3. — Vasić Pavle, *Jesenja izložba ULUS-a*, Po, 17. XII 1950, s. 4. — Miodrag B. Protić, *Deseta izložba Udruženja likovnih umetnika Srbije*, Lik, 1951, br. 2, s. 1—2. — Đorde Popović, *Beogradsko slikarstvo i vajarstvo 1920—1930*, Lik, 1951, br. 4, s. 1 i 4. — Stojan Čelić, *Retrospektiva grafike na Akademiji likovnih umetnosti*, Lik, 1951, br. 5, s. 4. — M. K., *Poslanički kandidat — naš nastavnik*, NSd, 7. III 1951. —, *Tri majstora — umetnika*, Bo, 29. XI 1951. — D. D., *Slikarkandidat*, 200, 1951. — M. K., *Spomenik u mozaiku*, Po, 17. VII 1953. — Stele France, *Pedeset let jugoslovenskog slikarstva 1900—1950*, Predgovor kataloga, septembar 1953. — Zorica Mutavdžić, *Đorde Andrejević-Kun je stvorio mozaik*, Du, 22. XI 1953. — Ivanka Bešević, *Đorde Andrejević-Kun*, BNo, 27. XI 1953. — M. V., *Slikar narodne borbe za slobodu*, CZ, 8. XII 1953. — Aleksa Čelebonović, *Život likovnih umetnosti u Beogradu u 1953. godini*, KZ, 1954, br. 2, god. IV, s. 134—139. — Mančić Aleksandar, *Skice iz Drvara*, VeN, 29. i 30. XI 1956. — Zoran Popović, *Uz likovne priloge Andrejevića-Kuna*, MK, 25. IV 1957. — R. J., *Izložba Đorda Andrejevića-Kuna i Pive Karamatijevića u Kragujevcu*, Po, 9. VII 1958. — Pavle Vasić, *Umetnost za vreme NOB-a*, Mo, 1958, br. 9, s. 14—17 i 52—54. — P. Kuz, *Martovski izlozi* (Izložba grafiki i crteži so socialna i voena tematika), NMa 24. III 1959, s. 8. — P. V. (Pavle Vasić), *Izložba grafike i crteža u Domu JNA* (Povodom proslave 40-godišnjice KPJ), Po, 27. III 1959, s. 8. — M. Blečić, *Kun — paleta naše revolucije*, SIS, 23. VI 1959. — M. M., *Nove preokupacije*, Bo, 17. XI 1959. — Siniša Paunović, *Tragom njihovog detinjstva*, Sarajevo, 1959. — Miodrag Kujundžić, *Sumrak ili preporod* (Povodom izložbe moderne srpske grafike u Galeriji Matice Srpske), Dk, 8. V 1960. —, *Đorde Andrejević-Kun: Staro oružje*, Bo, 11. IX 1960. — Dragoslav Đorđević, *„Oktobarski salon“* (slikarstvo), Dk, 30. X 1960. — Dr Katarina Ambrozić, *Prvi oktobarski salon*, KNo, 4. XI 1960. —, *Đorde Andrejević-Kun: Odmor* (Oktobarski salon), NAr, 11. XI

1960. — Oton Švajcer, „Oktobarski salon 1960“, *GSI*, 15. XI 1960. — V (ojislav) A (ndrejević), *Dve izložbe radova iz NOB-a. Dokumenti NOB-a 1941—1945, Žena u NOB-u, Mo*, 1961, br. 7. — Ž. S., „Izdašan oktobar, SNo, 6. X 1961. — „Izložba Kunovih slika — značajan kulturni događaj, *NNo*, 28. X 1961. — „Zadatak dvaju umetnika, *SNS*, 28. XI 1961. — M. Karameh-medović, *NOB u djelima likovnih umjetnika, Os*, 3. XII 1961. — E. Karabeg, *Djela umjetnika-partizana. Crteži, grafike i akvareli iz NOR-a. Izložba u Vojnom muzeju JNA na Kalemegdanu u Beogradu, Os*, 28. IV 1963. — P (avle) V (asić), *Značajni umetnički dokumenti, Po*, 29. V 1963. — R. Kuzmanovski, *Odzivi na revolucijata, NMa*, 1. VI 1963. — R. M. — A. G., *Veliki umetnik i čovek, Dk*, 18. I 1964. — Džavid Husić, Marija Kirić, *Nedovršeni autoportre (Poslednji izlazak iz ateljea preminulog umetnika-borca Đorđa Andrejevića-Kuna), Eks*, 18. I 1964. — Rodoljub Čolaković, *U službi najsvetlije funkcije umetnosti, Eks*, 18. I 1964. — M. Lazarević, *Iznenadna smrt slikara Kuna, VeN*, 18. I 1964. — J. M., *I revolucionar, i umetnik, VeN*, 18. I 1964. — „Saopštenje CK SK Srbije (Povodom smrti Đorđa Andrejevića-Kuna), *Dk*, 18. I 1964. — „Umro Đorđe Andrejević-Kun, *Os*, 18. I 1964. — „Đorđe Andrejević-Kun, *Dk*, 18. I 1964. — „Đorđe Andrejević-Kun slikar i revolucionar, *VL*, 18. I 1964. — J. Depolo, *Razni izvori i složeni tokovi, Vs*, 19. I 1964. — „Likovna galerija, *Tel*, 24. I 1964. — Čemerski Gligor, *Bev student na majstorot Đorđe Andrejević-Kun, MBS*, 28. I 1964. — B. J., *Pobornik svega lepog, plemenitog i uzvišenog (Komemoracija u spomen Đorđa Andrejevića-Kuna), Bo*, 23. II 1964. — „Uzavrela krv i senzibilnost. Radovi Hegedušića i Kuna visoko ocenjeni na izložbi „Umetnost i otpor u Evropi“, *Eks*, 6. V 1965. — Marko Arsovski, *So paleta i četka vo virot na vojnata, MBS*, 1. VII 1965. — Marija Pušić, *Angažovana umetnost, Os*, 4. VII 1965. — R. Zardin, *Čovek na počasnom mestu, Fr*, 3. VII 1966. — Dr Miodrag Kolarić, *Retko zanimljiva izložba, NAr*, 15. VII 1966. — Paskal Gilevski, *Likovni dokumenti od NOB, NMa*, 16. X 1966. — „Gorge Andreevik-Kun, *NPr*, 31. X 1966. — „Stvarnost u delima, (Izložba Đorđa Andrejevića-Kuna), *Zr*, 6. V 1967.

ANTUN AUGUSTINČIĆ

Rođen je u Klanjcu 1900. Studirao skulpturu na Višoj školi za umetnost i obrt u Zagrebu (prof. R. Valdec i R. Frangeš-Mihanović) i na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (prof. I. Meštrović). Sudeluje u osnivanju grupe Zemlja, na čijim izložbama izlaže skulpture i grafike. Učestvuje u NOR-u. Svi njegovi radovi nastali u NOR-u propali su za vreme VI ofanzive.

MILOŠ BAJIĆ

Rođen je 1915. u Resanovcima. Akademiju likovnih umetnosti završio u Beogradu. Godine 1944—45. bio je zatočen u Banjici a zatim u Mauthauzenu, gde radi niz crteža sa temom iz logorskog života. Godine 1967. izložio u Beogradu ciklus slika i crteža pod nazivom „Mauthauzen 106621“.

IZVOD IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Đorđe Andrejević-Kun, *Slikar, borac i revolucionar*, Prasvetni pregled, Beograd, 5. II 1964.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Katalog izložbe „Mauthauzen 106621“, Galerija DJNA, Beograd, 1967.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

A., *Crteži iz Mauthauzena, VeN*, 15. III 1957. — P., „Mauthauzen 106621“. (Izložba slika i crteža Miloša Bajića), *NAr*, 17. III 1967. — D. Pataković, *Svedočanstva broja 106621. (Izložba Miloša Bajića u Galeriji Doma JNA), Eks*, 20. III 1967. B. O., *O čoveku koji nije dočekao jutro, Po*, 24. III 1967. — Vojislav Đurović, *Crteži i slike Miloša Bajića „Mauthauzen 106621“, 4J*, 28. III 1967. — P. V., *Dve martovske izložbe, Po*, 30. III 1967. — Josip Kirigin, *Mauthauzen 106621, Kom*, 30. III 1967. — Vladimir Rozić, *Miloš Bajić, KNo*, 1. IV 1967. — R. N., „Mauthauzen — 106621“, *NoL*, 25. V 1967. — Radmila Matejić, *Poruka u pravi čas, NoL*, 6. VI 1967. — V. Ekl, *Broj — mjera ličnosti i života, Vs*, 13. VI 1967. — „Miloš Bajić: Mauthauzen — Opomena gladi, NAr, 19. I 1968. — M. Dejanović, *Sto crteža Miloša Bajića, SNS*, 7. VI 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Dragoslav Đorđević, *ULUS-ova revijalna izložba, Bo*, 7. VI 1967.

ARPAD BALAŽ

Rođen u Kratovu, Košice (ČSSR) 1897. godine. Posle završene učiteljske škole počeo da studira slikarsku akademiju u Budimpešti a završio je u Pragu (1920—1925). Kasnije pohađao specijalni tečaj za grafiku (profesori Bremse i Swabinsky). Studijska putovanja u Minhenu, Parizu, Beču, Budimpeštu. Za vreme rata od 1942. bio u Rumuniji, zatim interniran u Mađarsku a 1958. repatrirao u Jugoslaviju. Prva samostalna izložba u Pragu 1925. (Rudolfinu), druga u Beogradu 1929. Kasnije izlaže više puta u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Skoplju, Dubrovniku, Novom Sadu, Segedinu, Kolosvaru i dr. gradovima.

Član grupe Oblik sa kojom izlaže od 1930. u Beogradu, Zagrebu, Sofiji. Učestvovao u radu umetničkih kolonija (Nadbanja 1913, 1914, 1920, 1932, zatim Deleš 1950, Šaršpatak 1954). Bavi se i grafikom, ilustracijom knjiga, plakatom, kari-katurom (radio za Beogradske opštinske novine).

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

P. Bihaly, *Povodom slikarske izložbe A. G. Balaža, NLT*, 1930, br. 1, januar, s. 27—29. — Predrag Karalić, *Tri izložbe u paviljonu „Cvijete Zuzorić“, ŽR*, 1931, sv. 37, god. IV, knj. VII, s. 76. — Vuk St. Lopičić, *Izložba A. G. Balaža u Beogradu, Sng*, 1931, br. 1, januar, s. 13. — r., *Izložba A. G. Balaža i Fr. Menegela-Dinčića, LMS*, 1931, knj. 328, sv. 1—2, s. 156—157. — Dragan Aleksić, *A. G. Balaž, Vr*, 13. XI 1932, s. 8. — P. P (avlekov), *Izložba A. G. Balaža, Kro*, 1933, br. 9—10, 12. XI, s. 10. — „Naše slikarstvo (Izložba A. G. Balaža i Ante Kuzmana), *15 D*, 1933, br. 21, s. 332. — „Stari i novi Beograd na slikama g. Balaža, *Pra*, 11. XII 1937. — Đorđe Popović, „Beograd u slici“ od A. Balaža, *Pra*, 29. XII 1937. — Z. D., *Slikar savskih ladara, Dk*, 14. III 1961. — L. Vidaković, *Stara generacija, SNS*, 17. III 1961. — M. Dejanović, *Kao saputnik slikara Balaža Arpada, SNS*, 24. IV 1964. — n. n., *Veran realističkom stvaralaštvu, SNS*, 16. VII 1966. — „Dobitnici Oktobarskih nagrada — o sebi, SNS, 14. X 1966.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Karalić Predrag, *Izložba G. G. Petrova, Filakovca i Balaža, ŽR*, 1931, god. IV, knj. VII, sv. 39, s. 233. — Pavle Lagarić, *Moderni beogradski slikari, Ktk*, 1931, sv. 5—6, god. II, s. 196—198. — Merin I., *Treća proletnja izložba jugoslovenskih*

umetnika, Sž, 1931, br. 6, god. II, s. 190—192. — N. J. (Rastko Petrović), *Šesta izložba „Oblika“, Po*, 8. XI 1931, s. 8. — Predrag Karalić, *Izložba „Oblika“, ŽR*, sv. 55, god. IX, knj. IX, s. 1514. — Manojlović Todor, *Izložba „Oblika“, SKG*, 16. XI 1932, knj. XXXVII, br. 6, s. 464—467. — N. J. (Rastko Petrović), *Sedma izložba umetničke grupe „Oblika“, Po*, 16. XI 1932, s. 9. — Predrag Karalić, *Izložba „Oblika“, ŽR*, sv. 79, god. V, knj. XIII, 1. XII 1932, s. 1709—1710. — Todor Manojlović, *Izložba Oblika, SKG*, knj. XL, br. 8, 16. XII 1933, s. 613—615. — T. M. (Todor Manojlović), *Umetnost (grafička izložba), SKG*, knj. XLI, br. 4, 16. II 1934, s. 317—318. — N. J. (Petrović Rastko), *Izložba gravure u Umetničkom paviljonu, Po*, 16. II 1934, s. 8. — Mihailo S. Petrov, *Prva izložba beogradskih slikara — grafičara, Pra*, 16. II 1934. — „Likovna kronika. Glavni umetnički događaji prošlogodišnje sezone, Ob, br. 28, 17. II 1934, s. 1—2. — Branko Popović, *Osma prolećna izložba u Umetničkom paviljonu, SKG*, god. XLVIII, br. 5, 1. VII 1936, s. 385—391. — Ž (ivorad) Nastasijević, *Druga grafička izložba u Beogradu, ŽR*, sv. 162, god. X, knj. XXV, 1937, s. 253—254. — „Otvaranje izložbe knjiga i slika Beograda u Opštinskom muzeju, Vr, 18. XII 1937, s. 5. — B. B. T (odorović), *Treća grafička izložba jugoslovenskih umetnika, XXV*, 1938, br. 4, s. 146—147. — M. Kujundžić, *Raznovrsnost vrednosti i stila. (Uz izložbu likovnih umetnika Vojvodine), Dk*, 4. XII 1960. — A. N., *Šarenilo boja i motiva, Ind*, 12. XII 1960. — L. V., *Preko očekivanja. (Sa izložbe subotičkih likovnih umetnika), SNS*, 23. VI 1961.

BORA BARUH

Rođen je u Beogradu 1911. Streljan u Jajincima 1942. Studirao prava; slikarstvo učio kao samouk. Od 1936. do 1938. boravio u Parizu, odakle je proteran pošto je pomagao špansku revolucionarnu borbu. Kao učesnik u akcijama KPJ u Beogradu uhapšen je i odveden u politički zatvor (1939). Okupacione vlasti prebacuju ga 1941. na prisilni rad u Smederevo, odakle beži i priključuje se partizanskim odredima — najpre Kosmajskom, a zatim Kolubarskom. Za vreme „užičke republike“ radi u propagandnom odeljenju Vrhovnog štaba. Pada u ruke okupatoru i streljan je u Jajincima 7. jula 1942.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Đ. Krvavac, *Dve slikarske izložbe. (Izložba „Dvanaestorice“ i izložba Bore Baruha), ŽR*, 1938, sv. 12—13 (novi tečaj), knj. XXVII, s. 169—171. — P. Križanić, *Izložba Bore Baruha, Po*, 9. XI 1938, s. 9. — V. M. (Verena Han Manč), *Slikarska izložba Bore Baruha u Salonu Ullrich, Ob*, 1939, br. 77, s. 1. — A. Čelebonović, *Bora Baruh, KNo*, 27. X 1951, s. 5 i 7. — Miodrag B. Protić, *Izložba slika Bore Baruha, NIN*, 28. X 1951. — Pavle Vasić, *Komemorativna izložba Bore Baruha, Po*, 4. XI 1951. — Ognjen Vukelić, *Jedan iz plejade umetnika revolucionara. Izložba slika Bore Baruha u Jajcu, Os*, 26. IX 1964. — V. Đurović, *Izložba Bore Baruha u Jajcu, 4J*, 13. X 1964. — Ognjen Vukelić, *Tri izložbe, Od*, 1964, br. 20, s. 13. — Kosta Vasiljković, *Delo Bore Baruha. Trajne vizije, KNo*, 6. VIII 1966.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Dragan Aleksić, *MLadi u paviljonu, Vr*, 17. XI 1933. — Mara Harisijadis, *Sedma jesenja izložba beogradskih umetnika. Izložba g. Petra Dobrovića, ŽR*, 1934, sv. 128, god. VII, knj. XX, s. 1532—1534. — Mih. S. Petrov, *Sedma jesenja izložba beogradskih umetnika, Pra*, 3. XII 1934. — N. J. (Petrović Rastko), „Horsko“ *slikanje na Sedmoj jesenjoj izložbi, Po*, 6. XII 1934, s. 8. — Dragan

Aleksić, *Sedma jesenja izložba beogradskih umetnika*, Vr, 28. XII 1934. — Todor Manojlović, *VII jesenja izložba, SKG*, 1934, br. 8, knj. XLIII, s. 612—615. — Đorđe Popović, *Napredak u slikarstvu*, Pra, 12. XI 1935. — M. P., *Osamnaest jugoslovenskih slikara i četiri arhitekta izlažu u Parizu*, Po, 10. IV 1937, s. 7. — P. Križanić, *Dve prolećne izložbe u Beogradu*, Po, 6. VI 1937, s. 21. — P. Križanić, *Prva jesenja izložba U. L. U. u korist Fonda za podizanje umetničke kolonije „Đura Jakšić“*, Po, 4. I 1938, s. 12. — P. Križanić, *Deseta prolećna izložba*, Po, 5. VI 1938. — Pavle Vasić, *Prolećna izložba u umetničkom paviljonu*, UP, 1938, br. 9, s. 280—284. — R., *Izložbe (Salon nezavisnih umetnika)*, MK, 1939, sv. 3—4, s. 271—274. — Pavle Vasić, *XI prolećna izložba i Salon nezavisnih umetnika*, UP, 1939, br. 6, s. 182—186. — Kušan Vladislav, *Bilanca prošle likovne sezone*, HR, 1939, br. 10, god. XII, s. 545—546. — Pavle Vasić, *Oktobarske izložbe*, UP, 1939, br. 9, s. 284—286. — F. P. V., *XIII jesenja izložba, ŽR*, 1940, sv. 32—39 (novi tečaj), knj. XXX, s. 224—227. — O. Bihalji-Merin, *Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka, NKŽ*, 1946, br. 11, s. 378—404. — O. D., *Izložba slikarskih radova umetnika palih u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Bo, 27. III 1947, s. 2. — Dragan Aleksić, *Osmajesenja izložba beogradskih slikara i vajara*, Vr, 16. XI 1953. — Miodrag Kolaric, *Pet slikara stradanja i revolucije*, Bo, 26. IV 1959. — Nada Ristić, *Posećena mladost. Posmrtni susret pet slikara u Narodnom Muzeju*, NAr, 1. V 1959. — Zoran Milić, *Stvarnost i uspomene*, CZ, 5. V 1959. — J. P., *Izložba petorice*, Rad, 13. VI 1959. — Lazar Ličenoski, *Izložba na petminata*, NMa, 13. IX 1959. — Z. Mandić, *Izložba slikara poginulih u NOB-u*, SB, 30. X 1959. — Pavle Vasić, *Umetnost za vreme NOB-a*, Mo, 1958, br. 9, s. 14—17 i 52—54. — Nada Šuica, *Prvi partizanski slikarski atelje*, Fr 23. X 1966.

DRAGAN BERAKOVIĆ

Rođen u Opisovici kod Slavenskog Broda 1902. Umetničku školu učio u Beogradu i Zagrebu (prof. F. Kovačević). Studije nastavlja u Beču, Berlinu i Parizu (kraće vreme na Akademiji André Lhote-a). Izlagao na pariskom Salon d'Automne 1926. Jedan od osnivača Salona nezavisnih u Beogradu 1937. Od 1945. profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu.

Literatura

Grupa „Realista“ objašnjava Odboru Prve nezavisne izložbe zašto se povlači. (Pismo Mirka Kujačića, Dragana Berakovića i Đ. Andrejevića-Kuna), Pra, 25. XII 1936. — Noe Živanović, *Napredna umetnost. Pojava i razvoj naprednih tendencija u umetnosti kod beogradskih umetnika*, NSt, 1936, sv. 1—2, s. 100—102. — R., *Salon nezavisnih umetnika*, RN, 1939, br. 1, s. 4. — Đorđe Popović, *Beogradsko slikarstvo i vajarstvo 1920—1930*, Lik, 1951, br. 4, s. 1 i 4.

STEVAN BODNAROV

Rođen u Gospođincima 1905. godine. Umetničku školu i akademski tečaj završio 1930/31. u Beogradu. Vajarstvo učio kod prof. P. Palavičinića, a slikarstvo kod prof. M. Milunovića. U Parizu boravio 1934/35. i 1938/39. gde je i izlagao. Za vreme okupacije bio u logoru na Banjici (1942—44), a zatim se pridružio NOR-u. Član udruženja likovnih umetnika od 1930. i jedan od osnivača grupe Život. Prvi put izlagao 1930. na jesenjoj izložbi, zatim na svim prolećnim i jesenjim izložbama u Beogradu (1931—1936). Godine 1935. izlagao u Parizu; na Salonu Nezavisnih u Beogradu 1936. i 1937. U Parizu izlagao

1939. na izložbi jugoslovenskih umetnika. Posle rata učestvovao na brojnim izložbama u zemlji i inostranstvu. Samostalno izložbe u Beogradu 1933, 1937, 1965, u Novom Sadu 1936, u Jajcu 1965, Pančevu i Somboru 1966.

IVAN — JANEZ ČARGO

Rođen u Tolminu 1898, umro u Ljubljani 1958. Gimnaziju učio u Gorici i Novom Mestu, gde je sa B. Jakcom počeo da se bavi slikarstvom, koje je kasnije studirao u Firenci i Rimu. Tu se družio sa avangardnim umetnicima; učestvovao u milanskoj reviji „Energie Futuriste“ kao i u berlinskom „Sturm“-u. Jedno vreme radio kao scenograf Ljudskog gledališta u Gorici, a od 1927. živeo u Ljubljani gde je bio jedan od osnivača avangardnog časopisa „Tank“. Kraće vreme radio u Beogradu kao glavni crtač i ilustrator „Slovenskog beogradskeg tednika“ i saradivao u časopisu „Ilustracija“. Za vreme rata interniran u koncentracioni logor, a po kapitulaciji Italije pridružio se partizanima i radio u propagandnom odeljenju Glavnog štaba.

Izlagao u Ljubljani 1920—1926, 1927, 1928, 1938, 1940; u Novom Mestu 1920; u Mariboru 1938; u Beogradu 1932. (izložba slikara iz Julijske krajine), zatim u Zagrebu, Beču, Gorici, Rimu, Berlinu, Klivlendu, Londonu. Godine 1944. priredio svoju partizansku izložbu u Sv. Mariji di Leuci; učestvovao na izložbama umetnika partizana u Splitu i Ljubljani 1945, zatim 1958. i 1959, kao i na mnogim drugim grupnim izložbama. U Novoj Gorici priređena mu je retrospektiva 1962. a u Kanalu na Soči 1965. Bavio se skulpturom, ilustracijom, karikaturom, scenografijom, kopiranjem fresaka; objavljivao je feljtone i anegdote.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Luc Menaše, *Autoportret na Slovenskem* (sa bibliografijom), Ljubljana, Moderna galerija, oktobar, 1958. — Dr Vladimir Bartol, *Ivan Čargo, NRa*, 1959, br. 15, s. 364—364, i br. 16, s. 386—388. — Stele France, *Umetnost v Primorju*, Slovenska matica, Ljubljana, 1960. — Vladimir Bartol, *Predgovor za retrospektivnu izložbu*, Olo, Nova Gorica, 1962. — V. V. (Vera Visočnik), *Ivan Čargo-Janez, slikar in ilustrator*, Bc, 1968, br. 6/7, s. 597—599.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Stane Mikuž, *Ivan Čargo: „Hlapec Jernej“*, DS, 1940, br. 3, s. 187. — Stane Mikuž, *Ivan Čargo*, Slo, 1940, br. 57. — France Magajna, *Moj prijatelj umetnik*, SJ, 5. IX 1958. — Avgust Černigoj, *Spomin na slikarja Čarga*, NRa, 1958, br. 17, s. 417. — Božena Mavec, *Umro je Ivan Čargo*, Umj, 1958, br. 11. — Janko Traven, *Ivan Čargo*, GLMG, 1958—59, br. 2, s. 34—36. — Pavel Medvedšek, *Spomini na Ivana Čarga*, PrN, 21. X 1959. — Dr Vladimir Bartol, *Ivan Čargo*, NRa, 1959, br. 15, s. 364—365.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Ferdo Delak, *Slovenačka umetnička avangarda*, NLT, 1929, br. 7—8, s. 209—212. — I. M., *Kulturna izložba Julijske Krajine u Beogradu*, Ob, 6. V 1930. — A. Rojnić, *Likovna umjetnost Istre, Trsta i Gorice*, JL, 9. V 1930, s. 9. — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava na velesajmu*, Slo, 11. IX 1938, s. 9. — France Gorše, *Slovenska umetnost po prvi svetovni vojni*, UmL, 1941/42, br. 1—3, s. 8—23. — Stane Mikuž, *Razstava slovenskih umetnikov partizanov v Jakopičevem paviljonu*, SPO, 5. VIII 1945, s. 6. — Vito Glo-

bočnik, *Na razstavi likovnih umetnikov-partizanov*, Mn, 1945, br. 15, god. III, s. 5. — —, *Razstava naših beguncev v Splitu*, Br, 1945, br. 4, 25. IV, s. 4. — Luc Menaše, *Ljubljanski likovni zapiski*, Nob, 1959, br. 1—2, s. 64—68.

MARKO ČELEBONVIĆ

Rođen je 1902. u Beogradu. Pravne i ekonomske nauke studirao u Engleskoj i Francuskoj. Kraće vreme učio vajarstvo kod Burdela, a od 1923. posvećuje se isključivo slikarstvu. Rat je proveo u Francuskoj i učestvovao u pokretu otpora. U godinama neposredno posle rata živeo u Beogradu i izlagao na izložbama ULUS-a. Priredio veći broj samostalnih izložbi u zemlji i inostranstvu.

OLIVERA ČOHADŽIĆ-RADOVANOVIĆ

Rođena je 1910. godine u Beogradu gde je završila Umetničku školu 1929. (prof. B. Vukanović, Lj. Ivanović i M. Milovanović). Pripadala je grupi Nezavisnih sa kojom je izlagala. Učestvovala na prolećnim i jesenjim izložbama, na izložbama ULUS-a, na izložbama žena-umetnika, sa S. Bodnarovim 1933. godine. Samostalno izložbe 1933. i 1936. godine u Beogradu. U inostranstvu izlagala na izložbi Međunarodne demokratske federacije žena u Parizu 1948.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Dragan Aleksić, *Izložbe slikara Vere Čohadžić i Stevana Bodnarova*, Vr, 28. III 1933. — N. J. (Rastko Petrović), *Dva mlada slikara — Čohadžićeva i Bodnarov — izlažu prvi put*, Po, 29. III 1933. — Desimir Blagojević, *Mladost u našem slikarstvu — izložbe g-ce Vere Čohadžić i g. S. Bodnarova*, Pra, 29. III 1933. — —, *Slikarska izložba Vere Čohadžić i Stevana Bodnarova*, NS, 15. IV 1933. — Todor Manojlović, *Kolektivna izložba Vere Čohadžićeve i Stevana Bodnarova*, SKG, 1933, br. 7, knj. XXXVIII, s. 560. — R. B., *Otvorena je slikarska izložba gospođice Vere Čohadžić*, Po, 21. XII 1936. — Đorđe Popović, *Izložba slika Vere Čohadžić*, Pra, 23. XII 1936. — Ž. N. (Radojica Živanović-Noe), *Izložba slika g-dice Vere Čohadžić*, Po, 29. XII 1936. — Miodrag B. Protić, *Izložba slika Vere Čohadžić*, NIN, 22. VI 1952. — Ž(arko) V(idović), *Vera Čohadžić*, KNo, 24. VI 1952, s. 8. — S(mail) T(hi)ć, *Pivo Karamatijević i Vera Čohadžić izlažu u Sarajevu*, 7D, 25. XI 1954. — Đorđe Popović, *Četiri likovne izložbe u Beogradu*, Bo, 20. V 1957.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

—, *Izložba slika g. Stevana Bodnarova i gce Vere Dž. Čohadžić*, Po, 23. III 1933. — —, *Otvaranje slikarske izložbe g-ce Čohadžić i g. S. Bodnarova*, Pra, 25. III 1933. — F., *Izložba V. Čohadžić i St. Bodnarova*, Ne, 9. IV 1933. — N. J. (Rastko Petrović), *Jesenja izložba beogradskih umetnika*, Po, 9. X 1933. — N. J. (Rastko Petrović), *Šesta jesenja izložba u Umetničkom paviljonu*, Po, 7. XI 1933. — Dragan Aleksić, *Šesta prolećna izložba slikara i vajara*, Vr, 25. V 1934. — Dragan Aleksić, *Sedma jesenja izložba beogradskih umetnika*, Vr, 29. XI 1934. — N. J. (Rastko Petrović), *„Horsko“ slikanje na sedmoj jesenjoj izložbi*, Po, 6. XII 1934, s. 8. — Todor Manojlović, *Šesta prolećna izložba*, SKG, 1934, br. 4, knj. XLII, s. 321—328. — Đorđe Popović, *Napredak u slikarstvu*, Pra, 12. XI 1935. — Dragan Aleksić, *Osmajesenja izložba beogradskih slikara i vajara*, Vr, 16. XI 1935. — —, *Neobičan uspeh izložbe g-dice Vere Čohadžić*, Vr, 25. XII 1936. — Đ. Popović, *Prvi*

nezavisni salon, Pra, 3. I 1937. — B. Benković, *Zajednička izložba žena slikara*, NST, 1937, br. 11—12, s. 146—147. — P. Križanić, *Prva jesenja izložba U. L. U. u korist fonda za podizanje umetničke kolonije „Đura Jakšić“*, Po, 4. I 1938. — V. M. (Verena Han-Manč), *Likovna kronika. Izložba umjetnica Male Antante u Umjetničkom paviljonu na Trgu Kralja Tomislava*, Ob, 10 (9) III 1938, s. 1—2. — R., *Izložbe (Salon nezavisnih umjetnika)*, MK, 1939, sv. 3—4, s. 271—274. — Đorđe Oraovac, *XIII jesenja izložba*, UP, 1940, br. 9, s. 283—285. — Oto Bihalji-Merin, *Izložba likovnih umjetnika Srbije*, Bo, 22. VII 1945, s. 2. — Oto Bihalji-Merin, *Druga izložba likovnih umjetnika Srbije*, NKŽ, 1946, br. 1, s. 129—132.

OSKAR DAVIČO

Rođen je u Šapcu 1909. Diplomirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1930.

U književnosti se javio u listu Đorđa Jovanovića „Okno“. Sa Đorđem Kostićem i Đorđem Jovanovićem pokreće nadrealistički časopis „Tragovi“, u kome objavljuje automatske tekstove i iracionalno intonirane stihove. Kao član nadrealističkog pokreta saradivao u svim nadrealističkim izdanjima. Objavio svesku poetske proze „Anatomija“ 1929, a sa Dušanom Matićem i Đorđem Kostićem knjigu „Položaj nadrealizma u društvenom procesu“ 1932.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

(Sa Đ. Kostićem i D. Matićem), *Deklanširanje morala*, NDIO, 1931, br. 1, s. 1—6. — (Sa Đ. Kostićem i D. Matićem), *Nadrealizam u društvenom procesu*, Nadrealistička izdanja, Beograd, 1932.

Literatura

Miodrag B. Protić, *Srpski nadrealizam i slikarstvo*, Del, 1968, br. 2, s. 113—145.

MARIJAN DETONI

Rođen 1905. u Križevcima. U Zagrebu studirao na Akademiji likovnih umjetnosti (1924—1928; prof. F. Kovačević, M. Vanka, Lj. Babić i V. Becić). Od 1929. do 1933. živi u Križevcima, a god. 1933—34. boravi u Parizu. Član grupe Zemlja, sa kojom je prvi put izlagao u Parizu 1931, postao je 1932. Učestvuje u NOR-u. U toku rata pravi mnoštvo crteža koji će mu kasnije poslužiti kao materijal za rad na većim kompozicijama. Od 1945. profesor je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Redovni je član JAZU. Detoni je izradio nekoliko grafičkih mapa: *Cigla* (1932), *Ljudi sa Seine* (1934), *Tračnice* (1941), *Cvjetovi mašte* (1941), *Plodovi uzbuđenja* (1941—1942) i *Mapa U* (1941—1942, štampana na oslobođenoj teritoriji 1943, u štampariji G. Š. H.).

Do 1953. izlagao: samostalno 1930. u Križevcima; 1932, 1940, 1957. i 1961. u Zagrebu; 1937. u Karlovcu; 1965. u Osijeku, 1966. u Nišu i 1967. u Beogradu. Grupno je izlagao: sa Zemljom 1931. u Parizu, 1932. u Zagrebu, 1935. u Beogradu; sa grupom zagrebačkih umjetnika 1934, 1936, 1937. i 1939. godine; na izložbi Pola vijeka hrvatske umjetnosti u Zagrebu 1939. godine. Zatim izlaže na izložbama umjetnika partizana 1943. i 1945; na izložbama ULUH-a; na izložbi Pola vijeka hrvatske umjetnosti 1951. u Zagrebu; na izložbi Pola vijeka jugoslovenskog slikarstva u Beogradu 1953.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Božo Bek, *Marijan Detoni*, Mala likovna biblioteka, Zagreb, Kultura, 1957. — —, *Listovi iz*

narodnooslobodilačke borbe. (Detoni-Radauš), Katalog izložbe. Tekst: Jure Kaštelan, Zagreb, 1961. — *Marijan Detoni*. Crteži i grafike iz NOB-e, Katalog izložbe, Galerija likovnih umjetnosti u Osijeku, 1965.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Dr. J. B., *Ausstellung Marijan Detoni*, Mb, 10. V 1932. — Dr. Josip Draganić, *Izložba slika Marijana Detonija u salonu Ullrich*, No, 12. V 1932. — H. (Ivo Hergešić), *Izložba Marijana Detonija*, JL, 14. V 1932. — Ivo Franić, *K izložbi Marijana Detonija*, NN, 17. V 1932. — Lj(ubo) B(abić), *Izložba Marijana Detonija*, Ob, 19. V 1932, s. 3. — Lj(ubo) B(abić), *Likovna kronika. Izložba Marijana Detonija*, Ob, 20(19). V 1932, s. 3. — Đuro Tiljak, *Likovni pregled: Marijan Detoni*, Knj, 1932, br. 6, god. V, s. 240. — G(rga) G(amulin), *Uz izložbu Marijana Detonija*, Sg, 1932, br. 3, s. 67. — P., *Značajna mapa linoreza mladoga grafičkog umjetnika Marijana Detonija*, TG, 24. I 1933. — Dr. J(osp) D(raganić), *Marijan Detoni: „Ljudi sa Seine“*, No, 10. VII 1934. — —, *Linorezi Marijana Detonija. Izašla mapa „Ljudi sa Seine“*. ND, 11. VII 1934. — B(ratko) K(reft), *Ob Detonijevi mapi*. (Objavljeno u knjizi: Bratko Kreft, *Protiv vetru za vihar*, Maribor, Založba Obzorja, 1965), Kžv, 1934, br. 11—12, s. 422—428. — Srećko Diana, *Linorezi Marijana Detonija*, KHo, 1935, br. 5, s. 135. — J., *Ljudi sa Seine*, NIN, 16. VII, 1935, s. 7. — —, *Kolektivna izložba slika Marijana Detonija u Domu likovnih umjetnosti*, No, 7. III 1940, s. 13. — —, *Povodom velike kolektivne izložbe slika hrvatskog umjetnika Marijana Detonija*, 7D, 10. III 1940, s. 9. — —, *Slikari: Marijan Detoni* (odgovara na pitanje): *Što smatram svojim uspjehom?*, JL, 17. III 1940. — V. M. (Verena Han-Manč), *Kolektivna izložba Marijana Detoni u Domu likovnih umjetnosti na trgu Kralja Petra*, Ob, 19. III 1940. — Ivo Bohun, *Povodom kolektivne izložbe slika Marijana Detonija*, 7D, 24. III 1940, s. 8. — J. Vojnović, *Slikarske izložbe u Zagrebu*, HR, 1940, br. 4, s. 206—207. — M(ilan) Selaković, *Najnovije slikanje Marijana Detonija*, Pre, 1940, sv. 196—197, s. 273—276. — Kušan Vladislav, *Likovna kronika*, HR, 1940, br. 5, god. XIII, s. 264—268. — Slavko S. Mihalić, *3 nove mape Marijana Detonija*, Hor, 1953, br. 46, s. 16. — Marijan Detoni, *Velika Tema*, Vs, 27. VII 1953. — Marijan Detoni: „U V. ofanzivi izgubio sam skice prijelaza preko Neretve i prvu verziju slike radio sam iste godine po sjećanju“, VUS, 25. XI 1953. — Vanja Radauš, *Marijan Detoni*, BILU, 1957, br. 1, s. 41—43. — J. Depolo, „Optužujem!“ *Uz izložbu crteža i grafike Marijana Detonija*, Vs, 13. III 1957. — Jozo Kulišić, *Dvije martovske izložbe*, StL, 25. III 1957. — R. Putar, *Crteži i grafika M. Detonija. Uz izložbu u Kabinetu grafike u Zagrebu*, NaL, 26. III 1957. — Božidar Bek, *Grafika Marijana Detonija. Povodom prve posleratne izložbe*, NAR, 28. III 1957. — Zorislav Ugljen, *Grafika Marijana Detonija*, Bo, 21. IV 1957. — —, *Grafika M. Detonija*, SD, 30. IV 1957. — —, *Mala likovna biblioteka: Marijan Detoni* (prikaz monografije), GSI, 6. XII 1957. — Zorislav Ugljen, *Umetničko delo Marijana Detonija*, KRa, 1957, br. 12, s. 42—43. — M. Bjelić, *Susret sa Marjanom Detonijem. Igre svetlosti i života*, InL, 1. I 1958. — —, *Marijan Detoni, akad. slikar: „Nova era i u likovnom životu“*. (Razgovor s umetnikom), Vs, 23. III 1958. — Boro Pavlović, *Marijan Detoni*, ČIP, 15. V 1958. — —, *NOB u našem sjećanju*, Umj, 1958, br. 10, s. 1—2 i 12. — Marko Lehpamer, *Slikar Marijan Detoni*, Pt, 1959, god. VII, br. 1, s. 41—45. — —, *Iz ateljea umjetnika-borca Marijana Detonija*, CZ, 28. IV 1959. — D. Ercegov, *Uzbuđljiva svjedočanstva. Likovni dokumenti iz narodnooslobodilačke borbe na izložbi Marijana Detonija i Vanje Radauša — Nepoznati radovi na izložbi u Modernoj galeriji*, Vs, 23. IV 1961. — Matko Peić, *Krv i cinobor. Izložba crteža Marijana Detonija i Vanje Radauša*, Tel, 12. V 1961. — Ivo Tomljanović, *Umetnost herojskih vremena*,

Bo, 14. V 1961. — Željko Sabol, *Sugestivna svjedočanstva. Izložba slika iz NOB-e Marijana Detonija i Vanje Radauša*, StL, 16. V 1961. — J. Depolo, *Umjetnici u revoluciji*, Vs, 28. V 1961. — Veno Zlamalik, *Crteži Marijana Detonija i Vanje Radauša*, BILU, 1961, br. 1—2, s. 65—71. — S. Bek, *Neposredan odgovor na stvarnost. Povodom izložbe Radauša i Detonija u Zagrebu*, CZ, 6. VI 1961. — Bogdan Pogačnik, *Slikarjeva ura. Obisk pri zagrebskem akademiku*, Dl, 4. VII 1963. — P. St., *Stvaram u jednom dahu. Marijan Detoni o svom stvaralaštvu i nastanku mapa koje su izložene u Osijeku*, GSI, 18. IV 1965. — Vojislav Dević, *Slike i grafike Marija (sic) Detonija*, NNo, 21. V 1966. — Momo Kapor, *Sumorne sjenke rata. Jedno poslijepodne u ateljeu zagrebačkog slikara Marijana Detonija*, Os, 30. X 1966. — Dr. Miodrag Kolarić, *Retrospektiva Marijana Detonija*, NAR, 7. IV 1967. — Dragoslav Đorđević, *Plodovi slikarskog uzbuđenja*, Bo, 16. IV 1967. — Stjepan Bek, *Iz vrela podsvesne snage*. (Razgovor sa M. Detonijem), 4J, 16. V 1967. — Oton Švajcer, *Svijest fantazije i zbilje*, GSI, 26. IV 1967. — Anto Kovačević, *Retrospektiva M. Detonija u Maloj galeriji Muzeja AVNOJ-a u Jajcu*, GIB, 10. VIII 1967. — T. Butorac, *Marijan Detoni: Floskule o vrhunskoj umjetnosti*. (Razgovor sa umetnikom), Vs, 30. VII 1967.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

H. (Ivo Hergešić), *O izložbi „Zemlje“ u Parizu*, JL, 10. III 1931, s. 9. — Dr. J. B., *Ausstellung der „Zemlja“*, Mb, 1932, br. 344, s. 4. — M. Gabrijel (Mato Hanžeković), *Vjesnici nove umjetnosti. Prigodom izložbe „Zemlje“ u umjet. paviljonu*, ITD, 18. XII 1932, s. 3—4. — H-ć (Ivo Hergešić), *Likovna kronika. IV izložba „Zemlje“*. — Mihovil Krušlin, *Ob*, 21. XII 1932, s. 2—3. — Dr. Josip Draganić, *Pregled posljednjih izložaba*, No, 25. XII 1932, s. 28—29. — I(vo) Fr(anić), *Izložba skupine „Zemlja“*, NN, 29. XII 1932, s. 5. — Ivo Franić, *Osvrt na umjetničke izložbe u g. 1932*, NN, 31. XII 1932, s. 5—6. — *Beleška uredništva povodom izložbe „Zemlja“*, Knj, 1933, br. 1, god. VI, s. 37—38. — Miše Jerolim, *Izložba „Zemlje“*, HR, 1933, br. 2, god. VI, s. 118. — Luka Koren, *Izložba „Zemlje“*, Ku, 1933, br. 1, s. 6—10. — Krsto Hegedušić, *Pred petom izložbom „Zemlje“*, Dn, 1934, br. 1, god. I, s. 113—116. — Vladimir Habunek, *Izložba „Zemlje“*, Knj, 1934, br. 5, god. VII, s. 230—231. — Vladimir Habunek, *Izložba zagrebačkih umjetnika*, Knj, 1934, br. 6, god. VII, s. 285—287. — O. T., *I izložba zagrebačkih umjetnika*, 15D, 1934, br. 10—11 s. 170—171. — N. J. (Rastko Petrović), *Izložba „Zemlje“*, Po, 3. III 1935, s. 13. — Dragan Aleksić, *Izložba zagrebačke umjetničke grupe „Zemlja“*, Vr, 4. III 1935, s. 4. — Sava Popović, *Izložba grupe „Zemlja“*, NOD, 1935, br. 10, s. 157—158. — Mara Harisijadis, *Izložba udruženja umjetnika „Zemlja“*, ŽR, 1935, sv. 134, god. VIII, knj. XXI, s. 382—383. — Jop. (Jovan Popović), *Dve značajne umjetničke manifestacije*, NIN, 16. III 1935, s. 6. — M. Kujačić, *Izložba „Zemlje“ u Beogradu*, SPg, 1935, br. 4, s. 120—122. — Ivo Š-1 (Šrepl), *Druga izložba zagrebačkih umjetnika*, JL, 19. V 1935, s. 20. — B. S. (Batušić Slavko), *Izložba zagrebačkih umjetnika*, HR, 1935, br. 7, god. VIII, s. 364. — —, „*Revue de l'art“ o našoj likovnoj umjetnosti*, Ob, 28. VIII 1935, s. 1. — Vladislav Kušan, *Izložbe. II izložba „Zagrebačkih umjetnika“*, HPr, 1935, br. 8, s. 229—232. — Dr. Josip Draganić, *Velika izložba zagrebačkih umjetnika. Naši slikari i naša stvarnost*, No, 11. VI 1936, s. 10. — Ivo Š-1 (Šrepl), *Zagreb privlači umjetnika iz svih hrvatskih krajeva. Šetnja kroz III. izložbu zagrebačkih umjetnika*, JL, 11. VI 1936. — Ante Marić, *Umjetnički život u Zagrebu. Povodom izložbe Zagrebačkih umjetnika*, Ja, 1936, br. 24, s. 535—537. — Kušan Vladislav, *III. izložba „Zagrebačkih umjetnika“*, HR, 1936, br. 7, god. IX, s. 382—385. — M. D., *Izložba „Pola vijeka hrvatske umjetnosti“*, HDn, 28. I 1939, s. 17—18. — Edo Čalić, *Hrvatska likovna umjetnost*, XXV, 1939, br. 4, s. 540—552.

—, *Izložba slika prof. Marjana Detonija otvara se danas 2. ožujka u Domu likovnih umjetnika, JL*, 2. III 1940. —, *Uspjeh izložbe prof. Marjana Detonija, JL*, 4. III 1940. — L. K., *Pet izložbi, NRÉ*, 28. III 1940. — Ljubo Babić, *Izložbe, slikarstvo i naša umjetnost, HDn*, 13. VI 1940, s. 13. — Zdenka Munk, *Umjetnik-partizan, ŽUB*, 1945, br. 14—15, god. II, s. 24—25. —, *Poništena imenovanja na Akademiji likovnih umjetnosti, NaL*, 31. V 1945, s. 2. — Grga Gamulin, *Povodom izložbe slikara partizana, Rp*, 1945, br. 1—2, s. 110—111. — A. N. Brkić, *Na izložbi likovnih umjetnika partizana, NaL*, 1. VII 1945. —a, *Izložba umjetnika partizana, GR*, 6. VII 1945. — M. S., *Prva slikarska izložba umjetnika partizana u Zagrebu, SRÉ*, 6. VII 1945. —, *Bilješke uz izložbu umjetnika-partizana, Vs*, 1945, br. 66, god. V. — A. N. Bakić, *Izložba umjetnika partizana, OBo*, 12. VII 1945. — Dr S. Mikuž, *Razstava umetnikov partizanov Hrvatske, SPo*, 6. IX 1945. — Zem., *Povodom izložbe „Poljoprivreda i umjetnost“, Nap*, 6. X 1945, s. 7. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslovenske likovne umetnosti. (Izložba „Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“), Bo*, 20. X 1946, s. 4—5. — Zdenka Munk, *Zapisi s izložbe Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske, Vs*, 1. I 1947. —, *Izložba „Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka“, Nap*, 1947, br. 2, god. V, s. 1. — G. Gamulin, *Jesenska izložba u starom paviljonu, Rp*, 1947, br. 1, s. 66—67. — Stane Mikuž, *Razstava slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX in XX stoletja v Ljubljani, SPo*, 16. III 1947, s. 3. — Grga Gamulin, *Umjetnost na zaokretu, Rp*, 1947, br. 4, s. 248—250. — P. Šegedin, *Povodom treće izložbe likovnih umjetnika Hrvatske, Nap*, 27. XII 1947. — J. D., *Treća izložba Udruženja likovnih umjetnosti Hrvatske, NaL*, 9. I 1948. — M. Selaković, *Osvrt na izložbu Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske, Vs*, 15. I 1948, s. 1. — Grga Gamulin, *Povodom IV. izložbe Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske, Nap*, 10. XII 1948. — Đuro Tiljak, *IV izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske, Po*, 12. XII 1948, s. 5. — Z. Kauzarić, *Uz IV. izložbu Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske. I — slikarstvo, Izv*, 1949, br. 1, s. 45—51. — Čoro Škodlar, *Problemi sodobne likovne umetnosti. (Ob razstavi v Moderni galeriji), SPo*, 20. II 1949, s. 4. — Jovan Popović, *Izložba Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije, KNo*, 24. V 1949, s. 3. — Grga Gamulin, *Zapisi iz 1949, Rp*, 1949, br. 10—11, s. 810—841. — Mile Kujundžić, *ULUH na dubrovačkom festivalu, Izv*, 1950, br. 10, s. 726—728. — J. Ž. (Jože Zagorc), *Izložba jugoslovenske grafike, Bo*, 18. III 1951, s. 2. — Stele France, *Pedeset let jugoslovenskog slikarstva 1900—1950, Predgovor kataloga, septembar, 1953*. — J. Depolo, *Otkupni salon „Likuma“*. Kvalitetna kolekcija, Vs, 17. II 1957. — Pivo Karamatijević, *Likovni umetnici sa partizanima, Nar*, 29. IV 1958. — Pavle Vasić, *Umetnost za vreme NOB-a, Mo*, 1958, br. 9, s. 14—17 i 52—54. — Vanja Radauš, *O radu likovnih umjetnika u narodnooslobodilačkoj borbi, NoL*, 29. i 30. IX, 1—2, 3. i 4. X 1966.

VOJO DIMITRIJEVIĆ

Rođen je 1910. u Sarajevu. Studirao na nastavničkom odseku Umetničke škole u Beogradu 1930—36. God. 1938—39. radi u Akademiji A. Lhote-a u Parizu. Od 1939—41. živi u Sarajevu, sudjeluje u akcijama naprednog omladinskog pokreta i učestvuje u osnivanju Collegiuma artiscicuma. Učestvuje u NOR-u od 1941. U toku rata član je redakcije „Borbe“; za ovaj list, kao i za druge partizanske publikacije, radi likovne priloge. God. 1944. izdao mapu linoreza *Grafika*, sa motivima iz NOR-a. Posle oslobođenja živi u Sarajevu; organizuje ULUBiH i Školu za likovnu umetnost, u kojoj radi najpre kao direktor a zatim kao profesor. Izlagao je samostalno u Beogradu 1940. (sa D. Ozmom), 1955, 1965, a u Sarajevu 1955, 1963. i 1966. Grupno izlagao na brojnim izložbama

bosanskih umetnika u Sarajevu. U Beogradu izlagao na jesenjoj izložbi 1938, prolećnoj 1939. i sa grupom sarajevskih umetnika 1938. Posle rata je izlagao na izložbama ULUBiH-a, na izložbi Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka (1946), na I i II izložbi likovnih umetnika Jugoslavije u Beogradu 1949. i na Cetinju 1951; na izložbi Samostalnih u Beogradu 1951; na izložbi Pola veka jugoslovenskog slikarstva u Beogradu 1953.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Likovna umetnost — umetnička slika. (Koreferat na temu „Umjetnost i stvarnost“, održan u Klubu kulturnih radnika u Sarajevu), Lik, 1. IV 1951. — *Umjetnik, djelo i zajednica*, Os, 23. V 1954. — *Sjećanje na Collegium Artiscicum*, Ir, 1959, br. 4, s. 443—445.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Katalog izložbe Voje Dimitrijevića, Sarajevo, 1955. — Ljubica Mladenović, *Vojo Dimitrijević*. Živ, 1961, br. 7—8, s. 468—476.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

J. A. K. (Jovan Kršić), *Slike Voje Dimitrijevića*, Pre, 1939, sv. 191—192, s. 663. —, *Dva mlada slikara izlažu u Beogradu*, Po, 1. V 1940. — Pjer Križanić, *Izložba slika Voje Dimitrijevića i Danijela Ozme*, Po, 5. V 1940. — J. Lubarda, *Prva kolektivna izložba sarajevskih slikara V. Dimitrijevića i D. Ozme*, Pra, 12. V 1940. — Sava Popović, *Dve izložbe, SKG*, 1940, br. 2, knj. LX, s. 136—137. — A. Č. (Aleksandar Čelebonović), *Izložba mladih sarajevskih slikara, MK*, 1940, br. 8, s. 162—164. — Adžul Fazlić, *Izložba slika Voje Dimitrijevića u Tuzli*, Os, 13. IX 1953. —, *Prva slikarska izložba u Tuzli*, (Osvrt na izložbu Voje Dimitrijevića), FS, 25. XI 1953. — (Bosiljka) Marinković-Rakić, *Od djeteta s periferije do poznatog slikara*, Os, 7. X 1954. — I. S., *Razgovor pored slika. Uz izložbu Voje Dimitrijevića*, 7D, 24. III 1955. — V. Hadži-smailović, *Izložba Voje Dimitrijevića*, Os, 8. IV 1955. — Lj. Ristović, *Dve i po decenije slikarstva Voje Dimitrijevića*, Bo, 10. IV 1955. — Ljubica Mladenović, *Izložba Voje Dimitrijevića*, Živ, 1955, br. 4—5, s. 302 — P(avle) V(asić), *Raznovrsnost slikarskih radova Voje Dimitrijevića*, Po, 15. VI 1955. — M. B. Protić, *Izložba Voje Dimitrijevića*, NIN, 26. VI 1955. — Matko Peić, *Bosanski motivi u zagrebačkom salonu, Uz izložbu Voje Dimitrijevića u Salonu ULUH-a od 1—15. X 1955*, Vs, 7. X 1955. — V. Jelovac, *Izložba slika Voje Dimitrijevića*, BaN, 28. X 1955. — J. Finci, *Vojo Dimitrijević, Od*, 1956, br. 67, s. 2. — D. G., *Umetnost slikara i borca Voje Dimitrijevića*, InL, 8. IX 1956. — Vojo Dimitrijević, *Slikar i društvo*, Os, 3. II 1957. — F. Dž., *Pretstavljamo vam... Voju Dimitrijevića*, NaD, 15. III 1957. — Bogdan Pogačnik, *Voja Dimitrijević: konkretne naloge*, Df, 27. IV 1963. — M. Karamehmedović, *Sueština emotivnost. Samostalna izložba Voje Dimitrijevića u Umetničkom paviljonu*, Os, 10. V 1963. — Z. V., *Slikarska vizija stvarnosti. Razgovor sa V. Dimitrijevićem*, SaN, 11. V 1963. — Dušanka Kovačević, *Uzlazna linija Voje Dimitrijevića*, Od, 15. V 1963. — M. Karamehmedović, *Voja Dimitrijević*, Bo, 16. V 1963. — Jasna Stojkov, *Uz izložbu Voje Dimitrijevića*, NaD, 18. V 1963. — Z. V., *Vjera u čovjeka. Razgovor sa akademskim slikarom Vojom Dimitrijevićem*, SaN, 12. X 1963. — Darjana Rančić, *Na marginama sjećanja*, (Razgovor sa V. Dimitrijevićem), NaD, 29. XI 1963. — B. I., „Što to hući Sutjeska“. *Druga samostalna izložba u Beogradu sarajevskog slikara Voje Dimitrijevića*, (Razgovor sa umetnikom), Po, 26. II 1965. — Mihailo Blečić, *Veliko vreme čeka na umetnike. Razgovor sa V. Dimitrijevićem*, NIN, 7. III 1965. — Dragoslav Đorđević, *Retrospektiva*

Voje Dimitrijevića, Bo, 10. III 1965. — Đorđe Kadijević, *Vojo Dimitrijević. Dom JNA, NIN*, 14. III 1965. — Marija Pušić, *Retrospektiva Voje Dimitrijevića u Beogradu*, Os, 14. III 1965. — Milan Mitić, *Crvena boja palete. O Voji Dimitrijeviću*, Os, 13. III 1966. — N. B., *Velike ideje na velikim platnima*, (Razgovor sa V. Dimitrijevićem), VNo, 16. III 1966. — N. Beganović, *Veliki zaokret*. Anketna sa publikom na izložbi V. Dimitrijevića, VNo, 19. III 1966. — M. Karamehmedović, *Simboli druge likovne koncepcije. Treća samostalna izložba Voje Dimitrijevića u Sarajevu*, Os, 20. III 1966. — Meša Selimović, *D. Vojo*, Od, 1. IV 1966. — L. F., *Razgovarati pred slikom. Dijalog s akademskim slikarom Vojom Dimitrijevićem*, Os, 6. IV 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

—, *Izložba radova učenika Umetničke škole*, Po, 14. VI 1933. — Jovan Kršić, *Božićna izložba u prostorijama Cvijete Zuzorić*, Pre, 1934, sv. 131—132, s. 631. — Jovan Kršić, *Dve izložbe*, Pre, 1935, br. 11—12, s. 642—644. — J. A. K. (Jovan Kršić), *Izložbe sarajevskih slikara*, Pre, 1936, sv. 154—155, s. 599—600. — Florijan Vid (Eli Finci), *Dve izložbe*, Br, 1936, br. 2, god. I, s. 59—61. — F., *Interesantna izložba najmlađih slikara u Sarajevu*, Pra, 1936, br. 11202. — J. A. K. (Jovan Kršić), „Krug“, *umetnička grupa u Sarajevu*, Pre, 1937, sv. 161, s. 315—316. — B. Benković, *Izložba sarajevskih likovnih umetnika, NSt*, 1938, br. 13—14, s. 195—197. — Todor Manojlović, *Januarske izložbe*, UP, 1938, br. 5, s. 157—159. — B. Jevtić, *Jesenja izložba sarajevskih likovnih umetnika*, Po, 10. XII. 1938, s. 18. — Jovan Kršić, *Jesenska izložba sarajevskih slikara*, Pre, 1938, sv. 179—180, s. 751—753. — D. M., *Sa izložbe sarajevskih slikara u Beogradu*, JPo, 13. V 1940. — J. K., *Izložba slika četvorice mladih bosanskih slikara*, JeG, 1940, br. 30, s. 7. — J. K., *Nakon jedne slikarske izložbe*, JeG, 1940, br. 32, s. 6. — J. A. K. (Jovan Kršić), *Naši slikari i selo*, Pre, 1940, sv. 202—203, s. 571—572. — Hd (Hamid Dizdar), *Osvrt na izložbu Voje Dimitrijevića, Ismeta Mujezinovića, Danijela Ozme i Rizaha Šetića*, JPo, 1940, br. 3455. — Miliivoje Stefanović, *Petoro sarajevskih slikara koji ovih dana izlažu pružili su osvedočenje o nesumnjivoj vrednosti svojih stvaralačkih napora*, Pra, 11. II 1941. — Jovan Kršić, *Slike sarajevske petorice*, Pre, 1941, sv. 206, s. 118—120. — Jovan Popović, *O nekim pojavama u našoj likovnoj umetnosti*, Bo, 29. XII 1945, s. 4—5. — Skender Kulenović, *Druga izložba likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Pgl, 1946, br. 2, s. 154—158. — M. B. i H. D., *Izložba članova Udruženja za Bosnu i Hercegovinu*, Od, 1947, br. 4, s. 10. — Hamza Humo, *IV izložba likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Pgl, 1947, br. 6, s. 275—276. — I. Samokovlija — M. Selimović, *VI izložba likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Bz, 1948, br. 12, s. 932—937. — Branko Šotra, *Sedma izložba Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, KNo, 27. XII 1949. —, *Nagrada vlade FNRJ*, KNo, 10. I 1950. — I(sak) S(amokovlija), *VII izložba likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Bz, 1950, br. 1—2, s. 118—127. — I(sak) S(amokovlija), *Povodom VIII izložbe ULUBiH-a*, Bz, 1950, br. 6, s. 444—448. — Vera Obrenović-Delibašić, *Likovni umetnici Bosne i Hercegovine*, (Pred jubilarnu izložbu ULUBiH-a), KNo, 1951, br. 3, s. 3. — Pivo Karamatijević, *Likovni umetnici sa partizanima*, NaR, 29. IV 1958. — E. Karabeg, *Djela umjetnika-partizana. Crteži, grafike i akvareli iz NOR-a*. *Izložba u Vojnom muzeju JNA na Kalemegdanu u Beogradu*, Os, 28. IV 1963. — L. K., *Izložba slika Voje Dimitrijevića*, NaR, 5. III 1965.

IVAN GENERALIĆ

Rođen je u Hlebinama 1914. Slika kao samouk od ranog detinjstva. Njegov talenat zapaža Krsto Hegedušić koji mu daje savete i upoznaje sa

slikarskim tehnikama. Stalno živi u Hlebinama, gde radi kao zemljoradnik.

Prvi put izlagao sa grupom Zemlja u Zagrebu 1931. Samostalno izlagao u Zagrebu 1938, 1958, 1960, 1962; Parizu 1953, Brislu 1959, Beogradu 1955, 1962; Sarajevu 1962, Skopju 1964, Ohridu 1965. Kolektivno izlagao sa grupom Zemlja, 1931, 1933, 1934, 1935, Grupom hrvatskih seljaka slikara u Zagrebu 1936, i Beogradu 1939. Posle rata sa ULUH-om na izložbi Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka 1946—1948; Riječkom salonu 1954, izložbi Naivna umetnost Jugoslavije u Dubrovniku 1956, i Beogradu 1957, na I i II Trijenalu u Beogradu, NOB u delima likovnih umetnika u Beogradu 1961 i 1966, Naivna umetnost Jugoslavije u Zagrebu 1962, Prvom kvadrizijenu naivne umetnosti u Čačku 1963, Angažovana umetnost do 1941. u Osijeku 1967, i dr.

Od brojnih izložbi u inostranstvu na kojima je učestvovao najznačajnije su: Bijenale u Sao Paolu 1955, izložba 50 godina moderne umetnosti u Brislu 1958, Naivno slikarstvo sveta u Bazelu i Baden-Badenu 1961, i mnoge izložbe jugoslovenskog naivnog slikarstva.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Zoran Markuš, Predgovor samostalne izložbe Ivana Generalića, Beograd, Gradska galerija, 1955. — Oto Bihalji-Merin, *Ivan Generalić*, Jugoslawische Pastorale, Baden-Baden, 1960. — Dimitrije Bašičević, *Generalić*, Društvo historičara umjetnosti NR Hrvatske, Zagreb, 1962. — Željko Grum, *The Hlebina school*, Zagreb, 1962. — Mića Bašičević, *Ivan Generalić*, Predgovor samostalne izložbe slika, Zagreb, Galerija primitivne umjetnosti, mart 1962. — Mića Bašičević, *Ivan Generalić*, predgovor kataloga samostalne izložbe slika, Beograd, Salon Moderne galerije, jun 1962. — Oto Bihalji-Merin, *Ivan Generalić i Hlebinska škola*. (Objavljeno u knjizi Umetnost naivnih u Jugoslaviji), Beograd, Jugoslavija, 1963. — Mića Bašičević, *Ivan Generalić*, predgovor kataloga samostalne izložbe slika, Skopje, Muzej na savremena umetnost, jun 1964. — Mića Bašičević, Predgovor kataloga izložbe Generalić—Naumovski, Ohrid, avgust 1965.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

—, *Seljaci slikari. I. Generalić i F. Mraz izlažu na izložbi u Ulrichovom salonu*, ND, 19. V 1936. —, *Hrvatski slikari-seljaci*. (Uz izložbu I. Generalića i F. Mraza), Ob, 30. V 1936, s. 1. — Ivan Generalić, *Kako sam počeo slikati... Uz II. samostalnu izložbu hrvatskih seljaka slikara održanu u Karlovcu u martu 1937*, A37, 1937, br. 3—4, s. 104. — V. M., *Likovna kronika. Slikarska izložba hrvatskog seljaka Ivana Generalića*, Ob, 2. IV 1938, s. 2. — Z. Munk, *Slikarstvo Ivana Generalića*, No, 1938, br. 81. — Mato Kudumija, *O hlebinkim slikarima*, IVs, 5. XI 1949. — D. Š., *Ivan Generalić i Hlebinska škola*, Rev, 15. I 1953. —, *Veliki uspjeh Generalićeve izložbe u Parizu. Razgovor s Generalićem. Francuska štampa o izložbi*, Nap, 6. III 1953. — M. Vitorović, *Uspjeh slikara Ivana Generalića*. (Povodom izložbe u Parizu), Bo, 8. III 1953. — Peđa Milosavljević, *Slikar-samouk. Povodom izložbe Ivana Generalića*, BNo, 18. III 1955. — Aleksa Čelebonović, *Jedan naivni slikar: Ivan Generalić*, Bo, 20. III 1955. — Stanislav Vinaver, *Čime osvaja Generalić*, Rp, 22. III 1955. — Milosav Mirković, *Zemlja, sneg i noć*, Stu, 23. III 1955. — D. Popović, *Povodom izložbe Ivana Generalića*, Zad, 24. III 1955. —, *Pogovor jednoj izložbi. Povodom izložbe Ivana Generalića u Beogradu*, Vs, 24. III 1955. —, *Tri martovske izložbe*, Po, 1. IV 1955. — M. B., *Jedan trenutak sa... Ivanom Generalićem*. (Razgovor sa umetnikom), NIN, 3. IV 1955. — A. Gurčinov, *Ivan Generalić. Po povod negovata samostojna izložba vo Beograd*, MBS, 9. IV 1955. — J. Depolo, *Dvije izložbe*.

(Dobrović, Generalić), Gl, 16. V 1955. — Stevo Šolaja, *Seljak slikar Ivan Generalić*. (Izložba slika u Gradskoj galeriji), Su, 1955, br. 6—7, s. 531—532. — Marija Marinić, *Prelja Ivana Generalića*, RaZ, 1. VIII 1955. — B. V., *Pjesnik i njegova čvrsta zemlja. Razgovor sa slikarem Ivanom Generalićem*, NaL, 20. XI 1955. — Aleksa Čelebonović, *Izložba slika Ivana Generalića*, MPo, 1955, br. 120, s. 18—19. — Ing. I. Đerek, *Ivan Generalić seljak slikar*, ZVj, 16. II 1956. — Stjepan Šlabek, *Plugom i kičicom*. (Razgovor sa umetnikom), Pt, 1956, br. 6, s. 354—356. — Ivica Horvat, *Rad i uspjesi Generalića na osmogodišnjoj školi u Hlebinama*, ŠN, 5. IV 1957. — Milivoje Milošević, *Susret sa slikarom Generalićem*, Bo, 29. i 30. XI i I. XII 1957. —, *Generalić*, LVP, 12. XII 1957. — Mića Bašičević, *Savremeno jugoslovensko slikarstvo, umetnost naivnih*, JUG, 1957, s. 129—137. — R. P., *Ivan Generalić*, Ti, 6. II 1958. — Ivan Generalić, *O slikarskom radu*, VeN, 26. IV 1958. — Radoslav Putar, *Generalić*, NaL, 22. V 1958. — J. Depolo, *Crteži Ivana Generalića*, Vs, 12. VI 1958. — R. Putar, *Uz izložbu crteža Ivana Generalića*, NaL, 12. VI 1958. — Slavko Šimunić, *Ivan Generalić*, NMa, 11. X 1958. — M. Ašanin, *Ivana Generalića rodila je zemlja*, NaL, 16. XI 1958. — V. M., *Mladić iz Hlebina*, Mt, 3. VI 1959. — Oto Bihalji-Merin, *Umetnost naivnih*, JUG, 1959. — D. Tutić, *Jelenski svati*, Vs, 10. I 1960. — Stevo Ostojić, *Ivan Generalić*, Po, 24. I 1960. — J. Depolo, *Generalićovo majstorstvo. Povodom prve zagrebačke samostalne izložbe u Galeriji primitivne umjetnosti*, Vs, 28. II 1960. — Igor Zidić, *Ivan Generalić. Samostalna izložba u Galeriji primitivne umjetnosti*, StL, 1. III 1960. — Šime Vučić, *Ponovo otkriveni Generalić*, KT, 4. III 1960. — T. P., *Generalićeve razstave u Zagrebu*, Dl, 4. III 1960. — I. T., *Selo i seljaci na slikama Ivana Generalića*, Bo, 12. III 1960. — Valentine Cesaretti, *Dvije izložbe našeg slikara u Rimu*, Vs, 10. VII 1960. — Enes Čengić, *Generalić govori*, Os, 6. XI 1960. — Vanda Ekl, *Ivan Generalić*, RR, 1960, br. 4, s. 214—215. — Boris Kelemen, *Generalić*, 15D, 1960, br. 7, s. 18. — Miodrag Popović, *General naivnih slikara*, IPo, 1960, br. 74, s. 13—15. — J. D., *Razgovor s Ivanom Generalićem*, Vs, 12. VII 1961. — Kosta Dimitrijević, *Pričanja Ivana Generalića o sebi i svetu*, NIN, 1. X 1961. —, *Sodobna hlebinska bajka*, Več, 27. X 1961. — P. Kanižaj, *Uz 30-godišnjicu umjetničkog stvaranja Ivana Generalića*, GP, 4. XI 1961. — Oto Bihalji-Merin, *Modern primitives*, Thames and Hudson, London, 1961. — M. G., *Generalićeva izložba*, VL, 7. III 1962. — E. Č., *Zašto Ivan Generalić neće učestvovati na izložbi u Edinburgu*, Os, 20. III 1962. — J. Depolo, *Povodom druge samostalne izložbe Ivana Generalića u zagrebačkoj galeriji primitivne umjetnosti*, Vs, 20. III 1962. — Smail Tihić, *Retrospektivna izložba Ivana Generalića u Sarajevu*, Os, 19. V 1962. —, *Generalić: Zašto slikam*, Dn, 23. V 1962. — M. Dizdar, *Generalić u gradu na Miljacki*, Tel, 8. VI 1962. — R. Kuzmanovski, *Ivan Generalić*, NMa, 24. VI 1962. — Gerhard Ledić, *(Zna se) Tko multi hlebinske vode? Odgovor Ivanu Generaliću*, Tel, 29. VI 1962. — Z. L., *Razgovor s Ivanom Generalićem*, BjL, 6. XII 1962. — Z. Zviždić, *Zašto Generalić ne želi da sudjeluje na izložbi u SAD?* VUS, 6. II 1963. — S. Fras, *Generalić na Dunaju*, Dl, 22. V 1963. — Boris Petkovski, *Ivan Generalić vo Skopje*, NMa, 30. VI 1963. — Dušan Ilić, *Posjete Ivanu Generaliću*, Os, 25. X 1964. — J. R., *Strana štampa o Generaliću*, GP, 27. V 1967. — Matko Meštrović, *Generalić*. Objavljeno u knjizi „Od pojedinačnog općem“, Zagreb, 1967, str. 118—120. — V. Švec, *Uspjeh Generalića*, GP, 15. VII 1967. — Đorđe Radišić, *Ivan Generalić: Streljanje*, NAr, 26. VII 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Georg, *Povodom izložbe Zemlje*, Li, 1931, br. 4—5, s. 114—116. — Krsto Hegeđušić, *Izložba likovnih udruženja*, Knj, 1931, br. 9, s. 383. —

Đuro Tiljak, *Izložba Zemlje*, Knj, 1931, br. 10, s. 414—415. — Hanžeković Mato, *Izložba Zemlje*, HR, 1931, br. 10, s. 584. — Dr Slavko Batušić, *Likovni život. Becić-Babić-Miše i Zemlja*, HK, 1931, knj. XII, s. 342. — Lj(ubo) B(abić), *Zemlja*, Ob, 25. IX 1931, s. 2—3; 26. IX 1931, s. 2—3; 29. IX 1931, s. 2—3. — Đuro Tiljak, *Izložba Zemlje*, Knj, 1933, br. 1, s. 35—38. — Jerolim Miše, *Izložba Zemlje*, HR, 1933, br. 2, s. 118. — Vladimir Habunek, *Izložba Zemlje*, Knj, 1934, br. 5, s. 230—231. — N. J. (Petrović Rastko), *Izložba „Zemlje“*, Po, 3. III 1935, s. 13. — Jop. (Jovan Popović), *Dve značajne umetničke manifestacije*, NIN, 16. III 1935, s. 6. — P. L., *Hrvatski seljački slikari*, Om, 1935/36, br. 10, s. 355. — Mladen Veža, *Seljaci-slikari*. (Uz izložbu koju su u Salonu Ulrich priredila trojica seljaka slikara: Generalić, Mraz, Virus), KG, 1936, br. 3—4, s. 25—27. — S. P., *Prva samostalna izložba hrvatskih seljaka slikara*, Knj, 1936, br. 6, s. 304—306. — Vladislav Kušan, *Slikarske izložbe*, HPr, 1936, br. 8, s. 341—343. — Kušan Vladislav, *Osvrt na likovnu sezonu, 1935/36*, HR, 1936, br. 10, s. 547—550. — Cvito Fisković, *Izložba „Grupe hrvatskih slikara“ u Splitu*. (Salon Galić, 1. do 15. veljače 1937), Ob, 12. II 1937, s. 1. —, *Iz umjetničkog svijeta*, „Prager presse“ o izložbi Hegeđušić—Dobrović, Ob, 6. V 1937, s. 2. — Đ. Popović, *Izložba hrvatskih seljaka-slikara*, Pra, 11. XII 1937. — P. Križanić, *Životna i umetnička istina u slikama hrvatskih seljaka*, Po, 12. XII 1937. — Ante Marić, *Naša savremena kritika*, Ja, 1937, br. 25, s. 475—477. — Vladislav Kušan, *Još o likovnoj sezoni*, Sa, 1938, br. 7—8, s. 744—748. — S. Rašić, *Seljaci slikaju selo*, NSt, 1938, sv. 13—14, s. 149—152. — Đ. Popović, *Izložba Hrvatskih seljaka slikara*. — *Bosanski slikari*, Pra, 5. III 1939. — Đ. R. (Đuro Ribar), *Izložba hrvatskih seljaka slikara*, MK, 1939, br. 2, s. 163. — B. S. N., *Izložba hrvatskih seljaka slikara u Beogradu*, XXV, 1939, br. 3, s. 469. — R., *Dva slikarska događaja*, NSt, 1939, br. 17—18, s. 152—154. — Đ. Popović, *Izložbe slikara*, Pra, 1939, br. 12326. — V. M. (Verena Han-Manč), *Izložba hrvatskih umjetnika u Umjetničkom paviljonu na trgu Kralja Tomislava*, Ob, 10. XII 1939, s. 1—2. — Vladislav Kušan, *Četiri mjeseca likovne sezone*, Sa, 1940, br. 1, s. 28—29. — Kušan Vladislav, *Likovna kronika*, HR, 1940, br. 5, s. 264—268. — Vladislav Kušan, *Narodni motivi i „naš izraz“*, HK, 1942, knj. XXIII, s. 268. — Ive Čaće, *Povodom izložbe umjetnikapartizana*, Vs, 1. VII 1945. — A. N. Bakić, *Izložba umjetnika partizana*, OBo, 12. VII 1945. — Zem., *Povodom izložbe „Poljoprivreda i umjetnost“*, Nap, 6. X 1945, s. 7. — F., *Seljaci slikaju, izlažu i gledaju*, IVs, 18. VIII 1946. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslovenske likovne umetnosti*. (Izložba „Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“), Bo, 20. X 1946, s. 4—5. —, *Izložba „Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka“*, Nap, 11. I 1947, s. 1. — Stane Mikuž, *Razstava slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX in XX stoletja v Ljubljani*, SPO, 16. III 1947, s. 3. — P. Šegedin, *Povodom treće izložbe likovnih umjetnika Hrvatske*, Nap, 27. XII 1947. — B(oris) V(ižintin), *Dvije izložbe*, Izv, 1949, br. 11, s. 749—754. — Boris Vižintin, *Naši seljaci slikari*, IVs, 7. X 1950. — J. Vrančić, *Seljaci-umjetnici*, Bo, 18. I 1953. — M. Bašičević, *Majstor škole u Hlebinama Ivan Generalić*, Nap, 30. I 1953. — R. Putar, *Kožarić, Mikelić, Generalić, Kovačević, Čip*, 15. II 1955. — M. Milošević, *ULUH u Beogradu*, Bo, 16. XII 1956. — M. B. Protić, *ULUH u Beogradu*, NIN, 16. XII 1956. — Vera Sinobad-Pintarić, *Izložba hrvatskog akvarela*, Bo, 12. IV 1958. — R. Putar, *Mala likovna kronika*, ČIP, 3. V 1960. — M. P., *Uz izložbu naivnih slikara*, VL, 23. IX 1960. — V. Č., *Hlebinska slikarska škola*, Tel, 30. IX 1960. — V. J., *60 godina slikarstva i kiparstva u Hrvatskoj*, SD, 25. III 1961. — J. Depolo, *Slikarstvo na Trijenalu*, Vs, 8. VI 1961. — O. Bihalji-Merin, *Razmišljanja povodom Trijenala*, Po, 11. VI 1961. — J. D., *Sa izložbe naivnih u Baden-Badenu*, Vs, 12. VI 1961. — J. D., *Monografija Oskara Hermana i*

Ivana Generalića, 26. VI 1961. — —, *Jugoslovenska umetnost u Parizu i Bliskom Istoku*, Bo, 13. IX 1961. — R. Popov, *U poseti galeriji Naivnih*, Md, 11. X 1961. — —, *Slikarji Laiki*, NRa, 18. XI 1961. — M. K., *NOB u delima likovnih umetnika Jugoslavije*, NAr, 8. XII 1961. — —, *Golemo bogatstvo i inventivnost*, NMa, 14. I 1962. — P. Konižaj, *U Edinburg bez Generalića*, VL, mart 1962. — —, *Razstava naivnih slikarjev*, Več, 7. V 1962. — R. Putar, *Generalić, Šimunović, Damjan*, ČIP, maj 1962.

ALENKA GERLOVIČ

Rođena u Ljubljani 1919. godine. Akademiju primenjenih umetnosti završila u Zagrebu 1941. Učestvuje u NOR-u i od 1944. radi u Grafičkom odeljenju Centralne tehnike CK KP Slovenije. Izlagala na izložbi umetnika-partizana u Črnomlju, 1945. Samostalno izlagala u Štavelu 1948. i u Ljubljani 1949, 1953. i 1960.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

B. B., *Izložba Alenke Gerlovič*. SPo, 8 XI 1953. — *NOB u našem sjećanju* Umj, 1958, br. 10, s. 1—2 i 12.—A. Bassin, *Olja in akvareli*. NRa, 12. XI 1960. — (jk), *Alenka Gerlovič*, To, 23. III 1963. — Janez Mesesnel, *Slikarici in krajina. Ob razstavi v Jakopičevem paviljonu*. DI, 7. X 1960.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

—, *Naši umetnički so razstavili*. SPo, 14. II 1945. — —, *Slovenski umetnici-partizani razstavljaju*, LP, 24. VII 1945. — Dr. S. Mikuž, *Razstava slovenskih umetnikov partizanov*. SPo, 5. VIII 1945. — Dore Klemenčić, *Partizanstvo in umetnost*. Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda, Ljubljana, 1946, s. 126—131. — Dore Klemenčić, *Umetnost in resnica. Ob razstavi Društva slovenskih upodabljajoćih umetnikov v Moderni galeriji*. LP, 3. III 1948. — Dr. Karel Dobida, *Slovenska partizanska grafika*. MP, 1952—53, br. 1, s. 16—20. — T. P., *Ljubljanske izložbe*. Vs, 4. XI 1960. — Aleksander Bassin, *Revolucija in umetnost*. Knjižnica NOV in POS, likovna zbirka. Izd. Soča, Nova Gorica, 1966.

OTON GLIHA

Rođen je u Črnomlju na Krku 1914. Studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu 1933—37. (prof. M. Tartaglia). U godinama posle oslobođenja radi nekoliko slika u duhu socijalističkog realizma. Tih godina učestvovao na kolektivnim izložbama ULUH-a.

Literatura

G(rga) G(amulin), *Izložba u Umetničkom paviljonu 30, VI. — 21. VII.*, Rp, 1966, br. 7—8, s. 682—683. — Grga Gamulin, *Uz izložbu Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Nap, 28. XII 1946. — G. Gamulin, *Jesenska izložba u starom paviljonu*, Rp, 1947, br. 1, s. 66—70. — P. Šegedin, *Povodom treće izložbe likovnih umjetnika Hrvatske*, Nap, 27. XII 1947. — M. Selaković, *Osrt na izložbu Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Vs, 15. I 1948. — Zdenko Vojnović, *Priznanje hrvatskoj umjetnosti*, HKL, 1948, br. 1, s. 220—227. — Grga Gamulin, *Povodom IV izložbe Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Nap, 10. XII 1948. — Đuro Tiljak, *IV izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Po, 12. XII 1948. — Z. Kauzlaric, *Uz IV izložbu Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*. Slikarstvo, Izv, 1949, br. 1, s. 45—53. — Jovan Popović, *Izložba Saveznih likovnih umjetnika Jugoslavije*, KNo, 24. V 1949. — Grga Gamulin

Zapisi iz 1949, Rp, 1949, br. 10—11, s. 829. — V. Sinobad, *Bilješke uz V izložbu ULUH-a*, Izv, 1950, br. 1, s. 23—28. —

VITO GLOBOČNIK

Rođen je 1920. u Bistrici kod Tržiča. Umro u Ljubljani 1946. Studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Sudelovao u NOR-u. Izdao mapu linoreza „Herrenvolk“ 1945. Izlagao na izložbi umetnika-partizana u Črnomlju 1944. i u Ljubljani i Zagrebu 1944—45.

Literatura

Dr. S. Mikuž, *Razstava slovenskih umetnikov partizanov*. SPo, 5. VIII 1945. — Tone Seliškar, *Vito Globočnik: „Herrvolk“*. SPo, 11. VIII 1945. — —, *Slovenski umetnici-partizani razstavljaju*. LP, 24. VIII 1945. — —, *Tri mape naših slikarjev-partizanov*. LP, 30. X 1945. — Filip Kalan, *O partizanski vojni grafiki*. LP, 11. XI 1945. — Dore Klemenčić, *Partizanstvo in umetnost*. Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda, Ljubljana, 1946, s. 126—131. — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava Društva upodabljajoćih umetnikov v Jakopičevom paviljonu*. SPo, 16. II 1946. — Stane Mikuž, *Upodabljajoći umetnici razstavljaju*. To, 1946, br. 2, s. 60. — T. Seliškar, *Slikar Vito Globočnik*. SPo, 6. VIII 1946. — Dr. Karel Dobida, *Slovenska partizanska grafika*. MP, 1952—53, br. 1, s. 16—20. — Filip Kalan, *Veseli veter*. Ljubljana, 1956, s. 176—183. — Aleksander Bassin, *Revolucija in umetnost*. Knjižnica NOV in POS, likovna zbirka. Izd. Soča, Nova Gorica, 1966.

SERGIJE GLUMAC

Rođen je u Ungvaru u SSSR 1903, umro u Zagrebu 1964. Studirao na Umetničkoj školi u Beogradu (prof. Lj. Ivanović), i na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (prof. F. Kovačević, J. Kljaković i T. Krizman). Studije slikarstva nastavio u Parizu u ateljeu A. Lhotea, a studije istorije umetnosti pohađao na Sorboni. Pretežno se bavio grafikom, izdao mape *Metro* (1928), *Paris* (1929), *Beton* (1930), *Dubrovnik* (1941) i *Rade Končar* (1956). Od 1931—40. bio je scenograf Narodnog kazališta u Zagrebu. Samostalno izlagao u Zagrebu 1931. i 1958. i u Beogradu 1956.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

—, *Izložba Sergija Glumca*, No, 22. I 1931, s. 10. — —, *Sergije Glumac*, Tel, 8. I 1965.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Krsto Hegedušić, *Problem savremene grafike*, Knj, 1931, br. 3, s. 130—131. — Vladimir Habunek, *Izložba zagrebaćkih umjetnika*, Knj, 1934, br. 6 s. 285—287. — Popović Branko, *VII prolećna izložba u Umetničkom paviljonu u Beogradu*, SKG, 1935, br. 4, knj. XLV, s. 314—321. — B. S. (Batušić Slavko), *Izložba zagrebaćkih umjetnika*, HR, 1935, br. 7, s. 364. — Ante Marić, *Umetnički život u Zagrebu. Povodom izložbe Zagrebaćkih umjetnika*, Ja, 1936, br. 24, s. 535—537. — Kušan Vladislav, *III. izložba „Zagrebaćkih umjetnika“*, HR, 1936, br. 7, s. 382—385.

VINKO GRDAN

Rođen u Đurđevu 1900. Učio slikarstvo na Višoj školi za umjetnost i obrt u Zagrebu, zatim na Akademiji za likovne umjetnosti u Zagrebu (prof.

Lj. Babić). Studije nastavlja u Parizu 1925—1926. Nastavnik je crtanja u Učiteljskoj školi u Uzicu 1928—1934. a profesor Akademije primenjenih umetnosti u Beogradu od 1945.

Član je zagrebačke grupe Šestorica (1925), grupe Zemlja (1929) i grupe Nezavisnih (1936).

Prvi put izlagao u Zagrebu 1922. Samostalno izlagao u Uzicu 1932, Beogradu 1933, 1939, 1959. Kolektivno izlagao na Proletnom salonu u Zagrebu, izložbama Zagrebaćkih umjetnika, VI jugoslovenskoj izložbi u Novom Sadu 1927, jesenjim i prolećnim izložbama u Beogradu, grupom Šestorica 1926, Zemlja 1929, 1931, Nezavisni 1936/37. i 1939, izložbama ULUS-a, III oktobarskom salonu u Beogradu, II i III trijenalu u Beogradu. U inostranstvu izlagao u Parizu na Jesenjem salonu 1925, u Salonu nezavisnih 1925, zatim izložbama jugoslovenske umetnosti u Barceloni 1927, Londonu 1930, Filadelfiji 1928, Moskvi, Varšavi, Pragu 1947.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

N. J. (Rastko Petrović), *Tri umetnika iz tri kraja naše zemlje izlažu*. Ivo Šeremet, Vinko Grđan i Sabahadin Hodžić u Umetničkom paviljonu, Po, 28. XI 1933. — Đ. Popović, *Portreti, beogradski predeli i kompozicije V. Grdana*, Pra, 1939, br. 12387. — P. Križanić, *Izložba V. Grdana*, Po, 1939, br. 11105. — D. P., *Retrospektiva slikara Vinka Grdana*, VeN, 8. X 1959. — Momčilo Stevanović, *Predgovor samostalne izložbe Vinka Grdana*, Beograd, Umetnički paviljon, 10—12. X 1959. — M. M. (Mića Milošević), *Tiše radosti Vinka Grdana*, Bo, 13. X 1959. — M. Stevanović, *Grdanovo slikarstvo*, NIN, 25. X 1959. — P. V., *Samostalna izložba slika Vinka Grdana*, Po, 10. X 1959. — P. V., *Slikarstvo Vinka Grdana*, Po, 14. X 1959. — Miodrag B. Protić, *Savremeni II*, Nolit, Beograd, 1964, s. 152—153.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

V. Lazić, *Pariski jesenji salon 1925*, Vj, 1925, br. 10, s. 252—253. — L. (Lazarević Branko), *Izložba Šestorice u Zagrebu*, NoE, 1926, br. 7, s. 217—219. — Stanko Rac, *XXV izložba Proletnog salona*, Vj, 1927, br. 7—8, s. 194—195. — Kašanin Milan, *VI jugoslovenska umetnička izložba*, SKG, 1927, knj. XXI, s. 531. — M. Ive, *XXVI izložba proletnog salona*, Vj, 1928, sv. 6, s. 282—283. — Batušić Slavko, *Izložba Udruženja umjetnika Zemlja*, HR, 1929, br. 12, s. 420—423. — Ljubo Babić, *Hrvatski slikari od impresionizma do danas*, HK, 1929, knj. X, s. 191. — Lj. Babić, *Izložba grupe Zemlja*, Ob, 1929, br. 305. — Rude Ivanković, *Izložba Zemlje*, NLT, 1929, br. 12, s. 359—360. — S. Batušić, *Izložba Udruženja umjetnika Zemlja*, HR, 1929, br. 12, s. 720—721. — Ljubo Babić, *Zemlja*, Ob, 25. IX 1931, s. 2—3, 26. IX, s. 2—3; 29. IX, s. 2—3. — Ivanković-Butozan, *Izložba „Zemlje“*, StN, 7. X 1931. — Đuro Tiljak, *Izložba Zemlje*, Knj, 1931, br. 10, s. 414—415. — Krsto Hegedušić, *Izložba likovnog udruženja Zemlja*, Knj, 1931, br. 9, s. 383. — Vladimir Habunek, *Izložba zagrebaćkih umjetnika*, Knj, 1934, br. 6, s. 285—287. — B. S. (Batušić Slavko), *Izložba zagrebaćkih umjetnika*, HR, 1935, br. 7, s. 364. — Popović Branko, *VII prolećna izložba u Umetničkom paviljonu u Beogradu*, SKG, 1935, br. 4, knj. XLV, s. 314—321. — Kušan Vladislav, *III izložba zagrebaćkih umjetnika*, HR, 1936, br. 7, s. 382—385. — Branko Popović, *VIII prolećna izložba u Umetničkom paviljonu*, SKG, 1936, br. 5, knj. XLVIII, s. 385—391. — Radojica Živanović-Noe, *Napredna umetnost. Pojava i razvoj naprednih tendencija u umetnosti kod beogradskih umjetnika*, NSt, 1936, sv. 1—2, s. 100—102. — Đ. Popović, *Prvi nezavisni salon*, Pra, 3. I 1937. — N. Ž. (Noe Živanović), *Karakteristične i značajne pojave na I izložbi nezavisnih umjetnika*, NSt, 1937, sv. 5, s. 90—94. — Đorđe Popović, *Prva Jesenja izložba Udruženja likovnih umjetnika*, Pra, 29. XII 1937. — P.

Križanić, *Prva jesenja izložba U. L. U. u korist fonda za podizanje umetničke kolonije „Đura Jakšić“*, Po, 4, I 1938. — R., *Izložba (Salon nezavisnih umetnika)*, MK, 1939, sv. 3—4, s. 271—274. — S. Rašić, *Salon nezavisnih umetnika*, UIK, 1939, br. 3, s. 172—173. — Pavle Vasić, *Oktobarske izložbe*, UP, 1939, br. 9, s. 284—286. — P. Križanić, *Umetničke izložbe za poslednjih mesec dana*, Po, 1939, br. 11112. — Zem, *Povodom izložbe „Poljoprivreda i umjetnost“*, Nap, 6. X 1945, s. 7. — P. V., *Izložba ULUS-a*, Po, 30. V 1961. — J. Depolo, *Slikarstvo na Trijenalu*, Vs, 8. VI 1961. — Željko Sabol, *Oktobarski salon*, StL, 20. XI 1962. — T. Rasulić, *Sa umetnicima borcima*, 4J, 13. II 1968.

NEDELJKO GVOZDENOVIĆ

Rođen 1902. u Mostaru. Studirao na Akademiji likovnih umetnosti u Minhenu (Prof. N. Hofmann). Prvi put izlagao 1929. na Prvoj jesenjoj izložbi u Beogradu. Sa grupom Zemlja izlaže kao gost 1931. u Parizu. Godine 1934. izlagao sa I. Tabakovićem u Beogradu; učestvovao na izložbama Cvijete Zuzorić. U godinama posle oslobođenja učestvovao na izložbama ULUS-a. Profesor je na Akademiji likovnih umetnosti u Beogradu.

KRSTO HEGEDUŠIĆ

Rođen je u Petrinji 1901. Studirao na Akademiji likovnih umetnosti u Zagrebu od 1920—26. Studije nastavlja u Parizu 1926—28. God. 1929. jedan je od osnivača grupe Zemlja u kojoj vrši dužnost sekretara sve do policijske zabrane grupe 1935. God. 1930. osniva u selu Hlebinama seljačku slikarsku školu. God. 1931. je jedan od osnivača Astra-kluba; 1933. uređuje časopis „Savremena stvarnost“. Bavi se likovnom kritikom i esejistikom; piše za časopise „Književnik“, „Savremena stvarnost“, „Danas“, „Ars 37“, „Pečat“. God. 1933. objavljuje knjigu crteža *Podravski motivi* sa predgovorom Miroslava Krleža. God. 1934. osniva radnički slikarski kružok pri sindikatu građevinskih radnika u Zagrebu. God. 1936. postaje nastavnik na Akademiji likovnih umetnosti u Zagrebu. Hapšen je nekoliko puta a 1941. pod ustaškom vlašću, proteran je u Gospić; 1943. njegovo ime dospeva na listu talaca Gestapoa. Od 1945. je profesor na Akademiji likovnih umetnosti u Zagrebu; 1947. dobija zvanje majstora likovnih umetnosti; od 1948. je redovni član JAZU, a od 1950. vodi majstorsku radionicu u Zagrebu. Inicijator je osnivanja Kabineta grafike, Arhiva za likovne umetnosti i Likovnog studija pri Jugoslovenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Bavio se opremom i ilustriranjem knjige (Provincija u pozadini H. Kikića, Turpituda M. Ristića, Balade Petrice Kerempuha M. Krleža, romani E. Zole itd.), kao i teatarskom inscenacijom.

Prvi put izlagao u Zagrebu sa J. Plančićem 1926. zatim u Novom Sadu sa M. Šerbanom 1928. Samostalno izlagao 1959. u Briselu; 1960. u Holandiji (Hag, Groningen, Breda, Šidam) i u Beogradu; 1960/61. u Ljubljani; 1961. u Slovenji Gradecu; 1964. u Stokholmu; 1964/65. u Beogradu; 1965. u Zagrebu (crteži) i na Rijeci (crteži); 1967. u Kruševcu; 1968. u Sarajevu.

Do 1953. grupno je izlagao 1927. na VI jugoslovenskoj izložbi u Novom Sadu; na svim izložbama Zemlje (Zagreb 1929, Ljubljana 1930, Pariz 1931, Zagreb 1931, Zagreb 1932, Zagreb 1934, Sofija 1934, Beograd 1935); sa grupom nezavisnih hrvatskih umjetnika (Ljubljana, Maribor, Zagreb i Banja Luka 1936, Split 1937, Prag 1937, Zagreb i Osijek 1939). Posle rata izlaže na izložbi Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka (1946); na izložbama ULUH-a; 1953. na izložbi Pola veka jugoslovenskog slikarstva u Beogradu.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Zašto i za koga? *Knj*, 1929, br. 6, s. 226—227. — *Likovni život Zagreba*, *Knj*, 1931, br. 1, s. 40—41. — *Problem savremene grafike*. (Povodom izložbe grafika S. Glumca), *Knj*, 1931, br. 3, s. 130—131. — *O izložbi „Zemlja“ u Parizu*, *Knj*, 1931, br. 4, s. 179—181. — *Likovni život*. (Prikazi izložbi), *Knj*, 1931, br. 6, s. 261—262. — *Izložba likovnog udruženja „Zemlja“*, *Knj*, 1931, br. 9, s. 383. — *Na početku likovne sezone*. (Izložbe „Kluba likovnih umetnika“ i Vilka Gecana), *Knj*, 1932, br. 11, s. 439. — *O našem slikarstvu*, *SSt*, 1933, br. 2. — *Pred petom izložbom „Zemlja“*, *Dn*, 1934, br. 1, god. I, s. 113—116. — *Negativne pojave našeg likovnog života*. (Povodom glavne godišnje skupštine „Hrvatskog Društva Umjetnosti Strossmayer“), *A37*, 1937, br. 2, s. 54—58. — *Likovna grupiranja u Hrvatskoj*, *A37*, 1937, br. 1, s. 9; br. 3—4, s. 109—111. — „*Izložba u Pragu*“. (Ispravka istoimenog članka Bože Lovrića), *Ob*, 1937, 5 (4). V. — *Negativne pojave našeg likovnog života*, *Pč*, 1939, br. 1—12, s. 404—417. — *Riječ o kritici i organizaciji kritike*, *Rp*, 1950, br. 2—3, s. 110—117.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Grga Gamulin, *Umjetnost K. Hegedušića*, *Sg*, 1932, br. 4—6, s. 69—73. — Miroslav Krleža, *Predgovor za knjigu crteža Podravski motivi od Krste Hegedušića*, *Minerva*, nakladna knjižara, Zagreb, 1933. — Milan Selaković, *Slikarstvo Krste Hegedušića*, *Umjetnička biblioteka*, Zagreb, 1940. — Oto Bihalji-Merin, *Delo Krste Hegedušića*, *JUG*, 1959, br. 18, s. 1—16. — Aleksa Čelebonović, *Krsto Hegedušić*, *Kž*, 1959, br. 11, s. 503—506. — Katalog samostalne izložbe Krste Hegedušića u Galeriji Doma JNA u Beogradu 1960. *Predgovor*: Miodrag B. Protić. — Katalog izložbe Krste Hegedušića u Maloj galeriji u Ljubljani 1960/61. *Predgovor*: Oto Bihalji-Merin. *Redakcija kataloga*: Majda Jerman. — Josip Depolo, *Najraniji radovi Krste Hegedušića do studija na zagrebačkoj akademiji (1914—1920)*, *Rp*, 1962, br. 12, s. 504—507. — Oto Bihalji-Merin, *Hegedušić*, *LMS*, 1964, knj. 394, sv. 1, s. 58—71. — Katalog izložbe Krste Hegedušića u Salonu Moderne galerije, Beograd 1964/65. *Predgovor*: Dragoslav Đorđević. — Dragoslav Đorđević, *Krsto Hegedušić. Prilozi o ličnosti i delu*, *UmB*, 1966, br. 5, s. 5—16. — Lazar Trifunović, *Predgovor katalogu samostalne izložbe Krste Hegedušića u Kruševcu 1967*. — Dobrica Ćosić, *Predgovor kataloga samostalne izložbe u Maloj galeriji, Sarajevo 1968*.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Dr Krenedić, *Izložba dvojice slikara*, *No*, 2. I 1927. — Dr F. D., *Ausstellung K. Hegedušić und J. Plančić*, *Mb*, 1967, 6. I. — A. Miklautz, *Gemäldeausstellung im Börsengebäude, Milenko Šerban und Krsto Hegedušić*, *DV*, 1928, 9. II. — M. Petrov, *Izložba Hegedušić—Šerban*, *LMS*, 1928, knj. 315, sv. 3, s. 458—459. — Lj(tubo) B(abić), *Uz slike Krste Hegedušića*, *Ob*, 1929, 6. III. — Arh. Slavko Löwy, *Krsto Hegedušić, slikar Podravine*, *KH*, 1929, 23. XI. — F. D., *Slikar Podravine*, *PoN*, 1930, 20. VI. — z. n., *Slikar Krsto Hegedušić*, *HL*, 1931, 6. I. — Dr Ivo Hergedić, *Seljačka slikarska škola — Hlebina*. *Zanimljiva i plodonosna inicijativa jednog mladog slikara*, *JL*, 1931, 10. IX. — D. (Milan Durman?), *Uz crteže Krste Hegedušića*, *Knj*, 1932, br. 10, s. 398. — Dr J. B., *Krsto Hegedušić, „Drauland-motive“*, *Mb*, 1933, 6. V. — Dr Mladen Horvat, *Krsto Hegedušić: Podravski motivi (prikaz)*, *ŽR*, 1933, sv. 90, s. 639. — „*Podravski motivi*. (Krsto Hegedušić sa predgovorom Miroslava Krleža — izdanje *Minerve*, Zagreb) — (Prikaz), *Vlj*, 1933, br. 1, s. 63. — Milivoj Magdić, *Krsto Hegedušić: Podravski motivi (prikaz)*, *SM*, 1933,

br. 5—6, s. 121—122. — K. Dobida, *Krsto Hegedušić, „Podravski motivi“*, *LZ*, 1933, br. 6, s. 379—380. — Franjo Malin, *Krsto Hegedušić: Podravski motivi (prikaz)*, *LMS*, 1933, knj. 336, sv. 3, s. 273. — P. Pavlekov, *Povodom knjige crteža K. Hegedušića „Podravski motivi“*, *Kro*, 1933, br. 3, s. 9. — Kozarčanin I., *Krsto Hegedušić: Podravski motivi*, *HR*, 1933, br. 12, s. 710. — Gabrijel (Mato Hanžeković), *Podravski motivi*, *Dc*, 1933, br. 83. — „*Slikar G. Hegedušić o postanku i nastojanjima umetničke grupe „Zemlja“*“, *Po*, 1935, 4. III. — „*G. Hegedušić tvrdi da su tri slikara Rusa prodajući slike zaradili kod nas za deset godina 27 miliona*“, *Po*, 1935, 11. III. — M. Kečević (Mirko Šeper), *O gospodinu Krsti Hegedušiću*, *HSm*, 1936, br. 5—6, s. 194—203. — Vil(im) Čerić, *U ateljeu majstora*. *Majstor Krsto Hegedušić o svom životu i radu*, *IVs*, 1947, br. 107, s. 6. — „*Slikar mojster Krsto Hegedušić k problemu likovne umetnosti*“, *SPO*, 1950, 23. II. — Jaša Almuli, „*Hlebinska škola*“ u Ibirapoeri, *Uspeh Hegedušića na Trećem Bienalu u San Paulu*, *Bo*, 1955, 31. VII. — S., *Krsto Hegedušić: Pravilnost mog likovnog stava potvrđuje izbor u Bruxellesu*. (Razgovor), *VV*, 1957, 7. VIII. — K. B., „*Zli ljudi*“ *Krsta Hegedušića*, *NAR*, 1957, 3. X. — J(osip) D(epolo), *U najjačem sastavu*, *Krsto Hegedušić o Venecijanskom bienalu*, *VUS*, 1957, 4. XII. — Aleksa Čelebonović, *Krsto Hegedušić*, *Po*, 1958, 15. VI. — Dr Katarina Ambrozić, *Slikarstvo Krste Hegedušića*, *KNO*, 1960, 26. II. — Ivo Frol, *Izložba Krste Hegedušića u galeriji beogradskog Doma JNA*, *NAR*, 1960, 26. II. — Kosta Vasiljković, *Frapantna snaga izraza*, *Stu*, 1960, 1. III. — R. Radović, *Prva samostojna razstava Krste Hegedušića*, *DI*, 1960, 1. III. — Niko Kadija, *Krsto Hegedušić, osnivač „Hlebinske škole“*. „*Ja sam slikar doživljava . . .*“, *SIS*, 1960, 1. III. — (Pavle) V(asić), *Novi putevi Krste Hegedušića*, *Po*, 1960, 2. III. — Oto Bihalji-Merin, *Slikarstvo Krste Hegedušića*. *Stvarnost i novi oblici*, *Rad*, 1960, 5. III. — Rade Pređić, *Apostol naučnih*. *Povodom izložbe Krste Hegedušića u Beogradu*, *Md*, 1960, 16. III. — Đorđe Zelmanović, *Nizozemska otkriva Hegedušića*, *Vs*, 1960, 26. VI. — M. T., *Hegedušić slikar sudbina*. *Holandska kritika o jugoslovenskom slikaru*, *Bo*, 1960, 6. XI. — J(anez) Mesesnel, *Zdrav in uspešen program*. *Ob razstavi Krste Hegedušića v Mali galeriji*, *DI*, 1961, 10. I. — A. Bassin, *Dozorelost in mladostna osveščenost*, *Tn*, 1961, 26. I. — Luc Menaše, *Dragoceno srečanje*, *NRA*, 1961, 28. I. — France Stelē, *Hegedušićeva razstava*, *NRA*, 1961, 28. I. — Zoran Kržišnik, *Vedno novi Krsto Hegedušić*, *ObL*, 1961, br. 3, s. 192—202. — E. Čengić, *Čorsokak — ili nešto drugo*. *Hegedušić o „Zemlji“ i „Hlebinskoj školi“*, *Os*, 1961, 2. IV. — Ivan Škiljan, *Hegedušić u Nizozemskoj*, *Dn*, 1961, 16. VIII. — Bogdan Pogačnik, *Z barvo med ljudmi*. *Srečanje s slikarjem Krstom Hegedušićem*, *DI*, 1961, 17. IX. — Zoran Kržišnik, *Krsto Hegedušić in njegov svet*, *Več*, 1961, 23. IX. — J(osip) D(epolo), *K. Heg 1931*. (Povodom izložbe Krste Hegedušića u Slovenji Gradecu), *Vs*, 1961, 24. IX. — Ivo Tomljanović, *Krsto Hegedušić. Uz 60-godišnjicu života*, *Bo*, 1961, 29. XI. — Jozo Puljizović, *Slikar zemlje*. *Portret Krste Hegedušića*, *Tel*, 1961, 8. XII. — M. P. Đ., *Galerija istaknutih*. *Krsto Hegedušić*, *Rad*, 1961, 9. XII. — Stevo Ostojić, *Krsto Hegedušić: Šta je sa našim naučnim slikarima?* (Razgovor sa Krstom Hegedušićem), *Po*, 1963, 3. II. — T. Butorac, *Krsto Hegedušić: Umjetnost treba da uzbuđuje a ne da zbunjuje* (Razgovor s umjetnikom), *Vs*, 1964, 1. V. — V. V., „*Malni smo pop-art još 1935!*“ (Razgovor sa K. Hegedušićem), *VeN*, 1964, 18. XII. — B. O., *Slikar Krsto Hegedušić izlaže u Modernoj galeriji*. *Autentična slika — to je umetnička slika*, *Po*, 1964, 18. XII. — D. Gajer, *Krsto Hegedušić pred svoju večerašnju izložbu u Beogradu*. *Malo ko živi od slikarstva*, *Eks*, 1964, 18. XII. — Lj. Sabić, *Krsto Hegedušić danas otvara samostalnu izložbu u Beogradu*, *Bo*, 1964, 18. XII. — P(avle) V(asić), *Slikarstvo Krste Hegedušića*, *Po*, 1964, 28. XII. — Dr Lazar Trifunović, *Magija predmeta i stvari*, *Po*, 1965,

1. I. — Nada Ristić, *U korak s vremenom. Uz izložbu Krste Hegedušića u Salonu moderne galerije u Beogradu, Rad, 1965*, 1. I. — Josip Depolo, *Zemljaši o „Zemlji“*, *Vs, 1965*, 1, 2 i 3. I. — Vojislav Đurović, *Umetnička dosljednost Hegedušića*, *4J, 1965*, 5. I. — Dragoslav Đorđević, *Većita mladost Hegedušićeve umetnosti*, *Bo, 1965*, 7. I. — Stojan Trumić, *Stvaralaštvo Krsta Hegedušića*, *Dk, 1965*, 9. I. — Đorđe Kadijević, *Kroz umetničke galerije. Krsto Hegedušić*, *NIN, 1965*, 10. I. — Milisav Dučić, *Putevi sinteze. Slike Krste Hegedušića*, *Stu, 1965*, 12. I. — Bogdan Tirnanić, *Eklektičko prelistavanje rečnika. Krsto Hegedušić — januara 65, Md, 1965*, 27. I. — Krsto Hegedušić, *Kako je osnovana „Zemlja“*, *Po, 1965*, 28. II. — Z(oran) P(avlović), *Krsto Hegedušić*, *UmB, 1965*, br. 1, s. 107—108. — E. Cvetkova, *Dokument stvarnosti. U kabinetu grafike održava se izložba crteža Krste Hegedušića nastalih između 1926. i 1935. godine*, *VL, 1965*, 24. III. — Jozo Puljizević, *„Na mene su negativne kritike djelovale stimulatивно“*. (Razgovor sa Krstom Hegedušićem), *VUS, 1965*, 24. III. — D. O., *Krsto Hegedušić: Publicitet ispraznjuje* (Razgovor sa umetnikom), *Eks, 1965*, 30. III. — Renata Gotthardi-Škiljan, *Katalog izložbe Krste Hegedušić — 1926—1935* (sa predgovorom Ivana Gotthardi-Škiljana), *Zagreb, 1965*. — Miodrag B. Protić, *Na putu stalne dosljednosti*. *UmB, 1965*, br. 2, s. 128. — B. Milenković, B. Đoković, *Veoma me raduje nagrada radničkih saveta... — istakao je Krsto Hegedušić u razgovoru s našim saradnicima*, *ČG, 1965*, 23. IX. — Ž. Koščević, *Slike stvarnosti. Izložba crteža Krste Hegedušića u kabinetu grafike*, *StL, 1965*, 23. III. — R. Matejčić, *Bič umjetnosti. Uz Hegedušićevu izložbu u Malom salonu*, *NoL, 1965*, 24. IV. — V. Maleković, *Krsto Hegedušić — crteži 1926—1935*, *ČIP, 1965*, br. 146. — Majstor Krsto Hegedušić. *Povodom nagrade na Međunarodnoj izložbi u Tokiju*, *NIN, 1965*, 30. V. — *Likovna galerija. Krsto Hegedušić*, *Tel, 1965*, 11. VI. — *Inozemna kritika o Hegedušiću*, *Tel, 1965*, 30. VII. — V. Š., *Uspjeh Krste Hegedušića*, *GP, 1965*, 21. VIII. — Vasa Kazimirović, *Trojica iz kolone užasa*. (O Hegedušićevoj slici „Villefranche“), *VeN, 1965*, 2. X. — Dobrica Ćosić, *Svedoci našeg veka. Pred platnina Krste Hegedušića*, *Bo, 1967*, 9. VII. — Dobrica Ćosić, *Čovek, osnovni motiv. Povodom izložbe koju je veliki hrvatski slikar priredio na svečanostima slobode u Kruševcu*, *Po, 1967*, 9. VII. — T. Butorac, *Krsto Hegedušić: Niču naivci i amateri kao pečurke poslije kiše. Razgovor sa K. Hegedušićem*, *Vs, 1967*, 26. XI.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Kašanin Milan, *Šesta jugoslavenska umetnička izložba*, *SKG, 1927*, knj. XXI, br. 7, s. 533. — J. Perić, *Pismo iz Pariza. Naši slikari u Jesenjem salonu*, *Rč, 1928*, 11. I. — Đukić Anica, *Kroz Jesenji Salon — (Pariski)*, *LMS, 1928*, knj. 315, sv. 2, s. 266. — J. P., *Uspjela izložba jugoslavenskih slikara i kipara*, *Rč, 1928*, 2. III. — A. P., *Izložba naših likovnih umjetnika u Parizu*, *JL, 1928*, 24. III. — Ivo Šrepol, *Životni elan mladih*, *JL, 1929*, 5. XI. — Lj(ubo) B(abić), *Izložba grupe „Zemlja“*, *Ob, 1929*, 13. XI. — Rude Ivanković, *Izložba „Zemlje“*, *NLT, 1929*, br. 12, s. 359—360. — Ljubo Babić, *Hrvatski slikari od impresionizma do danas*, *HK, 1929*, knj. X, s. 191—192. — Dr. S. Batušić, *Izložba Udruženja umjetnika „Zemlja“*, *HR, 1929*, br. 12, s. 721. — Lj. Maraković, *Izložba „Zemlje“*, *HPr, 1929*, br. 12, XII, s. 245. — Lj. Maraković, *Izložba „Zemlje“*, *HPr, 1929*, br. 12, s. 245. — Mirko Kus-Nikolajev, *Ljubo Babić i hrvatska moderna umetnost*, *SM, 1930*, br. 5, s. 79—80. — Dr. Josip Draganić, *O slikarstvu u Jugoslaviji*, *KN, 1930*, 17. XII. — -bb-, *Izložba grupe „Zemlja“ — umjetnički događaj*, *15D, 1931*, br. 1, s. 8—9. — R. CA., *Zagrebački umjetnici u Parizu. Izložba umjetničkog društva „Zemlja“*, *No, 1931*, 1. III. — H. (Ivo Hergešić), *O izložbi „Zemlje“ u Parizu*, *JL, 1931*, 10. III. — Bogomir Dalma, *Izložba grupe „Zemlja“ u*

Parizu, Pra, 1931, 24. III. — Dr. Milan Čurčin, *Jugoslavenska umetnička izložba u Londonu i Velikoj Britaniji*, *NoE, 1931*, br. 4, s. 206—245. — Antun Jiroušek, *Izložba udruženja „Zemlja“*, *JL, 1931*, 25. IX. — Lj(ubo) B(abić), *Zemlja, Ob, 1931*, 25. IX; 26. IX; 29. IX. — I. Nevistić, *U sezoni slikarskih izložaba. Zagrebačka kronika, Pra, 1931*, 4. X. — Ivanković-Butozan, *Izložba „Zemlje“*, *SzN, 1931*, 7. X. — Đuro Tiljak, *Izložba „Zemlje“*, *Knj, 1931*, br. 10, s. 414—415. — Georg (pseud.), *Povodom izložbe „Zemlje“*, *Li, 1931*, br. 4—5, s. 114—116. — Hanžeković Mato, *Izložba „Zemlje“*, *HR, 1931*, br. 10, s. 583—585. — Bogdan Rajakovac, *Izložba Zemlje u Zagrebu*, *MV, 1931*, br. 10, s. 239—241. — Dr. Slavko Batušić, *Likovni život. Becić-Babić-Miše i „Zemlja“*, *HK, 1931*, knj. XII, s. 340—341. — Dr. Josip Draganić, *Osvrt na umjetničke izložbe*, *No, 1. I 1932*. — Lj(ubo) B(abić), *Likovna kronika. Izložba Marijana Detonija*, *Ob, 20. V 1932*. — D. J. B., *Ausstellung der „Zemlja“*, *Mb, 16. XII 1932*. — M. Gabrijel (Mato Hanžeković), *Vjesnici nove umjetnosti. Prigodom izložbe „Zemlje“ u umjet. paviljonu*, *ITD, 18. XII 1932*. — H-ć (Ivo Hergešić), *Likovna kronika. IV izložba „Zemlje“*. — Mihovil Krušlin, *Ob, 21. XII. 1932*. — Dr. Josip Draganić, *Pregled posljednjih izložbi*, *No, 25. XII 1932*. — I(vo) Fr(anić), *Izložba skupine „Zemlja“*, *NN, 29. XII 1932*. — Luka Koren (Mladen Iveković), *Izložba „Zemlje“*, *Ku, 1933*, br. 1, s. 6—10. — Miše Jerolim, *Izložba „Zemlje“*, *HR, 1933*, br. 2, s. 116—119. — A. H. Žarković, *Šta misle marksisti o našem selu*, *Ev, 1933*, br. 6—7, s. 316—323. — F. Pavešić, *Pjesnik radosti. Razgovor s književnikom g. Sibom Miličićem*, *15D, 1933*, br. 17, s. 260—261. — Gabrijel (Mato Hanžeković), *Naši novi likovni ideali*, *Dc, 1933*, br. 79, 1933. — Miroslav Krleža, *Najnovija anatomija moje malenkosti*, *Dn, 1934*, br. 1, s. 107—110. — Pero Lukanec, *Seljak o marksizmu*, *Ev, 1934*, br. 1—2, s. 25—35. — Ivo Francić, *V. izložba udruženja „Zemlja“*, *NN, 28. IV 1934*. — Ivo Š-1 (Šrepol), *Izložba „Zemlje“*, *JL, 29. IV 1934*. — Vladimir Habunek, *Izložba „Zemlje“*, *Knj, 1934*, br. 5, s. 230—231. — *Naši o nama. Kritika i samokritika*. (Povodom kritike u časopisu „Kultura“), *Knj, 1934*, br. 5, s. 192—203. — *Poduprimo nastojanja naših umjetnika*. *Izjava gg. Ljube Babića i Krste Hegedušića*, *JL, 2. VI 1934*. — Ljubo Babić, *Sodobno hrvatsko slikarstvo*, *DS, 1934*, br. 6—7, s. 341—349. — *Otvaranje izložbe zagrebačke grupe „Zemlja“ u Umetničkom paviljonu*, *Vr, 25. II 1935*. — N. J. (Petrović Rastko), *Izložba „Zemlje“*, *Po, 3. III 1935*. — Dragan Aleksić, *Izložba zagrebačke umetničke grupe „Zemlja“*, *Vr, 4. III 1935*. — *Kako shvata slikarstvo zagrebačka umetnička grupa „Zemlja“*, *Pra, 4. III 1935*. — Mara Halisijadis, *Izložba udruženja Umjetnika „Zemlja“*, *ŽR, 1935*, sv. 134, s. 382—383. — Jop. (Jovan Popović), *Dve značajne umetničke manifestacije*, *NIN, 16. III 1935*. — D. Budimirović, *Izložba umetničke grupe „Zemlja“*, *RN, 29. III 1935*. — M. Kujajić, *Izložba „Zemlje“ u Beogradu*, *SPg, 1935*, br. 4, s. 120—122. — Sava Popović, *Izložba grupe „Zemlja“*, *Nod, 1935*, br. 10, s. 157—158. — Hrvoje Bor, *Izložba „Zemlje“ u Beogradu*, *HSm, 1935*, br. 4, s. 245—246. — *„Revue de l'art“ o našoj likovnoj umjetnosti*, *Ob, 28. VIII 1935*. — *Hrvatski slikari-seljaci*. (Uz izložbu I. Generalića i F. Mraza), *Ob, 30 (29). V 1936*. — M. Keglević (Mirko Šeper), *Naš izraz u slikarstvu*, *HSm, 1936*, br. 8, s. 261—267. — Zdenko Vojnović, *Naša suvremena grafika*, *HK, 1936*, knj. XVII, s. 281—282. — Zdenko Vojnović, *Hrvatska grafika danas*, *Biblioteka ARS, Zagreb 1936*. — A. Galin (Grgo Gamulin), *Naše retrospektive*, *A37, 1937*, br. 1, s. 6—9. — M. K., *Slikarska izložba u Splitu. „Grupa hrvatskih umjetnika“ izložila je svoje radove u salonu „Galić“*, *Po, 11. II 1937*. — Cvito Fisković, *Izložba „Grupe hrvatskih slikara“ u Splitu (Salon Galić, 1. do 15. veljače 1937)*, *Ob, 12 (11). II 1937*. — *Iz umjetničkog svijeta*. „Prager presse“ o izložbi Hegedušić—Dobrović, *Ob, 6 (5), V 1937*. — Srđa Lugušić, *Uspela izložba jugoslavenskih slikara u Pragu*, *Pra, 13. V 1937*. — *„Glasovi čehoslo-*

vačke štampe o izložbi hrvatskih slikara u Pragu, NRč, 13. V 1937. — Nenad Matija, *Slikarstvo u čorsokaku*, *ZŽ, 1937*, br. 1, s. 30—41, br. 4, s. 145—165. — M. Keglević (Mirko Šeper), *Seljak u hrvatskom slikarstvu*, *HSm, 1938*, br. 2, s. 100—102. — Kušan Vladislav, *Pedeset godina hrvatske umjetnosti*, *HR, 1939*, br. 4, s. 182—190. — Mahmud Konjodžić, *Slikarski radovi grupe hrvatskih umjetnika koju vode g. g. Babić i Hegedušić izazvali su opštu pažnju zagrebačke publike*, *Po, 26. XI 1939*. — V. M. (Verena Han Manč), *Izložba hrvatskih umjetnika u Umetničkom paviljonu na trgu Kralja Tomislava*, *Ob, 10 (9). XII 1939*. — Kušan Vladislav, *Likovna kronika*, *HR, 1940*, br. 5, s. 264—268. — Vladislav Kušan, *Narodni motivi i „naš izraz“*, *HKL, 1942*, knj. XXIII, s. 267—268. — A. N. Bakić, *Izložba umjetnika partizana*, *OBo, 12. VII 1945*. — *Zem., Povodom izložbe „Poljoprivreda i umjetnost“*, *Nap, 6. X 1945*. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslavenske likovne umjetnosti*. (Izložba „Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“), *Bo, 20. X 1946*. — O. Bihalji-Merin, *Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka*. — *Povodom izložbe u beogradskom Umetničkom muzeju*, *NKŽ, 1946*, br. 11, s. 378—404. — *Izložba „Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka“*, *Nap, 11. I 1947*. — Stane Mikuž, *Razstava slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX in XX stoletja v Ljubljani*, *SPO, 16. III 1947*. — Grga Gamulin, *Umjetnost na zaokretu*, *Rp, 1947*, br. 4, s. 249. — P. Šegedin, *Povodom treće izložbe likovnih umjetnika Hrvatske*, *Nap, 27. XII 1947*. — J. D., *Treća izložba Udruženja likovnih umjetnosti Hrvatske*, *NaL, 9. I 1948*. — Z(denko) V(ojnović), *Kroz izložbe*, *HKL, 1948*, br. 2, s. 398—404. — Đuro Tiljak, *IV izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, *Po, 12. XII 1948*. — Grga Gamulin, *Zapisi iz 1949*, *Rp, 1949*, br. 10—11, s. 810—841. — *Nagrade vlade FNRJ*, *KNo, 10. I 1950*. — Grga Gamulin, *Za slobodu kritike*, *Rp, 1950*, br. 5, s. 300—308. — Dr. Bratko Kreft, *Fragment o „Zemlji“*. (Ob jubilejni razstavi), *NRA, 24. XII 1955*. — Božo Bek, *„Zemlja“*, *NAr, 30. IV 1956*. — Melita Stelè, *Umetnička grupa „Zemlja“*, *Prg, 1957*, br. 4, s. 36. — Marko Ristić, *Intimna kronika naših dana*, *Lt, 1957*, br. 7—8, s. 575. — Josip Depolo, *Još jednom o našim primitivcima*, *Rp, 1957*, br. 9, s. 28—29. — Melita Stelè, *Samouci*, *Prg, 1957*, br. 11—12, s. 72—73. — Zoran Kržišnik, *Neke tendencije našeg ekspresionizma*, *Suvremeno jugoslavensko slikarstvo*. *Izd. Jugoslavija, Beograd, 1957*, s. 137—155. — T. Butorac, *Inspiracija iz zatvora*, *Vs, 5. IV 1959*. — J. Depolo, *Zabrana „Zemlje“*, *Gl, 1959*, br. 2, s. 30—31. — Đorđe Popović, *Novi tip emocije*, *Bo, 18. X 1959*. — *Mala galerija novih dela. Krsta Hegedušić: Smetlište*, *Bo, 6. XII 1959*. — Đ. Popović, *Krsto Hegedušić u Beogradu*, *Bo, 22. II 1960*. — S. Ostojić, *Ugled naše zemlje u umetničkom svetu. Posle izložbe Krste Hegedušića u Holandiji*, *Po, 25. VI 1960*. — D. E., *Upravo dovršeno. Krsto Hegedušić: „Mladoženja, vol i pumpa“*, *Vs, 14. X 1962*. — (Josip) D(epolo), *Krsto Hegedušić izlaže u Stockholmu u Parizu*, *Vs, 22. III 1964*. — Lj. K., *Vjeran figurativnom. Krsto Hegedušić u Beogradu*, *Vs, 18. XII 1964*. — R. N., *Samostalna izložba K. Hegedušića, od 15. do 27. aprila u Malom salonu*, *NoL, 10. IV 1965*. — Vera Horvat-Pintarić, *Hegedušić — Vulas — Vaništa — Feller — Gerstner — Gredinger — Kutter*, *UmB, 1965*, br. 2, s. 153. — P. S., *Priznanje Krsti Hegedušiću*, *Os, 1. VIII 1965*. — Stojan Čelić, *Majstorska radionica Krste Hegedušića*, *UmB, 1966*, br. 8, s. 131. — Milan Mitić, *Složna porodica. U posjeti Krsti Hegedušiću*, *Os, 21. V 1967*. — M. N. R., *Krsto Hegedušić izlaže u Kruševcu*, *Pb, 7. VII 1967*.

ŽELJKO HEGEDUŠIĆ

Rođen je u Tuzli 1906. Studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu 1925—30. (Prof. F. Kovačević, M. Vanka, V. Becić), God. 1930—

31. boravio u Parizu. Sa grupom Zemlja izlaže od 1932. Od 1950—55. je vanredni profesor na Akademiji primenjenih umjetnosti u Zagrebu. Od 1954. intenzivnije se bavi grafikom. Izlagao sa Zemljom u Zagrebu 1932. i 1934; u Sofiji 1934. i u Beogradu 1935. Posle zabrane Zemlje, izlagao je sa grupom nezavisnih hrvatskih umjetnika (uglavnom bivših članova Zemlje) u Mariboru, Ljubljani, Zagrebu i Banja Luci 1936, u Splitu i Pragu 1937, u Zagrebu i Osijeku 1939.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

—, *(Otvaranje izložbe Željka Hegedušića)*, *Vs*, 24. V 1959. — Zrnka Novak, *Dijalog sa stvarima*, *Tel*, 25. VI 1965.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Krsto Hegedušić, *O izložbi „Zemlja“ u Parizu*, *Knj*, 1931, br. 4, s. 179—181. — Ztp., *Nove freske u Gradskom podrumu*, *JL*, 1932, br. 7482, s. 22. — Dr. J. B., *Ausstellung der „Zemlja“*, *Mb*, 16. XII 1932, s. 4. — M. Gabrijel (Mato Hanžeković), *Vjesnici nove umjetnosti, Prigodom izložbe „Zemlja“ u umjet. paviljonu, ITD*, 1932, br. 64, s. 3—4. — I(vo) Fr(anić), *Izložba skupine „Zemlja“*, *NN*, 29. XII 1932, s. 5. — Luka Koren, *Izložba „Zemlje“*, *Ku*, 1933, br. 1, s. 6—10. — *Beleška uredništva povodom izložbe „Zemlja“*, *Knj*, 1933, br. 1, s. 37—38. — Ivo Francić, *V. izložba udruženja „Zemlja“*, *NN*, 28. IV 1934. — Ivo Š-l (Šrepl), *Izložba „Zemlje“*, *JL*, 29. IV 1934, s. 10. — Vladimir Habunek, *Izložba „Zemlje“*, *Knj*, 1934, br. 5, god. VII, s. 230—231. — N. J. (Rastko Petrović), *Izložba „Zemlje“*, *Po*, 3. III 1935, s. 13. — Dragan Aleksić, *Izložba zagrebačke umetničke grupe „Zemlja“*, *Vr*, 4. III 1935. — Jop. (Jovan Popović), *Dve značajne umetničke manifestacije*, *NIN*, 16. III 1935, s. 6. — Sava Popović, *Izložba udruženja umetnika „Zemlja“*, *NOd*, 1935, br. 10, s. 157—158. — Mara Harisijadiš, *Izložba udruženja umjetnika „Zemlja“*, *ŽR*, 1935, sv. 134, knj. XXI, s. 382—383. — Cvito Fisković, *Izložba „Grupe hrvatskih slikara“ u Splitu (Salon Galić, 1. do 15. veljače 1937)*, *Ob*, 12 (11) II 1937, s. 1. — A. Kezić, *Grupa hrvatskih slikara izlaže u Splitu, Pra*, 1937, br. 11606, s. 6. —, *Iz umjetničkog svijeta*, „Prager presse“ o izložbi Hegedušić—Dobrović, *Ob*, 6 (5) V 1937, s. 2. —, *Glasovi čehoslovačke štampe o izložbi hrvatskih slikara u Pragu, NRč*, 13. V 1937, s. 5. — I. Pečirka, *Ausstellung Zeitgenössischer Kroatischer Maler*, *Mb*, 1937, br. 104, s. 4. — M. V. (Verena Han Manč), *Izložba hrvatskih umjetnika u Umetničkom paviljonu na trgu Kralja Tomislava*, *Ob* 10 (9) XII 1939, s. 1—2.

OSKAR HERMAN

Rođen 1886. u Zagrebu. Slikarstvo studirao u Minhenu, najpre u privatnoj školi A. Ažbea (1904), a zatim na Akademiji likovnih umetnosti (prof. L. Herterich). Prvu samostalnu izložbu priredio u Zagrebu 1908. Kasnije boravi u Berlinu i Parizu, a od 1943. živi u Zagrebu. Vreme drugog svetskog rata proveo u koncentracijom logoru i sudelovao u NOR-u. Tih godina radi crteže i skice sa raznim temama iz logora i rata. Priredio veliki broj samostalnih izložbi.

ANTON HUTER

Roden u Crikvenici 1905, umro u Beogradu 1961. Umetničku školu (prof. M. Milovanović i Lj. Ivanović) završio u Beogradu 1927. godine. Prvi put izlagao u Parizu 1928. sa grupom jugoslovenskih slikara; izlagao zatim na jesenjim i

prolećnim izložbama udruženja Cvijeta Zuzorić u Beogradu. Bio član grupe Oblik. Sudelovao na „Bokotaškoj izložbi“ u Beogradu. Samostalno izlagao u Beogradu 1932, 1952. (sa M. Počučom) i 1956, a u Novom Sadu 1934. (sa Đ. Andrejevićem-Kunom i L. Ličenoskim), u Skoplju 1960. Komemorativnu izložbu imao u Beogradu 1962. Od 1947. bio profesor Škole za primenjenu umetnost, a od 1948. profesor na Akademiji likovnih umetnosti u Beogradu.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Siniša Paunović, *Predgovor za katalog izložbe slikarskih radova Huter—Počuča*, Beograd, 1952. — Ante Abramović, *Anton Huter (1905—1961)*, *BUL*, 1961, br. 8—10, s. 2—3. — Popović Đorđe, *Predgovor za katalog izložbe Antona Huter*, Beograd, Umetnički paviljon, 1962.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

—, *Izložba slika g. Antona Huter*, *Po*, 19. XI 1932, s. 8. —, *Otvaranje izložbe slika g. Antona Huter*, *Po*, 21. XI 1932, s. 7. — N. J. (Rastko Petrović), *Izložba Antona Huter*, *Po*, 23. XI 1932, s. 8. — Todor Manojlović, *Izložbe M. Milunovića i A. Huter*, *SKG*, 1. XII 1932, knj. XXXVII, br. 7, s. 546—547. — Predrag Karalić, *Izložba Mila Milunovića. Izložba Antuna Huter*, *ŽR*, 1932, sv. 80, god. V, knj. XIII, s. 1773—1774. —, *Ovogodišnju nagradu „Politike“ dobio je slikar g. A. Huter*, *Po*, 9. XI 1935, s. 5. — Dragan M. Jeremić, *Za socijalistički sadržaj. IX prolećna izložba ULUS-a*, *UV*, 24. V 1950. — Siniša Paunović, *Anton Huter, Po*, 2. X 1960. — Lazar Ličenoski, *Izložba na Anton Huter vo Skopje*, *NMa*, 4. X 1960. — K. Gavriš, *Anton Huter: „Odbiram motivi što im odgovaraat na moite boi“ (razgovor sa umetnikom)*, *MNa*, 9. X 1960. — Marko Nastevski, *Svežina vo pejsažot na Anton Huter*, *Studentski zbor*, Skopje, 18. X 1960. — Lazar Trifunović, *Kroz beogradske umetničke galerije. Anton Huter: Posmrtna retrospektiva*, *NIN*, 22. IV 1962. — D. Grbić, *Površno i pomodno. Posmrtna izložba Antona Huter*, *Tel*, 4. V 1962.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

O. Bihalji-Merin, *Povodom jedne umetničke izložbe u Beogradu*, *NLT*, br. 2, 1929, s. 56—57. — Todor Manojlović, *Izložba „Oblika“ u Umetničkom paviljonu u Beogradu*, *LMS*, 1931, knj. 330, s. 233—237. — N. J. (Rastko Petrović), *Sedma izložba umetničke grupe „Oblik“*, *Po*, 16. XI 1932, s. 9. — Manojlović Todor, *Izložba „Oblika“*, *SKG*, 16. XI 1932, knj. XXXVII, br. 6, s. 464—467. — Todor Manojlović, *Peta prolećna izložba*, *SKG*, knj. XXXIX, br. 2, 1933, s. 149—152. — P. Pavlekov, *O omladini. Na izložbi „Oblika“ u Zagrebu*, *Kro*, god. I, br. 1, 10. VI 1933, s. 7. — N. J. (Rastko Petrović), *Slikarstvo i vajarstvo na prolećnoj izložbi II*, *Po*, 14. V 1933, s. 10. — N. J. (Rastko Petrović), *Šesta jesenja izložba u Umetničkom paviljonu*, *Po*, 7. XI 1933, s. 8. — Milan Kašanin, *Šesta jesenja izložba*, *SKG*, knj. XL, br. 6, 1933, s. 453—456. — Todor Manojlović, *Šesta prolećna izložba*, *SKG*, 1934, knj. XLII, br. 4, s. 321—328. — N. J. (Petrović Rastko), *Izložba gravure u Umetničkom paviljonu*, *Po*, 16. II 1934, s. 8. — N. J. (Petrović Rastko), *„Horsko“ slikanje na sedmoj jesenjoj izložbi*, *Po*, 6. XII 1934, s. 8. — Todor Manojlović, *VII jesenja izložba*, *SKG*, knj. XLIII, br. 8, 16. XII 1934, s. 612—615. — Z. M., *VII prolećna izložba jugoslovenskih umetnika*, *Ja*, br. 19, 1935, s. 453—454. — Mara Harisijadiš, *VII prolećna izložba jugoslovenskih umetnika*, *ŽR*, 1935, sv. 140, s. 250—252. — Đ(orde) Popović, *Napredak u slikarstvu*, *Pra*, 12. XI 1935. — Dragan Aleksić, *Osma jesenja izložba beogradske slikara i vajara*, *Vr*, 15. XI 1935. — Popović Branko, *Osma*

jesenja izložba u Beogradu, *SKG*, 1935, god. XLVI, br. 7, 1. XII, s. 551—555. — Popović Branko, *VII prolećna izložba u Umetničkom paviljonu u Beogradu*, *SKG*, 1935, br. 3, knj. XLV, s. 314—321. — Mara Harisijadiš, *Izložba „Lade“*, *Osma prolećna izložba*, *ŽR*, 1936, sv. 153, s. 46—48. — Branko Popović, *Osma prolećna izložba u Umetničkom paviljonu*, *SKG*, 1936, br. 5, god. XLVIII, s. 385—391. — Radojica Živanović-Noe, *Napredna umetnost. Pojava i razvoj naprednih tendencija umetnosti kod beogradske umetnika*, *NSt*, 1936, sv. 1—2, s. 100—102. — Đ. Popović, *Prvi nezavisni salon*, *Pra*, 3. I 1937. — Pavle Vasić, *Prolećna izložba u Umetničkom paviljonu*, *UP*, 1938, br. 9, s. 280—284. — Pavle Vasić, *XI prolećna izložba i Salon nezavisnih umetnika*, *UP*, 6. VI 1939, s. 182—186. — P. Križanić, *Dvanaesta jesenja izložba*, *Po*, 29. XI 1939. — Pavle Vasić, *XII jesenja izložba*, *UP*, 1939, br. 10, s. 316—318. — Sava Popović, *XII izložba slikarskih i vajarskih radova beogradske umetnika*, *SKG*, 1940, br. 1, knj. LIX, s. 59—62. — Oto Bihalji-Merin, *Izložba likovnih umetnika Srbije*, *Bo*, 22. VII 1945. — Đorđe Popović, *Beogradske slikarstvo i vajarstvo 1920—1930*, *Lik*, 1. III 1951, s. 1 i 4. — Aleksa Čelebonović, *Od jedne izložbe do druge*, *KNo*, 29. III 1952. — Miodrag B. Protić, *Oktobarske izložbe*, *NIN*, 28. X 1956. —

BOŽA ILIĆ

Rođen je u Žitnom Potoku kod Toplice 1919. Učio na Srednjoj umetničkoj školi i na Akademiji likovnih umetnosti u Beogradu (1938—1945. prof. M. Milunović). Redovno izlaže od 1947. godine. Samostalno izlagao 1953, 1955, i 1958. u Beogradu. Izlagao na brojnim izložbama ULUS-a, na Oktobarskom salonu; u inostranstvu izlagao na XXV bijenalu u Veneciji 1950. godine.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

P(etar) Š(egedin), *Predgovor kataloga za jugoslovensku sekciju na XXV Bijenalu u Veneciji*, 1950.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

O. Bihalji-Merin, *Sondiranje terena na Novom Beogradu*, *Bo*, 9. I 1949, s. 6. — Gamulin Grga, *Zapisi iz 1949*, *Rp*, 1949, br. 10—11, s. 810—841. —, *Nagrade vlade FNRJ*, *KNo*, 10. I 1950. — J. Z., *Izložba slikara Bože Ilića i Miluna Mitrovića u Zrenjaninu*, *Dk*, 18. XII 1953. — Aleksa Čelebonović, *Pejzaži Bože Ilića*, *Bo*, 6. VI 1954. — Đ. Popović, *Izložba Bože Ilića*, *Rp*, 8. VI 1954. — P(avle) V(asić), *Proširen krug tema*, *Po*, 4. III 1956. — P(avle) V(asić), *Tri junske izložbe*, *Po*, 4. III 1956. — D. P(opović), *Boža Ilić — na novim poljima*, *Zad*, 8. III 1956. — M. M., *Izložba slika Bože Ilića*, *Bo*, 8. III 1956. — M. B. Protić, *Izložba Bože Ilića*, *NIN*, 11. III 1956. — A. K., *Dominacija boje. (Izložba Božidara Ilića)*, *Stu*, 19. III 1956. — Z., *Dve razstavi*, *NRa*, 20. X 1956. — R. K., *Pred izložbata vo Skopje (razgovor sa umetnikom)*, *Rzg*, 2. VI 1957. — Tome Momirovski, *Ušte jedna likovna izložba od belgradskite avtoru*, *Sov*, 1957, br. 6, s. 593—595. — V. Hadžismajlović, *Slikar strasti. Slike Bože Ilića u sarajevskom Umetničkom paviljonu*, *Os*, 6. X 1957. — D. Bošković, *Zajednička izložba Bože Ilića i Aleksandra Šakića*, *Pb*, 6. XII 1957. — Smil Tihić, *Boža Ilić, Život*, Sarajevo, 1957, br. 12, s. 420—421. Nada Ristić, *Kolorističke varijacije Bože Ilića*, *NAR*, 6. III 1958. — M. B. Protić, *Dve izložbe. Boža Ilić — Slobodan Garašanin*, *NIN*, 9. III 1958. — Đ. Popović, *Privlačni viđeni svet*, *Bo*, 31. I 1959. — A. Zadrma, *Energičan i sočan kolorist*, *Pob*, 22. XI 1959. — D. Vujanović, *Izložba Bože Ilića*, *StC*, 1960, br. 1,

s. 53. — M. Ilić, *Poruka našeg starog poznanika*, *NGI*, 14. V 1960. — M. M., *Boža Ilić*, *Bo*, 31. III 1961. — P. V., *Izložba slika Bože Ilića*, *Po*, 1. IV 1961. — D. Đ., *Boža Ilić*, *Bo*, 6. VI 1963. — P. V., *Tri junske izložbe*, *Po*, 12. VI 1963. — Đorđe Kadijević, *Kroz beogradske galerije (Boža Ilić)*, *KNo*, 14. VI 1963. — Toman Brajović, *Sredina i vreme na slikama Bože Ilića*, *4J*, 18. VI 1963. — J. Đ., *Izložba slika Bože Ilića*, *NRe*, 11. X 1963. — M. K., *Stranputice akademizma. (Izložba slika Bože Ilića u Galeriji Kulturno-propagandnog centra)*, *Dk*, 20. XI 1963. — F. Lenić, *Sveži govor boja. (Izložba ulja i tempera beogradske slikara Bože Ilića u Splitu)*, *SD*, 28. III 1964. — D. G., *Slikar Boža Ilić: „Ne kajem se...“*, *Eks*, 4. V 1965. — P. V., *Izložba Bože Ilića*, *Po*, 13. V 1965. — S. Stanić, *„I dalje slikam zemlju, ljude...“* (razgovor sa umetnikom), *Bo*, 22. VI 1965.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Jovan Popović, *Umetnici i lik našeg čoveka. (V izložba ULUS-a)*, *KZ*, 1948, sv. 1, god. III, s. 60—65. —, *Šesta izložba Udruženja likovnih umetnika Srbije*, *Bo*, 19. VI 1948, s. 2. —, *Na izložbi „Bienala“ u Veneciji učestvuje devet jugoslovenskih umetnika*, *Po*, 8. I 1950, s. 4. — Grga Gamulin, *O vulgarizaciji diskusije i umjetnosti*, *KNo*, 20. II 1950, s. 3. — Dragan M. Jeremić, *Za socijalistički sadržaj. IX prolećna izložba ULUS-a*, *UV*, 24. V 1950. — Vasić Pavle, *Prolećna izložba ULUS-a*, *Po*, 11. VI 1950, s. 4. — Čuli Davor, *Jugoslovenski umetnici prvi put posle rata na Bijenalu*, *Bo*, 23. X 1950, s. 2. — Vasić Pavle, *Jesenja izložba ULUS-a*, *Po*, 17. XII 1950, s. 4. — Miodrag B. Protić, *Deseta izložba Udruženja likovnih umetnika Srbije*, *Lik*, 1. I 1951, s. 1—2. — Stojan Čelić, *Retrospektiva grafike na Akademiji likovnih umetnosti*, *Lik*, 1951, br. 5, s. 4. — M. Aleksić, *Prva samostalna izložba Bože Ilića, akademskog slikara*, *NNo*, 11. X 1952. — Stele France, *Pedeset let jugoslovenskog slikarstva 1900—1950*, Predgovor kataloga, septembar, 1953. —, *Umesto reči — boje. (Boža Ilić u Galeriji ULUS-a)*, *Eks*, 26. XI 1966. — Đ. R., *Boža Ilić: U čast vojnika*, *NAr*, 16. VIII 1968.

METODIJE-TODE IVANOVSKI

Rođen u Bitolju 1904. Samouk. Bio u agitaciono-propagandnom odeljenju Druge makedonske brigade. Nastavnik srednje škole u Bitolju. Samostalno izlagao u Bitolju 1958, 1961. i 1962, u Skoplju i Ohridu 1959. i Prilepu 1960.

Literatura

Aco Stanković, *Narodnata revolucija vo slici. Prva samostojna izložba na slikarot Tode Ivanovski. Pismo od Bitola*. Hn, 2. II 1958.

BOŽIDAR JAKAC

Rođen u Novom Mestu 1899. Studirao na Umetničkoj akademiji u Pragu 1919—1923. Aktivni učesnik NOR-a od 1943. Radi u propagandnom odeljenju i predsednik je Slovenačkog umetničkog kluba. Uradio je niz portreta, pejzaža, scena, zapisa sa puta na drugo zasedanje AVNOJ-a u Jajcu. Za vreme NOR-a priredio samostalnu izložbu u Semiču 1944. Kolektivno izlagao na izložbi partizana u Črnomelju 1945. Po završetku rata prvi rektor Akademije likovnih umetnosti u Ljubljani. Od 1948—1950, predsednik Saveza likovnih umetnika Jugoslavije. Redovni član slovenačke Akademije znanosti in umetnosti od 1949. Dopisni član JAZU i SANU, a od 1963. počasni član Accademia delle Arti del Disegno u Firenci. Dela sa ratnom tematikom izlagao na samostalnim izložbama u Ljubljani 1949, 1953, 1961, 1965, Mariboru 1956, Zagrebu 1954, Jesenicama

1963, Celju 1964, Beogradu 1965, Jajcu 1963. i 1968, Sarajevu 1963, Nišu 1966, Trstu 1950, Celovcu 1952. i 1961, Klivlendu 1959, itd. Grupno izlagao na izložbi Slovenačkih umetnika partizana u Ljubljani i Zagrebu 1945, Prvoj i Drugoj saveznoj izložbi 1949. i 1951, sa DLUS-om, izložbi Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka 1946—1948, izložbi Crteži, grafika i akvarel iz NOR-a u Beogradu 1963, Sarajevu 1964, Skoplju 1961, izložbi NOB u delima likovnih umetnika Jugoslavije u Beogradu 1961. i 1966. i dr.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Odmevi rdeće zemlje. Po pismih iz Amerike priredil Jarc. S slikami opremil Božidar Jakac, Jugoslovenska knjigarna, Ljubljana, 1932. — *Moja srečanja z Mošo Pijadom*, LP, 17. III 1957. — *Moji spomini na AVNOJ pot*, LR, 1963, br. 7—8, s. 5—10.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Karel Dobida, *Božidar Jakac, monografija*, Ljubljana, 1932. — Dr Karel Dobida, *Božidar Jakac, grafika*, predgovor kataloga, Moderna galerija, Ljubljana, 1950. — Karel Dobida, *Božidar Jakac*, Predgovor retrospektivne izložbe, Umetnički paviljon, Zagreb, 1954. — France Stelè, *Slikar in grafik Božidar Jakac*, NOB, 1959, br. 9—10, s. 410—413. — France Stelè, *Slikar in grafik Božidar Jakac*. (Objavljeno u knjizi Francè Stele: *Umetnost v Primorju*), Slovenska matica, Ljubljana, 1960, s. 152—156. — Luc Menaše, *Božidar Jakac*, LR, 1963, br. 7—8, s. 10—16. — Luc Menaše, *Božidar Jakac*, Likovna knjižnica 1, Borec, Ljubljana, 1964. — France Stele, *Božidar Jakac*, Predgovor kataloga samostalne izložbe (sa iscrpnim bibliografijom), Salon Moderne galerije, Beograd, 1965. — Melita Stele, *Božidar Jakac*, Iz narodnoosvobodilne borbe, Katalog, Mestna galerija, Ljubljana, 1965. — France Stele, *Predgovor kataloga samostalne izložbe Božidara Jakca*, Niš, 1966. — Dr. France Stelè, *Božidar Jakac*. Biografska i kritička studija. Muzej II zasedanja AVNOJ-a — Državna založba Slovenije, Jajce—Ljubljana, 1968.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Ferdo Kozak, *Razstava Božidarja Jakca v Pragi*, LZ, 1923, br. 7—8, s. 459—462. — Miran Jarc, *Božidar Jakac, Pisma*, SN 1. VI 1924. — M. P. (Mirko Pretnar), *Razstava Bož. Jakca v Parizu*, Ju, 5. VI 1925. — Stanko Vurnik, *Slovenska upodobljajoča umetnost: Božidar Jakac*, IS, 24. I 1926. — B. Jakac, *Moja pot po Afriki*, IS, 8. XII 1928. — ne. (France Mesesnel), *Božidar Jakac*, Slovenski biografski leksikon, 1928, sv. 3, s. 368. — Karel Dobida, *Božidar Jakac: Amerika* (prikaz), MI, 1931, br. 12, s. 467—468. — F(ran) Š(ijanec), *Božidarja Jakca „Amerika“*, DS, 1931, XXXIV, s. 415—416. — —, *Ob razstavi B. Jakca. (Pogovor z umetnikom)*, Slo, 20. XII 1936. — Miha Maleš, *Kratek razgovor z Božidarjem Jakcem*, UmL, 1. I 1936/37. — Č. Škodlar, *Razstava Božidarja Jakca*, Ju, 10. I 1937. — Stane Mikuž, *Dva portreta*, Slo, 30. XII 1937. — Dr. Ivan Esih, *Božidar Jahac i Hrvati* (Uz izložbu jednog od najvećih slovenskih umjetnika u Zagrebu), JL 23. IV 1938. — Rihard Jakopič, *Spomin na mojega mladega tovariša Jakca*, Ljubljana, 3. XI 1938. — F. K. Kos, *Božidar Jakac razstavlja*, Ju, 11. XI 1938. — S. Mikuž, *Umetnostna razstava B. Jakca ob 20 letnici delovanja*, Slo, 15. XI 1938. — Vladislav Kušan, *Još o likovnoj sezoni*, Sa, 1938, br. 7—8, s. 744—748. — Zem., *Izložba Božidara Jakca*, No, 1938, br. 18. — Stane Mikuž, *Ob grafiki B. Jakca*, DS, 1939, br. 1—2, s. 54—63. — Dr. Stane Mikuž, *Razstava Božidarja Jakca*, Slo, 6. XII 1940. — Kristina Brenkova, *Na obisku pri Božidarju Jakcu*,

NRo, 1. XII 1941. — Stane Mikuž, *Grafika Božidarja Jakca*, Ok, 1943, br. 4—6, s. 63—66. — R., *Umetnik v osvobodilni borbi. Razgovor z akademskim slikarjem Božidarjem Jakcem, predsednikom Slovenskega umetniškega kluba*, SPo, 29. VII 1945. — r., *Božidar Jakac. Ob pedesetletnici njegovoga življenja in retrospektivni razstavi njegovoga dela*, To, 8. VII 1949. — Karel Dobida, *Božidar Jakac — pedesetletnik*, SPo, 17. VII 1949. — Dr. Stane Mikuž, *Retrospektivna razstava Božidarja Jakca*, LP, 30. VII 1949. — F. Šijanec, *Ob retrospektivni razstavi njegovih del v Moderni galeriji v Ljubljani (Božidar Jakac)*, Ljt, 1949, br. 12. — Dr. Fran Šijanec, *Božidar Jakac*, PDn, 24. i 25. V 1950. — r., *Po razstavi Božidarja Jakca v Trstu*, SPo, 20. VI 1950. — Luc Menaše, *Nova umetnostna knjiga*. (O knjizi B. Jakca *Grafika*), SPo, 28. III 1951. — Božidar Borko, *Božidar Jakac: Grafika*. (Prikaz albuma slika i grafičkih radova), NOB, 1951, br. 11, s. 675—676. — Karel Dobida, *Razstava kiparja Ivana Zajca in slikarja Božidarja Jakca*, LS, 1951, s. 139—160. — B. G., *Uspeh Božidarja Jakca v tujini*, NRA, 29. XI 1952. — Dr. Fran Šijanec, *Božidar Jakac*, NOB, 1952, br. 11, s. 676—679. — Božidar Jakac, *Poveke razbiranje za svoje tradicije*, NMa, 21. V 1953. — Božidar Jakac, *Poveke razbiranje za svoje tradicije*. (Izjava data uredniku Nove Makedonije), RaL, 1953, br. 17. — Božidar Jakac, *Kako sam portretirao druga Tita u Jajcu 1943. godine*, Fr, 1953, br. 20, s. 14—15. — D., *Razstava Jakčeve grafike v Zagrebu*, SPo, 14. VI 1954. — Zorislav Ugljen, *Lirika Jakčeve grafike. Uz izložbu Božidara Jakca*, VUS, 16. VI 1954. — Borislav Istranin, *Sat u srcu*, NMI, 19. VI 1954. — Matko Pečić, *Retrospektivna izložba grafike B. Jakca*, Vs, 20. VI 1954. — B., *Uz retrospektivnu izložbu Božidara Jakca*, ČIP, 15. VII 1954. — France Novšak, *Božidar Jakac — pesnik veselih barv. Srečanja z umetniki-partizani*, LP, 14. V 1955. — Andrej Ujčić, *Poezija in doživljene. Retrospektivna grafična razstava Božidarja Jakca*, Več, 14. VII 1956. — Sergej Vrišer, *Ob razstavi Jakčeve grafike v Mariboru*, NOB, 1956, br. 12, s. 787—788. — J. P., *Božidar Jakac*, Os, 5. IV 1959. — Bogo Komej, *Božidar Jakac — knjižni ilustrator*, DLI, 16. VII 1959. —, *Ob jubileju mojstra Božidarja Jakca*, DLI, 16. VII 1959. — Tone Potokar, *Božidar Jakac*, Po, 23. VIII 1959. — Melita Stele, *Ob jubileju Božidarja Jakca*, NRA, 1959, br. 14, s. 338. — Janez Mesesnel, *V Domu JLA razstavljeni Jakčevi Partizanski motivi*, DI, 16. III 1961. — Bogdan Pogačnik, *Obisk pri slikarju Božidarju Jakcu*. „Umetnost in kultura“, Prosvetni servis, Ljubljana, 1962. — E. Čengić, *Ritam muzike i u motivima pejzaža*. (Razgovor sa B. Jakcem), Od, 1964, br. 22, s. 13. — Marija Pušić, *Božidar Jakac*, (Prikaz izložbe u Salonu Muzeja savremene umetnosti u Beogradu), UmB, 1965, br. 3—4, s. 173. — Aleksander Bassin, *Božidar Jakac*. (Prikaz izložbe u Mestnoj galeriji u Ljubljani), UmB, 1965, br. 3—4, s. 182. — Milenko Šober, *Božidar Jakac — Čovek, umetnik, partizan*, Bc, 1966, br. 1, s. 15—25.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

E. A. Pitterman-Longhen, *Umetniška razstava v Jakopičevem paviljonu*, SN, 17. XII 1918. — F. B., *Umetniška razstava v Jakopičevem paviljonu*, Slo, 28. VI 1919. — Fr. Stele, *Nastop mlade umetnosti v Ljubljani*, Slo, 8. XI i 7. XII 1920. — Ing. arh. Rado Kregar, *Nastop naraščaja. XVIII. razstava v Jakopičevem paviljonu*, JuB, 18. XI 1920. — Dr. M. Zarnik, *Umetniška razstava*, SN, 16. XII 1920. — J. Mantuani, *XXV umetnostna razstava v Jakopičevem paviljonu*, SN, 6. X 1922. — Frst. (France Stele), *XX razstava v Jakopičevem paviljonu. Češko-jugoslovenska grafika*, DS, 1922, br. 1, s. 44—48. — France Stele, *Oris zgodovine umetnosti pri Slovincih*, Nova Založba v Ljubljani, 1924, s. 120, 135—136. — Milenko D. Gjurić, *Grafika „Kluba mladih“ na I internacionalnoj izložbi na Rijeci*, SN, 3. IX 1925. —, *Naša grafika v Švici*.

(Prevod po članku v Neue Züricher Zeitung), Ju, 28. II 1926. — Rajko Ložar, *Kulturni problemi naše umetnosti*, DS, 1931, XXXIV, s. 417—432. — Lepo, *Umetnička razstava v Novem Mestu*, Slo, 19. VII 1936. — ut. (Dr Stane Mikuž), *Razstava Debenjak—Jakac—Mihelič*, Ju, 18. XII 1941. — Stane Mikuž, *Razstava Debenjak—Jakac—Mihelič*, Slo, 20. XII 1941. — *Umetniški zbornik*. Bibliofilska založba (Umetost) v Ljubljani, 1943. —, *Prvi kongres slovenskih kulturnikov*, Partizanski dnevnik, 13. I 1944, s. 4. — B. Kidrič, *Prvi kongres slovenskih kulturnih delavcev*, LP, 1944, br. 1, s. 3. —, *Naši umetniki so razstavili*, SPO, 14. II 1945. — Vilko Ivanuša, *Dvije likovne izložbe u Zagrebu*, GR, 21. IX 1945. —, *Naša umetnost*. B. Jakac, To, 1945, br. 2, s. 27. — Dore Klemenčič, *Umetnost in resnica*. (Ob razstavi „Društva slovenskih upodobljajoćih umetnikov“ v Moderni galeriji), LP, 3. III 1948. — France Kidrič, *Prešernov album*, Ljubljana, 1949, s. 208—209, 250, 324 i 326. — Dr. Stane Mikuž, *Sodobna jugoslovska grafika*. (Ob razstavi v Moderni galeriji), LP, 25. III 1951. — Karel Dobida, *Slovenska partizanska grafika*, MP, 1952/53, br. 1, s. 16—20. — Matko Peić, *Zagrebački likovni saloni ove godine*, Po, 12. XI 1954. — Luc Menaše, *Mednarodna grafična razstava v ljubljanski Moderni galeriji*, BILU, 1956. — Zoran Kržišnik, *Neke tendencije našeg ekspresionizma*. *Savremeno jugoslovsko slikarstvo*, JUG, 1957. — Pavle Vasić, *Umetnost za vreme NOB-a*, Mo, 1958, br. 9, s. 14—17 i 52—54. *NOB-a*, Mo, 1958, br. 9, s. 14—17 i 52—54. — Slavko Batušić, *Pregled povijesti umjetnosti*, Zagreb, 1959. — Luc Menaše, *Avtoportret v zahodnem slikarstvu*, Ljubljana, 1962. — E. Karabeg, *Djela umjetnika-partizana*. *Crteži, grafike i akvareli iz NOR-a*. Izložba u Vojnom muzeju JNA na Kalemegdanu u Beogradu, Os, 28. IV 1963. — Bogdan Pogačnik, *Tri podobe iz onega časa*. *Pred obeltnico Kočevskega zborna*, DI, 26. IX 1963. — Zoran Kržišnik, *Savremena jugoslovska grafika*, JUG, 1963. — Vanja Radauš, *O radu likovnih umjetnika u narodnooslobodilačkoj borbi*, NoL, 4. X 1966. — Aleksander Bassin, *Revolucija in umetnost*. Knjižnica NOV in POS, likovna zbirka, izd. Soča, Nova Gorica, 1966.

NEBOJŠA JELAČA

Rođen 1911. u Karlovcu. Umro 1957. u Beogradu. Završio Akademiju likovnih umetosti u Beogradu. Izlagao na izložbama ULUS-a. Bio je restaurator Narodnog muzeja u Beogradu.

DORĐE JOVANOVIĆ

Rođen 1909. Aktivni član beogradske nadrealističke grupe. Saraduje u almanahu „Nemoguće“ (gde objavljuje i kolaže) i u časopisu „Nadrealizam danas i ovdje“, čiji je odgovorni urednik. Sa Đ. Kostićem i O. Davičom izdaje časopis „Tragovi“. God. 1932. uhapšen je i na robiji (u Sremskoj Mitrovici) ostaje tri godine. Po povratku s robije, odrekavši se nadrealističke aktivnosti, posvećuje se književnoj kritici inspiriranoj stavovima harkovskog kongresa i saraduje u naprednim časopisima („Stožer“, „Naša stvarnost“ i dr.). God. 1941. odlazi u partizane, a 1942—43. živi ilegalno u Beogradu. U jesen 1943. pada u nedječevsku zasedu i gine. Napisaao je roman „Plati pa nosi“ (koji je objavljen posle oslobođenja) i niz kritika i eseja („Protiv obmana“, „Realizam kao umetnička istina“, „Studije i kritike“).

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

(Sa A. Vućom, D. Matićem i M. Ristićem), „*Ko su trinaest nadrealista?*“, Po, 14. IV 1930. — *Sada i ovdje*, NDIO, 1931, br. 1, s. 11—15. — (Sa V. Borom), *Nadrealizam danas*, *Uvod u jednu generalnu analizu nadrealizma* NDIO, 1932, br. 2, s. 6—9.

Literatura

Miodrag B. Protić, *Srpski nadrealizam i slikarstvo*, Del, 1968, br. 2, s. 113—145.

LEO JUNEK

Rođen je 1899. u Zagrebu. Akademiju likovnih umjetnosti završio u Zagrebu 1924. god. Od 1924. stalno živi u Parizu. Sudelovao je u osnivanju grupe Zemlja 1929. Samostalno je izlagao u Zagrebu 1923. i 1935, a u Beogradu 1937.

PRVOSLAV-PIVO KARAMATIJEVIĆ

Rođen u Novoj Varoši 1912, umro na Rijeci 1963. Umetničku školu i prvu godinu akademskog tečaja završio u Beogradu 1932. od 1941. učestvuje u NOR-u na raznim vojno-političkim dužnostima. Posle oslobođenja bio je profesor Arhitektonskog fakulteta u Beogradu. Izdao četiri mape grafika sa socijalnom tematikom: *Stvarnost u stvarnosti* (1933), *Zemlja* (1938), *Crteži* (1947), *Sutjeska* (1952). Učestvovao na jesenjim i prolećnim izložbama, izložbama ULUS-a i mnogim izložbama jugoslovske grafike. Komemorativnu izložbu imao u Beogradu 1964.

IZVOD IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Novi karakter izlaganja likovnih umjetnika, Rad, 10. VI 1953. — Đorđe Andrejević-Kun, Bo, 26. XI 1953. —, *Slikar revolucije*, Rad, 28. XI 1953. — *Prvi partizanski slikarski atelje*. (Što o njemu pripovijeda Pivo Karamatijević, sada profesor na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu), GSI, 28. XII 1961.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Konstantin Atanasijević, *Predgovor za mapu „Stvarnost u stvarnosti“*, Beograd, 1933. — Miodrag B. Protić, *Pivo Karamatijević*, *Predgovor za katalog retrospektivne izložbe*, Umetnička galerija ULUS, Beograd, 1964.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Mil(oje) Čiplić, *Stvarnost u stvarnosti Prvoslava Karamatijevića*, Vlj, 1933, br. 2, s. 112—113. — Lj., P. Karamatijević, *Stvarnost u stvarnosti (povodom izdanja mape)*, SKG, 1933, knj. XXXIX, br. 7, s. 631. — Mgd. (Magdić), *Karamatijevićevi crteži*, SM, 1933, br. 10, s. 212—213. — Protić M(iodrag) B., *Mapa crteža P. Karamatijevića*. (Prikaz mape crteža i grafike pod naslovom „Sutjeska“), NIN, 16. XI 1951. — Vidović Žarko, *Razgovor sa slikarom borcem — Povodom izložbe radova Piva Karamatijevića*, Bo, 22. XII 1951, s. 15. — Pavle Vasić, *Crteži Piva Karamatijevića*, Po, 23. XII 1951. — Žarko Vidović, *Izložba radova Piva Karamatijevića*, Bo, 27. XII 1951. — Bošković Đurađ, *Sa izložbe Piva Karamatijevića*, UV, 29. XII 1951. — Bogdanović Ž., *Slikar boraca Pivo Karamatijević*, MSn, 1952, s. 7. — M. Calić, *Pjesnik kolona*, InL, 12. XII 1953. — D. R. S., *Pivovim kolonama...*, NAr, 30. IX 1954. — Branko Tomanović, *Izložba Piva Karamatijevića*, Su, 1954, br. 11, s. 854—855. — P(avle) V(asić), *Izložba radova Piva Karamatijevića*, Po, 7. X 1954. — Ivan Ceković, *Život jedne umjetnice*. *Akvareli, crteži i grafike Piva Karamatijevića na Oktobarskoj izložbi u Beogradu*, Pob, 31. X 1954. S(mail) T(ihić), *Pivo Karamatijević i Vera Čohadžić izlažu u Sarajevu*. 7Dn, 25. XI 1954. — Čuković Mirko, *Umetnik Pivo Karamatijević*. (Povodom izložbe u Prijepolju, Priboju

i N. Varoši), Pm, 1. VII 1956. — Mihailo Milošević, *Pivo Karamatijević*, Bo, 31. I 1957. — M. M., *Crteži i grafike Piva Karamatijevića*, Bo, 31. I 1957. — M. B. Protić, *Dve izložbe*, *Pivo Karamatijević — Olivera Kangrga*, NIN, 3. III 1957. —, *NOB u našem sjećanju*, Umj, 1958, br. 10, s. 1—2. — Marija Kirić, *Pivo Karamatijević najradije crta kolone boraca u pokretu*, Ju, 1958, s. 35—36. — Nada Ristić, *Jedan vid grafike Piva Karamatijevića*, NAr, 28. XI 1958. — Marija Kirić, *Još traje sećanje* (razgovor sa slikarom), CZ, 13. I 1959. — R. N., „*Na prvom mestu — čovek*“ (razgovor sa slikarom Pivom Karamatijevićem), Je, 13. IV 1959. — P. Pakić, *Pivo Karamatijević*, Rdj, 12. IV 1959. — Bahrija Šećerkadić, *Slikar ratnih dana*. (Susret sa Pivom Karamatijevićem — akademskim slikarom), Pm, 20. VIII 1961. —, *Prvi partizanski slikarski atelje*. (Sjećanje slikara Piva Karamatijevića), Os, 27. XII 1961. —, *Kako je nastala grafika „Ka partizanima“ Pive Karamatijevića*, Fr, 1961, s. 13. — Đorđe Radišić, *Kako je nastala grafika „Ka partizanima“ Pive Karamatijevića*, 4J, 9. VII 1963. — R. D., *Umro slikar Prvoslav-Pivo Karamatijević*, Po, 29. XIII 1963. — Aleksandar Deroko, *Umro Pivo Karamatijević — Pivo — borac, umetnik, pedagog*, Bo, 29. VIII 1963. —, *Pivo Karamatijević*, Vs, 30. VIII 1963. — Zoran Markuš, *Ostao je slikar*, (Umetničko delo Piva Karamatijevića), Po, 30. VIII 1963. — G. D.—A., *Razgovor o Pivu*, Dk, 1. IX 1963. — Smil Tihić, *Uspomeni partizana slikara (povodom smrti slikara Pive Karamatijevića)*, Od, 15. IX 1963. — Ljubojević Dušan, *Prvoslav-Pivo Karamatijević*, AU, 1964, s. 49. —, *Otvorena komemorativna izložba Piva Karamatijevića*, Po, 3. XII 1964. —, *Retrospektivna izložba Piva Karamatijevića*, Bo, 3. XII 1964. — P. V., *Izložba Piva Karamatijevića*, Po, 5. XII 1964. — Milorad Panić-Surep, *Svedočanstva Pive Karamatijevića*, 4J, 15. XII 1964. — Milorad Panić-Surep, *Umetnik ne umire*. (Izložba radova Piva Karamatijevića), Pm, 1. I 1965. — N. Šuica, *Iz pete ofanzive*, Fr, 8. V 1966.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

N. J. (Rastko Petrović), *Proletnja izložba u Umetničkom paviljonu*, Po, 18. V 1932, s. 9. — Kašanin M., *Četvrta prolećna izložba*, SKG, 1932, br. 3, knj. XXXVI, s. 223—226. — P. Pavlehov, *Likovni pregled*, Kro, 1933, br. 5, god. I, s. 7. — Oto Bihalji-Merin, *Izložba likovnih umjetnika Srbije*, Bo, 22. VII 1945, s. 2. — Oto Bihalji-Merin, *Druga izložba likovnih umjetnika Srbije*, NKZ, 1946, br. 1, s. 129—132. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslovske likovne umetnosti* (Izložba „Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“), Bo, 20. X 1946, s. 4—5. —, *Naša likovna umetnost za vreme Narodnooslobodilačkog rata*, CZ, 1950, br. 3—4, s. 21—24. — Miodrag B. Protić, *Deseta izložba Udruženja likovnih umjetnika Srbije*, Lik, 1951, br. 2, s. 3. — Popović Dobrovoje, *Više od reči*, CZ, 27. XI 1956. — M. M., *Crteži i grafike Piva Karamatijevića*, Bo, 31. I 1957. —, *O našoj revoluciji u našoj umetnosti* (Đorđe Vučinić), CZ, 4. VII 1957. —, *Pivo Karamatijević izlaže u Kraljevu*, IN, 5. VII 1957. —, *Likovni umetnici sa partizanima*, NAr, 29. IV 1958. — R. J., *Izložba Đorđa Andrejevića-Kuna i Pive Karamatijevića u Kragujevcu*, Po, 9. VII 1958. — Pavle Vasić, *Umetnost za vreme NOB-a*, Mo, 1958, br. 9, s. 14—17 i 52—54. — P. Kuz, *Martovski izložbi*. (Izložba grafiki i crteži sa socialna i voena tematika), NMA, 24. III 1959, s. 8. — P. V. (Pavle Vasić), *Izložba grafike i crteža u Domu JNA*. (Povodom proslave 40-godišnjice KPJ), Po, 27. III 1959, s. 8. — R. Kuzmanović, *Odzivi na revolucijata*, NMA, 1. VI 1963. —, *Umro prof. Pivo Karamatijević*, SD, 29. VIII 1963. —, *Pivo Karamatijević*, Rad, 31. VIII 1963. — B. I., *Uz najveće počasti juče je sahranjen umetnik i borac Pivo Karamatijević*, Po, 31. VIII 1963. — Đ. R., *Pivo Karamatijević: Partizanska kolona*, NAr, 19. VII 1968.

DORE KLEMENČIČ-MAJ

Rođen je u Galiciji kod Celja 1911. Pohađao u Ljubljani školu Pobuda (prof. M. Šubic). Studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Posle zarobljenštva (1941–42) kao učesnik NOR-a od 1943. radi na likovnoj propagandi. Samostalne izložbe 1938. u Mariboru, 1944. u Dobindolu i Čepovanu, 1952. u Ljubljani, 1954. u Celju, 1958. u Murskoj Soboti, 1959. u Ljubljani, 1960. u Žalecu, 1961. u Kranju i Škofjoj Loki, 1963. u Slovenj Gradecu i Kranju, 1964. u Šoštanjju (partizanske grafike i crteži), Slovenj Gradecu, Cerknom i Celju, 1966. u Novom Mestu. Izdao je mapu „U ime Hristovih rana“ (1944). Bavi se ilustracijom knjiga i publicistikom. Izlagao na brojnim grupnim izložbama, sa grupom Nezavisnih, klubom Brazda, zatim na izložbama umetnika partizana 1945. u Černomelju, Ljubljani i Zagrebu, na izložbama SLUJ-a, DSLU-a, i dr.

IZVOD IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Upodobljajoči umetniki v partizanih, LP, 27. IV 1946. — Partizanstvo in umetnost, Koledar osvobodilne fronte, Ljubljana, 1946, s. 126–131. — Umetnost in resnica. Ob razstavi Društva slovenskih upodobljajočih umetnikov v Moderni galeriji, LP, 3. III 1948, s. 5 i 6. — Po razstavi „Dolika“ na Jesenicah, Jeseniški kovinar, Jesenice, I/1948, br. 7, (12. IV). — Slovenski umjetnici u partizanima, UmL, 1949. — Današnji problemi slovenske upodobljajoče umetnosti, LjT, 1949, br. 151, s. 12–13. — Slovenski umetniki u partizanih, Bc, 1950, br. 5, s. 103–109. — Razmišljanje ob partizanski grafiki, NRa, 1952, br. 12, s. 16–17. — Ishiryusai Hiroshige in mi (ob razstavi japonske umetnosti), NRa, 1953, br. 5, s. 6. — Umetnost je kri naroda in obraz njegovoga duha, Socialistična misel, 1953, br. 6, s. 394–403. — Fragment iz slikarjeve beleške, DEu, 1954, br. 23. — Edina pot danes: Razmišljanje o likovni umetnosti (Fragmenti iz umetnikove beleške), DEu, 30. IV 1954. — Umetnost in dimenzije njenega gibanja, DEu, 30. IV 1954. — Brez namigavanj. (Ob članku L. Berašega v N. Razgl. br. 5), NRa, 24. III 1956, s. 154. — V mraku apriorizma in podtikanj, NRa, 21. IV 1956, s. 202–203. — Za knjigo vtisov III. medunarodne grafične razstave v Ljubljani, NRa, 27. VI 1959, s. 271. — Svoj partizanski opus sam ustvarijal zavestno in iskreno (zapisao Matija Maležič), Bc, 1966, br. 2, s. 324–331. —

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Luc Menaš, *Autoportret na Slovenskem* (sa bibliografijom), Ljubljana, Moderna galerija, oktobar 1958. — Fran Šijanec, *Sodobna slovenska likovna umetnost*, Maribor, 1961, s. 199–202. — Bratko Krefc, *Proti vetru za vihar (Ob dveh razstavah, 1934)*, ZOb, 1965, s. 140–147.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Šijanec Fr(an), *Slikar Dore Klemenčič*, UmL, 1937–38, br. 11–12, s. 174–179. — Kos F(rance) K(lara), *Dore Klemenčič*, Ju, 1938, br. 79, s. 7. — Ivan Potrč, *On Majevih linorezih. Dore Klemenčič-Maj: „V imenu Kristusovih ran“*, LP, 6. VII 1944, s. 3. — Franc Mihelič, *Dore Klemenčič-Maj: V imenu Kristusovih ran*, SPo, 15. IX 1944, s. 4. — —, *Tri mape naših slikarjev-partizanov*, LP, 30. X 1945, s. 3. — Dr Karel Dobida, *Slovenska partizanska grafika*, MP, 1952–53, br. 1, s. 16–20. — R. K., *Življenska pot Klemenčiča-Maja*, To, 1953, br. 21, s. 562–563. — Ada Škerl, *D. Klemenčič-Maj*, LP, 29. V 1955. — Vinko Trinkaus, *Pogovori*. (Razgovor sa slikarem Dorom Klemenčičem), *Sodobna pota*, Ljubljana, 1958, br. 4, s. 161–164. — B. Pogačnik, *Majeva grafika*, Dl, 5. XI 1959. — Zoran

Kržišnik, *Razstava Doreta Klemenčiča. Beseda ob otvoritvi*, NRa, 14. XI 1959. — Jaka Slokan, *Doretu Klemenčiču-Maju ob 50-letnici*, CT, 15. IX 1961. — Bogdan Pogačnik, *Tri podobe iz onega časa. Pred obletnicu Kočevskega zborna*, Dl, 26. IX 1963. — —, *D. Klemenčič-Maj v Dolenjski galeriji*, DLi, 28. IV 1966.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Vladislav Kušan, *Slikarske izložbe*, HPr, 1934, br. 9, s. 321–326. — Fran Šijanec, *Razstava celjskih likovnih umetnikov*, Oz, 1938, s. 251–253. — Fran Šijanec, *Prva reprezentativna razstava slovenskih likovnih umetnikov v Mariboru*, Oz, 1938, s. 253–262. — —, *Partizanska razstava na vasi, Partizanski dnevnik*, 1944, br. 109, s. 3. — Roža (Tanjug), *Razstava našega tiska v Ajdovščini, Partizanski dnevnik*, 1944, br. 335, s. 3. — B. P., *Nekoliko riječi o naporima slovenskih umjetnika*, Nap, 1945, br. 87, s. 4. — —, *Naši umetnici so razstavili*, SPo, 1945, br. 5, s. 3. — Vito Globočnik, *Na razstavi likovnih umetnikov-partizanov*, Mn, 9. VIII 1945, s. 5. — Ivan Potrč, *Izložba slovenačkih umetnika partizana u Ljubljani*, Bo, 14. VIII 1948, s. 2. — Filip Kalan, *O partizanski vojni grafiki*, LP, 11. XI 1945, s. 9. — Popović Jovan, *O nekim pojavama u našoj likovnoj umetnosti*, Bo, 29. XII 1945, s. 4–5. — Stane Mikuž, *Upodobljajoči umetnici razstavljaju*, To, 1946, br. 2, god. II, s. 60. — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava Društvo upodobljajočih umetnikov v Jakopičevem paviljonu SPo*, 16. II 1946, s. 6. — Dr Stane Mikuž, *Razstava Društva slovenskih upodobljajočih umetnikov*, SPo, 18. III 1948, s. 6. — Stane Mikuž, *Nekaj misli k razstavi jugoslovenskih upodobljajočih umetnikov*, LP, 20. III 1949, s. 4. — Karel Dobida, *Razstava karikaturne, NSV*, 1950, s. 277–278. — Filip Kalan, *Iz zapiskov o slovenski vojni grafiki (talci, padli, interniranci)*, NSV, 1950, br. 9, s. 839–847. — Stele France, *Pedeset let jugoslovenskog slikarstva 1900–1950*. Predgovor kataloga, septembar, 1953. — R. Atanasijević, *Ljubljanski mozaik, NIN*, 10. II 1956. — Marija Pušić, *Zavidna zanatska solidnost. (Nastup Društva likovnih umjetnika Slovenije u Beogradu)*, Os, 7. II 1965.

MILAN KONJOVIĆ

Rođen 1898. u Somboru. Studije slikarstva započeo 1919. na Akademiji likovnih umetnosti u Pragu (prof. V. Bukovac) koju ubrzo napušta i radi samostalno u Pragu, Beču i Parizu. God. 1941–43. bio u logoru u Osnabriku gde nastaje serija tempera sa temom iz zarobljeničkog života. Samostalno izlagao u Somboru i Beogradu 1940. u Novom Sadu 1946. u Bogojevu i Beogradu 1947. u Novom Sadu, Subotici i Zagrebu 1950. Posle rata učestvovao na izložbama vojvodanskih umetnika.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

—, *Intervju sa Milanom Konjovićem*, Da, 18. IV 1936. — Becskereki Szabó, György: *Konyovics Milán noviszadi kiállitásáról*, MS, 29. VI 1946. — Bihalji-Merin, *Delo i problem Milana Konjovića*, SVO, 8. XII 1946. — —, *Izložba slika Milana Konjovića u Muzeju Matice srpske*, GMS, 15. I 1947. — Herceg János: *Munka és művészet*, Ms, 27. VII 1947. — Jovan Konjović, *Izložba pastela i crteža Milana Konjovića*, LMS, 1950, knj. 365, sv. 3–4, s. 208–211. — Herceg János, *A puszta élete képekben*, 7 Nap, 22. II 1950. — Petrović Boško, *Milan Konyovics tárlata*, MS, 4. III 1950. — Dirnbah Zora, *Izložba Milana Konjovića*, NN, IV, 1950. — Kroz izložbu Milana Konjovića, HR, 19. V 1950. —

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Popović Jovan, *Izložba vojvodanskih likovnih umetnika*, Bo, 20. IX 1945, s. 2. — Becskereki Szabó, György, *A vajdasági képzőművészek első kollektív kiállítása Petrovgradon, Scabad Vajdaság*, 24. IX 1945. — O. Bihalji-Merin, *Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka*, NKŽ, 1946, br. 11, s. 378–304. — —, *Izložba „Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka“*, Nap, god. V, br. 2, 11. I 1947, s. 1. — Đerd Sabo, *Izložba likovnih umetnika Vojvodine*, LMS, sv. 5–6, knj. 362, 1948, s. 377–380. Jovan Popović, *Umetnici i lik našeg čoveka (V izložba ULUS-a)* Kž, sv. 1, god. III, 1948, s. 60–65. — Branko Šotra, *Zapažanja sa izložbe savremenih vojvodanskih umetnika*, KNo, br. 10, 20. IV 1948, s. 3. — Popović Jovan, *Izložba savremenih vojvodanskih likovnih umetnika*, SVO, 20. IV 1948. — Boško Petrović, *Treća izložba vojvodanskih slikara*, LMS, br. 6, knj. 364, 1949, s. 375–379. — —, *Vojvodanin*, *Izložba savremenih umetnika*, Rb, 31. X 1950. — Beckereki Szabó, György, *Vajdasági képzőművészek IV. kiállítása*, Hid, XI, 1950. — Boško Petrović, *Četvrta izložba savremenih likovnih umetnika Vojvodine*, LMS, XII, 1950. — Boško Petrović, *Četvrta izložba savremenih likovnih umetnika Vojvodine*, LMS, br. 6, knj. 366, 1950, s. 460–465.

GOJMIR-ANTON KOS

Rođen 1896. u Gorici. Studirao na Akademiji likovnih umetnosti u Beču (1915–19; prof. R. Bacher). Prvi put izlagao u Ljubljani 1919. U godinama posle oslobođenja kraće vreme slika u duhu socijalističkog realizma. Priradio veći broj samostalnih izložbi. Profesor Akademije primenjenih umetnosti u Ljubljani. Član je SAZU.

IVAN KOS

Rođen 1895. u Radgoni. Studije započeo 1918. na Umetničkoj akademiji u Beču, a nastavio na Umetničkoj akademiji u Pragu (prof. V. Bukovac). Radio kao profesor crtanja u Mariboru.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

K(arel) D(obida), *Slikar Ivan Kos*, MI, 1931, br. 7, s. 272–273. — B. R., *Razstava Ivana Kosa v Umetnostni galeriji*, Več, 22. V 1954. — Jože Curk, *Akademska slikar Ivan Kos. (Ob njegovih razstavah v Umetnostni galeriji)*, Več, 26. V 1954. — Sergej Vrišer, *Srečanje z Ivanom Kosom. Ob umetnikovi retrospektivni razstavi v mariborski Umetniški galeriji*, Več, 28. IX 1955. — Sergej Vrišer, *Retrospektivna razstava akademskoga slikarja Ivana Kosa*, NOB, 1955, br. 11, s. 747–748.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Čedomir Mitrinović, *Beograjsko pismo, o zaključku razstave v umetnostnem paviljonu*, Ju, 8. VI 1929. — Rajko Ložar, *Umetnostno življenje (povodom IV izložbe umetnika)*, DS, 1931, god. 44, s. 114–115. — K. Dobida, *Ivan Kos: Tihožitje*. (Opis slike), MI, 1932, br. 9, s. 952. — K. Dobida, *Razstava mariborske „Brazde“*, LZ, 1934, god. LIV, s. 730–732. — K. Dobida, *I. Kos: Opoldne* (opis slike), MI, 1937, br. 1, s. 33. — Fran Šijanec, *Razstava Brazde*, Ob, 1938, s. 192–195. — Fran Šijanec, *Prva reprezentativna razstava slovenskih likovnih umetnikov v Mariboru*, Ob, 1938, s. 253–262. — Fran Šijanec, *Umetniška razstava v Mariboru (decembra 1938)*, Sd, 1939, br. 4, s. 198–200. — F. K. Kos, *Umetnostna razstava*, Ob, 1940, br. 1, s. 38 i 41. — F. Mesesnel, *Ljubljanske razstave (povodom jubilejne umetnostne razstave)*, Sd, 1940, br. 7–8, s. 371–375. — Umet-

niški zbornik 1. Umetniška založba (Umetnost) v Ljubljani, 1943. — F. O., *Mariborska umetniška razstava*, SPO, 29. XII 1945. — Dušan Mevlja, *Razstava mariborskih likovnih umetnikov*, Vt, 31. XII 1945.

DORĐE KOSTIĆ

Rođen je u Rumi 1909. Književnik, jedan od potpisnika nadrealističkog manifesta 1930. godine. Saraduje u nadrealističkim publikacijama „Nadrealizam danas i ovde“, „Nemoguće“, „Tragovi“. Bavio se nadrealističkom likovnom eksperimentacijom.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

(Sa O. Davičom i D. Matićem), *Deklanširanje morala*, NDIO, 1931, br. 1, s. 1—6. — (Sa O. Davičom i D. Matićem), *Nadrealizam u društvenom procesu*, Nadrealistička izdanja, Beograd, 1932.

Literatura

Miodrag B. Protić, *Srpski nadrealizam i slikarstvo*, Del, 1968, br. 2, s. 113—145.

EDO KOVAČEVIĆ

Rođen je u Gospiću 1906. Završio Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu 1930. Studije nastavio u Parizu na Ecole centrale des Arts. Bio je član grupe Zemlja od 1932. Samostalno izlagao u Zagrebu 1955. i 1964, kolektivno izlagao na izložbama hrvatskih umetnika i sa grupom Zemlja. Pored slikarstva bavi se grafikom, tapiserijom, scenografijom i aranžiranjem izložbenih prostora.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

J. Depolo, *Edo Kovačević: Atmosfera pastela*, Vs, 22. I 1961. — Elena Cvetkova, *Retrospektivna izložba Ede Kovačevića*, VL, 7. IV 1964. — Dubravko Horvatić, *Edo Kovačević i Vjenceslav Richter*, Tel, 24. IV 1964. — Ana Deanović, *Retrospektivna izložba Ede Kovačevića*, ČIP, IV 1964. —, *Edo Kovačević*, Tel, 25. IX 1964.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

H—ć (Ivo Hergešić), *Likovna hronika. IV izložba Zemlje*, Ob, 21. XII 1932. — Luka Koren, *Izložba Zemlje*, Ku, 1933, br. 1, s. 6—10. — Đuro Tiljak, *Izložba Zemlje*, Knj, 1933, br. 1, s. 33—38. — Vladimir Habunek, *Izložba Zemlje*, Knj, 1934, br. 5, s. 230—231. — N. J. (Petrović Rastko), *Izložba Zemlja*, Po, 3. III 1935, s. 13. — V. M. (Verena Han-Manč), *Likovna hronika*, Ob, 4. XII 1936, s. 1—2. — Kušan Vladislav, *Slikarske izložbe*, HR, 1936, br. 12, s. 649—652. Ante Marić, *Izložba grupe hrvatskih umjetnika*, Ja, 1936, br. 48, s. 1032—1033. — B(obe)k Josip, *X Ausstellung kroatischer Künstler, Babić, Becić, Bulić, Domac, Kovačević, Režek, Tomašević*, Mb, 1936, br. 284, s. 5. — Cvito Fisković, *Izložba grupe hrvatskih slikara u Splitu*, Ob, 12. II 1937. — Ars, *Izložba hrvatskih umjetnika*, A37, 1937, br. 1, s. 3—6. — V. M. (Verena Mač), *Izložba hrvatskih umjetnika u Umetničkom paviljonu na Trgu Kralja Tomislava*, Ob, 10. XII 1939, s. 1—2. — J. Depolo, *Povodom Prve zagrebačke izložbe grafike*, Vs, 5. VI 1960. — J. Depolo, *Slikarstvo na Trijenalu*, Vs, 8. VI 1961. — J. Depolo, *Revijalna izložba ULUH-a*, Vs, 16. XII 1961. — Željko Sabol, *Plavi salon*, SD, 26. VIII 1964. — E. Cvetkova, *Zagrebački salon*, VL, 15. V 1965.

FRANCE KRALJ

Rođen je 1895. u Zagorici kod Dobrog Polja, umro u Ljubljani 1960. Posle 1930. samostalno izlagao u Ljubljani 1935, 1936, 1937. i 1939. Učestvovao na brojnim grupnim izložbama u zemlji i inostranstvu (u Belfastu i Mančesteru 1931, Amsterdamu 1932, Rimu 1937. i na XXVII bijenalu u Veneciji 1954). Retrospektivnu izložbu imao u Ljubljani 1956.

Jedan je od osnivača Kluba mladih i Slovenskog lika. Bavio se grafikom, skulpturom, ilustracijom knjiga i fresko slikarstvom.

IZVOD IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

France Kralj o slovenski moderni umetnosti, Ju, 4. IV 1942, s. 5.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

France Stele, *Predgovor za katalog retrospektivne izložbe France Kralja*, Moderna galerija u Ljubljani, 1956. — Luc Menaše, *Autoportret na Slovenskem* (sa bibliografijom), Ljubljana, Moderna galerija, oktobar, 1958. — Stele France, *Umetnost v Primorju*, Slovenska matica, Ljubljana, 1960.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Sava Popović, *Naša savremena umetnost*, NOD, 1932, br. 24, s. 385. — Stele Dr France, *Slikarstvo kod Slovenaca*, HR, 1932, br. 9, god. V, s. 542. — Frst. (Stele France), *Prikaz knjige France Kralja: „Moja pot“*, DS, 1934, br. 5, god. II, s. 287—289. — France Mesesnel, *Umetnostne publikacije*, Sd, 1935, br. 2, god. III, s. 87—90. — Stane Mikuž, *Jubilejna razstava Franceta Kralja v Jakopičevem paviljonu*, DS, 1939, br. 6, god. LI, s. 362—363.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Karel Dobida, *Naši nadgrobnici*, MI, 1930, br. 11, god. XI, s. 428—429. — N. J. (Rastko Petrović), *Prolećna izložba jugoslovenskih umetnika — slikarstvo*, Po, 11. V 1931, s. 6. — I. Merin, *Treća prolećna izložba jugoslovenskih umetnika*, SŽ, 1931, br. 6, god. II, s. 190—192. — R. Ložar, *Slovensko slikarstvo u letu 1930*, DS, 1931, god. 44, s. 90—93. — Kašanin M., *Četvrta prolećna izložba*, SKG, 1932, br. 3, knj. XXXVI, s. 223—226. — Mirko Kujačić, *IV prolećna izložba jugoslovenskih umetnika u Beogradu*, RZ, 1932, br. 3, s. 97—98. — K. M. (Kašanin Milan), *Izložbe u Amsterdamu*, SKG, 1932, br. 4, knj. XXXVII, s. 311—312. — France Stele, *Prikaz knjige: „Cerkveno slikarstvo“ Jože Gorjupa*, DS, 1932, god. XXXV, s. 69—72. — Todor Manojlović, *Šesta prolećna izložba*, SKG, 1934, br. 4, knj. XLII, s. 321—328. — Popović Branko, *VII prolećna izložba u Umetničkom paviljonu u Beogradu*, SKG, 1935, br. 4, knj. XLV, s. 314—321. *Izložba „Slovenskog lika“*, No, 16. V—VI, 1935, s. 8. — France Stele, *Umetnostno leto 1935*, DS, 1936, br. 1—2, god. IV, s. 94—105. — Branko Popović, *Osma prolećna izložba u Umetničkom paviljonu*, SKG, 1936, br. 5, god. XLVIII, s. 385—391. B. B. T(odorović), *Deseta prolećna izložba jugoslovenskih umetnika*, XXV, 1938, br. 5, s. 142—144. — Pavle Vasić, *Prolećna izložba u Umetničkom paviljonu*, UP, 1938, br. 9, s. 280—284. — Pavle Vasić, *XI prolećna izložba i Salon nezavisnih umetnika*, UP, 1939, s. 182—186. — France Gorše, *Slovenska umetnost po prvi svetovni vojni*, UmL, 1941/42, br. 1—3, god. VI, s. 8—23. — Boris Kranjc, *Ekspressionisti in njihova umetnost*, Nob, 1950, br. 1, s. 57—61.

TONE KRALJ

Rođen 1900. u Zagorici kod Dobrog Polja. Studirao je u Akademiji likovnih umetnosti u Pragu (prof. J. Štursa), arhitekturu studirao u Veneciji i Rimu. Prvu samostalnu izložbu imao u Ljubljani 1920. godine. Zajedno sa bratom Francetom bio je osnivač kluba Mladih.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Luc Menaše, *Autoportret na Slovenskem* (sa bibliografijom), Ljubljana, Moderna galerija, oktobar, 1958. — Stele France, *Umetnost v Primorju*, Slovenska matica, Ljubljana, 1960.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

—, *Razstava Toneta Kralja*, Js, 8. III 1931, s. 5. — (Ž), *Izložba slika Tone Kralja u Ljubljani*, No, 1931, br. 74, s. 12. — Rajko Ložar, *Umetniška razstava Toneta Kralja*, DS, 1931, god. 44, s. 288. — France Stele, *Umetnostno leto 1935*, DS, 1936, god. IV, br. 1—2, s. 94—105. — France Gorše, *Slovenska umetnost po prvi svetovni vojni*, UmL, 1941/42, br. 1—3, god. VI, s. 8—23. — Gamulin Grga, *Zapisi iz 1949*, Rp, 1949, br. 10—11, s. 810—841. — Boris Kranjc, *Ekspressionisti in njihova umetnost*, Nob, 1950, br. 1, s. 57—61. — S. Š., *Zapisek na rob likovne razstave v Kranju*, GK, 21. IV 1962. — F. Z., *Iskanje osamljenega umetnika. (Kralj in Petrič v Kranju)*, DEn, 28. IV 1962. — D. V., *„Hodil sem svoja pota“*, LD, 3. XI 1962.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

L. Ložar, *Slovensko slikarstvo u letu 1930*, DS, 1931, s. 90—93. — I. Merin, *Treća prolećna izložba jugoslovenskih umetnika*, SŽ, 1931, br. 6, god. II, s. 190—192. — Rajko Ložar, *Umetnostno življenje (povodom IV izložbe umetnika)*, DS, 1931, god. 44, s. 114—115. — R. Ložar, *Slovensko slikarstvo u letu 1930*, DS, 1931, god. 44, s. 90—93. — Kašanin M., *Četvrta prolećna izložba*, SKG, 1932, br. 3, knj. XXXVI, s. 223—226. — Sava Popović, *Naša savremena umetnost*, NOD, 1932, br. 24, s. 385. — Mirko Kujačić, *IV prolećna izložba jugoslovenskih umetnika u Beogradu*, RZ, 1932, br. 3, s. 97—98. — K. M. (Kašanin Milan), *Izložbe u Amsterdamu*, SKG, 1932, br. 4, knj. XXXVII, s. 311—312. — France Stele, *Prikaz knjige: „Cerkveno slikarstvo“ Jože Gorjupa*, DS, 1932, god. XXXV, s. 69—72. — Štrukelj Tomaž, *O razstavi v Padovi*, MP, 1932/33, god. III, s. 140—145. — Todor Manojlović, *Šesta prolećna izložba*, SKG, 1934, br. 4, knj. XLII, s. 321—328. — Vladislav Kušan, *Slikarske izložbe*, HPr, 1934, br. 9, s. 321—326. — *Likovna umetnost u letu 1934*. (Povodom izlaganja na izložbi „Brazde“), DS, 1935, br. 1—2, god. III, s. 88—96. —, *Jugoslovenska slikarska izložba u Beču*, Po, 21. IV, 1935, s. 8. — France Stele, *Umetnostno leto 1935. (I pomladanska razstava)*, DS, 1936, br. 1—2, god. IV, s. 94—105. — France Kralj, *Likovna umetnost u proteklem letu*, Sd, 1936, br. 2, god. IV, s. 92—95. — Branko Popović, *Osma prolećna izložba u Umetničkom paviljonu*, SKG, 1936, br. 5, god. XLVIII, s. 385—391. — Mara Harisijadiš, *Izložba „Lade“*. *Osma prolećna izložba*, ŽR, 1936, sv. 153, god. IX, knj. XXIV, s. 46—48. — B. B. T(odorović), *Deseta prolećna izložba jugoslovenskih umetnika*, XXV, 1938, br. 5, s. 142—144. — Pavle Vasić, *Prolećna izložba u Umetničkom paviljonu*, UP, 1938, br. 9, s. 280—284. — Fran Šijanec, *Prva reprezentativna razstava slovenskih likovnih umetnikov u Mariboru*, Oz, 1938, s. 253—262. — R. Ložar, *Zgodovina Slovencev in naša upodobljajoča umetnost*, KSM, 1931, br. 1, god. VI, s. 28—37. — Stane Mikuž, *Razpis banovine za umetnostno*

podoba iz slovenske zgodovine, DS, 1939, br. 5, god. LI, s. 298—299. —, *Pojasnilo k razstavi in katalog, Ljubljana, 1945.* — Joža Zagorc, *Majska izložba radova slovenačkih umetnika, Bo, 29. V 1950, s. 2.* — Dr Karel Dobida, *Slovenska partizanska grafika, MP, 1952—53, br. 1, s. 16—20.*

STANE KREGAR

Rođen u Zapužama kod Št. Vida (Ljubljana) 1905. Studirao na Akademiji likovnih umetnosti u Pragu (prof. M. Swabinsky). Jedan je od osnivača grupe Nezavisnih u Ljubljani 1936. Prvi put izlagao u Pragu 1933. sa praškom grupom Nezavisnih, zatim 1935. u Ljubljani sa grupom Mladi, 1936. u Ljubljani i Beogradu sa grupom Nezavisnih, 1937. u Pragu i Ljubljani takođe sa grupom Nezavisnih i na izložbi Mlade jugoslovenske umetnosti u Rimu 1938. u Ljubljani sa grupom Nezavisnih 1940. u Ljubljani na jubilarnoj izložbi DSLU i sa grupom Nezavisnih, 1942. sa Z. Katalinom, N. Omersom i K. Putrihom u Ljubljani i 1943. sa N. Omersom i K. Putrihom u Ljubljani. Do 1951. samostalno izlagao 1950. u Ljubljani i 1951. u Trstu.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

France Stele, *Predgovor katalogu retrospektivne izložbe Staneta Kregar, Moderna galerija, Ljubljana, 1950.* — Dr Fran Šijanec, *Stane Kregar, NOB, 1952, br. 6, s. 340—348.* — F. Šijanec, *Surrealizem v Jugoslaviji, NOB, 1958, br. 1—2, s. 28—36.* — Luc Menaše, *Autoportret na Slovenskem (sa bibliografijom), Ljubljana, Moderna galerija, oktobar 1958.* — Emilijan Cevc, *Predgovor katalogu samostalne izložbe Staneta Kregar, Mala galerija, Ljubljana, 1960.* — Aleksander Bassin, *Odjek i moment (nadrealističke tendencije u slovenskom slikarstvu i grafici), ZU, 1967, br. 3/4, s. 59—68.* — Bassin Aleksander, *Predgovor za katalog retrospektivne izložbe S. Kregar (sa bibliografijom), Beograd, Salon Muzeja savremene umetnosti, 1967.* — Aleksander Bassin, *Stane Kregar, Umetnička galerija, Niš, 1967.*

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

L. M., *Velik slikar se rodi bez dogme, GN, 2. VII 1935.* — K. Dobida, *Stane Kregar, LZ, 1937.* — F. K. Kos, *Razstava mladih, Sedej, Kregar, Smerdu, Ju, 15. VI 1938.* — K. Dobida, *Stane Kregar, LZ, 1939, br. 3/4, s. 9.* — Luc Menaše, *Ob Kregarjevi retrospektivi, SPo, 14. X 1950.* — Asta Znidariš-Petrè, *Slikar Stane Kregar, LP, 15. X 1950.* — Zagorc Joža, *Retrospektivna izložba Staneta Kregar, Bo, 22. X 1950.* — D. Pataković, *„Šta je sa golubom Mira?“ (Poznati slovenački slikar Stane Kregar izlaže u Beogradu i Nišu), Eks, 28. IX 1967.* — V. Đ., *Trideset slika iz trideset godina. (Slikar Stane Kregar, Salon Muzeja moderne umetnosti), 4J, 10. X 1967.* — A. Bassin, *Dvojna retrospektiva Staneta Kregarja, LD, 10. X 1967.* — Kosta Vasiljković, *Stane Kregar (Salon Muzeja savremene umetnosti), KNo, 14. X 1967.*

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

R. Ložar, *Slovenska upodabljača umetnost v. I. 1936., Slo, 6. I 1937.* — M. Rakočević, *Proletnja izložba slovenačke likovne umetnosti u Ljubljani, Pra, 7—10. maj 1937.* — F. Šijanec, *Razstava Kluba Neodvisnih, Ju, 21. IX 1937.* — Stane Mikuž, *Razstava kluba „Neodvisnih“ slovenskih likovnih umetnikov, Slo, 26. IX 1937, s. 7.* — P. Križanić, *Deseta Prolećna izložba, Po, 5. V 1938.* —, *V Jakopičevem paviljonu raz-*

stavljaju (trije portreti N. Pirnata: Kregar, Sedej, Smerdu), Ju, 11. VI 1938. — K., *Na razstavi neodvisnih, SN, 11. VI 1938.* —, *Spet so v Jakopičevem paviljonu gostje, SDO, 15. VI 1938.* —, *Klub neodvisnih, SDO, 10. IX 1938.* — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava (na vele-sajmu), Slo, 11. IX 1938, s. 9.* — Fran Šijanec, *Prva reprezentativna razstava slovenskih likovnih umetnikov v Mariboru, Oz, 1938, s. 253—262.* — Stane Mikuž, *Peta umetnostna razstava Neodvisnih v Jakopičevem paviljonu, Slo, 14. X 1939, s. 8.* — Marij Pregelj, *Neodvisni imajo besedo, Ju, 23. X 1939.* — A. K., *„Klub neodvisnih“ u Ljubljani sprema posle Ljubljane izložbu i u Zagrebu, Milanu i Trstu, No, 2. XI 1939.* — G. I. (Gregorič Jože), *Razstava „Neodvisnih“, DS, 1939, br. 9, god. LI, s. 555—557.* — F. Mesesnel, *Jesenski razstavi v Ljubljani (povodom izložbe kluba „Neodvisnih“), Sd, 1939, god. VII, br. 11, s. 534—537.* — F. Mesesnel, *Ljubljanske razstave, (povodom jubilejne umetnosne razstave), Sd, 1940, god. VIII, br. 7—8, s. 371—375.* — Stane Mikuž, *Nekaj načelnih misli k razstavi Neodvisnih. (Odgovor na izjavu kluba Neodvisnih izašlu u Slovincu, 15. novembra 1940, s. 8), Slo, 16. XI 1940, s. 8.* — France Mesesnel, *Dve jesenski razstavi. (Povodom izložbe kluba „Neodvisnih“), Sd, 1940, god. VIII, br. 12, s. 569—571.* — Stane Mikuž, *Moderna slovenska umetnost — „Neodvisni“, Slo, 11. VI 1941, s. 5.* — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava Društva upodabljaočih umetnikov v Jakopičevem paviljonu (59 slikara sa 142 dela), SPo, 16. II 1946, s. 6.* — O. Bihalji-Merin, *Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka, NKž, 1946, br. 11, s. 378—404.* — Stane Mikuž, *Razstava slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX in XX stoletja v Ljubljani, SPo, 16. III 1947, s. 3.* — Dore Klemenčič, *Umetnost in rešnica. Ob razstavi Društva slovenskih upodabljaočih umetnikov v Moderni Galeriji, LP, 3. III 1948, s. 5 i 6.* — Stane Mikuž, *Razstava Društva slovenskih upodabljaočih umetnikov (v spomin pokojnoga N. Pirnata), SPo, 1948, br. 66, s. 6.* — Karel Dobida, *Spominska razstava v Moderni galeriji, Ljubljana, NSv, 1950, god. V, br. 6, s. 560—564.* — Joža Zagorc, *Majska izložba radova slovenačkih umetnika, Bo, 29. V 1950, s. 2.* — Stane Mikuž, *Iz kašče naše likovne umetnosti (likovna kronika leta 1950), DEn, 5. I 1951, s. 4.*

BRANKA KRISTIJANOVIĆ-HEGEDUŠIĆ

Rođena je u Zagrebu 1907. Akademiju likovnih umetnosti završila u Zagrebu, studije nastavlja u Pragu i Beču (1928—1930). Radila kao profesor na Akademiji primjenjenih umjetnosti u Zagrebu. Samostalno izlagala u Zagrebu 1934; učestvovala na izložbama Zemlje u Sofiji i Zagrebu 1934. i 1935. Bavi se ilustracijom knjiga i primjenjenu umetnošću.

Literatura

Ivo Franšić, *V izložba Udruženja „Zemlja“, NN, 28. IV 1934.* — Ivo Š-I (Šrepel), *Izložba „Zemlje“, JL, 29. IV 1934.* — Vladimir Habunek, *Izložba „Zemlje“, Knj, 1934, br. 5, god. VII, s. 230—231.* — N. J. (Petrović Rastko), *Izložba „Zemlje“, Po, 3. III 1935, s. 13.* — Sava Popović, *Izložba Udruženja umetnika „Zemlja“, NOd, 1935, br. 9, s. 143—144.* — Dragan Aleksić, *Izložba zagrebačkih umetnika grupe „Zemlja“, Vr, 4. III 1935, s. 4.* — Sava Popović, *Izložba Udruženja „Zemlja“, NOd, 1935, br. 10, s. 157—158.* — Mara Harišjadis, *Izložba udruženja umjetnika „Zemlja“, ŽR, 1935, sv. 134, god. VIII, knj. XXI, s. 382—383.* — Jop. (Jovan Popović), *Dve značajne umetničke manifestacije, NIN, 1935, br. 2, s. 6.* — Cvito Fisković, *Izložba „Grupe hrvatskih slikara“ u Splitu (Salon Galić, 1. do 15. veljače 1937), Ob, 1937, br. 33, s. 1.*

MIRKO KUJAČIĆ

Rođen je u Kolašinu 1901. Učio slikarstvo na Umetničkoj školi u Beogradu. Studije nastavljao u Parizu u ateljeu André Lhotea 1925—1928. i 1937—1940.

Jedan od osnivača i pripadnika grupe Život. U vremenu između dva rata opredelio se za socijalnu umetnost. Izdao manifest prilikom otvaranja svoje samostalne izložbe 1932. Izdao mapu linoreza *Ribari* 1932—1934. Posle rata radio kao profesor škole za primenjenu umetnost u Herceg-Novom i kao konzervator Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Mostaru. Prvi put izlagao na Prolećnoj izložbi u Beogradu 1929. Samostalno izlagao u Beogradu 1930, Sarajevu i Cetinju 1931, Beogradu 1932, Ljubljani 1944, Mostaru 1963, Beogradu, Sarajevu, Titogradu, Nišu 1964, Trebinju 1965, Zagrebu, Dubrovniku, Splitu 1966, Dubrovniku 1967. Kolektivno izlagao na prolećnim i jesenjim izložbama u Beogradu, s grupom Oblik, na II i III grafičkoj izložbi u Beogradu 1934. i 1936, na Izložbi Nezavisnih (Bojkotaški salon), u Beogradu 1936. Posle rata izlagao na izložbama ULUBiH-a.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Ujević Tin, *Medu jazzom i ciganima.* Sadržaj: varijacije o temi boema. Mirko Kujačić: 1. O boemskom duhu među beogradskim književnicima, 2. Sjećanje na izložbu slika M. Kujačića u Beogradu 1930, Jadranska pošta, VI, 1930, s. 90. — Hakman Stefan, *Izložba g. g. Mirka Kujačića i Mihaila Tomića, Ms, 1930, sv. 7—8, s. 491.* — O. B., *Izložba slika g. Mirka Kujačića u Sarajevu, Vi i mi, 1931, br. 17, s. 22—29.* — Mazalić Đoko, *Izložba g. Kujačića. Govor g. Tina Ujevića, VP, 1931, br. 3103, s. 2—3.* — Alkalaj N., *Izložba slikara g. Mirka Kujačića, JeG, 1931, br. 42, s. 5.* — H. D., *Izložba slika Mirka Kujačića, JPo, 1931, br. 724, s. 9.* — E. F., *Mirko Kujačić, Uoči otvaranja njegove slikarske izložbe u Sarajevu, JPo, 1931, br. 718, s. 10.* — (Ilija) Vujanović, *Kolektivna izložba slika g. M. Kujačića, VP, 1931, br. 3082, s. 5.* — N. Jovičević, *Tin Ujević otvara izložbu Mirka Kujačića, Pra, 1931, br. 290, s. 4.* — J. Đ., *Kolektivna izložba Mirka Kujačića u Cetinju, SM, 1931, br. 38, s. 3.* — Lopičić Nikola, *Izložba slika g. Mirka Kujačića, Cetinje, septembar, Zeta, 1931, br. 39, s. 4.* —, *Manifest Mirka Kujačića. Protiv čiste umetnosti i individualističke misli, Nil, 1932, br. 18, s. 24.* — Blagojević, Desimir, *Dva raznorodna slikarska talenta (Beložanski, Kujačić), Pra, 1932, br. 118, s. 4.* — Y. Z., *Deux peintres au Pavillon de l'Art. M. Beložanski et M. Kujačić, La Yougoslavie, 1932, br. 17, s. 2.* — Đilas Milovan, *Jedna interesantna izložba (M. Kujačić), Zp, 1932, sv. 6, s. 381—382.* —, *Uspjeh slikara Mirka Kujačića, SM, 1932, br. 17.* —, *Dve izložbe u Paviljonu „Cvijete Zuzorić“. Na sredini belog platna — prikazena stara cokula, Po, 25. IV 1932, s. 7.* — N. J. (Rastko Petrović), *Stasa Beložanski i Mirko Kujačić, slikari, Po, 26. IV 1932, s. 6.* — Lazarević Branko, *Slikarska izložba Mirka Kujačića. Njegov manifest, Sng, 1932, br. 6, s. 6.* — N., *Književnik i Socijalna književnost. Povodom knjige Ribari od Mirka Kujačića, Zbor, 1934, br. 2, s. 9.* — Drainac Rade, *O dvojici slikara na jesenjoj izložbi. (Andrejević-Kun, Kujačić), Pra, 13. XI 1935, s. 6.* —, *Splitske grafike Kujačića, ND, 20. XI 1935.* — Grupa „Realista“ objašnjava Odboru Prve nezavisne izložbe zašto se povlači. (Pismo Mirka Kujačića, Dragana Berakovića i Đ. Andrejevića-Kuna), Pra, 25. XII 1936. — Živanović-Noe Radojica, *Napredna umetnost. Pojava i razvoj naprednih tendencija u umetnosti kod beogradskih umetnika (Kujačić, Kun, Dobrović, Konjović), NST, 1936, br. 1—2, s. 100—102.* — Justin

E., *Slikar Mirko Kujačić razstavlja*, Ju, 1944, br. 206, s. 3. — M. D., *Dve umetništvu razstavi* (Mirko Kujačić, France Godec), Slo, 1944, br. 223, s. 3. —, *Mirko Kujačić*, UmL, 1944—45, br. 4—12, s. 64—66. — Radomir Stanić, *IX samostalna izložba Mirka Kujačića*, Sbo, 20. VI 1963. — Radomir Stanić, *Deveta samostalna izložba slika Mirka Kujačića*, Os, 19. VII 1963. — M. Karamehmedović, *Povodom desete samostalne izložbe Mirka Kujačića u Umjetničkom paviljonu u Sarajevu*, Os, 8. III 1964. — Darjana Rančić, *Uz izložbu Mirka Kujačića*, NaD, 14. III 1964. — P. V., *Izložba Mirka Kujačića*, Po 23. V 1964. — M. S. M., *Mirko Kujačić: Mlada generacija naših umetnika učinila je ozbiljan korak*, Po, 24. V 1964. — Dragoslav Đorđević, *Izložba slika i grafika Mirka Kujačića u Umetničkom paviljonu na Malom Kalemegdanu*, Bo, 29. V 1964. — Marija Pušić, *Izložba Mirka Kujačića u Umjetničkom paviljonu u Beogradu*, Os, 31. V 1964. — O. Perović, *Trinaesta samostalna izložba Mirka Kujačića*, Pob, 8. X 1964. — C. Lainović, *Izložba slika Mirka Kujačića*, TT, 12. X 1964. — R. Stanić, *Samostalna izložba Mirka Kujačića u Trebinju*, Sbo, 15. XI 1965. — Milo Foretić, *Izložba Mirka Kujačića u Umjetničkoj galeriji u Dubrovniku*, SD, 13. X 1966. — T. Lalin, *Izložba Mirka Kujačića u Salonu Matice hrvatske u Splitu*, SD, 30. VIII 1967. — M. Glavurtić, *Mirko Kujačić: U likovima sa stećaka i likovima starih crnogoraca ima nešto kameno*, Pob, 25. II 1968. — O. P., *Mirko Kujačić*, Pob, 9. VI 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Manojlović Todor, *Jesenja izložba u Umetničkom praviljonu*, SKG, 1929, knj. XXVIII, s. 320. — Manojlović Todor, *Umetnički pregled. Izložba umetničke grupe „Oblik“*, SKG, 1930, knj. XXIX, s. 62. — N. J. (Petrović Rastko), *Izložba gravure u Umetničkom paviljonu*, Po, 16. II 1934, s. 8. — T. M. (Todor Manojlović), *Umetnost (grafika izložba)*, SKG, 1934, br. 4, knj. XLI, s. 317—318. — Branko Popović, *Osma jesenja izložba u Beogradu*, SKG, 1935, br. 7, god. XLVI, s. 551—555. — Dragan Aleksić, *Osma jesenja izložba beogradskih slikara i vajara*, Vr, 15. XI 1935. — Ž. N., *Vajarstvo i grafika na Osmoj jesenjoj izložbi beogradskih umetnika*, Po, 17. XI 1935, s. 14. — Popović Đorđe, *Napredak u slikarstvu*. (Petrov, Kujačić, Kun, Čohadžić), Pra, 12. XI 1935, s. 6. — Branko Popović, *Osma prolećna izložba u Umetničkom paviljonu*, SKG, 1936, br. 5, god. XLVIII, s. 385—391. — Lazarević Branko, *Radnici i slikarstvo* (M. Kujačić), RN, 1937, br. 23, s. 4. — Đurić—Topalović Milica, *Tri radnička umetnika*, RN, 1938, br. 39, s. 4.

STANE KUMAR

Rođen 1910. u Trstu. Istoriju umetnosti završio u Ljubljani, a Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu (prof. Lj. Babić). Pod uticajem grupe Zemlja osnovao je 1938. godine grupu Gruda.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Katalog razstave del članova Umetniškog društva Gruda, Umetnostna galerija u Mariboru, 1968.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

S. M., *Slika naj ima svoj izraz. Ob robu razstave akademskog slikarja Staneta Kumarja u Mestnem muzeju v Kranju*, GG, 15. X 1960. — J. K., *Ilustracija naše družbenopolitične poti*, Več, 17. III 1966. — A. S., *Kumrova grafika*, CT, 18. III 1966. — J. Mesesnel, *Programska retrospektiva. Ob razstavi risb Staneta Kumarja u Celju*, DI, 22. III 1966. — Ivan Kreft, *Razstava grafike in*

risb Staneta Kumarja, VMS, 21. IV 1966. — S. Trumić, *Razstava Staneta Kumarja u Pančevu*, DI, 4. I 1968. —

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Branko Rudolf, *V različnih pomenih dragocena razstava. Ob predstavitvi skupine „Gruda“ v mario-borski umetništvu galeriji*, DI, 27. XII 1958. — Luc Menaše, *Tihožitje in akt, kompozicija in kreatorij*. (*Razstava Društva slovenskih upodabljajočih umetnikov v Jakopičevem paviljonu*), NRA, 20. XI 1954.

BORKO LAZEVSKI

Rođen u Prilepu 1917. Studije započeo na Umetničkoj akademiji u Beogradu. Diplomirao na Umetničkoj akademiji u Sofiji. Od 1956. prof. na Višoj pedagoškoj školi u Skoplju. A od 1958. prof. na Akademiji lepih umetnosti u Bagdadu. Samostalno izlagao 1962, 1965. i 1957. u Bagdadu. Bavi se fresko-slikarstvom. 1956. izveo fresku u predvorju železničke stanice u Skopju (uništeno 1963).

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

D., *Razgovor so slikarot Borko Lazevski*, MBS, 9. X 1955; Boris Nizamovski, *Epopeja NOB-a na zidu skopske stanice*, Transport, 7. XI 1956, XII, 45; R. B., *Freskata zboruva za NOB*, NMa, 29, 30. XI i 1. XII 1956; Antonie Nikolovski, *Freskata na Borko Lazevski*, RaZ, 1957, br. 1; Ing. arh. K. Tomovski, *Freska NOB-e Borka Lazevskog*, ČIP, 15. VIII 1957; T. Širilov, *Razgovor so poznatiot makedonski likoven umetnik Borko Lazevski*, VeS, 27. IX 1967; O. St., *Dali povtorno ke bude postavena? Freskata „NOB vo Makedonija“*, NMa, 29. IX 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Venko Markovski, *Po povod na prvata izložba na makedonskite hudožnici*, NDn, br. 2, novembar 1945, s. 45—48; Dimče Koco, *Prvata izložba na makedonskite hudožnici*, NDn, br. 3, decembar 1945, s. 47—51; Dimitar Mitrev, *Viorata opšta izložba na makedonskite hudožnici*, NDn, br. 9—10, novembar—decembar 1946, s. 58—69; Slavko Janevski, *Četvrtata izložba na umetnicite od Makedonija*, NDn, br. 5, maj 1949, s. 300—311; Ivo Frol, *Iznevjereno očekivanje, Izložba konkursnih radova za zidne slike u zgradi Izvršnog vijeća*, Tel, 21. IV 1961; Paskal Gilevski, *Golemi likovni i humani vrednosti. Vo delata so tematika od NOB*, Tr, 9. X 1966.

LAZAR LIČENOSKI

Rođen 1901. u Galičniku, umro je 1964. u Skopju. Studirao je na Umetničkoj školi u Beogradu, studije tehnike freske učio je u Parizu (1927—29), (Prof. Lenoir). Prvi put izlagao u Parizu 1928, prvu samostalnu izložbu imao u Beogradu 1929. godine. Do 1945. živio je u Beogradu, gde je bio član grupe Oblik. Bio je dopisni član SANU.

PETAR LUBARDA

Rođen je 1907. u Ljubotinju. Studije započinje na Umetničkoj školi u Beogradu, koje ubrzo prekida i radi samostalno. Od 1926—32. boravi u Parizu gde izlaže u Salonu nezavisnih 1927. Pre rata, ostajući u sferi poetskog realizma, naslikao i nekoliko izrazito socijalnih motiva.

Samostalno izlagao u Beogradu 1933, 1934. i 1937, kao i na brojnim grupnim izložbama u zemlji i inostranstvu.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Gamulin Grga, *Zapisi iz 1949, Rp*, 1949, br. 10—11, s. 810—841. — Aleksa Brajović, *Iz slikarskog ateljea Petra Lubarde, Du*, 1950, br. 241, s. 12—13.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Radojica Živanović-Noe, *Napredna umetnost. Pojava i razvoj naprednih tendencija umetnosti kod beogradskih umetnika*, NSr, 1936, sv. 1—2, s. 100—102. — Oto Bihalji-Merin, *Izložba likovnih umetnika Srbije*, Bo, 22. VII 1945, s. 2. — Janko Đonović, *Poslije izložbe crnogorskih likovnih umetnika*, StC, 1946, br. 1, s. 62—63. — Oto Bihalji-Merin, *Druga izložba likovnih umetnika Srbije*, NKŽ, 1946, br. 1, s. 129—132. — M. Lalić, *Izložba likovnih umetnika Crne Gore*, Bo, 30. VII 1946, s. 2. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslovenske likovne umetnosti*. (Izložba „Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“), Bo, 20. X 1946, s. 4—5. — O. Bihalji-Merin, *Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka*, NKŽ, 1946, br. 11, s. 378—404. —, *Izložba „Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“*, Nap, 1947, br. 2, god. V, s. 1. — M. B. i HD., *Izložba članova Udruženja za Bosnu i Hercegovinu*, Od, 1947, br. 4, 6. 10. — Humo Hamza, *Četvrtta izložba likovnih umetnika Bosne i Hercegovine*, Pgl, 1947, br. 6, s. 275—276. — (Janko) Đ(onović), *Izložba Udruženja likovnih umetnika Crne Gore*, StC, 1948, br. 3, s. 1963—165. —, *Nagrade Komiteta za kulturu i umetnost jugoslovenskim književnicima i umetnicima*, KNo, 9. III 1948, s. 1. —, *Na izložbi „Bienala“ u Veneciji učestvuje devet jugoslovenskih umetnika*, Po, 8. I 1950, s. 4. —, *Izložba na Cetinju*, Um, 1950, br. 2, s. 71. — Čulić Davor, *Jugoslovenski umetnici prvi put posle rata na Bijenalu*. (XXV bijenale u Veneciji), Bo, 23. X 1950, s. 2.

IVAN LUČEV

Rođen u Herceg-Novom 1904. Umro u Beogradu 1958. Umetničku školu završio u Beogradu 1924. god. (Prof. P. Dobrović i Lj. Ivanović). Godine 1929—34. bio scenograf Narodnog pozorišta u Beogradu. Godine 1935—41, bio karikaturlista „Ošišanog ježa“. Za vreme rata od 1941—45. bio u zarobljeništvu u Nemačkoj. Godine 1949. postaje profesor na Akademiji likovnih umetnosti u Beogradu.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Momčilo Stevanović, *Predgovor za katalog kome-morativne izložbe Ivana Lučeva*, Muzej za primenjenu umetnost, Beograd, 1959.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Lazar Ličenoski, *Sekavanje na Ivan Lučev*, Ras, 1958, br. 3, s. 334—338; Momčilo Stevanović, *Sećanje na mladog Ivana Lučeva*, Sk, br. 12, decembar 1958, s. 590—594; Milorad Čirić, *Ivan Lučev*, (1904—1958) NŠ, IX—1958, VIII, 66.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

O. Biha, *Povodom jedne umetničke izložbe u Beogradu*, Nlt, br. 2, I. 1929, s. 56—57; —, *Izložba umetničke grupe „Krug“*, Po, 1. III 1931,

s. 1; Sreten Stojanović, *Izložba umetničke grupe „Krug“*, Po, 3. III 1931; N. J. (Rastko Petrović), *Sedma izložba umetničke grupe „Oblik“*, Po, 10. XII 1932, s. 7; Manojlović Todor, *Izložba „Oblika“*, SKG, n. s., 16. XI 1932, knj. XXXVII, br. 6, s. 464—467; Križanić Pjer, *Prva izložba jugoslovenske karikature*, Po, 20. V 1948, s. 4; N. J. (Rastko Petrović), *Šesta jesenja izložba u Umetničkom paviljonu*, Po, 7. XI 1933, s. 8; Milan Kašanin, *Šesta jesenja izložba*, SKG, n. s., knj. XL, br. 6, 16. XI 1933, s. 453—456; —, *Nagrade Akademije sedam umetnosti dobili su g. g. Dušan Radić, Borivoje Jevtić, M. Panić i Ivan Lučev*, Po, 6. XII 1937.

NIKOLA MARTINOSKI

Rođen je u Kruševu 1903. Završio Akademiju za likovne umetnosti u Bukureštu 1927. U Parizu, 1927/28. studira na Académie de la Grande Chaumière, a 1928/29. na Académie Ranson. (prof. La Patellière i R. Bissier.) od 1930. član je grupe Oblik. Posle oslobođenja postaje direktor i profesor Umetničke škole u Skopju, a od 1948. je direktor Umetničke galerije u Skopju. Prvi put je izlagao 1927. u Parizu sa grupom jugoslovenskih umetnika. Do 1950. je izlagao samostalno 1929, 1936, 1939. i 1940. u Skopju, 1936. u Novom Sadu, a grupno na svim Prolećnim izložbama jugoslovenskih umetnika u Beogradu; sa grupom Oblik: nakon 1945. sa DLUM-om i na izložbi Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani 1946—47, i u inostranstvu: u Moskvi, Lenjingradu, Pragu, Bratislavi, Varšavi 1947—48. Između dva rata izlagao je na izložbama jugoslovenske umetnosti u Solunu, Rimu, Pragu, Parizu, Sofiji, Budimpešti.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

D(ragan) A(leksić), *Izložbe radova g-ce Zore Popović i g. g. Nikole Martinoskog i Slavka Tomerlina*, Vr, 15. II 1932. — T. Manević, *Najveći južnosrbijanski slikar, g. N. Martinoski prikazuje u Skoplju naš Jug*, Vr, 5. XI 1935. — Rastko Purić, *Izložba g. Martinoskog u Skoplju*, NOĐ, 1935, br. 45, s. 728. — Lj. M. Dobričanin, *Slikarska izložba g. Nikole Martinoskog*, Prav, 18. XII 1936. — M. V. (Verena Han-Manč), *Likovna kronika. Izložba Krizman—Martinovski u salonu Ullrich*, Ob, 21 (20). V 1937, s. 2. — X. Y., *Slikarske izložbe*, Knj, 1937, br. 6, s. 262—266. — Pero Slijepčević, *Rezultati g. Nikole Martinoskog. Povodom njegove jubilarne izložbe u Skoplju*, Po, 8. II 1939.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Dušan Nedeljković, *Tipičnost južnosrbijanskog omladinskog slikarstva*, JPr, 1931, br. 3. — Radojica Živanović-Noe, *Napredna umetnost. Pojava i razvoj naprednih tendencija umetnosti kod beogradskih umetnika*, NST, 1936, sv. 1—2, s. 100—102. — Venko Markovski, *Po povod na prvata izložba na makedonskite hudožnici*, NDn, 1945, br. 2, s. 45—48. — Dimitar Mitrev, *Vtorata opšta izložba na makedonskite hudožnici*, NDn, 1946, br. 9—10, s. 58—69. — O. Bihalji-Merin, *Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka*, NKŽ, 1946, br. 11, s. 378—404. — Kiro H. Vasilev, *Tretata opšta izložba na makedonskite hudožnici*, NDn, 1948, br. 1—2, s. 122—130. — Slavko Janevski, *Četvrtata izložba na umetnicite od Makedonija*, NDn, 1949, br. 5, s. 300—311.

DUŠAN MATIĆ

Rođen je u Čupriji 1898. Studirao filozofiju u Parizu i Beogradu gde je diplomirao 1922. Bio

je gimnazijski profesor, a posle rata rektor i profesor književnosti na Akademiji za pozorišnu umetnost u Beogradu.

Pripadao grupi nadrealista. Jedan od pokretača i saradnika almanaha „Nemoguće“, časopisa „Nadrealizam danas i ovdje“. Sa Oskarom Davičom i Đorđem Kostićem 1932. napisao knjigu „Položaj nadrealizma u društvenom procesu“.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

(Sa A. Vučom, Đ. Jovanovićem i M. Ristićem), „*Ko su trinaest nadrealista*“, Po, 14. IV 1930. — (Sa M. Ristićem), *Uzred budi rečeno*, Nm, 1930, s. 117—136. — (Sa Đ. Kostićem i O. Davičom), *Deklanširanje morala*, NDIO, 1931, br. 1, s. 1—6. — (Sa O. Davičom i Đ. Kostićem), *Nadrealizam u društvenom procesu*, Nadrealistička izdanja, Beograd, 1932.

Literatura

Fran Šijanec, *Surrealizem u Jugoslaviji*, NOB, 1958, br. 1—2, s. 28—36. — Miodrag B. Protić, *Srpski nadrealizam i slikarstvo*, Del, 1968, br. 2, s. 113—145.

ANTUN MEZDIĆ

Rođen je u Zagrebu 1907. Studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. (Prof. V. Becić, J. Kljaković). U Parizu boravi 1933/34. Od 1945. profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu.

Izlagao na IV izložbi grupe Zemlja, sa grupama Zagrebačkih umjetnika, Nezavisnih umjetnika, Hrvatskih umjetnika. Izdao mapu linoreza *Smeće*.

Literatura

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Luka Koren, *Izložba „Zemlja“*, Ku, 1933, br. 1, s. 6—10. — *Beleška uredništva povodom izložbe „Zemlja“*, Knj, 1933, br. 1, s. 37—38. — Vladimir Habunek, *Izložba zagrebačkih umjetnika*, Knj, 1934, br. 6, s. 285—287. — O. T., *I izložba zagrebačkih umjetnika*, 15D, 1934, br. 10—11, s. 170—171. — V. M. (Verena Han-Manč), *XIV. izložba hrvatskih umjetnika u Domu likovnih umetnosti na trgu Kralja Petra*, Ob, 23 (22). XI 1939, s. 1—2. — Kušan Vladislav, *Izložba hrvatskih umjetnika*, HR, 1940, br. 2, s. 99—101. — *Izložba „Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka“*, Nap, 1947, br. 2, s. 1. — Ž. Sabol, *Heterogena panorama. 60 godina slikarstva i kiparstva u Hrvatskoj. Izložba u Umetničkom paviljonu*, StL, 28. III 1961. — E. Cvetkova, *Bez apstinencije. ULUH-ova izložba posvećena 20-godišnjici AVNOJ-a*, VL, 3. XII 1963. — J. Depolo, *Slikarstvo na izložbi ULUH-a. Jubilarna izložba povodom 20-godišnjice AVNOJ-a*, Vs, 10. XII 1963.

FRANCE MIHELICH

Rođen 1907. u Virmašama kod Škofje Loke, studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (prof. J. Kljaković, M. Vanka, Lj. Babić, T. Krizman, V. Becić); Od 1941. saraduje sa ilegalnom štampom; septembra 1943. odlazi u NOB. Radi u propagandnom odelu IOOF, u Grafičkoj bazi KPS i kao ilustrator Slovenskog poročevalca. Izdao je, sa N. Pirnatom, mapu linoreza *Naša borba* (1944), a sam je izradio mapu *Krvava bratija* (1945). Sačuvano je oko 600 njegovih crteža i grafičkih listova iz perioda NOB. God. 1945. izabran je za redovnog profesora na Akademiji likovnih umetnosti u Ljubljani.

Izlagao je prvi put u Ljubljani 1932. na izložbi Žena u slovenačkoj umetnosti. Do 1950. samo-

stalno izlagao: 1939. u Ptuj, 1941. i 1942. u Ljubljani. Grupno je izlagao 1934. u Zagrebu na izložbi Mlada slovenska grafika u okviru izložbe Trojice; 1935. u Ljubljani na I izložbi DSLU; 1936. u Ljubljani na I izložbi mladih slovenačkih slikara i vajara; 1937. u Beogradu na II grafičkoj izložbi; 1938. na X prolećnoj izložbi u Beogradu; u Mariboru na Izložbi likovnih umetnika Slovenije i u Ljubljani na izložbi Ljubljana u jesen; 1939. u Mariboru na izložbi II umetnička nedelja; 1940. u Ljubljani na Jubilarnoj umetničkoj izložbi i VIII izložbi Kluba nezavisnih; u Beogradu na XII prolećnoj izložbi i u Zagrebu na izložbi savremene slovenačke umetnosti. God. 1945. izlaže u Črnovelju na Izložbi slovenačkih likovnih umetnika na oslobođenoj teritoriji, i na Izložbi slovenačkih umetnika partizana u Ljubljani i Zagrebu; 1946. na izložbi Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka; 1948. na izložbi DSLU-a u Ljubljani; 1949. na I izložbi Saveza likovnih umetnika Jugoslavije u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani i 1950. na izložbi savremene jugoslovenske grafike u Ljubljani. U inostranstvu je izlagao na izložbama jugoslovenske umetnosti u Sarbrikeno (1933), Rimu (1937), Moskvi, Krakovu, Pragu, Bratislavi, Lenjingradu, Varšavi i Budimpešti (1947—48).

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

K. Dobida, *K litografijam Franceta Miheliča*, MI, 1931, br. 6, s. 231—232. — Karel Dobida, *Francé Mihelič. K vencu njegovih litografij*, MI, 1933, br. 11, s. 432. — T. Šifrer, *Ob Miheličevih slikah*, LZ, 1939, br. 3—4, s. 149. — S. Mikuž, *K Miheličevim slikam v bežigrasji šoli*, Slo, 1936, br. 230. — K(ristina) Brenk, *Razgovor s Francetom Miheličem*, NRo, 1941/42, br. 6, s. 161. — S. Mikuž, *Razstava Mihelič — T. Kos*, Slo, 1942, br. 294. — Ivan Potrč, „*Naša borba*“, *Nikolaj Pirnat in France Mihelič: „Naša borba“*, LP, 16. VII 1944, s. 4. — Branko Rudolf, *Nekaj besed o slikarju Francetu Miheliču*, LP, 8. VI 1945. — France Mihelič, *Upodabljaajo umetnost in naša osvobodilna vojna. (Iz poročila, ki ga je imel tov. Francé Mihelič na ustanovnem občnem zboru Slovenskega umetniškega kluba, oktobra 1944. v Semiču)*, SPO, 10. VI 1945. — R., *Umetnik v osvobodilni borbi. Razgovor s akad. slikarjem Francetom Miheličem*, SPO, 5. VIII 1945. — *Tri mape naših slikarjev-partizanov*, LP, 30. X 1945, s. 3. — Mihelič France, „*Krvava bratovščina*“ (17 drvoreza nastalih na oslobođenoj teritoriji januara i februara 1945), Ljubljana, 1945, bibliografsko izdanje. — Mihelič France — Pirnat Nikolaj, „*Naša borba*“ (12 drvoreza izdato povodom trogodišnje narodnooslobodilačke borbe), Maribor 1945. — S. Mikuž, *Slikar prof. Fr. Mihelič*, To, 1946, br. 1, s. 27 i 31. — Karel Dobida, *Miheličeve ilustracije k „Solzicam“*, NSV, 1950, br. 6, s. 564—565. — Dr. S. Mikuž, *Ilustracije Franceta Miheliča k Levstikovi „Najdihojci“*, LP, 11. VIII 1951.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

R. Ložar, *Slovensko slikarstvo v letu 1930. (Povodom izlaganja na Razstavi kiparstva in slikarstva 1930)*, DS, 1931, god. 44, s. 90—93. — Vladislav Kušan, *Slikarske izložbe*, HPr, 1934, br. 9, s. 321—326. — France Stele, *Umetnostno leto 1935. (I pomladanska razstava)*, DS, 1936, br. 1—2, s. 94—105. — P. Križanić, *Druga grafička izložba*, Po, 17. II 1937. — Fran Šijanec, *Prva reprezentativna razstava slovenskih likovnih umetnikov v Mariboru*, Oz, 1938, s. 253—262. — P. Križanić, *Deseta prolećna izložba*, Po, 5. VI 1938. — Pavle Vasić, *Prolećna izložba u umetničkom paviljonu*, UP, 1938, br. 9, s. 280—284. — Tone Seliškar, *Imena s poslednjih razstav slovenske likovne umjetnosti*, Z39, 1939, br. 1, s. 155—158. — G. I., *Razstava „Neodvisnih“*, DS, 1939, br. 9, s. 555—557. — Stane Mikuž,

Peta umetnostna razstava Neodvisnih v Jakopičevom paviljonu, Slo, 14. X 1939, s. 8. — F. Mesesnel, *Jesenski razstavi v Ljubljani*. (Povodom izložbe kluba „Neodvisnih“), Sd, 1939, br. 11, s. 534—537. — F. Mesesnel, *Ljubljanske razstave*. (Povodom jubilejne umetnostne razstave), Sd, 1940, br. 7—8, s. 371—375. — France Mesesnel, *Dve jesenski razstavi*. (Povodom izložbe kluba „Neodvisnih“), Sd, 1940, br. 12, s. 569—571. — S. Mikuž, *Razstava Debenjak — Jakac — Mihelič*, Slo, 20. XII 1941. — *Umetniški zbornik 1*. — Bibliofilska založba (Umetnost) v Ljubljani, 1943. — *Naši umetniki so razstavili*, SPO, 14. II 1945. — Dr S. Mikuž, *Razstava slovenskih umetnikov partizanov*, SPO, 5. VIII 1945. — Vito Globočnik, *Na razstavi likovnih umetnikov-partizanov*, Mn, 9. VIII 1945, s. 5. — Ivan Potrč, *Izložba slovenačkih umetnika partizana u Ljubljani*, Bo, 14. VIII 1945, s. 2. — Filip Kalan, *O partizanski vojni grafiki*, LP, 11. XI 1945, s. 9. — Stane Mikuž, *Upodobljajoči umetniki razstavljajo*, To, 1946, br. 2, s. 60. — Stane Mikuž, *Razstava naših upodobljajoćih umetnikov*, SPO, 16. V 1946, s. 6. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslovenske likovne umetnosti*. (Izložba „Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“), Bo, 20. X 1946, s. 4—5. — Stane Mikuž, *Razstava slikarstva in kiparstva naroda Jugoslavije XIX in XX stoletja v Ljubljani*, SPO, 16. III 1947, s. 3. — *„Prešernove jubilarne nagrade“*, KNo, 15. II 1948, s. 4. — Dore Klemenčič, *Umetnost in resnica*. (Ob razstavi „Društva slovenskih upodobljajoćih umetnikov“ v Moderni galeriji), LP, 3. III 1948. — Dr S. Mikuž, *Razstava Društva slovenskih upodobljajoćih umetnikov*, SPO, 18. III 1948. — Stane Mikuž, *Nekaj misli k razstavi jugoslovenskih upodobljajoćih umetnikov*, LP, 20. III 1949, s. 4. — Jovan Popović, *Izložba Saveza likovnih umetnika Jugoslavije*, KNo, 24. V 1949, s. 3. — Grga Gamulin, *Zapisi iz 1949*, Rp, 1949, br. 10—11, s. 810—841. — Stane Mikuž, *Naša likovna umetnost v ogledalnu narodnooslobodilne borbe*, To, 25. XI 1949. — *Nagrada vlade FNRJ*, KNo, 10. I 1950. — Stane Mikuž, *Lep uspeh slovenske likovne umetnosti (o nagradah vlade FLRJ za leto 1949)*, DEn, 27. I 1950, s. 6. — Joža Zagorc, *Majska izložba radova slovenačkih likovnih umetnika*, Bo, 29. V 1950, s. 2. — R. B. (Branko Rudolf), *O idejnosti u likovni umetnosti*, Mn, 1950, br. 37, s. 6. — Karel Dobida, *Slovenska partizanska grafika*, MP, 1952/53, br. 1, s. 16—20. — *Prvi izbor partizanske likovne umetnosti*, Bc, 1957, br. 1, s. 16. — Fran Šijanec, *Surrealizam u Jugoslaviji*, NOB, 1958, br. 1—2, s. 28—36. — Filip Kalan (Filip Kumbatović), *Blišč in beda velikoga časa*, LR, 1961, br. 2, s. 33—42. — Bogdan Pogačnik, *Tri pobode iz onega časa*. *Pred obletnico Kočevskega zborna*, DI, 26. IX 1963. — Aleksander Bassin, *Revolucija in umetnost*, Knjižnica NOV in POS, likovna zbirka, Izd. Soča, Nova Gorica, 1966.

MILO MILUNOVIĆ

Rođen je 1897. u Cetinju, umro 1967. u Beogradu. Studije slikarstva započeo u Firenci, od 1919—22. i 1926—32. živeo u Parizu. God. 1937. postaje profesor na Akademiji likovnih umetnosti u Beogradu. God. 1947. organizuje u Cetinju Umetničku školu. God. 1949. dobija zvanje majstora-slikara i otvara majstorsku radionicu. Izlaže na kolektivnim izložbama ULUS-a, ULUCG-a, Prvoj i Drugoj izložbi Saveza likovnih umetnika Jugoslavije, izložbi Savremeno jugoslovensko slikarstvo, Sombor 1945, Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije 1946—1948, itd. Bio je dopisni član SANU.

Literatura

Oto Bihalji-Merin, *Izložba likovnih umetnika Srbije*, Bo, 22. VII 1945. — M. Lalić, *Izložba likovnih umetnika Crne Gore*, Bo, 30. VII 1946. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslovenske likovne umetnosti*, Bo, 20. X 1946. — Janko Đonović,

Poslije izložbe crnogorskih likovnih umetnika, SiC, 1946, br. 1, s. 62—65. — Oto Bihalji-Merin, *Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka*, NKZ, 1946, br. 11, s. 378—404. — Janko Đonović, *Izložba Udruženja likovnih umetnika Crne Gore*, SiC, 1948, br. 3, s. 163—165. — M. Blečić, *Kako je nastala slika Mila Milunovića Okupator odlazi*, Rad, 13. XI 1964. — Pavle Vasić, *Angažovana umetnost*, katalog izložbe, Kulturni centar, Beograd, 1965.

FRANJO MRAZ

Rođen je u Hlebinama 1910. Samouk, od 1941. učestvuje u NOR-u. Prvi put izlagao kao gost grupe Zemlja u Zagrebu 1931. Samostalno izlagao u Koprivnici, Zagrebu 1936, u Beogradu 1955. i 1961, Brislu 1965. Kolektivno izlagao na izložbama Hrvatskih seljaka slikara, u Zagrebu 1936, 1938, Beogradu 1937, 1939, na izložbi Umetnika partizana u Zagrebu 1945, Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije 1946—1948, mnogim izložbama ULUH-a, i izložbama sa tematikom NOR-a, kao i izložbama naivnih umetnika. U inostranstvu izlagao na izložbi naivnih umetnika u Lenjingradu 1963, na Bijenalu u Sao Paulu 1955, Naivna umetnost u Budimpešti i drugim. 1947. izdaje mapu crteža *Omladinska pruga*.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

— *Seljaci slikari. I. Generalić i F. Mraz izlažu na izložbi u Ulrichovom salonu*, ND, 19. V 1935. — *Uz izložbu I. Generalića i F. Mraza*, Ob, 30. V 1936. — S. P., *Prva samostalna izložba hrvatskih seljaka slikara*, Knj, 1936, br. 6, s. 304—306. — B(obek) (Josip), *Zwei bönerliche Maler Ausstellung, Generalić und Mraz*, Mb, 1936, br. 123, s. 6. — V. Becić, *Odjek izložbe Generalić—Mraz*, HDn, 1936, 5. — Katić Milan, *Slike talentovanog seljačkog slikara Franje Mraza*, Seljačke novine, 1940, br. 51—52. — M. Selaković, *Seljački slikar Franjo Mraz*, Pre, 1941, sv. 205, s. 94—99. — Z. Munk, *Dvije mape grafike: Šimunović—Mraz*, Rp, 1947, br. 10, s. 708—710. — B(oris) V(ižintin), *Izložba Franje Mraza*, Izv, 1949, br. 12, s. 836. — Marija Kirić, *Još traje sećanje* (razgovor sa slikarem), CZ, 13. I 1959. — Stevan Stanić, *Franjine ruke*, DK, 7. VII 1959. — Z. Radojković, *Slikar seoskih motiva*, CZ, 28. XI 1960. — N. S., *Izložba Franja Mraza*, InL, 10. XII 1961. — L. Trifunović, *Franjo Mraz*, NIN, 10. XII 1961. — N. Simić, *Svedočanstvo slikara Franja Mraza o NOB-u*, CZ, 12. XII 1961. — M. S. M., *Franjo Mraz*, Po, 1. IV 1962. — Milivoje Mihailović, *Prvo izlaganje Generalića i Mraza*, Dn, 11. IV 1962. — Stevan Stanić, *Čudesan dar detinjstva Franje Mraza*, Bo, 18. V 1965.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Krsto Hegedušić, *Izložba likovnog udruženja Zemlja*, Knj, 1931, br. 9, s. 383. — Georg, *Povodom izložbe Zemlja*, Li, 1931, br. 221 i br. 223. — Slavko Batušić, *Likovni život, Becić, Babić, Miše i Zemlja*, HK, 1931, knj. XII, s. 342. — H. (Ivo Hergešić), *Naši seljački slikari*, JL, 2. VI 1932. — P. L., *Hrvatski seljački slikari*, Om, 1935/36, br. 10, s. 355. — Vladislav Kušan, *Osvrt na likovnu sezonu 1935—36*, HK, 1936, br. 10, s. 547—550. — Veža Mladen, *Seljaci slikari*, KG, 1936, br. 3—4, s. 25—27. — Sabolić Ivan, *Prva samostalna izložba hrvatskih seljaka slikara*, Narodni napredak, 1936, s. 138—142. — S. K. P., *Hrvatski slikari seljaci*, JL, 1936, br. 8741, s. 8—9. — Maštrović Ćiril, *Povodom izložbe seljaka slikara u Zagrebu*, Dom, 1936, br. 23, s. 2. — *Seljaci — književnici i slikari: slikari u svojim radovima u svom selu*, Pra, 1936, br. 11364, s. 12. — Vladislav Kušan, *Slikarske*

izložbe, HPr, 1936, br. 8, s. 341—343. — Ljubo Babić, *Na vrelu*, HDn, 1936, 7. — Ante Marić, *Savremena seljačka umetnost*, Ja, 17. XI 1936, s. 907—910. — R. B., *Seljaci, slikari hrvatskih sela, izlažu svoje radove u Beogradu*, Po, 4. XII 1937. — P. Križanić, *Životna i umetnička istina u slikama hrvatskih seljaka*, Po, 12. XII 1937. — *Petorica hrvatskih seljaka slikara izlažu u Francuskom klubu*, Pra, 1937, br. 11903, s. 13. — Kovačević Veljko, *Izložba slika hrvatskih seljaka*, Sol, 1937, br. 51, s. 3. — Popović Đ(orde), *Izložba hrvatskih seljaka slikara*, Pra, 11. XII 1937. — Vladislav Kušan, *Još o likovnoj sezoni*, Sa, 1938, br. 7—8, s. 744—758. — Hanževački Marija, *Seljačka stvarnost na slikama seljačkih slikara NRČ*, 1938, br. 81, s. 7. — M. Š., *Izložba hrvatskih seljaka slikara SRJ*, 1938, br. 20, 2. 3. — Maštrović Ćiril, *Izložba seljaka slikara*, Dom, 1938, br. 20, s. 2. — V. M., *Izložba hrvatskih seljaka slikara i kipara*, Ob, 25. V 1938. — S. Rašić, *Seljaci slikaju selo*, NSt, 1938, sv. 13—14, s. 149—152. — Đ. Popović, *Izložba hrvatskih seljaka slikara*. — *Bosanski slikari*. Pra, 5. III 1939. — R. Đ. (Ribar Đurica), *Izložba hrvatskih seljaka slikara*, MK, 7. IV 1939, s. 163. — R., *Dva slikarska događaja*, NSt, 1939, br. 17—18, s. 152—154. — *Izložba hrvatskih seljaka slikara u Beogradu*, XXV, 1939, br. 3, s. 469. — Daborčić Ilijas, *Izložba hrvatskih seljaka slikara u Beogradu*, NDo, 1939, br. 15, s. 2. — Popović Đorde, *Izložba slikara*, Pra, 1939, br. 12326. — A. N. Brkić, *Na izložbi likovnih umetnika partizana*, NaL, 1. VII 1945. — Ive Čaće, *Povodom izložbe umjetnika-partizana*, Vs, 1. VII 1945. — *Bilješka uz izložbu umjetnika partizana*, Vs, 6. VII 1945. — *Izložba umjetnika partizana*, GR, 6. VII 1945. — *Zem.*, *Povodom izložbe poljoprivreda i umjetnost*, Nap, 5. X 1945, s. 7. — Zdenka Munk, *Umjetnik-partizan*, ŽUB, 1945, br. 14—15, s. 24—25. — Gamulin Grga, *Izložba Šestorice — Umjetnički paviljon 25. VIII — 15. IX*, Rp, 1946, br. 11—12, s. 1005—1008. — Grga Gamulin, *Uz izložbu Udruženja likovnih umetnika Hrvatske*, Nap, 28. XII 1946. — *Izložba slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka*, Nap, 11. I 1947. — P. Šegedin, *Povodom treće izložbe likovnih umetnika Hrvatske*, Nap, 27. XII 1947. — Zdenka Munk, *Zapisi s izložbe Udruženja likovnih umetnika Hrvatske*, Vs, 1. I 1947. — Z(denko) V(ojnović), *Kroz izložbe*, KHI, 1948, br. 2, s. 398—404. — Grga Gamulin, *Povodom IV izložbe Udruženja likovnih umetnika Hrvatske*, Nap, 10. XII 1948. — Gamulin Grga, *Zapisi iz 1949*, Rp, 1949, br. 10—11, s. 810—841. — Mato Kudumija, *O hlebinskim slikarima*, IVs, 5. XI 1949. — Boris Vižintin, *Hrvatski seljaci slikari*, IVs, 7. X 1950. — Oto Bihalji-Merin, *Umetnost naivnih*, JUG, 1957. — *NOB u našem sećanju*, Umj, 1958, br. 10, s. 1—2 i 12. — P. Kuz., *Martovski izložbi*. (Izložbata grafiki i crteži so socialna i voena tematika), NMa, 24. III 1959, s. 8. — P. V. (Pavle Vasić), *Izložba grafike i crteža u Domu JNA*. (Povodom proslave 40-godišnjice KPJ), Po, 27. III 1959, s. 8. — Vanja Radauš, *O radu likovnih umetnika u narodnooslobodilačkoj borbi*, NoL, 29. i 30. IX, 1—2, 3. i 4. X 1966.

ISMET MUJEZINOVIĆ

Rođen u Tuzli 1907. Umetničku akademiju završio u Zagrebu 1930. Studije nastavlja u Parizu u ateljeu André Lhota, dok tehniku zidnog slikarstva specijalizira u Zagrebu kod Joze Kljakovića.

Prvi put izlagao na izložbi Jugoslovenskih umetnika u Beogradu 1930. Samostalno izlagao u Tuzli 1958, u Beogradu 1964. Kolektivno izlagao sa Sarajevskim likovnim umetnicima u Sarajevu i Beogradu 1938, grupom Petorice 1941, na izložbi Antifašističkog plakata u Foči 1942. Posle rata izlagao sa ULUBIH-om, Savezom likovnih umetnika Jugoslavije i mnogim izložbama dela nastalih u NOR-u.

Jedan je od osnivača grupe Collegium artisticum u Sarajevu. Učesnik je NOR-a od 1941. Radi veliki broj crteža i skica koje kasnije koristi za veći broj kompozicija. Bavio se izradom plakata, opremom knjiga, ilustracijom, a od 1947. se posvećuje uljanom i zidnom slikarstvu realistički intoniranom sa tematikom NOR-a i socijalističke izgradnje. Izdao mapu crteža 1968.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Danon Bencion, *Izložba slika gg. Muzejinićeva i Ozme*, JeG, 1939, br. 21, s. 8. — Razija Salihamidžić, *Kroz neka umjetnička djela Ismeta Muzejinićeva*, Os, 27. V 1951. — Mensur Seferović, *Ismet Muzejinić, slikar Narodnooslobodilačkog rata*, Sbo, 29. V 1952. — Predrag Palavestra, *Većita traženja*. (O slikaru Ismetu Muzejiniću), Oml, 2. VI 1954. — Adul Fazlić, *U ateljeu slikara Ismeta Muzejinićeva*, Os, 26. VII 1954. — Ismet Muzejinić, *Razgovor sa saradnikom lista Front slobode*, FS, 27. VII 1955. — M. Karamehmedović, *Nove vrijednosti*. Povodom prve samostalne izložbe Ismeta Muzejinića u Tuzli, Os, 27. IX 1959. — M. M., *Ismet Muzejinić*, Po, 3. VII 1960. — —, *Jedno ratno sjećanje i jedan suvremena ideja*, Tel, 29. XI 1963. — D. Gajer, *Novomanija uoči nemir*. Razgovor sa Ismetom Muzejinićem, Eks, 15. IX 1964. — Marija Pušić, *Slikar borbe. Samostalna izložba Ismeta Muzejinića u Beogradu*, Os, 27. IX 1964. — D. Đurović, *Retrospektiva Ismeta Muzejinića*, 4J, 29. IX 1964. — —, *U duhu tradicije*. *Slike Ismeta Muzejinića*, Stu, 29. IX 1964. — Đorđe Kadjević, *Ismet Muzejinić*, NIN 4. X 1964. — M. Karamehmedović, *Snažan izraz jedne inicijative*. Izložba Ismeta Muzejinića u Maloj galeriji u Jajcu, Os, 1. IX 1965. — P. Đurić, *Majstor tema iz revolucije*. (Razgovor sa Ismetom Muzejinićem), Os, 26. IX 1965. — Mario Mikulić, *Ismet Muzejinić*, Od, 1. XI 1966. — —, *Titu u ateljeu Ismeta Muzejinića*, FS, 29. XI 1966. — I. Nasić, *Ismet Muzejinić: Rušiti dotrajalo — unapređivati vrijedno*. (Razgovor sa umetnikom), Vs 8. I 1967. — Z. Kokotović, *Nemirni kist*. Razgovor sa I. Muzejinićem, SvS, 21. IV 1967. — Vlasta Delalle, *Kod Ismeta Muzejinića*, GSI, 19. I 1968. — D. Bijelica, *Ateljei — rodilišta mrtvorodenčadi*. Razgovor sa I. Muzejinićem, Vs, 16. IV 1968. — Rodoljub Čolaković, *Predgovor mapu crteža Ismeta Muzejinića*, Galerija portreta istaknutih ličnosti, Tuzla, 1968. — Šijivčić, *Revolucija u crtežima Muzejinića*, 4J, 5. XI 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

—, *Pojava grupe najmlađih*, Pre, XI—XII 1935. — —, *Uspjeh slikara Ismeta Muzejinića*, Gajret, Sarajevo, 1937, br. 5, s. 86. — J. A. K. (Jovan Kršić), *Godišnja slikarska izložba „Cvijete Zuzorić“ u Sarajevu*, Pre, 1937, sv. 161, s. 315—316. — Pjer Križanić, *Sarajevska umetnost*, Po, 1 1938. — Jovan Kršić, *Jesenska izložba sarajevskih slikara*, Pre, 1938, sv. 179—180, s. 751—753. — Todor Manojlović, *Januarske izložbe*, UP, 1938, br. 5, s. 157—159. — B. Benković, *Izložba sarajevskih likovnih umetnika*, NSt, 1938, br. 13—14, s. 195—197. — Pavle Vasić, *Grupa sarajevskih slikara*, Po, II 1939. — Pavle Vasić, *Izložba u Umetničkom paviljonu*, UP, 1939, br. 2, s. 60—62. — Đ. Popović, *Izložbe slikara*, Pra, 1939, br. 12326. — D. B., *U paviljonu na Kalemegdanu otvorene su izložbe slika gce Cuce Sokić i grupe slikara iz Bosne*, Pra, 13. II 1939. B. Jevtić, *Jesenja izložba sarajevskih likovnih umetnika*, PO, 10. XII 1938. — N. N., *Dve slikarske izložbe u Umetničkom paviljonu*, XXV, 1939, br. 2, s. 307—308. — Đ. Popović, *Izložba hrvatskih seljaka slikara*. — *Bosanski slikari*, Pra, 5. III 1939. — J. A. K. (Jovan Kršić), *Naši slikari i selo*, Pre, 1940, sv. 202—203, s. 571—572. — J. K., *Nakon jedne slikarske izložbe*, JeG, 1940, br. 32, s. 6. — J. K., *Izložba slika četvorice mladih bosanskih*

slikara, JeG, 1940, br. 30, s. — H(amid) D(izdar), *Osvrt na izložbu Voje Dimitrijevića, Ismeta Muzejinića, Danijela Ozme i Rizaha Šetića*, JPo, 4. X 1940. — Dr Jovan Kršić, *Muslimani u našem slikarstvu*, Kalendar Gajret za 1941, Sarajevo, 1940, s. 52—63. — Jovan Kršić, *Slike sarajevske petorice*, Pre, 1941, sv. 206, s. 118—120. — Milivoje Stefanović, *Petoro sarajevskih slikara koji ovih dana izlažu pružili su osvedočenje o nesumnjivoj vrednosti svojih stvaralačkih napora*, Pra, 11. II 1941. — Miroslav Feldman, *Prva izložba likovnih umjetnika*, Os, 25. XI 1945. — Skender Kulenović, *Druga izložba likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Pgl, 1946, br. 2, s. 154—158. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslovenske likovne umetnosti*, Bo, 20. X 1946. — Dore Klemenčić, *Partizanstvo in umetnost*, Koledar osvobodilne fronte slovenskega naroda, Ljubljana, 1946, s. 126—131. — Stane Mikuž, *Razstava slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX in XX stoletja v Ljubljani*, SPo, 16. III 1947. — M. B. i H. D., *Izložba članova Udruženja likovnih umjetnika za Bosnu i Hercegovinu*, Od, 1947, br. 4, s. 10. — Humo Hamza, *IV izložba likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Pgl, 1947, br. 6, s. 275—276. — —, *Nagrade Komiteta za kulturu i umetnost jugoslovenskim književnicima i umetnicima*, KNo, 9. III 1948. — I. K., *Dve likovne izložbe u Sarajevu*. (V izložbu ULUBiH-a i Izložba radova učenika Državne škole za likovnu umjetnost), Pgl, 1948, br. 7, s. 572—573. — H. H., *Peta izložba Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Bz, 1948, br. 7—8, s. 631—632. — I. Samoskovića — M. Selimović, *VI izložba likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Bz, 1948, br. 12, s. 932—937. — Grga Gamulin, *Zapisi iz 1949*, Rp, 1949, br. 10—11, s. 833. — Branko Šotra, *Sedma izložba Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, KNo, 27. XII 1949. — —, *Na izložbi „Bienala“ u Veneciji učestvuju devet jugoslovenskih umetnika*, Po, 8. I 1950, s. 4. — I(sak) S(amokovlija), *VII izložba likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Bz, 1950, br. 1—2, s. 118—127. — I(sak) S(amokovlija), *Povodom VIII izložbe ULUBiH-a*, Brz, 1950, br. 6, s. 444—448. — Čuli Davor, *Jugoslovenski umetnici prvi put posle rata na Bijenalu*, (XXV bijenale u Veneciji), Bo, 23. X 1950, s. 2. — Vera Obrenović—Delibašić, *Likovni umetnici Bosne i Hercegovine*, KNo, 24. VII 1951. — Isak Samokovlija, *IX izložba ULUBiH-a*, Bz, 1951, br. 1—2, s. 117—121. — Pivo Karamatijević, *Likovni umetnici sa partizanima*, NAR, 29. IV 1958. — Pavle Vasić, *Umetnost za vreme NOB-a*, Mo, 1958, br. 9, s. 14—17 i 52—54. — Smail Tihić, *Prolećna izložba članova ULUBiH-a*, Bo, 11. IV 1961. — Marija Pušić, *NOB u delima likovnih umetnika Jugoslavije*, Os, 18. XII 1961. — E. Karabeg, *Djela umjetnika-partizana. Crteži, grafike i akvareli iz NOR-a*. *Izložba u Vojnom muzeju JNA na Kalemegdanu u Beogradu*, Os, 28. IV 1963. — R. Kuzmanovski, *Odzivi na revolucijata*, NMa, 1. VI 1963. — Katalog izložbe u Maloj galeriji spomen Muzeja II zasedanja AVNOJ-a. Predgovor: Danica Abramović, Jajce, 1965. — Vanja Radauš, *O radu likovnih umjetnika u narodnooslobodilačkoj borbi*, NoL, 4. X 1956. — B. Pogačnik, *Ob razstavi del s tematiko NOB*, Dl, 1. III 1967.

EDO MURTIĆ

Rođen je u Velikoj Pisanici 1921. Studirao slikarstvo na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu od 1939—1943. kada odlazi u partizane. Na oslobođenoj teritoriji u Topuskom, sa Zlatkom Pricom organizuje štampariju u kojoj otiskuje litografije za poemu Ivana Gorana Kovačića *Jama* i mapu *Grafika*.

Dela angažovane tematike izlagao na samostalnoj izložbi u Pragu 1945, grupnoj sa Pricom i Reiserom (1948), zatim na izložbama partizana u Topuskom, Splitu, Dubrovniku, Šibeniku, Zadru, Zagrebu, Ljubljani, 1945. sa ULUH-om, izložbama Saveza likovnih umetnika Jugosla-

vije, izložbi Vajarstvo i slikarstvo naroda Jugoslavije 19. i 20. veka 1946—1948, Crteži i grafika NOR-a u Zagrebu 1955.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Božo Bek, *Edo Murtić*, monografija, Naprijed, Zagreb 1958. — Katalog samostalne izložbe Ede Murtića, Salon Moderne galerije, Beograd, 1964.

PRIKAZI IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

A. N. Brkić, *N izložbi likovnih umjetnika partizana*, NaL, 1. VII 1945. — —, *Bilješka uz izložbu umjetnika-partizana*, Vs, 6. VII 1945. — M. S., *Prva slikarska izložba umjetnika partizana u Zagrebu*, SRČ, 6. VII 1945. — Dr S. Mikuž, *Razstava umetnikov partizanov Hrvatske*, SPo, 6. IX 1945. — Jovan Popović, *O nekim pojavama u našoj likovnoj umjetnosti*, Bo, 29. XII 1945. — Grga Gamulin, *Uz izložbu Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Nap, 28. XII 1946. — Zdenka Munk, *Zapisi s izložbe Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Vs, 1. I 1947. — P. Šegedin, *Povodom III izložbe likovnih umjetnika Hrvatske*, Nap, 27. XII 1947. — G. Gamulin, *Jesenska izložba u Starom paviljonu*, Rp, 1947, br. 1, s. 66—70. — J(ospir) D(epolo), *Portreti slikara Price i Murtića*, IVs, 1. V 1948. — J. D., *III izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, NaL, 9. I 1948. — Grga Gamulin, *Dvije izložbe u Salonu likovnih umjetnika*, Vs, 26. XI 1948. — Đuro Tiljak, *IV izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Po, 12. XII 1948. — Z(denko) V(ojnović), *Kroz izložbe*, HKI, 1948, br. 2, s. 398—404. — B(oris) V(ižintin), *Izložba trojice u „Salonu likovnih umjetnika“*, Izv, 1948, br. 9, s. 619—621. — Grga Gamulin, *Zapisi iz 1949*, Rp, 1949, br. 10—11, s. 810—841. — V. Sinobad, *Bilješka uz V izložbu ULUH-a*, Izv, 1950, br. 1, s. 23—28. — Zlatko Prica, *Ilustrovanje najpotresnije poeme Narodnooslobodilačke borbe*. (O ilustrovanju poeme Ivana Gorana Kovačića: *Jama*, 1944. (I. Tomljenović), Bo, 29. i 30. XI i 1. XII 1959. — Slava Ogrizović, *Jama*, ŽD, 1959, br. 183, s. 9. — Slikar Zlatko Prica o sudjelovanju slikara u NOB-i i o svojim umjetničkim nastojanjima. (Razgovor sa urednikom časopisa Aleksandrom Ivančevićem), Pt, 1961, br. 9—10, s. 489—493. — E. Karabeg, *Djela umjetnika-partizana. Crteži, grafike i akvareli iz NOR-a*. *Izložba u Vojnom muzeju JNA na Kalemegdanu u Beogradu*, Os, 28. IV 1963. — Vanja Radauš, *O radu likovnih umjetnika u narodnooslobodilačkoj borbi*, NoL, 29. i 30. IX, 1—2, 3. i 4. X 1966.

ZORAN MUŠIČ

Rođen je u Gorici 1909. U Zagrebu završio Akademiju likovnih umjetnosti 1935. Sada živi u Veneciji i Parizu. Bio član grupe Nezavisnih. God. 1943. interniran u koncentracijski logor u Dahau, gde je nastao ciklus crteža koje je izlagao na samostalnoj izložbi u Bazelu 1964, zatim na izložbi „Arte e Resistenza in Europa“, u Bolonji i Torinu 1965.

Posle rata Mušič se uključuje u najsavremenije struje evropskog slikarstva i izlaže na brojnim samostalnim i grupnim izložbama jugoslovenske i strane umetnosti.

Literatura

Hanspeter Landolt, *Katalog samostalne izložbe crteža i grafika*, Kunstmuseum, Bazel, 1964. — Zoran Kržišnik, *Katalog izložbe Arte e Resistenza in Europa*, Bolonja—Torino, 1965. — Katalog retrospektivne izložbe u Modernoj galeriji u Ljubljani, 1967, sa iscrpnom bibliografijom.

IVO NOVAKOVIĆ

Rođen 1913. u Mišićima kod Bara, poginuo kao učesnik NOR-a na Sozini 1941. godine. Slikarstvo učio na Umetničkoj školi u Beogradu (prof. M. Milovanović). Radio kao nastavnik crtanja u gimnazijama u Titogradu i Parizu.

Literatura

Veljko Đurić, *Ivo Novaković*, StC, 1959, br. 5, s. 440—447. — Veljko Đurić, *Slikari i vajari iz Crne Gore*, Cetinje, Izd. Umjetničke galerije, 1964.

NIKOLAJ OMERSA

Rođen 1911. u Idriji. Studirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (1933—37, prof. M. Tartaglia). Prvi put izlagao u Ljubljani 1937. sa grupom Nezavisnih. Samostalne izložbe imao u Kranju 1957, Ljubljani 1958, i Mariboru 1959. Profesor je na Akademiji likovnih umjetnosti u Ljubljani.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Kristina Brenk, *Slikar Omerza razstavlja...*, NRo, 1941—1942, br. 9, s. 227—228. — m., *Razstava Putrih-Omersa*, Ju, 19. V 1942, s. 4. — Kos dr F. K., *Nikolaj Omerza in Karel Putrih*, Ju, 30. V 1942, s. 3—4. — Stane Mikuž, *Razstava Nikolaj Omerza-Karel Putrih*, Slo, 1942, br. 122. — Stane Mikuž, *Razstava Kregar-Omerza-Kalin-Putrih*, Slo, 1942, br. 271. — Franjo Aleš, *Dve likovni razstavi v Ljubljani. V Mali galeriji razstavlja V. L. v salonu Umetniške zadruge pa Nikolaj Omerza*, Več, 23. IX 1952. — ist., *Presenetljivo doživlje. Razstava Nikolaja Omerse v Jakopičevem paviljonu*, LP, 20. XI 1958. B(ogdan) Pogačnik, *Barve na žaru*, SPO, 21. XI 1958. — M., *Poezija zorenja*, NRa, 22. XI 1958. — B. A., *Nikolaj Omerza*, Tn, 5. XII 1958., s. 17—18. Andrej Ujčić, *Sončen dan v Umetnostni galeriji. Ob razstavi slikarskih del Nikolaja Omerse*, Več, 24. XII 1958. — Emilijan Cevc, *Slikarska razstava Nikolaja Omerse*, NaS, 1959, br. 1, s. 87—89. — Še, *Nikolaj Omerza*, NRa, 24. IX 1960. — J. Mesesnel, *Dobra, moderna tradicionalnost. Nikolaj Omerza v Domu JLA*, DI, 1. VII 1961. — Olja Nikolaja Omerse, Mn, 30. X 1964. — Marijan Tršar, *Nikolaj Omerza v Piranu*, NRa, 7. X 1967. — Marijan Tršar, *Nikolaj Omerza*, DI, 16. III 1968. — J. Mesesnel, *Izročilo borivosti. Nikolaj Omerza razstavlja v Novi Gorici*, DI, 27. III 1968. — A. Bassin, *Intimizem Nikolaja Omerse*, LD, 29. III 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAČI NAPISI I DR.

Stane Mikuž, *Razstava kluba „Neodvisnih“ slovenskih likovnih umetnikov*, Slo, 25. IX 1937, s. 5. — K. Dobida, *Likovna umetnost*, LZ, 1938, god. LVIII, s. 473—476. — Stane Mikuž, *Peta umetnostna razstava Neodvisnih v Jakopičevom paviljonu*, Slo, 14. X 1939, s. 8. — Stane Mikuž, *Razpis banovine za umetnostno podobu iz slovenske zgodovine*, DS, 1939, br. 5, s. 298—299. — G. I., *Razstava „Neodvisnih“*, DS, 1939, br. 9, s. 555—557. — K. Dobida, *Razpis za dela z zgodovinskimi motivi*, LZ, 1939, god. LIX, s. 289—290. — K(arel) D(obida), *Po jubilejni razstavi*, MI, 1940, br. 8, s. 285. — Dr S. Mikuž, *Umetnostna razstava „Neodvisnih“*, DS, 1940, br. 9, s. 572—574. — K. Dobida, *Slovenska umetnost v Zagrebu*, LZ, 1940, br. 9—10, s. 481—485. — France Mesesnel, *Dve jesenske razstavi. (Povodom izložbe kluba „Neodvisnih“)*, Sd, 1940, br. 12, s. 569—571. — Stane Mikuž,

Moderna slovenska umetnost. „Neodvisni“, Slo, 7. VI 1941, s. 5; 11. VII. — *Umetniški zbornik 1. Bibliofilska založba (Umetnost) v Ljubljani*, 1943. — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava v Trstu*, SPO, 19. VIII 1945, s. 6. — Stane Mikuž, *Razstava naših upodobljajočih umetnikov*, SPO, 16. V 1946, s. 6. — Stane Mikuž, *Upodobljajoči umetniki razstavljajo*, To, 1946, br. 2, s. 60—61. — O. Bihajli-Merin, *Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka*, NKŽ, 1946, br. 11, s. 378—404. — Stane Mikuž, *Razstava slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX in XX stoletja v Ljubljani*, SPO, 16. V 1947, s. 3. — *Izložba „Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka“*, Nap, 1947, br. 2, s. 1. — Grga Gamulin, *Zapisi iz 1949*, Rp, 1949, br. 10—11, s. 828. — Karel Dobida, *Spominska razstava v Moderni galeriji, Ljubljana*, NSV, 1950, br. 6, s. 560—564. — Stele France, *Pedeset let jugoslovenskog slikarstva 1900—1950*, Predgovor kataloga, septembar 1953. — Luc Menašec, *Tihožite in akt, kompozicija in krematorij. (Razstava Društva slovenskih upodobljajočih umetnikov v Jakopičevem paviljonu)*, NRa, 20. XI 1954. — Filip Kalan, *Blisč in beda velikoga časa. (O umetnosti između 1941—45. godine u Sloveniji)*, LR, 1961, br. 2, s. 33—42.

DANIJEL OZMO

Rođen 1912. u Olovu. Streljan od ustaša u Jasenovcu 1942. U Beogradu, gde je studirao na Umetničkoj školi Lj. Ivanovića, pristupio je naprednom omladinskom pokretu. Ostavio je mapu linoreza *Iz bosanskih šuma*. U čitavom njegovom opusu, koji je većim delom nestao ili uništen, dominiraju socijalni motivi i revolucionarno određenje. Radio je i skulpturu. Ozmo je jedan od osnivača sarajevske grupe umetnika Mladi. Godine 1941. u Jasenovcu je pre pogubljenja uspeo da napravi seriju crteža sa likovima logoraša.

Izlagao je grupno u Sarajevu počev od 1932. do 1941; u Beogradu je izlagao 1939. sa grupom sarajevskih umetnika i 1940. sa V. Dimitrijevićem. Posle rata dela su mu izlagana na izložbama: na izložbi umetnika palih u NOR, Beograd 1947; na izložbama Umetnost naroda Jugoslavije, Prag, 1948; Jugoslovenski crtež i akvarel iz zbirke Muzeja savremene umetnosti, Beograd 1966; Akvarel XX veka Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1967; Umetnost u revoluciji, Zagreb 1959; Angažovana umetnost do 1941, Osijek 1967. i drugim izložbama sa temom NOR-a i angažovane umetnosti.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Florijan Vid (Eli Finci), *Dve izložbe*, Br, 1936, god. 1, br. 2, s. 59—61. — Delta, *„Iz bosanskih šuma“*, 20 linoreza Danijela Ozme, Zo, 1939, br. 3, s. 41—42. — *Sarajevski slikar Danijel Ozmo izlaže u Beogradu*, VJSO, 1939, br. 3, s. 13. — (Ivan Potrč), *Danijel Ozmo*, *„Iz bosanskih šuma“*, Več, 1939, br. 187. — K(atan) J(ahiel), *O izložbi slika Danijela Ozme u Sarajevu*, Oa, 1939, br. 6, s. 86—84. — Danon Bencion, *Izložba slika gg. Muzejinovića i Ozme*, JeG, 1939, br. 21, s. 8. — J. Lubarda, *Prva kolektivna izložba sarajevskih slikara V. Dimitrijevića i D. Ozme*, Pra, 12. V 1940. — D. M., *Sa izložbe sarajevskih slikara u Beogradu*, JPo, 13. V 1940. — A. Č. (Aleksandar Čelebonović), *Izložba mladih sarajevskih slikara*, MK, 1940, br. 8, s. 162—164. — Dr Nikola Nikolić, *Umrstvo akademskog slikara Danijela Ozme*. (Objavljeno u knjizi Dr Nikola Nikolić: *Jasenovački logor*, Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1948, s. 293—296.). — A. Ž. — St. K., *Živa umetnost mrtvega umetnika*, Be, 1951—52, br. 9—10, s. 477—478. — A(leksa) Č(elebonović), *Danijel Ozmo*, KNo, 14. IX 1952. — Vera Jablan, *Danijel Ozmo*, Od, 1957, br. 3, s. 5.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAČI NAPISI I DR.

A. K., *Jesenja izložba sarajevskih umetnika. Otvorena je u Sarajevu u prošlu nedelju inicijativom sarajevskog društva „Cvijeta Zuzorić“*, Po, 29. X 1932, s. 11. — Đoko Mazalić, *I jesenja izložba likovnih umetnika Drinske banovine*, VP, 31. X 1932. — Jovan Kršić, *Dve likovne izložbe u Sarajevu*, Pre, 1932, sv. 107, s. 655—659. — *Izložba radova učenika Umetničke škole*, Po, 14. VI 1933. — J. (Jovan Kršić), *Božićna izložba u prostorijama Cvijete Zuzorić*, Pre, 1934, sv. 131—132, s. 631. — Jovan Kršić, *Dve izložbe*, Pre, 1935, sv. 134—144, s. 642—644. — F., *Interesantna izložba najmlađih slikara u Sarajevu*, Pra, 3. I 1936. — J. A. K. (Jovan Kršić), *Izložbe sarajevskih slikara*, Pre, 1936, sv. 154—155, s. 599—600. — Noe Živanović, *Napredna umetnost. Pojava i razvoj naprednih tendencija u umetnosti kod beogradskih umetnika*, NST, 1936, sv. 1—2, s. 100—102. — B. Benković, *Izložba sarajevskih likovnih umetnika*, NST, 1938, br. 13—14, s. 195—197. — Jovan Kršić, *Jesenska izložba sarajevskih slikara*, Pre, 1938, sv. 179—180, s. 751—753. — B. Jevtić, *Jesenja izložba sarajevskih likovnih umetnika*, Po, 10. XII 1938, s. 18. — D. B., *U paviljonu na Kalemegdanu otvorene su izložbe slika gce Cuce Sokić i grupe slikara iz Bosne*, Pra, 13. II 1939. — Đ. Popović, *Izložba hrvatskih seljaka slikara. — Bosanski slikari*, Pra, 5. III 1939. — P. Križanić, *Dve izložbe slika u Beogradu*, Po, 26. II 1939. — N. N., *Dve slikarske izložbe u Umetničkom paviljonu*, XXV, 1939, br. 2, s. 307—308. — Pavle Vasić, *Izložbe u Umetničkom paviljonu*, UP, 1939, br. 2, s. 60—62. — *Dva mlada slikara izlažu u Beogradu*, Po, 1. V 1940. — P. Križanić, *Izložba slika Voje Dimitrijevića i Danijela Ozme*, Po, 5. V 1940. — Sava Popović, *Dve izložbe*, SKG, 1940, knj. LX, br. 2, s. 136—137. — J. A. K. (Jovan Kršić), *Naši slikari i selo*, Pre, 1940, sv. 202—203, s. 571—572. — J. K., *Izložba slika četvorice mladih bosanskih slikara*, JeG, 1940, br. 30, s. 7. — J. K., *Nakon jedne slikarske izložbe*, JeG, 1940, br. 32, s. 6. — Hd, (Hamid Dizdar), *Osvrt na izložbu Voje Dimitrijevića, Ismeta Muzejinovića, Danijela Ozme i Rizaha Štetića*, JPo, 4. X 1940, s. 5. — Milivoje Stefanović, *Petoro sarajevskih slikara koji ovih dana izlažu pružili su osvedočenje o nesumnjivoj vrednosti svojih stvaralačkih napora*, Pra, 11. II 1941. — Jovan Kršić, *Slike sarajevske petorice*, Pre, 1941, sv. 206, s. 118—120. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslovenske likovne umetnosti. (Izložba „Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“)*, Bo, 20. X 1946, s. 4—5. — O. D., *Izložba slikarskih radova umetnika palih u narodnoslobodilačkoj borbi*, Bo, 27. III 1947, s. 2. — *Galerija slika Mirka Komosara*, Bz, 1950, br. 7—8, s. 597—598. — Pjer Križanić, *Predgovor za katalog izložbe slika Voje Dimitrijevića*, Sarajevo, 1955.

VJEKOSLAV PARAĆ

Rođen je 1904. u Solinu. Akademiju likovnih umjetnosti završio u Zagrebu 1926. (prof. Lj. Babić). Studije nastavlja u Parizu kod O. Friesza i A. Lhotea. Samostalne izložbe imao u Zagrebu i Splitu 1929. Učestvovao u NOB-u kada radi veći broj crteža sa raznim temama iz rata. Profesor je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu.

Literatura

MONOGRAFIJA

Vesna Barbić, *Vjekoslav Parać*. Mala likovna biblioteka, Naprijed, Zagreb, 1961.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

M. D., *Slikarska kronika. Izložba Vj. Paraća*, JL, 19. III 1929. — Lj(ubo) B(abić), *Izložbe*, Ob, 4. IV 1929. — Ante Padovan, *Vjekoslav*

Parać. HPr, 1929, br. 4, s. 93—94. — S. Batašić, *Slike Vjekoslava Paraća*. HR, 1929, br. 5, s. 324—325. — Rome (Jerolim Miše), *Izložba Vj. Paraća*. Knj, 1929, br. 5, s. 186. — Č. Č. Šajin, *Slikar Parać*. (*Pred sutrašnjim otvorenjem izložbe u Sokolskoj ul. 1.*), ND, 26. IX 1929. — Lahman, *Izložba Vjekoslava Paraća*. ND, 3. X 1929. — Dr. J. B. (Bobek), *Ausstellung Vj. Parać*. Mb, 24. III 1932. — H. (Dr Ivo Hergešić), *Izložba Vj. Paraća*. JL, 26. III 1932. —, *Izložba Vjekoslava Paraća*. 15D, 1932, br. 7, s. 101. — Ljubo Babić, *Izložba Vjekoslava Paraća*. HR, 1932, br. 5, s. 334—336. — Dr Ante Padovan, *Izložba Vjekoslava Paraća*. HPr, 1932, br. 5, s. 115—116. — Đuro Tiljak, *Izložba Vjekoslava Paraća*. Knj, 1932, br. 6, s. 199. —, *U subotu je otvorena izložba slikara Paraća*. (*Govor g. Čire Čičin-Šaina*). ND, 16. IV 1934. — Vladimir Rismondo, *Izložba Vjekoslava Paraća*. ND, 20. IV 1934. — Z. K., *Pismo iz Splita: Izložba Paraćeva*. Ob, 24. IV 1934. — IČ (A. Uvodić), *O izložbi Vj. Paraća*. JD, 26. IV 1934. —, *V. Parać na beogradskoj izložbi*. ND, 9. VI 1936. —, *Zagrebačka kritika o Vj. Paraću*. ND, 16. VI 1936. —, *Izložba V. Paraća*. *Akvareli, gvaševi i crteži*. ND, 12. XII 1936. — Prof. Vladimir Rismondo, *Izložba Vjekoslava Paraća*. ND, 25. XII 1936. — V. Rabadan, *S izložbe Vj. Paraća*. JD, 8. I 1937. — Šime Vučetić, *Slikar Vjekoslav Parać*. KT, 1. I 1960. — J. Depolo, *Retrospektivna izložba Vjekoslava Paraća*. Vs, 21. II 1960. — Ivanka Kosec, *Vjekoslav Parać*. 15D, 20. III 1960. — M. Peić, *Portreti slikara — Vjekoslav Parać*. KRa, 6. VI 1960.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

N. J. (Rastko Petrović), *Proletnja izložba u Umetničkom paviljonu*. Po, 15. V 1932. — D. Blagojević, *Slikarstvo na Petoj prolećnoj izložbi*. Pra, 1. V 1933. — Todor Manojlović, *Peta prolećna izložba*. SKG, 1933, knj. XXXIX, br. 2, s. 149—152. — T. Manojlović, *VI. prolećna izložba*. SKG, 1934, knj. XLII, br. 4, s. 326. — Ljubo Babić, *Sodobno hrvatsko slikarstvo*. DS, 1934, br. 6—7, s. 341—349. — d., *Likovna kronika. Izložba zagrebačkih umjetnika 1934*. Ob, 21. (20) VI 1934. — Dr. J. Draganić, *Izložba zagrebačkih umjetnika*. No, 6. VII 1934. — O. T., *I izložba zagrebačkih umjetnika*. 15D, 1934, br. 10—11, s. 170—171. — Branko Popović, *VII prolećna izložba u Umetničkom paviljonu u Beogradu*. SKG, 1935, knj. XLV, br. 4, s. 314—321. — S(lavko) B(atušić), *Izložba zagrebačkih umjetnika*. HR, 1935, br. 7, s. 364. — Vladislav Kušan, *III. izložba „Zagrebačkih umjetnika“*. HR, 1936, br. 7, s. 382—385. — Cvito Fisković, *Izložba „Grupe hrvatskih slikara“ u Splitu*. (*Salon Galić*). Ob, 12. (11) II 1937. — A. Galin (Grga Gamulin), *Dalmacija bez umjetnosti*. A37, 1937, br. 2, s. 52—54. — P. Križanić, *Deseta prolećna izložba*. Po, 5. VI 1938. — Ljubo Babić, *Pola vijeka hrvatske umjetnosti*. Pč, 1939, br. 1—2, s. 61. — Ivo Šrepel, *Hrvatska umjetnost*. Zagreb, 1943, s. XI, XXIII, 188—190. — Zdenka Munk, *Umjetnik-partizan*. ŽUB, 1945, br. 14—15, s. 24—25. — Marin Studin, *Ilegalna izložba slika i kipova u Splitu*. Nap, 2. VI 1945. — A. N. Brkić, *Na izložbi likovnih umjetnika partizana*. NaL, 1. VII 1945. —, *Bilješke uz izložbu umjetnika-partizana*. Vs, 6. VII 1945. — Zem., *Povodom izložbe „Poljoprivreda i umjetnost“*. Nap, 6. X 1945. — V. Mihičić, *Umjetnost na novim putevima*. SD, 18. VII 1947. — P. Šegedin, *Povodom treće izložbe likovnih umjetnika Hrvatske*. Nap, 27. XII 1947. — V. Desnica, *Izložba „Motivi s našeg mora“*. Bo, 13. IX 1952. — France Stelč, *Pedaset let jugoslovenskog slikarstva*. Predgovor kataloga, septembar 1953. — Igor Zidić, *Mjesta za sve*. (*Izložba ULUH-a povodom 15-godišnjice oslobođenja Zagreba*). StL, 17. V 1960. — S. Bek, *Crteži, grafika, akvareli, gvaševi... Dokumenti revolucije na slikarskom platnu*. CZ, 10. X 1961. — Željko Sabol, *Sloboda i nekritičnost*. „Plavi salon“ — treći bijenale jugoslovenskog slikarstva, Zadar 1964. SD, 26. VIII 1964.

MILENA PAVLOVIĆ-BARILLI

Rođena je u Požarevcu 1909, umrla u Njujorku 1945. Od 1915. do 1918. boravi u Italiji i Francuskoj. U Beogradu se upisuje na Umetničku školu 1922. i završava nastavnički kurs 1926. (Prof. B. Vukanović, Lj. Ivanović, D. Stojanović). Odlazi u Minhen gde pohađa privatnu školu Blohera. Studira na Akademiji likovnih umetnosti (prof. Habermann, von Stuck, Knirr). God. 1928. vraća se u Požarevac i do 1936. povremeno boravi u zemlji i mnogo putuje po Španiji, Italiji, Engleskoj i Francuskoj; 1939. odlazi u Ameriku.

Član udruženja Lada od 1928. Izlaže na prolećnim i jesenjim izložbama, od 1932. na grupnim izložbama u Parizu sa De Pisisom, De Chiricom, Zadkinom, Kubinom, zatim 1934. u Salon des Tuileries, 1936. na venecijanskom Bijenalu, na rimskom Kvadrigenalu, 1938. izlaže na drugoj izložbi Nouvelle génération (Galerija Billiet), 1939. učestvuje na kolektivnoj izložbi jugoslovenskih umetnika koji žive u Francuskoj, najpre u Parizu zatim u Beogradu, iste godine izlaže sa Pignonom, Marchandom, Bazainom, i dr. (galerija Pittoresque). God. 1949. slike su joj izlagane u okviru „Mostra la donna nell'arte“ u Palermu. Samostalne izložbe 1928. u Beogradu, 1929. u Požarevcu, 1931. u Londonu, 1932. u Parizu, 1934. u Rimu, 1936. u Rimu, i Firenci, 1937. u Rimu, 1938. u Parizu, 1940. i 1943. u Njujorku, 1948. u Američko-britanskom umetničkom centru, 1955. u Beogradu, 1962. otvorena Galerija Milene Pavlović-Barilli u Požarevcu. Objavljivala je pesme, radila kao ilustrator „Voguea“, dala skice za dekor i kostime za operu „Sebastijan“ G. C. Menottija i za „San letnje noći“ (nerealizovano).

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Stevanović Moma, *Milena Pavlović-Barilli*, Uvod u katalog izložbe, Beograd, 1955. — Putar Radoslav, *Milena Pavlović-Barilli*, Pe, 1960, sv. III. — Protić Miodrag B., *Milena Pavlović-Barilli*, Kž, 1961, br. 10 i 11—12. — Dr Lazar Trifunović, *Umetnički lik Milene Pavlović-Barilli*, Bč, 1965, br. 3, s. 33—38. — Živko Brković, *Fantastična vizija Milene Pavlović-Barilli*, Del, 1965, br. 6, s. 820—830. — Miodrag B. Protić, *Milena Pavlović-Barilli. Život i delo*, Prosveta, Beograd, 1966. (sa bibliografijom).

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

D. A., *Izložba slika gce Milene Pavlović-Barilli*, Vr, 17. XIII 1928. — Stojanović Sreten, *Izložba radova Milene Pavlović-Barilli*, Po, 18. XII 1928. — Piliković Dora, *Izložba slika gce Milene Pavlović-Barilli*, Ve, 1. I 1929. — Krklec Gustav, *Izložba slikarskih radova Milene Pavlović-Barilli*, ŽR, 1929, sv. 13. — Glavinčić, Knez-Miloković Dobriča, *Izložba slikarskih radova gospođice Milene Pavlović-Barilli*, ŽS, 1929, br. 1. —, *Izložba umetničkih radova*, Gdj, 28. IV 1929. — Raul (Radović Milorad M.), *Sa izložbe slikarskih radova gce Milene Pavlović-Barilli*, Gdj, 12. V 1929. —, *Slikarska izložba Milene Pavlović-Barilli u Londonu*, marta 1931, Gdj, 19. III 1931. — Atanasijević Konstantin, *Izložba jugoslovenske slikarke Milene Pavlović-Barilli u Parizu*, Vr, 15. IV 1938. —, *Slikarica Barilli. Osvrt iz riječkog časopisa „Termini“*. ND, 17. III 1939. — Simić-Milovanović Zora, *Milena Pavlović-Barilli*, Hrvatska enciklopedija, Zagreb, 1941, sv. II, s. 232. — Protić M. B., *Milena Pavlović-Barilli*, NIN, 17. X 1954. — D. N., *Požarevac dobija galeriju slika*, Po, 23. VII 1955. — Poznanović Bogdanka, *Delo Milene Pavlović-Barilli*, Pol, 1955, br. 4—5. — L. M., *Milena Pavlović-Barilli*, Po, 5. XI 1955. —, *Izložba slika Milene Pavlović-Barilli*, Po, 11. XI 1955. — Protić M. B., *Komemorativna izložba*

Milene Pavlović-Barilli, NIN, 20. XI 1955. — P. V. (Vasić Pavle), *Kroz beogradske galerije*, Po, 21. XI 1955. — Milošević M., *Izložba Milene Pavlović-Barilli*, Bo, 26. XI 1955. — Protić Miodrag B., *Zaboravljeni i malo poznati slikar i pesnik Milena Pavlović-Barilli*, Dn, 1961, br. 13. — Predrag Protić, *Priča o Mileni Pavlović-Barilli*, Du, 1963, br. 932, s. 12—13. — Bogdan Tirnanić, *Slikar i pesnik Milena Pavlović-Barilli*, Sus, 3. XII 1963. — Frenk Krauminšild, *Milena Pavlović-Barilli*, Bč, 1965, br. 3, s. 109. — Bogdan Tirnanić, *Od života i od sna*, Md, 24. III 1966.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Stojanović S., *Pojava najmlade umetničke generacije*, Po, 28. I 1929. — Krklec Gustav, *Jesenja izložba slikarskih, vajarških i arhitektonskih radova u Umetničkom paviljonu*, ŽR, II 1929. — Piliković Dora, *Utisci s prve Jesenje izložbe*, Ve, 20. II 1929. — Popović Branko, *Jesenja izložba beogradskih umetnika (30. XII 1928)*, SKG, I—IV 1929. — Manojlović T., *Jesenja izložba u Umetničkom paviljonu*, SKG, 16. IX 1929. — Ilić Dr Marija, *Izložba beogradskog umetničkog udruženja Lada*, BNo, 1930. — Hakman St., *XII izložba Lade 1930*, Ms, 1930, knj. 32. — M. Petrović, *Izložba jugoslovenskih slikara i vajara u Parizu*, Po, 26. III 1939. — Šijanec France, *San i potsvest*, JUG, 1957, sv. 14. — Fran Šijanec, *Surrealizam v Jugoslaviji*, NOB, 1958, br. 1—2, s. 28—36.

BOŽO PENGOV

Rođen 24. X 1910. u Ljubljani. Studirao u Beču. Živi u Ljubljani kao profesor na Školi za umetnički obrt.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

K. Dobida, *Kipar Božo Pengov*, MI, 1935, št. 5, s. 193—194.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

France Stele, *Umetnostno leto 1935*, DS, god. IV, br. 1—2, 1936, s. 94—105; *Umetnički zbornik I*, Bibliofilska založba (Umetnost) u Ljubljani, 1943. —, *Kroz ljubljanske ateljeje*, IVs, 14. IV 1946. —, *Izložba našeg savremenog kiparstva*, Bo, 21. III 1951, s. 2.

SLAVKO PENGOV

Rođen u Ljubljani 1908. godine. Slikarstvo studirao na Akademiji u Zagrebu 1926—1929. a vajarstvo na Akademiji u Beču od 1929—1931. Od 1945. profesor na Likovnoj akademiji u Ljubljani. Pored uljanog slikarstva bavi se: freskom, mozaikom i ilustracijom. Dekorirao vladinu vilu na Bledu, zgradu CK SKJ u Beogradu 1948, Rudarski fakultet u Ljubljani 1950, Skupštinu u Gorici 1952. i Ljubljani 1958, Hotel i vilu na Brionima 1955. Izlagao na izložbama DLUS-a.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Viktor Steska, *Pengov Slavko*, Slovenski bibliografski leksikon, II, Ljubljana, 1935, s. 296. — Franc Šoukal, *Slavko Pengov in blejska župna cerkev*, DS, 1937—1938, s. 352—364. —, *Nove freske Slavka Pengova*, To, 9. XII 1949, s. 818—819. — Stane Mikuž, *Freska Slavka Pengova v posloju CK KPJ*, DEN, 1. I 1950. — Luc Menaše, *Slavko Pengov*, SPO, 13. I 1952. —, *Rudari na freskah S. Pengova*, To, 18. IV 1952, s. 249. i 264.

— še, *Slavko Pengov*, N Ra, 10. XI 1960. — Fran Sijaneć, *Sodobna slovenska likovna umetnost*, Maribor, 1961, s. 199.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

France Stelè, *Umetnostno leto 1935*, DS, 1936, br. 1—2, s. 94—105. — *Umetniški zbornik 1*. Bibliofilska založba (Umetnost) v Ljubljani, 1943. — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava. Društvo upodobljajoćih umetnikov*, SPO, 16. II 1946. — Stane Mikuž, *Razstava naših upodobljajoćih umetnikov*, SPO, 16. V 1946. — Dore Klemenčić, *Umetnost in resnica. Ob razstavi Društva slovenskih upodobljajoćih umetnikov v Moderni galeriji*, LP, 3. III 1948. —, *Nagrade Komiteta za kulturu i umetnost jugoslovenskim književnicima i umetnicima*, KNo, 9. III 1948. — Stane Mikuž, *Razstava društva slovenskih upodobljajoćih umetnikov*, SPO, 18. III 1948. — Stane Mikuž, *Lep uspeh slovenskih umetnikov*, DEn, 27. I 1950. — Karel Dobida, *Spominska razstava v Moderni galeriji*, NSV, 1950, br. 6, s. 560—564. — Karel Dobida, *Razstava karikaturni*, NSV, 1950, s. 277—278. — Filip Kalan, *Iz zapiskov o slovenski vojni grafiki (talci, padli, interniranci)*, NSV, 1950, br. 9, s. 839—847; 1951, br. 1, s. 71—77. — Stane Mikuž, *Iz kašće naše likovne umetnosti*, DEn, 5. I 1951. — France Stele, *50 let jugoslovenskog slikarstva 1900—1950*, Predgovor kataloga, 1953.

MIHAILO S. PETROV

Rođen je u Beogradu 1902. Studirao na Umetničkoj školi u Beogradu (1919—21, prof. Lj. Ivanović i M. Milovanović). Studije nastavlja samostalno u Beču i Krakovu. Od 1921. objavljuje apstraktne grafike u časopisu „Zenit“ i saraduje u dadaističkim publikacijama. Prvi put izlagao na V jugoslovenskoj izložbi 1922. Od 1926—29. član je grupe Oblik. Bio je jedan od organizatora I grafičke izložbe 1934. u Beogradu. Pre rata samostalno izlagao 1930, 1932, 1933. i 1940. u Beogradu. Od 1948. profesor na Akademiji primenjenih umetnosti u Beogradu gde je osnovao grafičko odeljenje. Bavio se likovnom kritikom.

ROMAN PETROVIĆ

Rođen u Donjem Vakufu 1896. Umro je u Sarajevu 1947. Slikarstvo studirao u Petrogradu, Krakovu, Zagrebu, Budimpešti. Studije nastavlja u Parizu od 1925—1927. Živeo u Sarajevu kao profesor crtanja, scenograf i slobodan umetnik. Prvi put izlagao na izložbi Bosanskih umjetnika u Sarajevu 1917. Samostalno izlagao u Sarajevu 1921, 1922, 1925, 1929, 1932, 1936, 1937, 1938, 1945, 1946, 1947, Zagrebu 1920, 1939, u Beogradu 1937. Komemorativna izložba priređena mu je u Sarajevu 1949, u Mostaru 1960. Kolektivno izlagao sa grupom Četvorice u Sarajevu 1929, 1930, grupom Rana u Sarajevu 1936, 1937, V jugoslovenskoj izložbi u Beogradu 1922, VI jugoslovenskoj izložbi u Novom Sadu 1927, izložbi Umetnika drinske banovine 1934, izložbama sarajevskih umjetnika u Sarajevu 1923, 1936, i Beogradu 1937, na izložbama Cvijete Zuzorić u Sarajevu 1937. Posle rata izlagao sa ULUBIH-om, na Jugoslovenskoj umetnosti XIX i XX veka 1946—1948, Umetnosti u revoluciji 1959, Angažovana umetnost do 1941. u Osijeku 1967.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Ilija Kecmanović, Kosta Strajnić, Sigo Sumereker, Rizah Štetić, Ivo Andrić, Hamza Humo, Mika Milićević, Jovan Bijelić, Vojo Dimitrijević, Inž.

J. Neidhard, Nedo Zec, M. Marković, Isak Samokovlija, *Spomenica Roman Petrović*, Sarajevo, 1949. — Muhamed Karamehmedović, *Počeci savremenog likovnog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini i slikarstvo Romana Petrovića*, Živ, 1961, br. 5, s. 297—308.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

R. L. Roman Petrović i Petar Tiješić u knjižari Trpinac, Sa, 1919, br. X, s. 491—492. —, *Izložba slikara (Romana Petrovića i Petra Tiješića) u Zagrebu*, Ob, 15. V 1919. — V. Lučaček, *Izložba Romana Petrovića*, Ob, 1920, br. 77. —, *Izložba Romana Petrovića, u Zagrebu*, JuL, 1920, br. 78. — J. A. Kršić, *Umetnost Romana Petrovića*, Na, 1925, br. 8. — M. Maksimović, *Ikonografija Romana Petrovića*, Bt, 1928. — Hamza Humo, *Jedna umetnička izložba iznad publike*, Pre, 1929, sv. 20, s. 218—221. — Isak Samokovlija, *Izložba Četvorice*, Pre, 1930, sv. 84, s. 811—814. — B. J., *Ikonografija Romana Petrovića*, Pre, 1931, sv. 89, s. 324—326. — (K. R.), *Umetnička izložba u Sarajevu. Studin — Petrović — Bajlon*, Ob, 1. IV 1933, s. 2. — G., *Izložba trojice — Roman Petrović, Marin Studin i Mate Bajlon*, Ne, 23. IV 1933. — Jovan Kršić, *Izložba: Petrović — Studin — Bajlon*, Pre, 1933, sv. 112, s. 233—235. — Isak Samokovlija, *Djeca ulice*, Pre, 1933, sv. 120, s. 702—713. — V. M. (Verena Han-Manč), *Izložba Ive Heila i Romana Petrovića u novom umjetničkom paviljonu*, Ob, 24. V 1939. — V. M., *Izložba Ive Heila i Romana Petrovića*, JL, 1939, br. 1810. — Hamza Humo, *Smrt Romana Petrovića*, Od, 1947, br. 3, s. 10—11. — I(sak) S(amokovlija), *Komemorativna izložba slikarskih radova Romana Petrovića*, Bz, 1949, br. 6, s. 475—477. — Ismet Rizvić, *Uspomeni istinskog umjetnika*, Os, 1. i 2. V 1952. — Rizo Ramić, *Galerijom Romana Petrovića*, Os, 27. VII 1952. — Božana Radojević, *Tihi, nježni Romanovi akordi*, Os, 25. IV 1954. — Vera Jablan, *Roman Petrović*, Od, 1955, br. 12, s. 4—5. — Ivo Andrić, *Roman Petrović*, Ir, 1959, br. 5, s. 552—553. — Jovan Bijelić, *Prvi moj susret sa Romanom*, Ir, 1959, br. 5, s. 553—554. — Nedo Zec, *Poslednji susret s Romanom*, Ir, 1959, br. 5, s. 554—555. — Muhamed Karamehmedović, *Socijalno slikarstvo Romana Petrovića*, Os, 10. I 1960. — A. Z., *Pred treću komemorativnu izložbu Romana Petrovića*, Sbo, 13. X 1960. — A. Z., *Komemorativna izložba slika Romana Petrovića u Mostaru*, Os, 15. X 1960. — Anđelko Zelenika, *Priznanje i zahvalnost velikom slikaru i umjetniku Romanu Petroviću*, Sbo, 20. X 1960. — Anđelko Zelenika, *Galerija tipova sa ulica. Treća komemorativna izložba Romana Petrovića u Mostaru*, SvS, 1. XI 1960. — Lj. Kojić, *Izložba slika Romana Petrovića*, GTr, 1. XI 1961. —, *Roman Petrović, Motiv iz Sarajeva*, VNo, 21. V 1966.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Todor Manojlović, *V jugoslovenska umetnička izložba*, Ms, 1922, sv. 61—62, s. 1068. — Kašanin Milan, *VI jugoslovenska umetnička izložba*, SKG, 1927, knj. XXI, s. 453. — A. K., *Jesenja izložba sarajevskih umjetnika*, Po, 29. X 1932, s. 11. — Jovan Kršić, *Dve likovne izložbe u Sarajevu. Jesenska izložba likovnih umjetnika Drinske banovine*, — kolektivna izložba slika Lazara Drljače, Pre, 1932, sv. 107, s. 655—659. — Jovan Kršić, *Jesenja izložba sarajevskih slikara*, Pre, 1933, sv. 118, s. 602—605. — Vladimir Habunek, *Izložba zagrebačkih umjetnika*, Knj, 1934, br. 6, s. 285—257. — J. A. K., *Izložba sarajevskih slikara*, Pre, 1936, sv. 154—155, s. 599—600. —, *Izložba sarajevskih likovnih umjetnika u Beogradu*, Pra, 25. XII 1937. — B. Jevtić, *Jesenja izložba sarajevskih likovnih umjetnika*, Po, 10. XII 1938. — B. Benković, *Izložba sarajevskih likovnih umjetnika*, NSt, 1938, br. 13—14, s. 195—197. — Jovan Kršić, *Jesenska izložba sarajevskih slikara*, Pre, 1938, sv. 179—180, s. 751—753. — D. B., *U paviljonu na Kalemegdanu danas pre podne otvorene su izložbe slika g-ce Cuce Sokić i grupe slikara*

iz Bosne, Pra, 13. II 1939. — P. Križanić, *Dve izložbe slika u Beogradu*, Po, 26. II 1939. — Đ. Popović, *Izložba hrvatskih seljaka slikara*. — *Bosanski slikari*, Pra, 5. III 1939. — N. N., *Dve slikarske izložbe u Umetničkom paviljonu*, XXV, 1939, br. 2, s. 307—308. — Kušan Vladislav, *Bilanca prošle likovne sezone*, HR, 1939, br. 10, s. 545—546. — (Božidar Kovačević), *U paviljonu na Kalemegdanu otvorene su izložbe slika g-ce Cuce Sokić i grupe slikara iz Bosne*, Pra, 1939, br. 12307. — Đ. Popović, *Izložba slikara*, Pra, 1939, br. 12326. — Milivoje Stefanović, *Petoro sarajevskih slikara koji ovih dana izlažu pružili su osvedočenje o nesumnjivoj vrednosti svojih stvaralačkih napora*, Pra, 11. II 1941. — Jovan Kršić, *Slike sarajevske Petrice*, Pre, 1941, sv. 206, s. 118—120. — Skender Kulenović, *Druga izložba likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Pgl, 1946, br. 2, s. 154—158. — M. B. i H. D., *Izložba članova Udruženja likovnih umjetnika za Bosnu i Hercegovinu*, Od, 1947, br. 4, s. 10. — Hamza Humo, *IV izložba likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Pgl, 1947, br. 6, s. 275—276.

MOŠA PIJADE

Rođen 1890. u Beogradu. Umro je 1957. u Parizu. Studije slikarstva započeo na Umetničkoj školi u Beogradu, a od 1907. studira na Akademiji likovnih umetnosti u Minhenu (prof. H. Knirr). Godine 1909—10. studije nastavlja u Parizu. Posle Prvog svetskog rata priključuje se radničkom pokretu i slikarstvom se bavi povremeno. Najveći deo njegovog slikarskog dela nastao je između 1926—36. za vreme robije u Lepoglavi. Prvi put izlagao u Somboru 1911, samostalno izlagao u Beogradu 1920. Bavio se likovnom kritikom i saradivao u „Pravdi“, „Delu“ i drugim časopisima. Prva posthumna retrospektivna izložba priređena je u Beogradu 1957.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE VAŽNIJI KATALOZI

Miroslav Krleža, *Moša S. Pijade*, KR, 1927, br. 2, s. 65—77. — *Katalog retrospektivne izložbe* (Sa predgovorom Veljka Petrovića), Beograd, Narodni muzej, 1957. — Miodrag Kolarić, *Slikar Moša Pijade*, Sk, 1957, br. 5, s. 624—627. — Tome Momirovski, *Moša Pijade—revolucioner i umetnik — po povod negovata prva i kompletna izložba vo Skopje*, Sov, 1957, br. 6, s. 583—588. — Lazar Trifunović, *Slikarstvo Moše Pijade*, Ir, 1957, knj. II, br. 7—8, s. 1—5. — Špelca Čopić, *Slikar Moša Pijade*, NaS, 1957, br. 7, s. 632—636. — *Moša Pijade*. Katalog izložbe održane u Slovenj Gradcu, Mariboru, Celju, Trbovlju, Murskoj Soboti, Ptuju. Predgovor, uvod, biografski podaci: Štefka Cobeļ. Izd. Umetnostni paviljon u Slovenj Gradcu, 1959. — *Katalog izložbe slika i crteža*. Predgovor: Vera Ristić, Kulturno-prosvetna zajednica i Narodni muzej, Čačak, 1961. — Moša Pijade, *O umetnosti* (sa predgovorom dr-a Lazara Trifunovića), Srpska književna zadruga, Beograd 1963. — *Katalog izložbe u Umetničkoj galeriji KPC-a Sombor*. Predgovor: L. Trifunović, Sombor, 1969.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Miroslav Krleža, *Moša Pijade*, Ob, 21. I 1926. — Đ. Andrejević-Kun, *Moša Pijade — slikar*, KNo, 24. VI 1952. — Pjer Križanić, *Jedna intimna umetnička svečanost*, Sč, 1952, br. 7, s. 2. — Đorđe Andrejević-Kun, *Strasten revolucionar — strasten slikar*, LP, 17. III 1957. — Zuko Džumhur, *Slikarev karton*, Po, 17. III 1957. — Karel Dobida, *Moša Pijade umetnik*, SPO, 20. III 1957. — N(enad) St(avjel), *Čiča Janko i Pjer*, Po, 18. III

1957. — —, *Mjesec dana u ateljeu s drugom Mošom Pijade. Iz sjećanja akademskog slikara Ismeta Mujezinovića o zajedničkom radu s velikim umjetnikom i revolucionarom. Os, 18. III 1957.* — M. S. P., *Razgovori o umetnosti. Iz uspomena književnika Ota Bihaljija-Merina. (O Moši Pijade), VeN, 18. III 1957.* — *Moša Pijade kao umetnik. Sećanje Nikole Martinoskog i Đorđa Andrejevića-Kuna, NMa, 18. III 1957.* — Saša Vereš, *Umjetnik, NaL, 20. III 1957.* — Ismet Mujezinović, *Bio je rođeni umetnik, FS, 21. III 1957.* — Dž. Husić, *Tri slike Moše Pijade iz 1936. godine u Sarajevu, Bo, 24. III 1957.* — Đorđe Andrejević-Kun, *Umetnik Moša Pijade, NAr, 29. IV 1957.* — Olga Božičković, *Slikar Moša Pijade, Po, 1—2—3. V 1957.* — Miodrag Kujundžić, *O slikarstvu Moše Pijade, Dk, 1—2—3. V 1957.* — Veljko Petrović, *Odličan umetnik, darovit slikar. (Izložba slika i crteža Moše Pijade u Narodnom muzeju u Beogradu), Bo, 4. V 1957.* — Dragoslav Grbić, *Izrazita umetnička ličnost, RaB, 9. V 1957.* — Marija Marinčić-Majdak, *Počivač na doživotna vinstina. Po povod izložbata na delata na Moša Pijade, VRe, 11. V 1957.* — M. B., *Umetničko delo Moše Pijade, InL, 11. V 1957.* — Pavle Vasić, *Slikarsko delo Moše Pijade, Po, 13. V 1957.* — B. D., *Slikarstvo Moše Pijade, Zad, 16. V 1957.* — D. Đurić, *Hvala ti. Čika Mošo, VeN, 18. V 1957.* — Zoran Popović, *Slikarstvo Moše Pijade, KNo, 19. V 1957.* — M. Mirković, *Oči čoveka. Beleške o izložbi Moše Pijade, Stu, 25. V 1957.* — Stojan Trumić, *Slikarsko delo Moše Pijade, Pa, 15. VI 1957.* — Lazar Ličenoski, *Posmrtnata izložba na Moša Pijade vo Skopje, RaS, 30. VI 1957.* — Pavle Vasić, *Slikarsko delo Moše Pijade, BLi, 2. VIII 1957.* — Lj. Tešić, *Crteži i pasteli Moše Pijade u Zrenjaninu, Dk, 14. IX 1957.* — F. Dž., *Mošina izložba, NaD, 10. X 1957.* — Olga Perović, *Slikar Moša Pijade. (Povodom izložbe u Narodnom muzeju u Beogradu), Su, 1957, br. 5, s. 446—448.* — Dr Stane Mikuž, *Spomenu slikarja Moše Pijada, ObL, 1957, br. 5, s. 385—387.* — Veljko Petrović, *Moša Pijade slikar i umetnik. (Iz predgovora kataloga za izložbu slika i crteža Moše Pijade), Vesnik muzejskog konzervatorskog društva NRS, Beograd, V—VI 1957.* — Marko Čelebonović, *Slikar Moša Pijade, Umj, 1957, br. 1, s. 1—3.* — Jerolim Miše, *Izložba Moše Pijade u Modernoj galeriji, BILU, 1957, br. 3, s. 230—232.* — Smail Tihčić, *Umetničko djelo Moša Pijade, Živ, 1957, br. 12, s. 419—420.* — Dr Stane Mikuž, *Razstava slik Moše Pijade, SPO, 16. II 1958.* — M(elita) Stele, *Razstava slikarskih del Moše Pijade, LP, 20. II 1958.* — Luc Menaše, *Moša Pijade, NRA, 22. II 1958.* — Moša Pijade, *Nedovršen dnevnik, Bo, 15. III 1958.* — T. Pavček, *In vendar tudi umetnik, LP, 15. III 1958.* — Pavle Vasić, *Umetnost za vreme NOB-a, Mo, 1958, br. 9, s. 14—17 i 52—54.* — Drag. Šolajić, *Savremeno i posle 40 godina. CO pripremanju ponovnog štampanja pesme „Uroš i Mrnjavčević“ u slikarskoj obradi Moše Pijade), Bo, 14. VI 1959.* — Andrej Ujčić, *„Sem tudi slikar“, Več, 29. VIII 1959.* — —, *Postle pola veka, SNo, 2. VI 1961.* — Ž. S., *Oplemenjeni realizam, SNo, 9. VI 1961.* — Vera Ristić, *Izložba slika i crteža Moše Pijade, ČG, 4. VII 1961.* — Aleksandar A. Miljković, *Publicistika Moše Pijade, KNo, 24. I 1964.* — Dr Lazar Trifunović, *Moša Pijade — borec za umetničkata vinstina, NMa, 1. XII 1964.* — Vera Ristić, *Slikar Moša Pijade, Kor, 1967, br. 4, s. 21—24.*

VENO PILON

Rođen je 1896. u Ajdovščini. Studirao na Umetničkoj akademiji u Pragu (prof. Obrovsky). Studije nastavio u Firenci i Beču. Prvi put samostalno izlagao u Ljubljani 1924. Od 1927. živi u Parizu gde je izlagao u Salonu Nezavisnih 1931. God. 1945. izdaje u Parizu album „Borba jugoslovenskih naroda za slobodu“ i iste godine učestvuje na izložbi slovenačkih primorskih umetnika u Trstu i Gorici. God. 1949. učestvuje na

izložbi savremene slovenačke grafike u Trstu a 1950. na izložbi savremene jugoslovenske grafike u Ljubljani.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE,

VAŽNIJI KATALOZI

Zoran Kržišnik-Ljerka Menaše, *Predgovor retrospektivne izložbe Vena Pilon, Moderna galerija, Ljubljana, 1966/67.* (Sa iscrpnom bibliografijom).

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Božidar Borko, *Veno Pilon — Peintre et poète, Le livre Sève, Ljubljana, 1947, br. 1, god. V, s. 46—48.*

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Frst. (France Stele), *XX umetnostna razstava v Jakopičevem paviljonu. Česko-jugoslovenska grafika, DS, 1922, br. 1, s. 44—48.* — Rajko Ložar, *Kulturni problemi naše umetnosti, DS, 1931, XXXIV, s. 417—432.* — Vladislav Kušan, *Slikarske izložbe, HPr, 1934, br. 9, s. 321—326.* — France Kralj, *Likovna umetnost v proteklem letu, Sd, 1936, br. 2, god. IV, s. 92—95.* — France Gorše, *Slovenska umetnost po prvi svetovni vojni, UmL, 1941/42, br. 1—3, god. VI, s. 8—23.* — Stele Dr France, *Slikarstvo kod Slovenaca HR, 1932, br. 9, s. 542.* — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava v Trstu, SPO, 19. VIII 1945, s. 6.* — J. Ž. (Jože Zagorc), *Izložba jugoslovenske grafike, Bo, 18. III 1951, s. 2.* — Stele France, *Pedeset let jugoslovenskog slikarstva 1900—1950, Predgovor kataloga, septembar, 1953.*

NIKOLAJ PIRNAT

Rođen je u Idriji 1903, umro u Ljubljani 1948. Studirao na Akademiji likovnih umetnosti u Zagrebu (Prof. Lj. Babić, R. Frangeš Mihanović, I. Meštrović). Od 1928—40. radi kao ilustrator dnevnika „Jutro“. God. 1941. odlazi u NOR, zarobljen je 1942. i poslan u logor Gonars. Od 1943. radi u glavnom štabu na likovnoj propagandi i kao politički ilustrator „Borbe“. Od 1945. je redovni profesor na Akademiji likovnih umetnosti u Ljubljani, radi političke karikature za „Ljudsku pravicu“. Objavio mape *Naša borba, Domovi, zatvori, šume i Blazni Kronos.*

Izlaže 1923. u Mariboru, 1927. u Celju, 1928. u Ljubljani sa O. Globočnikom, M. Malešom, J. Mežanom, M. Pregelj i F. Pavlovcem; 1930. na izložbi savremene grafike; 1933. na izložbi slika i skulptura slovenskih umetnika, 1937. u Jakopičevom salonu na II prolećnoj izložbi Društva slovenačkih likovnih umetnika, na I izložbi Nezavisnih, 1940. u Jakopičevom paviljonu, na VIII izložbi Neodvisnih, 1945. u Jakopičevom paviljonu na izložbi slovenačkih umetnika partizana. Izlagao na brojnim izložbama jugoslovenskih umetnika u zemlji i inostranstvu, između ostalog na izložbi Arte e Resistenza u Bolonji i Torinu 1965.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Tovarišu Janezu Weissu (Belaču), SPO, 19. V 1944, s. 3.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Stele Dr France, *Slikarstvo kod Slovenaca, HR, 1932, br. 9, god. V, s. 543.* — Ljerka Menaše, *Predgovor za katalog retrospektivne izložbe Nikolaja Pirnata, Ljubljana, Moderna galerija, VI—VII 1954.* — Stele France, *Pedeset let jugo-*

slovenskog slikarstva 1900—1950, Predgovor kata loga, septembar, 1953. — Luc Menaše, *Autoportret na Slovenskem* (sa bibliografijom), Ljubljana, Moderna galerija, oktobar, 1958. — France Novšak, *Nikolaj Pirnat* — Monografija, *DI, 28. VIII 1960, s. 235.* — Stele France, *Umetnost v Primorju, Slovenska matica, Ljubljana, 1960.* — Bratko Kreft, *Proti vetru za vihar (Ob dveh razstavah, 1934), ZOb, 1965, s. 140—147.*

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Kreft Bratko, *Fragmenti iz Slovenije, NLT, 1929, br. 7—8, s. 179—182.* — Ivan Kos, *Ilustracije za Koledar Cankarjeve družbe, Maribor, izdanje Cankarjeve družbe, 1930.* — —, *Slovenački vajar G. Pirnat izradio je kip Kralja Ujedinitelja, Po, 10. XII 1934, s. 4.* — —, *Razstava rizb Nikolaja Pirnata, Ju, 27. VI 1942, s. 4.* — Ivan Potrč, *„Naša borba“, LP, 16. VII 1944, s. 4.* — Škodlar Čoro, *Prikaz: Nikolaj Pirnat, Domovi, ječe, gozdovi, Maribor, 1945, SPO, 14. I 1945, s. 3.* — Filip Kalan (F. Kumbatović), *Nikolaj Pirnat: „Domovi ječe gozdovi“, LP, 20. I 1945.* — Č. Š., *Nikolaj Pirnat, „Domovi, ječe, gozdovi“, SPO, 19. II 1945, s. 3.* — Vilko Ivanuša, *Linorezi Nikolaja Pirnata, GR, 10. VIII 1945.* — Filip Kalan, *O starih in novih poetih (o Pirnatovoj ilustraciji Torkarevog „Kurenta“), NSv, 1946, br. 1, s. 679—680.* — Drago Šega, *Prikaz Pirnatovih ilustracija Torkarevog „Kurenta“, Oz, 1946, s. 282.* — Kiauta Ladislav, *O Nikolaju — partizanu, SPO, 16. I 1948, br. 13.* — Matej Bor, *Izgnublene ilustracije. IVs, 8. II 1948.* — —, *Nikolaj Pirnat, To, 1948, br. 3, s. 59.* — Gerlovič Alenka-Globočnik, *Spomini na tehniko u partizanih. (Spomini na tovariša Nikolaja Pirnata), NŽ, 1948, br. 4, s. 119—120.* — Filip Kalan, *Tri podobe Nikolaja Pirnata, SPO, 29. XI 1951.* — Karel Dobiša, *Nikolaj Pirnat, Bo, i LP, 25. V 1954.* — Božidar Borko, *Spominska razstava Nikolaja Pirnata, SPO, 19. VI 1954.* — France Mihelič, *Nikolaj Pirnat. Govor na otvaranju razstave, SPO, 20. VI 1954.* — Tone Potokar, *Izložba Nike Pirnata, Vs, 8. VII 1954.* — Zoran Kržišnik, *Povodom izložbe radova Nikolaja Pirnata, Bo, 12. VII 1954.* — Božidar Borko, *Umetnost Nikolaja Pirnata, KNo, 15. VII 1954.* — Branko Rudolf, *Spomini na Nikolaja Pirnata, Več, 28. VII 1954.* — Alenka Goljevšček, *Slikar z eno dušo in tremi obrazi, Be, 1954, br. 6—7, s. 427—432.* — Dr Stane Mikuž, *Nikolaj Pirnat. (Ob razstavi v Jakopičevem paviljonu), 061, 1954, br. 7, s. 258—260.* — Filip Kalan, *Osebnost in čas. (O Nikolaju Pirnatu), NRA, 1954, br. 14, s. 13—15.* — Janez Dokler, *Šedam ljudi in eden. (O Nikolaju Pirnatu), MP, 1954—55, br. 2—3, s. 68/73.* — Branko Rudolf, *O Nikolaju Pirnatu, NOB, 1955, br. 4, s. 286—288.* — Luc Menaše, *Razstava Nikolaja Pirnata, LP, 10. XII 1955.* — H. G. (Grün Herbert), *Nikolaj Pirnat, NRA, 17. IX 1960, s. 405.* — T. P., *Monografija o Nikolaju Pirnatu, Vs, 22. IX 1960.* — M., *Pred petnajstimi leti je umrl Niko Pirnat, Več, 8. I 1963.* — Janez Pirnat, *Spomini na očeta, Bc, 1965, br. 6—7, s. 597—603.*

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

I. M., *Kulturna izložba Julijske Krajine u Beogradu, Ob, 1930, br. 102, s. 2—3.* — R. Ložar, *Slovensko slikarstvo v letu 1930. (Povodom izlaganja na Razstavi sodobne grafike 1930.), DS, 1931, god. 44, s. 90—93.* — Rajko Ložar, *Umetnostno življenje. (Povodom IV izložbe umetnika), DS, 1931, god. 44, s. 114—115.* — France Kralj, *Likovna umetnost v proteklem letu, Sd, 1936, br. 2, god. IV, s. 92—95.* — Stane Mikuž, *Razstava kluba „Neodvisnih“ slovenskih likovnih umetnikov, Slo, 26. IX 1937, s. 7.* — —, *V Jakopičevom paviljonu razstavljajo (trije portreti N. Pirnata: Kregar, Sedej, Smerdu), Ju, 11. VI 1938.* — Fran Šijanec, *Prva reprezentativna razstava slovenskih likovnih umetnikov u Mariboru, Oz, 1938, s. 253—262.* — G. I., *Razstava „Neodvisnih“, DS,*

1939, br. 9, god. LI, s. 555—557. — Stane Mikuž, *Peta umetnostna razstava Neodvisnih u Jakopičevem paviljonu, Slo, 14. X 1939, s. 8.* — F. Mesesnel, *Jesenski razstavi u Ljubljani.* (Povodom izložbe kluba „Neodvisnih“), *Sd, 1939, br. 11, god. VII, s. 534—537.* — France Mesesnel, *Dve jesenski razstavi.* (Povodom izložbe kluba „Neodvisnih“), *Sd, 1940, br. 12, god. VIII, s. 569—571.* — B. Kidrič, *Prvi kongres slovenskih kulturnih delavcev, LP, 1944, br. 1, s. 3.* — —, *Prvi kongres slovenskih kulturnikov, Partizanski dnevnik, 1944, br. 11, s. 4.* — B. P., *Nekoliko riječi o naporima slovenskih umjetnika, Nap, 1945, br. 87, s. 4.* — —, *Naši umetnici so razstavili, SPO, 14. II 1945, s. 3.* — —, *Razstava fotografskih posnetkov u naši bolnici, Bt, 18. IV 1945, s. 3.* — Stane Mikuž, *Razstava slovenskih umetnikov partizanov u Jakopičevem paviljonu, SPO, 5. VIII 1945, s. 6.* — Vito Globočnik, *Na razstavi likovnih umetnikov-partizanov, Mn, 9. VIII 1945, s. 5.* — Ivan Potrč, *Izložba slovenačkih umetnika partizana u Ljubljani, Bo, 14. VIII 1945, s. 2.* — Dr S. Mikuž, *Umetnostna razstava u Trstu, SPO, 19. VIII 1945, s. 6.* — Filip Kalan, *O partizanski vojni grafiki, LP, 11. XI 1945, s. 9.* — Stane Mikuž, *Upodobljajući umetnici razstavljaju, To, 1946, br. 2, god. II, s. 60.* — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava Društvo upodobljajućih umetnikov u Jakopičevem paviljonu, SPO, 16. II 1946, s. 6.* — Dore Klemenčič, *Partizanstvo in umetnost, Koledar oslobodilne fronte slovenskega naroda, Ljubljana, 1946, s. 126—131.* — Križanić Pjer, *Prva izložba jugoslovenske karikature, Po, 20. V 1948, s. 4.* — Stane Mikuž, *Naša likovna umetnost u ogledalnu narodnooslobodilne borbe, To, 1949, br. 47, god. V, s. 780.* — J. Z. (Jože Zagorc), *Izložba jugoslovenske grafike, Bo, 18. III 1951, s. 2.* — Karel Dobida, *Slovenska partizanska grafika, MP, 1952/53, br. 1, s. 16—20.* — Klemenčič Dore, *Za knjigo vtisov III. Mednarodne grafične razstave u Ljubljani, NRa, 27. VI 1959, s. 271.* — Filip Kalan, *Blisć in beda velikega časa.* (O umetnosti između 1941—45. godine u Sloveniji), *LR, 1961, br. 2, god. I, s. 33—42.* — Vanja Radauš, *O radu likovnih umjetnika u narodnooslobodilačkoj borbi, NoL, 29. i 30. IX i 1, 2. i 3. X 1966.*

OTON POSTRUŽNIK

Rođen je u Mariboru 1900. Studije započeo na Višoj školi za umjetnost i obrt u Zagrebu (1918), nastavio na Akademiji likovnih umetnosti u Pragu (1920, prof. V. Bukovac) i na Akademiji likovnih umetnosti u Zagrebu (prof. Lj. Babić i M. Vanka). God. 1924. radi u Parizu u ateljeu A. Lhotea i M. Kislinga. God. 1926. priređuje sa I. Tabakovićem izložbu *Groteske*. Samostalno izlagao prvi put u Zagrebu 1926. God. 1934. objavljuje mapu grafika sa socijalnom tematikom *Linorezi*. Učestvovao u NOR-u. U tom periodu nastalo je niz crteža i tempera sa motivima fašističkog terora. Posle rata priredio veći broj samostalnih izložbi i sudelovao na mnogim kolektivnim izložbama u zemlji i inostranstvu.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Grgo Gamulin, *Monografija Otona Postružnika* (sa bibliografijom), Naprijed, Zagreb, 1959.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

(Ivo Šrepol), *Izložba Otona Postružnika. Niz impresija iz Španije, Portugalu, Pariza, JL, 1937, br. 8983.* — B. (Josip Bobek), *Ausstellung Oton Postružnik, Mb, 1937, br. 25.* — EVE, *Slikar Oton Postružnik o svom putovanju po Španiji, Portugalu i Francuskoj, No, 1937, br. 31.* — Zdenko Vojnović, *Izložba Otona Postružnika, A37, 1937, br. 2.* — I. G. Kovačić, *Oton Postružnik, tražilac slikarske slobode, No, 7. III 1941, br. 66.* — X. Y., *Postružnikova grafička*

izložba, Knj, 1937, br. 2, god. X, s. 82—84. — Zdenka Munk, *Umjetnik-partizan, ŽUB, 1945, br. 14—15, s. 24—25.* — Gamulin Grga, *Izložba Otona Postružnika, Rp, 1946, br. 4—5, s. 409—411.* — —, *Izložba slikarskih radova Otona Postružnika, IVs, 6. IV 1946.* — Z. M., *Povodom izložbe Otona Postružnika, Vs, 19. V 1946, s. 5.* — Gamulin Grga, *Zapisi iz 1949, Rp, 1949, br. 10—11, s. 810—841.* — V(ižintin) B(oris), *O izložbi Otona Postružnika, Izv, 1949, br. 1, s. 72—74.* — M. Detoni, *Zemlja — jedna od najznačajnijih likovnih grupacija u našoj suvremenoj umjetnosti, Vs, 30. VIII 1959.*

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Rude Ivanković, *Izložba „Zemlje“, NLT, 1924, br. 12, s. 359—360.* — M(iroslav) K(rleža), *Kako se kod nas piše o slikarstvu, KR, 1926, br. 2, god. III, s. 68—81.* — Josip Draganić, *Slike, Rč, 1926, br. 259.* — Stanko Rac, *Naša šesta umjetnička generacija, NaE, 1926, br. 2 i 3.* — M(iroslav) K(rleža), *Grafička izložba (8. III—20. III 1926), Ob, 11. III 1926.* — Ladislav Žimbrek, *Izložba grafičkih radova Augustinčića, Grdana, Pečnika, Mujadžića, Postružnika i Tabakovića, Ht, 1926, br. 1860.* — Rome, (Jerolim Miše), *Izložba Proletnog salona, Knj, 1928, br. 3.* — Ive M., *XXVI izložba Proletnog salona, Vj, 1928, knj. VIII, br. 6.* — Lj. B. (Ljubo Babić), *Izložba grupe „Zemlja“, Ob, 1929, br. 305.* — Rude Ivanković, *Izložba „Zemlje“, NLT, 1929, br. 12, s. 359—360.* — Lj. Maraković, *Izložba „Zemlje“, HPr, 1929, br. 12, s. 245.* — Batusić Dr Slavko, *Izložba Udruženja umjetnika „Zemlja“, HR, 1929, br. 12, god. II, s. 420—423.* — Ljubo Babić, *Hrvatski slikari od impresionizma do danas, HK, 1929, knj. X, s. 191.* — Dr Josip Draganić, *O slikarstvu u Jugoslaviji, KN, 17. XII 1930.* — M. Š., *Izložba „Zemlje“, ST, 1931, br. 941.* — R. CA., *Zagrebački umjetnici u Parizu. Izložba umjetničkog društva „Zemlja“, No, 1931, br. 60, s. 11.* — Krsto Hegedušić, *O izložbi „Zemlja“ u Parizu, Knj, 1931, br. 4, god. IV, s. 179—181.* — Krsto Hegedušić, *Izložba likovnog udruženja „Zemlja“, Knj, 1931, br. 9, god. IV, s. 383.* — Georg (pseud.), *Povodom izložbe „Zemlje“, Li, 1931, br. 4—5, s. 114—116.* — Anton Jiroušek, *Izložba Udruženja „Zemlja“, JL, 25. IX 1931, s. 6.* — Lj(ubo) B(abić), *Zemlja, Ob, 1931, br. 220, s. 2—3; br. 221, s. 2—3; br. 223, s. 2—3.* — I. Nevestić, *U sezoni slikarskih izložaba. Zagrebačka kronika, Pra, 4. X 1931, s. 5.* — Ivanković—Butozan, *Izložba „Zemlje“, SvN, 7. X 1931, s. 2—3.* — Đuro Tiljak, *Izložba „Zemlje“, Knj, 1931, br. 10, s. 414—415.* — Dr Slavko Batusić, *Likovni život, Becić—Babić—Miše i „Zemlja“, HK, 1931, knj. XII, s. 341.* — Bogdan Rajakovac, *Izložba grupe „Zemlja“, MV, 1931, br. 10.* — —, *Ausstellung der „Zemlja“, Mb, 16. XII 1932, s. 4.* — H-ć (Ivo Hergešić), *Likovna kronika. IV izložba „Zemlje“, Ob, 1932, br. 287, s. 2—3.* — Đuro Tiljak, *Izložba „Zemlje“, Knj, 1933, br. 1, god. VI, s. 35—38.* — Luka Koren, *Izložba „Zemlje“, Ku, 1933, br. 1, s. 6—10.* — Miše Jerolim, *Izložba „Zemlje“, HR, 1933, god. VI, br. 2, s. 118.* — Krsto Hegedušić, *Pred petom izložbom „Zemlje“, Dn, 1934, br. 1, god. I, s. 113—116.* — Vladimir Habunek, *Izložba „Zemlje“, Knj, 1934, br. 5, god. VII, s. 230—231.* — Vladimir Habunek, *Izložba zagrebačkih umjetnika, Knj, 1934, br. 6, god. VII, s. 285—287.* — O. T., *I izložba zagrebačkih umjetnika, ISD, 1934, br. 10—11, s. 170—171.* — Ljubo Babić, *Sodobno hrvatsko slikarstvo, DS, 1934, br. 6—7, god. II, s. 341—349.* — Jop. (Jovan Popović), *Dve značajne umetničke manifestacije, NIN, 1935, br. 2, s. 6.* — Vladislav Kušan, *Izložbe. II izložba „Zagrebačkih umjetnika“, HPr, 1935, br. 8, s. 229—232.* — B. S. (Batusić Slavko), *Izložba zagrebačkih umjetnika HR, 1935, br. 7, god. VIII, s. 364.* — Ante Marić, *Umetnički život u Zagrebu. Povodom izložbe Zagrebačkih umjetnika, Ja, 1936, br. 24, s. 535—537.* — Lj(ubo) B(abić), *Izložba grupe „Zemlja“, Ob, 13. XI 1939, s. 2—3.* — —, *Razstava naših*

beguncev u Splitu, Bt, 1945, br. 4, s. 4. — A. N. Brkić, *Na izložbi likovnih umjetnika partizana, NaL, 1. VII 1945.* — —, *Izložba umjetnika partizana, GR, 6. VII 1945.* — —, *Bilješke uz izložbu umjetnika-partizana, Vj, 1945, br. 66, god. V.* — M. S., *Prva slikarska izložba umjetnika-partizana u Zagrebu, SRČ, 6. VII 1945.* — A. N. Bakić, *Izložba umjetnika partizana, OBo, 12. VII 1945.* — Grga Gamulin, *Povodom izložbe slikara partizana, Rp, 1945, br. 1—2, s. 106—113.* — Jovan Popović, *Vek i po jugoslovenske likovne umetnosti.* (Izložba „Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“), *Bo, 20. X 1946, s. 4—5.* — Grga Gamulin, *Uz izložbu Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske, Nap, 28. XII 1946, s. 3.* — G. G. (Gamulin Grga), *Izložba u Umjetničkom paviljonu 30. VI—21. VII, Rp, 1946, br. 7—8, s. 682—683.* — —, *Izložba „Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka“, Nap, 1947, br. 2, god. V, s. 1.* — Stane Mikuž, *Razstava slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX in XX stoletja u Ljubljani, SPO, 16. III 1947, s. 3.* — P. Segedin, *Povodom treće izložbe likovnih umjetnika Hrvatske, Nap, 27. XII 1947.* — Gamulin Grga, *Jesenska izložba u Starom paviljonu, Rp, 1947, br. 1, s. 66—70.* — Gamulin Grga, *Umjetnost na zaokretu, Rp, 1947, br. 4, s. 242—251.* — J. D., *Treća izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske, NaL, 9. I 1948.* — Đuro Tiljak, *IV izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske, Po, 12. XII 1948, s. 5.* — Josip Depolo, *Zemljaši o „Zemlji“, Vj, 1, 2, 3. I 1965, s. 8.*

MARIJ PREGELJ

Rođen 1913. u Kranju, umro 1967. u Ljubljani. Akademiju likovnih umetnosti završio u Zagrebu. Za vreme rata interniran u koncentracione logore u Nemačkoj i Italiji gde nastaje ciklus crteža. Oslobođen 1943. Izlagao na izložbama umetnika partizana, zatim na izložbi Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije 19. i 20. veka, na izložbama DSLU-a, SLUJ-a. Bavio se ilustracijom knjiga i fresko slikarstvom sa istorijskom tematikom.

Literatura

Oto Bihalji-Merin, *„Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“, NKŽ, 1946, br. 11.* — Dr. S(tane) Mikuž, *„Umetnostna razstava Društva upodobljajućih umetnikov u Ljubljani“, SPO, 16. II 1946.* — K(arel) Dobida, *Po sledovih IV. in V. ofanzive, NSv, 1948, br. 6, s. 483—485.* — K(arel) Dobida, *Naša mladinska ilustracija, NSv, 1948, br. 7—8, s. 625.* — Dr. S(tane) Mikuž, *Razstava Društva slovenskih upodobljajućih umetnikov, SPO, 18. III 1948.* — Zoran Kržišnik, *Predgovor kataloga samostalne izložbe Marija Pregelja, Moderna galerija, Ljubljana, 1963.* (sa iscrpnom bibliografijom). — Zoran Kržišnik, *Predgovor kataloga samostalne izložbe Marija Pregelja, Salon Moderne galerije, Beograd, 1963.* (sa iscrpnom bibliografijom). — Bassin Aleksander, *Predgovor kataloga samostalne izložbe Marija Pregelja, Muzej na savremena umetnost, Skopje, 1967.* (sa bibliografijom). — Katalog retrospektivne izložbe u Modernoj galeriji u Ljubljani, 1969. (Sa iscrpnom bibliografijom.)

ZLATKO PRICA

Rođen u Pečuju 1916. Studirao slikarstvo na Akademiji likovnih umetnosti u Zagrebu. God. 1941. bio zatvoren u ustaškom logoru Danica kod Koprivnice, gde je napravio niz crteža sa scenama iz logorskog života. U kulturno-propagandnom odelu ZAVNOH-a u Topuskom sa E. Murtićem organizovao partizansku štampariju u kojoj

između ostalog propagandnog materijala otiskuje litografije na poemu „Jama“ Ivana Gorana Kovačića. U prvim godinama po oslobođenju Prica nastavlja da radi dela sa tematikom iz NOR-a.

Dela iz perioda 1941—1945. izlagao na samostalnoj izložbi u Zagrebu 1956, i na kolektivnim izložbama umetnika partizana u Splitu, Dubrovniku, Šibeniku, Zadru, Zagrebu, Rijeci, Ljubljani 1945, na izložbi Šestorice u Zagrebu 1946, izložbi grafike 1948, izložbi Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije 1946—1948, na izložbi sa Murtićem i Reiserom u Zagrebu 1948, izložbama ULUH-a, Crteži i grafika iz NOR-a u Zagrebu 1955, NOR u delima likovnih umetnika u Skopju 1961, Sarajevu 1963, Crtež, grafika i akvarel iz NOR-a u Beogradu, itd.

Literatura

A. N. Brkić, *Na izložbi likovnih umetnika partizana*, NaL, 1. VII 1945. —, *Bilješka uz izložbu umjetnika-partizana*, Vs, 6. VII 1945. — M. S., *Prva slikarska izložba umjetnika-partizana u Zagrebu*, SRČ, 6. VII 1945. —, *Izložba umjetnika-partizana*, GR, 6. VII 1945. — Grga Gamulin, *Povodom izložbe slikara partizana*, Rp, 1945, br. 1, s. 106—113. — Zdenka Munk, *Umjetnik-partizan*, ŽUB, 1945, br. 14—15, s. 24—25. — Stane Mikuž, *Razstava umetnikov partizanov Hrvatske*, SPO, 1945, s. 6. — Z. Munk, *Izložba u Umjetničkom paviljonu*, Nap, 14. IX 1946. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslovenske likovne umetnosti*, Bo, 20. X 1946, s. 4—5. — Gamulin Grga, *Izložba Šestorice — Umjetnički paviljon 25. VIII — 15. IX*, Rp, 1946, br. 11—12, s. 1005—1008. — P. Šegedin, *Povodom treće izložbe likovnih umjetnika Hrvatske*, Nap, 27. XII 1947. — Gamulin Grga, *Jesenska izložba u Starom paviljonu*, Rp, 1947, br. 1, s. 66—70. — J. D., *Treća izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, NaL, 9. I 1948. —, *Nagrade Komiteta za kulturu i umetnost jugoslovenskim književnicima i umetnicima*, KNo, 9. III 1948. — J. D., *Portreti slikara Murtića i Price*, IVs, 1. V 1948. — Đuro Tiljak, *IV izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Po, 12. XII 1948. — Zdenko Vojnović, *Priznanja hrvatskoj umjetnosti*, HKI, 1948, br. 1, s. 220—227. — B(oris) V(ižintin), *Izložba Trojice u „Salonu likovnih umjetnika“*, Izv, 1948, br. 9, s. 619—621. — Gamulin Grga, *Zapisi iz 1949*, Rp, 1949, br. 10—11, s. 810—841. — V. Sinobad, *Bilješke uz V. izložbu ULUH-a*, Izv, 1950, br. 1, s. 23—28. — G. Gamulin, *Povodom jedne izložbe*, Vs, 11. XI 1951. —, *NOB u našem sjećanju*, Umj, 1958, br. 10, s. 1—2 i 12. — Dragoslav Šepić, *Zlatko Prica*, Naprijed, Zagreb, 1958. — Zlatko Prica, *Ilustrovanje najpotresnije poeme Narodnooslobodilačke borbe*. (O ilustrovanju poeme Ivana Gorana Kovačića: Jama, 1944.), Bo, 29. i 30. XI i 1. XII 1959. — Slaga Ogrizović, *Jama*, ŽD, 1959, br. 183, s. 9. — *Slikar Zlatko Prica o sudjelovanju slikara u NOB-u i o svojim umjetničkim nastojanjima*. (Razgovor sa urednikom časopisa Aleksandrom Ivančevićem), Pt, 1961, br. 9—10, s. 489—493. — E. Karabeg, *Djela umjetnika-partizana*. Crteži, grafike i akvareli iz NOR-a. *Izložba u Vojnom Muzeju JNA na Kalemegdanu u Beogradu*, Os, 28. IV 1963. — Vanja Radauš, *O radu likovnih umjetnika u narodnooslobodilačkoj borbi*, NoL, 29. i 30. IX, 1—2, 3. i 4. X 1966.

VANJA RADAUŠ

Rođen 1906. u Vinkovcima. Studirao na Akad. likovnih umjetnika u Zagrebu (1924—30, prof. R. Valdec, R. Frangeš-Mihanović, I. Meštrović). Od 1931. izlaže sa grupom Zagrebačkih i grupom Hrvatskih umetnika. Godine 1932. postaje član grupe Zemlja sa kojom izlaže do 1934. Prvu samostalnu izložbu imao u Zagrebu 1939. Godine 1943. odlazi u NOB i tada radi niz crteža i studija sa raznim temama iz rata. Iste godine izdaje mapu linoreza *Mi pamtimo*. Profesor je na Aka-

demiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Član je JAZU. Izradio je veći broj spomenika posvećenih temama NOR-a. Crteže i grafike nastale za vreme rata izlagao je u Zagrebu 1961. zajedno sa M. Detonijem na izložbi „Listovi iz NOB-a“.

IZVOD IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

O radu likovnih umjetnika u narodnooslobodilačkoj borbi, NoL, 29. i 30. IX, 1—2, 3. i 4. X 1966.

Literatura¹

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

V. M. (Verena Han Manč), *Kolektivna izložba skulptura i crteža Vanje Radauša u salonu Ullrich*, Ob, 29 (28). XI 1939, s. 1—2. —, *Razgovor s akademskim kiparom drugom Vanjom Radaušem*, Nap, 24. X 1944. — G. G., *Vanja Radauš: „Mi pamtimo“*. Nap, 10. XI 1945. — Vil. Čerić, *Majstor kipar Vanja Radauš o majstorskim radionicama*, IVs, 28. IX 1947. — V. Stopar — Z. Munko, *Posvećeno ljudskim stradanjima*. *Samostalna izložba skulptura Vanje Radauša u Umjetničkom paviljonu*, Vs, 28. XII 1958. —, *NOB u našem sjećanju*, Umj, 1958, br. 10, s. 1—2 i 12. — Stevo Ostojić, *Vanja Radauš*, Po, 18. I 1959. — Nada Ristić, *Skulpture Vanje Radauša*, NAR, 3. IV 1959. — P. V., *Izložba Vanje Radauša u Domu JNA*, Po, 4. IV 1959. — M. Obadović, *Vizija i san*. *Na izložbi skulptura, crteža, linoreza, akvarela i tempera Vanje Radauša u svečanoj dvorani Doma JNA u Sarajevu*, Os, 5. IV 1959. — I. N., *Prve tri nagrade*. *Razgovor s nagradnim umjetnicima: Brankom Gavellom, Vanjom Radaušom i Vesnom Parun*, Vs, 20. VI 1960. — I. T., *Umjetnički dokumenti revolucije*. *Grafika u akvareli Vanje Radauša i Marijana Detonija u Modernoj galeriji*, Bo, 22. IV 1961. — D. Erceg, *Uzbudljiva svjedočanstva*. *Likovni dokumenti iz narodnooslobodilačke borbe na izložbi u Modernoj galeriji*, Vs, 23. IV 1961. — M. P., *Suprotno*. *Uz izložbu M. Detonija i V. Radauša*, VL, 6. V 1961. — M. Peić, *Krv i cinober*. *Izložba crteža Marijana Detonija i Vanje Radauša*, Tel, 12. V 1961. — Ivo Tomljanović, *Umetnost herojskih vremena*, Bo, 14. V 1961. — Željko Sabol, *Sugestivna svjedočanstva*. *Izložba slika iz NOB-e Marijana Detonija i Vanje Radauša*, StL, 16. V 1961. — J. Depolo, *Umjetnici u revoluciji*, Vs, 28. V 1961. — S. Bek, *Neposredan odgovor na stvarnost*. *Povodom izložbe Radauša i Detonija u Zagrebu*, CZ, 6. VI 1961. — D. Svagelj, *Intenziviranje realiteta u kiparstvu Vanje Radauša*. *Uz izložbu skulpture velikog vajara*, NoV, 14. X 1961. — Željko Sabol, *Dramatizacija historije*. „Panopticum croaticum“ *Vanje Radauša u Umjetničkom paviljonu*, StL, 17. X 1961. — S. B., *Priče o čovekovoju sudbini*. *Uz izložbu Vanje Radauša u Zagrebu*, „Panopticum croaticum“, CZ, 31. X 1961. — B. Trbojević, *Urezano vreme*, 43, 23. VII 1963. — J. Puljizević, *Nagrade nose ime pjesnika i borca*. *Najveće priznanje umjetnicima*, Tel, 12. VI 1964. — E. Cvetkova, *Buntovna i puntarska priroda*. *S Vanjom Radaušem u ateljeu*, VL, 30. IV 1966. — Juraj Baldani, *U svome vremenu*. *60-godišnjica Vanje Radauša*, Tel, 17. VI 1966. — Juraj Baldani, *Kristali saznanja i umijeća*. *Čudesni svijet Vanje Radauša*, Tel, 4. XI 1966. — (th), *Vanja Radauš: „Ribe“*. (Izložba akvarela i gvaševa), Tel, 17. III 1967. — V. Marenić, *Akvareli Vanje Radauša*, VuN, 29. IV 1967. — *Vanja Radauš*. (Razgovor s umetnikom), StZ, 11. XI 1967. — *Vanja Radauš*. *Dobitnici nagrade AVNOJ-a*, Dk, 28. XI 1967. — Stevo Ostojić, *Vanja Radauš: Na pozicijama angažirane umjetnosti*. (Razgovor s umetnikom), Po, 3. XII 1967. — Dionizije Svagelj, *Krvavi, beskrajni i blatni vidici*, GSI, 3. XII 1967. — D. Horvatić, *Biti kipar — govoriti oblikom*. *Vanja Radauš o svojim susretima s umjetnošću avangarde, o akademiji, o svojim profesorima, o diktaturi i umjetnosti, o kiparskom pozivu*, Tel, 8. XII 1967.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

H-ć (Ivo Hergešić), *Likovna kronika*. *IV izložba „Zemlja“*. — Mihovil Krušlin, Ob, 21. XII 1932, s. 2—3. — Luka Koren, *Izložba „Zemlja“*, Ku, 1933, br. 1, s. 6—10. — *Beleška uredništva povodom izložbe „Zemlja“*, Knj, 1933, br. 1, s. 37—38. — Vladimir Habunek, *Izložba zagrebačkih umjetnika*, Knj, 1934, br. 6, s. 285—287. — A. N. Brkić, *Na izložbi likovnih umjetnika partizana*, NaL, 1. VII 1945. — a, *Izložba umjetnika partizana*, GR, 6. VII 1945. — M. S., *Prva slikarska izložba umjetnika-partizana u Zagrebu*, SRČ, 6. VII 1945. —, *Bilješke uz izložbu umjetnika-partizana*, Vs, 6. VII 1945. — Grga Gamulin, *Povodom izložbe slikara partizana*, Rp, 1945, br. 1—2, s. 106—113. — Stane Mikuž, *Razstava umetnikov partizanov Hrvatske*, SPO, 1945, s. 6. —, *Osmerici naših likovnih umjetnika dodijeljeno je zvanje majstora*, Rp, 1947, br. 9—8, s. 541—542. — S. C., *Naši umjetnici-slikari u Narodnoj revoluciji*, ZDo, 24. VII 1954. — S. Bek, *Crteži, grafika, akvareli, gvaševi... Dokumenti revolucije na slikarskom platnu*, CZ, 10. X 1961. — M. Karamehmedović, *NOB u djelima likovnih umjetnika*, Os, 3. XII 1961. — E. Karabeg, *Djela umjetnika-partizana*. *Crteži, grafike i akvareli iz NOR-a*. *Izložba u Vojnom muzeju JNA na Kalemegdanu u Beogradu*, Os, 28. IV 1963.

IVAN RADOVIĆ

Rođen u Vršcu 1894. godine. Izlagao 1944. na izložbi ULUS-a u korist ranjenih boraca u Beogradu, i u Londonu na izložbi „Radovi jugoslovenskih umetnika u Londonu“, zatim na svim izložbama ULUS-a od 1945. do 1950. kao i na izložbi slikarstva i vajarstva naroda Jugoslavije 19. i 20. veka.

Literatura

Oto Bihalji-Merin, *Izložba likovnih umetnika Srbije*, Bo, 22. VII 1945, s. 2. — Popović Jovan, *Izložba vojvodanskih likovnih umetnika*, Bo, 20. IX 1945, s. 2. — Oto Bihalji-Merin, *Druga izložba likovnih umetnika Srbije*, NKZ, 1946, br. 1, s. 129—132. — Pavle Vasić, *Pregovorkatologa za retrospektivnu izložbu Ivana Radovića*, Galerija materice Srpske, Novi Sad, 1966.

NIKOLA REISER

Rođen 1918. u Somboru. Studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (1939—43, prof. V. Becić). Sudelovao u NOB-u i tada radi niz crteža i skica sa raznim temama iz rata. Učestvovao na mnogim izložbama umetnika-partizana. Samostalno izlagao u Zagrebu 1948. (zajedno sa E. Murtićem i Z. Pricom), zatim 1951, 1953, 1957, 1961, 1962, 1964. u Zagrebu i 1960. u Beogradu.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

R. Putar, *Slike i crteži Nikole Reisera*, Nap, 20. XI 1951; —, *Nikola Reiser*, Tel, 26. II 1965.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Grga Gamulin, *Povodom izložbe slikara partizana*, Rp, br. 1—2, 1945, s. 106—113; A. N. Brkić, *Na izložbi likovnih umjetnika partizana*, NaL, 1. VII 1945; Stane Mikuž, *Razstava umetnikov*

¹ U izboru literature o Radaušu dati su samo članci gde je — isključivo ili delimično — reč o njegovim grafikama, crtežima ili akvarelima.

partizanov Hrvatske; SPo, 1945, st. 6; Gamulin Grga, *Izložba Šestorice — Umjetnički paviljon 25. VIII — 15. IX*, Rp, Zagreb, br. 11—12, 1946, s. 1005—1008; Gamulin Grga, *Jesenska izložba u Starom paviljonu*, Rp, br. 1, 1947, s. 66—70; P. Segeđin, *Povodom treće izložbe likovnih umjetnika Hrvatske*, Nap, 27. XII 1947; J. D., *Treća izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, NaL, 9. I 1948; Đuro Tiljak, *IV izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Po, 12. XII 1948, s. 5.

IVO REŽEK

Rođen 1898. u Varaždinu. Studirao na Umjetničkoj akademiji u Zagrebu, studije nastavio na Višoj umetničkoj školi u Pragu. Neko vreme živeo u Parizu. Od 1947. profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Samostalno izlagao u Varaždinu 1923, Pragu 1926, Parizu 1926, Zagrebu 1927. i 1962. Sudelovao na izložbama proljetnog salona i grupe zagrebačkih i hrvatskih umjetnika.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

B(bek) Josip, *X Ausstellung kroatischer Künstler: Babić — Bečić — Bulić — Domac — Kovačević — Režek — Tomašević*, Mb, 1936, nr. 285, s. 5. — *Ars, Izložba hrvatskih umjetnika*, A37, 1937, br. 1, s. 3—6. — (Šrepl Ivo), *Junek, Herman, Motika, Režek, Šeferov, Sohaj i Tomašević, na izložbi hrvatskih umjetnika*, JL, 1937, br. 9266. — Kušan Vladislav, *Ivo Režek*, HR, 1943, br. 4, s. 202—205. — E. Cvetkova, *Ivo Režek u dvorani XIX*, VL, 9. VII 1962. — Matko Peić, *Dva svijeta Ive Režeka*, Tel, 21. IX 1962. — O. Švajcer, *Probijanje racionalističkih okvira. Retrospektiva Iva Režeka u Osijeku*, Vs, 6. XI 1968. — Lj. Antičić, *Generacija koja se vraća*. (Retrospektiva izložba Ive Režeka u Osijeku), GSI, 6. X 1968. — Oton Švajcer, *Uzbuđljivi, romantični impulsi. Pred nama stoji životno djelo, a pošto je izbor obavio sam autor, izložba predstavlja autentični profil umjetničke ličnosti slikara*, GSI, 10. X 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

O. T., *I izložba zagrebačkih umjetnika*, 15D, 1934, br. 10—11, s. 170—171. — d, *Likovna kronika. Izložba zagrebačkih umjetnika 1934*, Ob, 21 (20). VI 1934, s. 1—2. — Vladimir Habunek, *Izložba zagrebačkih umjetnika*, Knj, 1934, br. 6, s. 285—287. — B. S. (Batušić Slavko), *Izložba zagrebačkih umjetnika*, HR, 1935, br. 7, s. 364. — Kušan Vladislav, *Slikarske izložbe*, HR, 1936, br. 12, s. 649—652. — V. M. (Verena Han-Manč), *Likovna kronika. X. izložba „Hrvatskih umjetnika“ 8—25. novembra, u Umjetničkom paviljonu na Trgu Kralja Tomislava*, Ob, 4 (3). XII 1936, s. 1—2. — I. Tomljanović, *Na pola puta. Povodom izložbe „60 godina slikarstva i kiparstva u Hrvatskoj“*, Bo, 28. III 1961. — V. M. (Verena Han-Manč), *Likovna kronika. Izložba „Hrvatskih umjetnika“ u Umjetničkom paviljonu na Trgu Kralja Tomislava*, Ob, 24 (23). XI 1937, s. 1—2. — Ante Marić, *Izložba grupe hrvatskih umjetnika*, Ja, 1936, br. 48, s. 1032—1033. — Vladislav Kušan, *O gledanju likovnih manifestacija i likovnoj sezoni*, Sa, 1938, br. 6, s. 579—584. — V. M. (Verena Han-Manč), *Pola vijeka hrvatske umjetnosti, 1888—1938. Izložba slika, skulptura i arhitektonskih projekata u novom Umjetničkom paviljonu*, Ob, 15 (14). I 1939, s. 1—2. — V. M. (Verena Han-Manč), *XIV. izložba hrvatskih umjetnika u Domu likovnih umjetnosti na trgu Kralja Petra*, Ob, 23 (22). XI 1939, s. 1—2. — Kušan Vladislav, *Izložba hrvatskih umjetnika*, HR, 1940, br. 2, s. 99—101. — Vladislav Kušan, *Narodni motivi i „naš izraz“*, HK, 1942, knj. XXIII, s. 268. — Zem., *Povodom izložbe „Poljo-*

privreda i umjetnost“, Nap, 6. X 1945, s. 7. — J. D., *Treća izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, NaL, 9. I 1948.

MARKO RISTIĆ

Rođen 1902. u Beogradu. U toku I svetskog rata boravi u izbeglištvu u Švajcarskoj. God. 1922. sa M. Dedincem i D. Timotijevićem pokreće časopis „Putevi“. Krajem 1924, sa Rastkom Petrovićem, Dušanom Matićem, Milanom Dedincem, Mladenom Dimitrijevićem (Dimitrijem Dedincem) pokreće časopis „Svedočanstva“, gde objavljuje (prvi kod nas) tekst o nadrealizmu. God. 1925. diplomira na Filozofskom fakultetu u Beogradu. God. 1926/27. boravi u Parizu, gde se upoznaje sa A. Bretonom i drugim francuskim nadrealistima. God. 1930. učestvuje u osnivanju nadrealističke grupe u Beogradu. Sa Dušanom Matićem i Aleksandrom Vučom uređuje almanah „Nemoguće“, u kome, zajedno sa Matićem, objavljuje manifest „Uzgređ budi rečeno“. Sa Matićem piše i tekst „Pozicija nadrealizma“, deklaraciju kojom se jedanaest potpisanih nadrealista izjašnjava za socijalističku revoluciju. God. 1931. sa Kočom Popovićem piše „Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog“, a 1932. uređuje 2. i 3. broj časopisa „Nadrealizam danas i ovde“ i objavljuje sa V. Živadinovićem-Borom knjigu „Anti-zid“. God. 1933. sastaje se sa Krležom a 1934. saraduje u njegovom časopisu „Danas“. God. 1937. objavljuje u zagrebačkom časopisu „Ars 37“ esej o Pikasu. God. 1938. objavljuje poemu „Turpituda“, sa crtežima K. Hegedušića. Ceo tiraž ove knjige je zaplenjen. God. 1939, sa M. Krležom, K. Hegedušićem, V. Bogdanovom i Z. Rihtmanom, pokreće u Zagrebu časopis „Pečat“, gde, pored ostalih priloga, objavljuje i esej „San i istina don Kihota“, koji je poslužio kao povod za polemiku između „Pečata“ i drugih levih časopisa („Izraz“, „Književne sveske“). Po izbijanju rata živi u Vrnjačkoj Banji; novembra 1942. je uhapšen; po izlasku iz zatvora živi u Beogradu. Posle oslobođenja, 1944—45, piše političke članke u „Politici“ i „Borbi“, a od 1945. do 1951. je ambasador FNRJ u Parizu. Od 1951. živi u Beogradu gde aktivno učestvuje u književnom životu. Objavio je knjige poezije „Od sreće i od sna“, „Bez mere“, „Nox microcosmica“ itd. Učestvovao je u nadrealističkim likovnim eksperimentacijama kao što su igre *Cadavre exquis*, pravio je crteže, fotomontaže, kolaže (među ostalim i ciklus kolaža *La vie mobile*). Saradivao je sa pariskim nadrealistima, objavljivao priloge u njihovim časopisima („Nadrealistička revolucija“, „Nadrealizam u službi revolucije“, „Minotaur“) i potpisivao njihove manifeste.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Nadrealizam, SČ, 1924, br. 1, s. 13—15. — *Bez mere*, Beograd, S. B. Cvijanović, 1928. — *Marginalije*, LMS, 1929, knj. 319, sv. 2, s. 340—352; knj. 320, sv. 2, s. 205—219; knj. 321, sv. 1, s. 53—69; knj. 322, sv. 2, s. 184—196. — *Kroz noviju srpsku književnost*, NLT, 1929, br. 7—8, s. 194—199. — (Sa A. Vučo, Đ. Jovanovićem, D. Matićem), „*Ko su trinaest nadrealista*“, Po, 14. IV 1930. — *Celjust dialektike*. (Učešće u anketi), *Nemoguće* (nadrealistički almanah), Beograd, V 1930, s. 2—46. — (Sa D. Matićem), *Uzgređ budi rečeno*, *Nemoguće*, Beograd, 1930, s. 117—136. — (Sa K. Popovićem), *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog*, Beograd, Nadrealistička izdanja, 1931. — *Današnje postojanje nadrealizma u Francuskoj*, Sa, 1931, br. 16—18, s. 240—249. — *Protiv književnosti modernističke*, NDIO, 1932, br. 2, s. 42—46. — *Odlomak o modernizmu i iracionalizmu* (pisano oktobra 1931), SŽ, 1932, br. 1, god. III, s. 13—19. — *Koje su pobude i kakvi su uspesi školske filozofije*, Beograd, Nadrealistička izdanja, 1932. — (Sa M. Dedincem i K. Popovićem), *Nerazumevanje dia-*

lektike, NDIO, 1932, br. 3, s. 1—14. — „*Afera Aragon*“, NDIO, 1932, br. 3, s. 50—51. — (Sa V. Borom), *Anti-zid. Prilog za pravilnije shvatanje nadrealizma*, Beograd, Nadrealistička izdanja, 1932. — *Subjektivni podatci i njihov objektivni značaj za analizu društva*, Po, 6-7-8-9. I 1934. — *Moralni i socijalni smisao poezije*, Dn, 1934, br. 1, s. 72—73, 80—82 i 91. — *Materijalističko i pseudomaterijalističko shvatanje umetnosti*, Dn, 1934, br. 2, s. 204—219. — *Jedan nov primer nerazumevanja dijalektike*, Dn, 1934, br. 2, s. 243—253. — *Predgovor za nekoliko nenapisanih romana*, ASP, 1936, s. 46—82. — *Pablo Picasso*, A37, 1937, br. 2, s. 37—42. — *San i istina Don Kihota*, PČ, 1939, br. 1—2, s. 34—49. — *Nesavremena razmatranja*, PČ, 1939, br. 4, s. 263—272. — *Iz noći u noć*, PČ, 1939, br. 10—12, s. 353—397. — *Nesavremena razmatranja* (Odgovor na brošuru Ognjena Price *Barbarstvo Krležinog „Antibarbarusa“*), PČ, 1940, br. 13—15, s. 167—200. — *Annuae ili Istorija i poezija*, Del, 1956, br. 5—6, s. 364—125 i br. 7, s. 908—938. — *Od istog pisca*. Matica srpska, Novi Sad, 1957. — *12c* (Pariz 8. 11 — 12. 12. 1962). *Naknadni dnevnik*. Forum, Zagreb, 1963, br. 4, 5, 6, 7—8, 9, 11—12; 1964, br. 1—2, 4—5, 7—8; 1965, br. 1—2, 3, 10; 1966, br. 7—8; 1967, br. 1—2.

Literatura

Risto Ratković, *Beogradski nadrealizam*, Zp, 1929, sv. 5, s. 261—268 i v. 6, s. 321—328. — „*Artističke iluzije*“ G.s. Marka Ristića, Ktk, 1930, br. 1, knj. 1, s. 5. — „*Ugledanja*“ Marka Ristića, Ktk, 1930, knj. 1, br. 2, s. 4. — Stanislav Vinaver, *Vitezi potsvesnog*, Po, 5. VII 1931. — I. Merin, *Dva nadrealistička izdanja: Marko Ristić i Koča Popović: „Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog“ i „Nadrealizam danas i ovde“*, SŽ, 1931, br. 7—8, s. 228—229. — r., *Koča Popović i Marko Ristić — Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog* (prikaz), LMS, 1931, sv. 1—2, knj. 329, s. 146—149. — D-r Dušan Nedelj-ković, *Jedna himna imposibilističkoj filozofiji*, SKG, 1931, br. 8, knj. XXXIII, s. 634—637. — Al(eksandar) Il(ić), *Jedna nadrealistička disertacija. Koča Popović i Marko Ristić. Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog*, ŽR, 1931, sv. 50, s. 1111—1112. — St. Dimitrijević, *Marko Ristić na književnom zavrtnju Miroslava Krleže*, Vlj, 1934, br. 1—2, s. 328—331. — A. Galin (Grga Gamulin), *Naše retrospektive*, A37, 1937, br. 1, s. 6—9. — Matija Nenad, *Slikarstvo u čorsokaku*, ZŽ, 1937, br. 1, s. 30—41 i br. 4, s. 145—165. — Mirko Davidić, Avdo Humo, Puniša Perović, O „*Pečatu*“ i *besjedi o njegovoj svrsi*, MK, 1939, br. 2, s. 165—168. — Ognjen Prica, *Recepti, propisi, dogme*. (Povodom pisanja „*Pečata*“.), Iz, 1939, br. 9, s. 451—465. — V. Dragin, *San i istina Marka Ristića*, UIK, 1939, br. 3, s. 119—128. — Eli Finci, *Beda i pobjeda savremene poezije*, UIK, 1939, br. 1—2, s. 30—35. — Miroslav Krleža, *Dijalektički Antibarbarus*, PČ, 1939, br. 8—9, s. 73—232. — „*Stoprocenatna Negacija i njeni plodovi*“, RN, 1939, br. 18, s. 4. — „*Marko Ristić i njegovo sedamnaestogodišnje prijateljstvo*“, MK, 1939, br. 3—4, s. 286—287. — A. Stojković i D. Bogosavljević, „*San i istina Don Kihota*“ ili *tragikomične slike u nastavcima*, NZ, 1939, br. 7—8, s. 21—25. — Krsto Hegedušić, *Negativne pojave našeg likovnog života*, PČ, 1939, br. 10—12, s. 404—417. — Đ(urica) R(ibar), „*Noćna*“ *umetnost g. Marka Ristića*, MK, 1940, br. 7, s. 80—82. — Ognjen Prica, *Barbarstvo Krležinog „Antibarbarusa“*, KSV, 1940, s. 31—53. — Dr. T. Pavlov, „*Dijalektički pogledi Miroslava Krleže o umetnosti*“, KSV, 1940, s. 97—112. — M. Nikolić (Milovan Đilas), *Od nerazumevanja do revizionizma*, KSV, 1940, s. 167—194. — K(očica) Popović, *Ratni ciljevi Dijalektičkog antibarbarusa*, KSV, 1940, s. 195—214. — Josip Šestak, *Nekoliko opštih primjedaba povodom pečatovskih revizionističkih pokušaja*, KSV, 1940, s. 237—311. — V. Bezjak, *U znaku vremena*. (O „*Književnim sveskama*“ i polemici

sa „Pečatom“), Iz, 1940, br. 9, s. 490—499. — Vinko Šonjara, *Smisao estetske diskusije oko Pečata*, Zagreb, vlastita naklada, 1940. — Fran Šijanec, *Surrealizem v Jugoslaviji*, NOB, 1958, br. 1—2, s. 28—36. — Hanifa Kapidžić-Osmagnagić, *Srpski nadrealizam i njegovi odnosi sa francuskim nadrealizmom*, Svjetlost, Sarajevo, 1966. — Miodrag B. Protić, *Srpski nadrealizam i slikarstvo*, Del, 1968, br. 2, s. 113—145.

KAMILO RUŽIČKA

Rođen 1899. u Gackom. Studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (1919—23, prof. F. Kovačević, M. Cl. Crnčić, Lj. Babić). Izlagao na izložbama proljetnog salona (1927—28), i grupe Zemlja 1929—31. Samostalno izlagao u Varaždinu 1927, u Sarajevu 1929. i 1931. (sa O. Mujadžićem) i u Zagrebu 1950. i 1951.

Literatura

Ljubo Babić, *Hrvatski slikari od impresionizma do danas*, HK, 1929, knj. X, s. 191; Lj. Maraković, *Izložba „Zemlje“*, HPr, 1929, br. 12, s. 245; Dr. S. Batusić, *Izložba Udruženja umjetnika „Zemlja“*, HR, 1929, br. 12, s. 720—723; Nastasijević Momčilo, *Druga proljetna izložba jugoslovenskih umjetnika*, SKG, 1930, knj. XXX, s. 214; Đuro Tiljak, *Izložbe*, Knj, br. 2, god. IV, februar 1931, s. 94; Dr Slavko Batusić, *Likovni život, Becić — Babić — Miše i „Zemlja“*, HK, 1931, knj. XII, s. 341; Krsto Hegedušić, *O izložbi „Zemlje“ u Parizu*, Knj, br. 4, god. IV, april 1931, s. 179—181; Krsto Hegedušić, *Izložba likovnog udruženja „Zemlja“*, Knj, br. 9, god. IV, avgust 1931, s. 383; Lj(ubo) B(abić), *Zemlja*, Ob, br. 220, 25. septembar 1931, s. 2—3; br. 221, 26. septembar 1931, s. 2—3; br. 223, 29. septembar 1931, s. 2—3; Ivanković-Butozan, *Izložba „Zemlje“*, StN, 7. X 1931; Hanžeković Mato, *Izložba „Zemlje“*, HR, 1931, god. IV, br. 10, s. 584; Đuro Tiljak, *Izložba „Zemlje“*, Knj, br. 10, god. IV, oktobar 1931, s. 414—415; Đuro Tiljak, *Mali horizonti*, Knj, br. 4, god. V, april 1932, s. 152—153; N. J. (Rastko Petrović), *Proljetna izložba u Umetničkom paviljonu*, Po, 15. maj 1932, s. 9; Todor Manojlović, *Šesta proljetna izložba*, SKG, n. s., Beograd, knj. XLII, br. 4, 16. jun 1934, s. 321—328; Vladimir Habunek, *Izložba zagrebačkih umjetnika*, Knj, br. 6, god. VII, jun 1934, s. 285—287; B. S. (Batusić Slavko), *Izložba zagrebačkih umjetnika*, HR, 1935, god. VIII, br. 7, str. 364—365; Popović Branko, *VII proljetna izložba u Umetničkom paviljonu u Beogradu*, SKG, n. s., Beograd, 16. jun 1935, knj. XLV, br. 4, s. 314—321; Vladislav Kušan, *II izložba „Zagrebačkih umjetnika“*, HPr, 1935, br. 8 (listopad), s. 229—232; Branko Popović, *Osmo proljetna izložba u Umetničkom paviljonu*, SKG, n. s., Beograd, god. XLVIII, br. 5, 1. jul 1936, s. 385—391; Kušan Vladislav, *III. izložba „Zagrebačkih umjetnika“*, HR, 1936, god. IX, br. 7, s. 382—385; P. Križanić, *Dve proljetne izložbe u Beogradu*, Po, 6. VI 1937; P. Križanić, *Druga grafička izložba*, Po, 17. II 1937; P. Križanić, *Deseta proljetna izložba*, Po, 5. VI 1938; Vladislav Kušan, *Narodni motivi i „naš izraz“*, HK, 1942, knj. XXIII, s. 268. Vera Jablan, *Kamilu Ružička*, Od, jul 1956, 7 (69).

EVGEN SAJOVIC

Rođen 1913. u Ljubljani. Studirao na Umetničkoj školi Probuda u Ljubljani i na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (1934—1938).

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

—, Evgen Sajovic, UZ, 1943, s. 254. — Stane Mikuž, *Razstava Vesnanov pri Obersnelu*. (M.

Gaspari, H. Smrekar, E. Sajovic, Fr. Smerdu), Slo, 1942, br. 111.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

S(tane) M(ikuž), *Razpis banovine za umetnostno podobo iz slovenske zgodovine*, DS, 1939, br. 5, s. 298—299. — J(ože) G(regorič), *Razstava „Neodvisnih“*, DS, 1939, br. 9, s. 555—557. — Stane Mikuž, *Peta umetnostna razstava Neodvisnih v Jakopičevem paviljonu*, Slo, 14. X 1939, s. 8. — F. Mesesnel, *Jesenski razstavi v Ljubljani*. (Povodom izložbe kluba „Neodvisnih“), Sd, 1939, br. 11, s. 534—537. — K. Dobida, *Razpis za dela z zgodovinskimi motivi*, LZ, 1939, god. LIX, s. 289—290. — K(arel) D(obida), *Po jubilejni razstavi*, MI, 1940, br. 8, s. 285. — Dr S. Mikuž, *Umetnostna razstava „Neodvisnih“*, DS, 1940, br. 9, s. 572—574. — K. Dobida, *Slovenska umetnost v Zagrebu*, LZ, 1940, br. 9—10, s. 481—485. — France Mesesnel, *Dve jesenski razstavi*. (Povodom izložbe kluba „Neodvisnih“), Sd, 1940, br. 12, s. 569—571. — Stane Mikuž, *Moderna slovenska umetnost. Razstava v Jakopičevem paviljonu*, Slo, 7. VII 1941, s. 5. — Dr F. K. Kos, *Razstava četvorice* (Gaspari, Smrekar, Šantel, Sajovic), Ju, 17. IV 1942, s. 5. — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava v Trstu*, SPO, 19. VIII 1945, s. 6. — Dore Klemenčič, *Umetnost in resnica. Ob razstavi Društva slovenskih upodobljajočih umetnikov v Moderni Galeriji*, LP, 3. III 1948, s. 5 i 6. — Stane Mikuž, *Iz kašče naše likovne umetnosti* (likovna kronika leta 1950), DEN, 5. I 1951, s. 4. — Luc Menaše, *Avtoportret na Slovenskem, Moderna galerija, Ljubljana, 1958*. (sa bibliografijom).

MAKSIM SEDEJ

Rođen 1909. u Dobračevu kod Žireha. Studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (1928—32, prof. V. Becić, M. Tartaglia, T. Krizman). Obeležja socijalne umetnosti nose njegovi grafički ciklusi *Predgrade* (1933) i *Bog u Trbovlju* (1937.). Prvi put izlagao sa grupom Nezavisnih u Ljubljani 1933. Od 1946. prof. na Akademiji likovnih umetnosti u Ljubljani. Priredio veći broj samostalnih izložbi; retrospektivna izložba održana u Ljubljani 1966. godine.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Dr Stane Mikuž, *Predgovor za katalog retrospektivne izložbe Maksima Sedeja* (sa iscrpnim bibliografijom) Ljubljana, Moderna galerija, 1966.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

K(arel) Dobida, *Umetnost naših dni. K reprodukcijam in grafik Maksima Sedeja*, MI, 1933, br. 3, s. 110—111. —, *Prešernova nagrajenca Božo Vodušek in Maksim Sedej*, Več, 7. II 1967. — M. M., *Dodeljene „Prešernove nagrade“* (Maksim Sedej), Po, 8. II 1967. — Sagadin Vlado, *Mojstri slovenske grafike, Me, 9. II 1967.* — M. Tršar, *Slikarski svet Maksima Sedeja*, DI, 18. II 1967. — Marijan Tršar, *Maksim Sedej*, DI, 27. VII 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Vladislav Kušan *Slikarske izložbe*, HPr, 1934, br. 9, s. 321—326. — France Kralj, *Likovna umetnost v proteklem letu*, Sd, 1936, br. 2, god. IV, s. 92—95. — Fran Šijanec, *Prva reprezentativna razstava slovenskih likovnih umetnikov v Mariboru*, Oz, 1938, s. 253—262. — Stane Mikuž, *Ilustracije za France Prešernovu knjigu „Strunam“*, DS, 1940, br. 8, god. LII, s. 505—506. — France Mesesnel, *Dve jesenski razstavi*, Sd, 1940, br. 12, god. VIII, s. 569—571. — Stane Mikuž, *Razstava*

naših upodobljajočih umetnikov, SPO, 16. V 1946, s. 6. —, *Izložba „Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka“*, Nap, 11. I 1947, s. 1. — Dore Klemenčič, *Umetnost in resnica. Ob razstavi Društva slovenskih upodobljajočih umetnikov v Moderni galeriji*, LP, 3. III 1948, s. 5 i 6. — Karel Dobida, *Razstava karikatur*, NSv, 1950, god. V, s. 277—278. — A. Z., *Izložba likovnih umjetnika Slovenije*, Pob, 25. IX 1960.

IVAN SELJAK-ČOPIČ

Rođen u Idriji 1927. Akademiju likovnih umetnosti završio u Ljubljani 1951. (prof. G. Stupica). Prvi put izlagao na izložbi umetnika-partizana u Črnomlju 1944.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

France Vrečar, *Ivan Seljak Čopič*, LP, 14. VII 1955.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Dr. Karel Dobida, *Slovenska partizanska grafika*, MP, 1952/3, br. 1, s. 16—20. — Aleksander Bassin, *Revolucija in umetnost*. Knjižnica NOV in POS, likovna zbirka. Izd. Soča, Nova Gorica, 1966.

HINKO SMREKAR

Rođen je 1883. u Ljubljani. Streljan 1942. Započinje studije prava koje ubrzo napušta i studira na Austrijskom muzeju primenjenih umetnosti u Beču. Pridružuje se grupi Vesna, osnovanoj 1903. godine u Beču od strane slovenačkih umetnika. Od početka svoje delatnosti radi karikature sa socijalnom sadržinom koje objavljuje u mnogim humorističkim listovima („Osa“, „Kurent“, „Koprive“ i dr.). Radio grafičke cikluse „Sedam glavnih grehova“ 1923. i „Zrcalo sveta“ 1933. Bavio se ilustracijom knjiga. Sudelovao u pokretu otpora i 1942. godine streljan je kao talac.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Karel Dobida, *Predgovor za katalog retrospektivne izložbe, Narodna galerija, Ljubljana 1952.* — Karel Dobida, *Hinko Smrekar* (monografija sa autobiografijom H. Smrekara), DZS, Ljubljana, 1957.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

S., *Jeve razglednice*, LZ, 1913, god. XXXIII, s. 560. — I(van) Zorman, *Hinko Smrekar*, LZ, 1917, god. XXXVII, s. 665—666. — N. N., *Slovenska upodobljajoča umetnost: Hinko Smrekar*, IS, 7. III 1926. — N. N., *Hinko Smrekar*, IS, 1926, br. 10, s. 76—77 i 80. — Franc Uršič, *Hinko Smrekar (za 25-letnicu njegovoga umetniškega delovanja)*, Slo, 16. XII 1928. — K. Dobida, *K delom Hinka Smrekarja*, MI, 1937, br. 6, s. 234—235. — Stane Mikuž, *Razstava karikatur Hinka Smrekarja*, Slo, 1941, br. 196a. — Čoro Škodlar, *Iz krvi rdeče . . . Slikar Hinko Smrekar*, SPO, 3. II 1945. — Č(oro) Š(kodlar), *Hinko Smrekar*, SPO, 29. V 1945. — Stane Mikuž, *Hinko Smrekar*, SPO, 2. X 1945, s. 6. — emka, *Smrekarjeva umetnost — zrcalo svoje dobe*, LP, 16. XII 1945. — Dr. S. Mikuž, *Za svobodu padli umetniki*, SPO, 16. XII 1945. — Vito Globočnik, *Hinko Smrekar in njegovi tovariši (ob razstavi v domovinski vojni padli umetnikov)*, MI, 1945, br. 34—35, s. 7 i 5. — E(lko) Justin, *Odlomak*

iz sećanja Hinka Smrekara, To, 7. VI 1951. — Božidar Borko, *Honoré Daumier in Hinko Smrekar*, SPO, 13. IV 1951. — L. A. (Karel Dobida), *Hinko Smrekar*, SPO, 1. X 1952. — Dr Karel Dobida, *Hinko Smrekar*, SPO, 4. X 1952. — I. Juvančič, *Kako je bil Hinko Smrekar aretiran in umorjen*, LP, 4. X 1952. — Franjo Aleš, *Hinko Smrekar, revolucionar in borec*, DEn, 10. X 1952. — B. R. (Branko Rudolf), *Razstava Hinka Smrekara v Ljubljani*, Več, 15. X 1952. — Janez Nedog, *Umetnik — do smrti zvest svojemu ljudstvu*, LP, 18. X 1952. — Tone Potokar, *Prije deset godina in Ljubljani su Talijani streljali slikara i karikaturlistu Hinka Smrekara*, Vs, 22. X 1952. — F. N. (France Novšak), *Marginalije k Smrekarju*, SPO, 26. X 1952. — *Hinko Smrekar in njegova satira*, PDn, 26. X 1952. — F. N. (France Novšek), *Ob Smrekarjevi razstavi v Narodni galeriji*, LD, 27. X 1952. — Bojan Štih, *Hinko Smrekar*, NRa, 15. XI 1952, s. 17—18. — Dr Stane Mikuž, *Po razstavi Hinka Smrekara*, LP, 15. XI 1952. — Vladimir Bartol, *Hinko Smrekar interpret svoje dobe*, SPO, 29. XI 1952. — Božidar Jakac, *Hinko Smrekar*, SMi, 1952, br. 1, s. 35. — M. F. (Majda Frelj), *Ob desetletnici smrti Hinka Smrekara*, NŽ, 1952, br. 12, s. 356. — Božidar Jakac, *Spominska razstava Hinka Smrekara*, NRa, 1952, br. 16, s. 19. — dr., *Hinko Smrekar o svojem spomeniku in svoje smrti*, To, 1952, br. 41, s. 817. — Karel Dobida, *Hinko Smrekarju v spomin*, Zbornik Prešernove knjižnice, 1952, s. 50—54. — Dr Karel Dobida, *Slikar Hinko Smrekar 1883—1942*, MP, 1952—1953, br. 2, s. 38—42. — Č. Z., *Hinko Smrekar v Kranju*, GG, 1. I 1954. — Dr. Avg. Reisman, *Iz spominov na Hinka Smrekara*, ObL, 1954, br. 2, s. 62—65. — B. Pogačnik, *Dr Karel Dobida: „Hinko Smrekar“*, SPO, 22. V 1957. — Miran Sattler, *Ni našel modre cvetke*, LD, 12. X 1957. — —, *Monografija o Hinku Smrekaru*, Kga, 1957, br. 5, s. 201—205. — —, *Iz zapuštine Henrika Smrekara*, NRa, 1958, br. 13, s. 316—317. — Branko Rudolf, *Opazke o stilu Hinka Smrekara in „Vestne“*, NaS, 1959, br. 2, s. 189—192. — Lado Smrekar, *Jutri otvoreni Smrekarjeve razstave v Kostanjevici*, DLK, 17. V 1962. — —, *Ob razstavi del Hinka Smrekara v Celju*, CT, 1. II 1963. — Franc Zupan, *Še vedno aktualni Smrekar. Risbe Hinka Smrekara v Celjskem likovnem salonu*, DEn, 9. II 1963. — B. Rudolf, *Prodornost in sočustvovanje. Razstava del Hinka Smrekara v mariborski Umetnostni galeriji*, Več, 22. IX 1966. — Dušan Mevlja, *Maškarada človeških vrlin*, LD, 22. IX 1966. — F. Grivec, *Smrekarjeve karikature v Kočevju*, DLi, 16. III 1967. — J. Zupančič, *Veliki mojster satire. Petindvajset let od smrti slikarja Hinka Smrekara*, Več, 30. IX 1967.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Karel Dobida, *Naše umetniške razglednice*, Svo, 1919—1922, s. 13—15 i 35—36. — Frst. (France Stele), *XX umetnostna razstava v Jakopičevem paviljonu. Češko-jugoslavanska grafika*, DS, 1922, br. 1, s. 44—48. — Čedomir Mitrinović, *Beograjsko pismo. Ob zaključku razstave v Umetnostnom paviljonu*, Ju, 8. VI 1929. — —, *Razstava jugoslavanske grafike ke se vrši te dni v Zemunu o se udeležili tudi slovenski grafiki Justin, Kos, Košir, Piščanec, Smrekar in Šantel*, Js, 25. VII 1930, s. 7. — Ivan Kos, *Ilustracije za Koledar Cankarjeve družbe*, Maribor, izd. Cankarjeve družbe, 1930. — Stele Dr France, *Slikarstvo kod Slovenaca*, HR, 1932, br. 9, s. 542. — K. Dobida, *Jesenska umetnostna revija*, LZ, 1933, br. 12, s. 762—765. — F. Stele, *Likovna umetnost v I. 1933*, DS, 1934, br. 3—4, s. 181—198. — B(ratko) K(reft), *Ob dveh razstavah*, KZv, 1934, br. 10, s. 368—372. — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava na velesajmu*, Slo, 11. IX 1938, s. 9. — Fran Šijanec, *Prva reprezentativna razstava slovenskih likovnih umetnikov v Mariboru*, Oz, 1938, s. 253—262. — R. Ložar, *Zgodovina Slovencev in naša upodobljajoća umetnost*, KSM, 1939, br. 1, s. 28—37. — K. Dobida, *Razstava*

osnutkov za zgodovinske slike, LZ, 1939, s. 170—172. — Stane Mikuž, *Ilustracije za France Prešernovu knjigu „Strunam“: Miha Maleš, Božidar Jakac, Maksim Sedej, France Gorše, Oton Globočnik, Mira Pregelj, Hinko Smrekar, Avgust Černigoj*, DS, 1940, br. 8, s. 505—506. — Stane Mikuž, *Razstava Lade*, Slo, 18. X 1941, s. 5. — Dr F. K. Kos, *Razstava četvorice* (Gaspari, Smrekar, Šantel, Sajovic), Ju, 17. IV 1942, s. 5. — Stane Mikuž, *Razstava Vesnanov pri Obersnelu*. (M. Gaspari, H. Smrekar, E. Sajovic, Fr. Smerdu), Slo, 1942, br. 111. — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava v domovinski vojni padlih umetnikov*, SPO, 9. XII 1945, s. 6. — Stane Mikuž, *Za svobodo padli umetniki. Razstava v Jakopičevem paviljonu*, SPO, 16. XII 1945, s. 7; 24. XII, s. 6. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslavenske likovne umetnosti. (Izložba „Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“)*, Bo, 20. X 1946, s. 4—5. — Dore Klemenčič, *Partizanstvo in umetnost. Koledar osvobodilne fronte slovenskega naroda*, Ljubljana, 1946, s. 126—131. — L(ojz) K(raigher), *Karikatura Hinka Smrekara: Ivan Cankar kot don Kihot*, LP, 18. VIII 1951. — —, *dr., Slovenski ljudje se hvaležno spominjaju svojih velikih mož*, Več, 7. X 1952. — Karel Dobida, *Slovenska partizanska grafika*, MP, 1952/53, br. 1, s. 16—20. — Stele France, *Pedeset let jugoslavenskog slikarstva 1900—1950*, Predgovor kataloga, septembar 1953. — Luc Menaše, *Avtoportret na slovenskem* (sa bibliografijom), Moderna galerija, Ljubljana, 1958.

BRATISLAV STOJANOVIĆ

Rođen je 1912. u Beogradu. Završio arhitektonski osek Tehničkog fakulteta u Beogradu 1936. godine. Pored arhitektonske delatnosti bavi se i grafikom. Prvi put grafiku izlagao 1932. godine. Samostalnu izložbu grafika imao u Beogradu 1964. godine.

Literatura

Z. Simić-Milovanović, *Beograd i borbeni razvoj srpske umetnosti*, Godišnjak Muzeja grada Beograda, 1955. —, *Arhitektia i slikar*, Bo, 3. XI 1966. — R. N. M., *Arhitekt i grafičar*, Rad, 18. XI 1966. — Miodrag Kolarić, *Bratislav Stojanović, XXX godina linoreza*, predgovor za Katalog izložbe u Kulturnom centru u Beogradu, 1966.

VILIM SVEČNJAK

Rođen je 1906. u Zagrebu. Studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (1927—33, prof. V. Becić, Lj. Babić, M. Tartaglia, J. Kljaković, M. Vanka i T. Krizman). God. 1930. osniva „Pučki teatar“ u Zagrebu, a 1933. pokreće časopis „Kronika“. Hapšen je zbog ilegalne političke aktivnosti 1928. i 1933. Saraduje sa naprednim časopisima „Danas“, „Signali“, „Srp i čekić“. God. 1936. radi ciklus crteža *Petrica Kerempuh*, 1937. izdaje grafički ciklus *Za spas duše*, a 1938. godine radi ciklus crteža *Cirkus*. God. 1939. jedan je od pokretača časopisa „Izraz“. Po izbijanju rata 1941. odlazi u Sušak i saraduje sa NOP-om. God. 1943. od strane ustaša osuđen je na smrt, beži u Italiju i u bolnici u Asiziju radi ciklus crteža *Bella scrittura*. God. 1944. prelazi na oslobođenu teritoriju. God. 1952. postaje profesor na Akademiji primenjenih umjetnosti u Zagrebu. Prvi put je izlagao 1934. u Zagrebu sa Zemljom, sa kojom se pojavio i na njene dve poslednje izložbe: 1934. u Sofiji i 1935. u Beogradu. Samostalno izložbe je imao u Zagrebu 1939. i 1952. u Milanu 1955. u Rimu 1959. u Basano del Grapa 1960. u Lozani 1963. u Veneciji 1966. u Zadru 1968. (retrospektiva). Posle zabrane Zemlje, izlagao je sa grupom nezavisnih hrvatskih umjetnika

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Julije Tomić, *Djelo slikara Vilima Svečnjaka*, KHo, 1937, br. 3, s. 41—47. — Otto Schweitzer, *Grafika i ulja Vilima Svečnjaka*, Naklada Orbis, Zagreb, 1940. — Milan Selaković, *Slikarstvo Vilima Svečnjaka*, Pre, 1940, sv. 193, s. 45—51. — Josip Depolo, *Vilim Svečnjak*, Mala likovna biblioteka, Naprijed, Zagreb, 1959.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Vilim Svečnjak, *Savremena socijalna grafika*. Predavanje održano prilikom izložbe grupe „Zemlja“ u Zagrebu, SŽ, 1935, br. 1, s. 8—14. — —, *Savremena likovna umjetnost. Uvodna riječ slikara V. Svečnjaka kojom je otvorio izložbu u Galicijevom salonu u Splitu*. ND, 3. II 1937. — Zem (Zdenka Munk), *Novi prilog našoj modernoj grafici. Uz mapu grafike Vilima Svečnjaka*, No, 9. V 1937. — —, *Za spas duše. Mapa grafike Vilima Svečnjaka*, NRČ, 16. XII 1937. — Zem (Zdenka Munk), *„Za spas duše“*. Vilim Svečnjak, No, 25. XII 1937. — V. I. (Vilko Ivanuša), *Svečnjakova knjiga grafike*, RaZ, 1937, br. 75. — V. M. (Verena Han-Manč), *O umjetničkoj mapi „Grafika“ od Vilima Svečnjaka*, Ob, 30 (29). III 1938. — Vig (Ivo Lendić), *O jesenjoj mapi grafike*, HSt, 2. IV 1938. — B. B. Todorović, *Vilim Svečnjak, Za spas duše, grafički radovi 1934—37* (prikaz), XXV, 1938, br. 2, s. 146—147. — Julije Tomić, *Grafika Vilima Svečnjaka*, KHo, 1938, br. 3—4, s. 43—45. — Zoran Mušič, *O risbi, njeni vlogi v socijalni umetnosti in o „Grafiki“ V. Svečnjaka*, UmL, 1938, br. 7—8, s. 124—126. — —, *Prva kolektivna izložba slika Vilima Svečnjaka*, 7D, 5. XI 1939. — —, *Svečnjakova izložba u starom Umjetničkom paviljonu*, No, 9. XI 1939. — —, *Izložba zagorskog sina, akad. slikara Vilima Svečnjaka*, HZ, 10. XI 1939. — Or. —, *Kolektivna izložba u Umjetničkom paviljonu slikara Vilima Svečnjaka*, ZLi, 11. XI 1939. — V. M. (Verena Han Manč), *Kolektivna izložba Vilima Svečnjaka u Umetničkom paviljonu na Trgu Kralja Tomislava*, Ob, 12 (11). XI 1939. — —, *Kolektivna izložba V. Svečnjaka*, Kul, 1939, br. 21, s. 56. — E. D., *Monografija o radovima Vilima Svečnjaka*, HL, 25. VIII 1940. — V. I., *O umjetnosti Vilima Svečnjaka*. (Prikaz monografije Otta Schweitza), 7D, 1940, br. 28, s. 6. — Karel Rakovec, *Prikaz knjige Otto Schweitza: „Grafika i ulja Vilima Svečnjaka“*, Zagreb 1940, DS, 1940, br. 9, s. 572. — —, *„a (Vilko Ivanuša), O jednoj slikovnici*. (O slikovnici Bio jednom jedan kralj (Perica se zvao), od V. Svečnjaka), GR, 23. XI 1945. — O(swaldo) R(amous), *Motivi istriani di Vilim Svečnjak*, LVP, 7. XII 1947. — Radoslav Putar, *Izložba Vilima Svečnjaka*, NaL, 6. IV 1952. — J(osip) D(epolo), *Razgovor sa slikarom Vilimom Svečnjakom*, NaL, 13. IV 1952. — Z(orislav) U(gljan), *Grafika i ulja Vilima Svečnjaka*, Vs, 13. IV 1952. — M. Babić, *Izlaže Vilim Svečnjak*, RL, 17. IV 1952. — D. (Zora Dirnbach), *Grafika Vilima Svečnjaka*, Nap, 18. IV 1952. — T(one) P(otokar), *Vilim Svečnjak razstavlja*, PDn, 18. IV 1952. — Marijan Matković, *Dve izložbe u Zagrebu*, Bo, 27. IV 1952. — Eros Sequi, *Un invito da Zagabria in fiore*, LVP, 10. V 1952. — —, *O nekim likovnim problemima*. (Razgovor dopisnika Borbe sa V. Svečnjakom), Bo, 13. XII 1952. — —, *Vilim Svečnjak, Grafički studio ULUH-a*, Bo, 5. III 1953. — M. B., *O rezultatima III kongresa likovnih umjetnika*. (Razgovor sa Vilimom Svečnjakom i Ivom Režekom o Kongresu na Ohridu), Vs, 26. V 1953. — J(osip) D(epolo), *Vilim Svečnjak*, Rev, 1. VIII 1953. — Č. Kisić, *Lirizmi Vilimovih boja*, Bo, 13. IX 1953. — B. V., *Dva naša uspjeha. Izložba slika Vilima Svečnjaka u Milanu i Ede Murtića u Bruxellesu*, NaL, 18. I 1956. — Tone Potokar, *Monografija o Svečnjaku*, DL, 4. II 1960. — T(one) P(otokar), *Svečnjak-Virius—Šulentić*, NRa, 28. V 1960. — —, *Likovni stvaralac u našem društvu*. Razgovor sa Vilimom

Svečnjakom, Tel, 12. IV 1963. — Gustav Krklec, *Noćni dnevnik (17)*. Sa slikarom Svečnjakom u zagorskim pejzažima, VUS, I. IX 1965. — Enes Čengić, *Ko koga finansira*. Razgovor sa Vilimom Svečnjakom, Od, I. VII 1966. — B. M., *Retrospektiva Vilima Svečnjaka*, NaL, 26. X 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Ivo Franić, *V. izložba udruženja „Zemlja“*, NN, 28. IV 1934. — Ivo Š-I (Šrepl), *Izložba „Zemlja“*, JL, 29. IV 1934. — Vladimir Habunek, *Izložba „Zemlja“*, Knj, 1934, br. 5, s. 230—231. — Vladimir Habunek, *Izložba zagrebačkih umjetnika*, Knj, 1934, br. 6, s. 285—287. — O. T., *I izložba zagrebačkih umjetnika*, 15D, 1934, br. 10—11, s. 170—171. — N. J. (Petrović Rastko), *Izložba „Zemlja“*, Po, 3. III 1935. — Dragan Aleksić, *Izložba zagrebačke umetničke grupe „Zemlja“*, Vr, 4. III 1935. — Jop. (Jovan Popović), *Dve značajne umetničke manifestacije*, NIN, 16. III 1935. — M. Kujačić, *Izložba „Zemlja“ u Beogradu*, SPG, 1935, br. 4, s. 120—122. — Sava Popović, *Izložba grupe „Zemlja“*, NOD, 1935, br. 10, s. 157—158. — M. K., *Slikarska izložba u Splitu*. „Grupa hrvatskih umjetnika“ izložila je svoje radove u salonu „Galić“, Po, 11. II 1937. — Cvito Fisković, *Izložba „Grupe hrvatskih slikara“ u Splitu (Salon Galić, 1. do 15. veljače 1937)*, Ob, 12 (11). II 1937. — —, *Izložba „Grupe hrvatskih naprednih umjetnika“ u Splitu od 1—20. II 1937*. Salon Galić, A37, 1937, br. 3—4, s. 80—82. — —, *Iz umjetničkog svijeta*. „Prager presse“ o izložbi Hegedušić—Dobrović, Ob, 6 (5). V 1937. — —, *Glasovi čehoslovačke štampe o izložbi hrvatskih slikara u Pragu*, NRČ, 13. V 1937. — Ured., *Izložba hrvatskih naprednih umjetnika u Splitu*, KHo, 1937, br. 4—6, s. 103—104. — Vladislav Kušan, *Četiri mjeseca likovne sezone*, Sa, 1940, br. 1, s. 28—29. — Kušan Vladislav, *Likovna kronika*, HR, 1940, br. 5, s. 264—268. — I. Š., *Pogledi na smjernice i bit hrvatske kulture*, HG, 1941, br. 31, s. 5. — J. D., *Treća izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, NaL, 9. I 1948. — Križanić Pjer, *Prva izložba jugoslovenske karikature*, Po, 20. V 1948, s. 4. — J. Depolo, *Posjet slikarima*, Vs, 22. I 1961. — Josip Depol, *Zemljaši o „Zemlji“*, Vs, 1, 2. i 3. I 1965.

VILKO ŠEFEROV

Rođen u Mostaru 1895. Školovanje započeo na Slikarskoj školi u Beogradu, prekinuo zbog balkanskih ratara. Studije nastavlja u Budimpešti od 1913—1918. Po završetku I svetskog rata dolazi u Sarajevo, gde je jedan od osnivača Udruženja umjetnika BiH. Sa V. Becićem i K. Mijićem radi u slikarskoj koloniji u Blažuju. Od 1924. živi u Zagrebu gde izlaže sa Proletnim salonom i grupama Zagrebačkih i Hrvatskih umjetnika. Orijentiše se ka socijalnoj tematici (radi portrete, prizore iz svoje okoline, kasnije iz NOR-a). Godine 1937. nastao je ciklus crteža *Španija*.

Izlagao je na brojnim samostalnim i grupnim izložbama u zemlji (Zagreb, Sarajevo, Varaždin, Beograd) i u inostranstvu.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

V. Jablan, *Vilko Šeferov*. Od, 1957, br. 1—2, s. 7. — Hamid Dizdar, *Mostarac Vilko Šeferov. Jedan od najstarijih slikara u Hrvatskoj*. Sbo, 1. I 1962. — P. H., *Slikar Vilko Šeferov izlagače u Sarajevu*. Os, 10. VI 1964. — E. Cvetkova, *Udaljeno i blisko*. (Razgovor sa Vilkom Šeferovim i Dragicom Cvek-Jordan.) VL, 31. XII 1965. — —, *Umjetnička galerija. Vilko Šeferov*. Sbo, 17. VI 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Vladimir Habunek, *Izložba zagrebačkih umjetnika*. Knj, 1934, br. 6, s. 285—287. — (Ivo Šrepl), *Junek, Herman, Motika, Režek, Šeferov, Šohaj i Tomašević na izložbi hrvatskih umjetnika*. JL, 1937, br. 9266. — V. M. (Verena Han-Manč), *Likovna kronika. Izložba „Hrvatskih umjetnika“ u Umjetničkom paviljonu na Trgu Kralja Tomislava*. Ob, 24 (23). XI 1937. — V. M. (Verena Han-Manč), *Pola vijeka hrvatske umjetnosti, 1888—1938. Izložba slika, skulptura i arhitektonskih projekata u novom Umjetničkom paviljonu*. Ob, 15 (14) I 1939. — V. M. (Verena Han-Manč), *XIV. izložba hrvatskih umjetnika u Domu likovnih umjetnosti na trgu Kralja Petra*. Ob, 23 (22) XI 1939. — Vladislav Kušan, *Izložba hrvatskih umjetnika*. HR, 1940, br. 2, s. 99—101. — Grga Gamulin, *Jesenska izložba u Starom paviljonu*. Rp, 1947, br. 1, s. 66—70. — Djuro Tiljak, *IV izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*. Po, 12. XII 1948. — Jovan Popović, *Izložba Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije*. KNo, 24. V 1949. — —, *Kairski časopis o izložbi Vilka Šeferova*. Vs, 4. V 1962. — —, *Mala galerija*. NLS, 19. V 1962. — Milutin Milenković, *Jugoslovenski umetnici u Kairu*. Mo, 24. VI 1962. — E. C(vetkova), *Uspjeh u Kairu. Zagrebački slikar Vilko Šeferov prvi je portretirao predsjednika UAR Naseru*. VL, 28. VII 1962. — E. C(vetkova), *Poznatiji u Kairu nego u Zagrebu. Razgovor sa slikarom Vilkom Šeferovim*. VL, 24. I 1963. — E. Cvetkova, *Bez apstrakcije. ULUH-ova izložba posvećena 20-godišnjici AVNOJ-a*. VL, 3. XII 1963. — J. Depolo, *Slikarstvo na izložbi ULUH-a. Jubilarna izložba povodom 20-godišnjice AVNOJ-a*. Vs, 10. XII 1963. — V. Ekl, *Tri vizije Istre. Izložba djela Aralice, Šeferova i Jande u Muzeju u Rovinju*. Vs, 2. X 1968.

MILENKO ŠERBAN

Rođen 1907. u Čereviću. Studirao je u Parizu 1927—29. u privatnoj školi A. Lhotea. Prvi put samostalno izlagao u Novom Sadu 1926. sa grupom jugoslovenskih umjetnika izlagao u Parizu 1928. Od 1931. član je grupe Oblik.

LJUDEVIT ŠEŠTIĆ

Rođen 1900. u Đakovu. Umro 1962. u Zagrebu. Studirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (1921—25), (prof. V. Becić). Studije nastavlja u Parizu (1925—29). Samostalno izlagao prvi put u Zagrebu 1929. Sudelovao u NOR-u gde nastaje niz crteža sa ratnom tematikom. Retrospektivnu izložbu priredio u Zagrebu 1960.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Lj(ubo) B(abić), *Šestićeva izložba u Ulrichovom salonu*, Ob, 5. II 1929, br. 34, s. 2—3; Ž. M. H., *Izložba Branka Ljudevita Šestića*, 15D, 1932, br. 11, s. 164; D. E., *Ljudevit Šestić*, Vj, 14. VIII 1962; —, *U Zagrebu umro slikar Ljudevit Šestić*, Po, 15. VIII 1962; Matko Peić, *Slikar rijeke*, Te, 14. IX 1962; z., *Jedan prijedlog. Nije kasno ...*, KTK, 27. IX 1962; M. Peić, *Ljudevit Šestić*, Re, 1962, 10—11; Vaništa, *Galerija Lj. Šestića*, KTK, 28. IV 1966; Ivana Vrbanić, *Posljednji impresionista u Hrvatskoj — Ljudevit Šestić*, KTK, 28. IV 1966.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

B. S. (Batušić Slavko), *Izložba zagrebačkih umjetnika*, HR, 1935, god. VIII, br. 7, s. 365; Kušan Vladislav, *III. izložba „Zagrebačkih umjetnika“*,

HR, 1936, god. IX, br. 7, s. 382—385; Ante Matić, *Umjetnički život u Zagrebu. Povodom izložbe Zagrebačkih umjetnika*, Ja, br. 24, 13. jun 1936, s. 535—537; V. M. (Verena Han-Manč), *Likovna kronika. Izložba „Petorice“ u Umjetničkom paviljonu*, Ob, br. 123, 3 (2), jun 1937, s. 1; X. Y., *Slikarske izložbe. Umjetnički paviljon: Članovi grupe zagrebačkih umjetnika*, Knj, br. 6, god. X, juni 1937, s. 262—266; Kušan Vladislav, *Izložba članova grupe zagrebačkih umjetnika*, HR, 1937, god. X, br. 6, str. 321—322; V. M. (Verena Han Manč), *XIV izložba hrvatskih umjetnika u Domu likovnih umjetnosti na trgu Kralja Petra*, Ob, br. 268, 23 (22), novembar 1939, s. 1—2; Kušan Vladislav, *Izložba hrvatskih umjetnika*, HR, 1940, god. XIII, br. 2, s. 99—101; A. N. Brkić, *Na izložbi likovnih umjetnika partizana*, NaL, 1. jul 1945; —, *Bilješke uz izložbu umjetnika-partizana*, Vj, br. 66, god. V, jul 1945; Grga Gamulin, *Povodom izložbe slikara partizana*, Rp, br. 1—2, 1945, s. 106—113; M. S., *Prva slikarska izložba umjetnika-partizana u Zagrebu*, SRČ, 6. jul 1945; Stane Mikuž, *Razstava umjetnikov partizanov Hrvatske*, SPO, 1945, s. 6; J. D., *Treća izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, NaL, 9. januar 1948; —, *Ratno slikarstvo u Muzeju narodne revolucije u Zagrebu*, Nar, 28. IV 1961.

PETAR ŠIMAGA

Rođen 1912. u Odri. Umro 1961. u Zagrebu. Studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (prof. V. Becić). Niz godina bio je crtač na Medicinskom i Veterinarskom fakultetu u Zagrebu. Sudeluje u NOR-u od 1942. gde radi crteže sa scenama iz partizanskih dečjih domova i zbegova. Samostalno je izlagao u Zagrebu 1946, 1955.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

V. M. (Verena Han Manč), *Izložba Petra Šimaga u novom umjetničkom paviljonu na Trgu Kralja Petra*, Ob, 18 (17). III 1941, s. 2. — —, *Izložba crteža Petra Šimaga*, IVs, 9. V 1946. — —, *Izložba slika Petra Šimaga*, IVs, 8. X 1949. — B(oris) V(ižintin), *Dvije izložbe*, Izv, 1949, br. 11, s. 749—751. — J(ospit) D(epolo), *Uz samostalnu izložbu Petra Šimaga*, Bo, 5. XI 1953. — Zorislav Ugljen, *Zaboravljeni slikar. Uz izložbu Petra Šimaga*, Vs, 9. XI 1953. — Drag. Brigljević, *Smireni vidici Petra Šimaga*, Nap, 13. XI 1953. — —, *Izložba Petra Šimaga u Splitu*, KJa, 1953, br. 22, s. 6. — I. D., *Prvi hrvatski umjetnik v Mariborski Umetnostni galeriji. (Razstava akvarelov i risb Petra Šimaga)*, Več, 21. X 1954. — l-g., *Tragom partizana. Uz izložbu Petra Šimaga-Šumskog*, Vs, 14. VII 1955. — N. Frndić, *Partizanski slikar. Povodom izložbe radova iz NOB-e Petra Šimaga*, Bo, 24. VII 1955. — S., *Partizanski motivi. Uz izložbu Petra Šimaga*, CZ, 16. VIII 1955. — Z. P., *Izložba Rački—Šimaga*, StL, 25. XI 1958. — P(avle) V(asić), *Akvareli Petra Šimaga*, Po, 19. XII 1959. — Ž. Sabol, *Na istim pozicijama. Crteži i akvareli P. Šimaga u Salonu Likum*, StL, 13. XII 1960. — M. P., *Reportaža. (Uz izložbu Petra Šimaga)*, VL, 17. XII 1960. — M. P., *Umro Petar Šimaga*, Vs, 12. X 1961. — M. Peić, *Posljednji pejzaži Petra Šimaga*, Tel, 20. X 1961. — Stjepan Bek, *Slikar nezaboravnih likova djece iz NOB. Povodom smrti umjetnika Petra Šimaga*, CZ, 24. X 1961.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Grga Gamulin, *Povodom izložbe slikara partizana*, Rp, 1945, br. 1—2, s. 106—113. — A. N. Brkić, *Na izložbi likovnih umjetnika partizana*, NaL, 1. VII 1945. — —, *Izložba umjetnika partizana*, GR, 6. VII 1945. — M. S., *Prva slikarska izložba*

umjetnika-partizana u Zagrebu, SRČ, 6. VII 1945. — Zdenka Munk, *Umjetnik-partizan*, ŽUB, 1945, br. 14—15, s. 24—25. — Stane Mikuž, *Razstava umetnikov partizanov Hrvatske*, SPO, 1945, s. 6. — J. Depolo, *Tri izložbe*, Vs, 22. XII 1960. — E. Karabeg, *Djela umjetnika-partizana. Crteži, grafike i akvareli iz NOR-a. Izložba u Vojnom muzeju JNA na Kalemegdanu u Beogradu*, Os, 28. IV 1963. — Vanja Raduš, *O radu likovnih umjetnika u narodnooslobodilačkoj borbi*, NoL, 29. i 30. IX, 1—2, 3. i 4. X 1966.

FRANO ŠIMUNOVIĆ

Rođen je u Dicom 1908. Studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (1929—34. prof. Lj. Babić). Boravio u Španiji 1934—35. God. 1945. priređuje sa G. Antunecem jednu od prvih likovnih izložbi u oslobođenom Zagrebu. Tu izlaže, pored pejzaža, motiva iz cirkusa i niz crteža na temu NOR-a. U periodu 1945—50. Šimunović je izlagao na izložbama ULUH-a, na izložbi Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka, na izložbama Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani 1949; samostalno je izlagao u Pragu 1946.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

—, *Mladi slikar Šimunović*. (Osvrt na izložbu u Zagrebu), ND, 22. VIII 1934. — Lj(ubo) B(abić), *U sjeni velikih majstora*. (Kopije iz Prada i kolekcija crteža Frana Šimunovića), Ob, 11. IX 1935, s. 1. — M. Šimunić, *Izložba Frane Šimunovića*, RM, 1935, br. 1, s. 23. — (ie), „*Prager Presse*“ o *Franji Šimunoviću*, Ob, 11. IX 1935, s. 2. — Z. (Z. Vojnović), *Fran Šimunović — Studije iz Španije*, Knj, 1935, br. 10, s. 417. — Zdenka Munk, *Dvije slikarske izložbe. Izložba Frana Šimunovića. Izložba Kluba likovnih umjetnika*, KHo, 1935, br. 10—12, s. 265—266. — P., *Uz slike Frana Šimunovića*, Om, 1935/36, br. 6, s. 221. — Pjer Križanić, *O slikaru Šimunoviću*, ND, 20. X 1937. —, *Slikar Dalmatinac g. Frano Šimunović izlaže u Beogradu*, Pra, 9. XII 1937. — P. Križanić, *Izložba Frana Šimunovića*, Po, 18. XII 1937. — M. Z., *Zagrebački slikar Frano Šimunović*, Vr, 20. XII 1937. —, *O izložbi Šimunovića u Beogradu*, ND, 22. XII 1937. — Đ. Popović, *Slikar G. Frano Šimunović*, Pra, 23. XII 1937. — C. Fisković, *Izložba slikara Šimunovića u Splitu*, ND, 14. V 1938, s. 7. —, *Izložba slikara Frana Šimunovića. Prva njegova izložba u Splitu u salonu Galić*, ND, 27. IV 1938. — Augustin Stipčević, *Izložba slikara Frane Šimunovića*, JD, 20. V 1938. — J. Kaštelan, *Uz slike Frane Šimunovića*, JD, 1938, br. 122, s. 7. —, *Izložba Frane Šimunovića u Splitu*, 7D, 1938, br. 19, s. 13. — V. M. (Verena Han Manč), *Izložba Gecan—Šimunović u Salonu Ullrich*, Ob, 29 (28). IX 1939, s. 4. — Z(denka) M(un)k, *Izložba Gecan—Šimunović*, No, 1939, br. 273, s. 13. — Ivo Š-l (Šrepl), *Izložba Gecana i Šimunovića*, JL, 4. X 1939. —, *Uspjeh Frana Šimunovića na zagrebačkoj izložbi*, ND, 8. X 1939. — P. Križanić, *Dve slikarske izložbe*, Po, 3. XII 1939. —, *O slikaru Šimunoviću na Prvoj godišnjoj izložbi hrvatskih umjetnika*, ND, 23. VII 1940. —, *Slikar Šimunović u Dubrovniku*, Db, 1940, br. 82, s. 3. P. Križanić, *Izložba trojice slikara*, Po, 6. XI 1940, s. 10. — Pjer Križanić, *Slikar Šimunović u Beogradu*, ND, 8. XI 1940. — Ante Trangić, *Sa beogradske izložbe Šimunović—Mušić. Lijep uspjeh našeg sugradanina umjetnika i njegovog druga*, ND, 2. XII 1940. — V. N., *Izložba Antunac—Šimunović*, NaL, 30. IX 1945. — G(rga) Gamulin, *Izložba Antunac—Šimunović*, Rp, 1945, br. 3, s. 223—225. — Z(denka) M(un)k, *Izložba Antunac—Šimunović*, Nap, 29. IX 1945. — M. P., *Franjo Šimunović: Pod okupacijom — mapa crteža*, Nap, 19. IV 1947. —

Z(denka) Munk, *Dvije mape grafike: Šimunović—Mrzaz*, Rp, 1947, br. 10, s. 708—710.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Kušan Vladislav, *III. izložba „Zagrebačkih umjetnika“*, HR, 1936, br. 7, s. 382—385. — Kušan Vladislav, *Osvrt na likovnu sezonu 1935/36*, HR, 1936, br. 10, s. 547—550. — V. M. (Verena Han—Manč), *Likovna kronika. Izložba „Petricerice“ u Umjetničkom paviljonu*, Ob, 3 (2). 1937, s. 1. — Kušan Vladislav, *Izložba članova grupe zagrebačkih umjetnika*, HR, 1937, br. 6, s. 321—322. — X. Y., *Slikarske izložbe. Umjetnički paviljon: Članovi grupe zagrebačkih umjetnika*, Knj, 1937, br. 6, s. 262—266. — P. Križanić, *Izložba Dvanaestorice u Umjetničkom paviljonu*, Po, 16. X 1937, s. 12. —, *Slikarska izložba Frana Šimunovića*, Vr, 8. XII 1937. —, *Izložba slika g. Frana Šimunovića*, Vr, 13. XII 1937. — (Čš) (Čičin Šain), *Izložba slikara Šimunovića*, GPB, 1938, br. 10, s. 10. — V. M. (Verena Han Manč), *Pola vijeka hrvatske umjetnosti, 1888—1938. Izložba slika, skulptura i arhitektonskih projekata u novom Umjetničkom paviljonu*, Ob, 15 (14). I 1939, s. 1—2. — Ljubo Babić, *Pola vijeka hrvatske umjetnosti*, Pč, 1939, br. 1—2, s. 60. — Pavle Vasić, *XI prolećna izložba i Salon nezavisnih umjetnika*, UP, 1939, br. 6, s. 182—186. —, *Pisani portreti dvojice slikara*, No, 1939, br. 253, s. 13. —, *Posle putovanja po Španiji dva naša mlada slikara izlažu u Umjetničkom paviljonu*, Po, 24. XI 1939, s. 13. —, *Juče su u paviljonu „Cvijete Zuzorić“ otvorene dve izložbe dvojice hrvatskih i jednog slovenačkog umjetnika*, Po, 27. XI 1939, s. 13. — Kušan Vladislav, *Početak nove likovne sezone*, HR, 1939, br. 12, s. 657—659. —, *Dva mlada slikara Frano Šimunović i Zoran Mušić izlažu drugi put u Beogradu*, Po, 26. X 1940, s. 9. — Vladislav Kušan, *Četiri mjeseca likovne sezone*, Sa, 1940, br. 1, s. 28—29. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslovenske likovne umjetnosti. (Izložba „Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“)*, Bo, 20. X 1946, s. 4—5. — O. Bihali—Merin, *Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka*, NKŽ, 1946, br. 11, s. 378—404. —, *Izložba „Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka“*, Nap, 11. I 1947, s. 1. — G. Gamulin, *Jesenska izložba u starom paviljonu*, Rp, 1947, br. 1, s. 67. — Stane Mikuž, *Razstava slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX in XX stoletja v Ljubljani*, SPO, 16. III 1947, s. 3. — P. Šegedin, *Povodom treće izložbe likovnih umjetnika Hrvatske*, Nap, 27. XII 1947. — J. D., *Treća izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, NaL, 9. I 1948. — Zdenko Vojnović, *Priznanja hrvatskoj umjetnosti*, NKI, 1948, br. 1, s. 220—227. —, *Nagrade Komiteta za kulturu i umetnost jugoslovenskim književnicima i umetnicima*, KNo, 9. III 1948, s. 1. — Grga Gamulin, *Povodom IV. izložbe Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Nap, 10. XII 1948. — Đuro Tiljak, *IV izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Po, 12. XII 1948, s. 5. — Z. Kauzlaric, *Uz IV. izložbu Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske. I — slikarstvo*, Izv, 1949, br. 1, s. 45—51. — Čoro Škodlar, *Problemi sodobne likovne umetnosti. (Ob razstavi v Moderni galeriji)*, SPO, 20. II 1949, s. 4. — Jovan Popović, *Izložba Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije*, KNo, 24. V 1949, s. 3. — Grga Gamula, *Zapisi iz 1949*, Rp, 1949, br. 10—11, s. 810—841. —, *Nagrada vlade FNRJ*, KNo, 10. I 1950. — V. Sinobad, *Bilješke uz V. izložbu ULUH-a*, Izv, 1950, br. 1, s. 23—28. — Radoslav Putar, *Misli uz nekoliko slika i skulptura na VI izložbi ULUH-a*, Izv, 1951, br. 3, s. 180—184.

BRANKO ŠOTRA

Rođen je u Kozicama kod Stoca 1906. Umro u Stokholmu 1960. Završio Nastavnički odsjek na Umjetničkoj školi u Beogradu 1929. Od 1930—

1936. profesor u Sarajevu, Loznici, Ohridu i Vrscu. Od 1941. učestvuje u NOR-u. Posle oslobođenja obavlja razne dužnosti, načelnik Doma JNA, načelnik i osnivač Vojnog muzeja, sekretar ULUS-a, prvi sekretar Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije. Od 1948. do smrti bio je redovni profesor i rektor Akademije za primenjenu umetnost u Beogradu.

Prvi put izlagao u Sarajevu 1932. Samostalno izlagao u Skopju i Prištini 1957; u Beogradu i Sarajevu 1959. Komemorativna izložba mu je priređena u Beogradu i Ohridu 1961. Retrospektiva u Sarajevu 1968. Kolektivno izlagao pre rata sa grupom Krug, na zajedničkim izložbama bosansko-hercegovačkih umjetnika u Sarajevu i Beogradu, i prolećnim izložbama jugoslovenskih umjetnika u Beogradu. Posle rata izlagao na izložbama ULUS-a, izložbama umetnosti NOR-a, kao i na mnogim grafičkim izložbama.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Zapažanje sa izložbe Savremenih vojvodanskih umjetnika, KNo, 1948, br. 10, s. 3. — *Sedma izložba Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, KNo, 27. XII 1949. — *O našoj likovnoj umjetnosti. (Izvod iz referata na Drugom Kongresu likovnih umjetnika Jugoslavije)*. KNo, 9. V 1950.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Spasa Hadžipavlović, *Branko Šotra 1906—1960*, Krug Galerije grafički kolektiv, Beograd, 1965, s. 39—45. — Dr Smilja Šinik, *Branko Šotra*, Predgovor kataloga samostalne izložbe, Sarajevo, Muzej revolucije Bosne i Hercegovine, 1968. (sa iscrpnom bibliografijom).

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

B. Lazeski, *Grafikata na Branko Šotra*, NMa, 14. VI 1957. — G. St., *Branko Šotra vu Skopje*, Rt, 15. VI 1957. — Antonie Nikolovski, *Grafikata na Branko Šotra*, RaS, 16. VI 1957. — Boris Petkovski, *Grafika na Branko Šotra*, Sov, 1957, br. 6, s. 589—592. — Pero Brodžić, *Tema u umjetničkim djelima. Uz izložbu grafika Branka Šotre*, KrN, 23. V 1958. — M. K., *Izložba grafike u Galeriji na Terazijama*, VeN, 29. X 1958. — B. L., *Grafika Branka Šotre. Pred izložbu u Galeriji ULUS*, Po, 27. IV 1959. — M. M., *Majstorstvo prvog reda*, Bo, 5. V 1959. — N. K., *Izložba grafika Branka Šotre*, InL, 9. V 1959. — M. Obadović, *Grafika Branka Šotre. Izložba u ULUS-ovoj galeriji u Beogradu*, Os, 10. V 1959. — P(avle) V(asić), *Grafika Branka Šotre*, Po, 11. V 1959. — M. B. Protić, *Tri izložbe*, NIN, 17. V 1959. — Dr Katarina Ambrozić, *Grafika Branka Šotre*, KNo, 22. V 1959. — Smilj Tihčić, *Intimna umjetnost. Uz izložbu beogradskog slikara Branka Šotre u Sarajevu*, Os, 11. VI 1959. —, *Lapidaran izraz. Pet pitanja slikaru Branku Šotri*, Os, 28. VI 1959. — Dr Pavle Vasić, *Umro slikar Branko Šotra*, Po, 22. V 1960. — Dr V(asić) P(avle), *Vidiq piktora Branko Šotra*, Rdj, 22. V 1960. — Nandor Glid, *Branko Šotra — čovek, umetnik, borac*, Bo, 23. V 1960. —, *Branko Šotra — borac i umetnik*, Os, 23. V 1960. — N. Karanović, *Branko Šotra*, InL, 28. V 1960. — Radovan Papić, *Humanist i revolucionar*, Bo, 28. V 1960. — (Josip) D(epolo), *Dvostruki gubitak. Povodom smrti slikara Branka Šotre*, Vs, 28. V 1960. — Smilj Tihčić, *Elan jednog slikara*, Os, 29. V 1960. — Zuko Džumhur, *Branko Šotra 1906—1960*, Po, 29. V 1960. —, *Branko Šotra*, Stu, 31. V 1960. — K(atarina) A(mbrozić), *In memoriam. Branko Šotra*, KNo, 3. VI 1960. — Dimče Protuger — Lazar Ličenoski, *Branko Šotra*, NMa, 24. VI 1960. — H. M., *Osniva se spomen-galerija Branka Šotre u Stocu*, Bo, 5. XI 1960. — Radomir Stanić, *Uz dvog-*

dišnjicu smrti slikara i revolucionara Branka Šotre. Progonstvo u Ohridu i hapšenje u Parizu. (Odlomak iz neobjavljene monografije), Sbo, 24. V 1961. — M. Karamehmedović, *Vjera u pobjedu istine. Komemorativna izložba Branka Šotre*, Os, 4. VI 1961. — R. Kuzmanovski, *Dve različni umetnički želbi. Po povod izložbite na Branko Šotra i Mladen Šubinovič vo Beograd*, NMa, 5. VI 1961. —, *Veliko priznanje umjetniku i revolucionaru. Povodom izložbe u Galeriji Doma JNA u Beogradu*, Sbo, 8. VI 1961. — D. G., *Vizija šume i krša. Uz posmrtnu izložbu Branka Šotre*, Tel, 9. VI 1961. — Dragoslav Đorđević, *Komemorativna izložba Branka Šotre*, Bo, 10. VI 1961. — Z. Radojković, *Komemorativna izložba grafika i crteža Branka Šotre*, CZ, 13. VI 1961. —, *Branko Šotra (1906—1960)*, Dn, 21. VI 1961. — C. Stefanov, *Otvorena e posmrtna izložba na Branko Šotra vo Ohrid*, NMa, 8. VII 1961. — H. M., *Svečano otvorenje spomen-muzeja Branka Šotre*, Os, 19. VII 1963. — Hajrudin Mehmedbašić, *Priznanje velikom umjetniku-revolutionaru. Razgovor sa Ivom Šeremetom, direktorom Umjetničke galerije povodom otvaranja spomen-muzeja Branka Šotre u Stocu*, Os, 24. VII 1963. — H. Mehmedbašić, *Spomen muzej Branka Šotre u Stocu*, 4J, 30. VII 1963. — Milan Mučibabić, *Za trajno sjećanje. U Spomen-muzeju Branka Šotre*, Os, 4. VIII 1963. — R. S., *Čovjek, umjetnik i borac. Povodom 5-godišnjice smrti Branka Šotre*, Sbo, 17. V 1965. — Muhamed Karamehmedović, *Vizija novog. (Ulja i grafika Branka Šotre u Muzeju revolucije u Sarajevu)*, Os, 14. IX 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Jovan Kršić, *Dve likovne izložbe u Sarajevu*, Pre, 1932, sv. 107, s. 655—659. — J., *Božićna izložba u prostorijama Cvijete Zuzorić*, Pre, 1934, sv. 131—132, s. 631. — Jovan Kršić, *Dve izložbe*, Pre, 1935, sv. 143—144, s. 642—644. — F., *Interesantna izložba najmladih slikara u Sarajevu*, Pra, 3. I 1936. — Florijan Vid (Eli Finci), *Dve izložbe*, Br, 1936, br. 2, god. I, s. 59—61. — J. A. K. (Jovan Kršić), Pre, 1936, sv. 154—155, s. 599—600. — J. A. K. (Jovan Kršić), *Godišnja slikarska izložba „Cvijete Zuzorić“ u Sarajevu*, Pre, 1937, sv. 161, s. 315—316. — M. K. D., *Izložba grupe „Krug“*, Pre, 1937, sv. 167, s. 740—742. — P. Križanić, *Deseta prolećna izložba*, Po, 5. VI 1938. — B. Benković, *Izložba sarajevskih likovnih umetnika*, NSt, 1938, br. 13—14, s. 195—197. — Todor Manojlović, *Januarske izložbe*, UP, 1938, br. 5, s. 157—159. —, *Glavna je zadaća naših umjetnika da zadovolje potrebe naroda za umjetnošću*, Vs, 8. XII 1947. —, *Puna stvaralačka sloboda omogućuje istinski uspeh naše likovne umetnosti (diskusija na II kongresu LUJ)*, Po, 7. V 1950, s. 4. —, *Umetnosti rastu svakodnevno sa izgradnjom socijalizma. (Povodom Drugog kongresa SLUJ-a)*, Bo, 7. V 1950, s. 2. — Stele France, *Pedeset let jugoslovenskog slikarstva 1900—1950*, Predgovor kataloga, septembar 1953. — B. K., *Dragi susreti... sa izložbe „Motivi Trebinja“*, SD, 19. VI 1954. — Đorđe Popović, *ULUS-ova izložba grafike*, Bo, 3. XI 1957. — Pivo Karamatijević, *Likovni umetnici sa partizanima*, NAr, 29. IV 1958. —, *NOB u našem sjećanju*, Umj, 1958, br. 10, s. 1—2 i 12. — P. Kuz., *Martovski izložbi. (Izložbata grafiki i crteži so socialna i voena tematika)*, NMa, 24. III 1959, s. 8. — P. V. (Pavle Vasić), *Izložba grafike i crteža u Domu JNA. (Povodom proslave 40-godišnjice KPJ)*, Po, 27. III 1959, s. 8. —, *Mala galerija novih dela. Branko Šotra*, Bo, 10. V 1959. —, *Izložba grafike Branka Šotre. Večeras u Umjetničkom paviljonu*, Os, 5. VI 1959. —, *Umro Branko Šotra*, Vs, 22. V 1960. —, *Umro Branko Šotra*, Bo, 22. V 1960. —, *Smrt Branka Šotre*, VeN, 23. V 1960. —, *In memoriam*, SvS, 24. V 1960. — Stojan Čelić, *Likovni umetnici i umetnost u godinama rata*, KNo, 30. VI 1961. — E. Karabeg, *Djela umjetnika partizana. Crteži, grafike i akvareli iz NOR-a. Izložba u Vojnom muzeju JNA*

na Kalemegdanu u Beogradu, Os, 28. IV 1963. — P(avle) V(asić), *Značajni umetnički dokumenti. (Povodom izložbe u Vojnom muzeju)*, Po, 29. V 1963.

LOJZE ŠUŠMELJ

Rođen u Miluzu u Francuskoj 1918. Streljan je kao talac u Mariboru 1942. Studirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. (Prof. M. Tartaglia). Od 1938. bio je član grupe Gruda.

Literatura

F. K. Kos, *Umetnostna razstava*, Oz, br. 1, god. III, 1940, s. 38. i 41; *Umetniški zbornik 1, Bibliofilska založba (Umetnost) v Ljubljani*, 1943; Stane Mikuž, *Umetnostna razstava v domovinski vojni padli umetnikov*, SPO, 9. XII 1945, s. 6; Stane Mikuž, *Za svobodu padli umetniki. Razstava v Jakopčevem paviljonu*, SPO, 16. XII 1945, s. 7. i 24. XII 1945, s. 6; Vito Globočnik, *Hinko Smrekar in njegovi tovariši (Ob razstavi v domovinski vojni padli umetnikov)*, Mn, br. 34—35, god. III, 1945, s. 5. i 7; Dore Klemenčič, *Partizanstvo in umetnost, Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda*, Ljubljana, 1946, s. 126—131; *Katalog razstave del Umetniškega društva Gruda*, Umetnostna galerija v Mariborju, 1968.

IVAN TABAKOVIĆ

Rođen je u Aradu 1898. Slikarstvo studirao na Akademijama u Budimpešti, Minhenu i Zagrebu. Prvi put izlagao 1922. u Zagrebu. Jedan je od osnivača grupe Zemlja 1929. sa kojom izlaže u Parizu 1931. i u Zagrebu 1934. God. 1926. sa O. Postruznikom izlaže ciklus *Groteske*. Posle drugog svetskog rata 1945. i 1946. izlaže sa ULUS-om.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Povodom izložbe umjetničke grupe „Zemlja“, JL, 6. XI 1929.

Literatura

M(iroslav) K(rleža), *Kako se kod nas piše o slikarstvu*, KR, br. 2, god. III, 1. VI 1926, s. 68—81. — Rude Ivanković, *Izložba „Zemlja“*, NLT, br. 12, XI 1929, s. 359—360. — Ljubo Babić, *Hrvatski slikari od impresionizma do danas*, HK, 1929, knj. X, str. 191. — Batušić Dr Slavko, *Izložba Udruženja umjetnika „Zemlje“*, HR, 1929, br. 12, god. II, str. 420—423. — nobo-, *Izložba grupe „Zemlja“*, Sa, br. 9—10, god. XXII, IX—X 1929, s. 393—395. — Maraković Lj., *Izložba „Zemlje“*, HPa, 1929, 25. XII, br. 12, str. 245. — Dr Josip Draganić, *O slikarstvu u Jugoslaviji*, KN, 17. XII 1930. — Hanženković Mato, *Izložba „Zemlje“*, HR, 1931, god. IV, br. 10, str. 585. — R. CA., *Zagrebački umjetnici u Parizu. Izložba umjetničkog društva „Zemlja“*, No, br. 60, 1. III 1931, s. 11. — Krsto Hegedušić, *O izložbi „Zemlja“ u Parizu*, Knj, br. 4, god. IV, IV 1931, s. 179—181. — Krsto Hegedušić, *Izložba likovnog udruženja „Zemlja“*, Knj, br. 9, god. IV, VIII 1931, s. 383. — Lj(ubo) B(abić), *„Zemlja“*, Ob, br. 220, 25. IX 1931, s. 2—3; br. 221, 26. IX 1931, s. 2—3; br. 223, 29. IX 1931, s. 2—3. — Bogdan Rajakovac, *Izložba grupe „Zemlja“*, MY, br. 10, 1931. — Đuro Tiljak, *Izložba „Zemlje“*, Knj, br. 10, god. IV, X 1931, s. 414—415. — Anton Jiroušek, *Izložba Udruženja „Zemlja“*, JI, 25. IX 1931, s. 6. — I. Nevistić, *U sezoni slikarskih izložaba. Zagrebačka hronika*, Pra, 4. X 1931, s. 5. — Ivanković—Butozan, *Izložba „Zemlje“*, Stn, 7. X 1931, s. 2—3. — Dr Slavko

Batušić, *Likovni život. Becić—Babić—Miše i „Zemlja“*, HK, 1931, knj. XII, str. 342. — Vladimir Habunek, *Izložba „Zemlje“*, Knj, br. 5, god. VII, V 1934, s. 230—231. — Rade Drainac, *Stojan Aralica*, Pra, 22. III 1935, s. 6. — Lj(ubo) B(abić), *Izložba grupe „Zemlja“*, Ob, 13. XI 1939, s. 2—3. — O. Bihalji-Merin, *Izložba likovnih umetnika Srbije*, Bo, 22. VII 1946, s. 2. — Jovan Popović, *Izložba vojvodanskih likovnih umetnika*, Bo, 20. IX 1945, s. 2. —, *Jesenja izložba radova likovnih umetnika Srbije*, 200, 15. XI 1946. — O. Bihalji Merin, *Treća izložba Udruženja likovnih umetnika Srbije*, Bo, 25. XI 1946.

ĐURĐE TEODOROVIĆ

Rođen je u Obrovcu u Bačkoj 1907. Završio Umetničku školu i Akademski tečaj u Beogradu 1933. Pripadao grupi Život. Saradnik je NIN-a od 1935. (pseudonim (O. R.) i „Ošišanog ježa“ u kome radi kao karikaturista. Bavio se scenografijom, ilustracijom dečje literature i plakatima. Od 1948. profesor na Akademiji likovnih umetnosti u Beogradu.

Prvi put izlagao 1932. na prolećnoj izložbi u Beogradu. Samostalno izlagao u Beogradu 1968. Kolektivno izlagao pre rata na prolećnim i jesenjim izložbama, na bojkotaškom salonu 1936. Posle rata izlagao na izložbama ULUS-a.

Literatura

KATALOZI I PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI

P(avle) V(asić), *Izložba Đurđa Teodorovića*, Po, 18. IV 1955. — Čedo Vuković, *Predgovor kataloga izložbe Đurđa Teodorovića i Vuka Radovića*, Umetnički paviljon, Titograd, 1960. — Gaja Petković, *Razgovor sa autorima nagrađenih radova na izložbi NOB u delima likovnih umetnika Jugoslavije*, NAr, 30. XII 1966. —, *Đurđe Teodorović: Sedmi dan*, NAr, 8. III 1968. — M. Kolarić, *Predgovor kataloga samostalne izložbe Đurđa Teodorovića*, Galerija Doma JNA, Beograd, 20. IV—5. V 1968. — M. Stojanović, *Pola veka slikarskog stvaranja*, Po, 21. IV 1968. —, *Slikarski put Đurđa Teodorovića*, Bo, 22. IX 1968. —, *35 godina rada slikara Đurđa Teodorovića*, KNo, 27. IV 1968. — Miodrag Kolarić, *Đurđe Teodorović*, KNo, 27. IV 1968. — Siniša Paunović, *Đurđe Teodorović: Slikarstvo je neka vrsta melodije*, Po, 28. IV 1968. — P. V., *Retrospektivna izložba Đurđa Teodorovića*, Po, 29. IV 1968. — T. Rasulić, *Sa umetnicima borbama. Đurđe Teodorović*, 4J, 7. V 1968.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

N. J. (Rastko Petrović), *Slikarstvo i vajarstvo na Prolećnoj izložbi II*, Po, 14. V 1933. —, *Jesenja izložba beogradskih umetnika*, Po, 9. X 1933. — Dragan Aleksić, *Sedma jesenja izložba beogradskih umetnika*, Vr, 29. XI 1934. — N. J. (Rastko Petrović), *„Horsko“ slikanje na VII jesenjoj izložbi*, Po, 6. XII 1934. — (Radojica) Živanović—Noc, *Napredna umetnost*, NSt, 1936, sv. 1—2, s. 100—102. — Popović Jovan, *Izložba vojvodanskih likovnih umetnika*, Bo, 20. IX 1945, s. 2. — Andrejević—Kun Nada, *Izložba vojvodanskih slikara*, Po, 16. IV 1948, s. 5. — P. V., *ULUS-ova izložba „Svetovi i Mašte“*, Po, 12. VI 1964. — Zorica Tucaković, *NOB u delima slikara i vajara. Večita umetnička inspiracija*, Kom, 29. XII 1966. — Bogdan Pogačnik, *Ob razstavi del s tematiko NOB*, Dl, 1. III 1967.

ĐURO TILJAK

Rođen je 1895. u Zagrebu gde je i umro 1965. Studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Studije nastavio na Akademiji u Moskvi

kod V. Kandinskog i u Parizu (1928—1929). Sa grupom Zemlja izlaže kao gost 1930. i 1931. a njen član je od 1932. do 1934. Bavi se likovnom kritikom i saradivao u časopisu „Književnik“, a od 1933. bio je urednik časopisa „Kultura“. God. 1942. odlazi u NOR. Bio je prof. na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, a od 1946. član je JAZU.

Prvi put je izlagao 1924. na Proletnom salonu. Samostalne izložbe imao je 1930, 1938. i 1962. u Zagrebu. Grupno je izlagao sa Proletnim salonom, sa grupom Zemlja (1930. u Ljubljani, 1931. u Parizu i 1932. u Zagrebu), sa grupom zagrebačkih umjetnika, na izložbi Pola vijeka hrvatske umjetnosti u Zagrebu 1939. Do 1953. izlaže na izložbi umetnika partizana u Zagrebu 1945; na izložbama ULUH-a; na izložbi Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka (1946); na izložbi Pola veka jugoslovenskog slikarstva u Beogradu 1953.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Zapad i istok likovnih problema. (Povodom knjige Ljube Babića „Hrvatski slikari od impresionizma do danas“), *Knj*, 1930, br. 2, s. 76—77. — *Izložbe.* („Šestorica“, „Zemlja“, M. Jama), *Knj*, 1931, br. 2, s. 94. — *Izložba „Zemlje“*, *Knj*, 1931, br. 10, s. 414—415. — *Likovni život.* *Knj*, 1931, br. 11, s. 460—461. — *O francuskom kolorizmu s obzirom na izložbe Jovanovića, Ličenoskog i Plančića*, *Knj*, 1932, br. 2, s. 79—80. — *Georg Grosz. Povodom izložbe u Umjetničkom paviljonu*, *Knj*, 1932, br. 5, god. V, s. 161—164. — *Izložba Georga Grosza u Zagrebu*, *Li*, 1932, br. 5—6, s. 203—206. — *Likovni pregled: Marijan Detoni*, *Knj*, 1932, br. 6, s. 240. — *Ivan Meštrović. Povodom IV kolektivne izložbe*, *Knj*, 1932, br. 7, s. 242—247. — *Izložba Pechsteina, Becića i Miše*, *Knj*, 1932, br. 12, s. 471—472. — *Izložba „Zemlje“*, *Knj*, 1933, br. 1, s. 35—38. — *Izložbe i kritičari.* (Povodom kritika na izložbu „Zemlje“), *Knj*, 1933, br. 3, s. 121—123. — *Literarni i umjetnički bezbožnici*, *Ku*, 1933, br. 2, s. 93—96. — *Slikari u narodno-oslobodilačkoj borbi*, *Vs*, 1. II 1945. — *IV izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, *Po*, 12. XII 1948.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Ljubo Babić, *Đuro Tiljak*, *Knj*, 1930, br. 2, s. 75. — V. M. (Verena Han—Manč), *Likovna kronika. Izložba Gjure Tiljka i Ljube Bezeredija u Salonu Ulrich*, Ob, 8 (7). VI 1938. — M. Šeper, *Đuro Tiljak — Ljubo Bezeredi*, HSM, 1938, br. 7—8, s. 421. — Zdenka Munk, *Umjetnik-partizan*, ŽUB, 1945, br. 14—15, s. 24—25. — E. C., *Učenik Kandinskog. Razgovor s Đurom Tiljom*, VL, 4. XII 1962. — R. Putar, *Tri izložbe*, KRA, 1963, br. 5, s. 40. — J(osp) D(epolo), *Umro Đuro Tiljak*, Vs, 12. XII 1965. — S. O., *U Zagrebu unro istaknuti slikar Đuro Tiljak*, Po, 13. XII 1965. — Marijan Detoni, *In memoriam. Đuro Tiljak*, Bo, 14. XII 1965. — —, *Memorialna zbirka slikara Đure Tiljka u Komiži*, katalog, Komiža, 1966. — E. C., *Vis Tiljku*, VL, 2. VI 1967. — V. M., *Postoji li Tiljkova tajna. U posjetu Memorijalnoj zbirci Đure Tiljka u Komiži na Visu*, Vs, 20. VII 1967.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Ljubo Babić, *Hrvatski slikari od impresionizma do danas*, HK, 1929, knj. X, s. 191. — Lj(ubo) B(abić), *Izložba u Salonu Ulrich*, Ob, 1. III 1930, s. 2. — Ljubo Babić, *O problematičnosti, o gosp. Tiljku i o mojem pregledu*, *Knj*, 1930, br. 3, s. 122—124. — Dr. Josip Draganić, *O slikarstvu u Jugoslaviji*, KN, 17. XII 1930. — —, *Halo, domovi umjetnika...*, 15D, 1932, br. 15, s. 229—230. — Dr. J. B., *Ausstellung der „Zemlja“*, Mb, 16. XII 1932. — M. Gabrijel (Mato Hanžeković), *Vjesnici nove umjetnosti. Prigodom izložbe*

„Zemlje“ u umjet. paviljonu, ITD, 18. XII 1932. — H-č (Ivo Hergešić), *Likovna kronika. IV izložba „Zemlje“*. — *Mihovil Krušlin*, Ob, 21. XII 1932. — Dr. Josip Draganić, *Pregled posljednjih izložaba*, No, 25. XII 1932. — I(vo) F(ranić), *Izložba skupine „Zemlja“*, NN, 29. XII 1932. — Miše Jerolim, *Izložba „Zemlje“*, HR, 1933, br. 2, s. 118. — Luka Koren, *Izložba „Zemlje“*, Ku, 1933, br. 1, s. 6—10. — Miroslav Krleža, *Najnovija anatema moje malenkosti*, Dn, 1934, br. 1, s. 107—110. — Krsto Hegedušić, *Pred petom izložbom „Zemlje“*, Dn, 1934, br. 1, s. 113—116. — V. Josipović, *Besmisao pod maskom dijalektike*, Dn, 1934, br. 2, s. 233—234. — O. T., *I izložba zagrebačkih umjetnika*, 15D, 1934, br. 10—11, s. 170—171. — Dr. Josip Draganić, *Izložba zagrebačkih umjetnika*, No, 7. VI 1934. — —, *Naši o nama. Kritika i samokritika.* (Povodom kritike u časopisu „Danas“), *Knj*, 1934, br. 5, s. 192—203. — Vladimir Habunek, *Izložba „Zemlje“*, *Knj*, 1934, br. 5, s. 230—231. — Vladimir Habunek, *Izložba zagrebačkih umjetnika*, *Knj*, 1934, br. 6, s. 285—287. — Jop. (Jovan Popović), *Dve značajne umjetničke manifestacije*, NIN, 16. III 1935. — Ivo Š(irep)l, *Druga izložba zagrebačkih umjetnika*, JL, 19. V 1935. — B. S. (Batušić Slavko), *Izložba zagrebačkih umjetnika*, HR, 1935, br. 7, s. 365. — Vladislav Kušan, *Izložbe. II izložba „Zagrebačkih umjetnika“*, HPr, 1935, br. 8, s. 229—232. — Vladislav Kušan, *Još o likovnoj sezoni*, Sa, 1938, br. 7—8, s. 744—748. — Ljubo Babić, *Pola vijeka hrvatske umjetnosti*, Pč, 1939, br. 1—2, s. 60. — M(iroslav) K(rlježa), *Svrha Pečata i o njojzi besjeda*, Pč, 1939, br. 1—2, s. 119—128. — Kušan Vladislav, *Pedeset godina hrvatske umjetnosti*, HR, 1939, br. 4, s. 182—190. — Miroslav Krleža, *Dijalektički Antibarbarus*, Pč, 1939, br. 8—9. — Grga Gamlin, *Povodom izložbe slikara partizana*, RP, 1945, br. 1—2, s. 110. — Z. V., *I. kongres likovnih umjetnika Jugoslavije*, Rp, 1948, br. 2, s. 197—201. — —, *Razstava naših begunce u Splitu*, Bt, 25. IV 1945. — A. N. Brkić, *Na izložbi likovnih umjetnika partizana*, NaL, 1. VII 1945. — —, *Bilješke uz izložbu umjetnika-partizana*, Vs, 6. VII 1945. — M. S., *Prva slikarska izložba umjetnika-partizana u Zagrebu*, SRč, 6. VII 1945. — —, *Izložba umjetnika partizana*, GR, 6. VII 1945. — Zem., *Povodom izložbe „Poljoprivreda i umjetnost“*, Nap, 6. X 1945. — Jovan Popović, *Vek i po jugoslovenske likovne umjetnosti.* (Izložba „Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka“), Bo, 20. X 1946. — —, *Izložba „Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka“*, Nap, 11. I 1947. — Stane Mikuz, *Razstava slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX in XX stoletja v Ljubljani*, SPO, 16. III 1947. — J. D., *Treća izložba Udruženja likovnih umjetnosti Hrvatske*, NaL, 9. I 1948. — Pivo Karamatijević, *Likovni umjetnici sa partizanima*, NaR, 29. IV 1958. — Vanja Radauš, *O radu likovnih umjetnika u narodnooslobodilačkoj borbi*, NoL, 29. i 30. IX, 1—2, 3. i 4. X 1966.

MICA TODOROVIĆ

Rođena je u Sarajevu 1900. Studira na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (1922—26. prof. Lj. Babić). Od 1932. stalno živi u Sarajevu. Za vreme rata bila je u nemačkom koncentracionom logoru. Bavi se pedagoškim radom. Prvi put izlagala 1930. na izložbi jugoslovenskih umjetnika u Londonu, zatim kao gost grupe Zemlja u Ljubljani. Učestvovala na prolećnim i jesenjim izložbama u Beogradu, Sarajevu, Zagrebu, a posle rata na izložbama ULUBIH-a. Samostalne izložbe u Beogradu 1954, i 1968. i u Sarajevu 1962.

ERNEST TOMAŠEVIĆ

Rođen je u Krapini 1894. Studirao na Višoj školi za umjetnost i obrt u Zagrebu. (1921, prof. Babić). Studije nastavlja u Berlinu 1922—23.

Sa Otonom Postružnikom osniva u Zagrebu privatnu umetničku školu. Od 1930. je profesor na Obrtnoj školi, zatim na Akademiji likovnih umjetnosti i Akademiji primjenjenih umjetnosti u Zagrebu. Bio član grupe Zemlja od 1934. Izlagao prvi put na XXIX proletnom salonu u Zagrebu 1924. Grupno izlagao sa hrvatskim umjetnicima, grupom Zemlja, nezavisnim hrvatskim umjetnicima, kao gost na izložbi Trojce 1935, izložbi crteža i grafike NOR-a u Zagrebu 1955.

Literatura

Slavko Batušić, *XIX proletni salon*, Vj, 1924, br. 11, s. 358—359. — Stanko Rac, *XXV izložba proletnog salona*, Vj, 1927, br. 7—8, s. 194—195. — Vladimir Habunek, *Izložba Zemlje*, Knj, 1934, br. 5, s. 230—231. — N. J. (Rastko Petrović), *Izložba Zemlje*, Po, 3. III 1935, s. 13. — B(obe)k J(osp), *IX Ausstellung der Gruppe der Drei; Bulić, Herman, Pavlovec, Šeremet, Šohaj, Tomašević*, Mb, 1935, br. 274, s. 5. — V. M. (Verena Manč), *Likovna kronika, X izložba hrvatskih umjetnika*, Ob, 4. XII 1936. — Munk Zdenka, *Izložba Trojice i gostiju*, KHO, 1936, br. 1, s. 33—34. — Vladislav Kušan, *Slikarske izložbe. IX izložba grupe Trojice*, HPr, 1936, br. 3, s. 113—115. — Vladislav Kušan, *Slikarske izložbe*, HR, 1936, br. 12, s. 649—652. — Ante Marić, *Izložba grupe hrvatskih umjetnika*, Ja, 1936, br. 48, s. 1032—1033. — B(obe)k Josip, *X Ausstellung kroatischer Künstler Babić—Becić—Bulić—Domac — Kovačević — Režek — Tomašević*, Mb, 1936, br. 284, s. 5. — Cvito Fisković, *Izložba grupe hrvatskih seljaka u Splitu*, Ob, 12. II 1937. — (Šrepel Ivo), *Junek, Herman, Motika, Režek, Šeferov, Šohaj, Tomašević*, na izložbi hrvatskih umjetnika, JL, 26. II 1937. — V. M. (Verena Manč), *Izložba hrvatskih umjetnika u Umjetničkom paviljonu na trgu Kralja Tomislava*, Ob, 24 (23). XI 1937. — Ars, *Izložba hrvatskih umjetnika*, A37, 1937, br. 1, s. 3—6. — Hanževački Marija, *Pregled likovnih izložaba*, NRč, 1937, br. 53, s. 4—5. — Kazić A., *Grupa hrvatskih slikara izlaže u Splitu*, Pra, 1937, br. 11606, s. 6. — Ladika Ivo, *Izložba hrvatskih umjetnika*, VN, 1937—1938, br. 420, s. 2—3. — V. M. (Verena Manč), *Izložba hrvatskih umjetnika u Umjetničkom paviljonu na trgu Kralja Tomislava*, Ob, 10 (9). XII 1939.

KAMILO TOMPA

Rođen je u Samoboru 1903. Studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (prof. Lj. Babić, V. Becić), a istoriju umjetnosti na pariskoj Sorboni. 1924—26. i 1931. profesor na Arhitektonskom fakultetu i Akademiji za pozorišnu umjetnost u Zagrebu. Bio je član grupe Zemlja (1931—35) sa kojom izlaže u Parizu, Zagrebu, Sofiji i Beogradu. Posle rata izlagao na brojnim izložbama ULUH-a i SLUJ-a. Samostalno izlagao u Zagrebu i Ljubljani 1961. Bavi se dekoracijom, primenjenom umetnošću, likovnom esejistikom i problemima dečjeg likovnog izraza.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Groteskno u likovnoj umjetnosti, No, br. 298, 1926. — Maurice Utrillo, Ob, 1925, 236. — *Izložba Salon d'Automne, u Parizu; Uspjesi naših umjetnika*, Ob, 1925, 319. — *Claude Debussy, La boîte à bijoux*, Ob, 1925, 343. — *Historijski razvitak teatra*, Knj, 1937, 7. — *Neposrednost doživljaja i izraza*, Vs, 14. X 1955.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

J. Depolo, *Odmor i osvježenje*, Vs, 3. VI 1961. — R. Putar, *Kamilu Tompa*, Dn, 21. VI 1961. — J. Mesesnel, *Zadovoljena estetika*, Di, 20. X 1961.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

R. Ca., *Zagrebački umjetnici u Parizu. Izložba umjetničkog društva „Zemlja“*, No, 1931, br. 60, s. 11. — Đuro Tiljak, *Izložba „Zemlje“*, Knj, 1933, br. 1, god. VI, s. 35—38. — Sava Popović, *Izložba Udruženja umjetnika „Zemlja“*, NOD, 1935, br. 9, s. 143—144. — Luka Koren, *Izložba „Zemlje“*, Ku, 1933, br. 1, str. 6—10. — Ivo Franić, *V izložba Udruženja „Zemlja“*, NN, 28. IV 1934. — Vladimir Habunek, *Izložba „Zemlje“*, Knj, br. 5, god. VII, 1934, s. 230—231. — N. J. (Petrović Rastko), *Izložba „Zemlje“*, Po, 3. III 1935, s. 13. — Dragan Aleksić, *Izložba zagrebačkih umjetnika grupe „Zemlja“*, Vr, 4. III 1935, s. 4. — V. M. (Verena Han Manč), *Izložba hrvatskih umjetnika u Umjetničkom paviljonu na trgu Kralja Tomislava*, Ob, 1939, br. 281, s. 1—2.

FRANCE URŠIČ

Rođen je u Gorici 1907. Završio Akademiju likovnih umetnosti u Zagrebu 1933. Bio je član Lade. Bavio se ilustracijom i karikaturnom; saradivao u humorističkom listu „Pavliha“.

Literatura

Jože Gregorić, *Razstava kluba „Lade“*, DS, god. LII, br. 1, 1940, s. 57—59; — F. Mesesnel, *Ljubljanske razstave*, Sd, god. VIII, br. 3, 1940, s. 129—130; — *Umetniški zbornik 1*, Bibliofilska založba (Umetnost) v Ljubljani, 1943; — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava v Trstu*, SPo, 19. VIII 1945, s. 6; — Dore Klemenčič, *Umetnost in resnica. Ob razstavi Društva slovenskih upodablajočih umetnikov v Moderni galeriji*, LP, 3. III 1948, s. 5—6.

FEDOR VAIĆ

Rođen 1910. u Zemunu. Od 1927—1932. studira na Umjetničkoj akademiji u Zagrebu kod T. Krizmana i Lj. Babića. Kao stipendista boravi u Parizu 1934. i 1936—37. U Zagrebu 1934. i u Beogradu 1935. izlaže kao gost sa grupom Zemlja. Od 1940. se bavi ilustracijom. Godine 1940—41. je nastavnik gimnazije u Petrinji, a 1943—44. boravi u Beču. Posle rata (od 1945.) radi kao ilustrator u Nakladnom zavodu Hrvatske i kod Zore. Ilustrovao je knjige Gorana Kovačića, Krleža, Lorke, Bodlera i dr. Samostalno izlaže 1937. u Zagrebu. Pored izložbi Zemlje grupno izlaže sa Nezavisnim hrvatskim umetnicima (1938 i 1939.) ULUH-om i LIKUM-om, na izložbi slovenske grafike u Pragu 1946, izložbi Bianco e nero u Luganu 1952, na I zagrebačkoj izložbi 1960, na I i II trijenalu savremenog jugoslovenskog crteža u Somboru 1963. i 1966. i na izložbi Savremene hrvatske umetnosti u Beogradu 1967.

Literatura

MONOGRAFIJA

Radovan Ivančević, *Fedor Vaić*, Kultura, Zagreb, 1957.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

R. Ivančević, *O ilustracijama Fedora Vaića*, Tb, 1952, br. 2. — M. Matković, *Charles Baudelaire Fedora Vaića*, Bo, 26. XII 1952. — T., *Fedor Vaić*, Vs, 9. II 1956. — Renata Gotthardi, *Prva samostalna izložba F. Vaića. Sklad zbilje i mašte*, VUS, 9. X 1957. — Marijan Matković, *Intimna poetska objava*, GI, 11. X 1957. — J. Depolo, *Poezija linije. Uz retrospektivnu izložbu Fedora Vaića*, Vs, 20. X 1957. — Nasko Frandić, *Pesnik pera i kista. Prva samostalna (i retrospektivna) izložba Fedora Vaića*, Bo, 20. X 1957. — —, *Izložba Fedora Vaića*, SD, 23. X

1958. — R. Putar, *Na stranicama knjiga. Izložba crteža Fedora Vaića u Kabinetu grafike u Zagrebu*, NaL, 30. X 1957. — R. Gotthardi, *Izložba Fedora Vaića*, Vijesti društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske, Zagreb, 1958, br. 3, s. 71—72. — —, *Vaićeve poetske vizije cirkusa. Fedor Vaić: Mapa litografija (prikaz)*, NK, 1960, br. 5, s. 10. — M., *Izložba Fedora Vaića u Beču*, Vs, 17. VIII 1963.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

voI Franić, *V. izložba udruženja „Zemlja“*, NN, 28. IV 1934. — Ivo Š-1 (Šperel), *Izložba „Zemlje“*, JL, 29. IV 1934. — Vladimir Habunek, *Izložba „Zemlje“*, Knj, 1934, br. 5, s. 230—231. — N. J. (Petrović Ratko), *Izložba „Zemlje“*, Po, 3. III 1935. — Dragan Aleksić, *Izložba zagrebačke umetničke grupe „Zemlja“*, Vr, 4. III 1935. — Mara Harisijadis, *Izložba udruženja umjetnika „Zemlja“*, ŽR, 1935, sv. 134, s. 382—383. — Sava Popović, *Izložba grupe „Zemlja“*, NOD, 1935, br. 10, s. 157—158. — V. M. (Verena Han Manč), *Izložba hrvatskih umjetnika u Umjetničkom paviljonu na trgu Kralja Tomislava*, 10/9. XII 1939. — P. Šegedin, *Povodom treće izložbe Likovnih umjetnika Hrvatske*, Nap, 37. XII 1947. — J. D., *Treća izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, NaL, 9. I 1948. — Z(denko) V(ojnović), *Kroz izložbe*, HKI, 1948, br. 2, s. 398—404. — J. Depolo, *Posjet slikarima*, Vs, 22. I 1961.

PAVLE VASIĆ

Rođen je 1907. u Nišu. Pravni i filozofski fakultet završio u Beogradu. Slikarstvo studirao na Umetničkoj školi u Beogradu (1922—24) i u ateljeu J. Bijelića (1926). Od 1929. izlaže na izložbama udruženja Cvijeta Zuzorić. Za vreme drugog svetskog rata bio u zarobljeničkim logorima u Italiji i Nemačkoj. Profesor Akademije primenjenih umetnosti u Beogradu. Doktorirao 1956. u Ljubljani. Od 1938. objavio veliki broj tekstova i kritika iz oblasti starije i savremene likovne umetnosti.

MLADEN VEŽA

Rođen je u Bristu kod Makarske 1916. Akademiju likovnih umetnosti završio u Zagrebu. Profesor na Višoj pedagoškoj školi u Zagrebu. Prvi put izlaže u Zagrebu 1937, zatim 1938. (sa S. Kopačem) a u Beogradu 1939. Bio je član grupe Zagrebački umjetnici sa kojom izlaže. Učestvovala na izložbama grupe hrvatskih umetnika i ULUH-a.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Mladen Veža, *Seljaci slikari (Uz izložbu, koju su u salonu Ulrich priredila trojica seljaka slikara: Generalić, Mraz, Virius)*, KG, 1936, br. 3—4, s. 25—27; M. Veža, *Tragom IV i V ofanzive*, IVs, 15. IX 1946.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Čedomir Mitrinović, *Beograjsko pismo. Ob ključku razstave u Umetnostnem paviljonu*, Ju, 8. VI 1929; V. M., (Verena Han Manč), *Likovna kronika. Slikarska izložba Slavka Kopača i Mladena Veže u Salonu Ulrich*, Ob, br. 136, 17. jun 1938, s. 1—2; Z. Munk, *Izložba najmladih, „Zagrebačke škole“ S. Kopača i M. Veže*, No, 1938, 161; Lj. Babić, *Najmladi*, HDN, 1938, 823; Milković Zlatko, *Izložba Veže i Kopača*, HR, 1938, god. XI, br. 8, s. 434—435; —, *Dve slikarske izložbe otvorene su juče. (U Hrvatskom*

klubu izlaže g. Mladen Veža a u Inženjerskom domu g. Metodije Lepavac-Lemeto), Po, 9. X 1939, s. 7; P. Križanić, *Izložba Mladena Veže*, Po, 19. X 1939, s. 13; V. Manč, *Kolektivna izložba Mladena Veže*, Ob, 3. VI 1940; B. Ivakić, *Slike Mladena Veže*, JL, 1940, br. 10, 160; A. Čelebonović, *Tri umetnika iz Zagreba*, Bo, 28. I 1954; D. M., *Hrvatski likovnici u Mariboru. Razstava Gradiša, Perića in Veže*, LP, 11. XII 1954; Zorislav Ugljen, *O umjetnosti Mladena Veže*, KRa, 1957, br. 5—6, s. 68—69; Smail Tihić, *Zdenko Gradiš, Mladen Veža i Pavao Perić izlažu u Sarajevu*, Živ, 1957, sv. 3, s. 212—213; Zorislav Ugljen, *Toplo svijetlo južnog sunca. O umjetnosti Mladena Veže*, KRa, 1957, br. 5—6, s. 68—69; I. Bogner, *Pjesnik dalmatinskog pejzaža*, GSI, 15. XI 1957; F. Lentić, *Z. Gradiš, M. Veža, P. Perić*, SD, 16. IV 1958; F. Lentić, *Uz likovnu izložbu u splitskom Domu kulture. Z. Gradiš, M. Veža, P. Perić*, SD, 16. IV 1948; —, *Mladen Veža*, GSI, 27. XI 1959.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Vladislav Kušan, *Još o likovnoj sezoni*, Sa, 1938, br. 7—8, s. 744—748; V. M. (Verena Han Manč), *XIV izložba hrvatskih umjetnika u Domu likovnih umjetnosti na trgu Kralja Petra*, Ob, br. 268, 23 (22), novembar 1939, s. 1—2; Pavle Vasić, *Oktobarske izložbe*, UP, 1939, br. 9, s. 284—286; Kušan Vladislav, *Konac likovne sezone*, HR, 1940, god. XIII, br. 9, s. 498—502; Grga Gamulin, *Povodom IV. izložbe Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Nap, 10. XII 1948; Đuro Tiljak, *IV. izložba Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske*, Po, 12. XII 1948, s. 5; Z. Kaulzarić, *Uz IV izložbu Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske. Slikarstvo*, Izv, 1949, br. 1, s. 45—53; V. Sinobad, *Bilješke uz V. izložbu ULUH-a*, Izv, 1950, br. 1, s. 23—28; S. Vrišer, *Drugi zagrebački obisk u Umetnostni galeriji*, Več, 8. XII 1954.

DRAGO VIDMAR

Rođen je u Šapejani kod Trsta 1901. Studije započeo na Akademiji u Beču, a nastavio na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (prof. Lj. Babić, V. Becić, F. Kovačević). Od 1941. učestvuje u NOB-u. Od 1942. interniran u italijanske koncentracione logore Čiginj, Gonars i Reniči. Septembra 1943. vraća se u partizane i radi u propagandnom odeljenju pri Izvršnom komitetu narodnooslobodilačkog fronta. Jedan od osnivača Slovenskog lika. Izlaže 1920. i 1921. na I i II umjetničkoj izložbi u Mariboru, 1922. na V jugoslovenskoj izložbi u Beogradu, 1924. na V izložbi Kluba mladih u Ljubljani, i na izložbama slovenačke savremene umetnosti u Hodoninu 1924, u Splitu, Sarajevu i Rijeci 1925, u Sarajevu, Ljubljani, Pragu, Berlinu 1926, u Ljubljani i Beču 1927, u Ljubljani 1928. (sa N. Vidmarom i T. Kosom), Londonu i Ljubljani 1930, Briselu i Amsterdamu 1932, Zagrebu (izložba Slovenskog lika) 1935, 1936. u Ljubljani, na II i III grafičkoj izložbi u Beogradu, od 1937. na svim proleznim izložbama jugoslovenskih umetnika u Beogradu, u Košicama i Ljubljani 1938, Jubilarnoj izložbi 1940. u Ljubljani, na izložbi slovenačkih umetnika partizana u Zagrebu i Ljubljani, kao i na izložbi primorskih umetnika u Trstu 1945, i izložbi slikarstva i vajarstva naroda Jugoslavije XIX. i XX. veka 1946.

NANDE VIDMAR

Rođen je u Proseku kod Trsta 1899. Studije započeo na Akademiji u Beču, a nastavio na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (prof. V. Kovačević, T. Krizman, J. Kljaković). Od 1941. učestvovao u NOR-u. Od 1942. bio u logorima Čiginj, Gonars i Reniči. Bavi se likovnom

pedagogijom. Jedan od osnivača Slovenskog lika 1935. Izlaže 1920. i 1921. na I i II umetničkoj izložbi u Mariboru, 1922. na V jugoslovenskoj izložbi u Beogradu, 1924. na V izložbi Kluba mladih u Ljubljani, i na izložbama slovenačke savremene umetnosti u Hodoninu, 1924. u Splitu, Sarajevu i Rijeci 1925, u Sarajevu, Ljubljani, Pragu, Berlinu 1926, u Ljubljani i Beču 1927, u Ljubljani 1928 (sa D. Vidmarom i T. Kosom), Londonu i Ljubljani 1930, Grij T. Kosom), Londonu i Ljubljani 1930, Briselu i Amsterdamu 1932, Zagrebu (izložba Slovenskog lika) 1935, 1935. u Ljubljani, na II i II grafičkoj izložbi u Beogradu, od 1937, na svim proletinim izložbama jugoslovenskih umetnika u Beogradu, u Košicama i Ljubljani 1938, Jubilarnoj izložbi 1940. u Ljubljani, na izložbi slovenačkih umetnika partizana u Zagrebu i Ljubljani kao i na izložbi primorskih umetnika u Trstu 1945, i izložbi Slikarstva i vajarstva naroda Jugoslavije XIX. i XX veka 1946.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O BRAĆI VIDMAR

Stanko Vurnik, *Razstava T. Kosa in bratov Vidmarjev*, Slo, 1928, br. 140. — Karel Dobida, *Razstava bratov Vidmarjev in Tineta Kosa. XIX. umet. razstava Slovenskega umet. društva*, LZ, 1928, knj. XLVIII. — K. Dobida, *Razstava bratov Vidmarjev in Tineta Kosa*, LZ, 1929, br. 11, s. 702—704. — Tone Seliskar, *Slikarja Vidmarja*, Ljubljana, Umetniška matica, 1930. — Ivan Kos, *Ilustracije za Koledar Cankarjeve družbe*, Maribor, izdanje Cankarjeve družbe, 1930. — L. Žimbek, *Kod slovenačkih slikara. Braća Nande i Drago Vidmar*, Sa, 1931, br. 9, s. 4. — Tone Seliskar, *Slikarja Vidmarja*, NRo, 1932—33, god. IV. — Karel Dobida, *Brata Vidmarja*, LZ, 1939, br. 1/2. — Kristina Brenkova, *Po razstavi bratov Vidmarjev*, NRo, 1941—42, br. 7. — R., *Umetnik v osvobodilni borbi. (Razgovor s bratma akad. slikarjima N. in D. Vidmarjem)*, SPO, 12. VIII 1945. — Tanja Tomažič, *Nande Vidmar — Drago Vidmar* (diplomski rad, u rukopisu), Ljubljana, 1963, (sa iscrpnom bibliografijom).

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

France Mesesnel, *V. razstava „Mladih“ u Ljubljani*, Ju, 19. II 1924. — Karel Dobida, *Jesenska razstava. Slovensko umetniško društvo*, LZ, 1926, br. 12, god. XLVI. — Angelo Cerkevnik, *19. razstava Slov. umet. društva*, DP, 1928, br. 47—48. — R. Ložar, *Slovensko slikarstvo v letu 1930*. (Povodom izlaganja na Razstavi kiparstva in slikarstva 1930.), DS, 1931, god. 44, s. 90—93. — Rajko Ložar, *Likovna umetnost v letu 1930*, DS, 1931. — Stele France, *Slikarstvo kod Slovenaca*, HR, 1932, br. 9, s. 542. — K. M. (Kašanin Milan), *Savremena naša umetnost u svetlosti belgijske kritike*, SKG, 1933, br. 1, knj. XXXVIII, s. 63—66. — Todor Manojlović, *Šesta prolećna izložba*, SKG, 1934, br. 4, knj. XLII, s. 321—328. — France Stele, *Umetnostno leto 1935*, DS, 1936, br. 1—2, s. 94—105. — France Kralj, *Likovna umetnost u proteklem letu*, Sd, 1936, br. 2, s. 92—95. — Mara Harisijadiš, *Izložba „Lade“*. *Osma prolećna izložba*, ŽR, 1936, sv. 153, s. 46—48. — Ž(ivorad) Nastasijević, *Druga grafička izložba u Beogradu*, ŽR, 1937, sv. 162, s. 253—254. — B. B. T(odorović), *Treća grafička izložba jugoslovenskih umetnika*, XXV, 1938, br. 4, s. 146—147. — B. B. T(odorović), *Izložba slikarskih radova braće Vidmar (Jakopičev paviljon u Ljubljani)*, XXV, 1938, br. 7, s. 310—312. — Pavle Vasić, *Prolećna izložba u Umetničkom paviljonu*, UP, 1938, br. 9, s. 280—284. — K. K. XIX. *razstava Slovenskega umetniškega društva*, Ju, 1938, br. 129. — Tone Seliskar, *Imena s poslednjih razstav slovenske likovne umetnosti* (France Mihelić, Drago i Nande Vidmar, Maksim Sedej, B. Jakac), Z39, 1939, br. 1, s. 155—158. —

Pavle Vasić, *XI prolećna izložba i Salon nezavisnih umetnika*, UP, 1939, s. 182—186. — France Gorše, *Slovenska umetnost po prvi svetovni vojni*, Uml., 1941/42, br. 1—3, s. 8—23. — —, *Prvi kongres slovenskih kulturnikov*, Partizanski dnevnik, 1944, br. 11, s. 4. — —, *Naši umetniki so razstavili*, SPO, 1945, br. 5, s. 3. — Stane Mikuž, *Razstava slovenskih umetnikov partizanov v Jakopičevom paviljonu*, SPO, 5. VIII 1945, s. 6. — Vito Globočnik, *Na razstavi likovnih umetnikov-partizanov*, Mn, 1945, br. 15, s. 5. — Stane Mikuž, *Umetnostna razstava Društva upodablja-joćih umetnikov u Jakopičevom paviljonu*, SPO, 16. II 1946, s. 6. — Stane Mikuž, *Upodablja-joći umetniki razstavljajo*, To, 1946, br. 2, s. 60. — Stane Mikuž, *Razstava naših upodoblja-joćih umetnikov*, SPO, 16. V 1946, s. 6. — Dore Klemenčić, *Partizanstvo in umetnost*, Koledar osvobodilne fronte slovenskega naroda, Ljubljana, 1946, s. 126—131. — Dr S. Mikuž, *Umetnostna razstava v Trstu*, SPO, 19. VIII 1945, s. 6. — Dore Klemenčić, *Umetnost in rasnica. Ob razstavi Društva slovenskih upodablja-joćih umetnikov v Moderni Galeriji*, LP, 3. III 1948, s. 5 i 6. — Stane Mikuž, *Razstava Društva slovenskih upodablja-joćih umetnikov (v spomin pokojnega umetnika N. Pirnata)*, SPO, 18. III 1948, s. 6. — Stele France, *Umetnostna razstava društva slovenskih upodoblja-joćih umetnikov*, Rzg, 1948, s. 79—90. — Dr Karel Dobida, *Slovenska partizanska grafika*, MP, 1952—53, br. 1, s. 16—20. — —, *Izložba „Slovenskog lika“*, No, 16. V—VI 1953, s. 8. — Stele France, *Pedest let jugoslovenskog slikarstva 1900—1950*, Predgovor kataloga, septembar 1953. — Luc Menaše, *Autoportret na Slovenskem* (sa bibliografijom), Ljubljana, Moderna galerija, oktobar 1958. — Stele France, *Umetnost u Primorju*, Slovenska matica, Ljubljana, 1960. — Fran Šijanec, *Sodobna slovenska likovna umetnost*, Maribor, 1961.

MIRKO VIRIUS

Rođen je u Djelekovcu 1899, umro u koncentracijom logoru u Zemunu 1943. Od 1936. godine, posredstvom M. Pavleka—Miškine i F. Gažija, povezan je sa I. Generalićem i F. Mrazom na čiji podsticaj počinje intenzivnije da slika. Učestvovao u NOR-u od 1941. Prvi put izlaže 1936. u Zagrebu (sa I. Generalićem i F. Mrazom), zatim 1937. i 1938. učestvuje na izložbama slikara-seljaka u Karlovcu, Varaždinu i Beogradu. Dela su mu izlagana 1955. na izložbi Hlebinske škole u Zagrebu i na III bijenalu u Sao Paulu; 1960. u Rimu (sa I. Generalićem i Skurjenijem), zatim na svim izložbama navih umetnika Jugoslavije u zemlji i inostranstvu. Posmrtna izložba 1950. u Zagrebu, 1954. u Koprivnici, retrospektiva 1963. u Zagrebu.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

F. Mraz, *Dragom drugu i suradniku*. Predgovor kataloga posmrtno izložbe, Zagreb, 1950. — M. Bašičević, *Mirko Virius*, Naprijed, Zagreb 1959. — R(adoslav) Putar, *Slikar Mirko Virius*. Predgovor za katalog izložbe u Galeriji primitivne umjetnosti, Zagreb, 1963.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Mladen Veža, *Seljaci-slikari. Uz izložbu, koju su u salonu Ulrich priredila trojica seljaka slikara: Generalić, Mraz, Virius*, KG, 1936, br. 3—4, s. 25—27. — —, *Posmrtna izložba seljačkog slikara Mirka Viriusa*, Rp, 1950, br. 4, s. 255. — Josip Vrančić, *Mirko Virius — seljak iz Djelekovca*, VUS, 17. IX 1952. — B. Vižintin, *Kist u rukama seljaka*, RL, 21. VI 1953. — Milan Selaković, *Izložba slika Mirka Viriusa*, KoT, 6. XI 1954. — B. K., *Memorijalna izložba Mirka Viriusa*, Bo, 5. VIII 1954. — —, *Seljački slikar*

Virus. Povodom posmrtno izložbe, Vs, 13. XI 1954. — Mića Bašičević, *Virus*, ČIP, 15. XI 1954. — Mića Bašičević, *Umetnost i sudbina jednog slikara*, KRa, 1959, br. 3—4, s. 33—37. M Tone Potokar, *Zapisek o slikarju Viriusu*, NRo, 1959, br. 23, s. 558. — —, *Delo mrtvog slikara*, Fr, 1959, br. 16, s. 14—15. — L.J. P., *Izložba Mirka Viriusa u Zemunu*, Po, 4 i 5. VII 1959. — Mirjana Gvozdenović *Slikar i borac Mirko Virius*, Bo 4 i 5, VII 1959. — F. Mraz, *Mirko Virius (povodom izložbe u Zemunu)*, KNo, 1959, 97. — T. P., *Svečnjak — Virius — Šulentić*, NRo, 28. V 1960. — Valentine Cesaretti, *Dvije izložbe naših slikara u Rimu*, Vs, 10. VII 1960. — V. Š., *Slike Mehkeka i M. Viriusa u SSSR-u*, GP, 14. VII 1962. — E. C., *Pionir naivne umjetnosti*, VL, 18. XII 1963. — M. Meštrović, *Virus*, „Od pojedinačnog opštem“ Zagreb 1967, s. 121—122. M. Meštrović, *Slikar seoskog života. Povodom 20-godišnjice smrti*, SD, 1. II 1964. —

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

M. K., *Izložba seoskih slikara*, No, 23. II 1936. S. P., *Prva samostalna izložba hrvatskih seljaka slikara*, Knj, 1936, br. 6, s. 304—306. — Vladislav Kušan, *Slikarske izložbe*, HPr, 1936, br. 8, s. 341—343. — Kušan Vladislav, *Osvrt na likovnu sezonu 1935/36*, HK, 1936, br. 10, s. 547—550. — Ante Marić, *Savremena seljačka umjetnost. (Povodom zbornika hrvatskih seljaka „Selo govori“)*, Ja, 1936, br. 42, s. 907—910. — Đ. Popović, *Izložba hrvatskih seljaka slikara*, Pra, 11. XII 1937. — P. Križanić, *Životna i umetnička istina u slikama hrvatskih seljaka*, Po, 12. XII 1937. — S. Rašić, *Seljaci slikaju selo*, NST, 1938, sv. 13—14, s. 149—152. — V. M. (Verena Han—Manč), *Likovna kronika. Izložba hrvatskih seljaka slikara i kipara*, Ob, 25 (24). V 1938, s. 1—2. — —, *Izložba slikara i kipara seljaka*, ND, 28. V 1938. — Đ. Popović, *Izložba hrvatskih seljaka slikara. — Bosanski slikari*, Pra, 5. III 1939. — R., *Dva slikarska događaja*, NST, 1939, br. 17—18, s. 152—154. — Đ(ura) R(ibar), *Izložba hrvatskih seljaka slikara*, MK, 1939, br. 2, s. 163. — P., *Dva slikarska događaja*, NST, 1939, br. 17—18, s. 152—154. — Boris Vižintin, *Naši seljaci slikari*, IVs, 7. X 1950. — Radoslav Putar, *Stalna izložba slikara seljaka*, NaL, 16. XI 1952. — Franjo Mraz, *Impresija iz galerije seljaka slikara*, Nap, 5. XII 1952, s. 5—6. — Mića Bašičević, *Seljačka slikarska škola u Hlebinama*, Vs, 29. XI 1954, s. 8. — Radoslav Putar, *Hlebinska škola*, NaL, 17. IV 1955. — Radoslav Putar, *Iskustvo naivnih*, NaL, 16. IX 1956. — Mića Bašičević, *Primitivni umjetnici Jugoslavije*, Predgovor za katalog izložbe, Dubrovnik 1956. — Mirjana Gvozdenović, *Trinaestorica iz galerije primitivaca*, KRa, 1957, br. 1—2, s. 46—49. — Zorislav Ugljen, *Životnost jedne umjetnosti*. Povodom izložbe primitivaca-naivaca, KRa, 1957, br. 10, s. 65—68. — M. P., *Pitanja. Uz izložbu naivnih slikara*, VL, 23. IX 1960. — J. Depolo, *Retrospektiva u Umetničkom paviljonu*. Povodom izložbe „Šezdeset godina slikarstva i kiparstva u Hrvatskoj“, Vs, 21. III 1961.

DUŠAN VLAJIĆ

Rođen je 1911. u Šapcu, umro je 1945. u Beogradu. Završio je arhitektonski osek Tehničkog fakulteta u Beogradu 1934. Slikarstvo učio privatno kod J. Bijelića. Prvi put izlagao na Jesenjoj izložbi 1935. u Beogradu. Pripadao je grupi Dvanaestorica sa kojom je izlagao 1940. Za vreme rata bio je u zarobljeništvu u Nemačkoj, gde su nastali crteži iz logorskog života. Veći deo njegovog dela propao je za vreme rata.

Literatura

MONOGRAFIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Đurđe Bošković, *Slikarstvo Dušana Vlajića*. Uvod u katalog komemorativne izložbe slikar-

skih radova Dušana Vlajića, Umetnički paviljon u Beogradu, 1952. — Aleksa Čelebonović, *Dušan Vlajić*. Prosveta, Beograd, 1959.

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Ž. N. (Radojica Živanović-Noe), *Dva učenika Jovana Bijelića*, Po, 4. XI 1936. — Aleksa Čelebonović, *Zarobljenstvo Dušana Vlajića*, KNo, 19. I 1952. — Pavle Vasić, *Delo slikara Dušana Vlajića (1911—1945)*, Po, 23. I 1952. — Borislav Mihajlović, *Jedna tužna istorija u našem slikarstvu*, NIN, 27. I 1952. — D. Marić, *Komemorativna izložba Dušana Vlajića*, Rk, 29. I 1952. — Predrag Milosavljević, *Platna Dušana Vlajića u Parizu*, Po, 1, 2. i 3. V 1952. — Aleksa Čelebonović, *Slikar logorske strave*, Po, 29. i 30. XI i 1. XII 1957. — Aleksa Čelebonović, *Dušan Vlajić*, Kž, 1959, br. 6, s. 541—545.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Branko Popović, *Osmo jesenja izložba u Beogradu*, SKG, god. XLVI, 1935, br. 7, s. 551—555. — R. B., *Otvorena je izložba slikara g. g. Bijelića i Graovca*, Po, 19. X 1936. — P. Križanić, *Dvanaesta jesenja izložba*, Po, 29. XI 1939. — D. Gal., *Izložba mladih umetnika*, MK, 1940, br. 7, s. 75—79. — Oto Bihalji-Merin, *Druga izložba likovnih umetnika Srbije*, NKž, 1946, br. 1, s. 129—132. — O. Bihalji-Merin, *Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka*, NKž, 1946, br. 11, s. 378—404. — Oto Bihalji-Merin, *Doviđenja u oktobru*, roman, Prosveta, Beograd, 1947. — France Stelč, *Petdeset let jugoslovenskog slikarstva 1900—1950*. Predgovor kataloga, septembar 1953. — Nada Ristić, *Posećena mladost. Posmrtni susret pet slikara u Narodnom muzeju*, NAr, 1. V 1959. — Zoran Milić, *Stvarnost i uspomene*, CZ, 5. V 1959. — J. P., *Izložba petorice*, Rad, 13. VI 1959. — Lazar Ličenoski, *Izložba na petninata*, NMA, 13. IX 1959. — Z. Mandić, *Izložba slikara poginulih u NOB-u*, SB, 30. X 1959.

ALEKSANDAR VUČO

Rođen u Beogradu 1897. Studirao u Parizu, jedan od osnivača nadrealističkog pokreta u Beogradu, urednik i saradnik nadrealističkih publikacija (NDIO, Nemoguće i dr.). Učestvovao u nadrealnim likovnim eksperimentacijama. Kasnije prihvata socijalne tendencije. Urednik časopisa „Naša stvarnost“ 1936—39.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

(Sa Đ. Jovanovićem, D. Matićem i M. Ristićem), „*Ko su trinaest nadrealista?*“, Po, 14. IV 1930. — *O jednoj implicitnoj autokritici*, NDIO, 1932, br. 2, s. 9—12.

Literatura

Fran Šijanec, *Surrealizam u Jugoslaviji*, NOB, 1958, br. 1—2, s. 28—36. — Miodrag B. Protić, *Srpski nadrealizam i slikarstvo*, Del, 1968, br. 2, s. 113—145.

NIKOLA VUČO

Rođen 1902. Završio prava i doktorirao u Parizu. Profesor Ekonomskog fakulteta u Beogradu. Pored brojnih naučnih radova iz sociologije i drugih društvenih nauka, bavio se i publicističkom. Saradivao sa beogradskom nadrealističkom grupom; objavio nekoliko umetničkih fotografija u almanahu „Nemoguće“ (1930).

KLAVDIJ ZORNIK

Rođen 1910. u Koprju. Studirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (1934—38), (prof. Lj. Babić). Prvi put izlagao u Mariboru zajedno sa L. Šušmeljem i T. Primožičem 1939. godine. Sudelovao u NOR-u gde nastaju crteži sa ratnom tematikom. Profesor je na Akademiji primenjenih umjetnosti u Ljubljani.

Literatura

PRIKAZI SAMOSTALNIH IZLOŽBI I DRUGI ČLANCI O UMETNIKU

Luc Menaše, *Tihožitje in akt, kompozicija in krematorij*. (Razstava Društva slovenskih upodabljaljočih umetnikov v Jakopičevem paviljonu), NRa, 20. XI 1954. — (Ljerka Menaše), *Darilo Moderni galeriji*, NRa, 7. VI 1958. — Jelisava Čopić, *Klavdij Zornik*, LR, 1962, 1/4—5.

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

Umetniški zbornik 1. Bibliofilska založba (Umetnost) u Ljubljani, 1943. — J. Mesesnel, *Sinovi so jim postavili spomenike*, TTr, 5. III 1963.

ANTUN ZUPPA

Rođen 1897. u Splitu. Studirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Minhenu i u Zagrebu (prof. V. Becić). Izdao mapu drvoreza *Tamne varijacije* 1939. Za vreme rata izradio cikluse crteža *Split pod okupacijom i Prelaz u zbijeg*. Sudelovao na prvoj ilegalnoj izložbi umjetnika-partizana 1943. godine u ateljeu skulptora Marina Studina u Splitu.

Literatura

—, *Izložba slika. Ante Zuppa*, ND, 12. III 1931. — Vlad. Rismondo, *Pred izložbu slika Antuna Zuppe*, ND, 14. IV 1931. —, *Otvorenje izložbe slikara Zuppe u Galičevom salonu*. (Prikaz i govor V. Rismonda), ND, 27. IV 1931. —, *Drvorezi slikara Zuppe u Galeriji. Poklon umjetnika*, ND, 17. X 1933. — Č. Č. Šain, *Slikar Antun Zuppa*, ND, 8. IX 1934. — Vladimir Rismondo, *Izložba slikara Zuppe*, ND, 15. IX 1934. —, *Večeras se otvara izložba A. Zuppe u Galičevom salonu u 7 sati. Treća kolektivna izložba obilježava novu fazu umjetnikovog razvika*, ND, 3. IX 1938. — Vladimir Rismondo, *Izložba Antuna Zuppe*, ND, 16. IX 1938. — G. Gamulin, *Predgovor za „Tamne varijacije“ Antuna Zuppe*, Split 1939. — Edo Čalić, *Hrvatska likovna umetnost*, XXV, 1939, br. 4, s. 540—552. — Grga Gamulin, *Povodom izložbe slikara partizana*, Rp, 1945, br. 1—2, s. 106—113. — Zdenka Munk, *Umjetnik-partizan*, ŽUB, 1945, br. 14—15, s. 24—25. — Marin Studin, *Ilegalna izložba slika i kipova u Splitu*. Nap, 2. VI 1945. — A. N. Brkić, *Na izložbi likovnih umjetnika partizana*. NaL, 1. VII 1945. — Maja Narić, *Izložbe Antuna Zuppe i Nike Miljana*, IVs, 29. XI 1950, s. 16—17. — Duško Kečkemet, *Antun Zupa, umjetnik u sjeni*, ČIP, 15. I 1955. — F. Lentić, *Samostalna izložba slikara i crteža A. Zuppe*, SD, 9. IV 1958. — F. Lentić, *Slike i crteži Antuna Zuppe*, SD, 9. VI 1960. — Vladimir Rismondo, *Izložba slika Antuna Zuppe*, Mć, 1960, br. 7, s. 585—586. —, *Izložba Antuna Zuppe u Muzeju grada Splita*, SD, 18. IX 1962. — F. Lentić, *Osvježeni A. Zupa. Samostalna izložba Antuna Zuppe u Muzeju grada Splita*, SD, 28. IX 1962. — Vladimir Rismondo, *Antun Zupa*, Mć, 1962, br. 11, s. 1080—1081. — J. Džpolo, *Mediteranski lirski zanosi*, Vs, 3. III 1964. — V. M., *Stari motivi. U srijedu Antun Zupa otvara u Splitu samostalnu izložbu*, SD, 14. II 1966. — Duško Kečkemet, *Nijanse*,

ugodaji i sjećanja. Povodom izložbe crteža i akvarela Antuna Zuppe u Splitu, SD, 26. II 1966. — V. Mirković, *Slikarstvo komorne muzike. Susret sa slikarom Antunom Zupom, dobitnikom ovogodišnje nagrade općine Split*, SD, 29. X 1966. — Duško Kečkemet, *Između lirskog i dramatičnog. U povodu izložbe slika Antuna Zuppe u Muzeju grada Splita*, SD, 1. IV 1967. — D. Kečkemet, *Mala retrospektiva. Izložba slika Antuna Zuppe u Muzeju grada Splita*, SD, 3. I 1969.

STEVAN ŽIVADINOVIĆ (Vane Bor)

Rođen 1908. u Boru. Školovao se u Nici, Zagrebu i Boru, gde je maturirao. Od 1927. do 1931. studirao pravo i filozofiju u Parizu, gde je diplomirao na pravnom fakultetu. Doktorirao u Beogradu. Aktivno učestvovao u radu nadrealističke grupe u Beogradu. Objavio niz poetskih i esejističkih tekstova, reprodukcija i kolaža u almanahu „Nemoguće“ (1930) i saradivao u časopisima „Stožer“ (1931), „Nadrealizam danas i ovde“ (br. 2 i 3, 1932) i „Danas“ (1934). God. 1932. u saradnji sa Markom Ristićem, objavio je „Anti-zid“ (Prilog za pravilnije shvatanje nadrealizma). Ogrumna većina njegovih mnogobrojnih spisa, teorijskog i poetskog karaktera, ostala je neobjavljena, kao što su i sve njegove slike iz doba beogradskog nadrealizma, osim jedne, izgubljene. Od 1938. do 1941. je docent Pravnog fakulteta u Subotici. God. 1943. iz okupiranog Beograda ilegalno beži u Englesku. Danas živi u Londonu, gde se, pored pisanja, ponovo bavi slikanjem — eksperimentisanjem i pronalaženjem sopstvenih tehnika u toj oblasti.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Za jednu autokritiku nadrealizma, Sž, 1931, br. 11, s. 304—309. — (Sa Đ. Jovanovićem), *Nadrealizam danas. Uvod u jednu generalnu analizu nadrealizma*. NDIO, 1932, br. 2, s. 6—9. — *Nekoliko reči povodom „Nacrta za jednu fenomenologiju iracionalnog“*, NDIO, 1932, br. 2, s. 13—14. — *Autokritički prilog izučavanju morala i poezije*, NDIO, 1932, br. 3, s. 45—48. — (Sa M. Ristićem), *Anti-zid. Prilog za pravilnije shvatanje nadrealizma*, Nadrealistička izdanja, Beograd, 1932. — „*Metafizika 1. Merina*“, Sž, 1932, br. 10—11, s. 310—341.

Literatura

Miodrag B. Protić, *Srpski nadrealizam i slikarstvo*, Del, 1968, br. 2, s. 113—145.

RADOJICA ŽIVANOVIĆ-NOE

Rođen je u Beogradu 1903, poginuo prilikom oslobođenja Beograda 1944. Studirao na Umetničkoj školi u Beogradu. Pripadao beogradskom nadrealističkom pokretu; od 1930—33. saradivao u nadrealističkim publikacijama „Nemoguće“ i „Nadrealizam danas i ovde“. Kasnije se pridružio grupi Život. Saradivao kao likovni kritičar u „Politici“ i „Našoj stvarnosti“.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE UMETNIKOVIH TEKSTOVA

Arena ili To su razlozi zbog kojih sam ostavio slikarstvo kao takvo, Nemoguće, Beograd, 1930, s. 65—67. — *Povodom stogodišnjice osnivanja stranačke legije*, NDIO, 1931, br. 1. — *Da li je humor moralan stav*, NDIO, 1931, br. 1. — *Vajarstvo i grafika na osmoj jesenjoj izložbi beogradskih umetnika*, Po, 17. XI 1935. — *Napredna umetnost. Pojava i razvoj naprednih tendencija u umetnosti kod beogradskih umetnika*, NSt, 1936, sv. 1—2, s. 100—102. — *Izložba tečaja figuralnog crtanja*, NSt, 1936, sv. 3—4, s. 103—104. — *Prva nezavisna izložba beogradskih umetnika*, Po,

11. I 1937. — *Karakteristične i značajne pojave na prvoj izložbi nezavisnih umetnika*, NST, 1937, s. 90—94. — *Prva izložba Udruženja likovnih umetnika*, NST, 1937, sv. 7—8, s. 117—118.

Literatura

MONOGRAFIJE, STUDIJE, VAŽNIJI KATALOZI

Miodrag B. Protić, *Radojica-Noe Živanović*, Dn, 1963, br. 43, s. 8—9. — F. Šijanec, *Surrealizam v Jugoslaviji*, NOB, 1958, br. 1—2, s. 28—36. —

PRIKAZI GRUPNIH IZLOŽBI, KRAĆI NAPISI I DR.

—, *Beogradska slikarska afera* (sukob između Milenka D. Đurića i Radojice-Noa Živanovića), JL, 9. V 1929, s. 5. — Đorđe Popović, *Prva Jesenja izložba udruženja likovnih umetnika*, Pra, 29. XII 1937. — P. Križanić, *Prva Jesenja izložba U.L.U. u korist fonda za podizanje umetničke kolonije „Đura Jakšić“*, Po, 4. I 1938. — S. Rašić, *Salon nezavisnih umetnika*, UIK, 1939, br. 3, s. 172—173. — R., *Izložbe (Salon nezavisnih umetnika)*, MK, 1939, sv. 3—4, s. 271—274. — Sava Popović, *Prolećne izložbe u Beogradu*, XXV, 1939, br. 5, s. 780—786. — Pavle Vasić, *XI prolećna izložba i Salon nezavisnih umetnika*, UP, 1939, s. 182—186. — Pavle Vasić, *Oktobarske izložbe*, UP, 1939, br. 9. — S. Paunović, *Dvanaesta prolećna izložba slikarskih i vajarskih radova jugoslovenskih umetnika u Beogradu*, Po, 4. VI 1940, s. 13. — F. P. V., *XIII jesenja izložba*, ŽR, 1940, sv. 32—39, god. XIV, knj. XXX, s. 224—227. — Pavle Vasić, *Umetnost za vreme NOB-a*, Mo, 1958, br. 9, s. 14—17 i 52—54. — M. Kolarić, *Prisutni na „prisutnostima“ prvog trijenala*, Bo, 15. VI 1961. — Bogdan Tirnanić, *I život 4 ishodišta. Beogradsko slikarstvo „sedme decenije“*, Od, 15. XI 1966.

Nikola Bertolino
Jerko Denegri
Radmila Panić—Matić
Irina Subotić

SKRAĆENICE ZA
NASLOVE LISTOVA
I ČASOPISA

- AND — Anali naših dana, Zagreb
AR — Almanah Republike, Zagreb
ASP — Almanah savremenih problema, Zagreb
A37 — Ars 37, Zagreb
AU — Arhitektura-Urbanizam, Beograd
BaN — Banjalučke novine, Banja Luka
Bc — Borec, Ljubljana
Bč — Braničevo, Požarevac
Be — Beseda, Ljubljana
BILU — Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU, Zagreb
BjL — Bjelovarski list,
Bl — Balkan, Beograd
BLi — Brodski list, Slavonski Brod
BN — Beogradska nedelja, Beograd
BNo — Beogradske novine, Beograd
Bo — Borba, Beograd
Br — Brazda, Sarajevo (predr.)
BUl — Bilten ULUS-a, Beograd
Bz — Brazda, Sarajevo (posler.)
CT — Celjski tednik, Celje
CZ — Crvena zvezda, Beograd
ČG — Čačanski glas, Čačak
ČIP — Čovjek i prostor, Zagreb
4J — 4 Jul, Beograd
Čs — Čas, Ljubljana
Db — Dubrava, Dubrovnik
Dc — Danica, Zagreb
Del — Delo, Beograd
DEn — Delavska enotnost, Ljubljana
DiL — Dani i ljudi, Zagreb
Di — Delo, Ljubljana
DLi — Dolenjski list, Novo Mesto
DLK — Dolenjski list, Kočevje
Dk — Dnevnik, Novi Sad
Dn — Danas, Beograd
200 — 20. oktobar, Beograd
DP — Delavska politika, Ljubljana
DS — Dom in svet, Ljubljana
Du — Duga, Beograd
DV — Deutsches Volksblatt, Novi Sad
DVj — Dubrovački vjesnik, Dubrovnik
XXV — XX vek, Beograd
Eks — Ekspres, Beograd
En — Enotnost, Ljubljana
Ev — Evolucija, Zagreb
Fr — Front, Beograd
FS — Front slobode, Tuzla
GG — Glas Gorenjske, Kranj
GGb — Godišnjak grada Beograda, Beograd
GBN — Glasnik beogradske nadbiskupije, Beograd
Gd — Gradanin, Požarevac
GK — Glas, Kranj
GI — Globus, Zagreb
GIB — Glas, Banja Luka
GLMG — Gledališki list Mestnega gledališča v Ljubljani, Ljubljana
GMS — Glasnik Matice srpske, Novi Sad
GN — Glas naroda, Ljubljana
GO — Glas omladine, Niš
GP — Glas Podravine, Koprivnica
GPB — Glasnik primorske banovine, Split
GR — Glas rada, Zagreb
GRa — Grafički rad, Beograd
Gs — Glas, Zagreb
GSI — Glas Slavonije, Osijek
Gt — Granit, Podgorica
GT — Glas Trešnjevke, Zagreb
GTr — Glas Trebinja
HDn — Hrvatski dnevnik, Zagreb
HG — Hrvatska gruda, Zagreb
HK — Hrvatsko kolo, Zagreb (predr.)
HKl — Hrvatsko kolo, Zagreb (posler.)
HL — Hrvatski list, Osijek
Hn — Horizont, Skopje
Hor — Horizont, Zagreb
HPr — Hrvatska prosvjeta, Zagreb
HR — Hrvatska revija, Zagreb
HSm — Hrvatska smotra, Zagreb
HSt — Hrvatska straža, Zagreb
HZ — Hrvatski Zagorac, Zagreb
Id — Ideje, Beograd
IL — Ilustrovani list, Beograd,
IN — Ibarske novosti, Kraljevo
Ind — Index, Novi Sad
InL — Invalidski list, Beograd
IPo — Ilustrovana politika, Beograd
Ir — Izraz, Sarajevo
IS — Ilustrirani Slovenec, Ljubljana
ITD — Ilustrirani tjednik Danica, Zagreb
IVs — Ilustrirani vjesnik, Zagreb
Iz — Izraz, Zagreb
Izv — Izvor, Zagreb
Ja — Javnost, Beograd
JD — Jadranski dnevnik, Split
Je — Jedinstvo, Priština
JeG — Jevrejski glas, Sarajevo
JKo — Jasenički kovinar, Jesenice
JL — Jutarnji list, Zagreb
JPo — Jugoslovenska pošta, Sarajevo
JPr — Južni pregled, Skopje
Js — Jugoslovan, Ljubljana
JU — Jutro, Ljubljana
JuB — Jugoslavija, Beograd (predr.)
JUG — Jugoslavija, Beograd (posler.)
JuL — Jugoslovenski list, Sarajevo
KG — Književni glas, Zagreb
Kga — Knjiga, Ljubljana
KH — Koprivnički Hrvat, Koprivnica
KHo — Književni horizonti, Zagreb
KJa — Književni Jadran, Split
KKg — Književni krug, Smederevo
KKr — Književna krajina, Banja Luka
Kl — Kolo, Zagreb
Km — Komedija, Zagreb
KN — Književne novine, Zagreb
KNo — Književne novine, Beograd
Knj — Književnik, Zagreb
Kom — Komunist, Beograd
Kor — Koraci, Kragujevac
KoT — Koprivnički tjednik,
KRa — Kulturni radnik, Zagreb
Kri — Kritika, Zagreb
KrN — Krajiške novine, Banja Luka
Kro — Kronika, Zagreb
KS — Književni savremenik, Zagreb
KSM — Kronika slovenskih mest, Ljubljana
KSv — Književne sveske, Zagreb
KT — Književna tribina, Zagreb
KTd — Katolički tjednik, Sarajevo
KTK — Karlovački tjednik, Karlovac
Ktk — Kritika, Beograd
Ku — Kultura, Zagreb
Kul — Kulisa, Zagreb
Kž — Književnost, Beograd
KŽi — Kulturen život, Skopje
Kžv — Književnost, Ljubljana
LD — Ljubljanski dnevnik, Ljubljana
Li — Literatura, Zagreb (predr.)
Lik — Lik, Beograd
LMS — Letopis Matice srpske, Novi Sad
LNL — La Nostra Lotta, Kopar
LP — Ljudska pravica, Ljubljana (do maja 1945: oslob. terit.)
LR — Likovna revija, Ljubljana
LS — Likovni svet, Ljubljana
Lt — Literatura, Zagreb (posler.)
LTd — Ljudski tednik, Trst
Lu — Luč, Zagreb
LVP — La Voce del Popolo, Rijeka
LZ — Ljubljanski zvon, Ljubljana
LjT — Ljudski tednik, Ljubljana
Mb — Morgenblatt, Zagreb
MBo — Mlada Bosna, Sarajevo
MBS — Mlad Borec, Skopje
Mé — Mogućnosti, Split
Md — Mladost, Beograd
MK — Mlada kultura, Beograd
MI — Mladika, Ljubljana—Celje
MLi — Mlada literatura, Beograd
Mn — Mladina, Ljubljana
Mo — Mozaik, Beograd
MP — Mlada pota, Ljubljana
MPo — Međunarodna politika, Beograd

- Ms — Misao, Beograd
MS — Magyar Szó, Novi Sad
MSn — Mlada snaga, Beograd
Mt — Mladost, Zagreb
MV — Merkur vjesnik, Zagreb
Na — Narod, Sarajevo
NaD — Naši dani, Sarajevo
NaL — Narodni list, Zagreb
Nap — Naprijed, Zagreb (do maja 1945: oslobod. teritorija)
NAr — Narodna armija, Beograd
NaS — Naša sodobnost, Ljubljana
ND — Novo doba, Split
NDIO — Nadrealizam danas i ovde, Beograd
NDn — Nov den, Skopje
NDo — Naš dom, Maribor
Ne — Nedelja, Beograd
NGl — Naš glas, Smederevo
NI — Novi Istok, radnički umetnički almanah, Beograd
NII — Nedeljne ilustracije, Beograd
NIN — Nedeljne informativne novine, Beograd
NK — Naša knjiga, Zagreb
NKŽ — Naša književnost, Beograd
NLs — Narodni list, Zadar
NLt — Nova literatura, Beograd
Nm — Nemoguće, Beograd
MNa — Nova Makedonija, Skopje
NMI — Novine mladih, Zagreb
NN — Narodne novine, Zagreb
NNo — Narodne novine, Niš
No — Novosti, Zagreb
NOB — Nova obzorja, Maribor
NOd — Narodna odbrana, Beograd
NoE — Nova Evropa, Zagreb
NoL — Novi list, Rijeka
NoV — Novosti, Vinkovci
NPR — Narodna prosveta, Skopje
NRa — Naši razgledi, Ljubljana (posler.)
NRč — Nova riječ, Zagreb
NRE — Naša reč, Leskovac
NRO — Naš rod, Ljubljana
NS — Novi Sad, Novi Sad
NSd — Narodni student, Beograd
NSt — Naša stvarnost, Beograd
NSv — Novi svet, Ljubljana
NT — Naše teme, Zagreb
NVe — Naš vesnik, Beograd
NZ — Naša zemlja, Beograd
NŽ — Naša žena, Ljubljana
Oa — Omanut, Zagreb
Ob — Obzor, Zagreb¹
ObL — Obzornik, Ljubljana
OBO — Omladinski borac, Zagreb
Od — Odjek, Sarajevo
Oe — Obitelj, Zagreb
Ok — Obisk, Ljubljana
Om — Omladina, Zagreb
Oml — Omladina, Beograd
Os — Oslobođenje, Sarajevo
Ot — Osvit, Beograd
Oz — Obzorja, Maribor
Pa — Pančevac, Pančevo
Pb — Pobjeda, Kruševac
Pč — Pečat, Zagreb
Pd — Pregled, Zagreb
15D — 15 dana, Zagreb
PDn — Primorski dnevnik, Trst
Pe — Peristil, Zagreb
Pgl — Pregled, Sarajevo (posler.)
Pl — Plamen, Zagreb
Pm — Polimlje, Prijepolje
PN — Pančevačka nedelja, Pančevo
Po — Politika, Beograd
Pob — Pobjeda, Titograd
Pol — Polja, Novi Sad
PoN — Podravske novine, Koprivnica
PR — Putovi revolucije, Zagreb
Pra — Pravda, Beograd
Pre — Pregled, Sarajevo (predr.)
PrN — Primorske novice, Kopar
Prg — Progres, Ljubljana
Pt — Polet, Zagreb
RaB — Radnik, Beograd
Rad — Rad, Beograd
RaL — Razgledi, Ljubljana
RaS — Razgledi, Skopje
RaZ — Radnik, Zagreb
Rč — Riječ, Zagreb
Rd — Rilinda, Priština
Rev — Revija, Beograd
Rk — Republika, Beograd
RL — Riječki list, Rijeka
RM — Revija mladih, Zagreb
RN — Radničke novine, Beograd
Rp — Republika, Zagreb
RR — Riječka revija, Rijeka
Rt — Reporter, Skopje
Rz — Razvršje, Nikšić
Rzg — Razgledi, Trst
Sa — Savremenik, Zagreb
SaN — Sarajevske novine, Sarajevo
SB — Severni Banat, Kikinda
Sbo — Sloboda, Mostar
Sč — Svedočanstva, Beograd
Sd — Sodobnost, Ljubljana
SD — Slobodna Dalmacija, Split
7D — 7 dana, Zagreb
7Dn — 7 dana, Sarajevo
SDo — Slovenski dom, Ljubljana
Sg — Signali, Zagreb
SIS — Sport i svet, Beograd
SJ — Slovenski Jadran, Koper
Sk — Savremenik, Beograd
Ska — Skamija, Beograd
SKG — Srpski književni glasnik, Beograd
SIM — Slobodna misao, Nikšić
Slo — Slovenec, Ljubljana
SLT — Sveučilišni list, Zagreb
SM — Socijalna misao, Zagreb
SMi — Socijalistična misel, Ljubljana
SN — Slovenski narod, Ljubljana—Maribor
SNo — Somborske novine, Sombor
Sng — Snaga, Sarajevo
SNS — Subotičke novine, Subotica
Sol — Solidarnost, Beograd
Sov — Sovremenost, Skopje
SPg — Savremeni pogledi, Slavonski Brod
SPo — Slovenski poročevalec, Ljubljana (do maja 1945: osl. ter.)
SRč — Srpska riječ, Zagreb
SRj — Slobodna riječ, Zagreb
SSp — Slobodni spisi, Zagreb
SSt — Savremena stvarnost, Zagreb
StC — Stvaranje, Cetinje
StL — Studentski list, Zagreb
StN — Studentske novine, Zagreb
Stu — Student, Beograd
Stv — Stvaranje, Beograd
Stz — Studio, Zagreb
Su — Susreti, Cetinje
Sus — Susret, Beograd
Sv — Svijet, Zagreb
SVo — Slobodna Vojvodina, Novi Sad
Svo — Svoboda, Ljubljana
SvS — Svijet, Sarajevo
Svt — Svetlost, Kragujevac
SZS — Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana
SŽ — Stožer, Beograd
ŠN — Školske novine, Zagreb
Tb — Tribina, Zagreb
Tel — Telegram, Zagreb
TG — Trgovinski glasnik, Beograd
Ti — Timok, Zaječar
To — Tovariš, Ljubljana
Tn — Tribuna, Ljubljana (posler.)
TT — Titogradska tribuna, Titograd
TTr — Tedenska tribuna, Ljubljana
UIK — Umetnost i kritika, Beograd
Um — Umetnost, Beograd (1949—1950)
UmB — Umetnost, Beograd
Umj — Umjetnost, Zagreb
UmL — Umetnost, Ljubljana
UP — Umetnički pregled, Beograd
UV — Univerzitetski vesnik, Beograd
UZ — Umetniški zbornik, Ljubljana
Ve — Venac, Beograd

¹ Kod zagrebačkog *Obzora* najčešće su navedena dva datuma: prvi je iz zaglavljiva lista, a drugim (dan ranije) datirana je kulturna rubrika.

VčS — Večer, Skopje
 Več — Večer, Maribor
 VeN — Večernje novosti, Beograd
 Vj — Vijenac, Zagreb
 VJSO — Vesnik jevrejske sefardske opštine,
 Beograd
 Vk — Večernik, Maribor
 VL — Večernji list, Zagreb
 Vij — Valjci, Nikšić
 VMS — Vestnik, Murska Sobota
 VN — Varaždinske novosti, Varaždin
 VND — Vprašanja naših dni, Ljubljana
 VNo — Večernje novine, Sarajevo
 Vr — Vreme, Beograd
 VP — Večernja pošta, Sarajevo
 VRe — Večeren reporter, Skopje
 Vs — Vjesnik, Zagreb
 Vt — Vestnik, Maribor
 VuN — Vukovarske novine, Vukovar
 VUS — Vjesnik u srijedu, Zagreb
 VV — Večernji vjesnik, Zagreb
 VVM — Vesnik Vojnog muzeja, Beograd
 Zad — Zadruga, Beograd
 ZDo — Za Domovinu, Zagreb
 Ze — Zenit, Zagreb
 ZLi — Zagrebački list, Zagreb
 Zo — Zora, Sarajevo
 ZOb — Založba Obzorja, Maribor
 Zp — Zapisi, Cetinje
 Zr — Zrenjanin, Zrenjanin
 Z39 — Zbornik 39, Beograd—Ljubljana
 ZVj — Zadružni vjesnik, Zagreb
 ZŽ — Znanost i život, Zagreb
 ŽD — Žena danas, Beograd
 Živ — Život, Sarajevo
 ŽR — Život i rad, Beograd
 ŽS — Žena i svet, Beograd
 ŽU — Život umjetnosti, Zagreb
 ŽUB — Žena u borbi, Zagreb

Les conceptions: *l'art pour l'art*, *l'art pour l'idée* et *l'art engagé*, obtiennent dans le XXIème siècle les caractéristiques idéologiques accusées, la forme des conflits philosophiques et politiques. Car, sans égard au fait que toute oeuvre d'art soit capable d'émaner elle seule l'influence et messages de l'une ou de l'autre sorte, donc qu'il s'y agit d'une certaine tautologie, on exigeait que l'oeuvre, dans les limites de son rôle général, joue aussi un rôle particulier dans la réalisation des buts sociaux et idéologiques du temps. Ce postulat est caractéristique surtout pour le XXIème siècle. De l'époque du dadaïsme qui dans le feu sanglant de la première guerre mondiale regardait la ruine du système social européen et de son ordre de valeurs, jusqu'au temps après la révolution d'Octobre, le refus et la révolte s'accroissent perdant peu à peu les caractéristiques de la négativité absolue: l'accent n'est plus sur la négation et la destruction, mais sur la solution et la recherche de l'issue. De sorte, la révolte dadaïste fut en 1924 transformée en programme surréaliste qui exigeait la recherche dans les régions sombres de la nature humaine et dans le labyrinthe absurde de conventions sociales bourgeoises, en même temps que la coordination de la révolution résultant des découvertes dans l'esprit et le subconscient humains avec la révolution issue des découvertes sur le plan social. Mais, ayant plutôt une signification de révolte métaphisique et moraliste, ce programme ne pouvait pas satisfaire les revendications des forces organisées gauches, qui, tendant à l'efficacité, dans toute aventure spirituelle voyaient une brèche, un esquivement de l'action révolutionnaire véritable.

Les textes présentés dans ce livre expliquent plus en détail la composition et la conception de l'exposition « Le surréalisme et l'art social 1929—1950 », comme aussi la conception du livre qui porte le même titre. Il suffit de présenter ici les raisons essentielles seulement: on sait bien, qu'après la révolution surréaliste vient le surréalisme au service de la révolution, et que ce dernier — en dépit de cette concession importante — est suivi par la rupture entre les partisans de la révolution surréaliste et les partisans de la révolution sociale, rupture dont le résultat était l'affaire Aragon; l'étape suivante consiste dans le passage de la majorité des premiers sur les positions des seconds. Ainsi donc il était logique, à cause de ces liens personnels et à cause du changement dialectique, d'étudier l'art engagé après le surréalisme, car chronologiquement l'art engagé vient au moment de la disparition du surréalisme serbe, après le Congrès de Harkov en 1930; son évolution et son développement postérieur sont conformes à la position officielle du parti communiste et des forces gauches sous son influence. L'art social en Yougoslavie se développe jusqu'à la guerre de 1941, comme l'une, mais pas la seule tendance de la quatrième décennie. Il était compréhensible que ses adhérents les plus actifs avaient confirmé leurs orientations aussi dans la pratique, en entrant dans les rangs des combattants de la révolution et de la guerre de libération; l'art né dans cette lutte est présenté dans le troisième chapitre de ce livre. Ensuite, après la libération, la conception apparue à la veille de la guerre, prolongée dans la révolution pendant la guerre, domine dans la société nouvelle et dans des conditions de relations politiques internationales du temps, tendant à devenir la conception officielle et unique. Dans le quatrième chapitre du livre cette période est présentée sous le titre du *Réalisme socialiste*.

De sorte, l'exposition présente quatre tendances de notre art que ce livre étudie en quatre chapitres.

Le surréalisme, lié presque exclusivement à Belgrade, se manifeste comme mouvement organisé entre les années 1929 et 1933, sans égard à son apparition antérieure en forme d'activité individuelle de certains artistes et à ses prolongements tardifs; puis, comme le néo-surréalisme (Barilli, Kregar). L'art social, comme mouvement dans l'art et comme position politique apparut vers 1930 (Zemlja est organisé en 1929) après le Congrès des Harkov, et se manifeste jusqu'à la guerre en avril 1941, ayant des variations dans les centres à Belgrade, Zagreb et Ljubljana; il faut remarquer qu'en Slovénie l'art social s'était manifesté avant cette période — dans le cercle du groupe *Mladi* (Les Jeunes), puis dans les oeuvres des frères Kralj et de Pilon en premier lieu, de sorte qu'on ne peut pas l'inclure dans la période 1929—1950.

L'art dans la guerre de libération nationale, presque entièrement en forme du dessin et de la gravure, tout exceptionnellement en aquarelles, appartient à la période 1941—1945.

Le réalisme socialiste se développe entre 1945 et 1950.

Il est évident que dans ce registre retrospectif, le surréalisme et l'art social représentés des mouvements essentiels qui ont eu leurs variétés et échos: le surréalisme — le néo-surréalisme caractéristique pour la peinture parisienne à la veille de la dernière guerre; l'art social — la peinture dans la guerre de libération nationale et le réalisme socialiste.

Il est hors de doute que ces tendances représentent un ensemble qui redonne à chacune sa signification véritable et complète seulement dans la contexture commune de leurs idées et de leurs valeurs. Certainement, ce fait est bien évident quant aux tendances de l'art social, de l'art dans la guerre de libération nationale et du réalisme socialiste, car, comme nous l'avons déjà souligné, il s'agit de l'évolution d'une même idée essentielle dans de conditions différentes; il peut paraître moins clair pourquoi nous avons mis le surréalisme au commencement, étant donné que l'étape

de transition entre lui-même et les tendances postérieures signifiait en réalité une rupture. A première vue cet ordre qui les enregistre peut faire impression du volontarisme dans l'énumération de phénomènes simultanés — mais, il n'en est pas question. Si on adopte l'opinion que le surréalisme et la peinture sociale soient deux mouvements engagés sur le plan social, politique et existentiel, que les partisans du premier (Živanović-Noe, Koča Popović, Đorđe Jovanović, Oskar Davičo et autres) adhèrent au second, que le matérialisme historique et la révolution socialiste servaient de base et représentaient le but commun de ces deux mouvements — il est indispensable d'analyser, après le premier (surréalisme), le second (la peinture sociale), pour ne pas perdre le fil de la continuité de leurs causes. Pour cette raison, je crois qu'un lien dialectique évident existe dans le binom: surréalisme — peinture sociale, car pour les dilemmes et les ruptures dans le moment historique le changement net et apostasié de l'oeuvre de Živanović Noe est plus substantiel — de sa *Vision dans la fumée* il passe au portrait réaliste engagé; la transformation pareille est plus significative que l'évolution douce du paysage mélancolique et poétique-réaliste, ou nature morte jusqu'au motif ou message engagé combattant, dans les oeuvres de la majorité de peintres à cette époque. De sorte, sans égard à la différence qui existe entre la révolte des surréalistes et la révolte des artistes de la gauche organisée, par certaines de leurs caractéristiques essentielles, ils représentent pourtant les deux pôles d'une même sphère dialectique — l'art du point de vue de l'homme révolté en tant qu'être anthropologique et subconscient dans un cas, et être conscient et social dans le deuxième cas. L'impression de l'existence de leur entité organique ne ressort pas seulement des liens personnels, du fait que la majorité de nos surréalistes sont devenus plus tard les défenseurs de l'art social, mais aussi de la prise de position devant les dilemmes décisifs causés par les problèmes essentiels de l'époque. A ces catégories-types de l'engagement artistique aussi bien que social, ne correspond pas seulement le néo-surréalisme de rêveries douces de Milena Pavlović Barilli et de Stane Kregar. Néanmoins, ils ont du être présentés dans ce livre et à cette exposition, étant donné que leurs oeuvres signifiaient les conséquences directes et représentaient les reflets du surréalisme en tant que mouvement mondial. Dans la systématisation des différentes orientations de l'art yougoslave de ce siècle, on ne saurait pas leur trouver une place meilleure, plus justifiée, et, en raisons de nature pratique surtout — une place à part. Je remarque que certains de ces mouvements sont maintenant étudiés et présentés au public pour la première fois. Il faut souligner surtout qu'à cette exposition et dans ce livre ces mouvements sont étudiés, pour la première fois aussi, comme étant un ensemble dialectique de plusieurs phénomènes. Sur le plan de l'art, cet ensemble est reconstruit avec les oeuvres exposées, sur le plan de l'esthétique et de l'idéologie — avec les textes publiés dans ce livre. Mais, il est notoire qu'au cours de la quatrième décennie se déroulait au sein de l'art engagé une des plus grandes polémiques de notre siècle et qu'il est bien délicat encore aujourd'hui d'en juger. Donc, le Musée a essayé d'analyser tous les phénomènes de l'époque ayant en vue chaque fait historique incontestable et de n'en donner le commentaire qu'après une analyse sur le plan esthétique exclusivement. Dans ce travail l'expérience yougoslave et mondiale lui ont servi de base solide — la pratique actuelle, l'esthétique et la politique — expériences qui, a posteriori, après quatre, trois ou deux décennies offrent assez de fondement pour une connaissance plus réelle des courants présentés.

L'histoire de ces mouvements insuffisamment étudiée jusqu'à maintenant, la situation qui leur avait précédé, leur systématisation et leur incorporation dans la conception de l'exposition actuelle et de ce livre — surtout le rapport causal de leur harmonisation ou de leur négation mutuelles — deviendront plus claires après l'analyse des textes et du matériel qui suivent.

Miodrag B. Protić
Conservateur en chef
du Musée d'Art Moderne

Miodrag B. Protić

SURREALISME SERBE (1929—1932)

Si le zénithisme signifiait le seul « isme » yougoslave qui avait attiré certains noms internationaux, le surréalisme serbe était, beaucoup plus que Yougoudada, le seul mouvement mondial dans lequel, au moment de sa naissance et au cours de son évolution, participaient les poètes de notre pays. Hanifa Kapidžić—Osmanagić, dans sa thèse de doctorat: « Le surréalisme serbe et ses liens avec le surréalisme français », explique le rôle des surréalistes serbes. Les critiques et historiens étrangers ne l'oublient pas — en dépit du fait que certains le présentent souvent d'une manière superficielle et inexacte. D'ailleurs, il existe toute une série de documents matériels, presque spectaculaires, sur l'axe Paris—Belgrade, Breton—Marko Ristić, qui ne sont pas à être minimisés ou niés. Les Serbes signaient les manifestes des Français, les Français (Breton) publiaient leurs textes pour la première fois dans les publications des Serbes.

Pourtant, en parlant du surréalisme belgradois, on a toujours pensé à une aventure de poésie, de l'éthique et de la politique, jamais à celle de la peinture, de l'expérimentation et de l'esthétique. Cela s'explique par le fait qu'en réalité il s'agissait d'un mouvement qui s'était manifesté

avant tout et le plus dans la littérature — mais pas dans le sens étroit du mot « littérature » — donc, du mouvement qui est lié aux publications, et non pas aux expositions ou tableaux. Encore par le fait, qu'a posteriori, les protagonistes, eux-mêmes, ne parlaient pas de l'importance de leur activité dans la peinture, estimant que « ce n'est pas la peinture » et qu'« ils ne sont pas les peintres ». Enfin, et en premier lieu, par le fait que cette activité picturale est restée en majorité inconnue — jamais publiée ni exposée. Quoiqu'au fond (mais pas tout à fait) il est exact, « qu'à cette époque il n'y avait pas de véritables oeuvres surréalistes en Yougoslavie, au moins telles qui pourraient être comparées aux tableaux surréalistes français » — on ne peut pas sous-estimer cette activité. Pour en être persuadé il suffit d'enregistrer et d'étudier tout ce qui a été publié dans « Nemoguće — L'Impossible », dans la revue « Nadrealizam danas i ovde » (Surréalisme Aujourd'hui et Ici) et ailleurs, ou voir tout ce qui est resté dans les archives des surréalistes belgradois. En dépit du fait qu'à l'exception de l'archive de Marko Ristić, les autres sont en majorité détruites ou perdues — les documents qui sont restés démontrent, à la première vue déjà, que cette activité représentait une manifestation ingénieuse de l'idéologie surréaliste en même temps que la passion de recherche bien authentique. Du point de vue esthétique il s'y agit d'une méthode toute nouvelle dans la réalisation du tableau, d'un approche nouveau à la peinture; pour la première fois en Serbie, et en Yougoslavie, on peint le tableau d'après « un modèle intérieur »; sur le plan de l'irrationnel et du fantastique, le tableau devient pour la première fois la fonction de la dualité de l'existence — de pressentiments et d'inquiétudes, de craintes et d'angoisses devant la complexité et la simultanéité des phénomènes infiniment variés et contradictoires; pour la première fois le tableau a suggéré l'atmosphère de l'au-delà, de l'impénétrable, de l'angoisse devant les contradictions et les expectatives; pour la première fois le tableau s'est ouvert au merveilleux, à l'étrange — au « désordre inattendu » momentané, à « la disproportion étonnante » (Aragon); pour la première fois sur un des plans surréalistes le vieux schéma rationnel fut vigoureusement repoussé. De sorte, il ne serait pas prétentieux de dire que — privée de cette centaine d'oeuvres surréalistes: dessins, photographes (« rayogrammes »), collages, assemblages et cadavres-exquis, la peinture serbe resterait privée d'une irruption expérimentale la plus lucide dans les domaines inconnus de la vie et de l'image. C'est pourquoi il ne faudrait pas que le concours visuel et l'esthétique de nos poètes surréalistes reste en dehors de notre peinture et du surréalisme comme un mouvement de la peinture, d'autant plus que ce mouvement représente quelque chose de plus ou de moins, ou encore « autre chose » qu'un mouvement.

En mai 1930 fut publié « Nemoguće — L'Impossible », l'almanach du mouvement qui se préparait depuis 1929 et qui signifiait un moment décisif dans l'évolution du modernisme au surréalisme, étape entre deux révoltes dont la deuxième est pourtant toute différente de la première. Car les surréalistes serbes estiment que « la révolte du modernisme restait dans les limites de l'art même. Il fut prouvé, cette fois aussi, que limitation qui porte en elle-même la neutralité opportuniste dans les domaines plus existentiels de la vie, donc une révolte superficielle et anodine, reste en réalité une révolte stérile, condamnée à une capitulation rapide. » De sorte, l'almanach commence par le deuxième Manifeste de Breton (1929) et représente autant un revirement à « l'asepsie morale », au matérialisme historique et à la révolution, qu'une tentative de réconcilier Freud et Marx, de garder l'esprit de recherche de l'étape précédente du surréalisme « classique » et de faire la synthèse de tous ses aspects et formes. Le titre français à côté du serbe montre que la publication n'était pas seulement la tribune des surréalistes belgradois mais aussi celle des Parisiens: grâce à la collaboration directe nous y rencontrons les noms de Breton, Benjamin Péret, Aragon, Paul Eluard, René Char, André Thirion, qui publient dans notre publication leurs textes inédits, tandis que Thirion, à l'occasion de son séjour à Belgrade, avait même fait l'esquisse pour sa couverture. Douze poètes et un peintre ont signé la déclaration du programme: Aleksandar Vučo, Oskar Davičo, Milan Dedinac, Mladen Dimitrijević, Vane Bor, Živanović Noe, Đorđe Jovanović, Đorđe Kostić, Dušan Matić, Branko Milovanović, Koča Popović, Petar Popović et Marko Ristić.

Après « Nemoguće — L'Impossible » qui fut richement illustré de photographes, collages et dessins, apparaissent les trois numéros de la revue « Nadrealizam danas i ovde » (Le Surréalisme Aujourd'hui et Ici), qui marquent une étape de transition dans la prise de position plus précise du programme social et politique. Dans un interview donné en 1956, Marko Ristić a souligné que les surréalistes, s'opposant tout d'abord au matérialisme, finissent par l'adopter, que pour eux la révolte morale était de première importance, que « le surréalisme était bien loin de toute conception de « l'art pour l'art », et que le surréalisme ne signifiait pas du tout « une nouvelle école poétique. »

Hostiles à l'école poétique, les surréalistes sont aussi contre « la peinture artistique ». Combien leur approche et leurs buts sont-ils différents et leur radicalisme rigoureux, démontrent les thèses exposées dans *Le Projet pour une phénoménologie de l'irrationnel* (1931) de Koča Popović et Marko Ristić, et dans *Anti—Zid* (Anti-Mur) de Vane Bor et Marko Ristić (1932). Les auteurs du *Projet* affirment que l'impressionnisme, l'expressionnisme et le cubisme sont restés au niveau du « phénoménalisme vulgaire », positiviste, « superficiellement réaliste » car ils s'opposent à tout ce qui dépasse les « données des sens et les vibrations superficielles

et légères du sentiment et de la pensée. » Pour eux, l'harmonie c'est « la mécanisation des corrélations de l'espace », c'est la matricule formelle qui déforme la réalité pour le compte de la « conception rationaliste de son contenu statique ». Dans tous ces cas l'artiste est censuré, séparé de son « désir véritable qui le domine ». Le plus souvent, l'oeuvre n'est pas l'expression accomplie de l'artiste, elle n'est pas la simulation, ni acte magique; l'auteur l'aborde avec un « préjugé meurtri » systématisé. De sorte, chaque loi dans l'art classique ou moderne est « réprouvée », car elle « ne tient pas compte des lois subversives du subconscient », mais seulement des sens en tant que témoins au service de la conscience. De Monet à Kandinsky, de Cézanne à Dobrović, il s'agissait toujours de ces témoins. « Le critère restait psychologique-sensoriel », tel — « plus que tout autre, arbitraire et insuffisant » par rapport à l'essence même de l'homme et de sa capacité de l'expression. Inversement, le critère véritable consiste dans « la franchise communicative de l'idée ouverte », comblée de désirs profonds de la subconscience qui rend possible la transition de l'idée à l'objet et de l'objet à l'idée, et aussi, « l'interpénétration de la personnalité et de l'objet ». De cette manière, avec la synthèse totale on annule l'opposition qui existe entre le sujet et l'objet, synthèse qui « oblige l'homme tout entier ». En conclusion, les auteurs déclarent qu'à « la réalisation de ce principe créatif, subversif et moral de la dissension du subconscient correspondrait le mieux l'état paranoïaque pour lequel ils trouvent l'illustration adéquate dans les oeuvres de Dali et de Živanović-Noe.

Un an après, les thèses publiés dans *Anti-Zid* démontrèrent que le cercle est encore plus restreint. « Non seulement la peinture artistique entière (à l'exception d'exemples rares), Cézanne et les modernistes d'aujourd'hui y compris, n'expriment pas les rapports essentiels affectifs et émotifs dans leurs préoccupations plastiques, mais aussi ces rapports, pleinement épanouis, n'existaient presque avant la peinture surréaliste » — cette constatation représente un résumé rigoureux de la prise de position déjà énoncée. Mais il y a aussi une nouveauté importante. « Ainsi, par exemple, le surréalisme dans la peinture ne se manifeste pas sous forme du « dessin automatique »; se servant consciemment de toutes les expériences de la technique picturale aussi que de la pratique longue des siècles (ce qui veut dire que chacun ne peut pas faire de la peinture surréaliste) le surréalisme a essayé d'exprimer le contenu du subconscient au moyen de la technique adéquate, en premier lieu d'exprimer les rapports complexes, affectifs et émotifs de l'homme avec le monde réel, visible — rapports qui en grande partie sont inconscients ou repoussés dans le subconscient (ce qui n'est pas le même) ». Nous voilà devant un paradoxe significatif: d'une part, toute la peinture artistique antérieure au surréalisme est contestée; d'autre part, l'instrumentarium complet de cette même peinture contestée, toute cette systématisation formée pendant des siècles des « préjugés meurtris », contre lesquels le *Projet* s'était déclaré — sont acceptés.

L'activité plastique des surréalistes est collective et individuelle. Souvent ils écrivent, ils dessinent et ils font des expérimentations ensemble: cadavres exquis, solutions individuelles du problème posé collectivement.

Marko Ristić a gardé toute une série de cadavres exquis en couleur dont certains ont les caractéristiques des collages. L'enquête *Devant un mur* est d'une importance particulière: images-simulations du délire paranoïaque de l'interprétation — publiée le 19 juin dans le troisième numéro de la revue *Nadrealizam danas i ovde* (Surréalisme Aujourd'hui et Ici). Cette enquête avait pour but d'établir comment une même « donnée matérielle » — un mur caduc, voire la photo d'un mur, serait interprété par l'imagination des participants à l'enquête, pour découvrir ainsi « les stratifications profondes des simulations. »

L'objet irrationnel, les collages et assemblages attirent l'intérêt des surréalistes serbes. En 1930 déjà, Vučo et Matić ont fait leur *Drôle de boule* avec les roues en métal, les vis, puis une tête de crocodile en fer-blanc peint en vert la paille, les clés, les boutons, un insecte, etc. Ils sont tout particulièrement authentiques dans les collages et assemblages. Le plus souvent ils font de collages avec les photos et illustrations, ils utilisent aussi la photomontage. Habituellement ils y pratiquent le procédé d'insérer une image, ou une partie de l'image arrachée de son ambiance naturelle, dans une autre image et ambiance différente, connaissant bien la technique de Max Ernst et ses collages-romans, *Une semaine de bonté*, par exemple. Exceptionnellement ils emploient d'autres matériaux, comme dans certaines expérimentations de Dušan Matić, Lula et Aleksandar Vučo, Vane Bor et Marko Ristić. Ils sont fascinés par la méthode de juxtaposition, de « la mise d'un objet à côté de l'autre, sans jointure », de la beauté convulsive de « la rencontre fortuite d'une machine à coudre et d'un parapluie sur une table de dissection ». « Les mystères concrets » les préoccupent, c'est-à-dire les scènes surréalistes offertes par la vie elle-même. Ils regardaient le monde autour d'eux avec un oeil qui attendait constamment le merveilleux et l'étrange.

Le choix de leur activité individuelle est riche. Marko Ristić fait déjà en 1926 les dessins et les collages, — il a gardé de cette époque son journal de collages faits pendant son séjour à Paris (La vie mobile). Milan Dedinac fait en 1926 trois illustrations — collages pour son poème *Oiseau public*. Le collage de Lula et Aleksandar Vučo, *Une atmosphère de printemps et de jeunesse* est d'une valeur évocative rare. Dušan Matić a fait de collages et assemblages, comme: *La Pêche trouble dans l'eau limpide* et *Je suis plus bas que le sable de cette nuit*; Vane Bor fait de dessins, aquarelles et collages dans la manière de Max Ernst, de photogrammes dans l'esprit

de Man Ray. Đorđe Jovanović n'y est pas l'exception, bien qu'il ne peut pas être comparé avec les noms cités. Davičo a laissé deux huiles et toute une série de dessins. Đorđe Kostić fait ses dessins brillants et nombreux le plus souvent en formes d'une flore ou d'une biologie fantastiques. Nikola Vučo expérimente avec la photographie surréaliste. Le seul peintre Živanović-Noe participe aussi à ces expérimentations collectives ou individuelles; sa ligne en spirale fine et continue (profondeurs de la mer, algues, ondes), sentiment poétique pour des surfaces allusives, les transpositions d'un objet à l'autre sont assez rares. De ses toiles une seule est restée: *La vision dans la fumée*.

Autrement que Živanović — Noe, Milena Pavlović—Barilli et Stane Kregar marquent la période du néo-surréalisme, c'est-à-dire, surréalisme académique des « Forces nouvelles » — mouvement qui avait apparu à Paris à la veille de la dernière guerre mondiale.

L'analyse des activités plastiques, collectives ou individuelles, de l'idée plastique implicite et explicite des surréalistes serbes, de leurs rapports envers le visuel et la visualisation en général démontre des valeurs, mais dévoile aussi les dilemmes et contradictions surréalistes connues — contradictions entre le proclamé et le réalisé, le rationnel et l'irrationnel, l'idéalisme et le matérialisme, le moment et l'éternité, le relatif et l'absolu, l'expérimental et le stable, entre son aspect « automatique » et son aspect naturaliste. Ses valeurs se trouvent dans la tentative de lier le phénomène artistique avec l'existential, dans la recherche du subconscient et de l'inconnu, dans le refus du formalisme (au sens esthétique du mot), dans la manière purement visuelle d'opinions et de la contemplation dans le processus de la réalisation aussi bien que dans l'interprétation critique de l'oeuvre réalisée. En réalité, ses valeurs et ses dilemmes ressortent du désir de reconcilier tout ce qui est irréconciliable, de « s'approprier le tout et d'un seul coup », selon Sartre qui lui n'est pas enclin.

En fait, en ce qui concerne « l'invention libre qui est le côté le plus faible de la peinture (Leonardo) », le peintre s'identifie avec le poète seulement dans le surréalisme: c'est seulement alors que sa métaphore se débarasse de son poids et de la logique pratique. Le surréalisme s'annonce comme une équation nouvelle, une dialectique et les proportions des composantes fondamentales sur le plan esthétique, social et psychologique. De sorte, à Belgrade aussi, le surréalisme de la fin des années vingt et du commencement des années trente, n'était pas un « style », mais un état d'âme, une éthique et un ensemble de méthodes qui englobaient les expériences de divers domaines et écoles. A l'exception d'exagérations qui lui sont propres, dans l'activité plastique surréaliste il ne s'agissait pas autant de la lutte contre la « peinture artistique » que de la lutte pour un art et une peinture différents. Les surréalistes ont senti par intuition que seulement la révolte née sur les coordonnées de la culture devient-elle relevante et réellement existente et que c'est la seule révolte contre certains aspects et caractéristiques de cette culture.

Jerko Denegri

NEO-SURREALISME: MILENA PAVLOVIĆ-BARILLI ET STANE KREGAR

Par le terme « néo-surréalisme » on peut désigner tous les courants dans la peinture européenne de la quatrième décennie qui ont apparu comme suites directes de la révolution surréaliste de la période de 1924 à 1930.

Dans les premières années après son apparition le surréalisme attirait un grand nombre d'artistes qui, bien qu'ils n'appartenaient pas à son programme, étaient fortement impressionnés par la possibilité du symbolisme libre de l'objet — possibilité qui représentait une des plus essentielles expériences de l'activité surréaliste.

Presque toujours ces artistes appartenaient à la deuxième variante de la peinture surréaliste — variante « naturaliste » dans laquelle, grâce aux effets de la juxtaposition illogique de l'objet il était possible de réaliser un aspect fantastique de l'image; sur le plan technique, ces artistes gardaient le procédé pictural classique, ils pratiquaient le dessin précis tandis que la couleur n'avait qu'une fonction accessoire dans la description plus ou moins fidèle de l'objet même et dans la peinture du paysage fantastique. Sur le plan expérimental, ces artistes se tournaient plus aux exemples de De Chirico et de Dali que de Max Ernst, Miró ou de Masson; souvent ils sont sous l'influence de la peinture muséale du passé. Dans l'interprétation théorique de leurs aspirations artistiques ils n'acceptaient pas les postulats des manifestes de Breton, mais insistaient sur le principe de l'indépendance du credo artistique individuel.

Dans la peinture yougoslave de la quatrième décennie il y a deux exemples qui possèdent les caractéristiques-types du « néo-surréalisme »: c'est la peinture de Milena Pavlović-Barilli de la période de 1932 à 1939, et une série de toiles datant de 1935 à 1938, de Stane Kregar. Il faut remarquer que ces oeuvres apparurent indépendamment l'une de l'autre; elles se développaient sans que leurs auteurs se connaissent mutuellement et restaient aussi en dehors du contact direct avec le mouvement surréaliste belgradois de la période précédente. Ces oeuvres apparurent à côté et en dehors des autres courants dominants de la peinture yougoslave de cette époque. De sorte, cette composante « néo-surréaliste » peut être

traitée plus que résultante des processus longs de l'évolution intérieure de l'art yougoslave entre les deux guerres; dans notre art elle représente une ligne épisodique, mais une ligne qui, surtout dans le cas de Milena Pavlović-Barilli, fait introduire dans notre culture plastique moderne une dimension toute particulière non seulement sur le plan des problèmes plastiques nouveaux, mais, surtout, sur le plan de la qualité d'une grande importance.

Božica Čosić

ART SOCIAL EN SERBIE

Du point de vue historique, l'art social tire son origine de la conception du rôle éducatif et populaire de l'art-conception que le mouvement ouvrier, et le parti bolchévique surtout, avaient élaboré et déclaré être le principe idéologique de l'esthétique politique. Cette conception de l'art qui sert de base pour la politique culturelle du parti bolchévique fut reprise de la part de tous les partis communistes de la IIIe Internationale. Le parti communiste yougoslave avait accepté, à sa propre manière, la doctrine du réalisme socialiste comme le principe de sa politique culturelle. Sur le plan des arts plastiques, la conception de l'art révolutionnaire trouvera son expression dans le mouvement intitulé « l'art social ». Pourtant, par rapport à ses origines culturelles et à son évolution historique, l'art social des peuples yougoslaves ne représente pas un ensemble esthétique et idéologique uniforme.

Du point de vue de la négation des rapports sociaux existants, le mouvement surréaliste de Belgrade s'intègre à l'art engagé de la quatrième décennie. Après « L'Impossible » (1930), on a publié « Le Projet pour une phénoménologie de l'irrationnel », en 1931 (Koča Popović, Marko Ristić), dans laquelle les surréalistes expliquent leur position envers le matérialisme historique. En juin 1931 apparaît la revue « Nadrealizam danas i ovde » dont le troisième numéro marquera la fin du mouvement collectif surréaliste en Serbie.

Il faut souligner le rôle de la littérature sociale qui fut un des facteurs agissants dans la préparation du climat idéologique et spirituel propice à la naissance du mouvement des tendances sociales dans les arts. La littérature des années trente prend la forme d'un mouvement organisé qui rassemble un nombre important de poètes, critiques et publicistes (Ognjen Prica, Stevan Galogaža, Otokar Keršovani, Jovan Popović, Veselin Masleša, Đorđe Jovanović et les autres).

Sous l'influence directe du parti communiste, l'art social se conformait à sa tactique et à ses buts. Certains critiques marxistes de la fin de quatrième décennie soulignent de plus en plus le conditionnement social de l'oeuvre artistique, en insistant sur sa fonction idéologique directe. Cette conception rencontre une opposition énergique auprès certains artistes de la gauche dont l'esprit antidogmatique ne pouvait pas soutenir un art de tendance pure et simple. Miroslav Krleža est la personnalité centrale de cette opposition. Ses conceptions esthétiques exprimées dans sa « Préface pour les motifs de Podravina » de Krsto Hegedušić provoquèrent une forte réaction idéologique dans les rangs de la gauche orthodoxe. Krleža rejette toutes les attaques dans son essai polémique « Antibarbarus » qui porta un coup dur aux idéologues dogmatiques de la gauche. Au milieu des polémiques entre les artistes et intellectuels de la gauche, une polarisation nette sur le plan idéologique et esthétique dans le mouvement de notre art social, avait eu lieu juste à la veille de la dernière guerre. L'exposition de Mirko Kujadžić en 1932 représente un des événements les plus importants de cette décennie, à laquelle il avait exposé ses fameux tableaux: *L'image avec le sabot* et *L'image avec l'oignon*. Dans le manifeste à l'occasion de cette exposition, pour la première fois en Serbie fut publié le programme de la peinture sociale. Dans les années de naissance et d'affirmation des conceptions de l'art social, Kujadžić par son engagement dans leur réalisation, fut la personnalité la plus dynamique et la plus originale du mouvement.

La I Exposition de gravures en 1934 est d'une importance exceptionnelle pour le développement de l'art graphique en Serbie. Elle annonça la venue d'un nombre plus grand de jeunes artistes qui se sont décidés pour l'art social.

La gravure était la meilleure forme d'expression pour le programme de l'art social. A cause des possibilités du message direct et lisible, la gravure était estimée comme moyen le plus conforme au service de l'éducation révolutionnaire des masses populaires. Les plus importantes réalisations dans l'art graphique serbe entre les deux guerres sont les recueils: *L'or de sang* de Đorđe Andrejević Kun (1937), « *Les pêcheurs* » de Kujadžić (1938), *Le réel dans la réalité* (1933) et *Terre* (1938) de Pivo Karamatić. A côté de peintres cités, il faut mentionner les artistes suivants qui appartenaient à ce groupe: Radojica Živanović Noe, Đurđe Teodorović, Bora Baruh, Vinko Grdan et quelques autres.

Lors de l'exposition du groupe Zemlja en printemps 1935, les membres du groupe Život avaient rencontré, en contact direct à Belgrade, leurs collègues venus de Zagreb. On a pu constater alors qu'à côté des opinions identiques quant à l'orientation sociale essentielle, de différences sensibles séparaient ces deux groupes sur le plan de conceptions esthétiques. Tandis que Zemlja, à côté de l'engagement social de l'art, luttait pour « un niveau artistique général plus élevé » dans la recherche de

moyens toujours meilleurs, par lesquels l'idée sociale pourrait être exprimée nettement et sans nuire aux valeurs plastiques du tableau — le programme et l'activité du groupe Život s'approchaient plus à la doctrine orthodoxe du réalisme socialiste, selon laquelle la conception de l'oeuvre doit être soumise aux impératifs de l'époque.

Dans le centre des préoccupations sociales du groupe Život figurait le problème non résolu de la position matérielle de ses membres. Ils s'adressent à ce sens à l'Association « Cvijeta Zuzorić », en sollicitant son aide et compréhension. Cette Association n'accepte que partiellement certains points, moins importants, de la Résolution de trente. En signe de protestation ces artistes boycottent le IX Salon d'Automne de « Cvijeta Zuzorić » qui fut présenté en novembre 1936, et en même temps organisent leur exposition à la Faculté Technique — exposition célèbre, intitulée « Salon des boycotteurs ».

Dans certaines oeuvres qui datent de la IVe décennie, Petar Lubarda démontre par le choix de sujets peints, sa solidarité avec la gauche sociale, bien qu'il n'appartenait pas directement aux groupes d'artistes d'orientation sociale. A son exposition individuelle de 1934, il a présenté toute une série de paysages, de portraits des gens du peuple — tableaux qui dévoilent un message social fortement sous-entendu. Vers la fin de la IVe décennie, sur ses toiles connues: « Agneau éborgné » et « Faisan tué », Lubarda exprime une conception tragique du monde, comme s'il voulait faire allusion à l'avenir terrible qui s'approchait.

L'art social en Serbie représente l'expression idéologique des forces sociales les plus progressistes de l'époque et, en quelque sorte, signifie la conception esthétique la plus combattante de cette décennie. Le mouvement de tendances sociales dans la peinture serbe entre les deux guerres, qui fut inspiré par l'idéologie révolutionnaire et conditionnée par ses buts et intérêts, ne réussit pourtant à formuler sa propre esthétique des arts plastiques, comme aussi qu'il n'a pas formé son propre style. Les jeunes artistes, adeptes de l'art social, qui souvent devaient lutter pour leur propre existence, ne pouvaient que rarement atteindre dans leurs oeuvres de résultats artistiques plus durables. Mais, leur peinture, aussi que leur activité sociale entière sont devenus de documents culturels bien significatifs qu'ils nous ont laissés sur l'époque dans laquelle ils ont vécu et travaillé.

Josip Depolo

LE GROUPE ZEMLJA

A Zagreb, en 1929, un nombre de jeunes artistes organisent un groupe sous titre de Zemlja (Terre), inspirés par les idées politiques et sociales progressistes et donnent l'initiative à un mouvement artistique exceptionnel dans l'art européen de cette époque. Dans des conditions défavorables d'un milieu qui n'avait pas de traditions plus grandes en arts plastiques et sous la pression politique d'un régime réactionnaire et dictateur, le groupe publie, pour la première fois dans l'histoire plus récente de l'art européen moderne, un programme d'action de l'art engagé, partant du point de vue que l'art ne doit pas seulement appartenir aux masses populaires, mais aussi qu'il doit s'inspirer directement de la vie de ces masses. A l'exception de quelques activités individuelles sur le plan de l'art engagé de cette période, telles que les oeuvres de G. Grosz, F. Masereel et encore d'autres, l'apparition de Zemlja représente, sans doute, un phénomène d'une grande importance qui est resté négligé dans l'histoire d'art moderne, car Zemlja avait appartenu à un petit pays qui n'avait ni possibilités ni moyens de s'imposer à l'Europe. Ce fait pourtant ne minimise pas le rôle historique du groupe Zemlja.

Zemlja vient au moment même où le schisme entre l'art « décadent » de l'Ouest et le réalisme socialiste soviétique avait atteint son point culminant. Zemlja recherchait et retrouvait ses propres chemins, basant son programme sur l'esprit du socialisme et sur la tradition artistique européenne, reprenant de l'un et de l'autre tous leurs éléments les plus positifs et les plus humains. Son programme avait pour but de prouver que l'art engagé ne doit pas forcément signifier une formule académique vide ou un slogan politique quelconque. Luttant contre la tradition de l'intimisme bourgeois et, surtout, contre l'esprit de l'étatisation de l'art, contre la tendance qui visait à mettre l'art au service de la politique, Zemlja représentait un initiateur hardi des conceptions d'un art nouveau, prolétarien, anticipant ainsi la situation caractéristique pour l'art engagé d'après la dernière guerre mondiale.

L'idée de la nécessité d'une conception nouvelle des arts plastiques, basée sur les principes de l'art engagé, appartient à la génération qui a fait son apparition dans la vie artistique vers la fin de la troisième et au commencement de la quatrième décennie. Cette idée fut formulée presque simultanément par deux peintres de Zagreb, séjournant et étudiant à ce moment à Paris (Krsto Hegedušić et Leo Junek, en 1928) et de deux autres vivant à Zagreb (O. Postružnik et Ivan Tabaković). Zemlja — (« Terre » — mot avec lequel on a voulu exprimer symboliquement l'appartenance aux masses travailleuses et à leurs problèmes) — fut fondé en février 1929; une dizaine d'artistes de talent prometteur rassemblés dans le groupe Zemlja ne s'adonnaient pas pourtant à l'art engagé avec la même passion, talent et conviction, de sorte, leurs résultats artistiques individuels ne sont pas d'une valeur égale. Les membres du groupe pas-

seront les périodes de crises causées justement par l'inégalité de leur appartenance, mais ce phénomène n'allait pas démentir les idées de Zemlja — au contraire, il les affirmera et renforcera ses positions historiques. Zemlja n'a jamais publié son manifeste, car le groupe fut forcé d'exprimer ses idées et d'écrire « entre les lignes », se gardant de la censure intransigeante et soupçonneuse, mais dans son Programme présenté aux autorités pour l'autorisation de l'activité publique du groupe, nous découvrons facilement les idées progressistes qui inspirent la méthode nouvelle du travail de ses membres. A l'occasion de la I Exposition de Zemlja (1929), sur la première page du catalogue on a publié une sorte de manifeste suivant :

Il faut vivre dans son propre temps.

Il faut édifier dans l'esprit de son propre temps.

La vie actuelle se trouve pénétrée par les idées sociales et les problèmes de la collectivité sont dominants à ce moment.

L'artiste ne peut pas échapper aux aspirations de la société nouvelle et rester en dehors du collectif.

Car l'art est une expression de la conception du monde.

Car l'art et la vie ne sont qu'un tout.

Bien que l'on peut lire entre les lignes de ce « manifeste » et voir son orientation politique certaine, sa formulation relativement modérée devait l'assurer devant la censure.

Le programme du travail de Zemlja résulte logiquement de son programme idéologique. Avec leur programme de travail, les membres de Zemlja avaient fait anticiper maints éléments sur le plan des méthodes de recherches les plus modernes et actuelles; ils ont arrivé, indépendamment de leurs collègues européens, jusqu'aux mêmes résultats artistiques. Ce programme représente pour l'art yougoslave le point initial de nombreuses idées nouvelles et modernes, une pénétration hardie dans les domaines encore inconnus des arts plastiques (synthèse dans les arts plastiques, l'art naïf, la peinture d'enfants, la peinture des malades aliénés, etc.). Dès le commencement de leur activité commune, les membres de Zemlja se présentent ensemble: les peintres, les sculpteurs et les architectes. Cette cohérence de tous les domaines des arts plastiques est bien caractéristique pour l'activité du groupe qui influençait le milieu dans lequel il agissait. Le profil idéologique du groupe ne se reflète pas seulement dans les oeuvres de ses membres — oeuvres dans l'esprit des idées sociales progressistes — mais aussi dans la tendance de faire approcher les arts aux masses populaires les plus larges, dans les actions concrètes propagandistes. Au cours de sept ans (1929—1935) de son activité, Zemlja avait organisé sept expositions: à Zagreb (1929); à Zagreb et à Paris (1931); à Zagreb (1931); à Zagreb (1932); à Zagreb (1934); à Sofia (1934); et à Belgrade (1935). Une quarantaine d'artistes ont participé à cette activité — peintres, sculpteurs, architectes, peintres et sculpteurs autodidactes — paysans et ouvriers — parmi lesquels plusieurs ont une place éminente dans notre art contemporain et dont les oeuvres, dans le cadre de l'activité du groupe Zemlja, ou en dehors de lui, représentent les plus hauts sommets de cet art. Drago Ibler président, et Krsto Hegedušić secrétaire, idéologue et représentant le plus caractéristique du groupe et de ses tendances, restent liés à Zemlja, depuis sa fondation jusqu'à la fin de son activité. Les fondateurs et membres actifs des premières années du travail de Zemlja sont: Antun Augustinčić, Vinko Grdan, Krsto Hegedušić, Drago Ibler, Leo Junek, Frano Kršinić, Omer Mujadžić, Oton Postružnik, Kamilo Ružička et Ivan Tabaković. Plus tard entrent: Marijan Detoni, Đuro Tiljak, Lavoslav Horvat, Mladen Kauzlaric, Stjepan Planić, Edo Kovačević et Vanja Radauš. Aux expositions de Zemlja, en tant que ses hôtes, participent aussi: Nedeljko Gvozdrenović, Kamilo Tompa, Zdenko Stričić, Otti Berger, Ivan Generalić, Franjo Mraz, Branka Kristijanović (Hegedušić), A. Mikloš, Danilo Raušević, Vilim Svečnjak, Ernest Tomašević, Željko Hegedušić, Petar Franjić, Fedor Vaić, Drago Galić, Stjepan Gomboš, Nikola Kostić, Petar Smajić et Antun Mezdžić.

L'origine idéologique de Zemlja tient à la Révolution d'Octobre, tandis que dans son activité sur le plan politique et esthétique le groupe s'inspire de l'oeuvre de Miroslav Krleža, notre plus grand écrivain qui influençait la formation des conceptions révolutionnaires de plusieurs générations artistiques yougoslaves.

Les plus éminents critiques, membres de Zemlja appartenaient à la bourgeoisie libérale — les plus importants parmi eux sont Ljubo Babić, Jerolim Miše et Rastko Petrović — en même temps que les critiques de la gauche étaient désunis ou restaient passifs à cause des conflits au sein de la gauche même, conflits provoqués, par la publication de la « Préface pour les motifs de Podravina de Krsto Hegedušić », écrite par Miroslav Krleža en 1933.

L'activité de Zemlja dure sept ans, c'est à dire jusqu'à l'interdiction de son travail en 1935. Dès le commencement de son activité Zemlja fut mise à l'index du régime réactionnaire. Grâce aux manoeuvres habiles et à un camouflage de ses buts véritables, le groupe a pu résister pendant sept ans jusqu'au moment où le régime réactionnaire ne s'était pas senti en danger devant la vague menaçante et révolutionnaire des jeunes artistes bien organisés, qui insistaient sur les revendications des libertés plus grandes et des droits plus démocratiques dans les arts. L'activité de Zemlja qui représente un ensemble déterminé et complet sur le plan des arts plastiques est restée jusqu'à nos jours insuffisamment étudiée, en tant que fait historique et phénomène plastique. C'est l'exposition actuelle

qui offre à Zemlja sa première chance historique, la possibilité de confrontations avec d'autres activités des arts plastiques de l'époque, la possibilité de son premier dialogue avec l'histoire, la première épreuve de son traitement rétrospectif et critique. Les oeuvres exposées à cette exposition donneront la réponse sur maintes questions posées par l'activité de Zemlja.

Špelca Čopič

L'ART SOCIAL EN SLOVENIE

La période entre les deux dernières guerres a laissé un héritage artistique riche en présentations de la vie humaine et de la société bouleversée par les antagonismes entre les diverses classes sociales. Le diapsone des tendances et des procédés techniques dans les arts plastiques est large et il comprend aussi bien des affiches et illustrations de propagande dans la presse progressiste légale ou clandestine qui, n'ayant pas de prétentions artistiques plus grandes, s'élevèrent rarement jusqu'aux expressions nouvelles et personnelles, que de nombreuses séries de gravures, toiles ou sculptures qui représentent des expressions individuelles de la réalité sociale. L'art social en Slovénie apparaît à la veille de la première guerre mondiale sous l'influence de plus en plus forte de l'art social et de l'esprit critique européens. Fran Tratnik, pendant ses études en 1900 à 1916 à Prague et à Munich, s'intéresse vivement pour les sujets et thèmes sociaux. A cette époque il fait des caricatures politiques pour les journaux satiriques de Prague, de Vienne et de Munich. L'oeuvre de ce dessinateur excellent fait introduire les tendances expressionnistes dans l'art slovène; après un essai de faire unir les éléments expressionnistes et impressionnistes, sa peinture se stabilise dans une étape picturale nouvelle qui ne se préoccupe plus de noter ou de souligner le sujet social quelconque. Le caricaturiste et illustrateur Hinko Smrekar se délivre après la guerre du programme artistique national et utilitariste du groupe « Vesna », attiré par la matière peu plastique de la crise mondiale, par la vie politique yougoslave à la veille de la deuxième guerre, par la déformation morale de l'homme dans le monde capitaliste.

Ses oeuvres plus récentes, comme la série de dessins colorés « Miroir du monde » (1933) gardent les caractéristiques de dessin de l'art nouveau et la pathétique de la fin du siècle. L'analyse critique de la société représentait une identification claire et alarmante de Smrekar qui lui avait valu son sort tragique dans le conflit dur des forces antagonistes dans la dernière guerre — les occupants avaient fusillé sans verdict ce grand caricaturiste indomptable. Après la première guerre mondiale les jeunes peintres expressionnistes, rassemblés dans le Club de Jeunes, se déclarent contre la peinture traditionnelle et, avant tout, contre les trois adhérents déjà formés de l'impressionnisme avancé. L'art slovène entre les années 1920 et 1940 nous révèle un processus de maîtrise des tendances diverses: postimpressionnisme et l'expressionnisme, en même temps que de contacts voulus avec l'art européen de cette époque, tout d'abord avec le courant fortement exprimé dans le retour à la réalité, dans la réalité nouvelle et le réalisme nouveau. Ce n'est qu'en exemples exceptionnels que nous pouvons voir un écartement des tendances réalistes: comme dans les premières oeuvres expressionnistes des frères Kralj, dans le symbolisme littéraire de Maleš ou dans les toiles surréalistes de Kregar. Mais la majorité des artistes se rapproche manifestement à la réalité de la vie l'exprimant d'abord dans l'esprit sec et stricte de la réalité nouvelle et l'adoucissant après dans les variantes poétiques coloristes riches du réalisme nouveau. L'art social engagé dans la gravure se trouvait sous l'influence venue du Nord européen; les plus grands exemples représentaient les oeuvres de G. Grosz, K. Kollwitz, F. Masereel, et autres. Avec la « quatrième » génération (1928) se manifeste d'une manière plus sensible l'influence de l'art croate, grâce à l'Académie de Zagreb où de nombreux jeunes artistes ont fait leurs études. Dans les cadres de la peinture croate, le plus fort animateur de l'art social est Krsto Hegedušić; avec sa peinture, son travail pédagogique à l'Académie de Zagreb et avec ses idées propagées dans le groupe Zemlja, il avait une influence bien remarquable sur les arts plastiques en Slovénie. Un rôle important en appartient aussi à la littérature sociale — aux écrivains Ivan Cankar, Prežihov Voranc, à Miroslav Krleža de Zagreb, enfin à la littérature théorique et à la publicité idéo-politique — car tout cela éveillait l'intérêt pour des problèmes de l'état social de l'homme slovène, aussi que pour la définition du rôle de l'art dans la lutte pour les droits sociaux. Peu nombreux sont les artistes qui n'abordaient pas les sujets et les thèmes sociaux, car la misère, le chaumage et l'exploitation représentaient pour la majorité d'eux les composants les plus douloureuses de leur condition humaine. Pour sortir des cadres étroits d'expériences personnelles, ils se frayaient péniblement le chemin pour la connaissance plus large des mouvements sociaux positifs et de leurs valeurs véritables dans l'évolution de la société moderne.

Dans ses gravures Veno Pilon exprime la misère sociale des premières années d'après guerre. Le sujet limité à ses éléments essentiels, la construction solide des figures, le sentiment méditerranéen pour la mesure, même dans les déformations des formes — donnent à ces feuilles les qualités d'une grandeur monumentale, d'une authenticité sans ressemblance et d'une force mesurée qui expriment l'essence même du prolétaire. Du côté de Pilon se rangent les deux frères Vidmar — Nande et Drago — puis Tone Kralj, qui abandonnent la tradition de l'expressionnisme et se

tourner vers la réalité nouvelle sociale engagée. Entre les années 1925 et 1938 les frères Vidmar ont fait des séries de gravures sur bois et de lino-gravures dans lesquelles l'expressivité passive du sujet dévoile une réalité sans espoir et l'état social du prolétariat des villes et de la campagne. Les formes simplifiées jusqu'à la naïveté, l'effet poussé du clair-obscur présentent une image expressionniste dramatique; au milieu du paysage minutieusement travaillé en détails, les figures d'une froideur-réaliste intentionnelle expriment une misère sans espoir. Tone Kralj dans ses gravures à eau-forte, une série intitulée *Zemlja* (1933—1934) présente les thèmes qui illustrent les côtés sombres de la vie paysanne. Les quatre peintres cités et encore les autres membres du Club des Jeunes et du groupe Slovenski lik présentent souvent sur leurs toiles les thèmes de la vie de chaque jour: travail, les gens dans la nature, l'amusement et la joie, mais aussi les moments tragiques de la vie humaine. Pourtant, tout sujet ou thème sociaux qui pourraient signifier une protestation se trouvent paralysés par l'accentuation des valeurs picturales formelles. Le but esthétique élevé de l'oeuvre ne permet pas à l'artiste de sacrifier les valeurs strictement picturales et de les soumettre à l'expression dominante du sujet social.

Avec les figures des mineurs et des détenus de prison, Ivan Čargo dans ses dessins et toiles présente l'image de la crise économique de son temps. Sa stylisation influencée du futurisme est devenue plus faible, les caractéristiques extrêmes de l'expressionnisme se calment dans la réalité nouvelle et ce sont maintenant les échos variés du réalisme qui lui servent de meilleurs formes de l'expression artistique pour les sujets et thèmes sociaux. Nikolaj Pirnat, ce dessinateur excellent des années quarante, dévoile dans ses caricatures et illustrations les antagonismes principaux des classes sociales en dessinant les protagonistes de deux côtés adversaires. Son dessin est au service de son idée lucide, sa force persuasive réside dans l'expression qui démontre l'indignation et la révolte, l'ironie, mais aussi de la sympathie pour l'homme qui souffre. Avec sa série de lino-gravures *La Banlieue* (1933) Maksim Sedej se place dans le premier rang des artistes qui présentent les sujets inspirés de la vie ouvrière. De cette même époque datent aussi les lithographies de France Mihelič. Dans les oeuvres de ces deux peintres on remarque la différence non seulement dans le choix de thèmes et de formes de l'expression artistique, mais aussi dans leurs positions envers les problèmes et sujets traités. Leurs vies et leurs sorts pourtant n'étaient pas différents. La misère de la vie pénible poussait Sedej à exprimer dans son oeuvre une vérité universelle de la vie des ouvriers urbains, leur vie dans des faubourgs pauvres des grandes villes et leur état social réel. Les gravures de Sedej possèdent une expression forte de la résignation de ceux qui par leur naissance appartiennent à la classe des exploités. Rarement, certaines de ses gravures démontrent la révolte des opprimés. Chez Mihelič le choix des sujets découvre déjà la composante personnelle: l'artiste, cet intellectuel sans travail y est bien présent — ses difficultés et ses peines, sa mère aussi, puis le vieux mendiant, la mort du pauvre, le cimetière, les murs sombres de la prison. Son message artistique résonne de la révolte individuelle, «révolte plus nostalgique que révolutionnaire» — d'après les mots de l'artiste lui-même. Les thèmes strictement sociaux critiques ou révolutionnaires sont assez rares dans la peinture slovène, mais les peintres divers de la quatrième décennie s'intéressent plutôt pour l'état social et les antagonismes des classes de cette époque. Pendant son service de professeur du dessin à Kruševac et à Ptuj, Mihelič peint d'une manière objective et descriptive au commencement, le travail à la campagne, les rapports sociaux et l'ambiance du village. Dans ses oeuvres plus récentes il s'intéresse plus pour les gens du bas fond, pour les mendiants, pour les scènes grotesques et personnages fantastiques du carnaval. En apparence, tous ses sujets sont assez loin d'une action sociale consciente, mais cette peinture représente pourtant un des chemins possibles sur lequel les forces individuelles se sont rencontrées dans une activité collective. Au moment décisif devant la guerre qui s'approchait, l'artiste se lie profondément avec la réalité et le sort de son propre peuple, essayant à découvrir sous l'écorce extérieure de l'objectivité les forces qui aident les hommes de tenir jusqu'au bout dans les moments les plus durs, dans les situations où il semble qu'il n'y a plus d'avenir pour eux.

Dans les séries de gravures faites dans les dernières années de la veille de la guerre nous trouvons de nombreuses oeuvres qui représentent les sujets sociaux. Ces gravures appartiennent aux artistes qui ont fait leurs études à l'Académie de Zagreb. En 1938 fut organisé à Zagreb le groupe Gruda — à l'exemple du groupe croate Zemlja. Son mentor fut Krsto Hegedušić. Gruda avait rassemblé les jeunes peintres et les autodidactes qui s'intéressaient pour la recherche et la création de l'expression artistique sur le plan des thèmes sociaux. L'activité du groupe interrompue par la guerre ne fut pas renouvelée après la libération. Peintres et graveurs Franjo Golob et Lojze Šušmelj avaient de grands projets pour faire répandre la connaissance des arts dans le milieu ouvrier et paysan, pour y éveiller l'activité artistique et découvrir les talents inconnus. Leurs projets si nobles, furent, comme tant d'autres, brutalement détruits — les deux artistes ont été tués dans les premières années de la guerre.

La position des artistes dans la critique et dans l'analyse de la société et des rapports sociaux de cette époque représente une valeur nouvelle de l'art social en Slovénie. Les artistes démontrent la réalité du monde qui les entoure: le village qui n'a plus de force ni dans le bien ni dans le mal, qui se perd dans la misère mais qui n'a pas cette grandeur tragique

du désastre; puis les confrontations dures des parties politiques et leurs duels malins, extrêmement perfides dans leur hostilité. Au milieu de ce monde malheureux les oeuvres de l'art engagé brillent comme des étincelles de la révolte et représentent une partie de la lutte contre les rapports sociaux injustes. Dans cet art la gravure est la plus critique, la plus rebelle, la plus révélatrice et tout particulièrement la caricature qui avec Tratnik, Smrekar et Pirnat atteint une expression artistique véritable. Les caricatures de Tratnik et de Pirnat possèdent les qualités qui peuvent se mesurer avec les qualités des oeuvres des caricaturistes mondiaux célèbres. Quant au sujet et à la forme picturale les gravures de cette période ont fait préparer les bases pour le développement de l'art graphique dans la lutte de libération nationale — ces deux étapes avaient rapporté à l'évolution de la gravure moderne en Slovénie.

La peinture sociale critique est moins représentée et la sculpture presque pas, car dans ces deux disciplines des arts plastiques les rapports entre l'artiste et la société étaient défavorables pour l'artiste et son dépendance de la société beaucoup plus grande. La peinture sociale en Slovénie tend à l'approfondissement des problèmes sociaux et chaque peintre recherche pour les sujets nouveaux les nouvelles formes personnelles. Mais leur humanisme large les inspire à transmettre leur propre connaissance et les expériences tragiques en images plus lyriques que dramatiques, plus résignées que rebelles — images qui sont devenues la propriété de leur peuple.

Azra Begić

L'ART SOCIAL EN BOSNIE ET HERZEGOVINE

La tendance sociale dans les arts plastiques fut acceptée de la part des artistes de Bosnie et Herzégovine avant la première guerre mondiale déjà, (citons le peintre Karlo Mijić). Le sujet principal de la peinture de Petar Tiješić, après 1918, représente la vie des mineurs dont il s'inspire pour une série de lithographies, publiée en 1922. Appartenant à la génération plus âgée, Roman Petrović a une place toute particulière; sa présentation de la misère humaine impressionne fortement les plus jeunes artistes de Sarajevo qui entre les années trente et quarante reviennent après leurs études de Belgrade, de Zagreb et Paris, et, qui sont convaincus de la fonction sociale des arts. Vers la fin de cette période, aux protagonistes de l'art social en Bosnie et Herzégovine — Vojo Dimitrijević, Ismet Mujezinović et Daniel Ozmo — à côté de Roman Petrović, s'associe Mica Todorović, partant des positions en quelque sorte différentes. C'est le commencement de leur activité organisée dans la peinture.

Le point culminant de l'activité des forces progressistes à Sarajevo représente la fondation d'une association artistique sous titre de Collegium Artisticum (1939—1940) — association qui avait rassemblé un grand nombre d'artistes, dont les initiateurs et fondateurs étaient: Dr. Oskar Danon, musicien, Vojo Dimitrijević, peintre, Jahiel Finci, ing. architecte et Ana Rajs, coréographe. L'activité de ce groupe démontre plusieurs orientations: d'un côté, il s'agissait de faire un théâtre de la synthèse dans l'esprit du «voice-band» en utilisant les expériences de Mayerhold, Tairof et E. F. Burian; d'autre part, le Collegium Artisticum était devenu une sorte d'université populaire à laquelle on donnait les conférences sur les disciplines artistiques et scientifiques les plus variées: ballet, musique, sociologie, architecture, peinture etc. On a organisé plusieurs concerts, on a présenté quelques pièces de théâtre, on a inauguré plusieurs expositions, entre autres, nous mentionnons une sous titre: «Le village bosniaque». L'activité du Collegium Artisticum, au fond de laquelle se tenait le PC yougoslave, fut empêchée par la police. Après cet acte policier, les peintres du Collegium Artisticum se présentent au commencement de 1941 comme Groupe de Cinq, dans le cadre du programme de l'Association des ingénieurs, organisation d'orientation progressiste. La guerre a mis fin à leur activité.

Boris Petkovski

L'ART SOCIAL EN MACEDOINE 1930—1950.

Entre les deux dernières guerres mondiales, la Macédoine était un pays arriéré dont la population vivait dans la pauvreté et la misère. Le peuple n'avait pas le droit au développement libre — politique, national, culturel — car on ne reconnaissait pas la nationalité macédonienne. Certaines oeuvres des arts plastiques démontrent, d'une manière plus ou moins directe, les conditions, l'ambiance et la situation sociale de ce temps. De nombreux dessins et toiles de Nikola Martinovski illustrent le mieux cet état de chose. Le peintre avait utilisé le procédé expressionniste pour s'adonner à la peinture de ses sujets favoris: les pauvres, les Gitans, les gens de la plus basse échelle sociale de Macédoine. A cette époque Martinovski était sous l'influence de certains intellectuels progressistes de Skopje, qui lui suggéraient d'introduire dans son oeuvre la tendance sociale plus accentuée. Dimitrije Pandilov—Avramovski et Lazar Ličenoski représentent les sujets de ce milieu de pauvreté et du travail dur

des gens simples, mais ne soulignent pas autant les caractéristiques sociales de l'époque. La tendance sociale est plus visible chez Dime Todorovski (ses statuettes de pêcheurs, de paysans, mendiants, ouvriers-chaumeurs, et autres), puis chez Vasilije Popović-Cico dans ses caricatures, dans certains dessins de Borko Lazeski et sur une toile de Tomo Vladimirović.

Dans les années de guerre, Popović-Cico, Martinoski et Lazeski ont fait de dessins, toiles et caricatures qui, sans prétention à un niveau artistique exceptionnel, illustrent les moments dramatiques de ce temps. Dans les caricatures l'accent est mis sur le persiflage de l'occupant; les autres de ces oeuvres démontrent les crimes de l'envahisseur, les scènes dramatiques de l'exode du peuple devant les cruautés de guerre, puis la vie et la lutte des partisans de Macédoine. Ces mêmes caractéristiques nous retrouvons sur certaines sculptures de Todorovski.

Dans les premières années d'après guerre les artistes s'occupent encore de ces mêmes sujets et thèmes du passé proche, mais c'est une période d'évolution dans laquelle on essaie de faire harmoniser de plus en plus les arts plastiques avec les exigences de la situation nouvelle sur le plan social et culturel. Le plus souvent pourtant, l'engagement idéologique et social est conçu comme étant la fonction pure et simple du sujet ou du thème artistique. C'est la cause pour laquelle les oeuvres des plus éminents artistes de cette époque (Martinoski, Ličenoski, Lazeski, Todorovski etc.), restent, en majorité, en dehors des classifications artistiques remarquables, surtout du point de vue de l'esthétique moderne des arts plastiques.

Nada Šuica

L'ART DANS LA GUERRE DE LIBERATION NATIONALE

L'art dans la guerre de libération nationale — né sur les lignes du combat, dans les camps de concentration et de prisonniers de guerre — représente un moment exceptionnel dans l'histoire de l'art contemporain yougoslave, bien qu'il signifie la continuation des expériences de l'art social, ce qui est logique, étant donné que la majorité de ses protagonistes d'avant guerre entrent dans les rangs des combattants révolutionnaires.

Quittant leurs ateliers, les artistes renoncent aux problèmes de la forme et de la syntaxe plastiques pour affronter une réalité différente dans des conditions de lutte pour la liberté de leur pays et de la renaissance sociale de leur peuple. Etant dans les unités diverses de l'armée de libération, les artistes se rassemblaient à l'occasion des conférences, congrès, ou sessions de l'AVNOJ (Conseil Antifasciste de Libération Nationale de Yougoslavie) qui se tenaient sur le territoire libre. A côté de leur activité pour la propagande du jour — affiches, illustrations dans la presse de l'armée — les artistes s'occupent à noter dans leurs journaux artistiques — souvent simples carnets ou cahiers, — les événements de leur réalité nouvelle: villes et villages incendiés, la fuite du peuple devant la terreur de l'occupant, les femmes et les enfants, les blessés et les soldats de la révolution. Les scènes des camps de concentration et de prisonniers de guerre démontrent la vérité sur la captivité: les peines physiques et la torture de l'âme humaine. Pour exprimer leurs messages artistiques et humains ils utilisent le plus souvent le dessin et la gravure. D'autres techniques ne sont que cas exceptionnels.

Dans la lutte de libération se sont trouvés ensemble les artistes déjà connus et les jeunes talents qui sont juste entrés dans la vie artistique à la veille de la guerre, ou enfin ceux qui devaient la commencer dans les rangs des combattants partisans. Leurs oeuvres de l'époque de la guerre démontrent deux tendances essentielles sur le plan du style: la tendance réaliste et descriptive et la tendance expressionniste et symboliste. Les limites entre ces deux tendances ne sont pas toujours déterminées. Les plus célèbres représentants de la première sont: Đorđe Andrejević-Kun, Božidar Jakac, Frano Baće, Pivo Karamatijević, Franjo Mraz, Branko Šotra, Ive Šubic et Nande Vidmar.

Les représentants de la tendance expressionniste — symboliste sont: Miloš Bajić, Bora Baruh, Lela Čermak, Marijan Detoni, Vojo Dimitrijević, Alenka Gerlović, Vito Globočnik, Krsto Hegedušić, Oskar Herman, Tode Ivanovski, Nebojša Jelača, Dore Klemenčić, Borko Lazeski, Nikola Martinoski, France Mihelić, Ismet Mujezinović, Edo Murtić, Zoran Mušič, Nikolaj Omersa, Vjekoslav Parać, Nikolaj Pirnat, Jože Polajnc, Oton Postružnik, Marij Pregelj, Zlatko Prica, Vanja Radauš, Nikola Reiser, Ljudevit Šestić, Petar Šimaga, Đuro Tiljak et France Uršić.

Les artistes de ces deux familles de styles et de conceptions différents ont participé aux expositions organisées sur le territoire libre à Užice, Foča, Otočac, Senj, Novi Semič, Topusko, Črnomelj, et à beaucoup d'autres villes et villages. On possède aujourd'hui près de 11.000 d'oeuvres diverses faites pendant la guerre de libération et de la révolution. Souvent ce sont de témoignages artistiques plus sincères et plus intimes de ceux qui furent créés dans les premières années d'après guerre quand les idéologues voulaient systématiser l'inspiration artistique. Ces témoignages représentent la preuve de la volonté humaine, du désir d'exister et de créer dans les moments les plus difficiles, même ceux où l'homme affronte la mort.

Dragoslav Đorđević

LE REALISME SOCIALISTE 1945—1950.

Ce trouvant à la veille de la dernière guerre, dans la situation de coexistence des courants artistiques bien divers et des conceptions individuelles encore plus variées — englobant les reminiscences de l'impressionnisme et du cézannisme, de l'expressionnisme et de l'intimisme, jusqu'au surréalisme et les tendances sociales de la IVe décennie — l'art yougoslave après la libération, dans les années 1945—1950, adopta l'uniforme du réalisme socialiste dont l'origine il faut chercher aussi dans la constellation politique mondiale de cette période.

En partie, le climat fut déjà préparé par l'influence de l'art social engagé, par les confrontations idéologiques au sein de la gauche même qui se déroulaient à la veille de la guerre, de sorte qu'après la victoire les directives du Congrès de Harkov ont pu être adoptées, développées théoriquement et réalisées idéologiquement avec une énergie décidée. En majorité les théoriciens d'élite de cette période sont les écrivains et les poètes: citons, Jovan Popović, Radovan Zogović, Milovan Đilas, Oto Bihalji Merin; les historiens d'art sont plus rares (Grgo Gamulin). Pratiquement, dans l'art yougoslave d'après guerre on devait commencer à former les adeptes et les réalisateurs du réalisme socialiste. Parmi les artistes appartenant aux générations plus âgées, les uns abandonnaient volontairement leurs conceptions antérieures et changeaient leur art pour le faire harmoniser avec les besoins et exigences sociales nouvelles, tandis que des autres on attendait et on exigeait de changements pareils. Les premières générations de jeunes artistes après la libération furent éduqués dans cet esprit mais vers les années soixante ils l'ont facilement abandonné.

Dans cette courte période on a exigé que l'art yougoslave doit être actuel et clair par son sujet, réaliste et facilement compréhensible par sa forme — pour pouvoir servir de moyen éducatif populaire au service de la politique du jour. L'inspiration pour le sujet et la fabulation plastique de cet art représentaient les conquêtes de la lutte libératrice nationale comme aussi les résultats dans la reconstruction et la renaissance du pays après la guerre. Tous ceux qui ont été restés fidèles à leurs conceptions anciennes formées déjà entre les deux guerres, qui continuaient à peindre les sujets « neutres », c'est à dire « non-engagés », comme natures mortes ou paysages sans figure humaine, on proclamait pour être « formalistes », « décadents bourgeois » et « l'art pour l'artiste », à l'exemple de la terminologie fameuse soviétique que la critique yougoslave avait accepté, remplaçant seulement la notion de « appartenance au parti » par la notion de la « pureté idéologique » dans les arts.

Le processus de « l'utilisation » de l'art et de la « rééducation » des artistes exigeait une réorganisation de la vie artistique toute entière. Entre 1944 et 1946 on a fondé plusieurs associations des artistes: d'abord en Serbie (ULUS), puis en Croatie (ULUH), en Slovénie (DSUU), en Macédoine (DLUM), en Bosnie et Herzégovine (ULUBiH) et Monténégro (ULUCG). C'étaient plutôt des organisations socio-politiques que de groupements professionnels, qui s'occupaient avec la préparation et la présentation de l'une ou deux expositions par an. Vers la fin de 1947 fut fondé l'Union yougoslave des artistes d'arts plastiques (SLUJ) qui représentaient un organisme de coordination dans l'activité professionnelle de ses membres, et qui présentaient les grandes expositions sur le plan de fédération.

En 1944 et 1945 on avait organisé des expositions sous le titre des « expositions des partisans », avec les oeuvres des artistes partisans, des oeuvres qui ont été créées pendant la lutte de libération nationale (NOB), comme aussi des expositions rétrospectives des artistes partisans tombés dans la lutte. On présentait très rarement les expositions individuelles à cause du climat et de l'esprit collectiviste de ce temps, à cause de la critique toujours prête d'y voir un acte « individualiste » et « subjectif ». L'exemple de Milan Konjović, notre expressionniste coloriste, peintre appartenant à la génération d'avant guerre, qui a eu entre 1946 et 1950 sept expositions individuelles n'est qu'un cas plutôt isolé qui illustre le mieux l'état de choses de cette époque.

D'autre part, un grand nombre de peintres aussi éminents que Konjović et de la même génération, cessent presque toute leur activité artistique, n'apparaissent que rarement aux expositions collectives, se trouvant alors sous les coups de la critique. De toutes parts les dangers les avaient guetté — on leur reprochait le « formalisme gauche » (tradition primitiviste du groupe Zemlja) ou du « formalisme coloriste » de la « droite » (influence de l'Ouest européen). En général les reproches se rapportaient au procédé de peindre les visages effacés ou déformés des figures, visages qui ne rayonnent pas la fierté du soldat pour la libération et la joie du constructeur de la vie nouvelle; on leur reprochait l'incapacité de trouver la solution du problème de la lumière, l'emploi du nuancement coloriste de la surface et du volume au lieu d'une tonalité des couleurs, le « colorisme abstrait » au lieu du coloris locale, « l'art sans idée » au lieu du message utile, etc.

La plateforme idéologique et la fonction sociale de l'art étaient bien évidentes, mais sa conception nouvelle, réaliste et socialiste, autant que sa réalisation concrète restaient toujours imprécises et nébuleuses. On n'avait pas d'exemples — ils étaient décevants. Il fallait créer quelque chose différente du réalisme socialiste soviétique aussi bien que des résultantes de l'art pour l'art à l'Ouest. Quelque chose strictement locale,

bien de chez nous et qui serait socialiste par le sujet et réaliste par la forme. Quelque chose qui ne serait pas un naturalisme ni « isme » quelconque. Enfin, quelque chose qui présenterait notre milieu locale et qui exprimerait tout optimisme vitale de notre constructeur du socialisme. « Peut-être, trouvera-t-on d'exemples dans les grands styles du passé, chez les vieux maîtres? » — se demandent les critiques, recommandant que la solution du problème de la grande composition figurale se trouve pourtant dans la réalité et dans la nature qui est la meilleure maîtresse. Les célèbres peintres du réalisme socialiste — Đorđe Andrejević-Kun, Marijan Detoni, Ismet Mujezinović, France Mihelić et autres — même eux ne satisfaisaient pas toujours aux exigences de la critique. Certaines de leurs oeuvres étaient à la fois célébrées et critiquées comme étant « formalistes », en dépit des plus hauts prix d'état qui avaient été discernés à leurs auteurs.

Enfin, en 1947—1948, le temps nouveau « découvre » son propre « grand » peintre, le jeune Božo Ilić dont la composition *Le sondage du terrain à Novi Beograd* fut proclamée pour « chef-d'oeuvre » du nouvel art socialiste. Mais bientôt l'étoile de la gloire de Boža Ilić commence à s'ombrir autant que ses toiles commençaient à se foncer. C'était déjà l'année décisive — 1950.

Au moment historique donné le réalisme socialiste avait son rôle dans l'action propagandiste, mais il n'a pas laissé de racines plus profondes ni de traces plus importantes. Il n'était pas possible de transmettre simplement les expériences d'autrui — dans notre milieu l'art moderne avait déjà sa propre tradition et ses propres valeurs généralement reconnues. La résolution de l'Infombureau et les lettres du 27 mars, du 4 et du 22 mai 1948, adressées au Comité central du PC de Yougoslavie ont ébranlé la foi non seulement dans les buts politiques du chemin stalinien du socialisme, mais aussi dans les idéaux de son compagnon sur le plan esthétique — du réalisme socialiste. L'opposition au droit de la primogéniture et la reconnaissance du droit au choix libre du chemin propre dans l'évolution socialiste, réalisée d'abord sur le plan politique, se propageaient sur d'autres plans de la vie sociale, sur le plan esthétique et théorique en premier lieu.

Les mouvements et les changements positifs dans notre société et dans les rapports socio-politiques et économiques avaient ouvert les perspectives plus larges pour l'indépendance de notre art contemporain et pour la création artistique libre et individuelle. Dans l'histoire de l'évolution de notre art moderne la période du « réalisme socialiste » restera marquée grâce justement aux oeuvres des artistes qui pendant son règne portaient le plus souvent la mention « formalistes ».

Indeks imena¹

- Alquié, Ferdinand (Alkije Ferdinan) 17, 19
Ambrozič, Katarina 73, 75
Andrejevič-Kun, Đorđe 29, 30, 31, 32, 33, 34, 65, 66, 70, 75, 76, 78, 79, (82),
240—242, **283, 285, 287**
Angeli Radovani, Kosta 73, 80
Angelico, Beato fra (Anđeliko Beato fra) 23
Antić, Danica 79
Antolić, Vladimir 43
Antunac, Grga 72
Aragon, Louis (Aragon Luj) 7, 11, 12, 13, 14, 18, 25, **280, 281**
Aralica, Stojan 47, 71
Arroyo Eduardo (Arojo Eduardo) 17
Artaud, Antonin (Arto Antonen) 11
Augustinčić, Antun 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 65, 70, 75, 80, (83),
242, **284**
- Babić, Ljubo 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 46, **284**
Baće, Frano 67, **285**
Bairamov, Dočo 48
Bajić, Miloš 64, 65, 79, (83), 242, **286**
Bajlon, Mate 59
Bakić, Vojin 72, 73, 80
Balaž, Arpad 29, (84), 242
Baranović, Krešimir 60
Bartol, Vladimir 55
Baruh, Bora 31, 32, 33, 34, 64, 65, (83), 242—243, **283**
Bassin, Aleksander 23
Batušić, Slavko 39, 62, 63
Bayer, Raymond (Baje Rejmon) 17
Becić, Vladimir 37
Bédouin, Jean Louis (Beduen Žan Luj) 11
Begić, Azra 58, **285**
Benković, Josip 64
Beraković, Dragan-Baja 29, 31, 32, 33, (84), 243
Berger, Otti 41, **284**
Besarabić, Milan 72
Bešević, Milica 31
Bevk, France 54
Bihalji Merin, Oto 26, 37, 62, 69, 74, 76, 78, 79, **286**
Bihalji, Pavle 26, 29
Bijelić, Jovan 32, 71, 76
Blanchot, Maurice (Blanšo Moris) 17, 18, 20
Bodnarov, Stevan 30, 31, 32, 64, (84), 243
Bogdanović, Milan 27, 28, 46
Bokšan, Kosara 69
Bonnet, Geneviève (Bonfoa Ženevjev) 17
Bor, Vane — vidi Živadinović, Stevan
Bosch, Hieronymus (Boš Hijeronimus) 17, 76
Bošan, Đorđe 79
Botticelli, Sandro (Botičeli Sandro) 23
Božičković, Vera 69
Bratko, Ivan 80
Breton, André 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 29, 20, 22, 25, **281, 282**
Breughel, Pieter (Brojgel Piter) 30, 49, 76
Brkić, Hasan 60
Brnčić, Ivo 54, 55, 56
Bukovac, Vlaho 74
Buli, Momi de 11
Burian, Emil 60, **285**
- Cagić, Kosara 71
Cankar, Ivan 52, 53, 54, 55, **284**
Carzou, Jean (Karzu Žan) 22
Cesar, Jože 71
Česarec, August 42
Cézanne, Paul (Sezan Pol) 12, 19, 33, **282**
Char, René (Šar Rene) 11, 13, **281**
Coutaud, Lucien (Kuto Lisjen) 22
Crevel, René (Krevel Rene) 13
Crnjanski, Miloš 46, 47
- Čadević, Milica 32
Čargo, Ivan 52, 53, 64, 75, (84), 243, **285**
Čazim Čatić, Musa 60
Čelebonović, Marko 70, 79, (84), 243
Čermak, Lela 66, **286**
Černigoj, August 52, 53
Čohadžić-Radovanović, Olivera 30, 32, (84), 243—244
Čopić, Špelca 51, **284**
Čosić, Božica 24, **283**
- Dali, Salvador 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 24, **282**
Daničić, Obrad 31

¹ Brojevi u zagradi označavaju kataloški deo knjige; kurziv označava biografije i literaturu, a crno štampani brojevi — rezime na francuskom jeziku. Ostali brojevi odnose se na studijske tekstove.

- Danon, Oskar 60, **285**
 Daumier, Honoré (Domije Onore) 36, 54
 Davičo, Oskar 8, 11, 16, 25, (85), **244 281**
 Debenjak, Riko 79
 De Chirico, Giorgio (De Kiriko Đorđo) 11, 14, 17, 22, 23, **282**
 Dedinac, Milan 11, 13, 15, 25, **281, 282**
 Deineka, Aleksander 72
 Delvaux, Paul (Delvo Pol) 17
 Denegri, Jerko 17, 22, **282**
 Denis, Maurice (Deni Moris) 19
 Depolo, Josip 36, **283**
 Descartes, René (Dekart Rene) 18
 Detoni, Marijan 40, 43, 44, 46, 52, 67, 75, 76, 77, 78, 79, (85), **244—245, 284, 287**
 Didek, Zoran 56, 79
 Dimitrijević, Mladen 11, **281**
 Dimitrijević, Vojo 32, 58, 59, 60, 66, 70, 75, 77, 79, (86), **245, 285, 286**
 Dix, Otto (Diks Oto) 53, 54
 Dobida, Karel 55
 Dobrović, Petar 12, 34, 46, 48, **282**
 Doesburg, Theo van (Duzburg Teo van) 21
 Dolenc, Franc 73
 Drainac, Rade 46, 47
 Dubuffet, Jean (Dibife Žan) 20
 Ducasse, Isidor — vidi Lautréamont
 Duchamp, Marcel (Dišan Marsel) 21
 Dugonjić, Rato 60
 Dulčić, Ivo 72
 Dürer, Albrecht (Direr Albreht) 17
- Dilas, Milovan 69, **286**
 Đorđević, Boba 31
 Đorđević, Dragoslav 68, **286**
 Đorđević, Jovan 61
 Đorđević, Krista 33
- Eluard, Gala (Eliar Gala) 14
 Eluard, Paul (Eliar Pol) 11, 13, 17, **281**
 Engels, Friedrich (Engels Fridrih) 68
 Erenburg, Ilja 16, 17
 Ernst, Max (Ernst Maks) 11, 14, 16, 17, 19, 21, 22
- Fautrier, Jean (Fotrije Žan) 20
 Fiedler, Konrad (Fidler Konrad) 17
 Filipović, Franjo 73
 Finci, Eli (Florijan Vid) 59, 60
 Finci, Jahiel 60, **285**
 Focillon, Henri (Fosijon Anri) 17
 Franjić, Petar 44
 Fried, Nora (Frid Nora) 60
 Freud, Sigmund (Frojd Sigmund) 11, 13, 19, 59
 Friedrich, Kaspar David (Fridrih Kaspar David) 17, **281**
- Galić, Drago 44, **284**
 Galagaža, Stevan 13, 25, 26, **283**
 Gamulin, Grga 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, **286**
 Garnev, Konstantin 48
 Gaži, Dragan 73
 Goebbels, Josef (Gebels Jozef) 28
 Gecan, Vinko 73
 Generalić, Ivan 41, 43, 44, 45, 46, 48, 73, (87), **245—247, 284**
 Gérard, François—Pascal—Simon (Žerar Fransoa—Paskal—Simon) 17
 Gerasimov, Aleksandar 72, 80
 Gerasimov, Sergije 72
 Gerlović, Alenka 66, (87)
 Giacometti, Alberto (Đakometi Alberto) 14, 21
 Glid, Nandor 64
 Gligorić, Velibor 28
 Gliha, Oton 73, 77, 79, 247
 Globočnik, Olaf 55
 Globočnik, Vito 64, 66, 75, 79, (87), **247, 286**
 Glumac, Sergije 36, (87), 247
 Golob, Franjo 56, 64, **285**
 Gomboš, Stjepan 43, 44, 46, **284**
 Gorjup, Jože 55
 Gorjup, Tine 72
 Gorki, Maksim 69
 Gorky, Archile (Gorki Aršil) 20
 Gotovac, Vlado 60
 Grdan, Vinko 31, 32, 38, 40, 41, 42, (87, 88), **247—248, 283, 284**
 Grgec, Petar 45
 Grosz, Georg (Gros Georg) 44, 45, 47, 49, 52, 54, 59, **283, 284**
 Gvozdrenović, Nedeljko 40, 71, 76, 79, (88), **248, 284**
- Hadži Vasilev, Kiro 77, 78
 Hadži Vasilev, Mito 69
 Hauser, Arnold (Hauzer Arnold) 25, 27
- Hautecoeur, Louis (Otker Luj) 40
 Hećimović, Dušan 43
 Hegedušić, Krsto 11, 27, 30, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 54, 56, 59, 72, 75, 76, 79, 80, 81, (88), **248—249, 283, 285, 286**
 Hegedušić, Željko 43, 46, 48, (89), **249—250, 284**
 Heine, Heinrich (Hajne Hajnrih) 51
 Herceg, Janoš 73
 Hergešić, Ivo 44
 Herman, Oskar 64, 67, 72, (89), 250
 Hildebrand, Adolf 17
 Hitler, Adolf 28
 Horvath, Lavoslav (Horvat Lavoslav) 39, 40, 41, 43, 44, 46, **284**
 Hugo, Valentine (Igo Valentin) 14
 Hugo, Victor (Igo Viktor) 17, 61
 Humo, Avdo 60
 Humo, Hamza 59
 Huter, Anton 31, 32, 78, (89), 250
- Ibler Drago 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 48, **284**
 Ilić, Boža 78, 79, 80, (89), **250—251, 287**
 Ingolić, Anton 54
 Ivanović, Ljuba 71
 Ivanovski, Metodije-Tode 67, (89), 251
- Jakac, Božidar 52, 65, 66, 70, 72, 79, (89), **251—252, 285**
 Jakopič, Rihard 52
 Janevski, Slavko 78, 79
 Jean, Marcel (Žan Marsel) 17
 Jelača, Nebojša 64, (91), 252
 Jocić, Vida 64
 Jokanović, Vlado 60
 Jovanović, Đorđe 8, 11, 16, 25, 26, 28, 35, (91), 252, **281, 282 283**
 Jovanović, Ljubinka 69
 Jovanović, Paja 71, 74
 Junek, Leo 37, 38, 39, 40, 42, 43, 75, (91), 252, **283, 284**
- Kalan, Filip — vidi Kumbatović, Filip
 Kandinsky, Vasilij (Kandinski Vasilij) 12, 21, **282**
 Kantoci, Ksenija 73
 Kapidžić—Osmanagić, Hanifa 10, 11, **281**
 Karalić, Predrag 29
 Karamatijević, Prvoslav-Pivo 29, 66, 78, 81, (91), 252, **283, 285**
 Kardelj, Edvard 54, 80
 Karšovski, Preslav 48
 Kauzlaric, Mladen 41, 43, 44, 46, **284**
 Kauzlaric, Z. 76, 77, 78
 Kavurić, Zvonimir 43
 Keršovani, Otokar 26, 28, 283
 Kinert, Albert 72, 73
 Klemenčić-Maj, Dore 65, 66, 75, 78, 79, (92), 252
 Kljaković, Jozo 38
 Klopčič, Mileta 52, 55
 Kobe, Boris 55
 Kočić, Petar 60
 Kogoj, Marij 53
 Kodžoman, Vandjel 61
 Kolaric, Miodrag 30
 Kollwitz, Käthe (Kolvic Kete) 51, 54, **284**
 Konjović, Milan 34, 71, 72, 73, 74, 79, (92), 253, **286**
 Konjović, Petar 60
 Kos, Anton Gojmir 72, 79, 80, (92), 253
 Kos, Ivan 52, 55, (92), 253—254
 Kos, Tine 52, 53
 Kosmač, Ciril 54
 Kosovel, Srećko 52, 53, 57
 Kostić, Đorđe 11, 16, 25, (92), **254—255, 281, 282**
 Kostić, Nikola 45, **284**
 Kovačević, Branko 75
 Kovačević, Edo 43, 44, 46, 48, (94), 254, **284**
 Kovačević, Miroslav 31
 Kovačić, Ivan Goran 67
 Kralj, France 8, 52, 53, 56, (94), 254, **280, 284**
 Kralj, Tone 8, 52, 53, 75, 76, (94), **254—255, 280, 284, 285**
 Kraljević, Miroslav 72
 Kranjčević, Silvije Strahimir 60
 Kreft, Bratko 51, 52, 54, 55
 Kregar, Stane 7, 8, 17, 22, 23, 55, 72, 79, (94), 255, **280, 281, 282, 284**
 Kristijanović—Hegedušić, Branka 44, 46, 48, (94), 255, **284**
 Krizman, Tomislav 38, 72
 Križanić, Pjer 31, 32, 33, 79
 Krlježa, Miroslav 26, 27, 28, 30, 36, 37, 38, 39, 44, 45, 48, 49, 54, 75, 81
283, 884
 Kršić, Jovan 59, 60
 Kršinić, Frano 38, 39, 42, 43, 80, **284**
 Krvavec, Đorđe 33
 Kržišnik, Zoran 55

Kujačić, Mirko 28, 29, 30, 31, 32, 33, (95), 255—256, **283**
Kulenović, Hakija 59, 79
Kulenović, Muhamed 60
Kulenović, Skender 77, 79
Kumar, Stane 56, 64, (95), 256
Kumbatović, Filip (Filip Kalan) 55

Laas, Hinko 59
Labisse, Felix (Labis Feliks) 22
Lagarić, Pavle 47
Lajovec, Janez 64
Laković, Vladimir 56
Lalić, Mihajlo 77
Lam, Wilfredo (Lam Wilfredo) 20
Lamut, Vladimir 56, 64
Lautréamont (Isidor Ducasse, comte de) (Lotreamon Izidor Dikas, kont de) 12, 14, 17
Lazevski (Lazeski), Borko 62, 67, 79, (95), 256, **286**
Lebez, Mirko 56
Leiris, Michel (Leris Mišel) 11
Lenjin, Vladimir Ilič 24, 36
Leonardo da Vinci (Leonardo da Vinči) 13, 18, 21, **282**
Lhote, André (Lot Andre) 42
Lichtenstein, Roy (Lihtenštajn Roj) 36
Ličenoski, Lazar 61, 62, 71, 79, (95), 256, **285**
Loboda, Petar 55
Lozica, Ivo 64
Lubarda, Petar 32, 34, 35, 64, 70, 71, 76, 77, 78, 79, 80, (95), 256, **283**
Lučev, Ivan 64, (95), 256—257
Lukežič, Avrelj 71
Lukić, Svetolik 32
Lukić, Šana 32
Lunačarski, Anatolij Vasiljevič 24
Lurčat, Jean (Lirsa Žan) 22

Magritte, René (Magrit Rene) 14, 17, 20
Maleš, Miha 55, **284**
Manet, Edouard (Mane Eduar) 17
Manojlović, Todor 29, 30, 31
Marić, Sreten 70, 71
Marjanović, Sida 59
Martinoski, Nikola 33, 61, 62, 63, 67, 70, 77, 78, 79, (96), 257, **285, 286**
Marx, Karl (Marks Karl) 11, 68, **281**
Masereel, Frans (Mazerel Franc) 29, 40, 52, 54, 59, **283, 284**
Masleša, Veselin 26, 27, 28, **283**
Masson, André (Mason Andre) 11, 16, 17, 22, **282**
Mathieu, Georges (Matje Žorž) 12, 20
Matić, Dušan 11, 13, 14, 15, 29, (96, 99), 257, **281, 282**
Matta — Echaurren, Roberto (Mata — Ečaurén Roberto) 20
Mayerhold, Vsevolod Emiljevič (Majerhold Vsevolod Emiljevič) 60, **285**
Mazalić, Đoko 58, 59
Medović, Celestin 74
Meissonier, Ernest (Mesonie Ernest) 19
Menaše, Ljerka 55
Mesesnel, France 56, 57, 61
Meštrović, Ivan 38
Mezdjić, Antun 43, (96), 257, **284**
Mihailović, Milorad-Bata 69
Mihelić, France 51, 55, 56, 57, 66, 67, 75, 76, 78, 79, (96), 257—258, **285, 286, 287**
Mijić, Karlo 58, 59, **285**
Mikloš, Aleksandar 45, 46
Mikuž, Stane 53
Milosavljević, Predrag Peđa 76, 79
Milovanović, Branko 11, **281**
Milunović, Milo 71, 75, 76, 77, 79, (97), 258
Mirò, Juan (Miro Huan) 11, 17, 21, 22, 282
Miše, Jerolim 37, 39, 43, **284**
Mišević, Radenko 79
Modigliani, Amedeo (Modiljani Amedeo) 34
Mondrian, Piet (Mondrian Pit) 21, 36
Monet, Claude (Mone Klod) 12, **282**
Monsino-Levi, Josip 59
Motika, Antun 80
Mraz, Franjo 41, 67, 72, 73, 75, 76, 79, (97), 258, **284, 286**
Mrzel, Ludvik 54, 55
Mujadžić, Omer 37, 38, 39, 40, 42, 43, 59, **284**
Mujezinović, Ismet 58, 59, 60, 66, 77, 78, 79, 80, (98), 258—259, **285, 286, 287**
Munkacsy, Mihaly (Munkači Mihalji) 79
Murtić, Edo 67, 72, 75, 76, 78, 79, (98), 259, **286**
Mušić, Zoran 56, 64, (101), 259, **286**

Nadeau, Maurice (Nado Moris) 17
Napotnik, Ivan 52
Nastasijević, Živorad 32
Naumović, Ljubiša 32

Nedeljković, Dušan 61, 63
Nedkova, Vera 48
Nenov, Ivan 48
Nezval, Vitezslav 23
Nevistić, Ivan 42
Nikolić, R. 80
Nikolajević, Milivoj 79
Novaković, Ivo 64, (101)

Ocvirk, Anton 54, 55
Omčikus, Petar 69
Omersa, Nikolaj 64, 72, 77, (101), 260, **286**
Ozmo, Danijel 58, 59, 60, 64, (101), 260, **285**

Pandilov—Avramovski, Dimitar 62, **285**
Pandur, Lajči 56
Papandopulo, Boris 60
Parać, Vjekoslav 67, (102), **286**
Pascin, Jules (Pasken Žil) 34
Pavlov, Todor 28, 29, 68, 69, 80
Pavlovec, France 71, 79
Pavlović—Barilli, Milena 7, 8, 17, 22, 23, (102), 261, **280, 281, 282, 283**
Pekić, Stipe 64
Penčo, Georgiev Penčo 48
Pengov, Božo 64, (102), 261
Pengov, Slavko 79, (102), 261—262
Péret, Benjamin (Pere Benžamen) 11, 13, **281**
Perić, Jefto 70
Petkovski, Boris 61, **285**
Petrov, Mihailo S. 32, (102), 262
Petrović, Boško 73
Petrović, Rastko (N. J.) 28, 29, 34, 46, **284**
Petrović, Roman 58, 59, 60, (103), 262, **285**
Petrović, Zora 32
Picasso, Pablo (Pikaso Pablo) 11, 54
Pičman, Josip 41
Pignon, Edouard (Pinjon Eduar) 62
Pijade, Moša 31, 33, 34, 65, (103), 262—263
Pilon, Veno 8, 52, (103), 263, **280, 284**
Piperski, Vladeta 29, 30, 32, 33, 64, 65
Pirnat, Nikolaj 54, 55, 57, 64, 66, 75, 79, (103), 263—264, **285, 286**
Pissaro, Camille (Pisaro Kamij) 33
Plančić, Josip 40
Planić, Stjepan 41, 43, 44, 45, 46, **284**
Plastov, Arkadij 72
Platon 36
Polajnk, Jože 64, 65, **286**
Pomorščak, Vasa 32
Ponente, Nello (Ponente Nelo) 19
Popović, Atanasije 58, 59
Popović, Branko 30, 31
Popović, Đorđe 29, 59
Popović, Jovan 25, 26, 28, 33, 35, 47, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, **283, 286**
Popović, Koča 8, 11, 12, 13, 18, 25, **281, 283**
Popović, Mića 69, 72, 79, 80, 81
Popović, Petar 11, **281**
Popović-Cico, Vasilije 61, 62, 79, **286**
Postružnik, Oton 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 67, 72, 73, 75, 76, 79, (104), 264, **283, 284, 286**
Potrč, Ivan 75
Poulain, Gaston (Pulen Gaston) 40
Poussin, Nicolas (Pusen Nikola) 79, **281**
Predić, Uroš 74
Pregelj, Marij 56, 64, 65, 79 (104) 264, **286**
Prica, Zlatko 26, 27, 28, 72, 75, 76, 79, (105), 264—265
Prijić, Aleksandar 79
Protić, Miodrag B. 9, 10, 23, 33, 35, 79, **281**
Putar, Radoslav, 23

Radauš, Vanja 43, 44, 65, 67, 75, 79, 80, (105) 265, **284, 286**
Račić, Josip 40
Radović, Ivan 32, 71, 76, 79, (106), 265
Raffaello, Santi (Sanzio) [Rafaelo Santi (Sancio)] 36
Rajs, Ana 60, **285**
Raušević, Danilo 45, 46
Ravnikar, Ljubo 55
Ray, Man (Rei Man) 16, **282**
Rein, Ivo 64
Reiser, Nikola (Rajzer Nikola) 72, (106), 265, **286**
Režek, Ivo 36, (106), 266
Ribar, Jurica 64, 65
Rimbaud, Jean Arthur (Rembo Žan Artir) 12
Ristić, Dušan 79
Ristić, Marko 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 20, 25, 27, 28, 46, (99, 100, 106, 107), 266—267, **281, 282, 283**
Ristić, Ševa 99

- Roksandić, Simeon 32
 Rosandić, Toma 32
 Rosenberg, Alfred (Rozenberg Alfred) 28
 Rosental M. M. 68, 80
 Rouault, Georges (Ruo Žorž) 74
 Roy, Pierre (Roa Pjer) 22
 Rukljač, Vjekoslav 73
 Ružić, Branko 78, 79
 Ružička, Kamilo 37, 38, 40, 41, 42, 43, 72, (107), 267, 284
- Sajovic, Evgen 56, 72, (107), 267
 Sartre, Jean—Paul (Sartř Žan Pol) 24
 Savinio, Alberto 23
 Sedej, Maksim 51, 55, 77, 79, (107), 267, 285
 Seissel, Josip (Sajsel Josip) 43
 Seitz, William (Sajc Vilijem) 14, 15
 Selaković, Milan 77
 Seliškar, Tone 52, 53
 Seljak—Čopič, Ivan (107), 267
 Sertić, Zdenka 45
 Sills, Martha (Sils Marta) 42
 Sima, Joseph (Šima Jozef) 23
 Simić, Novak 25
 Simonović, R., 17
 Sisley, Alfred (Sislej Alfred) 33
 Skopal, Stella 73
 Slijepčević, Pero 63
 Smajić, Petar 45
 Smrekar, Hinko 52, 53, 54, 55, 57, 64, (107), 267—268, 284, 285
 Sokić, Ljubica-Cuca 33, 71, 79
 Sokol, Jano 73
 Solier, René de (Solie Rene de) 17
 Sorokin 48
 Sonderborg, K.R.H. (Zonderborg) 20
 Staikov, Veselin 48
 Staljin, Josif Visarionovič Džugašvili 24, 27, 68, 69
 Stamenov, Aleksandar 48
 Stefanović, Ceko 62
 Steinlen, Alexandre (Stainlen Aleksandr) 54
 Stelè, France 52, 53
 Stevanović, Bora 70
 Stevanović, Moma 29
 Stijović, Risto 71
 Stiplovšek, France 52, 53, 55, 72
 Stojanović, Bratislav 31, 33, (108), 268
 Stojanović, Rade 16
 Stojanović, Sreten 32, 70, 71, 80, 81
 Strižić, Zdenko 41, 284
 Studin, Marin 59, 65
 Stupica, Gabrijel 56, 73, 79
 Svečnjak, Vilim 44, 45, 46, 48, 80, (108), 268—269, 284
- Šeferov, Vilko 36, (108), 269
 Šegedin, Petar 78, 80, 81
 Šerban, Milenko (108), 269
 Šeremet, Ivo 32, 33, 59
 Šestak, Josip 28
 Šestić, Ljudevit 67, (108), 286
 Šijanec, Fran 57
 Šimaga, Petar 65, 67, 72, 79, (109), 269—270, 286
 Šimunović, Frano 36, 72, 73, 78, 79, (109), 270
 Šinik, Smiljka 59
 Šohaj, Slavko 75
 Šotra, Branko 59, 60, 65, 66, 70, 74, 75, 78, 79, 80, 81, (109), 270—271, 286
 Šrepel, Ivo 45
 Štetić, Rizah 59, 60, 79
 Štyrsky Jindrich (Štirski Jindžih) 23
 Šubic, Ive 66, 286
 Šuica, Nada 64, 286
 Šumanović, Sava 33, 64
 Šuput, Bogdan 64
 Šušmelj, Lojze 56, (110), 271, 285
- Tabaković, Ivan 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 71, 76, (110), 271, 283, 284
 Tairof 60
 Tajčević, Marko 60
 Tanguy, Yves (Tangi Iv) 17, 20, 21
 Tartaglia, Marino (Tartalja Marino) 77
 Teodorović, Bogdan 43
 Teodorović, Đurde 29, 31, 33, 34, 78, 79, (110), 271, 283,
 Teodorović, Stojanka 64
 Thirion, André (Tirion Andre) 11, 13, 281
 Tihic, Smail 59
 Tiljak, Đuro 39, 40, 43, 44, 47, 67, 70, 75, (111), 271—272, 284, 286
 Tješić, Petar 58, 59, 285
- Todorović, Dimitrije 32
 Todorović, Mica 59, 60, (111), 272, 285
 Todorović, Steva 74
 Todorovski, Dime 62, 286
 Tokin, Boško 10
 Toller, Ernst 53
 Tomašević, Ernest 44, 45, 46, 48, (111), 272, 284
 Tomić, Mihajlo 32
 Tompa, Kamilo 40, 43, 44, 45, 46, 48, (111), 272—273, 284
 Torkar, Igor 55
 Toyen, Marie Cernisova (Toajen Mari Černisova) 23
 Tratnik, Fran 51, 52, 57 284, 285
 Trifunović, Lazar 23, 34
 Trstenjak, Ante 55
 Trumić, Stojan 72
 Tzara, Tristan (Cara Tristan) 13
- Uršić, France 56, 64, (112) 273, 286
 Uzelac, Milivoj 40
- Vaić, Fedor 45, 46, 48, (112), 273, 284
 Vajner, Slaviša-Čiča 60
 Van Gogh, Vincent (Van Gog Vincent) 80
 Vanev, Stojan 48
 Vasić, Pavle 29, 34, 35 (112), 273
 Venturi, Lionello (Venturi Lionelo) 17
 Veža, Mladen 79, (112), 273
 Vid, Florijan — vidi Finci Eli
 Vidmar, Drago 52, 53, 64, 66, (112), 273, 284, 285
 Vidmar, Nande 52, 53, 64, 66, (112), 273—274, 284, 285, 286
 Vidović, Emanuel 75
 Vinaver, Stanislav 46, 47
 Virius, Mirko 36, 64, 72, (113), 274
 Visočnik, Vera 53, 57
 Vitorović, Mileta 64
 Vladimírski, Toma 61, 62, 286
 Vlajić, Dušan 64, 65, (113), 274—275
 Vljajnić, Živojin 32
 Voranc, Prežihov 54, 284
 Vorms, Pierre (Vorms Pjer) 40
 Vučković, Vojislav 60
 Vučo, Aleksandar 11, 14, 15, (99, 100), 275, 281, 282
 Vučo, Nikola 16, (113), 275, 282
 Vučo, Lula 14, 15, (99, 100), 282
 Vuksanović, Dragoljub 64
 Vušković, Miloš 79
- Wachsman, Alois (Vaksman Alojz) 23
 Waldberg, Patrick (Valdberg Patrik) 11
 Warnier, Raymond (Varnije Rejmon) 37, 40, 42
 Weiss—Belač, Janez (Vajs—Belač, Janez) 64
 Weissmann, Ernest (Vajzman Ernest) 43
 Wols, Otto Alfred Schulze Battman (Vols Oto Alfred Šulce Batman) 20
- Zadavec, Franc 53
 Zlamalik, Mate 32
 Zogović, Radovan 69, 73, 80, 81, 286
 Zornik, Klavdij 56, (113), 275
 Zuppa, Antun 36, 72, (114), 275
 Zupan, France 52
- Ždanov, Andrej Aleksandrovič 17, 24, 68, 69, 80
 Žendov, Aleksander 48
 Živadinović, Stevan (Vane Bor) 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 25, 36, (114), 275, 281, 282
 Živanović-Noe, Radojica 8, 11, 12, 13, 16, 20, 28, 29, 31, 33, 34, 63, (115), 275—276, 281, 282, 283
 Živkova, Maša 72
 Žižek, Fran 60

1929—1950.
NADREALIZAM
SOCIJALNA
UMETNOST

Izdavač: Muzej savremene umetnosti

Za izdavača: Miodrag B. Protić

Štampano knjigotiskom; pismo tajms-monotip, hartija ofsetna
100 gr. — reprodukcije kunstdruk 120 gr.

Štamparija: Beogradski grafički zavod, Beograd, Bulevar
vojvode Mišića br. 17

Izrada klišea: Novi Dani — Beograd

Tiraž: 2000 primeraka

Štampanje završeno aprila 1969.

MUZEJ SAVREMENE UMETNOSTI BEOGRAD

